

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Korhan Atay • SERTELLER

Korhan Atay

Serteller

iletişim

KORHAN ATAY • Serteller

HÜSEYİN KORHAN ATAY 1949 yılında İzmir, Karşıyaka'da doğdu. Müzisyenlik ve profesyonel fotoğrafçılığın ardından, 1977 yılında *Aydınlık* gazetesinde muhabirlik, 1980-1981'de *Ses* dergisinde muhabirlik ve fotoğrafçılık yaptı. 1982-1991 arasında *Nokta* dergisinde muhabir, istihbarat şefi, haber müdürü, yayın ve yazı kurulu üyesi olarak çalıştı. 1991-2001 yıllarında kurucusu ve ortağı olduğu yapım şirketi, *Star TV*, *Kanal 6*, *ATV*, *Kanal D*, *TRT-1*, *TRT-2* televizyonlarına tartışma, haber, belgesel ve dizi programları üretti. Yayımlanan kitapları: *Katrina'nın Elinde Makası* (Figen Kumru ile, Alfa Yayınları, 2006), *Mizahın Abisi Oğuz Aral* (Figen Kumru ile, Doğan Kitap, 2008), *Adalarda İz Bırakanlar* (Adalı Yayınları, 2011), *1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?* (Metis Yayınları, 2013).

İletişim Yayınları 2977 • Araştırma-İnceleme Dizisi 485

ISBN-13: 978-975-05-3036-4

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDITÖR Ahmet İnsel

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Zekeriya, Sevim ve Sabiha,

New York Central Park'ta, 1920

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KORHAN ATAY

Serteller

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR EDİYORUM!.....	11
Önsöz.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
Türkiye'nin Nazileri, Tan Gazetesi Yıkımı ve Bilinmeyene Yolculuk	15
9 EYLÜL 1950: DÖNÜŞ İHTİMALİ OLMAYAN BİR YOLCULUK.....	15
FAŞİZM YÜKSELİYOR, UFUKTA SAVAŞ VAR.....	16
NAZİLER, TÜRKİYE'DEKİ YANDAŞ MEDYAYA PARA YAĞDIRIYOR.....	18
PEYAMI SAFA, NAZİ PARASIYLA YANDAŞ GAZETELER ÇIKARIYOR: GÜN VE YIRMİNCİ ASIR.....	24
GOEBBELS SABİHA SERTEL'İN "DİLİNİ KESECEKTİ" ANCAK SAVAŞ BİTTİ, ÖMRÜ VEFA ETMEDİ.....	28
29 KASIM 1945: GÖRÜŞLER DERGİSİ ANKARA'DA BOMBA GİBİ PATLIYOR.....	31
3 ARALIK 1945: "KALKIN EY EHLİ VATAN!".....	35
4 ARALIK 1945: "EHLİ VATAN" AYAĞA KALKIYOR.....	37
İLK TAŞ, NAIL ÇAKIRHAN'IN PENCERESİNE ATILDI.....	41
"YIKIMI YÖNLENDİREN ÖĞRENCİ DEĞİL, POLİSTİ".....	43
YENİ HEDEF SERTELLERİN MODA'DAKİ EVİ VE "EY TÜRK FAŞİSTİ" HITABESİ.....	46
TAN BASKININDAN 45 GÜN SONRA SABİHA VE ZEKERİYA SERTEL TUTUKLANIYOR.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı'nın Avrupası Selânik'te İttihat ve Terakki "İhtilâli"; Ağa Çocuğu Zikri, Dönme Kızı Sabiha'yla Evleniyor	55
SÖNEN OSMANLI'NIN PARLAYAN YILDIZI: SELÂNİK.....	55
KURTARICI MESİHLİK'TEN MÜSLÜMANLIĞA UZANAN YOL: SABETAY SEVİ VE DÖNMELİK.....	58
OSMANLI'NIN AVRUPASI SELÂNİK.....	62
MEVLEVİ DERVİŞİ DÖNME DEDENİN İSYANKÂR TORUNU SABIHA.....	66
AĞA ÇOCUĞU ZİKRI, KASABASINDAN KURTULUP OKUMAK İSTİYOR.....	69
İTTİHAT VE TERAKKİ, "İHTİLÂLİ" SELÂNİK'TEN BAŞLATIYOR.....	71
GENÇ ZİKRI GAZETECİLİĞE İLK ADIMINI ATIYOR VE ZİYA GÖKALP'LE TANIŞIYOR.....	79
SABIHA VE ZEKERİYA'NIN YOLLARI FELSEFE DERGİSİNDE BULUŞUYOR.....	84
BALKAN SAVAŞLARI BAŞLIYOR VE SELÂNİK YUNAN ŞEHİRİ OLUYOR.....	86
İSTANBUL, PARİS VE BAŞARISIZ BİR EVLİLİK GİRİŞİMİ.....	89
OSMANLI SON SAVAŞINA GİRİYOR, ZEKERİYA İLK GAZETESİNİ ÇIKARIYOR.....	93
SABIHA VE ZEKERİYA NİHAYET EVLENİYOR, İTTİHATÇILAR NİKÂHA SAHİP ÇIKIYOR.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İlk Feminist Makaleler, Amerika'da Eğitim, Resimli Ay Dergisi ve Nâzım	103
SAVAŞ BITİYOR, ZEKERİYA BÜYÜK MECMUA'YI ÇIKARIYOR, SABIHA İLK FEMİNİST MAKALELERİNİ YAZIYOR.....	103
BEKİRAĞA BÖLÜĞÜ'NDE HAPİS: ZEKERİYA'NIN GAZETECİ YAŞAMINDAKİ İLK GÖZALTİ DENEYİMİ.....	111
SULTANAHMET MİTINGİ VE GİZLİ DİRENİŞ HÜCRELERİ.....	115
"AMERICA THE BEAUTIFUL": SABIHA, AMERİKAN RÜYASINA BOŞ VERİP SOSYALİZMLE TANIŞIYOR.....	120
ZEKERİYA, NEW YORK TIMES YAZARI OLUYOR.....	126
SABIHA, TÜRK VE KÜRT İŞÇİLERİ ÖRGÜTLÜYOR.....	129
YOKSUL İŞÇİLER, HER ŞEYLERİNİ YETİM ÇOCUKLARA BAĞIŞLIYOR.....	131
YILDIZ'IN DOĞUMU, YURDA DÖNÜŞ: "ANKARA, ANKARA; GÜZEL ANKARA".....	134
SABIHA'NIN ÇOCUKLAR İÇİN ARAŞTIRMA PROJESİ LÂTİFE HANIM'DAN DÖNÜYOR.....	138
ÇANKAYA'YA ÇAĞRILAN MATBUAT UMUM MÜDÜRÜ ZEKERİYA, MUSTAFA KEMAL'LE İLK SÜRTÜŞMESİNİ YAŞIYOR.....	142

MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ, SANSÜR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ'NE DÖNÜŞÜR MÜ?	147
HÜRRİYET VE DEMOKRASİ PEŞİNDE RESİMLİ AY	150
7 MAYIS 1924 ÇARŞAMBA: CUMHURİYET GAZETESİ ZEKERİYA'NIN ELİNE DOĞUYOR	154
HERKESİN YETİŞTİĞİ OKUL: RESİMLİ AY	158
CEVAT ŞAKİR'İN YAZISI ANKARA'YI ÇOK KIZDIRDI	163
"SENİ ASACAKLAR KARDEŞİM!" ZEKERİYA VE CEVAT ŞAKİR, İDAM TALEBİYLE YARGILANIYOR	166
YAZARLIKTAN YAYINCILIĞA: DERGİLER ARTIK SABİHA'DAN SORULACAK	171
SABİHA, KURLARA KAPTIRMAMAK İÇİN RESİMLİ AY'I, SEVİMLİ AY YAPIYOR	175
KADIN SAYFA BAĞLAYAMAZ, DOĞUM KONTROL EDİLEMEZ!	177
ZEKERİYA VE RESİMLİ AY ÖZGÜRLÜĞE KAVUŞUYOR, SABİHA "BEN İNSAN DEĞİL MİYİM?" DİYE SORUYOR	179
NÂZİM HİKMET, SABİHA VE ZEKERİYA'NIN 35 YIL SÜRECEK DOSTLUĞUNUN TEMELİ ATILIYOR	182
NÂZİM'İN "PEYK"LERİ; KERİM SADİ, PEYAMİ SAFA, NAIL V., SABAHATTİN ALİ, SADRI ERTEM, SUAT Derviş RESİMLİ AY'DA	187
NÂZİM VE RESİMLİ AY "PUTLARI YIKIYOR"	192
MINİK YILDIZ'IN SERBEST NAZIMLI ŞİİRİ, ARUZ VE HECE VEZNİNE KARŞI	197
"SAVULUN GELİYORUM" YAZISI İÇİN SABİHA'YA 20 YIL HAPIS İSTENİYOR	199
POLİS BASKISI ORTAKLARI ÜRKÜTÜYOR, RESİMLİ AY KAPANIYOR	203
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Son Posta ve Tan Gazetesi, Devletin ve Yükselen Faşizmin Baskısı	209
ZEKERİYA NİHAYET GÜNLÜK GAZETE ÇIKARIYOR, ORTAKLAR SABİHA'YI İSTEMİYOR	209
SABİHA ÇEVİRDİĞİ SOSYALİST KİTAPLARI ÜSTE PARA VERİP BASTIRIYOR	212
ZEKERİYA, HAMDULLAH SUPHİ İLE ESKİ BİR HESABI KAPATIYOR; TÜRK OCAKLARI, HALKEVLERİ OLUYOR	214
1930 YEREL SEÇİMLERİNDE SABİHA İSTANBUL'DAN BAĞIMSIZ ADAY OLUYOR	216
ÇOK PARTİLİ YAŞAM 97 GÜNDE BİTİYOR	218
ZEKERİYA YENİDEN HAPSE DÜŞÜYOR	220
SABİHA ANSİKLOPEDİ ÇIKARIYOR, ÇOCUK YUVASI KURUYOR VE YILDIZ "DÖNMELİK NEDİR" DİYE SORUYOR	224

HAPIS BİTİYOR, SON POSTA ORTAKLARA KALİYOR, SOYADI KANUNUYLA BİRLİKTE SABİHA VE ZEKERİYA “SERTEL” OLUYOR.....	226
ZEKERİYA SERTEL, HALİL LÜTFİ DÖRDÜNCÜ VE AHMET EMİN YALMAN, TAN GAZETESİNİ SATIN ALIYOR.....	230
SABİHA PROJEKTÖR DERGISİNİ NEREDEYSE TEK BAŞINA ÇIKARIYOR, DERGI TOPLATILIP KAPATILIYOR.....	235
SOLCULUKTAN VAZGEÇMESİ İÇİN SABİHA'YA BAKAN RÜŞVETİ: “GEL SENİ MEBUS YAPALIM!”.....	238
SABİHA NE ZAMAN KOMÜNİST OLDU?.....	240
SABİHA AVRUPA VE AMERİKA YOLLARINDA.....	242
AHMET EMİN YALMAN AYRILIYOR, TAN SERTELLER VE HALİL LÜTFİ'YE KALİYOR.....	247
10 KASIM 1938, SAAT DOKUZU BEŞ GEÇE.....	250
“MILLİ ŞEF” DÖNEMİ BAŞLIYOR, YERLİ FAŞİSTLER HİTLER'DEN GÜÇ ALIYOR.....	252
TAN İYİ SATIYOR, SERTELLER EV SAHİBİ OLUYOR.....	256
SAVAŞI BAHANE EDEN HÜKÜMET BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ TÜMDEN KALDIRIYOR.....	259
POLİS SERTELLERİN EVİNE AJAN YERLEŞTİRİYOR.....	264
MUHALEFET TAN VE VATAN'DAN SORULUYOR.....	266
SABİHA BASIN PATRONLARINA KARŞI ÇALIŞANLARI SAVUNUYOR, İLERİCİ AKADEMİSYENLER OKULDAN ATILIYOR.....	269
VARLIK VERGİSİ'NİN SOSYAL ADALET SAĞLAYACAĞINI SANAN SABİHA, BUNUN BİR NAZİ METODU OLDUĞUNU FARK EDİYOR.....	271
DEVLET SABİHA'YA YAZI YAZDIRMAMAK İÇİN HER YOLU DENİYOR.....	275
SERTELLER AMERİKA'YA İLTİCA ETMEK İSTİYOR, ÇOK İYİ TANIDIKLARI BİRİLERİ ENGEL OLUYOR.....	280
FAŞİST BASKI ARTIYOR, SABAHATTİN ALİ KATLEDİLİYOR.....	286
VE YURTDIŞI: VATAN MAHZUN, BEN MAHZUN!.....	289
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Zorlu Sürgün Yılları, Nâzım'ın Desteği, Komünizme Adanmış Yaşamlar ve Bakû'da Ölüm.....	293
TKP'LI YOLDAŞ, SERTELLERE PARİS'TE EV BULUYOR.....	293
SABİHA, YILDIZ, GÜN VE SEVİM TARI İLLEGAL BARIŞ YOLU DERGİSİ ÇIKARIYOR.....	297
ZEKERİYA, GİZLİ GÖREVLİ İSTANBUL'A GELİYOR; NÂZİM HİKMET CAN GÜVENLİĞİ İÇİN TÜRKİYE'DEN KAÇIYOR.....	300

1951 DOĞU BERLİN DÜNYA GENÇLİK FESTİVALİ'NDE NÂZİM'LA BULUŞMA	305
"51 TEVKİFATI"NDAN KURTULAN NİYAZI BERKES VE ABİDİN DİNO'YLA ROMA BULUŞMASI	308
CUMHURİYET GAZETESİNİN "MOSKOVA UŞAĞI VATAN HAINLERİ" HABERİ TÜM UMUTLARI TÜKETİYOR	310
NÂZİM HİKMET'İN CANSİPERANE ÇABALARI SONUCU BAŞLAYAN "ZORAKI" RADYOCULUK	311
BUDAPEŞTE'DE RADYO GÜNLERİ: SERTELLER PROPAGANDA RADYOCULUĞUNDAN MUTSUZ	318
SERTELLERİN "VİYANA'DA YAŞIYORUZ" YALANI	321
SBKP'NİN 19. KONGRESİ'NDE SABİHA, İ. BİLEN'LE BULUŞUYOR, STALİN'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA İ. BİLEN BUDAPEŞTE'YE GELİYOR	323
BUDAPEŞTE RADYOSU TÜRKİYE'DE RAĞBET GÖRÜYOR, SABİHA "YOLDAŞ TAVUK" PIŞIRIYOR	328
NÂZİM BUDAPEŞTE'DE ÂŞİK OLUYOR, MARAT VE SABİHA ARASINDA İLK GERİLİM YAŞANIYOR	331
DR. HAYK VE EŞİ ANJEL, BUDAPEŞTE ÜZERİNDEN VARŞOVA'YA GİDİYOR	335
PARTİ RADYOYA YENİ ELEMANLAR GÖNDERİYOR: VARTAN VE SONA İHMALİYAN	337
"İNSAN YÜZLÜ SOSYALİZM" GİRİŞİMİNE SOVYET TANKLARI KARIŞIYOR, SERTELLER VE EKİP YOLLARA DÜŞÜYOR	340
BİR DÜĞÜN VE PRAG'DAN LEIPZİG'E GİDEN YOL	348
"PARTİMİZİN BİR RADYOSU OLACAK. ADININ BİZİM RADYO OLMASINI TEKLİF EDİYORUM"	351
MARAT LEIPZİG'E YERLEŞİYOR, ÇELİŞKİLER KESKİNLEŞİYOR; SABİHA PARTİDE GERİ ÇEKİLİYOR	358
MARAT, ZEKERİYA'NIN İSTİFASINI KABUL EDİYOR	360
TKP'NİN HADİSELİ 1962 LEIPZİG KONFERANSI BAŞLIYOR	362
SONUN BAŞLANGICI: SERTELLER BAKÛ YOLCUSU	369
BÜYÜK ŞAIR NÂZİM YAŞAMINI YİTİRİYOR; MARAT, SERTELLERİN YERİNE BUDAPEŞTE'DEKİ RADYOCULARI ATIYOR	372
SABİHA SERTEL'DEN TKP MERKEZ KOMİTESİ DIŞ BÜROSU'NA AĞIR ELEŞTİRİ MEKTUBU	375
AZERBAIJAN'A ALIŞMA VE ANI KİTAPLARI YAZMA YILLARI	382
SABİHA AKCİĞER KANSERİ!	386
ROMANIN SONU	390

Paris'e Kaçış, Yeniden Zorlu ve Yoksun Yıllar, Her Şey Türkiye'ye Dönmek İçin	393
GÜZİN DİNO DAVETİYLE, YILDIZ VE ZEKERİYA SOVYETLER'DEN KAÇIYOR	393
YILDIZ VE ZEKERİYA'YLA HIFZI TOPUZ İLGİLENİYOR, EROL SİMAVİ GÖKŞİN SİPAHIOĞLU'NU GÖREVLENDİRİYOR	396
ZEKERİYA'NIN DARBECİ DESTEKLİ TÜRKİYE'YE DÖNME HAREKÂTI BAŞARISIZLIĞA UGRUYOR	398
ZEKERİYA, EROL SİMAVİ VE İLHAN SELÇUK'U ELEŞTİRİYOR, HIFZI TOPUZ ONUN İMAJINI DEĞİŞTİRMeye ÇALIŞIYOR	401
GÜZİN DİNO, YILDIZ'A ÜNİVERSİTEDE İŞ BULUYOR, MÜNEVVER VERECEĞİ DERSLERİ FRANSIZCAYA ÇEVİRİYOR	404
TÜRKİYE'NİN İSTEMEDİĞİ ZEKERİYA, ÜLKESİNDE YAYINLANMASI ZOR KİTAPLAR YAZMAYA DEVAM EDİYOR	407
VE ZEKERİYA 27 YIL SONRA TÜRKİYE'DE	410
NÂZİM HİKMET'İN SON YILLARI YAYINLANIYOR VE DÜNYA ZEKERİYA'NIN BAŞINA YIKILIYOR	414
YAZARLAR SENDİKASI, ZEKERİYA'YI NÂZİM HİKMET KURULU ONUR ÜYELİĞİNDEN ATIYOR	417
SERTELLERİN İNANILMAZ SERÜVENİ PARİS'TE SONA ERİYOR	419
İsim Dizini	423

TEŞEKKÜR EDİYORUM!

Sabiha, Zekeriya ve Yıldız Sertel'in fevkalade yaşam serüveninin fazla gün ışığına çıkmamış yanlarını da kapsayan detaylı bir biyografi çalışmasıyla ele alınması fikri, Sabiha Sertel'in abisi Celâl Derviş Deriş'in torunu, kırk yıllık dostum; çevirmen, konferans tercümanı Nur Deriş Ottoman tarafından 2015 sonlarında ortaya atılmıştı. Canı gönülden desteklediğim ve kendimi bir anda detaylarıyla uğraşırken bulduğum bu şahane fikrin, dört yıla ulaşan aralıksız bir çalışmayı gerektireceğini o sırada ne ben ne de Nur öngörmüştük: Röportajlar, kaynak araştırması, okumalar, arşiv çalışmaları, belge tercümeleri, yazım süreci, redaksiyon derken yıllar akıp geçiverdi. Süreç boyunca Nur çalışmanın her aşamasında büyük heyecan ve hevesle yer aldı. Onun kişisel çabası, katkıları kitabı çok daha yetkin kıldı.

Ailenin bir diğer ferdi, Sabiha ve Zekeriya Sertel'in büyük kızları Sevim O'Brien'in kızı, gazeteci, eğitmeni Tia (Atiye) O'Brien da ailesine ait görsel arşivi ve anılarıyla kitaba büyük destek sağladı.

Hayat arkadaşım, birlikte çeşitli kitaplar yazdığımız gazeteci, yazar Figen Kumru en önemli eleştirmen ve danışmanımdı. Gerek araştırma ve yazım sürecindeki öneri ve fikirleriyle gerekse redaksiyon görevini fiilen üstlenerek kitap için çok emek harcadı.

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) yöneticisi; araştırmacı, yazar, çevirmen sevgili Erden Akbulut vakıf yayınları ve çok değerli arşiv belgeleriyle, bu kitabın içerdiği bilgiler açısından benzersiz olmasına büyük katkı sağladı. Üstelik kitabın kendi alanına giren bölümlerini okuyarak maddi hataları en aza indirmem konusunda yardımcı oldu.

Arkadaşım gazeteci Serpil Eryılmaz'ın Köln'de hazırladığı yüksek lisans

tezinde Nazilerin 1939-1943 yılları arasında Türkiye basını ile ilişkilerini araştırması ise akıl almaz bir mutlu tesadüftü. Alman Dışişleri ve Türkiye Büyükelçiliği arasındaki resmî yazışmalar, Nazilerin pek çok ünlü gazete, gazeteci ve yazarı nasıl satın aldığıının ibret verici belgeleriydi.

1930'lu-1940'lı yılların Almancasıyla ve ağır bürokratik bir dille yazılmış bu belgelerin anlaşılır hale gelmesini ise yazar, çevirmen, konferans tercümanı sevgili Fatma Artunkal'a borçluyum.

Tan Matbaası'nın iktidar destekli bir güruh tarafından yok edilmesinin ardından Sertellerin Amerika'ya iltica başvurusunun nasıl ve neden reddedildiğini açığa çıkaran ABD belgelerini bulup bizimle paylaşan Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi uzmanı Dr. James Ryan'a müteşekkirim.

Arkadaşım; gazeteci, çevirmen, yazar Ayşegül Sönmezay'ın katkıları da çok önemliydi. Hepimizin okuyup "E, artık tamam!" dediği kitabı sabırla bir kez daha okudu ve tüm gözlerin atladığı yazım hatalarını bulup düzeltmemi sağladı.

Macaristan'da yaşayan gazeteci, radyocu, yazar, çevirmen Gün Benderli, Sertellerin Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya serüveninin ve büyük şair Nâzım Hikmet'le dostluğunun, en yakın tanıdığıydı. Budapeşte'de Sevgili Gün'le yaptığımız günler süren röportaj, bilgi vermenin ötesinde ufuk açıydı.

Değerli psikolog ve yazar Gündüz Vassaf, dayısı Zekeriya Sertel'in yaşamından pek çok önemli kesiti paylaşarak kitaba çok önemli katkı sağladı.

Gazeteci, yazar, araştırmacı Hıfzı Topuz söyleşiye zaman ayırarak ve değerli arşivini açarak en önemli yardımcılarımızdan biri oldu.

Dostum; belgeselci, öğretim üyesi, çevirmen, yazar, yönetmen Tuğrul Artunkal son okumalardan birini yaparak değerli fikirleriyle katkı ve moral sağladı.

Aynı şekilde otuz beş yıllık arkadaşım ve meslektaşım Şule Büyükcizmeci de son okuma yapan ve moral veren dostlarımdan biriydi.

Ve sevgili Wikipedia... Sen olmasan ne yapardık? Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca bölümlerine araştırmaya harcadığım zamanı azaltmamı sağladın.

Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti, Osmanlı'nın yıkılış ve Türkiye'nin kuruluş döneminde; düşünce, duygu ve yeniliklere yön verebilen iki gözüpək yazar ve gazeteci olarak hep işbaşındaydı. Hemen hepsi çok satan dergi ve gazeteler çıkardılar, pek çok kitap yazdılar. Meslek yaşamlarının her döneminde baskıcı iktidarlar ve güç odaklarıyla mücadele ettiler. Muhalif olmak onlar için vazgeçilmez bir yaşam biçimiydi.

Bu kitap, Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftinin ezeli ve ebedi muhalefet yaşamlarını anlatıyor.

Zekeriya 1890, Sabiha 1895 yılında Selânik'te doğdu. Zekeriya New York'taki Columbia Üniversitesi'nde dünyanın ilk gazetecilik okulu, The School of Journalism'i bitirdi. Sabiha ise aynı üniversitenin Social Work okulunu bitirdi, üstüne sosyoloji dersleri aldı ve Marksizm'le tanıştı.

1923 yılında ülkeye döndüler. Zekeriya Türkiye'nin ilk okullu gazetecisi, eşi Sabiha ise ilk okullu sosyal araştırmacısıydı. Genç Cumhuriyet'in iyi eğitilmiş kadrolara çok ihtiyacı vardı.

Gazi Mustafa Kemal, Ankara'ya çağırıldığı Zekeriya'yı Basın Yayın Genel Müdürü olarak atadı. Okullu gazeteci Zekeriya bu işte sebat etseydi, milletvekilliği hatta bakanlık vardı ufukta. Ancak o kendisinden sansürcülük beklediğini anladığı anda terk etti Ankara'yı.

Sabiha, *Tan* gazetesindeki zehir zemberek eleştiri yazılarıyla Milli Şef İnönü'nün tek parti rejimine kök söktürüyordu. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bir gün onu çağırды. Makamına gelen Sabiha'ya, "Bu fikirleri bırak, senin Polis Müdürlüğü'ndeki dosyaların tavana ulaştı. Sen memleketin kıymetli bir yazarsın... Seni mebus yaparız. Fikirlerinden daha iyi faydalanırız," dedi. Sa-

biha'nın yanıtı çok netti: "Bana inançlarımı mebuslukla değişmemi mi teklif ediyorsunuz? Teşekkür ederim. Allahaismarladık"...

Yıllar içinde benzer fırsatlar ve teklifler yineleni. Altın tepside bile sunulsa, yaşam beklentilerinde iktidara yer yoktu. En iyi bildikleri yoldan, ezeli ve ebedi muhalefet yolundan hiç şaşmadılar.

Karı-kocanın siyasi görüşleri enikonu farklıydı. Yirmili yaşlarından itibaren Marksizm'i savunmaya başlayan Sabiha, 1930'lu yıllarda Türkiye Komünist Partisi'ne üye olmuştu. Ancak parti içi bürokrasiye hep karşı çıktı, orada da muhalif kalmayı başardı.

Zekeriya ise çok partili parlamenter demokrasiden yanaydı ve proletaryanıniki dahil her diktatörlüğe karşıydı. Tek parti Türkiye'sinde veya tek partili Sovyetler Birliği'nde, koşullar ne olursa olsun tarafını açıkça ifade etmekten kaçınmadı.

Zekeriya ve Sabiha arasındaki siyasi farklılık, aynı dergi ya da gazete sayfalarında dayanışma içinde görüşlerini açıklamalarına engel olmadı. Sabiha sosyalizme gönül koysa da Türkiye'nin öncelikli ihtiyacı çok partili demokrasiydi. Hep söyleyegeldiği gibi, "Bir toplumun sosyalist rejime geçebilmesi için objektif ve sübjektif koşulların olgunlaşması," gerekirdi. Türkiye'de ise henüz böyle bir durum yoktu.

Tan Matbaası'nın devlet destekli bir nümayişle parçalanmasının ardından, kızları Yıldız'ı da alarak yurtdışına çıkmak zorunda kaldılar. Fransa, Macaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Sovyetler Birliği ve Azerbaycan'da Türkiye Komünist Partisi ile iç içe yaşadıkları zorlu sürgün yıllarında parti görevlerinde birlikte yer aldılar, parti içi bürokrasiye de birlikte muhalefet ettiler. Tabii yine kendi üsluplarınca: Sabiha etkin bir parti üyesi, Zekeriya parti dışı bir demokrat olarak...

Sabiha bir daha ülkesine dönmeden Bakû'da sürgünde öldü, oraya gömüldü. Zekeriya yıllar sonra ülkesine dönebildi ancak muhalif kimliğini terk etmediği için kimseye yaranamadı; Paris'e döndü, orada öldü ve gömüldü.

Kitap; bir ülkenin, bir toplumun doğuş, yükseliş ve tökezleme anlarını; birinci dereceden tanık olan Sertellerin bakış açısı ve serüven dolu buruk yaşam öyküsü paralelinde anlatmayı hedefliyor.

Türkiye'nin Nazileri, *Tan* Gazetesi Yıkımı ve Bilinmeyene Yolculuk

9 EYLÜL 1950: DÖNÜŞ İHTİMALİ OLMAYAN BİR YOLCULUK

Uçak havalandı. Yuvarlak pencereden İstanbul'u seyrediyorum... Aşağıda Yeşilköy, cami minareleri, evleri, birer birer benden uzaklaşıyor. Yeşil ağaçların tepelerini görüyorum. Bulutların arasına giriyorum. Artık hiçbir şey görünmüyor. Başımı uçağın koltuğuna dayadım. Gözlerimi kapattım. Savaş dolu bir hayatı arkamda bırakıyordum. Uğruna bu kadar fedakârlık yaptığım halkımın, en güç günlerinde onların davasını savunmak hürriyetinden yoksundum. İçim sızladı. Gözlerimden akan yaşların sıcaklığını dudaklarımda duydum.¹

Sabiha Sertel; eşi Zekeriya ve kızı Yıldız'la Paris'e gitmek üzere bindiği uçak İstanbul'u terk edip bulutlara doğru yükselirken büyük bir düş kırıklığı içindeydi.

Pasaport alabilmek ve Air France'ın 9 Eylül 1950 Cumartesi günü tarihli uçağına binebilmek için çok uğraşmış, pek çok tehlikeyi göze almışlardı. Uçak pisti terk edinceye değin, yürekleri birisinin kendilerine engel olacağı, pasaportlarına el konacağı ya da tutuklanacakları korkusuyla çarpmıştı.

Dönüşü belirsiz bir yolculuğa çıktıkları fark edilmesin diye sadece birer küçük el çantası almakla yetinmişlerdi. Ömürleri boyunca yazdıkları makalelerin, kitapların, dergi ve gazetelerin tekini bile yanlarında götürmeye cesaret edememişlerdi.

1 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 353-354.

Şimdi, uçak bulutlara karışıp, pervaneler Paris'e doğru dönerken yıllar süren baskı ve tehdit ortamından sıyrıldıkları için rahatlamaları gerekirdi ama tam tersi tuhaf bir mağlubiyet duygusu içindeydiler. Her üçü de böylesi bir kaçışa mecbur bırakıldıkları için çok kızgın ve kırgındı.

Sabiha Sertel bu zorunlu kopuşun ardından yurtdışında yaşayacağı 18 yıl boyunca sayısız macera ve badireden geçti; çok sevdiği memleketini ve halkını ise bir daha göremedi. Pek çok sorunu, tehlike ve krizi Sabiha'yla birlikte göğüsleyen eşi Zekeriya zorunlu göçten ancak 27 yıl sonra yeniden anayurda ayak basabilme hakkını elde edebildi.

Sabiha'nın deyişiyle "Yeşilköy Uçak Meydanı"ndan bu dönüşü belirsiz yolcuğa çıktıklarında; o 55, Zekeriya Sertel 60 yaşındaydı. Her ikisi de Osmanlı'nın yıkılış ve Türkiye'nin kuruluş döneminin; düşünce, duygu ve yeniliklere yön verebilen iki başarılı yazar ve gazetecisiydi. Hemen hepsi çok satan ve okunan dergi ve gazeteler çıkardılar, pek çok kitap yazdılar.

Modern bir matbaaları, başarılı meslek geçmişleri, her kuruşunu hak ederek sağladıkları konforlu bir hayatları vardı. Hangi koşullar ve tehlikeler onları yanlarına sadece birer küçük çanta alarak, ne zaman ve nasıl geri dönebileceklerini bilemeden çok sevdikleri ülkelerini terk etmeye zorlamıştı?

Bu nasıl bir badireydi ki, orta yaşın üstünde, orta üst sınıfa mensup iki insan her şeyi geride bırakıp, 27 yaşındaki kızlarını da beraberlerinde sürükleyerek sonu belirsiz bir maceraya atılmayı göze alabildi?

Bu tuhaf ama bazı ülkelerde vaka-i adiyeden sayılabilecek serüveni algılayabilmek için 1930'lu yılların sonlarına, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'na; demokrasiyi yalnızca Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alan bir sözcüğe indirgemiş, ekonomisi darmadağın olmuş "Milli Şef" yönetimindeki Türkiye'ye uzanmak gerekiyor.

FAŞİZM YÜKSELİYOR, UFUKTA SAVAŞ VAR

Birinci Dünya Savaşı felaketinin üstünden yirmi yıl geçmeden dünya yeni bir kaos sarmalına yuvarlanmış; çıkmak istedikçe dolanıyor, debelendikçe batıyordu. Bir yanda 1929 büyük ekonomik buhranının olumsuz etkileri devam ediyor, diğer yanda küresel faşizm ülke ayrımı gözetmeksizin yükseliyordu.

İspanya'da demokratik seçimle işbaşına gelen cumhuriyetçiler, kendilerine karşı darbe yapan "milliyetçi" General Franco'nun başlattığı iç savaşı kaybetmek üzereydi. Nazi Almanyası ve faşist İtalya, "milliyetçilere" silah ve mühimmat yağdırıyordu.

Almanya, silah gücünün yanı sıra komşu ülkelerdeki Nazi yandaşlarını ve Alman kökenlileri örgütleyerek önce Avusturya'yı, ardından Çekoslovak-

ya'nın Sudet bölgesini, kısa süre sonra da tamamını savaşımadan ele geçirdi. Aynı zaman diliminde İtalya Etiyopya'yı, Japonya Çin'i işgal ediyordu. İkinci Dünya Savaşı henüz başlamamıştı ama artık öngörülebiliyordu.

Casusluk ve propaganda faaliyetleri dünyayı kasıp kavuruyor, faşist partiler ve gençlik örgütleri veba salgını hızıyla pek çok ülkeye yayılıyordu. İngiltere ve ABD gibi ülkelerde bile Nazi partileri, federasyonları, Nazi gençliği için yaz kampları kurulmuştu.

Stratejik konumu ve kararsız tutumuyla² Türkiye bu kasırganın göbeğinde yer alıyordu. Pek çok siyasetçi, gençlik örgütü, medyanın bir bölümü Nazizm rüzgârına kapılmış, ırkçılık ve Turancılık düşleri görerek Almanya ve İtalya'nın "başarılarını" ayakta alkışlıyordu.

Türkiye casusların savaş alanıydı. Almanya, İtalya, İngiltere, Fransa, ABD, Sovyetler Birliği başta olmak üzere pek çok ülke, karşı istihbarat toplamaktan çok kamuoyu ve siyaseti etkileyip yönlendirecek taraftar yaratmak peşindeydi.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gazetelerin birinci sayfalarında çoğunlukla Almanya, İtalya ve Japonya'nın devasa boyutlara ulaşan savaş yatırımlarına, rakip ve hasım gördükleri ülkelerle çekişmelerine ve artan saldırganlıklarına ilişkin haberler yer alıyordu. Her basın organı bu gelişmeleri kendi üslup ve eğilimine göre değerlendiriyor; övüyor, göklere çıkarıyor ya da yerip lanetliyordu.

Gazeteci-yazar Hıfzı Topuz'a göre, Türkiye basını da dünyada olduğu gibi kendi içinde ayrıışmıştı:

Bir yanda *Yurt ve Dünya*, *Yeni Ses*, *Adımlar* ve *Tan* gibi sol gazete ve dergiler yayın yaparken; bir yanda CHP'ye karşı liberal bir muhalefeti destekleyen Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan*'i; milliyetçi akımların temsilciliğini yapan Peyami Safa, Cihad Baban ve Ziyad Ebüzziya'nın *Tasvir-i Efkâr*'ı; CHP saflarında olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin*'i; orta sola doğru uzanan Necmettin Sadak'ın yön verdiği *Akşam* ve bunların yanında *Vakit*, *Son Posta* gibi küçük gazeteler yayın yapmaktaydı.³

Zekeriya ve Sabiha Sertel'in çıkardığı, bizzat yönetip, köşe yazarlığı yaptığı *Tan* gazetesi dönemin en çok satan iki gazetesinden biriydi. *Tan*; çoğulcu

2 "Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve yaveri Hasan Rıza Soyak'a göre CHP Genel Sekreteri Recep Peker, 28 Haziran 1935'te İtalya ve Almanya'ya yaptığı seyahat sonrasında faşizm ideolojisini esas alan bir tüzük hazırlamış, sabaha kadar tüzüğü inceleyen Atatürk, sabahleyin hışımla odasından çıkarak 'Kim bu zorbalı, bu kuvveti kimden alıyorlar, kendilerini milletin iradesinin üstünde zannediyorlar, İsmet (Başbakan İsmet İnönü) bunu okumamış herhalde' demişti. Soyak'ın 'Efendim imzası var, okumamış olması mümkün değil' sözü üzerine, 'Okumamış, okumamış, geri verin iyice okusun!' diye cevap vermişti". Ayşe Hür, *Öteki Tarih III*, Profil Yayıncılık, 2013, s. 259.

3 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 180.

demokrasiyi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü savunan, özgürlüklerden yana, sol bir yayın politikası izliyordu. Öncelikli hedefleri, savaş yaklaşıkça otoriterlik dozu artan “Milli Şef” İsmet İnönü’nün tek parti yönetimi, Naziler, siyaset ve medyadaki yerli uşakları ve Turancılardı. Gazeteleri ve diğer yayınları aracılığıyla aynı anda birçok cephede birden savaşmak zorunda kalan Sertel ailesi için gözaltılar, mahkemeler, tutuklamalar, tehditler ve sürgünler yaşam biçimi haline gelmişti.

NAZİLER, TÜRKİYE’DEKİ YANDAŞ MEDYAYA PARA YAĞDIRIYOR

Yandaş medya yaratma yöntemini en çok kullanan, propagandaya en çok ihtiyaç duyan ülke; Nazizmin tüm Avrupa ve Asya’ya egemen olmasını isteyen, bu uğurda dünyayı kana bulamaktan çekinmeyen Hitler Almanyasıydı. Naziler kesenin ağzını açmış, alabildiğine dağıtıyordu.

Türkiye, yarattığı yıkımın izleri hâlâ taptaze olan ekonomik buhranın ve tüm insanlığın üzerine çökmeye hazırlanan savaşın yol açtığı mali krizin altında eziliyor, her tür kıtlık ve yoksunlukla mücadele etmeye çalışıyordu.

Yokluğu çekilen önemli maddelerden biri kâğıttı. Ülkenin ilk sanayi kuruluşlarından İzmit Kâğıt Fabrikası 1936 yılında faaliyete geçmişti. Üretilen kâğıt öncelikle resmî amaçlar ve CHP’ye ait *Ulus* gazetesi gibi yayınlar için kullanılıyor; diğer gazete ve dergilere, hele muhaliflere hiç pay düşmüyordu.⁴

Almanya açısından Türkiye medyasını ele geçirmekte kullanılacak en sağlam ve amaca doğrudan hizmet eden yöntem, gazete ve dergilere kâğıt yardımı yapmak, Alman firmalarının beğenilen yayınlara ilan vermesini sağlayarak ekonomik açıdan desteklemektir. Süreç içerisinde yandaş yaratma operasyonu doğrudan para dağıtmaya, hatta Nazizme övgüler düzen gazete çıkarmaya kadar vardı.

Hitler’in koalisyon hükümeti başbakanı olması için Cumhurbaşkanı Hindenburg’u ikna eden, Nazi iktidarına ve İkinci Dünya Savaşı’na yol açan politikacı Franz Von Papen, Nisan 1939’da Almanya Büyükelçisi olarak Türkiye’ye atandı. Propaganda becerisi sayesinde, daha önce büyükelçilik yaptığı Avusturya’yı, Nazilerin tek kurşun atmadan ele geçirmesini sağlamıştı. Von Papen’in Ankara’da işbaşı yapmasıyla Nazilerin yandaş yaratma çalışmaları ivme kazandı.

4 Atatürk, İzmit Kâğıt Fabrikası’nın ürettiği kâğıda ilk kez basılan 19 Mayıs 1936 tarihli *Ulus* gazetesinin bayram ekini, “Medeniyet hamuru” diye nitelemişti (Mühendis ve Makina Dergisi, Ağustos 2007, sayı 571, s. 49-50).

Tan gazetesi ortağı ve başyazarı Zekeriya Sertel'e göre de Von Papen Türkiye'ye boşuna gelmemiştir:

Alman terbiyesi görmüş bazı subaylar Almanya'ya karşı bir sevgi duyuyorlardı. Almanya'da yetişmiş gençlerin birçoğu Hitler'e hayrandı. Memleketteki faşistler de Almanya'ya dayanıyorlardı. Almanya, Atatürk'ün ölümünden sonra Von Papen'i Türkiye'ye sefir göndermişti. Atatürk, Von Papen'i sevmezdi ve o sağ kaldıkça bu Alman casusu Türkiye'ye ayak basamamıştı. Von Papen'in Türkiye'ye gelmesi iyi bir belirti değildi.⁵

1 Nisan 1939'da Almanya'nın Türkiye Büyükelçiliği Basın Ataşesi Franz F. Schmidt-Dumont, Nazi hükümetinin Goebbels yönetimindeki Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı'na (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda) "gizli" başlıklı bir yazı gönderdi. Yazıda yandaş basının ancak para karşılığında yaratılabileceği açıkça ifade ediliyordu:

Kısa süre önce elçilikte yapılan görüşmede, bir savaş halinde –Türkiye taraf-sız kalsa ya da kalmasa– basın üzerinde sağlanması kaçınılmaz olan çok daha güçlü etkiyi finanse etmek için, elçiliğin elinde yeterli malî kaynak bulunmadığı saptanmıştır. (...) Bu nedenle, elçiliğin bana daha büyük bir miktar tahsis etmesini rica ederim. Üç aylık süre için bu miktarı şimdilik aşağı yukarı 100.000 RM (*Reich Mark-Alman İmparatorluğu Markı*) eşdeğeri olarak belirlemiş bulunmaktayım.⁶

Büyükelçilik, basına dağıtılacak rüşvetlerle ilgili talepten birkaç ay sonra 3 Haziran 1939'da, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazıda, hangi yandaş gazetelere ilan görünümü altında para aktarılacağına ilişkin listeyi açıklayacaktı:

(...) Son haftalarda basında Almanya aleyhine yaratılan havaya itidalli davranarak katılmayan bir dizi Türk gazetesine ilân biçiminde daha büyük meblağların hiç vakit kaybetmeksizin aktarılması –dışarıya karşı Alman firmalarınca veriliyormuş gibi– fevkalâde uygun olacaktır. Söz konusu gazeteler, öncelikle şunlardır: AKŞAM, SON POSTA, HABER ve haftalık dergi UYANIŞ. Bu gazeteler, son haftalarda Alman politikasına karşı şikâyet etmemizi gerektirecek hiçbir eleştiride bulunmamış, hatta içlerinden bazıları –meselâ AKŞAM– Almanya'ya karşı dostane tutum içeren makaleler de yayımlamıştır.⁷

5 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 197.

6 Serpil Eryılmaz, *Türkiye'de Alman basın politikası 1939-1943*, *Alman Dışişleri Siyasi Arşiv Dosyaları*, *Alman Büyükelçiliği Ankara*, Bochum Ruhr Üniversitesi, Felsefe, Pedagoji, Basın-Yayın Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994, *Alman Dışişleri Politikası Dosyaları (ADAP) 1918-43*, Seri D Bant 5-13, Seri E Bant 1-4.

7 Serpil Eryılmaz, *a.g.e.*

Yazının devamında yandaş gazetelere verecekleri ilanların doğrudan değil, komisyonla çalışan aracı bir kuruluş üzerinden verilmesi isteniyor ve firmalar kesin bir dille uyarılıyordu: Bu aracı, Türkiyeli Yahudiler tarafından 1909 yılında kurulan ülkenin ilk profesyonel reklam firması “Hoffer, Samanon ve Huli İlânât Acentesi” değil, sahipleri Yahudi olmayan başka bir Türk firması olmalıydı.

Büyükelçilik Basın Ataşesi Schmidt-Dumont 17 Haziran’da Nazi Propaganda Bakanlığı’na bir yazı daha gönderdi, ilanların artırılmasını istedi. İlanla desteklenecek yandaşlar listesine *Cumhuriyet* gazetesini ekledi:

Özellikle de son haftalardaki kriz sırasında itidalli davranan ve hattâ kısmen daha da ileri gidip hükümetin talimatlarına aykırı olarak Alman dostu makaleler yayımlayan gazete ve dergilere, bu tutumlarını takdir için daha büyük ilân siparişi vermek yerinde olacaktır. Burada öncelikle akla gelen günlük gazeteler “AKŞAM”, *CUMHURİYET*, *HABER*, *SON POSTA*, haftalık dergi ise *UYANIŞ*’tır.⁸

Almanya Büyükelçiliği Türkiye’de sempatican ve yandaş yaratmaya çalışırken, Alman ordusu 1 Eylül 1939 sabahı Polonya sınırını geçti. Zavallı Polonya, ölümcül Alman tanklarına süvari birlikleriyle direnmeye çalıştı, başaramadı. 3 Eylül’de Britanya, 4 Eylül’de Fransa Almanya’ya savaş ilan etti; İkinci Dünya Savaşı başladı.

Tan gazetesi, Mihver devletleri olarak anılan Almanya, İtalya ve Japonya’ya karşı bir yayın politikası izliyor, özellikle Nazi faşizmi ve yurt içindeki uzantılarıyla kıyasıya mücadele ediyordu. Yorum yazıları ve haber tercihlerinde her zaman Türkiye’nin İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği’yle birlikte barış ve demokrasi cephesinde yer almasını savunuyordu.

Zekeriya Sertel’e göre, iç ve dış faşistler öncelikle kendilerine kıyasıya karşı çıkan *Tan*’dan kurtulmak istiyordu:

Almanya’da Hitler iktidara geldikten sonra memlekette Nazizm ve faşizm propagandası hızlanmış ve kuvvetlenmişti. Alman büyükelçiliği gazetelere her gün çeşitli bültenler gönderiyordu. Almanya’da Nazizmin iktidara gelmesi bizdeki faşist gençleri de harekete geçirmişti. Bunlar çeşitli yollarla yurtdışı ve özellikle gençler arasında, faşizm propagandası yapıyorlardı. Her önlerine gelen ilericilere komünist diye hücum ediyor, bunları halkın gözünden düşürmeye çalışıyor ve hükümete jurnal ediyorlardı. En büyük hedefleri bizdik. Çünkü onlar *Tan* gazetesini kendi propagandalarına en büyük engel olarak görüyorlardı.⁹

8 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

9 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 189-190.

Tan gazetesi çok sattığı için çok da ilan alırdı. Türkiye pazarının güçlü Alman markası Bayer'in ilanları yandaş gazetelerde çoğalarak boy gösterirken, *Tan*'dan kesildi. Bu değişikliğin nedeni, 25 Kasım 1939 Cumartesi günü İstanbul Pangaltı postanesinden Alman Büyükelçiliği'ne çekilen acil bir telgrafta anlatılıyordu:

Müstacel, Alman Sefarethanesi Ankara – Tan'daki makale nedeniyle Bayer, ilanları henüz Mayıs başında kendi inisiyatifiyle kesti. Sebep bu gazeteye sempati duymamaktır. Tan tarafımdan hiç ziyaret edilmemiştir. İlanlar, siparişler her zaman ilancılık şirketi aracılığıyla verilmiştir.

– Widmann¹⁰

Çektiği “müstacel”¹¹ telgrafla Alman Büyükelçiliği'ne, “Biz ilanları zaten Mayıs ayında kendimiz kestik, *Tan* gazetesini de hiç sevmeyiz,” diye panik içinde hesap veren Widmann; İstanbul'un Sultanhamamı semtinde, 2. Vakıf Han'da bulunan Widmann ve Şeriki¹² adlı şirketin Alman ortağıydı. Şirket, Bayer I. G. Farbenindustrie Aktiengesellschaft adlı büyük Alman kimya ve ilaç şirketinin Türkiye temsilcisiydi. IG Farben olarak da bilinen şirket, birkaç yıl sonra Nazi toplama kamplarında milyonlarca Yahudi, Çingene, komünist, sosyalist, eşcinsel, engelli, Yehova Şahidi ve Mason'un katledilmesinde kullanılacak Zyklon B gazının da üreticisiydi.

Nazi Almanyasının muhaliften kesilip, yandaşa verilen reklamlar aracılığıyla Türkiye'deki gazetelerle kurduğu iyi ilişkiler meyve vermeye başlamıştı. En büyük kaygıları bu ilişkilerin deşifre olmasıydı. 1 Ağustos 1940'ta Almanya Büyükelçiliği'nin kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazı, *Cumhuriyet* ve *Tan* gazeteleri arasındaki “şiddetli polemikten” duyulan hoşnutluğu dile getirdi. Tek kaygıları ilişkilerinin deşifre olup henüz 32 yaşındaki genç Nadir Nadi'ye¹³ zarar vermesiydi:

Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet*'te yayımlanan ve Almanya ile dostane ilişkilerin zorunluğunu vurgulayan yazı dizisi, muhtemelen benim kısa süre önce Numan'la (Numan Menemencioglu)¹⁴ yapmış olduğum görüşmenin bir sonucu. Almanya ile güven temelinde ilişkilerin yeniden kurulmasının Türk basının-

10 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

11 Acil.

12 Ortağı.

13 Nadir Nadi (1908-1991): Gazeteci-yazar, *Cumhuriyet* gazetesinde çeşitli görevler üstlendi ve köşe yazarlığı yaptı, babası Yunus Nadi'nin ölümünden sonra gazetenin yayın yönetmeni ve başyazarı oldu. 1950-1957 yılları arasında iki dönem Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi.

14 Numan Menemencioglu (1893-1958): Büyükelçilik yazısında “Numan” olarak adı geçen Alman yandaşı milletvekili, diplomat ve bakan. 10 Ağustos 1942'ye kadar Türkiye Dışişleri Bakanlığı Kâtibi Umumi (Genel Sekreteri), o tarihten 15 Haziran 1944'e kadar Şükrü Saracoglu hükümeti Dışişleri Bakanı.

da temelden bir değişime bağlı olduğuna dikkat çekmiştim.

Basında bir yıldır süren arabozucu yayınların zehirleyici etkisinin sadece bu tür saldırılardan vazgeçmekle ortadan kalkmayacağını, ancak her iki ülke arasında güven temelli bir iş birliği sağlanması için olumlu tutum benimseyerek yavaş yavaş onarılabilceğini belirtmiştim. Numan, bunu anladı.

Nadi'nin yazıları, *Tan* ve *Yeni Sabah* ile şiddetli bir polemige sebep oldu. Tavsiyem, bu tartışmaya hiçbir şekilde karışmamaktır, zira Nadi'nin tarafını tutmak, kendisinin Türk menfaatlerine değil de Alman menfaatlerine hizmet ettiği yolunda ithamına yol açar.¹⁵

Nazilerin deşifre olma kaygısı haklı çıktı. Yazışmadan on gün sonra *Cumhuriyet* gazetesi, denge politikası izleyen hükümet tarafından ikinci bir emre kadar kapatıldı. Çalışmalarını Tarabya'daki yazlık rezidansında sürdüren Almanya Büyükelçiliği bu gelişmeyi, gazetenin kapatılma nedenini ve konuya ilişkin söylentileri resmî bir yazıyla kendi Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi:

Türk gazetesi *Cumhuriyet*, bu yılın 11 Ağustos günü itibarıyla, Basın Kanunu'nun 50. maddesi (devlet güvenliği) uyarınca yeni bir emre kadar kapatılmıştır. Yasaklanmaya neden süreç şöyledir:

Bu yıl Temmuz ayının ikinci yarısında *Cumhuriyet*'in sahibinin oğlu Nadir Nadi, kaleme aldığı üç makalede, Türkiye'nin o güne kadarki basın politikasını eleştirmiş ve Almanya'nın zaferini bu politikaya karşı bir realite olarak koyarak, Türkiye'nin de bu realiteyi kabul etmesi gerektiğini belirtmişti. Söz konusu makaleler büyük sansasyon yaratmıştır. Alman dostu olup şimdilik arka planda kalmayı tercih eden halk kesimleri bu makaleleri olumlu karşılamış, bunu Türkiye'nin Almanya'ya karşı daha dostane bir basın politikası izleyeceğinin işareti olarak görmüştür. Halkın tamamen İngiliz etkisi altındaki diğer kesimleri ve bunlara ilâveten resmî makamlar ise Nadir Nadi'nin bu makalelerini Cumhurbaşkanı'nın politikasına açıkça ret olarak yorumlamıştır. Bu makalelerin Almanya'ya kaç mal olduğuna dair ıgneleyici sözler eksik olmamıştır. (...) ¹⁶

Türkiye hükümetinin *Cumhuriyet* gazetesini devlet güvenliğine aykırı davrandığı iddiasıyla kapatması ve hızla yayılan söylentiler, Nazileri medya ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye zorladı. 28 Ağustos 1940'ta Nazi Partisi'nin Berlin'deki Yurtdışı Organizasyonları Şefi, SS generali Ernst Wilhelm Bohle¹⁷ tarafından Almanya'nın Türkiye Büyükelçiliği'ne çekilen telgrafta bu durum açıkça ifade ediliyordu:

15 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

16 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

17 Ernst Wilhelm Bohle (1903-1960): Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Yurtdışı Organizasyonları (Auslandsorganisation der NSDAP) şefi. Yazışma sürecinde korgeneral eşdeğeri rütbeye sahip (SS-Gruppenführer).

A 4267/48

Entsiffertes Telegramm

ab Berlin, den 28.8.1940 19 Uhr 15
an Tarabya, den 29.8.1940 9 Uhr 42

Deutsche Botschaft

T a r a b y a

Nr. 444 vom 28.8.

Verständigt Paul Schultz, Verbindung mit Yunus Nadi
soll vorläufig unterbleiben, da türkischerseits Bestechungs-
verdacht vorliegt.

B o h l e .

129/8
Muz

Pr. Pjeter. Lt Rücksp. d. A
Stü 29/8

P. G. G. G.

Paul Schultz'e bilgi verilsin, Yunus Nadi¹⁸ ile ilişki şimdilik durdurulsun, zira Türk tarafı rüşvetten şüpheleniyor.

– Bohle¹⁹

PEYAMI SAFA, NAZİ PARASIYLA YANDAŞ GAZETELER ÇIKARIYOR: GÜN VE YIRMINCI ASIR

Almanya Büyükelçiliği, *Cumhuriyet* gazetesinin belirsiz bir tarihe kadar kapatılmasından doğan eksikliği gidermek istiyordu. Piyasaya yeni çıkacak ve *Cumhuriyet* gazetesi matbaasında basılacak *Gün* adlı gazeteye yoğun destek verilebilirdi. Büyükelçi Von Papen, 22 Ağustos 1940'ta, Almanya Dışişleri Bakanlığı'na bizzat yazdığı yazıda; yeni gazetenin içeriğini, kimler tarafından çıkarılacağını, hattâ acil olarak kaç para verilmesi gerektiğini anlatıyordu:

Büyükelçilik uzun süre önce, Türkiye için yeni ve büyük bir gazete kurulmasının planlandığı bilgisine erişti. (...) Bunun arkasında gazeteci olarak Celâleddin Ezine,²⁰ Halet Çelebi,²¹ İsmail Habib,²² Peyami Safa²³ bulunuyor. Kendilerine koydukları program; Türk milliyetçiliği, Almanya'yla dostluk, İngiltere'nin finanse ettiği gazetelerle mücadele. *Cumhuriyet*'in yasaklanmasıyla oluşan boşluk, büyük formatlı yeni bir gazetenin çıkarılmasına elverişli. Baskı, *Cumhuriyet* Basımevinde, yayım imtiyazı verilmesi güvence altında, zira Hamle'nin yayım imtiyazı *Gün*'e aktarılmıştır. Bütün yazı işleri 30 ilâ 35 yaş arasında, Alman dostu genç gazeteci kuşağı.

Sefaret plana dahil. Tahsisi beklenen 5.000 Lira ile etki yapmak mümkün. İşletme giderleri için taksitle ek 4 ilâ 5.000 Liraya ihtiyaç var. Bu sorunlar hızla halledilebilirse, gazete Eylül ortasında çıkabilir. – Tel ile olumlu talimat rica ederim.

– Papen²⁴

18 Yunus Nadi Abahoglu (1879-1945): Gazeteci-yazar-milletvekili, 7 Mayıs 1924'te Zekeriya Ser-tel ve Nebizâde Hamdi ile *Cumhuriyet* gazetesini kurdu, ortaklarının ayrılmasından sonra gazetenin tek sahibi oldu, 1920-1943 yılları arasında altı dönem milletvekilliği yaptı. Gazeteci Nadir Nadi, gazeteci Doğan Nadi, Nilüfer Nun ve Leyla Uşaklıgil'in babası.

19 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

20 Celâleddin Ezine (1901-1972): Gazeteci-yazar, orta ve yüksek eğitimini Almanya'da yaptı. Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde felsefe okudu.

21 Asaf Halet Çelebi (1907-1958): Şair, yazar, divan-Fars edebiyatı ve Türk musikîsi araştırmacısı.

22 İsmail Habib Sevük (1892-1954): Gazeteci-yazar, edebiyat tarihçisi, eğitimci. 7. dönemde, (1944-1946) tek partili son meclisin milletvekili.

23 Peyami Safa (1899-1961): Edebiyatçı-gazeteci, Nâzım Hikmet'in yakın dostu olarak başladığı meslek hayatını onun tam tersi cenaha savrulurken sürdürdü.

24 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

Savaş ilerledi, kan, dehşet ve ölüm tüm Avrupa'yı sardı. Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'yı işgal eden Nazi Almanyası, Türkiye'nin sınır komşusu oldu.

Aynı günlerde Zekeriya Sertel, *Tan* gazetesinin yazı işleri çalışanları ve bazı yazarlarla odasında bir toplantı düzenledi. Amacı, İkinci Dünya Savaşı'nın olası gelişmeleri hakkında bilgi vermektir. Konuşma sırasında, çeşitli yayın organlarında Hitler ve Nazizmi öven, buna karşılık savaş ve faşizm karşıtı tutumu yüzünden *Tan* gazetesine saldıran yazıların hızla arttığından da söz etti. Toplantıya katılan *Tan* muhabiri Kemal Sülker,²⁵ Zekeriya Sertel'in konuşmasını şu sözlerle noktaladığını anımsıyordu:

Bu yayınların sahiplerine bakın, ekonomik durumlarının birden düzeldiğini görürsünüz. Türkiye'ye Mark akını başladı sanırım...²⁶

Para su gibi akıyordu gerçekten. Naziler, kendi amaçları doğrultusunda yayın yapacak *Gün* gazetesinin bir an önce piyasaya çıkarılması için her tür çabayı harcıyordu. *Gün*'ün yönetici ve sahiplerine düzenli nakit akışı sağlanması Büyükelçilik'in en çok titizlendiği konuydu. 8 Nisan 1941'de Ortaelçi Dr. Kroll aracılığıyla Büyükelçi Von Papen'e gönderilen bir telgrafta yapılacak ödemelerden biri için onay istendi:

Sayın Büyükelçi'ye Salı günü iletilmiş olan "*Gün*" günlük gazetesi ve dergisi hakkındaki bilgi notuna ilâveten Sayın Büyükelçi'den istirhamım, Sayın Rayh (Reich) Dışişleri Bakanı'nın onayı ile tahsis edilmiş olan 5.000 Türk Lirası'nı²⁷ ödemesi için Bay Haase'ye tâlimat vermesi ve bu meblağa ek olarak ayrıca gerekli 2.000 Türk Lirası'nın da basın tahsisatı içinden ödenmesini onaylamasıdır.²⁸

Ve Naziler "mutlu sona" ulaştı; *Gün* gazetesi piyasaya çıktı. Bu "mutlu" haber, 30 Mayıs 1941'de *Gün* gazetesinin ilk sayısının da eklendiği "gizli" başlıklı bir yazıyla Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'na bildirildi:

İstanbul'da yeni yayımlanan "*Gün*" gazetesinin ilk sayısını ilişikte yolluyoruz. Söz konusu gazetenin kuruluşu, Sefaretin yukarıda anılan telgrafı ile öngörülmüş olup Dışişleri Bakanlığı'nın sağladığı para ile gerçekleştirilmiştir. (...) Gazete başlangıçta haftada bir kere çıkacaktır, buna mukabil günümüz Türk gazetelerinden daha hacimli olacaktır. "*Gün*", zengin bir politik kısmın ya-

25 Kemal Sülker (1919-1995): Gazeteci, yazar, sendikacı. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurucularından ve ilk genel sekreteri.

26 Kemal Sülker, *Anılara Yolculuk*, Yazko, 1983, s. 213-214.

27 1941 yılında 1 gram altın ortalama 3 liradan işlem görüyordu (<https://altininfiyati.net/1941-1953-yillarinda-altin-fiyatlari-yil-yil-altin-fiyatlari.html>).

28 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

nı sıra Türk şartları için olağanüstü kapsamlı bir kültür bölümü de içermektedir. Demek oluyor ki, bu gazete Alman parası ile kurulan ve sadece Türk gazetecileri tarafından yönetilen ilk Türkçe gazetedir. (...) Ne ki, bu gazetenin hemen coşkulu bir dille Alman dostu yayın yapmasını beklemek doğru olmaz, nitekim bu metnin altında imzası olan kişi de gazeteyi yöneten beyefendiye, başlangıçta mutlak surette nötr tutum sergileyerek zevahiri kurtarma tavsiyesinde bulunmuştur. (...) Bu gazetenin arkasında Alman çıkarlarının bulunduğu dair en ufak bir şüphenin bile doğması, gazetenin varlığını tehlikeye düşürür.²⁹

Bir süre sonra *Gün* gazetesinin yönetici ve ortakları arasında bazı sorunlar yaşandı ve gazetenin adı değiştirildi. 3 Temmuz 1941 tarihli bir bilgi notuyla bu gelişme Almanya Büyükelçiliği'ne bildirildi. Gerekli işletme sermayesiyle birlikte Peyami Safa ve ağabeyi İlhami Safa'ya devredilen gazete yayın hayatına *Yirminci Asır* adıyla devam edecekti.³⁰ Ancak bu değişiklik için de Nazilerin para katkısı gerekiyordu. Bununla ilgili bir yazı da 25 Ağustos 1941'de Berlin'deki Dışişleri Bakanlığı'na gönderildi:

(...) Türkçe çıkan haftalık gazete *Gün*, hâlen günlük gazete "*Yirminci Asır*"a dönüşüm faaliyeti sürdürdüğünden şu an yayımlanmamaktadır. 12.000 Türk Lirası ile finanse edilmiştir. *Yirminci Asır*'ı desteklemek için, ikinci bir talebe kadar ayda 500 Türk Lirası tutarında sübvansiyon gereklidir (...).³¹

Dönemin Türkiye mediasındaki Nazi yandaşları seslerini pervasızca yükseltiyor, kendilerine karşı çıkan *Tan* gazetesini ve özellikle mücadeleci yazarı Sabiha Sertel'i doğrudan hedef gösteriyordu. *Gün* ve *Yirminci Asır*'ı yönetip yazarlık yapan Peyami Safa, kapatma yasağı sona eren *Cumhuriyet* gazetesinde de kendi adını kullanmadan makaleler yazıyordu. Sabiha Sertel, *Tan* gazetesini ve kendisini hedef alan bu makalelerden çok şikâyetçiydi:

Özellikle askerî yazarların birçoğu, ırkçılar, faşistler; artık batı demokrasilerinin yıkıldığını, Almanya'nın harp gücü karşısında yenilmeye mahkûm olduklarını yazıyor, "yeni nizam" içinde küçük milletlerin bağımsız yaşama hakkı olmadığını, büyük milletlerin küçükleri yutmasının tarihi bir zaruret olduğunu iddia ediyorlardı.

Cumhuriyet gazetesinde Peyami Safa, etrafına topladığı müritleriyle beraber Nazizm lehine, pantürkizm lehine bir kampanya açmıştı. Peyami kendi imzasını kullanmıyor, perde arkasında bu kampanyayı idare ediyordu.³²

29 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

30 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

31 Serpil Eryılmaz, a.g.e.

32 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 195-196.

(...) 1941 Haziran ayında Almanların girdikleri memleketlerde halka yaptıkları zulmü, Yahudilerin fırınlarda yakılmasını belirten bir yazı yazdım.

Bu yazılar çıktıktan sonra başta Peyami Safa olmak üzere, *Cumhuriyet* gazetesinde bu yazılara karşı bir kampanya açıldı. Doğrudan doğruya şahsıma hücumla başladılar. Her gün *Cumhuriyet* gazetesinde sütun sütun yazılar yazılıyor, çeşitli karikatürlerim neşrediliyordu.

Bu karikatürlerin altında “Bolşevik dudusu”, “Eli maşalı Çingene” ve bunun gibi ağır hakaretler birbirini kovalıyordu. Ben bu yazıları şahsi bir polemik haline sokmak istemiyor, yalnız Nazizmin teorisi ve faşistlerin barbarlıkları üzerinde duruyordum. (...) *Cumhuriyet* gazetesi aleyhine dava açtım.

Bütün hayatımda mahkemelerde hep suçlu olarak sanık sandalyesine oturtulmuştum. Hayatımda ilk defa davacı sandalyesine oturdum. Dava, gazetesinin imtiyaz sahibi Yunus Nadi bey adına açılmıştı. Fakat mahkeme Yunus Nadi beyi mebus olduğu, teşrii masuniyeti³³ bulunduğu için, davaya sokmadı. Gazetenin mesul müdürü Ağâh bey avukatıyla geldi. Yazılar imzasız yazıldığı için, bütün sorumluluk onun üzerinde toplanıyordu. Peyami böylece gizlendiği perdenin arkasında kalıyordu.

Mahkeme (...) *Cumhuriyet* gazetesini bana 150 lira para cezası vermeye mahkûm etti. Tahkir edilmiş bir insanın haysiyet ve şerefi, 150 lirayla ödenilebiliyordu. Eğer bu hakaretleri ben yapmış olsaydım yerim mutlaka Sultanahtet Cezaevi’ydi.³⁴

Sabiha’ya göre, Alman faşizminin yayılmasını milliyetçiliğin zaferi olarak algılayan bazı Türkçüler de onların yanında savaşa katılıp, Orta Asya bozkırlarına ulaşma hayalleri kuruyordu:

Tasvir-i Efkâr gazetesinde Zeyyad (Ziyad) Ebüzziya,³⁵ Alman emperyalizmini bir milliyetçilik ideali olarak gösteriyordu. 30 Aralık 1941’de yazdığı yazıda “Alman milleti bugün tarihinin en tam manasını bulduğu ve kaynaşmanın büyük şeylere gebe olduğunu” söyledikten sonra şu soruyu soruyordu:

“Türk milliyetçiliğinde değişen nedir? Bu yeni program nedir? Bu davanın erbaap ellerini titretecek kadar ağır olduğunu biliyorum. Ağır, fakat onun milliyetçi ellerden ziyade, Türkçülük davasının düşmanlarını titreteceği günün uzak olmadığını da biliyorum. Bu imanda yetişmiş iki buçuk milletle bir değil, iki kıtayı dolduran bütün Türk kardeşlerimizle beraberiz.”

İşte *Tasvir*’in milliyetçilik perdesi arkasına sakladığı dava, Turancı, faşist bir nitelik taşıyordu. “Türkçülüğün daha gerçek, daha müşahhas, ırkı ve coğrafi,

33 Milletvekili dokunulmazlığı.

34 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 197-198.

35 Zübeyir Ziyad Ebüzziya (1911-1994): Gazeteci ve üst düzey bürokrat, 1950-1955 yılları arasında iki dönem Demokrat Parti’den milletvekili seçildi.

sosyal ve politik istikametler çizen programı” dedikleri şey, Alman birliklerinin yardımıyla Sovyetler Birliği’ne yürümekti. Bunu gerçekleştirmek için de Alman militarizmine, Alman emperyalizmine el vermektir.³⁶

GOEBBELS SABIHA SERTEL’İN “DİLİNİ KESECEKTİ” ANCAK SAVAŞ BİTTİ, ÖMRÜ VEFA ETMEDİ

Cumhuriyet Halk Partisi’nin “Değişmez Genel Başkanı”, “Milli Şef” ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye’nin gerek ekonomik gerekse askeri yönden savaşamayacak kadar güçsüz olduğunun bilincindeydi. Zaman zaman tutarsızlık ve vefasızlık gibi değerlendirilse de Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşı dışında tutmak için her tür çabayı harcadı.

Kimi zaman Britanya ve Fransa’yla ittifak kuruldu. Bir ara Sovyetler Birliği’yle dostluk ve saldırmazlık bildirisi yayımlandı. Ardından Türk-Alman dostluk paktı imzalandı ve müttefiklerin karşı çıkmasına rağmen Almanya’ya çelik yapımında kullanılacak 90 bin ton krom madeni satıldı. Savaş kaybettiğinin iyice kesinlik kazandığı 23 Şubat 1945’te ise Almanya’ya savaş ilan edildi.

Hitler, 30 Nisan 1945’te intihar etti. 8 Mayıs 1945’te Almanya hiçbir koşul ileri sürmeden teslim oldu ve Avrupa’da savaş bitti.

Türkiye ne pahasına olursa olsun savaşa girmemeyi başardı ancak içeride faşizmin yükselişini önlemeyi başaramadı. Zekeriya Sertel, Türkiye’de hâlâ “faşist diktatörlüğün” hüküm sürdüğü kanısındaydı:

İsmet İnönü memleketi savaştan kurtarmış ama bir savaşa girmiş kadar da memleketin yıkıntıya uğramasına yol açmıştı.

İnönü, cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü artırdı, “tek millet, tek parti, tek şef” diye bir sistem kurdu. Millet o demektir, parti demek o demektir, bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı. Basın bile onun elinde ve onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama, bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü hemen her gün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesindeydi.³⁷

Yalnızca ırkçı ve Turancılar değil; pek çok ünlü yazar, edebiyatçı, politikacı, devlet adamı da savaş öncesinde ve savaşın ilk zafer yıllarında, faşizmin yükselen rüzgârına kapılmıştı.

36 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 196.

37 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 207-208.

Sabiha Sertel o yılları, milletvekili Falih Rıfkı Atay'a³⁸ ilişkin çarpıcı bir örnekle anlatıyordu:

Almanların Stalingrad'a saldırdıkları sıralarda Zekeriya'yla beraber gezmeye çıkmıştık. Falih Rıfkı Atay'ın Caddebostan'daki evinin önünden geçiyoruz. Falih'in köşkü deniz kenarında, büyük bir bahçenin içinde. Bahçesinde koltuğuna yaslanmış. Caddeden geçerken bizi görüyor ve içeri çağırıyor. Harp üzerine konuşuyoruz. Falih, gayet kati bir dille, "Artık Sovyetler Birliği belini doğrultamaz. Komünizm tarihe karışıyor, faşizm dünyaya hâkim olacaktır," dedi.

Dünyaya hâkim bir faşizmi düşündüğüm zaman içim sızladı. Cevap vermedim.³⁹

Faşist İtalya yenilmiş, İtalyan partizanlar tarafından yakalanan Mussolini öldürülüp ayağından asılmış, Hitler intihar etmiş ama siyasi tartışmalar bitmemişti. 6 Mayıs 1945'te Sabiha Sertel *Tan* gazetesindeki köşesinde "Niha-yet Dilimi Kesemedi" başlıklı bir yorum yazdı:

1937 senesindeydi. Alman faşizmi bütün dünyada, beşinci kol teşkilatını kurmakla meşguldü. Türkiye'de faşist akımlar, hareketler göze çarpıyordu. Daha başlangıçta bu mikrobun memleketimize girmemesi için ben de yazılarımla faşistlerin yüzlerindeki maskeleri indirmeye çalışıyor, bu akıma karşı koyuyordum.

Bu sıralarda İstanbul'a gelen bir Alman kadın gazeteci, beni matbaada görmeye geldi. Bana faşizmin uzun methiyelerini yaptıktan sonra, şöyle dedi:

"Sizin yazılarınız Almanya'da çok fena akisler yapıyor. Goebbels'in⁴⁰ size selamı var. Eğer bir gün elime geçerse dilini keseceğim diyor."

Ben de efendisine selam söylemesini, dilimi keseceği güne kadar faşizmle mücadele edeceğimi söylemiştim. Goebbels o zamanlar dilimi kesemedi. Fakat Ankara Caddesi'ndeki⁴¹ köpeklerini üzerime saldırttı. Zaman zaman beni mahkemelere sürükledi. Zaman zaman onun ilhamıyla dilimi ağzımın içinde kıvıranlar oldu. Zaman zaman Türk genel eskârına yanlış anlatılan gerçekleri söyleyememek azabıyla kıvrandım. Fakat imkân bulduğum nispette bu dili Goebbels'in ve faşizmin aleyhine kullandım. Hadiseler onu ebediyen susturdu. Fakat o, benim dilimi kesemedi.⁴²

38 Falih Rıfkı Atay (1894-1971): Gazeteci-yazar, *Ulus* gazetesi başyazarı, 1923-1950 yılları arasında CHP milletvekili.

39 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 249.

40 Dr. Paul Joseph Goebbels (1897-1945); Hitler'in yakın arkadaşı, 1933-1945 arasında Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanı, Hitler'in intiharının ertesi günü, 1 Mayıs 1945'te altı çocuğunu zehirleyerek öldüren eşiyile birlikte intihar etti.

41 Divan Yolu'ndan başlayan Babiâli Caddesi'nin, İran Başkonsolosluğu'ndan itibaren Ankara Caddesi adını alıp Sirkeci'ye uzanan bölümü.

42 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 257.

Bu yazının ardından *Vakit* gazetesi sahiplerinden Türk Basın Birliği başkanı Hakkı Tarık Us,⁴³ Sabiha Sertel'e hitaben, "Babıâli'nin köpeklerinin kimler olduğunu" soran bir açık mektup yayınladı. Sabiha 26 Mayıs 1945'te *Tan* gazetesinde yayınlanan yazısıyla onu yanıtladı:

1933'ten itibaren Ankara Caddesi'nde gazetelerle, dergilerle, broşür ve kitaplarla bir faşizm propagandası başlamıştı. Bu propagandacılar faşizmin her taktığını kullanarak, Türk genel efkârını faşist Almanya lehine kazanmak, Türkiye'yi Almanya'yla beraber harbe sokmak için çalışmaya başladılar. *İğneli Fıçı*⁴⁴ isminde bir kitap çıktı. Yahudiler aleyhinde yaptığı bir propaganda Türk vatandaşları arasına nifak sokmaya çalışıyordu. Ben bu propagandalara cevap verdim. Bu yüzden mahkemeye düştüm. Siz o zaman sustunuz.

Yine bu neşriyat memlekette irticayı körükledi. Faşizmin din getirdiğini ileri sürerek, devrimin aleyhine yürüdüler. Komünist diye şair Tevfik Fikret'e hücum ettiler. Ben Türk edebiyatında şiirinden ziyade, devrimci fikirleriyle bir rehber olan Tevfik Fikret'i, Fikret'in şahsında devrimciliği, ileri fikirleri savundum. Bu yüzden yine mahkemeye düştüm. Bana, "dönme", "bolşevik dudusu", "vatan haini" diye haykırdılar. Daha birçok hakaretler savurdular. Yine mahkemeye düştüm. Ben gazete sütunlarında, mahkeme salonlarında, bana bir köpek gibi saldıran faşistlere karşı konuştum. Fakat zâtîâliniz sustunuz. O zaman Basın Birliği başkanı olan, birliğe bağlı üyelerin haysiyetlerini korumak için bugün bu hassasiyeti gösteren Hakkı Tarık, siz o günlerde neredeydiniz? Ben de bir basın üyesiydim. Benim haysiyetimi korumak için neden harekete geçmediniz?⁴⁵

O sıralar Babıâli'de tuhaf bir kutsal ittifak rüzgârı esiyordu. Hükümet, gazeteci CHP milletvekilleri tarafından çıkarılan parti güdümündeki basın, İslâmcı basın ve ırkçı-Turancı basın; *Tan* gazetesi ve Serteller'e karşı güç birliği yapmıştı sanki. *Tan*'da yayınlanan her haber, her makale, birbirinden sert saldırı salvolarıyla karşılanıyordu.

Ancak dünya, özellikle Batı dünyası hızla değişiyordu. Savaş sonrasında tek parti diktatörlükleri ve otoriter rejimler gözden düşmüştü, CHP hükümeti demokrasi konusunda köşeye sıkıştı.

43 Hakkı Tarık Us (1889-1956); gazeteci-yazar, 1923-1936 yıllarında milletvekili. Osmanlı Matbuat Cemiyeti ve Türk Basın Birliği gibi ilk basın meslek örgütlerinin kurucu ve yöneticisi oldu. Osmanlıca-Türkçe süreli yayınlar koleksiyonu Beyazıt Kütüphanesi ve dijital ortamda yer alıyor.

44 *İğneli Fıçı*: Antisemitizmin (Yahudi düşmanlığı) Türkiye'deki en bilinen isimlerinden, *Sebilürreşad* ve *Büyük Doğu* yazarı Cevat Rifat Atilhan'ın (1892-1967) yazdığı; Hristiyan antisemitizminin, Yahudilerin Pesah (Hamursuz) bayramında çocuk kanıyla ekmek yaptıklarına ilişkin dehşet ve kan dolu iftiralarnı Türkiye'ye uyarladığı kitap. Atilhan, Nihal Atsız'la birlikte 1934 yılında Türkiyeli Yahudilere karşı girişilen Trakya pogromunun kışkırtıcılarındandı.

45 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 258.

Türkiye, kuruluş çalışmaları süren Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılmak, ABD'den ekonomik ve askerî yardım almak istiyordu. Batı, laik ve demokratik bir Türkiye'nin, savaş sonrasında Doğu Avrupa'da yandaş müttefikler yaratan Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği'nin ilerleyişini durdurmada önemli bir rol oynayacağı kanısındaydı.

Türkiye'nin çok partili sisteme geçmesini Sertel çifti ve diğer *Tan* yazarları uzun yıllardır savunuyordu. Bu konudaki tartışmaları desteklemek ve parlamenter demokrasinin kurulmasına katkı sağlamak amacıyla haftalık bir siyasi dergi çıkarmaya karar verdiler. *Görüşler* adı verilen dergi, farklı görüşlerin özgürce dile getirileceği bir demokrasi platformu, Sabiha'nın deyişiyle, "Bir cephe dergisi" olacaktı.

Dergide Sabiha ve Zekeriya Sertel dışında; Cami Baykut, Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Boratav, Mehmet Ali Aybar, Sabahattin Ali, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Adnan Cemgil, Aziz Nesin, Kemal Bilbaşar gibi o günün ve geleceğin ünlü yazarları; çalıştıkları devlet üniversitesinden atılıp, uluslararası bilim dünyasına katılacak akademisyenler; geleceğin sosyalist parti kurucu ve liderleri başta olmak üzere, siyasetin sol cenahında yer alan pek çok kişi yazacaktı.

Görüşler, savundukları liberal politikayı paylaşmasa da, özgürlüklere ve demokrasiye katkı sağlamak adına; Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koralan ve Fuat Köprülü tarafından CHP'ye muhalefet etmek üzere kurulmaya çalışılan yeni siyasi partiyi destekliyordu. Tümü CHP milletvekili olan bu dört kişi, parti içinde muhalefet bayrağı açtıkları için atılmıştı. Bu ekipten Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Tevfik Rüştü Aras da *Görüşler*'e yazı yazacaktı ancak "solcu" sayılmaktan çekindikleri için söz verdikleri yazıları göndermediler ve ilk sayı onlar olmadan çıktı.

29 KASIM 1945: GÖRÜŞLER DERGİSİ ANKARA'DA BOMBA GİBİ PATLIYOR

Sertellerin girişimi ve çabasıyla *Tan* Matbaası'nda hazırlanıp ilk sayısı yayınlanan *Görüşler* büyük rağbet gördü. Sabah erken saatlerde piyasaya çıkan derginin tüm baskıları saat 11.00'de tükendi. Anadolu bayilerinden telgraf-lar yağıyor, yeni baskı isteniyordu. Hemen ikinci baskı yapıldı, kısa süre sonra o da tükendi. Dergide pek çok yazarın önemli makalelerinin yanı sıra, Sabiha Sertel'in "Zincirli Hürriyet" adlı bir yorum yazısı da yer alıyordu. Sabiha bu yorumunda nasıl bir özgürlük, demokrasi, adalet ve devlet yönetimi istediğini tarif ediyordu:

(...) Hür bir vatanda bütün insanlarına müsavi⁴⁶ haklar ve imtiyazlar veren, bütün insanları bu milletin ve vatanın menfaati için işe koşan, bütün vatandaşlarına müşterek vazifeler, say⁴⁷ hakkı, insanlık hakkı ve müşterek mesuliyetler kabul eden, mesul devlet istiyoruz.

Mesul devlet, vatandaşlarından hesap soran, vatandaşlarına hesap veren devlettir. Bu devletin içinde hürriyet her vatandaşın malıdır. Ancak kütlesinin menfaati ile mukayyettir.⁴⁸ Hürriyete bundan başka zincir kabul etmiyoruz.

İstiklâl mücadelesi sadece düşmanı vatanın harimi ismetinde⁴⁹ boğma mücadelesi değil, bütün insanlarına hürriyet ve müsavi insan hakları tanıyan yeni bir Türkiye'nin kurulması mücadelesidir. Anayasayı yazan eller bu Türkiye'ye varmayı hedef tutmuşlardı.

Hatalar kimin olursa olsun cumhuriyet, demokrasi inkılâbını tamamlamadı. Bilâkis inkişaf seyrinde⁵⁰ halkın hâkimiyetini değil, devletin hâkimiyetini sağladı. İmtiyazlı bir sınıfın menfaatlerini müdafaa eden, halkı bu imtiyazlılar hesabına istismar eden bir mahiyet aldı. Faşizm, Nazizm gibi totaliter cereyanlar Avrupa'yı istilâ ettikten sonra dümen kırdı, inkılâpçı rotasını bu cereyanlara çevirdi. 1942 Türk-Alman ademi tecavüz⁵¹ anlaşmasından sonra, tamamıyla faşist kampta karar kıldı.

Hangi demokraside matbuat kanunu ferdin söz, fikir, vicdan hürriyetini meneder? Hangi demokraside cemiyetler kanunu, vatandaşların cemiyetler kurmasını, siyasi partiler mücadelesini meneder? Hangi demokrasi siyasi düşünüş ve akidelerinden dolayı vatandaşlarını polise teslim eder, ev mäsuniyetini⁵² ortadan kaldırır, polise herkesin kafasını ve evini araştırmak salâhiyetini verir? Hangi hürriyet vatandaşlarını düşüncesinden mesul tutar, hatta muayyen bir kanaati müdafaa ettiği için onu işkenceye maruz bırakır?

Anayasa ve medeni kanun, adaleti hakkın gözcüsü yapmışken, adalet terazisinde hâkim kararını âyar tutmuşken, bu adli salâhiyet, hukuki hiçbir vazife ve mesuliyeti olmayan bir polisin eline, hükmüne ve kafasına nasıl bırakılır? Vatandaşın hakkı kanunun nezareti altına verilir, polisin nezareti altına değil... Adliye icraatının dışında bırakan bir kanun, keyfi, karakuş⁵³ bir hükümle vatandaşları suçlu veya suçsuz, hürriyetlerinden mahrum bira-

46 Eşit.

47 Çalışmak, emek.

48 Sınırlıdır.

49 Kutsal alanında.

50 Gelişme sürecinde.

51 Saldırmazlık.

52 Dokunulmazlığını.

53 Mantık dışı.

kan bir kanundur ki, demokrasi kendi namına yapılan bu icraattan ancak hicap duyar.

Demokrat devlet, işçinin, köylünün teşkilât kurup, grev ve nümayiş⁵⁴ yaparak haklarını müdafaa etmelerini kabul ettiği halde, bugünkü kanunlar, bilhassa İş Kanunu, işçi ve köylüden bu hakkı nez'eder.⁵⁵ İşverenler aralarında birleşebildikleri halde, işçi birleşmek ve hakkını istemek imkânından mahrumdur.

Demokrat devlet işçi ve işveren arasında ancak hakem rolü oynayabilir. Fakat tamamıyla faşist sistemine uyararak, bugün, hükümet ve Halk Partisi bütün mesleki teşekküllerin içindedir, bunların müstakil olarak teşkilatlanmalarına müsaade etmez.

Bütün bu yazdığımız kanunların ve hükümlerin faşist kanunlardaki hükümlerden farkı nedir? Bütün ruhu ve muhtevasıyla faşist olan bu kanunların adı da demokratik kanunlardır.

Bu öyle bir hürriyet ve demokrasidir ki, Matbuat Kanunu vatandaşın ağzını bağlamış, Cemiyetler Kanunu bileklerini sıkımsı, Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu ayaklarına pranga vurmuş, diğer hükümler ve muhtevalar da vatandaş düşünemez, konuşamaz, hareket edemez bir manken haline getirmiştir.

Her insanın, her vatandaşın hakkı olan hürriyeti istiyoruz, bu zincirli hürriyeti değil... (...)

Türkiye hür bir dünyada hür bir vatan olmalıdır. Bütün vatandaşlarına müsavi insan haklarını, ırk, din, cins, sınıf farkı gözetmeksizin veren, bütün vatandaşlarını bu toprağın müsavi çocukları sayan, imtiyazlı fertlerin değil, bütün imtiyazları silip süpüren halkın Türkiye'si...

Ne zincirli hürriyeti ne de anarşik hürriyeti istiyoruz. Hepimizin malı ve vatani olan bu toprakta tabiatın ve hayatın verdiği bütün nimetlerden müsterek faydalanmayı, müsterek ıstırap çekmeyi, vazifelere ve mesuliyetlere iştirak etmeyi istiyoruz. Bu vatan başımız üstünde yaşayanların değil, hepimizin beraber ekeceğimiz, makinelerini beraber döndüreceğimiz, dertlerini ve sıkıntılarını beraber paylaşacağımız vatandır. Onu beraber cennete çevireceğiz, onun için icap ederse beraber öleceğiz... Fakat onu hür insanların vatani, imtiyazsız fertlerin vatani olarak seveceğiz.

Kanunlar bu hakkın, bu halkın, bu vatanın bekçileridir. Onun üzerinde söz sahibi sadece, sadece bu halktır. Devlete hesap vereceğiz, devletten hesap soracağız. Şahsi hürriyetimizi bu halk ve vatan için feda edeceğiz. Fakat başımızda saltanat sürenler için değil... Hürriyete bundan başka zincir kabul etmiyoruz.

54 Gösteri.

55 Çekip alır.

Görüşler'in piyasaya çıktığı gün ikinci baskıya ulaşması, yazarları ve yayıncıları için büyük başarıydı ancak, bu durumdan hoşnut olmayanlar da vardı. Sabiha, daha ilk günden bu hoşnutsuzluğun meyveleriyle karşılaşmaya başlamıştı:

Akşam Zekeriya'yla beraber Beyoğlu'nda Degüstasyon denen bir lokantaya gitmiştik. Sadrettin Celâl'in⁵⁶ bu lokantada hususi bir masası vardı. Her zaman o masaya oturur, orada çalışırdı. Bizim geldiğimizi görünce bizi masasına çağırdı:

"Haberiniz var mı?" dedi. "*Görüşler* mecmuasının başındaki G harfini orağa benzetmişler. *Görüşler*, orak çekiç başlığı altında çıkmış diye rivayetler saılıyorlar ortalığa..."

(...) Kapağın yazısını, İhâp Hulusî⁵⁷ yapmıştı. İhâp Hulusî'nin sosyalistlikle, komünistlikle hiçbir ilgisi yoktu. Zengin bir aileye mensup, hayatının çoğunu Avrupa'da geçiren bir ressamdı. Tesadüfen o da lokantaya geldi. Dergi elindeydi. Kendisine çıkarılan rivayeti anlattığımız zaman güldü, "Öküzün altında buzağı arıyorlar" dedi.⁵⁸

Ne var ki, "Öküzün altında buzağı arayanlar" hızla artıyor ve safları sıklaştırıyordu. Sabiha Sertel'e göre; serbest seçimler, insan hakları, hukukun üstünlüğü, sendikal haklar ve örgütlenme özgürlüğü gibi demokratik taleplerle piyasaya çıkan derginin bu denli büyük rağbet görmesi CHP'yi ürkütmüştü:

Görüşler asıl Ankara'da bomba gibi patladı. Halk Partisi özel bir toplantı yaptı. Gazetelere hücumu geçmeleri için yeniden emirler verildi. Bayilere *Tan*, *Yeni Dünya* gazetelerinin, *Görüşler* dergisinin sattırılmaması, devlet memurlarına, öğrencilere bu gazetelerin okutturulmaması hakkında şifahi⁵⁹ ve tahriri⁶⁰ emirler verildi.

(...) Bütün muhalif kuvvetlerin birleşmesi, yeni bir partinin kurulması, Halk Parti iktidarını korkutmuştu. Ankara'dan gelenlerden dinlediğimize göre Ankara'da bir korkutma, yıldırma havası esiyordu.⁶¹

56 Sadrettin Celâl Antel (1890-1954): Yazar, eğitimci, pedagoji profesörü.

57 İhâp Hulusî Görey (1898-1986): Grafik tasarımcısı, illüstratör. Türkiye grafik sanatının kurucularından.

58 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 281.

59 Sözlü.

60 Yazılı.

61 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 281-283.

3 ARALIK 1945:
“KALKIN EY EHLİ VATAN!”

O gün yayınlanan *Tanin* gazetesinde şair Namık Kemal’in ünlü “Kalkın Ey Ehli Vatan!” mısrası birinci sayfanın manşetiydi. Bu büyük puntolu başlığın altında Hüseyin Cahit Yalçın’ın⁶² “Bir vatan cephesine lüzum vardır” alt başlığı ve yorum yazısı yer alıyordu. Gazetenin sahip ve başyazarı olan Hüseyin Cahit Yalçın aynı zamanda CHP milletvekiliydi:

Bu memleket asırlardan beri şimalden⁶³ gelen hücumlara eti, kanı, ruhu ve silahıyla karşı koydu. Milletın varlığı bu ısıraplar ve felaketlerle yoğrulmuştur. Bu defa yine anavatan topraklarından parçalar ve Türk istiklâlinin hatimesini teşkil edecek⁶⁴ surette boğazlarda üsler isteniyor. Milli Şef şerefli insanlar gibi yaşayacak ve şerefli insanlar gibi öleceğiz derken milletin kalbini okumuştur. Fakat düşman istilâsı şimdi komünizm propagandası halinde içimize sızmaya başlamıştır: *Yeni Dünya*’nın ve *Görüşler*’in intişarı bu hususta tereddüde artık imkân bırakmamıştır. Vaziyet açıktır: Beşinci kol faaliyettedir ve hücumu geçmiştir. Hitler de göz koyduğu memleketlerde bozgunu bu suretle evvelden temin etmişti. Büyük vatansever Namık Kemal’in sesi, bugünün parolasıdır. *Kalkın ey ehli vatan! Mücadele başlıyor.* Ve başlamak lâzımdır çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın Türk vatandaşlarının ruhunu her gün en yıkıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehrini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı uğraşmağa, ona karşılık propaganda yapmağa mecburdur.⁶⁵

Hüseyin Cahit Yalçın, güçlü belagatini yazıya dökerek, tüm vatandaşları *Yeni Dünya*⁶⁶ gazetesinin, *Tan* gazetesinin ve *Tan*’ın çıkardığı *Görüşler* dergisinin yayınlarıyla ve “beşinci kol faaliyetleriyle” mücadeleye ve karşı propagandaya çağırıyordu. Yalçın, yazının girişindeki bu son derece etkili çağrının ardından, sokağa dökülüp anılan hedefleri yakıp yıkacağından emin olduğu kitleyi usulen uyarıyordu:

Mücadelenin silahı yalnız söz ve yazıdır. Fikirler, fikirlerle yıkılır. Cebir ve şiddet onların ekmeğine yağ sürer.

62 Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957): Gazeteci, yazar, edebiyatçı. CHP’nin dört dönem İstanbul, bir dönem Kars milletvekili olarak parlamentoda yer aldı.

63 Kuzeyden.

64 Sona ermesine yol açacak.

65 Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 74-75.

66 *Yeni Dünya*, Cami Baykut, Sabahattin Ali, Esat Adil Müstecablıoğlu’nun girişimiyle 1 Aralık 1945’te ilk sayısı yayınlanan günlük gazete.

Hukuken “azmettirici” konumuna düşmekten ve olacıklara ilişkin sorumluluktan kurtulmayı amaçlayan bu uyarının ardından eylem çağrısını etkili bir üslupla yineledi:

Biz uhdemize düşen vazifeyi yapacağız. Vatandaşlarımızı uyanık bulundurmaya çalışacağız. Fakat bu kâfi değildir. Mücadele her vatandaşın hakkı ve vazifesidir.

Yazısının devamında ise Sabiha Sertel’i tek hedef haline getirdi:

Görüşler’i açıp da bayan Sertel’in Zincirli Hürriyet makalesini gördüğüm zaman sahifeyi süsleyen kıpkızıl demirlerle bize nasıl bir hürriyet hazırlamak istediklerini derhal anladım.

Hüseyin Cahit Yalçın’ın *Tanin* gazetesindeki “Kalkın Ey Ehli Vatan!” çağrısını, Sabiha şöyle yorumluyordu:

Hüseyin Cahit Yalçın bizi susturmak için, “Kalkın Ey Ehli Vatan” kumandasıyla kanunları, devlet nizamını çiğniyor, gençleri, vatandaşları ayaklanmaya çağırıyordu. Namık Kemal, “Kalkın Ey Ehli Vatan!” dediği zaman, milleti Abdülhamid saltanatına, diktatörlüğe karşı harekete çağırıyordu. Hüseyin Cahit Yalçın ise vatandaşları hürriyet için, demokrasi için savaşanlara karşı kıyama çağırıyordu.

(...) Üniversitenin bazı gençlik grupları daha önceden, Halk Partisi ve Saracoğlu hükümeti tarafından teşkilatlandırılmıştı. Aylardan beri süren meydan muharebesinde, salladıkları kılıçların bizi susturmadığını, gerici fikirlerin halk tarafından benimsenmediğini, aksine hürriyet ve demokrasi için savaşanların geniş halk kitleleri tarafından desteklendiğini görmüşlerdi. Korkuyorlardı. Hürriyetten korkuyorlardı...⁶⁷

Görüşler’in etkili yayınının CHP’yi çok kızdırdığını Zekeriya Sertel de saptamıştı. Parti içinden bir tanıdığı onu uyardı:

Görüşler halkın yıllardan beri baskı altında boğulan özgürlük ihtiyacına cevap verdiği için çok geniş bir ilgi uyandırdı. Halk, bu dergide söylemek isteyip de söyleyemediklerini bulmuştu. Fakat derginin çıkışı hükümeti, özellikle İnönü ile Saracoğlu’nu⁶⁸ kızdırmıştı. Tanıdık biri geldi. Ertesi gün bazı üniversiteli gençlerin matbaa önünde gösteri yapacaklarını haber verdi. Bazı taşkınlıklar olması ihtimaline karşı da tedbirli bulunmamızı salık verdi. De-

67 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 287-288.

68 Şükrü Saracoğlu (1886-1953): Dışişleri, Milli Eğitim, Maliye, Adalet bakanlıkları yaptı, 1942-1946 arasında Türkiye Başbakanı. 1923’ten 1946’ya yedi dönem tek parti CHP’nin İzmir milletvekiliydi. Tıpkı kendisinden önceki Başbakan Refik Saydam ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioglu gibi Alman yanlısı olmakla itham edildi.

mek iktidar kanun yoluyla yapamadığı işi, gençleri kışkırtarak yapmak istiyordu.⁶⁹

Zekeriya hemen telefona sarılıp, eskiden beri tanıştığı İstanbul'un vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar'ı⁷⁰ aradı. Bazı gençlerin *Tan* gazetesi önünde gösteri yapacağını öğrendiğini söyledi, hükümetin gerekli önlemleri almasını rica etti. Vali, "Biliyorum ve gereken tedbirleri aldım, merak etme!" dedi. Valinin kendinden emin hali Zekeriya'yı yatıştırdı. "Her zamanki olağan eylemlerden biri herhalde," diye düşündü.

Oysa, planlanan eylem hiç "olağan" değildi. Bu eylemi haber amacıyla izleyecek olan gazeteci-yazar Tekin Erer,⁷¹ tanık olduklarını yıllar sonra şöyle kaleme aldı:

CHP İstanbul İl Teşkilatı tarafından 3 Aralık 1945 Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah *Tan* gazetesi aleyhine büyük bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti. O zaman ben *Tasvir* gazetesinde istihbarat şefliği yapıyordum. Yazı İşleri Müdürü rahmetli Necdet Baytok, ertesi sabah gazeteye erkenden gelmemi, komünist neşriyatı yapan gazeteler aleyhine büyük bir nümayiş hazırlandığını duyduğunu, bu haberin bir balon da olabileceğini, binaenaleyh⁷² kimseye bir şey söylemememi tembih etmişti.⁷³

4 ARALIK 1945: "EHLİ VATAN" AYAĞA KALKIYOR

4 Aralık Salı sabahı Tan Matbaası işçileri gün ağarmadan işbaşı yaptı. İlk ışıklarla birlikte az yukarıdaki valiliğin bahçesinde kuşlar cıvılamaya başladı ama pek cıvıltılı geçmeyecekti o gün. Matbaanın başmürettibi (başdizgicisi) Cemil, o sabah yaşadıklarını olaylardan sonra Sabiha Sertel'e anlattı:

O gün sabah erkenden gazete aleyhine gösteri yapılacağını haber almıştık. Hepimiz matbaa kapısının önüne dizildik. Bir ara iki kişi ellerinde kocaman kırmızı mürekkep şişeleriyle geldi. Bunları matbaanın yanındaki dükkâna bıraktılar. Merak ettik. İçeri girdik, sorduk. Dükkâncı yavaşça, "Polisler getirdi, şimdilik burada dursun, dediler," dedi.⁷⁴

69 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 229.

70 Lütfi Kırdar (1887-1961): Tıp doktoru, üst düzey bürokrat ve politikacı. 1938-1949 yılları arasında İstanbul Vali ve Belediye Başkanı. İnönü Stadyumu, Spor Sergi Sarayı, Açık hava Tiyatrosu onun döneminde yapıldı; Taksim Kışlası'nı o yıktırdı, yerini Taksim Meydanı ve Gezisi aldı. 1949'da CHP milletvekili oldu. 1954 ve 1957'de ise Demokrat Parti milletvekiliydi.

71 Tekin Erer (1921-1997): Gazeteci-yazar, 1965 ve 1969 seçimlerinde Adalet Partisi milletvekili.

72 Bu nedenle.

73 Tekin Erer, *Basında Kavgalar*, Rek-Tur Kitap Servisi, 1965, s. 172.

74 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 299.

Sabahın erken saatlerinde, Zekeriya Sertel Moda'daki evinde her gün olduğu gibi tüm günlük gazeteleri çalışma masasına yaymış hızla göz atıyordu. Hâlâ, *Tanin* gazetesinde bir gün önce yayınlanan manşetin etkisi altındaydı. Yıllar sonra kaleme aldığı anılarında o günkü duygularını da anlatıyordu:

Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın, "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlığı ile halkı bize karşı kışkırtan bir yazısı vardı. *Tan* gazetesini ve Tancıları komünistlikle suçluyor ve halkı matbaamızı yıkmaya çağırıyordu. Demek ki, bu sabah yapılacak gösteri önceden hükümet tarafından hazırlanmış ve Hüseyin Cahit'e böyle bir yazı yazması için emir verilmişti.⁷⁵

(...) Daha bir gece önce kendisiyle bir suvarde⁷⁶ buluşmuştuk. Bana türlü diller dökmüştü. Demek bana böylece güler yüz gösterdiği anda, halkı kışkırtan yazısını matbaaya vererek bu davate gelmişti. İki yüzlülüğün ve ahlak düşkünlüğünün bu derecesine hâlâ şaşarım.⁷⁷

O meşum 4 Aralık 1945 sabahı, *Cumhuriyet* gazetesi de kurgulanan yangını alabildiğine körükleyecek bir yazıyla yayınlanmıştı. Gazetede yer alan, "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar" başlıklı yorum haberde, *Görüşler* dergisi ve *Tan* gazetesi doğrudan hedef gösteriliyordu:

Demokrasi isteriz, hürriyet isteriz! feryatlarından sonra istenilen demokrasi ile hürriyetin ne olduğu artık iyice meydana çıktı. Bu demokrasi, komünist demokrasi, bu hürriyet, kızıl hürriyettir. Orak-çekice tapanlar, artık maskelerini yüzlerinden atmışlardır. (...) ⁷⁸

Yorum haberde, *Görüşler* dergisi logosundaki "G" harfinin parmak basılarak orak haline getirildiği bir görsel kullanılıyor, fotoğrafın "Ya bunun çekici nerede?" başlıklı resim altında ise suçlamanın "bir okurdan" geldiği öne sürülüyordu:

Dün bir okuyucumuz "*Görüşler*" mecmuasıyla birlikte idarehanemize geldi. Mecmuayı masanın üstüne yaydı. Başlığını ters çevirerek parmağını üzerine bastı. O şekildeki başlıktan ortada bir harf değil, bariz bir orak resmi kaldığını hayretle gördük. "Böyle (G) harfi olmaz, bu kasten böyle çizilmiştir" dedikten sonra sordu: "Ya bunun çekici nerede?" Sustuk. Cevabını gene kendisi verdi: "Okuyunca anladım, içinde imiş!" ⁷⁹

⁷⁵ Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 229.

⁷⁶ Gece davetinde.

⁷⁷ Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 229-230.

⁷⁸ "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945, sayı 7648, s. 1.

⁷⁹ "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1945, sayı 7648, s. 1.

Zekeriya giderek artan kızgınlık ve kırgınlık duyguları içinde gazeteleri karıştırmayı sürdürürken telefon çaldı. Açtı. *Tan* okuru bir üniversite öğrencisi bazı gençlerin matbaayı basmaya hazırlandığını söyledi, o gün işe gitmelerini salık verdi. Zekeriya artık enikonu endişeliydi. Vali Lütfi Kırdar'ı bir kez daha aradı, söylenenleri aktardı ve ne gibi tedbirler alındığını sordu. Yanıt gayet netti:

Merak etme! Matbaanın etrafını polis kuvvetleriyle kuşattım. Tehlike yok...

Lütfi Kırdar, Zekeriya'yı rahatlatmaya çalışıyordu ama ok yaydan çıkmıştı. Tertip, adım adım hedefine doğru ilerliyordu. Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki dersliğinde anayasa hukukundan söz ediyordu ki, olan oldu... Henüz on sekiz yaşındaki Hukuk Fakültesi öğrencisi ve geleceğin CHP milletvekili Orhan Birgit⁸⁰ o anın tanıklarından biriydi:

Birdenbire kapı açıldı derste. Sarışın, çekik gözlü, bizden büyük bir arkadaş veya abi girdi içeri. Rahmetli Kubalı şaşırıp giren kişinin kürsüye doğru yürümesine... Kürsüye çıkıp hocanın yanına gitti çocuk. Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tanin* gazetesini gösterdi. "Kalkın Ey Ehli Vatan" diye bir manşeti vardı. Memleketin elden gittiğini, cumhuriyetin tehlikede olduğunu vesaire çok heyecanlı bir şekilde söyledi. Kapalı bir toplumda, Anadolu'dan gelmiş, çoğunluğu üniversite öğrencileri, kendimizi birdenbire önce üniversite bahçesinde, sonra Beyazıt Meydanı'nda bulduk.⁸¹

Tasvir gazetesi istihbarat şefi Tekin Erer bir gün önce aldığı istihbaratı olay yerinde anbean izliyordu:

4 Aralık 1945 Salı sabahı erkenden üniversite bahçesine gittim. Elllerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyordu. Birçoklarının ellerinde Atatürk ve İnönü'nün çerçeveli fotoğrafları vardı. Kısa zamanda kalabalık 10-15 bin kişiyi buldu.⁸²

Saat dokuz buçukta tüm fakültelerden Beyazıt Meydanı'na doğru boşalan gençler arasında 18 yaşındaki İktisat Fakültesi öğrencisi ve geleceğin Türkçü yazarı Celâdet Moralıgil⁸³ de vardı:

Ara sıra bazı ateşli arkadaşlarımız çıkıp komünizmi telin eden laflar ediyorlardı ve bu meyanda tabii *Tan* gazetesinin ve *Tan* Matbaası'nın adı da geçiyor-

80 Orhan Birgit (1927): Gazeteci, avukat ve öğretim görevlisi olarak çalıştı, 1965'ten itibaren çeşitli dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul ve Ankara milletvekilliği, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı yaptı.

81 Can Dündar, *O Gün*, Can Belgesel, 2015, s. 25.

82 Tekin Erer, *Basında Kavgalar*, Rek-Tur Kitap Servisi, 1965, s. 172.

83 Celâdet Moralıgil (1927-2010): Türkçü-Turancı yazar.

du. Bizden büyük öğrenciler de vardı tabii. Ben de ilk defa üniversite öğrencisi biri olarak böyle bir şeyle karşılaşıyordum. Kalabalıklar, bağırırlar... Komünizmin telini bana da yatkın bir konuydu. İrkçi-Turancı bir background'um⁸⁴ olduğuna göre benim de konum sayılırdı, ilgilendim. Ve zaten, "Ne oluyor?" diyene kadar hareket başladı. Bu işi organize eden öğrenciler, büyüklerimiz yürüyüşe geçti.⁸⁵

Önceden tasarlanıp, sahneye konulduğu tanık anlatımlarıyla ayan beyan ortaya çıkan gösteri, amaçlanan yıkıma doğru ilerledi; ilerledikçe büyüdü, tahrip gücü yüksek bir çığa dönüştü:

Bir grup, Çemberlitaş tramvay caddesinden yürüyor, bir başka grup Kapalıçarşı içinden yürüyor ve yürüyenler her adımda biraz daha kalabalıklaşıyor. Esnaf katılıyor, başka insanlar katılıyor. Osmaniy'e'den çıkan grupla cadde gelen grup Çağaloğlu'nda birleşti, daha da büyüdü.⁸⁶

Hedef *Tan* gazetesiydi ama göstericiler yollarına çıkan solla ilişkili her kuruluşu ezip geçiyordu:

Tan gazetesine giderken, Çağaloğlu yokuşunun başında bulunan ve komünizme ait kitaplar satan ABC kitabevi birkaç dakika içinde yok edildi.⁸⁷

Göstericiler zaman zaman kendilerinden yana olduğunu düşündükleri kurum ve kişiler için tezahürat ve sevgi gösterileri yapıyordu:

O günkü Cumhuriyet Halk Partisi binası (...) *Hürriyet* gazetesinin eski binasının tam karşısına gelir. Topluluk orada durdu, toplandı. İstiklâl Marşı okundu. Birisi çıktı bir şeyler konuştu. Parti bayrağı istediler. Pencerede bir silüet onları sükûnete çağırır gibi oldu. Sonradan onun CHP İstanbul Parti Müfettişi, Uşak milletvekili Alaattin Tiritoglu olduğu öğrenildi. Oradaki duraklamadan sonra kalabalık aşağı doğru indi. Aşağıda bugünkü İstanbul Valiliği'ni geçince solda *Vakit* gazetesi vardı. Hakkı Tarık-Asım Us kardeşlerin. Hâlâ durur o bina. Onun penceresinde Necip Fazıl Kısakürek⁸⁸ göründü. Gençlerin bir kısmı ona tezahürat yaptı. Sonra yol sağa dönünce Meserret Oteli ve onun hemen altında çok güzel ahşap bir konak içinde *Tan* basımevi vardı.⁸⁹

84 Geçmişim.

85 "Celâdet Moralgil anlatıyor", Can Dündar, *O Gün*, Can Belgesel, 2015, s. 26.

86 "Orhan Birgit anlatıyor", Can Dündar, *a.g.e.*, s. 26-27.

87 Tekin Erer, *a.g.e.*, s. 172.

88 Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983): Gençlik yıllarında bohem yaşantıyı ve kumarı seven, şiir kitapları çok satan başarılı ve ünlü bir şairdi. 1934'ten itibaren Türk-İslamcı görüşü benimsedi, Yahudilik ve Komünizm düşmanı oldu. Fikirlerini yaymak amacıyla 1943 yılında çıkardığı *Büyük Doğu* dergisi mahkûmiyetler ve yasaklamalar nedeniyle ara verse de 1978 yılına kadar yayınlandı.

89 "Orhan Birgit anlatıyor", Can Dündar, *a.g.e.*, s. 27.

İLK TAŞ, NAIL ÇAKIRHAN'IN PENCERESİNE ATILDI

Tan Matbaası'nda o sırada teknisyenler dışında şair Nail Çakırhan⁹⁰ da vardı. Çakırhan, Sabiha ve Zekeriya Sertel öncülüğünde çıkarılan *Görüşler* dergisinin yazı işleri sekreteriydi. İkinci sayısı basılan derginin ciltlenme sürecini denetlemek için matbaaya gelmişti.

Birden bir gürültü oldu. Mücellithane hemen arkada. Dediler ki, “Baskın var!..”⁹¹

Nail Çakırhan hemen telefona sarılıp Zekeriya Sertel'le görüştü:

Zekeriya bey, “Merak edilecek bir durum yok, ben vali ile konuştum” dedi. Vali, “Birazdan polis gelecek, siz merak etmeyin. Küçük bir gençlik hareketi. Polis gelip matbaayı koruyacak” diyor. Vali, Lütfü Kırdar... Ben, “Peki!” dedim, mücellithanede işime devam ediyorum. Diyorlar ki, “Gürültü iyice yaklaştı, geliyorlar!” Uzaktan bir uğultu geliyor. Ankara Caddesi'nden doğru geliyorlar...⁹²

Sayıları farklı kaynaklarda beş-on beş bin olarak belirtilen eylemciler Tan Matbaası'nın önünü, çevresindeki cadde ve sokakları artık alabildiğine doldurmuştu. Hançereler yırtılırcasına sloganlar atılıyor, gerilim hızla yükseliyordu. Sesler enikonu yaklaşıyor, Nail giderek endişeleniyordu:

Uzak bir uğultu halinde, “Kahrolsun komünistler!”, “Komünistler Moskova'ya!”, “Hepinizi bilmem ne yapacağız”, “Türkiye komünist olmayacaktır!” gibi sloganlar duydum. (...) *Tan*'ı yıkacakları filan hiç aklıma gelmiyordu.⁹³

Ben bu arada yazı işleri odasına girdim. Burası Ankara Caddesi'ne bakıyor. Karşıda İnkılâp Kitabevi, Sühûlet Kitabevi var. Bir polis müfrezesi İnkılâp Kitabevi önüne sıralandı. Ama Tan matbaası önünde değiller. Ben Zekeriya'yı tekrar aradım, “*Tan* önünde önlem almadılar” dedim. Zekeriya, “Ben telefon ettim valiye, hiç çekinme” diyor.⁹⁴

Sabiha, Zekeriya'nın Nail Çakırhan'a “çekinme” demesine karşın içi içine sığmadığının farkındaydı. Olaylar her an kontrolden çıkabilirdi. Evi terk etmek zorundaydılar:

90 Nail Çakırhan (1910-2008): Gazeteci, şair, uluslararası Ağahan Mimarlık Ödülü sahibi.

91 “Nail Çakırhan, Anılar”, söyleşi Erden Akbulut, *Sarı Defter*: 7, TÜSTAV, 2008, s. 147.

92 “Nail Çakırhan, Anılar”, a.g.e., s. 147.

93 “Nail Çakırhan anlatıyor”, Can Dündar, a.g.e., s. 28.

94 “Nail Çakırhan, Anılar”, a.g.e., s. 147.

Zekeriya bana, “Sen bugün matbaaya gitme, ben de gitmeyeceğim. Bugün aleyhimize gösteri yapacaklarmış... Evde de oturma” dedi. (...) O çıkıp gitti. Ben de Moda’da tanıdığım bir hanımın evine gittim. Hanımın kocası telefonda gösteri hakkında karısına bilgi veriyordu. Yollar açıldıktan sonra eve geleceğini, nümayişçilerin Sertellerin evine gitmesi ihtimali olduğunu söylemiş.

Böyle bir durumda başkalarını tehlikeye sokmamak için, orada kalmanın doğru olmadığını anladım. Moda’da Mektep Sokağı’nda oturan annemin evine gittim. Az sonra Zekeriya da geldi. (...) Akşama kadar annemde kaldık. Hava iyice karardıktan sonra eve döndük.⁹⁵

Vali Lütü Kırdar’ın, Zekeriya’ya, Tan Matbaası’nın korunacağına ilişkin üstüne basa basa yinelediği garantinin, sözden ibaret olduğu kısa sürede anlaşıldı. Hiçbir önlem alınmamıştı... Sonunda birisi ilk taşı attı ve Orhan Birgit’in tanıklığına göre olaylar çığırından çıktı:

Tan’ın önünde nümayişçiler adamakıllı arttı. Önde gösteriyi yönetenler bağılıyor, çağırıyorlar derken, böyle nümayişlerde ilkin birisi bir şey atar, önce bir cam kırılır, sonra birkaç cam birden kırılmaya başlar ya, öyle oldu.⁹⁶

İlk taş Nail Çakırhan’ın ardında durduğu pencereyi parçalamıştı:

Birdenbire koskocaman bir taş benim durduğum cama güm diye geldi. Cam aşağı indi... Polis öyle duruyor. Ben, “Ne oluyor?” derken, onlar kapıyı kırmaya çalışıyorlar. Birdenbire beni birileri kucakladı, süratle kaçırdı. Üst kata çıkardılar. Üst katta da klişehane var. Ermeniler çalışıyor. Üst tarafında da açılabilir tavan penceresi var. Oradan çatıya çıkılabilir. Beni hemen o pencereden çıkardılar, “Hadi, sen buradan git!” dediler. Ben oradan çıktım. Meserret Oteli’nin tam önüne çıktım. Ebussuut Caddesi’nin karşısında, dört yol ağzında, Milli Reasürans’ın binasının orada bir matbaa vardı. Oraya çıktım. Ebussuut Caddesi’nde çok az kalabalık var. Herkes Ankara Caddesi’nde. Orada kıyamet kopuyor, ben kenardan bakıyorum. Sonradan matbaadan birisi, tanyabilirler diye beni geri çekti.⁹⁷

Tan Matbaası çalışanları çatı penceresinden birer ikişer çıkıp canlarını kurtarıırken, eylemciler binayı ele geçirdi. Mesleğe o yıl başlayan çiçeği burnunda muhabir Bedii Faik⁹⁸ de yıkımı izliyordu:

Tan matbaasının tepesine bir çocuk çıktı. “Tan” diye betona yazılmış bir yazı vardı, evvela orada topuğuyla onu kırmaya çalıştı, kıramadı. Birdenbire bir

95 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 230-231.

96 “Orhan Birgit anlatıyor”, Can Dündar, *a.g.e.*, s. 29.

97 “Nail Çakırhan, Anılar”, *a.g.e.*, s. 147-148.

98 Bedii Faik (1921-2015): *Gazeteci-yazar*.

balyoz peydah oldu. (...) Balyozu aldı, onu yarı kırdı, yarı kırmadı...

Ve hurufat... Bugünkü teknik gibi değildi tabii o zaman. Birtakım kurşun harfler vardı. Bunların pencerelerden aşağıya şakır şakır döküldüğünü gördüm. Bütün masalar, telefonlar ne varsa binanın içinde, camlardan aşağı atılıyordu.⁹⁹

Eylemcilerden Celâdet Moralîgil ise caddeler dolusu kalabalıktan sıyrılıp binaya girmeyi başarmıştı:

Öncü arkadaşlarımız Tan matbaasına girmişler, kâğıtları dışarıya atmaya başlamışlardı. Ben biraz gözü pekimdir, merak da ettim, girdim. Girmek de o kadar zor olmadı; o kadar itiş kakış da yoktu, onu da söyleyeyim. Rahat girdim. Yerlerde yine kâğıt bobinleri vardı. Bazısı parçalanmış, bazıları parçalanıyordu.¹⁰⁰

Gazeteci Tekin Erer de gençlerle birlikte binaya girmişti. Yıkım ve yağmanın tüm aşamalarını anbean izliyordu:

Bir taraftan “Kahrolsun komünizm, kahrolsun Serteller, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti” diye bağırılıyor, bir taraftan da gençler akın akın taşlarla, demirlerle pencereleri kapıları aşağıya indiriyorlardı. Gazetenin birinci katında o zaman Türkiye’nin hemen hemen en büyük rotatifi vardı. Oradaki demir parçaları ile bu rotatife hücum başladı. Rotatifin kırılabilen bütün parçaları tuzla buz edildi.

İkinci katta linotip dizgi makineleri, hurufat ve mürettepahaneye ait malzemeler ve makineler mevcuttu. Bunların kırılması ve parçalanması çok daha kolay oldu. Ayrıca kapılar, pencereler, masalar, sandalyeler yerden yere çarpılarak parçalanıyordu. Masaların gözlerindeki yazılar, evraklar, kitaplar lime lime ediliyordu. Diğer bir grup (...) kâğıt deposundan bobinleri sokağa çıkarak Sirkeci’ye doğru yuvarlıyorlardı. Bazı gençler binayı ateşe vermek için tuşturmak istedilerse de kalabalığın çokluğundan bu mümkün olamıyordu.¹⁰¹

“YIKIMI YÖNLENDİREN ÖĞRENCİ DEĞİL, POLİSTİ”

Henüz 18 yaşındaki İktisat Fakültesi öğrencisi Celâdet Moralîgil, Tan Matbaası yıkımına öncülük edenlerin öğrenciden çok emniyet görevlilerine benzediği kanısındaydı:

99 “Bedii Faik anlatıyor”, Can Dündar, *a.g.e.*, s. 29-30.

100 “Celâdet Moralîgil anlatıyor”, Can Dündar, *a.g.e.*, s. 30.

101 Tekin Erer, *Basında Kavgalar*, Rek-Tur Kitap Servisi, 1965, s. 172-173.

Ve bu esnada işin en can alıcı noktası cereyan etti: Öğrenciler kazmalarla makineleri, rotatifleri tahrip etmeye başladığında oradan birileri, “Bunlar böyle tahrip olmaz” dedi. Ve fikir de verdiler, dediler ki, “Hurufatı alır kazanların içine atarsınız, makineyi de çalıştırırsınız. O kazanların, silindirlerin arasına girecek olan metal parçaları kullanılamaz hale gelir...” İçimden bir ses dedi ki, “Bunlar öğrenci değil. Bunlar bu işten anlayan, yani bu makinenin nasıl kolay tahrip edilebileceğini bilen insanlar”. (...) Yine gözümün algısı, o insanların kıyafetlerinin de pek öğrenci kıyafeti olmadığıdır. Günahlarına girmeyeyim ama belki de emniyet güçleriydi. Benim intibaim, onların öğrenci olmadığı ve bizleri yönlendirdiğidir.¹⁰²

Can güvenliği kaygısıyla olay yerinden uzaklaştırılan *Görüşler* dergisi yazı işleri sekreteri Nail Çakırhan bir süre sonra matbaaya geri döndü:

O vakit artık bobinleri falan yuvarlamışlar, bobinler ta denize doğru gidiyor. Kalabalık köprüye doğru akıyor.¹⁰³

Tan gazetesi ve *Görüşler* dergisini hedef alan bu yıkıma Necip Fazıl Kısakürek olay yerine giderek bizzat tanık olmuştu. O hafta yayınlanan *Büyük Doğu* dergisinde *Tan* baskınına geniş yer ayırdı. Yazılarda, saldırı ve yıkım alabildiğine yüceltildi, coşku ve iftihar yüklü şairane cümlelerle tasvir edildi:

Necip Fazıl yanına Nejat Muhsinoğlu’nu alıp sokağa çıkıyor. Tan’ın önünde bir polis kordonu. Bazı talebeler bu kordon önünde takılıp kalmış; arkadaşlarını bekliyorlar. Bir anda yukarı istikametten müthiş bir ses gulgulesi: “Kahrolsun, yerin dibine girsin” nidaları içinde ve koşar adım, marş marş halinde gençler... Saniye içinde bütün engeller, Tan’ın kepenkleriyle birlikte kâğıt şeklinde yırtılıyor ve Tan matbaası çürük bir diş gibi sallanmaya başlıyor. Birkaç dakika sonra Necip Fazıl, Basın Birliği Reisi Hakkı Tarık’ın¹⁰⁴ kaptan kulesi tarzında manzaraya hâkim şahsi odasındadır. Ve Hakkı Tarık gibi bir mantık ve ölçü adamının etrafındakilere şu sözünü söylediğini duy-maktadır:

– Ne ölçüsü efendim, hangi ölçü? Bu her ölçüyü yıkan ve hepsinin üstün çıkan bir heyecandır!

– Yaşa Tarık bey, söylenecek söz budur...

Ve Tan matbaası birkaç dakika içinde yalnız dört duvarı ve ölü pencerele-ri kalmış bir yangın evidir.

(...) İşte bu heyecanın yuvarladığı milli telin ruhunun silindiri, yer yer

102 “Celâdet Moralîgil anlatıyor”, Can Dündar, a.g.e., s. 30-31.

103 “Nail Çakırhan, Anılar”, söyleşi Erden Akbulut, a.g.e., s. 148.

104 Hakkı Tarık Us (1889-1956); *Vakit* gazetesi sahiplerinden, Türk Basın Birliği kurucu ve yöneticisi.

mimlediği bütün komünist yuvalarını bit ve tahtakurusu ezer gibi tuzla buz ediyor ve hesabını tamamlamış olarak Beyazıt'a dönüyor.¹⁰⁵

Saat henüz on buçuktu. Türkiye düşünce yaşamının son on yılına yön veren; Sabiha ve Zekeriya Sertel'in yanı sıra; Sabahattin Ali, Suat Derviş, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Mediha Berkes, Muvaffak Şeref, Aziz Nesin, Behice Boran, Kemal Sülker, Nail Çakırhan, Hulusi Dosdoğru, Cami Baykut, Adnan Cemgil, Sadrettin Celâl Antel, Faik Sabri Duran, Sadri Ertem, Lütü Arif Kenber, Şükrü Baban, Necati Yaşmut, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Ziya Şakir, Mahmut Yesari, Faik Bercmen, Feridun Osman, Kenan Hulusi gibi, ülkenin önemli şair, yazar ve gazetecilerine kendilerini ifade edebilecekleri güvenli bir platform ve iş sunan *Tan* gazetesi bir saatte yok edilmişti.

Tan Matbaası'nı yıkıp, kullanılamayacak hale getiren eylemcilerden bir bölümünün ruhu hâlâ sükûn bulmamıştı. Galata köprüsünü geçip, İstiklâl Caddesi'ne doğru ilerlediler. Hedeflerinde Sabahattin Ali ve Cami Baykut'un çıkardığı *Yeni Dünya* gazetesi ve Fransızca yayınlanan *La Turquie* adlı gazete vardı. Gazeteci Tekin Erer bu yeni saldırı sırasında da eylemcilerin yanı başındaydı:

Beyoğlu'ndaki Rus sefarethanenin tünele bakan köşesindeki sokak (*Humbarracı yokuşu*) içinde faaliyette bulunan *Yeni Dünya* gazetesine doğru yürüyüşe geçtiler. Burada *Yeni Dünya*'dan başka *La Turquie* isimli Fransızca bir gazete daha yayınlanıyordu. Bunlar da *Tan* Gazetesi'nin neşriyatına muvazî¹⁰⁶ olarak komünizmi benimseyen yazılar yayınlıyorlardı. Polis, Rus sefarethanesine bir tecavüz olur düşüncesiyle itfaiye vasıtalarıyla yolları iyiden iyiye tutmuştu. (...) Gençler, itfaiyecilere hücum ettiler, onların ellerinden hortumları alarak bizzat itfaiyecilerin üzerine sıkmağa başladılar. Bunu fırsat bilen gençler *Yeni Dünya* Matbaası'na yürüdüler. Birkaç dakika içinde bu matbaa da yerle bir edilmişti. Makineler, mobilyalar, kitaplar, gazeteler, arşivler sokaklara dökülmüş, parça parça edilmişti. Bu arada tünelde sol neşriyata ait kitaplar satan Berrak Kitabevi de tahrip edilerek, ticaret hayatından silinmişti.¹⁰⁷

La Turquie gazetesi de aynı akıbete uğrayıp kullanılamayacak ölçüde tahrip edildi. Bu yıkma, yok etme, parçalama eylemi de yalnızca 15 dakika sürmüştü.

Daha sonra pek çok kaynakta iddia edildiğine göre o meşum günde İstanbul Üniversitesi önünde toplanıp yürüyenler arasında, 18 yaşındaki Orhan

105 *Büyük Doğu* dergisi, 14 Aralık 1945, sayı 7, s. 8.

106 Paralel.

107 Tekin Erer, *Basında Kavgalar*, s. 173-174, Rek-Tur Kitap Servisi, 1965.

Birgit başta olmak üzere, gelecekte çok farklı siyasi çizgiler içinde yer alıp Türkiye siyasetine iyi-kötü yön verecek; Süleyman Demirel, İlhan Selçuk, Ali İhsan Göğüş, Necmettin Erbakan gibi pek çok ünlü isim yer aldı.

Olay sırasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisi olan Hıfzı Topuz'un anımsadığı kadarıyla, göstericilerin büyük çoğunluğu "sürüye kapılıp giden" 18-22 yaş arasındaki gençlerdi:

Fakülteyi asıyordum zaman zaman. Yine gitmediğim bir gündü, Beyoğlu'na çıktım. 4 Aralık günü, öğleyin. Bir de baktım böyle bir guruh geliyor. Baktım, üniversiteliler. "Kahrolsun Serteller, kahrolsun komünistler! Yaşasın İnönü!" diye bağıra bağıra geliyorlar. *Yeni Dünya* ve *La Turquie*'yi basıp oradan gelmişlerdi. Bir arkadaşım daha vardı yanımda. Sonra Taksim'e çıktılar, biz de kaldırımdan onları izledik. Abideye çıktı bunlardan birisi, "Biz yeni dünya istemiyoruz. Bize eski dünyamız yeter!" diye bağınıyordu. Çocuğun yüzünü unutmadım. İki sene sonra gazeteci oldum 1947'de. A, bu da gazeteci olarak *Her Gün* gazetesinde çalışıyor; Haşim Evcî... "Yahu, sen, o gün" dedim... "Valla" dedi, "Benim alakam yoktu. Katıldım, öyle bağırdım falan..."¹⁰⁸

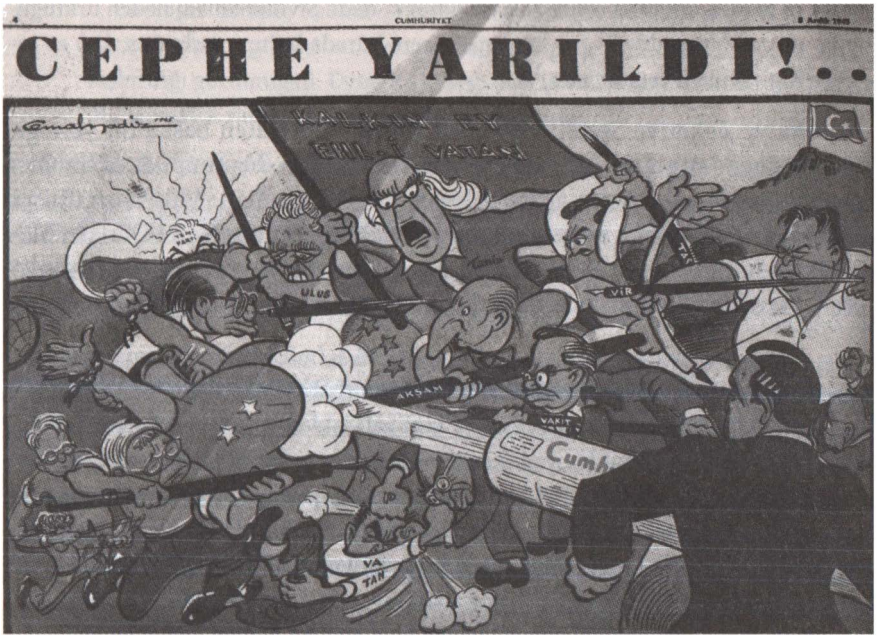
YENİ HEDEF SERTELLERİN MODA'DAKİ EVİ VE "EY TÜRK FAŞİSTİ" HİTABESİ

Saldırganların Sertelleri yakalamakta kararlı, iyice gözü dönmüş bir bölümü, Kadıköy'e geçmek üzere vapura bindi. Başlarına gelebilecekleri öngörüp evlerini terk etmiş olan Sabiha ve Zekeriya Sertel çok üzgün ve kızgındı. İktidar destekli olduğu iddia edilen yakıp-yıkma ekibinin bu kez evlerine yöneldiğini Zekeriya da öğrendi:

(...) Elllerinde kırmızı boya şişeleriyle, "Serteller nerede?" naralarıyla bizleri aramaya koyuldular. Amaçları bizi cırlıçıplak soyup üzerimize kırmızı boya dökmek ve sonra önlerine katıp sokaklarda "İşte kızılar!" diye gezdirmekti. Bütün bunlar polisin gözü önünde oluyordu. Göstericiler bizleri bulamayınca vahşi naralarla yollara düştüler. (...) Vapurla Kadıköy'e geçip bizim evimizi de basmaya teşebbüs ettiler. (...) Bu son haberi alınca valiyi tekrar aradım. "Aldığınız tedbirin verdiği sonuçtan memnun musunuz?" dedim. "Şimdi de faşistler evime geliyorlar. Matbaamı yıkturdunuz bari hayatımıza kastedilmesini önleyin."

Vali özür dilemeye bile lüzum görmedi. Yalnız gene teminat verdi. "Merak etme" dedi, "Olan oldu. Fakat hayatın güven altındadır. Gençlerin bindiği vapurun Kadıköy'e uğramadan Adalar'a gitmesini emrettim. Sizin için teh-

108 Hıfzı Topuz'la Nur Deriş Ottoman ve Korhan Atay'ın yaptığı röportajdan, 23.04.2016.

Tan baskınından bir gün sonra Cumhuriyet gazetesi karikatürü. Gazetenin vurduğu oraklı kadın Sabiha.

like yoktur.” Ve sonra ekledi: “Evet ama siz şimdi neredesiniz? Evdeyseniz, ihtiyaten başka bir yere gidin. Evde oturmayın.” Demek ki, evimi de koruyamayacaktı.¹⁰⁹

Akşama doğru Tan Matbaası baskını ve yıkımı Sertellerin yakın çevresi ve gazete çalışanları tarafından öğrenilmişti. Moda’ya komşu bir semtte oturan gazeteci-yazar Müzehher Vâ-Nû¹¹⁰ ve şair-gazeteci-yazar eşi Vâlâ Nurettin¹¹¹ olanları öğrenir öğrenmez dostlarına yardımcı olma kaygısıyla, soluğu onların evinde aldı:

Olay gecesi yoklamak için evlerine gittik, alaca karanlıktı. Kapıyı çalacakken sarmaşıklı duvardan iki kişi ortamıza atladı. Polis olduklarını bilseydik, eh ne de olsa alışkanlığımız vardı. Üniformasız oldukları için Tan’ı yıkan adam evlatları pusu kurmuş sanıp korunmak içgüdüsüyle geriye sıçradık, Vâlâ be-

109 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 229.

110 Müzehher Vâ-Nû (1912-2011): Gazeteci-yazar. Nihal Karamağaralı takma adını kullanarak kimi zaman tek başına kimi zaman Vâlâ Nurettin’le birlikte polisiye romanlar yazdı ve Agatha Christie başta olmak üzere pek çok ünlü yazarın polisiye romanını Türkçeye çevirdi.

111 Vâlâ Nurettin (1901-1967): Nâzım Hikmet’in çocukluk arkadaşı. Yazar, şair, gazeteci. Pek çok kitabı, yazıyı ve radyo oyunlarını takma adlarla yayınladı, Vâ-Nû en sık kullandığı addı.

ni hemen arkasına çekti: “Ne oluyoruz?” dedi. Siviller anladı neden ürküttüğümü, biri açıkladı. Evi korumak üzere burada bulunuyorlarmış, (...) ev sahipleri bir yere gitmişler.¹¹²

Sabiha ve Zekeriya Sertel; Vali Lütü Kırdar, “İhtiyaten başka bir yere gidin,” deyince “anne” evinin de güvenli olmayacağını düşünüp, önce bir dost evine sonra da Sabiha’nın ağabeyi Neşet Deriş’e gitmişti. Vâlâ Nurettin ve Müzehher Vâ-Nû biraz araştırdıktan sonra izlerini bulup, Neşet Deriş’in Moda’daki evine geldi. Farklı bir semte gitmenin daha güvenli olacağını söyleyerek, Sertelleri Kalamış’taki evlerine davet ettiler:

Dostlarımızı orada bulduk. Neşet bey de allak bullaktı. Sonra hep birlikte gene Sertellerin evine döndük. Bir çanta hazırladı Sabiha hanım. Zekeriya bey de Vali Lütü Kırdar’a telefon edip bize geleceklerini, birkaç gün kalacaklarını bildirdi. Meçhul bir yere kaçtılar sanılarak sorun çıkmasını istemiyordu. Moda’dan bir arabaya bindik, başı bozuklarca izlenebileceğimizi hesaplayan Zekeriya Sertel, Altıyol’da araba değiştirmek istedi. Sokak arasında başka bir arabaya bindik, bize geldik. Bir hafta kadar kaldılar.¹¹³

Zekeriya Sertel, bu baskın ve yıkımın cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün bilgisi ve hükümetin teşvikiyle, polis marifetiyle yapıldığından emindi:

Ertesi gün Celâl Bayar’la Adnan Menderes *Görüşler* dergisiyle hiçbir ilgileri olmadığını gazetelerde ilan ettiler. Tevfik Rüştü Aras Ankara’dan telefon edip üzüntüsünü bildirdi.

Hükümet, olaydan önce olduğu gibi, olaydan sonra da bu cinayeti işleyenlere karşı hiçbir harekette bulunmadı. Güpegündüz bir matbaayı yıkan bu faşist gençlerden hiç kimse tutuklanıp mahkemeye verilmedi. Bu işin İnönü’nün bilgisi içinde, Saracoğlu’nun verdiği emir üzerine polis tarafından tertiplenip, yürütüldüğüne şüphe yoktu. Gösteri yapan ve matbaaya saldıran gençler arasında birçok sivil polis vardı. Saldırıyı asıl bunlar yönetiyordu. Gösteriye katılan gençler de yalnız üniversitedeki gerici ve faşist unsurlardı. (...) Hükümet ve polis, bu işte gerici ve faşist gençleri bir alet olarak kullanmıştı.

Şu garip olaya bakın ki, bu 4 Aralık 1945 olayından birkaç ay sonra İstanbul’da eski kitaplar satan sahaflardan aldığım bir kitabın içinden şöyle bir kâğıt çıktı. Bu bir mektup müsveddesiydi ve Başbakan Saracoğlu’na hitaben yazılmıştı:

“Beyefendi, emrinizi yerine getirdim, şimdi mükâfatımı bekliyorum. İmza: Yaşar Çimen.”

112 Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 83.

113 Müzehher Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 83.

Bu Yaşar Çimen, Babıâli'de İtalyan faşizminin propagandasını yapan bir tipti. O günkü gösterilerde elinde balyozla gençlerin önüne geçerek onları kışkırttığı görülmüştü. Demek ki, Başbakan'ın kullandığı adamlardan biri oydu. Görevini yapmıştı, şimdi ödülünü istiyordu.¹¹⁴

Olaydan bir süre sonra, *Tan* gazetesi kadrosunda uzun süre yer alan gazeteci Kemal Sülker, Sabiha Sertel'i ziyarete geldi. Kısa bir hoşbeşin ardından söz kaçınılmaz olarak *Tan* baskınına vardı. Metaneti, azmi, güçlü duruşuyla her daim saygı dolu bir halenin odağında yer almayı bilen Sabiha'nın gözleri doldu. Konuşurken dudakları titriyordu:

Sayın Sülker, beni asıl üzen üniversite öğrenimine geçmiş gençlerin, makine gibi düğmelerine basılınca, fikre karşı balyozla harekete geçirilebilmeleridir. Düşününüz. Ben fikirlerimi açıkça yazıyorum, buna yanıt veriliyor, uygarca tartışıyoruz. Okuyucular kimin haklı, kimin haksız olduğunu kavrayacak bilinçtedir. Ama iktidar partisinin başı eleştiriye katlanamıyor... Belki bilmezsiniz, *Tan*'a saldırı düzenlendiği gün ben gazetede olsaymışım (...) verilen buyruk şuymuş: Beni çırlıçıplak soyacaklar, yanlarında getirdikleri kırmızı matbaa mürekkebiyle kızıla boyayarak Sirkeci'de dolaştırıp, Emniyet Müdürlüğüne teslim edecek ve "İşte kızıl duduk!" diyeceklermiş.¹¹⁵

Son derece disiplinli bir insan olan Sabiha Sertel görevini hiç aksatmazdı. O baskın günü de diğer günlerdeki gibi gazeteye gitseydi; çırlıçıplak soyulup, kırmızıya boyanarak sokaklarda gezdirileceği düşüncesini zihninden hiç atamadı. Bir tanıdık telefonu sayesinde şans eseri hayata geçirilemeyen bu korkunç teşebbüs, yaşamını zehirleyen büyük bir travma olarak varlığını hep korudu.

Serteller başta olmak üzere *Tan* Matbaası/gazetesi ve *Görüşler* dergisinde çalışan herkes işsiz kalmış, maddi/manevi büyük zarara uğramıştı. Hal böyleyken, İstanbul Valilik binasının dibindeki *Tan* Matbaası ve binası başta olmak üzere muhalif gazete ve yayınevlerine baskın yapan, taş üstünde taş bırakmayanlar için hiçbir şey yapılmadı.

Kimse gözaltına alınmadı, suçlanmadı ve yargılanmadı...

Faşizmin bu korkunç hamlesi yine de hepten karşılıksız kalmadı. Pek çok aydın olayı tepki ve nefretle karşıladı.

Gemi azağa almış şekilde gazetelere, matbaalara, yayınevlerine, kitapçılara saldıran güruha olaydan iki yıl kadar sonra Aziz Nesin de sert bir tepki verecekti. Tepkinin bu denli geç kalmasının nedeni Aziz Nesin'in kendisinin de yazı ve yayınları yüzünden sürgün ve tutukluluklardan baş alamamasıy-

¹¹⁴ Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 231-232.

¹¹⁵ Kemal Sülker, *Anılara Yolculuk*, Yazko, 1983, s. 130.

dı. Nesin'in "Faşist gençliğe hitabesi", Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı, Sabiha'nın *Görüşler* dergisindeki olay yaratan makalesiyle aynı adı taşıyan ünlü Zincirli Hürriyet gazetesinin "Zincirli Mizah" sayfasında yayınlandı:

Ey Türk Faşisti!

Birinci vazifen Türk matbaalarını yıkmak, makineleri ısırmak, demirleri dışleyip duvarlara saldırmaktır. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli, gazeteleri çamurlara serip üzerlerinde ağzın köpürünceye kadar tepinmektir. Bu temel partinin hazinesidir...

Bir gün nümayiş yapmak için emir alırsan, bütün polisleri yanı başında bulacaksın.

Meydanlarda kitaplarını yaktığın namuslu insanlar, bütün dünyada eşimsali görülmemiş şekilde işkenceye tabi tutulabilir. Emniyet müdürlüğümüzde dövülebilir. Demir Ahmet tarafından sövülebilir. Bütün malları mülkleri zaptedilmiş, matbaaları yakılmış, gazeteleri kapatılmış, evleri tarumar edilmiş, çoluk-çocuğu dağıtılmış, haneleri işgal, kendileri perişan edilmiş olabilir.

Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere Amerika'dan borç dahi alınabilir. Hattâ bu borç alınan paralar ziyafetlerde yenebilir.

Ey faşist yumurcakları! İşte bu ahval ve şerait içinde dahi bütün bu yapılanları kâfi görmeden, vazifen matbaaları yıkmak, makineleri ısırmak, namuslu vatanperverleri parçalamaktır. Muhtaç olduğun kazma, balta Halk Partisi'nin ambarlarında mevcuttur...¹¹⁶

Mehmet Ali Aybar, Sabahattin Ali, Cami Baykut, Rifat Ilgaz, Orhan Veli, Oktay Rifat, Aziz Nesin, Zekeriya Sertel, Behice Boran gibi yazarların ve Mim (Mustafa) Uykusuz gibi çizerlerin yer aldığı Zincirli Hürriyet gazetesinin ilk sayısı 1 Şubat 1947'de İstanbul'da yayınlanmış ancak sıkıyönetim yüzünden devamına izin verilmemişti. Aybar gazetesini İzmir'e taşımış, ne var ki orada da umulan ortam bulunamamıştı. İzmir'deki Zincirli Hürriyet, tıpkı Tan yıkımında olduğu gibi kıskırılan gençler tarafından "Kahrolsun Komünizm" sloganları arasında basılıp tahrip edilmiş, gazeteler Cumhuriyet Meydanı'nda polisin gözü önünde yakılmıştı. Çalışacak başka matbaa bulamayan Aybar da yeniden İstanbul'a dönmüştü.

Zincirli Hürriyet 1948 Şubat'ında İstanbul'da son bir kez daha yayınlandı ancak baskılar yüzünden yeniden kapatıldı. Aziz Nesin'in "Ey Türk Faşisti" yazısı, bu son sayıda yayınlanmıştı.

¹¹⁶ Zincirli Hürriyet gazetesi, sayı 1, 5 Şubat 1948.

TAN BASKININDAN 45 GÜN SONRA SABIHA VE ZEKERİYA SERTEL TUTUKLANIYOR

Saldırganlar ve azmettiriciler elini kolunu sallayarak gezerken Sabiha ve Zekeriya Sertel sonunda dönebildikleri evlerinde gözetim altında bir yaşama mahkûm oldu. Ne zaman sokağa adım atsalar izleniyor, evlerine girip çıkan herkes kayıt altına alınıp mimleniyordu.

Tan baskınından tam 45 gün sonra 1946'nın 7 Şubat Perşembe gecesi saat dokuzda Sertellerin kapısı çalındı. İçeri giren polislerin en amir görünömlüsü, elinde bir tevkif müzekkeresi sallayarak, "Hemen gideceğiz!" dedi. Yanlarına eşya bile alamadılar.

Yalnız Serteller değil, gazeteci-yazar Cami Baykut,¹¹⁷ Tan gazetesi ortağı ve idari yöneticisi Halil Lütfi Dördüncü¹¹⁸ de tutuklanmıştı.

Tutuklular, sayısız aydın, sanatçı ve siyasetçinin çeşitli baskı dönemlerinde koğuşlarında ömür tükettiği tarihi Sultanahmet Cezaevi'ne¹¹⁹ götürüldü. Tan baskınından haftalar hatta aylar önce yayınlanan yazı ve haberler yüzünden yargılanacaklardı.

Onları yargılayan ağır ceza mahkemesinin reisi 15 yıl sonra kurulacak bambaşka bir hukuksuz mahkemeye de başkanlık edecekti. Demokrat Parti iktidarına karşı yapılan 27 Mayıs 1960 askerî darbesinin ardından darbeci cunta, tutuklanan siyasileri yargılayacak olağanüstü bir mahkeme kurmuştu. "Yüksek Adalet Divanı" adı verilen bu mahkemenin duruşmaları Yassıada'da yapılacaktı. Mahkemenin başkanı Sertelleri yargılayan aynı hâkimdi: Salim Başol...¹²⁰

117 Cami Baykut (1877-1949): Asker, siyasetçi, yazar ve eğitimci. Beşiktaş Jimnastik Kulübü kurucularından. 1920'de 1. Meclis döneminde İçişleri Bakanlığı yaptı. Cumhuriyetin ilk içişleri bakanıydı. Sol siyasetleri benimsediği için Mustafa Kemal'le görüş ayrılığı içindeydi. Son dönemlerinde Tan ve Görüşler dahil çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yazdı. Sadece beş sayı çıkarabildiği Yeni Dünya gazetesi de Tan'la aynı gün basılıp tahrir edilmişti.

118 Halil Lütfi Dördüncü (1893-1972): İleri, Vakit, Istiklal, Tanin, Tasvir-i Efkâr, Yeni Gün, Vatan, Cumhuriyet gazetelerinde çalıştı. Son Posta gazetesinin kurucu ortağıydı. 1936 yılında Ahmet Emin Yalman ve Zekeriya Sertel'le birlikte Tan gazetesini satın aldı. Ahmet Emin'in ayrılmasından sonra Zekeriya Sertel'le ortaklığa devam etti. Gazetenin mali ve idari yönetimini üstlendi. 1956-1959 yılları arasında Gökşin Sipahioğlu ile Yeni Gazete'yi çıkarttı. Ardından da gazeteciliği bıraktı ve matbaacılık yaptı.

119 Sultanahmet Cezaevi 1996'dan bu yana uluslararası bir otel zinciri tarafından işletiliyor.

120 Yassıada duruşmaları sonucunda; Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Başbakan Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Devlet Bakanı Emin Kalafat, TBMM Başkan Yardımcısı Agah Erozan, milletvekili ve Tahkikat Komisyonu Başkanı Ahmet Hamdi Sancar, milletvekili ve Tahkikat Komisyonu üyesi Bahadır Dülger, milletvekili ve Tahkikat Komisyonu üyesi Baha Akşit, milletvekili İbrahim Kıranoğlu, milletvekili ve Tahkikat Komisyonu üyesi Nusret Kirişcioğlu, milletvekili Zeki Erataman, milletvekili Osman Kavrakoglu ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun idama mahkûm edildi. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan asılarak öldürüldü.

Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Cami Baykut ve Halil Lutfi Dördüncü mahkemede.

Savcı sanıkların dördü için de ağır hapis cezaları talep etti.

Sanık savunmaları, özellikle Sabiha Sertel'inkiler, iddia makamını demokrasi ve hukuk adına yargılıyor, yerden yere vuruyordu. Sonunda mahkeme sanıkları birer yıl ağır hapis cezasına mahkûm etti, karar temyiz edildi. Yargıtay Birinci Dairesi, yazıların eleştiri sınırı içinde olduğuna ve dört sanığın da derhal tahliye edilmesine karar verdi.

Tutuklandıklarından tam 114 gün sonra özgürlüklerine yeniden kavuştular. Asla suç teşkil etmeyen eleştiri yazıları yüzünden sırf onları yıldırımak adına dört aya yakın bir süre hürriyetlerine zincir vurulmuştu.

Sabiha ve Zekeriya Sertel için bu ilk değildi. Gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde dergi-gazete çıkardıkları ve sadece yazı yazdıkları için pek çok kez, tutuklanmış, yargılanmış, hapse atılıp sürgüne gönderilmişlerdi. Zekeriya, İstiklâl Mahkemesi'nde idam talebiyle yargılanmıştı.

Hüzün içinde ayırdına vardılar ki, üzerlerine çullanan baskı ve yıldırma girişimi hiç hafiflemeyecek, hatta ağırlaşarak devam edecekti. Artık ne matbaaları ne gazeteleri vardı. Yalnızca özgürlükleri değil, meslekleri ve işleri de ellerinden alınmıştı.

Selânik'teki gençlik yıllarından başlayarak yaşamlarını yazarlık ve yayıncılıkla kazanmaya çalışan Sabiha ve Zekeriya Sertel, bu kuşatma altında dört yıl daha İstanbul'da yaşam mücadelesi verdi.

Kendi ülkelerinde hiçbir şey yapamaz hale getirilmeyi daha fazla hazmedemediler. Büyük zorluklarla pasaport alıp Yeşilköy'den uçağa binerek Paris'e uçtular.

Yaşamlarını adalet ve demokrasi mücadelesine adayan Sertel çiftinin öyküsü böyle noktalanamazdı tabii. Onların nereden başlayıp nereye geldiklerini görmek ve nereye gideceklerini anlayabilmek için 19. yüzyıl sonlarına; her ikisinin de çocukluk ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği, Osmanlı'nın en parlak, en kozmopolit, en canlı, kültürel ve siyasi yaşamın en hareketli kentine; Müslümanların, Yahudilerin, Dönmelerin, Rumların, Bulgarların, Makedonların, Arnavutların, Çingenelerin, Levantenlerin, İttihat Terakki'nin ve Mustafa Kemal'in kentine, Selânik'e uzanmak gerekiyordu.

**Osmanlı'nın Avrupası Selânik'te
İttihat ve Terakki "İhtilâli";
Ağa Çocuğu Zikri,
Dönme Kızı Sabiha'yla Evleniyor**

SÖNEN OSMANLI'NIN
PARLAYAN YILDIZI: SELÂNİK

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye¹ ya da Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıla kötü girmişti. Girdaba yakalanmış bir gemiden farksızdı. Merkeze yaklaştıkça döngüsü hızlanan bu girdapta; ne dümen, ne yelken, ne demir tutuyor; art arda yitirilen savaşlar ve topraklar, imparatorluğu hızla akıbetine yaklaşıtıyordu: Yunan isyanı,² kaybedilen Osmanlı-Rus Savaşı³ ve Yunanistan'ın bağımsızlık ilanı,⁴ Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Kırım Savaşı,⁵ ağır bir yenilgiyle sonuçlanan 93 Harbi⁶ ve Kars, Ardahan, Artvin, Batum'un Ruslara bırakılması, ardından Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanması⁷ bu sürecin ara başlıklarıydı sadece.

Batı'da, 1789 Fransız burjuva devriminin rüzgârı tüm monarşileri çözülme sürecine sokmuştu. Ancak bu çözülme, yıkıma değil; sanayi devriminin, kapitalizmin ve ulusal bağımsızlık savaşlarının hızla yükseldiği bir sürece evrilmişti.

1 Büyük Osmanlı Devleti.

2 1821.

3 1828-1829.

4 1832.

5 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı.

6 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rumi takvimde 1293 yılına denk geldiği için "93 Harbi" olarak anılır.

7 1878.

Yeni Osmanlılar⁸ adlı gizli cemiyet başta olmak üzere; Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi, Menâpirzâde Nuri Bey gibi aydınların desteklediği özgürlükçü fikirler tarafından alabildiğine silkelenen Osmanlı İmparatorluğu ise değişime direnmek için umutsuzca debelenen başka çağlara ait devasa bir dinozor gibiydi.

Son bir silkinişle, 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılıp⁹ modern orduya, 1839'da Tanzimat Fermânı¹⁰ okunarak hukuk devletine ve 1876'da "Kanun-ı Esasi" (Anayasa) ilan edilerek parlamenter monarşiye¹¹ geçilmeye çalışıldı ama kâr etmedi...

Henüz bir buçuk yaşındaki Meclis-i Mebusan¹² 93 Harbi yenilgisi bahanesiyle II. Abdülhamid tarafından bir çırpıda kapatılıp parlamenter monarşi sona erdirildi.

Sistem yama tutmuyordu.

Osmanlı'nın giderek kararan kaotik tablosunda hâlâ göz alabilen tek bir ışıltılı nokta kalmıştı: Selânik...

1826'da eyalet merkezi yapılan Selânik, imparatorluğun Balkanlar ve Rumeli'deki en önemli limanı ve ticaret merkeziydi. Farklı ve kozmopolit yapısıyla kent, tarihin her döneminde Batı'ya ilişkin yenilik ve değişikliklerin Osmanlı toplumundaki ilk yansımalarına ev sahipliği yaptı. Nüfus yapısı kadar, göreceli de olsa Anadolu'ya uzak, Batı'ya yakın konumu bu farklılıkta etkiliydi.

Kentin her zaman güçlü olan değişim ve yenilenme ruhu Tanzimat Fermânı'yla hız kazandı. 1871'de başlayan demiryolu yapımı 1874'te Üsküp'le, 1888'de Belgrat üzerinden Avrupa'yla, 1894'te Manastır'la, 1896'da da İstanbul'la bağlantıyı sağladı ve Selânik çok önemli bir ithalât/ihracat merkezi haline geldi.

1907 yılında Selânik sokaklarında ilk elektrikli tramvay çingirakları yankılanırken, payitahtın¹³ bu aşamaya gelmesine daha yedi yıl vardı.

Selânik'in sönen Osmanlı'nın parlayan yıldızı haline gelmesinde coğrafi konumu önemli etkendi, zira Balkanlar ve Trakya'nın en büyük ithalât-ihracat limanıydı. Ancak coğrafi konumu kadar, nüfus yapısı da benzersiz kılı-

8 Genç Osmanlılar olarak da anılan Yeni Osmanlılar, kuvvetler ayrımının esaslarını belirleyen Montesquieu ve ulus-devletin savunucusu Rousseau gibi Fransız devrimi kuramcılarını izleyen Osmanlı aydınları tarafından 1865 yılında kurulan gizli cemiyet. Çoğunlukla Jön Türklerle karıştırılır.

9 Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay).

10 Sultan Abdülmecid'in Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunan Tanzimat Fermânı, Gülhane Hattı Hümayûnu veya Tanzimât-ı Hayriye (Hayırlı Düzenlemeler) olarak da anılır.

11 I. Meşrutiyet.

12 Parlamenterler Meclisi.

13 Başkent İstanbul.

yordu kenti. Tebaası oldukları Osmanlı İmparatorluğu'yla olduğu kadar, birbirleriyle de bitmeyen rekabet, husumet ve çatışma içinde olan Balkan halkları, tek çıkış kapıları Selânik'te tuhaf bir şekilde birleşiyor ve kentin alabildiğine kozmopolit nüfus yapısını oluşturunuyordu.

1430 yılında Osmanlı vilayeti haline gelen Selânik'in; çaresizliğin yapıştıracı gücüyle, istemeseler de bir arada yaşamak zorunda kalan Rum, Müslüman, Makedon, Sırp, Bulgar, Arnavut, Çingene, Levanten, Romen gibi farklı köken ve inançlara sahip karmaşık ahalisi, 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında daha da çeşitlendi. 1492'den başlayarak İspanya'dan sürülen Sefarad¹⁴ Yahudilerinin hatırı sayılır bir bölümü Selânik'te¹⁵ iskân edildi.

Katolik kilisesinin mahkeme sistemi engizisyonundan kaçarak Avrupa'nın pek çok yöresinden Osmanlı topraklarına göç eden Yahudi cemaati, imparatorluğun yükselme dönemindeki kaliteli ve eğitilmiş insan ihtiyacının karşılanmasında önemli rol üstlendi.¹⁶

Selânik ekonomisinin tarım ürünleri ve maden ihracatı dışında 16, 17 ve 18. yüzyıllardaki önemli gelir kaynaklarından biri de dokumacılıktı. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın temel giysi hammaddesi olan çuha dokumasının merkezi Selânik'ti. Bu sektör büyük ölçüde Yahudi sanayicilerin elindeydi. Cemaat Osmanlı Devleti'ne olan vergi yükümlülüğünü bile çuha kumaşıyla ödüyordu. Yahudiler dokumacılık dışında zeytinyağı ve sabun imalatı, demircilik, bakırcılık, mermercilik, tenekecilik, iplikçilik, terzilik, parfüm imalatı ve bankerlikle uğraşıyordu.

Bu göç dalgasının ardından kent nüfusu iki katına çıktı. Selânik, dönemin nüfus çoğunluğu Yahudilerden oluşan dünyanın tek kenti haline geldi. Öyle ki, cumartesileri Yahudilerin Şabat günü olduğu için liman ve rıhtımda işler tatil ediliyordu. Evliya Çelebi'ye¹⁷ göre Yahudiler, kenti "Bizim Selânik" diye adlandırıyor.

Çoğu İspanya'dan olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yörelerinden Selânik'e göç eden Yahudiler başlangıçta geldikleri yöre ve ülkelerin dillerini konuşmayı sürdürdü. Ancak kısa süre sonra, İspanya'nın Kastilya¹⁸ yöresinin leh-

14 İbranicede, İspanya anlamına gelen Sefarad sözcüğü; İspanya'yı terk etmek zorunda kalıp, Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere tüm dünyaya yayılan Yahudi cemaatine verilen ad.

15 Engizisyonundan kaçan Yahudi cemaati İstanbul, Edirne ve Selânik başta olmak üzere; İzmir, Manisa, Bursa, Gelibolu, Amasya ve Manastır gibi kentlere yerleştirildi.

16 Eşi Kastilya Kraliçesi İsabella'yla birlikte Yahudileri İspanya'dan kovan Aragon Kralı II. Fernando'yu, Sultan II. Bayezid'in şu sözlerle eleştirdiği öne sürülür: "Bu krala nasıl 'akıllı ve uslu Fernando' diyebiliyorsunuz? Kendi ülkesini yoksullaştırıyor ve benimkini zenginleştiriyor." (Haham Immanuel Aboab, *Nomologia o Discursos Legales*, s. 9, Portekiz, 1629)

17 Evliya Çelebi (1611-1682): Devlet adamı, gezgin, 10 ciltlik *Seyahatnâme*'nin yazarı.

18 Selânik Yahudileri'nin çoğunluğunun geldiği Kastilya Krallığı'nın lehçesi. O topraklarda bugün İspanya'nın Castilla y León, Castilla-La Mancha ve Comunidad de Madrid özerk bölgeleri yer alıyor.

çesi, “Ladino” adını alarak Osmanlı topraklarındaki tüm Yahudilerin neredeyse ortak dili haline geldi. Selânik'teki laik öğrenimin, edebiyatın; iş ve bilim yaşamının, tıp dünyasının dili artık Ladino'ydu.¹⁹ Tüm ticari yazışmalar, İbrani alfabesiyle yazılmış Kastilya İspanyolcasıyla²⁰ yapılıyordu.

1530'da Selânik nüfusunun % 52'si, 1613'te ise % 68'i Yahudi'ydi. Ta ki, Haham Sabetay Sevi 1648 yılında İzmir'de “Beklenen Kurtarıcı”²¹ yani “Mesih” olduğunu ilan edinceye kadar...

KURTARICI MESİHLİKTEN MÜSLÜMANLIĞA UZANAN YOL: SABETAY SEVİ VE DÖNMELİK

Yahudiler İspanya'dan Selânik'e göç ederken; doğdukları yurdu terk etmemek için din değiştirenler de vardı. İspanya ve Portekiz'de yaşayabilmek için bazıları birkaç kuşak önce din değiştirip Katolik olan bu Yahudiler, hakaret içeren “Marrano”,²² “Konverso”²³ veya “Yeni Hristiyanlar” diye anılıyordu. Ancak Katolik Engizisyonu onların gizli Musevi olduklarını öne sürerek Hristiyanlıklarını geçerli saymadı.

Ölüm tehdidi altındaki Konversoların önemli bir bölümü, özellikle 1506 Lizbon katliamının ardından Osmanlı İmparatorluğu dahil çeşitli ülkelere kaçtı. Selânik, Yahudi nüfus yoğunluğu nedeniyle onlar için de önemli bir göç merkeziydi.

Kente yerleşen Konversoların ağırlıklı bölümü Musevilige geri döndü. Görece daha varşıl olan ticaret erbabı ise evde Musevi, iş dünyasında Katolik kalmayı yeğledi.

Musevilige geri dönenler, İspanya ve Portekiz'de uzun yıllar inançlarını gizleyerek yaşamak zorunda kaldıktan sonra, yerel dinî otoriteye daha kuşkucu yaklaşıyordu. Bu durum onları Musevi dinî metinlerindeki görünür anlamların altındaki daha derinde yatan “gizlenmiş” gerçekleri araştırmaya ve mistisizme yönlendirdi:

19 Mark Mazower, *Selânik Hayaletler Şehri; Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, 1430-1950*, Alfa/Tarih, 2013, s. 77-78.

20 Ait olduğu ülkede artık kullanılmayan 15. yüzyıla ait bu tarihi lehçe hem Türkiye vatandaşı olan hem de Türkiye'den İsrail'e göç eden Sefarad Yahudilerinin yaşlı kuşakları arasında hala konuşuluyor. Ancak yeni kuşaklara aktarılamıyor.

21 Kurtarıcı Maşiah: Mesih ya da Maşiah sözcüğü İbranicede “Kutsal yağ ile ovulmuş, meshedilmiş, kutsanmış” anlamında kullanılır. Mesih, Musevi metinlerinde Yahudi milletin kurtarıcısıdır. Hristiyanlar, İsa'nın beklenen Mesih olduğuna inanır ancak Yahudiler İsa'yı Mesih olarak kabul etmez.

22 Domuz.

23 Dönme.

Selânik, seçkin hahamların göksel seslerin kılavuzluğunda öğrencilerine sadece topluluğa girmiş olanlarca bilinen, gizli hesaplama biçimlerinin kullanımı aracılığıyla ilahi iradeyi kavramayı öğrettiği ünlü bir Kabala²⁴ merkezine dönüştü. Ve Kabala'yla birlikte, Mesihçi spekülasyon düşkünü geldi. 13. yüzyıl sonundan itibaren her bir zulüm süreci, Yahudiler için yakında gerçekleşecek kurtarılmalarına ilişkin kehanetler yaratmıştır.²⁵

17. yüzyıla ulaşıldığında beklenti daha da yükselmmişti. Yahudi mistisizminin özellikle Kabala'nın önemli merkezleri olan Selânik ve Safed'de²⁶ Kurtarıcı Mesih'in gelişine ilişkin hazırlıklar yapılıyordu.

1626 yılında, İzmir'in hali vakti yerinde Sefarad ailelerinden birinde bir erkek çocuk dünyaya geldi. Sabetay Sevi adı verilen çocuğun din adamı olacağı ufak yaşlardan itibaren belliydi: 15 yaşına değin yoğun din eğitimi aldı. 18 yaşına ulaştığında Tora²⁷ ve Talmud²⁸ eğitimini tamamlayıp haham oldu. Temel ilgi alanı Kabala'ydı ve artık kendi yorumlarını başkalarına öğretiyordu. Hayli kalabalık ve genç bir kitle onu izliyordu.

Sabetay Sevi'nin hızla ün kazandığı yıllar, Avrupa ve Rusya'da Hristiyan pogrom ve sürgünlerinden göz açamayan mağdur Musevilerin kurtuluşu Mesih'te bulunduğu, onun geleceğine yoğun olarak inandığı dönemdi. Öyle ki, bazı din adamları tarih bile vermişti: Kurtarıcı Mesih 1648 yılında gelecekti.

İzmir'de son derece dindar bir yaşam sürdüren haham Sabetay Sevi geleceği vaat edilen Mesih'in kendisi olduğuna inandı, Kabalacı yorumlara dayanarak takipçilerini ikna etti ve 1648 yılında henüz 22 yaşındayken Mesih olduğunu açıkladı.

Kentteki hahamlar ve hahambaşı bu iddiaya şiddetle karşı çıktı. Genç yaşında edindiği derin felsefi bilginin katkısı, üstün zekâsı ve yüksek belagatiyle Sabetay Sevi boyun eğmedi. Müritleri daha da arttı.

Sevi 1650 yılında önemli Kabala merkezi Selânik'e, oradan da başkent İstanbul'a gitti. Tanıştığı bir haham, elinde Sabetay Sevi'nin Mesih olduğunu doğrulayan Kabalacı kehanet belgeleri olduğunu iddia ediyordu. Payitahtta da geniş bir çevre edindi ancak İzmirli hahamlar, İstanbul'dakileri ondan uzak durmaları için uyarmıştı. Sevi, Selânik'e geri döndü.

Selânik'te Mesihlikten söz etmeden uzun süre yaşadı ve Yahudi cemaatin-

24 Yahudi mistisizm öğretilerinin bütünü olan Kabala; mistik alıştırmalar (pratik Kabala) ve Sefer Ha Yetzirah (Yaratılış Kitabı) adı altında Tora'nın yorumlarını içeren (teorik Kabala) kitaplarını kapsar ("Sabetay Sevi Olayı", Yusuf Besalel, Perspektif, *Şalom Gazetesi*, 13 Ocak 2016).

25 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 100-101.

26 Safed: İsrail'in kuzeyinde yer alan, Musevilğin dört kutsal şehrinde biri.

27 Tevrat: Tanah ve Eski Ahit'in ilk beş kitabına verilen isim. Musa'nın Beş Kitabı olarak da bilinir.

28 Yahudi medeni kanunu, tören kuralları ve efsanelerini kapsayan dini metinler. Talmud'un iki versiyonu vardır: Babil Talmud'u ve daha eski olan Filistin ve Kudüs Talmud'u.

de büyük hayran kitlesi kazandı. Özellikle Marranoların devam ettiği sinagog-
da düzenli vaaz veriyordu. Üçüncü evliliğini Selânik'te yaptı ancak ilk ikisin-
de olduğu gibi bu evliliğinde de eşiyle cinsel ilişkiye girmede. Gerekçe olarak
Tevrat'la evli olduğunu öne sürdü. Bu açıklamanın Mesihlik iddiası olduğunu
düşünen Selânikli hahamlar onu eleştiri yağmuruna tuttu, Sevi, İzmir'e döndü.

1663'te Kahire'ye, ardından Gazze'ye giden Sevi orada Gazzeli Nathan'la²⁹
tanıştı. Genç yaşına karşın özellikle Kabala konusunda çok yetkin önemli bir
din adamı olan Gazzeli Nathan, bazı eski yazıları yorumlayarak, Sabetay Se-
vi'nin Mesih'liğini müjdeledi. Onun kehanetine göre çok yakında İsrail dev-
leti yeniden kurulacak ve Sevi'nin zaferi sayesinde İsrail dünyadaki tüm ül-
kelerin üstünde bir konuma ulaşacaktı. Efsane, Yahudi cemaati içinde dal-
galar halinde yayıldı, hayli geniş bir kitle ona coşkuyla inandı ve takip etti.

Sabetay Sevi Yahudi cemaatinin Avrupa'da yoğun olduğu tüm yörele-
re Gazze'den temsilciler gönderdi. Avrupa ve Kuzey Afrika'daki bazı önem-
li kentleri bizzat ziyaret etti. İzmir'e geri döndüğünde, hahambaşı tarafından
afroz edildi ama yılmadı. 1666 yılında İstanbul'a gitmeye karar verdi. Kaba-
lacı din alimleri Mesih'in 1666 yılında dünya iktidarını ele geçireceğini iddia
ediyordu. Bu iddiaları Gazzeli Nathan'ın kehanetiyle birleştiren müritleri de
o sırada tahtta olan IV. Mehmed'in (Avcı Mehmed) bir mucizeyle yerini Sa-
betay Sevi'ye terk edeceğine inanıyordu.

Sabetay Sevi maiyetiyle birlikte payitahta doğru yola koyuldu ancak onun
Museviliği bozduğunu düşünen ve öldürülmesini isteyen İzmirli hahamlar
kehaneti ve yolculuğu başkente ihbar etti.

Osmanlı yönetimi, cemaatlerin iç meselelerini kendilerinin çözmesini
yeğler, müdahil olmazdı. Ancak doğrudan tahtı hedef aldığı öne sürülen bir
ihbar gözardı edilemezdi.

Başkent yolundaki Sabetay Sevi tutuklandı ve sadrazamın huzuruna çıkar-
ıldı. Sevi, Mesih olarak tanınmayı ve İsrail toprağının kendisine verilmesi-
ni talep etti. Talebine yanıt olarak, Çanakkale yakınlarındaki Abydos Kale-
si'ne³⁰ hapsedildi.

Kehanet henüz gerçekleşmemişti ama gözüpekliği sayesinde müritleri
Sevi'ye ilahi bir kahraman muamelesi yapıyordu. Kale kutsal ziyaret mekân-
ı haline geldi. Hollanda, Polonya, Almanya ve İran gibi ülkelerin Musevi
cemaatlerinden heyetler, hacılar onu ziyarete geliyor, hediyeye boğuyordu.
Selânik ve İzmir başta olmak üzere Yahudilerin yaşadığı kentlerde pek çok
aile işlerini tasfiye etmeye çalışıyor, vaat edilmiş topraklara Mesih'leriyle bir-
likte yapacakları son yolculuğa hazırlanıyordu.

Sabetay Sevi'nin Mesih olduğuna inananların Osmanlı kentlerinin ötesin-

29 Nathan Benjamin ben Elisha HaLevi Ghazzati.

30 Çanakkale Boğazı'nda Nara Burnu yakınlarındaki antik kent.

de, Avrupa ve Ortadoğu'da da hızla çoğalması ona karşı olan haham ve hahambaşları çok rahatsız etti. Cemaat düşman kamplara bölünmüştü. Yüksek gerilim karşılıklı kan dökmeye kadar uzanıyordu.

Osmanlı padişahı IV. Mehmed gelişmeleri takip ettiriyordu. Mesih'in izinden gidenlerle onu reddedenlerin karşılıklı kan dökmesi kabul edilemezdi. İş, devlete isyana kadar varabilirdi. Musevi cemaatinin iç barışını sağlamak uğruna Sabetay Sevi'yi idam ettirebilirdi ancak bu onu inananların gözünde peygamber mertebesine ulaştırırdı ki, çok riskliydi.

Sevi, 16 Eylül 1666'da divana çıkartılıp, padişah gözetiminde sorgulandı. Divan, Girit'in fethiyle uğraşan Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'yı temsilen Sadaret Kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Minkârîzâde Yahyâ Efendi ve IV. Mehmed'in imamı Vâî Mehmet Efendi'den oluşuyordu.

Sabetay Sevi'nin Türkçesi yetersiz kaldığı için Ladino diline çevirmenliği enderun hekimlerinden Hayatîzâde Mustafa Feyzi Efendi yaptı. Eski adı Moşe ben Rafael Abravanel olan saray hekimi, ünlü Marrano ailesi Abravanel'lere mensupken İslâm'ı seçmişti. Sevi başlangıçta Mesih'likte direnmeye çalıştı ancak Mustafa Feyzi Efendi, Ladino bilmeyen diğerlerine belli etmeden onu uyardı. Artık eski haliyle devam edemezdi. Yaşamak istiyorsa Müslüman olmak zorundaydı. Sevi çaresiz, Müslümanlığı kabul etti. İsterse müritleri de Müslüman olabilecekti.

İmam Vâî Mehmet Efendi, Sevi'nin "İslâm'ı kalbî hisler ve ihlâsla³¹ kabul ettiğine" ikna olmamıştı. Ancak, "Kişinin imanı üzerinde hüküm ancak Cenâb-ı Hakk'ındır". İslâm bu konuda şüpheyi reddediyordu. O da kabul etti.

Müslümanlığı kabul eden Sabetay Sevi, Aziz Mehmet Efendi adıyla saraya kapıcıbaşı olarak atandı ve maaşa bağlandı. Altı yıl boyunca sarayın gözetimi altında İstanbul, Edirne ve Selânik'te yaşadı.

Hahambaşılık, Sevi artık dinden çıkmış sayıldığı için olayı sevinçle karşıladı. Pek çok kente yayılmış müritleri ise düş kırıklığı içindeydi. Müritlerin bir bölümü Yahudi inancını korumaya devam etti. Kimi kaynaklarda 200 aileden ibaret olduğu öne sürülen sayıca daha küçük bir bölümü ise onu takip ederek Müslümanlığı seçti. Sabetay Sevi'nin izini sürenler, onun Mesihliğin gereği olarak ancak kendisinin anlayabildiği bir hikmet nedeniyle görünüşte Müslüman olduğunu öne sürdüler. Kimilerine göre ise Mesih yalnız Yahudileri değil, bütün insanlığı düşünmek zorundaydı ve önderleri belki de Müslümanları doğru yola çekmek için din değiştirmişti.

Musevi cemaatinin "dinden çıkmış" addettiği, Müslüman cemaatinin ise İslâm'ı "ihlâsla" kabul ettiğine güvenmediği bu yeni cemaatin büyük çoğunluğu yine de İslâm'dan uzak kalamadı. Böylece pek çok açıdan alışıla-

31 Allah rızası için; içten, samimi, karşılıksız ve rıyasız bir sevgiyle.

gelenlerden farklı yönleri olan yepyeni bir dinî cemaat doğmuş oldu. Bu yeni cemaati Osmanlılar “Avdeti”,³² Selânikli Yahudi ve Rumlar ise aşağılamak amacıyla “Sazanikos”³³ diye andılar ancak zaman içinde “Dönme” nitelemesi hepsinin önüne geçti.

Yahudi kaynakları bizzat Sabetay Sevi’nin de Sufilik³⁴ ve Bektaşilikten etkilendiğini, hatta 1650’lerde tasavvuf şairi Sufi Niyâzî-i Mısırî ile tanıştığını, edindiği bilgileri Kabala öğretisiyle harmanlayarak kendi öğretilerine şekil verdiğini öne sürer.

Önemli bir bölümü Selânik’te yaşayan Dönmeler, 20. yüzyıla kadar yalnızca kendi aralarında evlenen, aile içinde diğer Sefaradlar gibi Ladino dilini kullanan kapalı bir toplum olarak varlığını sürdürdü. Dönmelerin bir kısmı Balkanlar’da güçlü olan Bektaşî ve Mevlevî tarikatlarına ilgi duydu, tarikata katıldı hatta yüksek mertebelere erişti.

Yirmiden fazla türbe ve tekkeye sahip olan Selânik’te Osmanlı topraklarındaki belli başlı tarikatların tümü temsil ediliyordu. Özellikle kente içme suyu sağlayan bendin yakınlarında, görkemli bahçe ve koruluklar içinde yer alan Mevlevihâne, Dönme cemaati arasında çok popülerdi. Hali vakti yerinde Dönmeler Mevlevihâne’ye düzenli devam ediyor ve maddi destek veriyordu.

Selânik’te 1902 yılında, sultan II. Abdülhamid’in onayı ve Dönmelerin büyük katkılarıyla İtalyan mimar Vitaliano Poselli’ye inşa ettirilen, mimarisi İspanya’dan Alman oryantalizmine uzanan son derece eklektik neo rönesans ibadet mekânı Yeni Cami, bugün belediye sergi salonu olarak kullanılıyor. Kubbesi, minaresi, mihrabı ve minberiyle klasik bir cami düzeni sunan Yeni Cami’de, ibadethaneyi yaptıranların kimliklerini çağrıştıran kimi işaretlere de yer verilmişti. Caminin üst kat korkuluk delikleri, altıgen Davud yıldızı³⁵ şeklindeydi.

OSMANLI’NIN AVRUPASI SELÂNİK

17. yüzyılda ortaya çıkan Dönme cemaatiyle, sahip olduğu nüfusu kültürel açıdan daha da çeşitlenen ve zenginleşen Selânik; yalnız Osmanlı’nın değil, dünyanın en kozmopolit kentlerinden biriydi. Öyle ki, kentteki ayakkabı boyacıları bile en az 6-7 dil konuşurdu.

32 Aslına, Müslümanlığa dönen.

33 Sazan balığının ırmağın bir yakasından diğerine geçerken renk değiştirdiğine gönderme yapan aşağılama ifadesi.

34 Sufi: Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Tanrı’ya adanmış kimse, İslâm gizemcisi.

35 Davud’un yıldızı veya Davud’un kalkanı: İç içe geçmiş iki eşkenar üçgenden oluşan altı köşeli yıldız. Yahudi kimliğinin sembolü ve bugünkü İsrail Devleti’nin bayrağı.

Başlangıçta tamamı Osmanlı tebaası iken, adım adım ayrılarak bağımsız ülkelere dönüşme sürecine giren Balkan halklarının ve Makedonya'nın Akdeniz'e açılan en önemli limanı Selânik'ti.

18 ve 19. yüzyılda Selânik'in önemi, ithalât-ihracat bakımından daha da arttı. Kentte dönemin Avrupa ülkelerinin neredeyse tamamının; Fransa, İngiltere, Venedik Dükalığı, Napoli Dükalığı, Toskana Dükalığı, Ragusa,³⁶ Hollanda, İsveç, Danimarka, Avusturya, İspanya, Prusya³⁷ temsilcilik ve konsoloslukları vardı.

Buharlı gemilerin yaygınlaşmasıyla birlikte Selânik uğrak limanı haline geldi. Kente yalnızca ticaret için gelen yabancılara artık "gezinler" de eklenmişti.

Selânik, Avrupalı gezginler için alıştıkları kentlerden çok farklıydı. Kente deniz yoluyla gelen A. Goff ve Hugh A. Fawcett, *Macedonia* kitabında muhteşem bir tablo gibi tasvir ediyordu Selânik'i:

Resmin kompozisyonu öylesine kusursuz ki, denizin hâkimiyetinde ve onun tarafından oraya yerleştirilmiş gibi görünüyor, tıpkı uzman vitrin dekoratörünün planını kaldırımından yönetmesi gibi. Aralarına zarif minareler serpiştirilmiş kırmızı çatılı evlerden oluşan beyaz katmanlar, antik surların üst kesiminden geniş bir amfiteatr gibi uzanarak, koyu mavi denizin kavisli sahnesine doğru iniyor. Ön planda teknelerden oluşan bir saçakla, uzaktaki leylak rengi tonundaki tepeler ve kentin rengarenk teraslarından ibaret bir ikinci temadan oluşan resim, kusursuzluğuyla neredeyse gerçek dışı görünüyor.³⁸

Kente yaklaşırken algılanan bu muhteşem tablo, gezgin karaya ayak basıp bir parçası haline geldiğinde akıl almaz bir kaosa dönüşüyordu. *Moby Dick* romanının ünlü yazarı Herman Melville, 19. yüzyılın ikinci yarısında geldiği Selânik'te bu büyük değişimin şokunu yaşayanlardandı:

Her milletten ve her renkten paçavralardan oluşan devasa bir yığın büyük bir kalabalığın üzerine yağdığını, hepsinin muazzam paçavra balya ve bohçalarına hücum ettiğini, vücudunun her eklemiyle jestler yapıp bütün dillerde ağız kavgası yaptığını gözünüzde canlandırın. Ağıraktan kıpırdamayan teknelerden sulara atlayarak...

(...) Burada zaman bile Avrupalıların anladığı anlamda işlemiyordu ve müezzinlerin namaz çağrılarının da onlara pek faydası dokunmuyordu. Birkaç kamusal saat kulesi vardı ama kullanımda en az üç (Yahudi takvimi de sayılırsa dört) takvim vardı ve birisi saati sorduğunda, önce alaturka mı (şafakta

36 Bugünkü Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyılarında ve Dubrovnik kentinde yer alan şehir devleti.

37 Alman İmparatorluğu'nun merkezinde yer alan Prusya Krallığı (1701-1918).

38 Mark Mazower, *Selânik Hayaletler Şehri; Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, 1430-1950*, 2013, s. 262, Alfa/Tarih.

başlayan) yoksa alafranga zamanı mı kastettiğini belirtmesi gerekiyordu. Lucy Garnett'in yazdığı gibi, seyyahlar şöyle bir soru karşısında afallıyorlardı: "Bugün öğle zamanı saat kaçta acaba?" Bu yönelimsizlik duygusuna ek olarak, işaretler ve dükkân tabelaları dört ayrı alfabeyle yazılabiliyor ve yarım düzineyi aşkın dille veya –daha olasıdır ki– bütün bunların sürekli değişen bir karışımında yapılan konuşmalara kulak misafiri olunabiliyordu.³⁹

Selânik tutkunlarının en meşhurlarından biri Pierre Loti'ydi.⁴⁰ Bu benzersiz kent, bir kez de anı kitabı yerine yazarın ünlü yarı otobiyografik, oryantalist romanı *Aziyade*'ye konuk oldu: *Aziyade*, 1876 yılının Selânik'inde başladı. Romanın kahramanı İngiliz subayı tutkulu ve gizli bir ilişki yaşayacağı deniz yeşili gözlü Aziyade'yi ilk kez Selânik'teki bir evin bahçesinde gördü. Onların gizli aşkına, "Çok hoş bir başı, dürüstlük ve zekâyla ışıldayan gözlerinde büyük bir tatlılık olan" Yahudi kayıkçı Samuel yardım etti.

Ancak Selânik, seyahatnâme yazarı gezgin ve oryantalistlerin kaotik Şark kenti olmaktan hızla uzaklaşıyordu. Bu değişim, tarihçi Mark Mazower'in anlatımıyla şöyle bir süreç izledi:

(...) 19. yüzyılın son otuz yılında "Frenk" değerler Selânik'in her yerine hızla yayıldı; belki de imparatorluğun başka her yerinden daha çabuk. Zengin bir Rum ve Yahudi "aristokrasi" kendi dini liderlerinin iktidarına meydan okuyordu: Yeni okullar ve gazeteler kurarak, Avrupa dillerine, öğrenim ve fikirlerine mali destek veriyorlardı. Bunların yaygın etkisi, ticari etkinliklerindeki patlamayla birlikte kentin boyutlarını üç katına çıkaran olağandışı büyüme döneminin meyvesi olan yeni bir refaha dayanıyordu. Zira Selânik, İstanbul'un çekim kuvvetinden kaçıyor ve Batı Avrupa'yla yeni kârlı bağlantılar kuruyordu. Ön cephesini bütünüyle denize açmak ve limanın genişletilmesine olanak tanımak için surlarının tamamı yıkıldı. Kent kendisini dış dünyaya açtıkça, yeni banliyöler, geniş bulvarlar, fabrikalar, büyük perakende mağazaları ve tramvaylarla birlikte, görünüşü de büyük değişime uğradı. İlk kez olarak, kentte belediye yönetimi başladı. Aslına bakılırsa, Selânik belki de kent bilincini ancak şimdi ediniyordu. Burjuvazisinin önderliği altında, Osmanlı Selânik'i Avrupa'yı kucakladı.⁴¹

Gerçekten çok hızlı ve radikal bir değişimdi bu. 19. yüzyıl başlarına kadar Selânik'e iş ya da gezmek amacıyla gelenler, konaklamak için eski usul hanlarda hayli ilkel koşullarda kalmak ya da başlarını sokacak kiralık bir oda buluncaya değin, rica minnet kendi konsolosluklarına misafir olmak

39 Mark Mazower, *Selânik Hayaletler Şehri; Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, 1430-1950*, 2013, s. 264-266, Alfa/Tarih.

40 Pierre Loti-Louis Marie Julien Viaud (1850-1923), Fransız deniz subayı ve romancı.

41 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 302-303.

zorundaydı. Oysa yalnızca bir kuşak sonra, 1871'de başlayan demiryolu inşaatı üç yılda Üsküp'e bağlanmıştı. Yapım şirketi demiryolunu Belgrat'a ulaştırabilmek için bütün hızıyla çalışıyordu ki, 1886 yılı Ocak ayında bir yerel gazetede, Avrupa'ya bağlanmanın ne anlama geleceğine ilişkin bir yazı yer aldı:

Kısa bir süre içinde her birimiz, kentimizden ayrılmamızın üçüncü gecesinde Paris'teki Grande Opera'da en güzel müzisyenleri dinleyebileceğiz ve her tüccar birkaç gün içinde mağazalarını Paris veya Viyana ürünleriyle doldurabilecek.⁴²

İki yıl sonra bu gelecek tasviri gerçek oldu. 1888'de demiryolu aracılığıyla Belgrat üzerinden Avrupa'ya bağlanan kent bir anda "Avrupalı" otel istilasına uğradı. 1890'da konuklar artık Colombo otelde, Splendid Palace'da, Hôtel d'Angleterre'de, Imperial'da ve Grand Hotel'de kalabiliyordu.

Ticaret ve iş alanı genişledikçe kentteki yabancı sayısı da tırmanışa geçmişti: 1768'de kentte yalnızca yüz "Avrupalı" varken, 19. yüzyıl sonlarında sayı on bine ulaşmıştı. Yabancı sayısı bu denli artınca onlara hizmet vermek amacıyla gelip, kısa sürede tüm Selâniklilerin vazgeçilmezleri arasında yer alacak kurumlar da kente doluştu: Fransız ve Alman kiliseleri, Deutscher Klub,⁴³ Théâtre Français,⁴⁴ bankalar, postaneler, seyahat acenteleri, kitapçılar, eczaneler...

Ancak kenti dolduran "Avrupalılardan" çok daha önemli ve zengin bir kitle vardı: Yerel, fahri Avrupalılar. Ticaret yaptıkları ülke konsolosluklarının himayesi altındaki, çifte pasaportlu, çok müreffeh Rum ve Yahudi tüccarlar.

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarının en ünlü fahri Avrupalıları; Rum Perikles Hadzilazaros, Yahudi Hugo Allatini, Josef Mizrahi ve Samuel Modiano'ydu. 1873'te adı anılanlar ve daha az ünlü fahri Avrupalılar, İngiliz konsolosu John Blunt'un da girişim ve çabalarıyla köken, din ve meslek ayırmaksızın kentin kaymak tabakasını bir araya getirecek bir kulüp kurdular: Cercle de Salonique.

Kurulduktan on beş yıl kadar sonra kulübün; Rumlar, Yahudiler, Dönmeler, Türkler, Ermeniler, Almanlar, İtalyanlar ve diğerlerinden oluşan 160 dolayında üyesi vardı. Tarihçi Mark Mazower'e göre, "Bunlar kentin yeni efendileriydi".

Selânik yine başı çekmişti ama payitaht da "modernleşme" hamlesinde onu takip etti. 1882'de, diplomat, iş adamı ve bürokratlardan oluşan bir ekip, tabii ki yine İngiliz Büyükelçisi Sir Alfred Sandison'un girişim ve ça-

⁴² Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 308.

⁴³ Alman Kulübü.

⁴⁴ Fransız Tiyatrosu.

balalarıyla aynı amaçları taşıyan Cercle de Péra kulübünü kurdu. İki yıl sonra kulübün adı Cercle d'Orient olarak değiştirildi. İstanbul'daki kulüp bugün de Cercle d'Orient/Büyük Kulüp adıyla varlığını sürdürmektedir.

Selânik'in "Yeni efendileri", laik eğitim alanında da benzer bir beraberlik ve dayanışma sergiliyordu:

1904'te Petit Lycée Français'in tipik bir sınıfında; üç Fransız, bir Rum, dört Yahudi, bir Sırp, bir Dönme, bir Ermeni, bir Türk ve bir Karadağlı öğrenci buluyordu. Bu Avrupalı burjuva yaşam yöntemlerinin yavaş yavaş eski dini ve toplumsal farkları silmekte olduğu, gelişmesini henüz tamamlamamış karışık milliyetli yeni kozmopolit seçkin sınıfıydı.⁴⁵

Bu "Karışık milliyetli yeni kozmopolit seçkin sınıfı", varlığını sekiz yıl daha korudu, Osmanlı'nın Birinci Balkan Savaşı'nda hezimete uğramasının ardından darmadağın oldu.

MEVLEVİ DERVİŞİ DÖNME DEDENİN İSYANKÂR TORUNU SABIHA

19. yüzyıl sonlarında Selânik'teki nüfusları on bini çoktan aşan Dönmeler, hemşerileri Yahudi ve Rumlar ölçüsünde büyük sanayi ve ticaret erbabı olmamış, dolayısıyla "Kentin yeni efendileri" seçkin sınıfının ön saflarına ulaşmamışlardı. Ancak "teknik olarak" Müslüman sayıldıkları için devlet bürokrasisinde hatırı sayılır ağırlıkları vardı.

1895 yılında, işte o bürokrasinin orta kademelerinde yer alan Selânikli Dönme bir ailenin; Nazmi Efendi ve Atiye Hanım'ın altıncı çocukları Sabiha Nazmi (Sertel) dünyaya geldi.

Nazmi Efendi'nin babası Derviş Ali, Selânik Mevlevihânesi'nde yüksek mertebeye erişmiş bir dervişti. Genç yaşında Mevlevi tarikatına giren Derviş Ali'nin zaman zaman kalıplaşmış öğretilere karşı çıktığı, diğer dervişlerle fikri ayrılıklara düştüğü biliniyordu. Böylesi fikri tartışmaların ardında, Dönmelikten kaynaklanan, birbirinden farklı düşünce, inanç ve öğretileri kaynaştırma çabası yatıyor olabilir miydi? Derviş Ali'nin oğlu Nazmi Efendi de aynı mevlevihânenin müdavimlerindendi ama babasının mertebesine hiçbir zaman erişemedi. Bu yüzden küskünlük ve kırgınlık içindeydi.

Nazmi Efendi Selânik gümrüğünde baş kâtipti. Mütevazı bir yaşamları vardı. Sabiha sekiz yaşına geldiğinde bu mütevazı yaşam bir kalemde sefalete dönüştü. Nazmi Efendi, gümrükteki muhasebecinin, "Sen bu başefendi

⁴⁵ Mark Mazower, *Selânik Hayaletler Şehri; Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler, 1430-1950*, 2013, s. 315-316, Alfa/Tarih.

koltuğunu dolduramıyorsun,” eleştirisine katlanamadı, küçük bir maaşa rıza gösterip emekli oldu.

Altı çocuklu bir ailenin, Nazmi Efendi’nin emekli maaşıyla nasıl geçinemediği ve sonrasında yaşananlar, Sabiha’nın anılarında silinmez izler bıraktı:

Aile tam bir sefalet içindeydi. Selânik’te Pazar Tekkesi denen bir yerde yaşıyorduk. Ev halamın eviydi. Bahçeli, güzel, mazbut bir evdi. Bizim ancak iki odamız vardı.⁴⁶

Sabiha’nın babası klasik bir Osmanlı’ydı. Ona göre, evin erkeğinin emir, talep ve ihtiyaçları tartışmasız karşılanır, kadınlar hayatı ancak lütfedilen minik alanlarda sürdürebilirdi. Nazmi Efendi hiçbir zaman ayırdına varamadı ama erkek egemen iktidarı, küçük Sabiha’nın ruhunda isyan fırtınalarını koparıyordu:

Babam tam bir patriarktı.⁴⁷ Her sabah ayakyoluna girdiği zaman, annem elinde bir havlu, bir ibrik kapının önünde beklerdi. Bir gün sordum:

“Sen babamın hizmetçisi misin?”

“Her kadın kocasının hizmetçisidir” dedi.

“Ben kocamın hizmetçisi olmayacağım.”

“Olacaksın!”

“Öyleyse evlenmeyeceğim.”

“Evleneceksin...”

Evlendim ama kocamın hizmetçisi olmadım. Beni kadın haklarını savunmaya iten bu tepkiydi.⁴⁸

Nazmi Efendi’nin Mevlevi dergâhında hak ettiğini düşündüğü mertebeye yükselememesine ilişkin kırılganlığı, yoksulluk yüzünden evini geçindirememenin öfkesiyle birleşip onu kavuruyordu. İçinden çıkmayı başaramadığı bu kaos, tasavvuf ehli olma çabalarına karşın yakın çevresine kızgınlık krizleri olarak yansıyor. Kriz anlarında eşi başta olmak üzere çevresindekilere şiddet uygulamayı alışkanlık haline getirmişti.

Şiddet katsayısı her geçen gün daha da artan Nazmi Efendi’nin bardağı bir gün taşı. Sabiha o karanlık günün etkisini üzerinden hiç atamadı:

Teyzem Selânik’te Yalılar denen sayfiye yerine göç ediyordu. Annem kardeşine yardıma gitmişti. Hava karardı, annem gelmedi. Babam sinirli sinirli dolaşıyor, kendi kendine söyleniyordu. Annem kapıdan girince gürledi. Annemin, niçin geç geldiği sorusuna verdiği cevabı dinlemiyor, yüksek sesle bağı-

46 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Çan Yayınları, 2015, s. 27.

47 Erkek egemen.

48 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 27.

rıyordu. Ben minderin üzerinde ürkek bir kuş gibi titriyordum. Babam sandalyeyi kapığı gibi annemin üzerine yürüdü. Bundan sonrasını görmemek için başımı minder yastıkları arasına soktum, ağlıyordum. Babamın sesini duydum: “Boş ol! Seni boşadım!..”

Annem süklüm püklüm büzüldüğü köşeden çıktı. Fırtına geçmişti, benim elimden tuttu, evin yukarı katına çıktık. “Artık gidiyorum” dedi...⁴⁹

Nazmi Efendi Atiye Hanım’a “Boş ol!” dediği için hala evinde daha fazla kalınamazdı. Ertesi günü Sabiha’nın dayısı geldi, anne-kızı toparlayıp kentin kenar mahallelerinden birindeki büyükbabadan kalma eve götürdü. Bakımsızlıktan çökecek hale gelmiş ahşap ev, “hisse-i şayia”⁵⁰ olduğu için her odasında bir aile yaşıyordu. Atiye Hanım ve Sabiha’ya da bir oda ve avlunun uzak ucunda toprak zeminli bir mutfak düştü.

Sabiha’nın en büyük ağabeyi Neşet (Deriş) eğitimini Paris’te sürdürüyor, onun küçüğü Celâl (Derviş Deriş) ise İstanbul’da hukuk okuyordu. İki abi de aileye yük olmadan kendi geçimlerini sağlıyordu. Şiddete yatkın babalarına karşı her zaman anneleri Atiye Hanım’ı savunan Selânik’teki abilerinden Hidayet (Eren), Singer makine şirketine girmişti. En küçük abisi Mecdî (Eren) ise kentteki bir ticarethanede kâtip olarak çalışıyordu. Selânik’teki abiler bir yandan çalışıp ailenin maddi yükünü paylaşıyor, bir yandan da okullarına devam ediyordu. Kardeşlerin en büyüğü Fatma (Binzet) ablası ise evlenip ayrı eve çıkmıştı.

Eşinin baskısından kurtulan Atiye Hanım ailenin geçimini sağlamak için dikiş dikiyor, ütü yapıyor hatta temizliğe gidiyordu. Yegâne amacı, çocuklarının iyi eğitim alması ve iyi bir geleceğe kavuşmasıydı. Hayatlarını tepeden tırnağa etkileyen bu sarsıcı değişimin orta yerindeki küçük Sabiha ise karmaşık duygular içindeydi:

Annemle babamın ayrılması, çocuk ruhumda büyük bir etki yaptı. (...) Kardeşlerime yük olmanın azabını daha o zamanlar duyuyordum. Okumak, bir şey olmak, hayatımı kazanmak istiyordum. Altı çocuklu bir ananın dövülmesi, kovulması benim çocuk ruhumda baskıya, istibdada karşı büyük bir kin bırakmıştı. Her haksızlığa karşı isyan ediyordum.⁵¹

Sabiha, haksızlığa isyan etmeye çocuk yaşta, kendi ailesinde başladı ve bu duyguyu hiç yitirmedi. Yaşamının her anında, her haksızlığa, neye mâl olursa olsun karşı çıktı. Kimi zaman takdir gördü alkışlandı, çoğu zaman yargılandı, hatta hapis yattı ama haksızlığa isyan etmekten hiç vazgeçmedi.

49 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 27.

50 Pek çok mirasçıya bölünmüş.

51 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 28.

AĞA ÇOCUĞU ZIKRI, KASABASINDAN KURTULUP OKUMAK İSTİYOR

Sabiha'nın doğumundan beş yıl önce, o zamanlar Selânik vilayetine bağlı on bin nüfuslu bir kasaba olan Usturumca'da⁵² Zikri (Zekeriya Sertel) gözlerini dünyaya açmıştı. Köylüleri Bulgar, kentlileri Rum, Yahudi ve Müslüman olan, özellikle afyon üretimiyle öne çıkan bir kasabaydı Usturumca.

Ticaret ve zanaat, Rumların, Yahudilerin ve diğer kentli Hristiyanların elindeydi. Tarımla uğraşan Müslümanlar kasaba merkezinde yaşar, köylerdeki arazilerinde Bulgarlar “yarıcı” olarak çalışırdı. Kasabanın beyi, yirmiden fazla köye sahip olan Süleyman Paşa'ydı. Birden fazla köye sahip olan başka beyler de vardı. Tamamı aynı aileden olan Türkmen asıllı ağaların ise birer ikişer köyü vardı. Zikri'nin babası Hacı Halim Ağa, tek köyü olan mütevazı bir toprak ağasıydı ama diğer ağa ve beyler gibi yalnızca tarım geliriyle yetinmez, ticaretle de uğraşırdı. Yarıcı köylülerin afyonunu satın alır, Selânik'teki toptancılara satardı. Zekeriya'ya göre ailesinin hali vakti enikonu iyiydi:

Sözün kısası babam varlıklı bir adamdı. Şehir yakınlarında üzüm ve kiraz bağlarımız vardı. Etimiz kendi kasabımızdan, meyve ve sebzelerimiz bağ ve bahçelerimizden, yağımız, sütümüz koyunlarımızdan gelirdi. Bolluk içinde yaşırdık.⁵³

Usturumca büyük kentlerle doğrudan ilişkisi olmayan içe dönük bir kasabaydı. Selânik'e giden tren yoluna ulaşmak için, dağlık bir arazide at üstünde dört saatlik yolculuğu göze almak gerekiyordu. Müslümanlar ve Hristiyanlar aynı kasabanın farklı mahallelerinde birbirinden kopuk ayrı topluluklar halinde yaşırdı. İki toplumun ticaret dışındaki tek ilişkisi, çocukların sapan savaşıydı:

İlkbahar geldi mi, bütün semt çocukları sapanlarımızı alarak kasabanın sırtındaki tepelere çıkardık. Tepelere çıktık mı, Hristiyan mahallelerini sapanla taşa tutardık. Bizim saldırılarımızı gören Hristiyan çocukları da hemen ellerinde sapanlarla karşı tepeleri tutar, bizimle savaşa girerlerdi. (...) Düşman gerilere çekilip savaştan kaçtı mı, bizler zafer naralarıyla dağlara yayılır, çiğdem toplar ve kasabaya zafer kazanmış birer kahraman gibi inerdik. Bize daha küçükten Hristiyanlara karşı düşmanlık telkin ederlerdi. Biz de aklımız ermediği halde Hristiyan çocuklarını gâvur olarak düşman sayardık. Onlar

52 Usturumca: Ustrumca/Strumica, Makedonya'nın kültür ve ticarete öne çıkan kenti. Ülkenin güneydoğusunda, Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının bulunduğu bölgede yer alıyor.

53 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 14.

Rum biz Türk değildik. O vakit toplum Hristiyan ve Müslüman diye ikiye ayrılırdı. Milliyet duygusu nedir bilinmezdi.⁵⁴

Küçük Zikri kendi deyimiyle, “Usturumca’nın en sofu ailelerinden birine” mensuptu. Ailede kadınlar dahil herkes hacıydı, arada hocalar da vardı. Zikri okul yaşına gelince babası tarafından, “Eti senin kemigi benim!” denilerek önce üç yıllık İptidâi okuluna⁵⁵ sonra da yine üç yıllık Rüştîye’ye⁵⁶ teslim edildi. Cahil hocaların elinde dayak ve falakayla dolu bu altı yılı zorlukla tamamladı.

Dört kardeşin en büyüğü olan Zikri, Usturumca’daki okul yıllarında yaşamının ilk büyük acısıyla karşılaştı. Annesi beşinci kardeşe hamileydi ancak bebek ölü doğdu. Çok sevdiği uzun sarı saçlı, kara gözlü, pembe yüzlü annesi, doğum için yattığı yataktan bir daha kalkamadı. Annesiz kaldıklarında Zikri sekiz yaşındaydı; en küçükleri Yusuf iki yaşını bile doldurmamıştı.

Zikri’nin babası Hacı Halim Ağa, çocukların ve evin bakımını sağlayabilmek için ölen karısının ardından baldızının henüz 13-14 yaşındaki kızı Hatice’yle evlendi. Düğün dernekle eve gelen Hatice için evin bütün işlerinin yanı sıra, sekiz ve iki yaş arasındaki dört çocuğun bakımı, altından kalkamayacağı kadar ağır bir yükü. İçine düştüğü çaresizlik, hâlâ çocuk olan Hatice’yi sık sık şiddete başvuran bir üvey anneye dönüştürdü.

Kendisinden yalnızca 4-5 yaş küçük olan Zikri’ye pek bulaşmıyor, hırslı en küçükleri Yusuf’tan çıkarıyordu. İki yaşını doldurmadan annesiz kalan Yusuf geceleri yatağını ıslatıyordu. Hatice onu döverek terbiye etmeye çalıştı, başaramadı. Bir gün kızgın maşayla dağlamaya kalktı ve Zikri üstüne atlayıp engel oldu. Ok yaydan çıkmıştı artık... Üvey anne ve büyük oğul o günden sonra bir daha anlaşılamadı.

Bir gün Zikri okuldan döndüğünde iki kardeşini evin önündeki taşlıkta bir hasıra serilip yatmış olarak buldu. Diğer de merdivene uzanmıştı. Her üçü de perişan halde ve hastaydı. Hatice’nin onları hasta halde terk edip gittiğini düşündü ve çok kızdı. Kardeşlerini içeriye taşıyıp yatırdı sonra da eline bir odun aldı, sokak kapısının arkasına gizlenip üvey anneyi beklemeye koyuldu. Hatice’nin karşı komşunun evinden çıktığını görür görmez üstüne atıldı. Çocuk üvey anne zar zor kaçarak canını kurtardı. Bu olayın ardından babası, Zikri’nin üvey annesiyle aynı evde yaşayamayacağına karar verdi. Onu idâdi⁵⁷ öğrenimi bahanesiyle önce Edirne’deki halasının yanına, bir yıl sonra da Selânik’e gönderdi.

54 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 16.

55 İlkokul düzeyinde okul.

56 İlkokul-ortaokul düzeyinde okul.

57 Ortaokul-Lise düzeyi.

Usturumca'nın ilkel ve yetersiz okullarının ardından, Selânik'teki idâdi, Zikri'ye çok iyi geldi. Eğitimin tadına ilk defa vardı ve başarılı bir öğrenci oldu.

Aradan iki yıl geçmişti ki, babasının hasta olduğunu bildiren ve acilen Usturumca'ya gelmesini isteyen bir telgraf aldı. Kasabaya ulaştığında henüz 40 yaşındaki babasının iki gün önce kalp krizinden öldüğünü ve hemen toprağa verildiğini öğrendi. Var olan üç kardeşi, Yusuf, Zehra ve Rukiye'ye bir de üvey annesi Hatice'den olan henüz bir yaşındaki Belkis eklenmişti. Ailenin büyükleri Zikri'nin Usturumca'ya dönüp, işlerin başına geçmesini ve kardeşlerine bakmasını istiyordu. Muhtemelen hemen baş göz edilecek, belki de üvey annesi Hatice'yle evlendirilecekti ama Zikri aynı fikirde değildi:

Onlara göre aile ocağını sürdürmek benim aile ödevimdi. Öte yandan ben okumanın zevkini almıştım. Okumak istiyordum. Burada kalırsam öleceğime inanıyordum. Burada benim için hiçbir gelecek yoktu.⁵⁸

Daha 17-18 yaşındayken dul kalan üvey annesi Hatice, kızı Belkis'la birlikte babası Hacı Salman Efendi'nin evine dönmüştü. Zikri, iki kız kardeşini teyzesine, Usturumca'daki işleri güvendiği bir akrabasına bıraktı, yedi yaşındaki kardeşi Yusufu da alarak Selânik'e gitti. Durumunu anlatıp okul müdürünü ikna etti, kaldığı yatakhane'ye Yusuf için de bir yatak ilave ettiler. Yusuf gündüzleri en yakın ilkokula gidiyor, akşamlarını abisi ve arkadaşlarıyla geçiriyordu.

Zikri, idâdiyi başarıyla bitirdikten sonra Selânik'te yeni açılan hukuk fakültesine girdi.

İTTİHAT VE TERAKKİ, “İHTİLÂLİ” SELÂNİK'TEN BAŞLATIYOR

Küçük Sabiha'nın, baba şiddeti ve erkek egemenliği yüzünden, “Çocuk ruhunun baskı ve istibdada karşı büyük bir kinle yüklendiği ve her haksızlığa isyan ettiği”; genç Zikri'nin ise idâdiyi tamamlayıp hukuk mektebine gittiği yıllarda, İttihat ve Terakki⁵⁹ Cemiyeti'nin başlattığı “ihtilâl” rüzgârları kenti kapıp kavuruyordu.

Tarihçi Zafer Toprak'a göre, 19. yüzyılda artık küresel bir kimlik kazanan kent, “Batı'nın ta kendisiydi”. Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'deki her tür yenilik ve değişim kaçınılmaz olarak önce Selânik'te uç veriyordu:

58 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 25.

59 Birlik ve İlerleme.

Selânik'in Osmanlı entelektüel yaşamında ayrı bir yeri oldu. İttihat ve Terakki'nin Selânik'i üs edinmesi bir rastlantı değildi. Selânik Hukuk Mektebi'nin ders kitaplarına bir göz atmak, bu kentin payitaht İstanbul'dan ne denli farklı bir birikimi olduğunu gösteriyordu. Selânik Osmanlı'nın "liberal" kentiydi. Her türlü çağdaş düşünce akımı Beyazkule Gazinosu'nda, Mısırlı Kiraathane-si'nde, Olimpos Palas'ta tartışıldı. Her şeyden önce Selânik Osmanlı'da ulus-devlet anlayışının doğduğu kenti.⁶⁰

20. yüzyılın ilk yıllarını Osmanlı topraklarında, özellikle Selânik'te karşılayan herkes gibi; Sabiha ve Zikri'nin yaşamını da alabildiğine etkileyip, geleceklerini belirleyecek olan "ihtilâlî" tohumları, onların doğduğu yıllarda atılmış ve hızla yeşermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçtaki adıyla İttihadı Osmanî Cemiyeti; İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve Çerkez Mehmet Reşit adlarında dört tıp öğrencisi tarafından 2 Haziran 1889 tarihinde İstanbul'daki Askerî Tıbbiye'nin bahçesinde kuruldu. Gençler, sonraki yıllarda kendilerine katılacak asker ve sivil binlerce genç aydın gibi, Fransız Devrimi'nin "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"⁶¹ şiarını ilke edinmişti. Cemiyetin kuruluş tarihi de manidardı: Monarşiye karşı ayaklanan Fransız halkı, 14 Temmuz 1789'da devlet otoritesinin Paris'teki en önemli sembolü Bastille hapishanesini 98 ölü pahasına ele geçirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, Fransız Devrimi'nin bu şanlı yükselişinin yüzüncü yılına denk geliyordu.

Gençler, tıpkı 20-25 yıl önceki Yeni Osmanlılar hareketi ve ağabeyleri Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ali Suavi, Menâpirzâde Nuri Bey gibi; imparatorluğu hızla çürüten bunalımdan, II. Abdülhamid istibdadından kurtulmak ve daha özgür bir ortama yani meşrutiyet yönetimine kavuşmak istiyordu. Kuruluşun hemen ardından 12 kişinin katılımıyla yapılan gizli toplantıda cemiyetin hücreler halinde örgütlenmesine karar verildi. Gizlilik gereği, üyeler birer numara ile anılacaktı; birinci hücrenin birinci üyesi Arnavut asıllı tıp öğrencisi İbrahim Temo⁶² oldu.

İttihadı Osmanî Cemiyeti, İstanbul'daki sivil ve askerî yükseköğretim kurumlarının katılımıyla kısa sürede gelişti.

II. Abdülhamid, cemiyetten ve kendisine karşı faaliyetlerinden kuruluşundan üç yıl sonra haberdar oldu ve hafiyelelerini harekete geçirdi. Cemiyet

60 Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, 2017, s. 21.

61 Liberté, Égalité, Fraternité.

62 İbrahim Temo (1865-1939): Arnavut asıllı siyasetçi ve tıp doktoru. Öğrenciliği sürecinde Darwinist ve biyolojik materyalist hareketlerden etkilendi. Cemiyet kurulduktan altı yıl sonra II. Abdülhamid'den kaçarak Romanya'ya gitti, Jön Türk hareketinin Rumeli teşkilatını kurdu. II. Meşrutiyet'in ilanında İstanbul'a geldi ancak hareketin amacından uzaklaştığını düşünerek muhalefet etti. 1911'de Romanya'ya döndü, tıp alanında çalıştı, tıbbi ve siyasi kitaplar yazdı.

üyeleri pek çok kez tutuklandı; değişen siyasi rüzgârlara göre bazen işken-
ce gördü, öldürüldü; bazen serbest bırakıldı ya da sürüldü. Pek çoğu Avrupa
ve Mısır'a kaçtı. Yurtdışına çıkan üyeler bulundukları yerlerde yeni eylem
merkezleri oluşturdu.

Kurucu üyelerden Selânikli Nâzım,⁶³ 1894'te tıbbiyenin üçüncü sınıfın-
dayken can güvenliğinin sağlanması ve yurtdışındaki örgütlenmeyi geliştir-
mesi için cemiyet tarafından Paris'e gönderildi. Paris Tıp Fakültesi'ne devam
ederken Fransa'daki Jön Türklerin⁶⁴ etkin ismi Ahmet Rıza⁶⁵ Bey'le tanıştı,
ona cemiyete üye olmasını teklif etti. *La Jeune Turquie* gazetesindeki siyasi
yazıları ve toplantılardaki konuşmaları yurtdışındaki öğrenciler arasında bü-
yük yankı uyandıran Ahmet Rıza Bey teklifi kabul etti ve Avrupa'daki istib-
dat karşıtlarını çatısı altında birleştirecek Osmanlı Terakki ve İttihat Cemi-
yeti'ni kurdu. Cemiyet, Aralık 1895'ten itibaren Türkçe *Meşveret*⁶⁶ gazetesini
ve onun eki olan Fransızca *Mechevéret Supplément*'i yayınlamaya başladı.

Eylül 1906'da Selânik'te benzer ilkeleri savunan yeni bir gizli cemiyet ku-
ruldu: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti...

Sonradan "Talât Paşa" olup sadrazamlığa kadar yükselecek telgrafhane
memuru Mehmet Talât⁶⁷ Bey, Yüzbaşı İsmail Canbulat,⁶⁸ Evrenoszade Rah-
mi Bey (Arslan),⁶⁹ Mithat Şükrü (Bleda),⁷⁰ Yarbay Bursalı Tahir, Binbaşı Na-

63 Selânikli Nâzım-Doktor Nâzım Bey (1870-1926): İttihat Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isim-
lerinden. Doktor, siyasetçi, Fenerbahçe spor kulübünün dokuzuncu başkanı (1916-1918).
1926'da Atatürk'e düzenlenen İzmir suikastine karıştığı iddiasıyla İstiklâl Mahkemesi'nde yar-
gılandı ve idam edildi.

64 Jeunes-Turcs-Genç Türkler: Öğrenci ya da sürgün olarak yurtdışında yaşayan ve II. Abdülha-
mid istibdadına karşı çıkan meşrutiyetçi genç aydınlar.

65 Ahmet Rıza Bey (1858-1930): Osmanlı döneminde Auguste Comte'un pozitivizm felsefesinin
ilk savunucularından; siyasetçi, düşünür, yazar. İttihat Terakki Cemiyeti'nin fikir babalarından
sayılmasına karşın, onların suikastlarına ve şiddet eylemlerine karşı çıkıyordu. 1911'de cemi-
yetten uzaklaştı, 1913'te tamamen koptu.

66 Danışma, fikir alışverişi.

67 Talât Paşa (1874-1921): Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve İttihat Terakki'nin kurucu ve önde ge-
len liderlerinden. 1908-1918 yılları arasında Dahiliye nazırlığı ve Sadrazamlık yaptı. Enver ve
Cemal paşalarla birlikte Üç Paşalar iktidarını kurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dün-
ya Savaşı'na girmesinin ve Ermeni Soykırımı'nın baş sorumluları arasında. Yenilginin ardından
kaçtığı Berlin'de Sogomon Tehliryan adlı Ermeni suikastçı tarafından öldürüldü.

68 İsmail Hakkı Canbulat (1880-1926): Harp Okulu'nun ardından Manastır ve Selânik'te görev al-
dı, II. Meşrutiyet'te İzmir milletvekili oldu, İstanbul valisi ve belediye başkanlığı yaptı. 1923'te İs-
tambul milletvekili oldu, 1926'da Atatürk'e düzenlenen İzmir suikastine karıştığı iddiasıyla İs-
tiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve idam edildi.

69 Evrenoszade Mustafa Rahmi Arslan (1874-1947): Selânik'in en ünlü ve zengin ailelerinden Ev-
renos ailesinin üyesi. II. Meşrutiyet'te Selânik milletvekilliği yaptı. Osmanlı kuruluş döneminin
en önemli akıncı beylerinden, farklı kaynaklarda Bizans veya Türkmen kökenli olduğu öne sü-
rülen "Balkan fatihi" Gazi Evrenos Bey'in ailesi bugün de varlığını Türkiye'de sürdürüyor.

70 Mithat Şükrü Bleda (1872-1956): Selânikli Mithat Şükrü, uzun yıllar İttihat Terakki'nin Genel
Sekreterliğini yaptı. II. Meşrutiyet'te, Serez, Drama ve Burdur milletvekili, cumhuriyet döne-
minde Sivas milletvekiliydi.

kiyettin (Yücekök), Yüzbaşı Edip Servet (Tör), Yüzbaşı Hakkı Baha (Pars), Yüzbaşı Kâzım Nami (Duru), Yüzbaşı Ömer Naci tarafından kurulan bu yeni cemiyet hızla taraftar ve güç kazandı. Heyet-i âliyesi⁷¹ Mehmet Talât, İsmail Canbulat ve Evrenoszade Rahmi Beylerden oluşan cemiyet, gizli bir parti gibi çalışıyordu.

Selânik ve yöresinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hızla taraftar kazanırken, onlarla neredeyse aynı zaman diliminde Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin kurucuları, Mustafa Kemal, Lütü Müfit (Özdeş) ve Mustafa Avni (Cantekin) Beylerdi.

Mustafa Kemal, Harbiye'yi bitirdikten sonra İstanbul'da çeşitli muhalif toplantı ve faaliyetlerde yer almış, yakalanmış, birkaç haftalık gözaltının ardından Şam'daki 5. Ordu'ya tayin edilmişti. Sürgünden farksız bir tayindi. Hiçbir askerî görev verilmediği için zamanını okuyarak; birlikte sürgün edildiği arkadaşı Lütü Müfit Bey ve orada tanıştığı, tıbbiyedeki siyasi faaliyetleri yüzünden Şam'a kalebent⁷² olarak gönderilen Mustafa Avni Bey'le tartışarak geçiriyordu. Tartışmalar kısa sürede meyvesini verdi: 1906 Ekim'inde, üçlü ekibe katılan yeni arkadaşlarla birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti kuruldu.

Çok geçmeden cemiyetin Beyrut, Kudüs ve Yafa şubeleri açıldı. Mustafa Kemal gizlice Selânik'e gitti ve orada da bir şube açtı. Şam'a döndükten sonra 20 Haziran 1907'de kolağası⁷³ rütbesiyle 5. Ordu Kurmay Başkanlığı'na getirildi.

Mustafa Kemal'in Şam'da nihayet askerî bir göreve kavuşmasından birkaç ay sonra kurucusu olduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Selânik'teki Mehmet Talât (Paşa) yönetimindeki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'yle birleşti. Bu birleşme, Rumeli'deki okullu genç subaylar arasındaki taraftar sayısını daha da artırdı. Hemen ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini belirleyecek o tarihi birleşme gerçekleşti.

Avrupa'daki genç sürgün ve muhalifleri çatısı altında birleştirmek amacıyla Paris'te oluşturulan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin kurucusu Selânikli Dr. Nâzım memleketine gelmişti. Amacı tüm muhalif cemiyetleri tek çatı altında toplamaktı. 27 Eylül 1907'de bu birleşme yeni bir ad altında hayata geçirildi: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dış merkezi Paris, iç merkezi Selânik olarak belirlendi. Avrupa ülkelerindeki çoğu sivil olan muhaliflerle, Selânik'teki çoğunluğu asker olan muhalifler el ele vermişti. Cemiyet, siyasi olduğu kadar askerî bir niteliğe de sahipti ve artık iktidara yürüyebilirdi.

71 Üst yönetimi.

72 Kale dışına (sur içindeki kent dışına) çıkmama cezası alan hükümlü.

73 Yüzbaşı-binbaşı arasında bir rütbe/kıdemli yüzbaşı.

Bu birleşmeden iki hafta sonra Kolağası Mustafa Kemal, Manastır'daki 3. Ordu karargâhına atandı. Şam'da kurucuları arasında yer aldığı rakip cemiyetin devamını yeğlese de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok güçlendiğini fark edip, 29 Ekim 1907 tarihinde 322 numaralı üye olarak cemiyet saflarına katıldı.

Tek adam istibdadına karşı parlamenter monarşiyi yani daha demokratik bir yönetimi savunan genç subaylar ve aydınlar nihayet aynı çatı altında birleşmişti. Artık bu birleşmenin beklenen meyvesi II. Meşrutiyet'e uzanmanın vakti gelmişti: Sırada ihtilâl vardı... Tarihçi Mark Mazower'e göre ihtilâlin ilk yıllarının, tümü Rumelili üç genç lideri vardı:

1908 devriminin ardındaki Jön Türkler, geleneksel kıvr sakallı İstanbul devlet adamı geleneginin saltanatını kırmayı amaçlayan genç simalardı. Selânik belediye hastanesinin müdürü olan ve 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris ve Selânik şubelerini birleştirmeyi başarmış Selânikli Nâzım, telgraftanede memur olan Talât bey ile sonradan Jön Türklerin en ünlüsü olacak, Manastır'da kondüktör bir babanın oğlu ve Hilmi Paşa'nın kumandası altında çalışan karizmatik genç bir subay olan Enver bey⁷⁴ gibi hayat adamıydı. Kentte mason locaları gizli temaslar kurmakta yararlı bir araç oldukları ve komplocuların ilerici amaçlarını paylaştıkları için İttihat ve Terakkicilerin birçoğu masondu.⁷⁵

İttihat ve Terakki rüzgârı Selânik'i öylesine kasıp kavuruyordu ki, yalnız Osmanlı'nın Müslüman asker ve sivil aydınları değil, Hristiyan ve Yahudi cemaatlerinin Fransız Devrimi'nden etkilenmiş, özgürlük yanlısı okur-yazar bireyleri de cemiyetin şemsiyesi altına girmişti. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmada birincilik açık ara Dönme cemaatine aitti. Sosyal konumları, inançları ve Avrupa'yla yakın ilişkileri sayesinde muhafazakârlığa en uzak cemaat onlarınkiydi. Genel eğitim düzeyleri de diğer pek çok cemaatten üstündü.

İhtilâlin sahibi, merkezi Selânik'te bulunan 3. Ordu olacaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmek için uygun zaman kolluyordu. İngiltere 3 Mart 1908'de, Makedonya'nın Osmanlı'dan kopmasına yol açacak düzenlemeler içeren bir genelge yayınladı. Cemiyet üyesi subaylar harekete geçmeye karar verdi. İhtilâl daha fazla bekleyemezdi.

74 Binbaşı Enver-Enver Paşa (1881-1922): İttihat ve Terakki'nin kurucu ve önderlerinden. Osmanlı Devleti'nin Almanya safında Birinci Dünya Savaşı'na girmesine ve yıkımına neden oldu. 1914'te Padişah Abdülmecid'in torunuyla evlenerek saray damadı payesine kavuştu. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili (Genel Kurmay Başkanı) olarak komuta ettiği Birinci Dünya Savaşı'nın yitirilmesinin ardından Orta Asya'daki Türk halklarını ayaklandıрма hevesiyle gittiği Tacikistan'da bir çatışmada öldürüldü.

75 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 357-358.

3 Temmuz 1908'de cemiyetin namlı fedailerinden⁷⁶ Kolağası Resneli Niyazi Bey⁷⁷ yarısı asker yarısı sivil gönüllülerden oluşan 400 kişilik gücüyle Manastır'daki bir askerî garnizonu basıp silahlara el koydu, ardından Makedonya'da, Ohri yakınlarındaki bir dağa çıktı: "Kanun-ı Esasi yürürlüğe gir-medikçe dağdan inmeyeceğini" açıkladı. Bir diğer fedai Ohrili Eyüp Sabri (Akgöl)⁷⁸ komutasındaki Ohri Redif Taburu⁷⁹ da silahlı gönüllülerle birlikte ona katıldı.

II. Abdülhamid, karşı hamle olarak Balkan çetecilerinin korkulu rüyası ve sarayın sadık adamı Şemsi Paşa'yı Resneli Niyazi ve beraberindekileri yok etmekle görevlendirdi. Paşa, Mitroviçe'deki⁸⁰ garnizondan iki tabur asker ve otuz Arnavut koruma alarak, 5 Temmuz günü trenle yola çıktı. Ancak, damadı Binbaşı Rıfat Bey dahil çevresindeki birçok genç subay İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi. Paşanın attığı her adımdan haberdar olan cemiyet onun dağdaki isyancılara ulaşmadan öldürülmesine karar verdi. Şemsi Paşa ve askerlerini taşıyan tren 6 Temmuz'da Selânik garına girdi, ancak kıyıcı-lığıyla nam salmış Arnavut korumaların kalabalık istasyonda pek çok kişinin ölümüne neden olacağı kaygısıyla suikasttan vazgeçildi.

Ertesi günü birlikleriyle birlikte Manastır'a ulaşan Şemsi Paşa, padişaha telgraf aracılığıyla rapor vermek için atlı Arnavut korumaları eşliğindeki bir arabayla postaneye gitti. Bu, suikast için son fırsattı. Yıldız Sarayı ile görüş alışverişinde bulunan paşa, postaneden çıkıp arabasına yöneldiğinde, İttihat ve Terakki fedaisi Mülazım⁸¹ Atıf (Kamçıl) Bey tarafından tabancayla vurularak öldürüldü.

II. Abdülhamid, bu kez Rumeli Ordusu Komutanı Müşir⁸² Tatar Osman Paşa'yı isyancıları dağdan indirmekle görevlendirdi. Padişahın bu hamle-sinden de haberdar olan cemiyet, paşanın kaçırılmasına karar verdi. Res-neli Niyazi Bey ve Ohrili Eyüp Sabri (Akgöl) Bey silahlı güçleriyle birlikte

76 Fedailer: İttihat Terakki Cemiyeti'nin suikast dahil her tür gizli ve tehlikeli eylemi yapmak üzere oluşturduğu, gerektiğinde gözünü kırpmadan canını vermeyi kabul eden birimi. Sonradan Teşkilat-ı Mahsusa adlı gizli servise dönüştü.

77 Resneli Niyazi (1873-1913): Makedonya'daki Resne kabasında doğan Niyazi Bey, 1897 Osmanlı-Yunan savaşındaki kahramanlıkları ve Balkanlar'da ayaklanan Sırp ve Bulgar çetelerine karşı mücadelesiyle öne çıktı. İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerindendi. Balkan Savaşı sonrasında İstanbul'a giderken koruması tarafından öldürüldü.

78 Ohrili Eyüp Sabri (1876-1950): İttihat ve Terakki kurucularından, bir dönem Enver Paşa'nın istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'da çalıştı. Cumhuriyet döneminde Çorum ve Erzurum milletvekillikleri yaptı.

79 Muvazzaflığı tamamladıktan sonra ihtiyat göreviyle silah altında bulundurulmuş 400-900 kişilik askeri birlik.

80 Mitroviça: Bugünkü Kosova'nın kuzeyinde yer alan bir şehir.

81 Teğmen.

82 Mareşal: Savaşta üstün hizmeti olan orgenerale verilen kıdem dışı rütbe.

Manastır'a geldi, Tatar Osman Paşa'yı hükümet konağında ele geçirip, dağa kaldırdı.

20 Temmuz'da Binbaşı Enver de dağa çıkan en kıdemli subay olarak aynı safta yer aldı.

Tüm Rumeli'de hâkimiyeti ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti; saraya, Kanun-ı Esasi'nin bir an önce yürürlüğe konmasını ve Meclis-i Mebusan'ın 26 Temmuz'a kadar açılmasını talep eden bir telgraf çekti.

İttihat ve Terakki, 23 Temmuz günü Manastır'da 21 pare top atışıyla II. Meşrutiyet'i kurduğunu ilan etti. Durum Yıldız Sarayı'na telgraflarla bildirildi. Aynı gece Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulmasına karar verildi. Sabah karşı alınan karar, basına toplantıdan önce sızdırılmış olacak ki, o günün gazetelerinde manşetten yayınlandı.

Sabah haber Selânik'e ulaştığında, halk akın akın vilayet konağı önünde toplanmaya başladı. Bir süre sonra, kentin müftüsü, Rum başpiskoposu ve Bulgar komitesi başkanı konağın balkonuna çıkarak birbirlerine sarıldılar ve kendilerini izleyen cemaatlerden de kardeşlik adına aynı şeyi yapmasını istediler. Sevinç çığlıkları ve sevgi gösterileri arasında "Çok yaşa Kanun-ı Esasi" ve "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ve Adalet" yazılı büyük bir pankart açıldı. Müslümanlar, Yahudiler, Dönmeler, Rumlar, Bulgarlar gece yarısına kadar İttihat ve Terakki'nin kırmızı-beyaz şeritlerini sallayarak sokakları doldurdu. Öylesine büyük bir coşku ve birlik duygusuydu ki yaratılan, Makedonya'daki eşkıyalar ve çete liderleri bile imparatorluğa bağlılıklarını bildirmek için dağdan indi.

Binbaşı Enver Bey kente ertesi günü ulaştı. Gelir gelmez, muzaffer bir edayla halkın hıncahınç doldurduğu Beyazkule bahçesine gitti. Halk onu tam da amaçladığı gibi, alkışlar ve tezahüratla karşıladı. O artık "Hürriyet Kahramanı" Enver Bey'di. Henüz 27 yaşındaki genç ve yakışıklı binbaşı, Olimpos Meydanı olan adı aniden "Place de Liberté" (Özgürlük Meydanı) olarak değiştirilen meydana bakan bir balkondan, coşku içindeki halka hitap etti:

Vatandaşlar... Bugün keyfi idare sona erdi, artık kötü yönetim yok. Hepimiz kardeşiz. Artık Bulgarlar, Rumlar, Sırplar, Rumenler, Yahudiler, Müslümanlar yok; bu mavi gökyüzü altında hepimiz eşitiz, hepimiz Osmanlı olmaktan gurur duyuyoruz.⁸³

Onun ardından balkona Selânikli İttihat ve Terakki üyelerinden Sabiha'nın abisi genç avukat Celâl (Derviş Deriş) çıktı. Özgürlük ve eşitliği savunan ateşli bir konuşmayla kalabalığı daha da coşturdu.

27 yaşındaki genç ve yakışıklı binbaşı Enver'in çok değil, 6-7 yıl sonra

83 Mark Mazower, a.g.e., s. 361.

“paşa” ve “saray damadı” olacağını, savunduğu Osmanlı Devleti’ni Birinci Dünya Savaşı’na sokarak parçalayıp yok edeceğini, “Osmanlı olmaktan gurur duymasını” istediği vatandaşlarına soykırım uygulayacağını, yanlış strateji ve zamanlama yüzünden Sarıkamış’ta 60-90 bin askerin yaşamını yitirmesine yol açacağını, Anadolu’da Kurtuluş Savaşı devam ederken, Türk-İslâm birliği kurmak hevesiyle gittiği Asya’da Bolşevik ordusuyla çatışırken 1922 yılında öleceğini ne kendisi ne de onu alkışlayanlar tahayyül edebilirdi.

II. Meşrutiyet’in ilanının ardından İttihat ve Terakki acilen seçime gitti. İttihat ve Terakki Fırkası ve liberal görüşlü Ahrar Fırkası’nın katıldığı iki partili seçimi İttihatçılar kazandı. 17 Aralık 1908’de Meclis-i Mebusan; 142 Türk, 60 Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni (4’ü Taşnak, 2’si Hınçak partisinin), 5 Yahudi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 2 Ulah ve 1 Asuri milletvekiliyle çalışmalarına başladı.

İhtilâlin öncüsü ve beşiği Selânik kenti altı mebusla temsil ediliyordu: Yorgaki Artas Efendi, Cavit Bey,⁸⁴ Emanuel Karasu Efendi,⁸⁵ Yorgi Honeos Efendi, Evrenoszade Mustafa Rahmi (Arslan) Bey ve sosyalist Dimitar Vlahof⁸⁶ Efendi.

Selânik kozmopolit yapısı kadar, sanayi kenti olma vasfıyla da öne çıkıyordu. Kökenleri kentteki tüm cemaatleri kapsayan hatırı sayılır bir emekçi sınıfına sahipti. 1908 ihtilâlinin herkesin demokrasi havarisi kesildiği ilk günlerinde işçiler de hızla örgütlendi.

Önemli işçi liderlerinden Bulgar Yahudisi Avram Eliezer Benaroya, farklı etnik kökenler yüzünden bölünmüş sosyalist hizipleri birleştirmeyi amaçlıyordu. İlk adımda, İşçi Dayanışma Federasyonu’nu kurdu. Ardından büyük ilgiyle karşılanan enternasyonal Selânik işçi fuarını düzenledi. Para toplayarak Türkçe, Rumca, Bulgarca ve Ladino dillerinde yayın yapan bir işçi gazetesi çıkardı. Gazetenin adı da birinci sayfasında aynı dört dilde yazılmıştı: *Amele Gazetesi*, *Efimeris Tou Ergatou*, *Rabotniceski Vestnik* ve *Journal do Laborador*...

Her dinden, dilden, sosyal sınıftan Selânikli; sahip olduğu tüm inanç ve özelemlerin, silah zoruyla ilan edilen II. Meşrutiyet sayesinde gerçekleşeceği-

84 Mehmed Cavit Bey (1875-1926): İttihat ve Terakki üyesi. II. Meşrutiyet’te Maliye Nazırlığı yaptı, kapitülasyonların kaldırılması için mücadele etti. Dönme kökenli Mehmet Cavit Bey, 1926’da Atatürk’e düzenlenen İzmir suikastine karıştığı iddiasıyla İstiklâl Mahkemesi’nde yargılandı ve idam edildi.

85 Emanuel Karasu-Carasso (1862-1934): İttihat ve Terakki’nin ilk Yahudi üyelerinden, avukat. Talat Paşa, Cavit Bey, Doktor Nâzım, Bahattin Manastırlı gibi ünlü İttihatçılarla birlikte, Selânik’te ve Osmanlı’da Masonluğun öncülerinden.

86 Dimitar Vlahof (1878-1953): Makedon, eğitimci. İç Makedon Devrimci Örgütü sol kanat üyesi olarak Meclis-i Mebusan’a katılan Vlahof, 1910’da Selânik Sosyalist İşçi Federasyonu’na üye oldu. Yugoslavya’nın kuruluşunda Tito’nun safındaydı. Yugoslavya Federasyonu Başkanlığı’nda Makedonya Devleti temsilciliği yaptı.

ni sanıyordu. Sanki sihirli bir değnek dokunmuş; ahali tebaa olmaktan kurtulup vatandaşa, 609 yıllık köhne imparatorluk Fransız Devrimi ilkeleriyle yönetilen modern bir ülkeye dönüşmüştü.

Herkes gibi genç hukuk öğrencisi Zikri (Zekeriya Sertel) de Selânik'te doğrudan tanık olduğu "ihtilâl" rüzgârından çok etkilenmişti:

Meşrutiyet inkılabının sarhoşluğu henüz geçmemişti. Selânik hâlâ meşrutiyet inkılabına sahne olmanın gurur ve şerefini taşıyor, bayram yapıyordu. Selânik birdenbire yüzyıllık uykusundan uyanmış, memleketin siyaset ve kültür hayatının merkezi oluvermişti. Meşrutiyet inkılabını yapmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, genel merkezini Selânik'te kurmuştu. Hükümet merkezi İstanbul'daydı. Tahtından indirilmemiş olan Sultan Abdülhamid hâlâ İstanbul'da bulunuyordu. Fakat memleketi yöneten gerçek kuvvet Selânik'teydi. İdare merkezi gibi kültür merkezi de Selânik olmuştu.⁸⁷

GENÇ ZIKRI GAZETECİLİĞE İLK ADIMINI ATIYOR VE ZİYA GÖKALP'LE TANIŞIYOR

Devrimin merkezi gerçekten Selânik'ti. Dönmeler ve Yahudiler başta olmak üzere farklı cemaatlerden pek çok insan, o günün koşullarında serbest seçim ve demokrasi anlamına gelen meşrutiyet yönetimine can havliyle sarılmıştı. İlk ayların umut dolu romantizmi içinde herkes "İttihatçı" kesilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve "ihtilâl" gönül veren bunca insanı birleştirecek, motive edip yönlendirecek bir araca ihtiyaç vardı. *Rumeli* adı verilen bir günlük gazete yayın hayatına atıldı. Gazete, geleceğin ünlü gazetecisi Zekeriya Sertel'in ilk işyeri oldu:

Bu gazete küçük bir vilâyet gazetesiydi ama İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini yayınladığı için ayrı bir önemi vardı. Ben gazeteciliğe ilk olarak bu küçük gazetede başladım. O vakit 19 yaşında bir gençtim. (...) Gazetenin başına da İstanbul'dan Yunus Nadi getirilmişti. O zaman ilk kez tanıştığım Yunus Nadi 30 yaşlarında bir gençti. Tabiatı sakin, sevimli, yumuşak bir adamdı. Fakat yazılarında sert ve kavgacıydı. İstanbul'da da Hüseyin Cahit edebiyatı bırakarak siyasete geçmiş ve *Tanin* gazetesini çıkarmaya başlamıştı. Böylece İttihat ve Terakki, iki kavgacı başyazar kazanmıştı. Yunus Nadi her gün İttihat ve Terakki merkezine gider, oradan aldığı ilham üzerine gelip yazılarını yazardı. Yazısını yazdıktan sonra da çekip gider, gazeteyi bize bırakırdı.⁸⁸

87 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 31.

88 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 31-33.

Genç Zikri'nin *Rumeli* gazetesinde işe koyulmasının, "ihtilâl" rüzgârlarına kapılmaktan öte bir nedeni vardı: Ekmek parası kazanmak... Kendi eğitim ve yaşamını sürdürmenin ötesinde okutmak için Selânik'e getirdiği kardeşi Yusuf da eline bakıyordu.

Selânik'te herkes gelecek için heyecan ve umut içindeyken, payitahtta 31 Mart Vakası⁸⁹ patlak verdi. İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden gazeteci Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü'nde faili meçhul bir cinayete kurban gitmesi, isyanın gerekçesi oldu. Cemiyetin yöntem ve amaçlarına karşı çıkan; bir kısım liberal siyasetçi, ordunun alaylı bölümü ve çeşitli din adamı ve dini grupların katılımıyla başlayan ayaklanma sonucunda üç buçuk ay önce kurulan hükümet istifa etti. Bazı suikastlar ve linç olayları meydana geldi.

Duruma müdahale etmek isteyen cemiyet, temeli Selânik'teki 3. Ordu birliklerinden oluşan Hareket Ordusu adını verdikleri bir askerî gücü başkentte doğru yola çıkardı. Kurmay başkanlığını kolağası Mustafa Kemal'in yaptığı Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki orduda, aralarında işçi lideri sosyalist Avram Eliezer Benaroya'nın da yer aldığı Selânik Yahudilerinin gönüllü taburu, Bulgar gönüllü taburu gibi İttihat ve Terakki'nin özgürlük rüzgârına kapılmış Balkan halkları da yer alıyordu.

Ordunun İstanbul'a ulaşmasının ardından isyancı askerî birliklerle bazı çatışmalar yaşandı ve 13. gününde ayaklanma bitirildi. Sıkıyönetim ilanı ile birlikte II. Abdülhamid tahttan indirildi. 33 yıllık iktidarı İttihatçılar tarafından sona erdirilen II. Abdülhamid'in yerine farklı anneden kardeşi V. Mehmed Reşat tahta çıkarıldı.

II. Abdülhamid ve ailesi özel bir trenle Selânik'e getirildi, kentin en büyük tüccar ve sanayicisi Yahudi Allatini ailesinin köşküne⁹⁰ yerleştirildi. Devrik padişah üç yıl süreyle bu köşkte ailesiyle birlikte sürgün hayatı yaşadı.

İhtilâlin bu ilk tökezlemesinden kısa süre sonra, Diyarbakır'da doğup büyüyen, cemiyetin Diyarbakır şubesini kuran, şiir ve düz yazının ötesinde felsefi ve siyasi yazılar yazıp, yeryüzündeki tüm Türkleri bir Türk devleti altında birleştirmenin ideolojisi üzerinde çalışan 30'lu yaşların başında genç bir düşünür Selânik'e geldi.

Ziya Gökalp⁹¹ adlı genç düşünür ve siyasetçi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 22 Eylül 1909'da Selânik'te düzenlediği gizli kongreye Diyarbakır delegesi olarak katılmıştı. Cemiyetin merkez yönetim kurulu üyeliğine seçilince Selânik'te kaldı.

89 Ayaklanma Rumî Takvim'e göre 31 Mart 1325'te başladığı için bu adla anıldı. Miladi tarihi 13 Nisan 1909'du.

90 Kendi çam korusu içinde yer alan saray görünümlü üç katlı yapı. Bugünün Selânik Vali Konağı.

91 Mehmet Ziya Gökalp (1876-1924): Yok olan imparatorluktan çıkış yolunu, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" olarak koydu, Orta Asya'dakiler dahil tüm Türkleri birleştirecek bir ulus-devleti savundu.

Aynı kongreye Mustafa Kemal de Trablus delegesi olarak katılmıştı. Cemiyete ilişkin net eleştiriler dile getirdi: Hareket içinde siyaset yapacak subaylar askerlik görevini bırakmalıydı. Cemiyet gizli kimliğinden sıyrılmalı ve sivil bir partiye dönüşmeliydi. Fikirleri Kâzım Karabekir dışında fazla destek bulamayan Mustafa Kemal, zaten mesafeli durduğu cemiyetten o tarihten sonra tamamen koptu.

Selânik'te yaşamaya başlayan Ziya Gökalp, herkesten farklı yeni ve tutkulu fikirleriyle, pek çok kişi gibi, genç bir hukuk öğrencisi ve artık genç bir gazeteci olan Zikri'yi de enikonu etkilemişti:

İttihat ve Terakki'nin ideolojisine bilimsel yoldan ilk biçim vermeye çalışan Ziya Gökalp olmuştur. (...) Sade, sessiz, son derece alçakgönüllü bir adamdı. Toplantılarda sıkılgan ve çekingen bir hali vardı. Başını bir yana eğer, ellerini göbeğinin altında bağlar, gözlerini yere dikerek saatlerce sessiz otururdu. (...) Fakat bir kez de konuşmaya başladı mı, durmadan anlatırdı. (...) O zamana kadar hiçbirimizin aklına gelmeyen şeyler söylüyor, yeni fikirler ortaya atıyor ve bütün söylediklerini bilimsel esaslara dayandırıyor.⁹²

İttihatçıların önde gelenleri, II. Meşrutiyet vesilesiyle, Fransız Devrimi'nin "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" ilkelerini hayata geçirmeyi, böylece imparatorluk çatısı altındaki millet ve cemaatleri ayırmaktan vazgeçirip, "Osmanlılık" üst kimliği altında eşit vatandaşlar olarak buluşturmaya hayal ediyordu. Cemaatlerin özellikle genç ve iyi eğitimli üyeleri, kısa süre için de olsa ihtilâlin "kardeşlik" romantizmine kapılmışlardı ama fazla sürmedi. Çağın gerçekleriyle örtüşmeyen bir düştü bu. Batı Avrupa'da sanayi devrimi paralelinde başlayıp yükselen ulusçuluk, kıtanın tüm toplumlarını farklı kimlikler çerçevesinde örgütlenme arayışına sokmuştu.

İki yüzyılı aşkın süredir küçülmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki son topraklarında yaşayan Balkan halkları da kendi ulus-devletlerini kurabilmek için yönetimle ve birbirleriyle kıyasıya mücadele içindeydi.

Selânik'in çiçeği burnunda İttihatçı şair ve siyaset adamı Ziya Gökalp ise yoldaşlarından farklı düşünceler içindeydi. İtalyan şair ve politikacı Dante Alighieri⁹³ 1295 yılında ünlü eserlerinden birini, *La Vita Nuova*'yı yani *Yeni Hayat*'ı kaleme almıştı. Lirik ve düz yazı karışımı bir yapı içinde yazılan *La Vita Nuova*'yı, "Halkın dilini ve edebiyatını özümlemiş ve öncü bir biçimde Ortaçağ dünyasına yeni bir bilinç getirmişti," diye tanımlayan tarihçi Zafer Toprak, Ziya Gökalp'in de benzer bir yol izlediğini söylüyordu:

92 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 33-34.

93 Dante Alighieri (1265-1321).

Dante'nin *La Vita Nuova*'sından tam 623 yıl sonra bu kez Türkiye'de yeni arayışını simgeleyen "lirik" bir kitap yayımlanacaktı. Bu Ziya Gökalp'in *La Vita Nuova* ile aynı adı taşıyan *Yeni Hayat* adlı eseri idi. *Yeni Hayat* Meşrutiyet düzeninin izleyeceği toplumsal dönüşümleri kapsayan genel bir çerçeveydi ve Selânik doğumluydu. Ziya Gökalp tarafından *Genç Kalemler* dergisinde ilk kez gündeme getirilmiş ve ardından *Yeni Felsefe* dergisinde, neredeyse her sayıda Tahrir Heyeti tarafından geliştirilmişti. *Yeni Hayat* başlangıçta dil sorununu gündeme getirmişse de giderek geniş bir alana yayılmış, bir yaşam felsefesine dönüşmüştü.⁹⁴

Ziya Gökalp ve o sırada Selânik 3. Ordu'da subay olarak görev yapan en yakın takipçisi Ömer Seyfettin,⁹⁵ Osmanlı çatısı altındaki tüm etnik ve dinî cemaatlerin kültürlerini ve dillerini koruduğunu; "*Arap Araplığını, Rum Rumluğunu, Yahudi Yahudiliğini korurken Türklerin benliklerini ve dillerini kaybettiğini*" savunuyordu. Çare öncelikle Türk dilini Arap ve Acem etkisinden kurtarmak, halkta Türklük millî bilincini uyandırmak, ekonomiyi kapitalist memleketlerin ajanı gibi çalışan azınlıkların elinden alıp Türkün eline vermek ve millî bir burjuvazi yaratmaktı. Böylece Osmanlı Devleti'nin yerini bir Türk devleti alacaktı.

1920 yılında henüz 36 yaşındayken yaşamını yitiren Ömer Seyfettin ve 1924 yılında 48 yaşında hayata veda eden Ziya Gökalp belki öyle amaçlamamışlardı ama; fikirleri Osmanlı'nın son yıllarında yaşanan katliamların ve Ermeni soykırımının, Cumhuriyet döneminde Yahudilere reva görülen 1934 Trakya pogromunun, azınlıklara ve dönmelere yönelik 1942 Varlık Vergisi uygulamasının, Rumlar başta olmak üzere tüm azınlıkları hedef alan 6-7 Eylül 1955 saldırılarının, 1964'te Rumların yanlarına yalnızca 20 kilo eşya ve 20 dolar alarak kovulmasına değin pek çok "millileştirme" eyleminin yol göstericisi oldu.

Ziya Gökalp'in, *Yeni Hayat* adını verdiği ve Türkçülüğün temellerini oluşturan fikirlerini savunan; Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem, Aka Gündüz (Enis Avni), Emin Bülent (Serdaroğlu) gibi arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *Genç Kalemler*⁹⁶ dergisinin hararetli okurları arasında genç Zikri de vardı:

Bu dergide bir yandan Ziya Gökalp teorilerini anlatıyor, bir yandan da Ömer Seyfettin, Ali Canip, Aka Gündüz ve arkadaşları sade halk diliyle yazılar, hikâyeler ve şiirler yazarak bu teorileri hayata geçiriyorlardı.⁹⁷

94 Zafer Toprak, a.g.e., s. 26.

95 Ömer Seyfettin (1884-1920): Asker, edebiyatçı ve eğitimci. Türkiye hikâyeciliğinin kurucularından, edebiyatta Türkçülük akımından ve dilin sadeleştirilmesinden yanaydı.

96 Selânik'te 1910-1912 yılları yayınlanan milliyetçi fikir dergisi.

97 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 35.

Gönlü ihtilâl ateşiyle yanıp tutuşan genç Zikri'ye *Rumeli* gazetesinde çalışmak yetmedi. Ziya Gökalp'ten ilham alarak, gelecekte daha pek çok dergiyi birlikte çıkaracağı arkadaşı Serezli⁹⁸ Nebizâde Ahmet Hamdi (Ülkümen) Bey'le⁹⁹ 15 Ağustos 1911'de *Yeni Felsefe* adını verdikleri bir dergi çıkardılar. Ziya Gökalp onları o denli etkilemişti ki, çıkardıkları derginin kapağına "*Yeni Hayat Müdafiidir*"¹⁰⁰ diye bir de başlık eklemişlerdi:

Dergide Osmanlılıktan kalmış kötü mirası yıkmaya çalışıyorduk. (...) Kapitülasyonların kaldırılmasını, yabancı elinde bulunan müesseselerin millileştirilmesini istiyorduk. (...) Aynı zamanda Türk'ü tevekküle, tembelliğe, işsizliğe götüren köhne geleneklere çatıyorduk. Özellikle bağnazca gelenekler ve önyargılar başlıca hedeflerimizdi. (...) Kadın köle hayatı yaşıyordu. Peçe ve çarşaf kadını küçültüyordu. Toplumsal gelenekler ayaklarımızda ağır bir zincir gibiydi. Bu geçmişi yıkmak, halkı geçmişin kötü geleneklerinden kurtarmak gerekti. Her genç gibi biz de atalarımızı beğenmiyor yeni bir ufuk açmak, yeni bir âlem yaratmak istiyorduk. Dergimize *Yeni Felsefe* adını verişimizin nedeni de buydu.¹⁰¹

On beş günde bir yayınlanan *Yeni Felsefe* dergisi, 30 Mart 1912 tarihine kadar tam 16 sayı çıkabildi.

Zikri ile arkadaş ve fikirdaşı Ahmet Hamdi bu kadarla yetinmeyip, eğitime ilgili bir de kitap kaleme aldı. Girişinde Darwin'den¹⁰² bir alıntıya yer veren *Hayat ve Şebab*¹⁰³ adlı kitabın önsözü, "Gelecek gençlerindir. Bu nedenle geleceği düşünen her ulusun en çok önem vermesi gereken tabaka gençlerdir" cümlesiyle başlıyordu. Kitabın bölüm başlıkları şöyle sıralanıyordu: "Kişisel Eğitim, Duygusal ve Ruhsal Eğitim, Yüksek Duygular, Sosyoloji."

Gençlerin eğitimini bu denli önemseyen hukuk öğrencisi, gazeteci ve dergici genç Zikri kendisini de ihmal etmedi. O ana kadar ulaşabildiği eğitimde iki önemli eksiği olduğunu düşünüyordu. Zamanı hiç yoktu ama eksiklerini acilen gidermek zorundaydı:

98 Serez - Serres: Yunanistan'ın Orta Makedonya bölgesinde bir kent. Osmanlı Fetret Dönemi'nin adalet ve özgürlük isyancısı Şeyh Bedrettin, 1420 yılında Serez çarşısında idam edilmişti. Çerkez ağırlıklı nüfusuyla İttihat ve Terakki'nin önemli merkezlerindendi.

99 Nebizade Ahmet Hamdi Bey-Ahmet Hamdi Ülkümen (1888-1969): Gazeteci, siyasetçi, eğitimci. İlk kez 1924 yılında yayınlanan *Cumhuriyet* gazetesinin Yunus Nadi ve Zekeriya Sertel'le birlikte kurucu ortağıydı. 1920-1943 yılları arasında 6 dönem milletvekilliği yaptı.

100 Savunucusudur.

101 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 35-36.

102 Charles Robert Darwin (1809-1882): İngiliz biyolog, jeolog ve doğa tarihçisi. Canlı türlerinin doğal seçim yoluyla ortak atalardan evrildiğini öne süren evrim teorisini ilk kez kanıtlarıyla birlikte ortaya koydu. Bu teori modern evrimsel biyolojinin temelini oluşturdu.

103 *Hayat ve Gençlik*.

Fikir hayatında ilerleyebilmek için bir yabancı dil bilmek şarttı. İkinci- si de Batı'daki fikir ve sanat hareketlerini kaynaklarından izlemek gerek- ti. O zaman Türkiye'de en çok kullanılan dil Fransızcaydı. Özel ders ala- rak yabancı dil öğrenmek hem uzun zaman isteyen bir şeydi hem de paha- lıya mal olurdu. Ben kestirme yoldan gitmek ve çabuk öğrenmek ihtiyacın- daydım. Onun için Selânik'teki Fransız okuluna gece öğrencisi olarak gir- dim. Gündüz hukuk fakültesinde ve gazetede işimi bitirdikten sonra akşam Fransız okuluna giderek gece kurslarına devam ederdim. Bir yıl sonra da Selânik'te bir küçük kütüphane açan bir İtalyan bilgininden felsefe ve sos- yoloji dersleri almaya başladım. Böylece her iki eksikimi de kısmen gider- miş oldum.¹⁰⁴

Zikri, hayatında önemli bir değişiklik daha yaptı. Babasının koyduğu Zik- ri adına başka hiç kimsede rastlamadığı için, bir yanlışlık sonucu verildiğin- den şüphe etmeye başlamıştı. Sonunda adını Zekeriya olarak resmen değişt- irirdi. Yıllar sonra Zikri diye bir adın var olduğunu ve yanlışlıkla konulmadı- ğını öğrenip pişman oldu ama iş isten geçmişti.

Yakın dostları ve ailesi ise ona hep “Zikri” diye hitap etti.

SABIHA VE ZEKERİYA'NIN YOLLARI FELSEFE DERGİSİNDE BULUŞUYOR

Yirmili yaşların ilk yıllarındaki gençlerin çıkardığı *Yeni Felsefe* dergisi, yal- nızca Selânik'teki değil, İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun belli başlı kentlerindeki aydınların da yoğun ilgisini çekti. Her tür bağınazlığa ve gelenekçiliğe savaş açan dergide, özellikle kadın özgürlüğü konusunda pek çok yazı kaleme alınıyordu. “M. Zekeriya” imzasını kullanan Zekeriya'nın, “Yirminci Yüzyılda Türk Kızları ve Türk Kadınları” başlıklı yazısı da beğе- niyle karşılanmıştı:

(...) İlk önce kayda değer olan nokta, yirminci yüzyıl ile Türk kızları ve ka- dınları arasında hiçbir ilişki bulunmamasıdır. Bizim kadınlarımız, yirminci değil hatta on beşinci yüzyılda dahi yaşamıyorlar. Onların yaşamı, esaretin değişik aşamalarından başka bir şey değildir.

(...) Bizde aile hayatı hiçbir zaman bir eğitim ocağı, bir şefkat kuağı de- ğildi. Çünkü kadınlarımız bir eğitmen, bir anne olarak yetiştirilmemişler- dir. O sadece hayatını satmış bir hizmetkârdır. “Efendisi”ni memnun etmek- le görevlendirilmiştir. “Efendisi”ni diyorum, çünkü bizde kadınlar kocaları- na, “Efendi” diye hitap ederler. Efendi sözcüğü ise bir kölenin, sahibine kar-

104 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 36-37.

şı kullandığı bir kelimedir. İşte bu da gösterir ki kadınlarımız aile içinde bir hizmetkardan başka bir şey değildir.¹⁰⁵

Derginin önemli sayıdaki kadın okuru arasında, artık genç kızlığa adım atan Sabiha Nazmi (Sertel) de vardı. Sabiha 16 yaşından itibaren *Yeni Felsefe*'nin aktif okuyucusuydu. Dergiyi okumakla yetinmiyor, mektuplar yazarak düşüncelerini de aktarıyordu.

Genç kız Selânik'teki, kızların gitmesine izin verilen İdâdi'yi bitirmişti ancak ortaokul-lise arası eğitim veren bu okulla yetinmek istemiyordu. Kız ve erkek Yahudi çocuklarının gittiği, Fransız aydınlanmasına uygun eğitim veren Alliance Israélite Universelle, Fransızca eğitim veren Mission laïque française, İtalyanca eğitimi veren Scuola Nazionale Italiana hatta yalnızca kızlara eğitim veren uluslararası bir İngiliz okulu bile vardı ama Sabiha hiçbirine gidemiyordu. Ailesi Dönme olduğu için diğer cemaatlerin kendi çocuklarına tanıdığı ayrıcalıklardan yararlanamıyordu. Zorlukla geçinen yoksul bir aileye mensup olduğu için paralı yabancı okullara da gidemezdi. Ancak Sabiha koşullara teslim olup pes edecek bir kız değildi. Lisenin ötesinde, üniversite eğitimi de almakta kararlıydı. Benzer durumdaki birkaç kız arkadaşıyla birleşip, Tefeyyüz¹⁰⁶ Cemiyeti adını verdikleri bir okuma grubu kurdular. Üç erkek öğretmenden ders alarak kendilerini üniversiteye denk bir düzeye ulaştırmak için çaba harcıyorlardı. Kızlar eğitimle yetinmiyor, *Yeni Felsefe* başta olmak üzere dergilere yazılar gönderiyordu. Sabiha ve Zekeriya Sertel'in küçük kızı Yıldız Sertel, yıllar sonra kaleme aldığı kitabında, farklı köken ve cemaatlerden gelen baba ve annesinin birbirlerini bulmasını *Yeni Felsefe* dergisine bağlıyordu:

Özellikle M. Zekeriya sanki onların derdlerini su yüzüne çıkarıyordu. Onlar da dergiye, Osmanlı toplumunda kadının durumu, genç kızların sorunları hakkında yazılar göndermeye başladılar. Bu yazılar içinde, özellikle Sabiha Nazmi'nin yazıları M. Zekeriya'nın dikkatini çekmişti. Sonraları evlenmeye kadar varacak olan bu tanışma işte bu dergideki yazılar yoluyla olmuştu.¹⁰⁷

Tuhaf bir tesadüf sonucunda Zekeriya, kızların Tefeyyüz Cemiyeti grubundan, çalışmalarından ve özellikle yazılarını beğendiği Sabiha'dan haberdardı. Evinde oda tuttuğu ve kısa sürede sevip "valide" diye hitap ettiği kadın, Sabiha'nın komşusuydu çünkü. Hatta ev sahibesi, oğlu gibi sevdiği Zekeriya ile akraba kızı Sabiha için çöpçatanlık yapıp onları baş göz etmeye bile kalkıştı. Ancak Zekeriya bu işgüzarlığa karşı çıktı:

105 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel - Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 32-33.

106 Yükselme, ilerleme, feyz alma.

107 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel-Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 36.

Ben henüz eğitimimi tamamlamadım. Babam yeni öldü. Kardeşlerimin sorumluluğu benim üzerimde. Okuyup bir meslek sahibi olmam, yaşamımı doğru dürüst kazanmam gerek. Evlenmeyi düşüncecek durumda değilim.¹⁰⁸

Gençler birbirlerini görmeden ve tanımadan ortaya atılan bu evlilik fikri, ilginç bir şekilde ilerideki yıllarda birkaç kez daha gündeme gelecek ve bir gün gerçekleşecekti. Ancak o günlere ulaşınca da Balkanlar'da felâketler art arda dizilmeye devam etti. Kısa süre içinde Balkan Savaşları patlak verdi ve Osmanlı İmparatorluğu, parlayan yıldızı Selânik'i kaybetti.

BALKAN SAVAŞLARI BAŞLIYOR VE SELÂNIK YUNAN ŞEHİRİ OLUYOR

Sonunda “Asla olmaz” denilen, oldu: Sınırlı Balkan topraklarının hâkimiyeti için yıllardır birbirlerine kan davası güden; II. Abdülhamid'in başarıyla kışkırtıp her daim birbirlerine düşürdüğü; Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ krallıkları ölüm döşegindeki Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlik olmayı becerdi ve 8 Ekim 1912 tarihinde Birinci Balkan Savaşı'nı başlattı. Bu ittifakın harcında Rusya'nın da önemli payı vardı.

Ortak düşmanlarının başkenti İstanbul'da ise meşrutiyetin lideri olmak için verilen iktidar mücadelesi kıran kırana devam ediyordu. Meclis-i Mebusan'daki İttihat ve Terakki Fırkası¹⁰⁹ ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki kavga, tamamı siyasete soyunmuş subay ve paşalara kadar bulaşmıştı. Ordu, elindeki üstün silah ve asker gücüne karşın, birbirine düşman komutanları yüzünden diğer düşmana karşı savaşmayı bir türlü başaramıyordu.

Zekeriya, hem hakiki bir Balkan çocuğu ve Selânikli hem de gazeteci olduğu için basın sansürüyle halktan gizlenen gerçeklerin farkındaydı:

Ordumuz hazırlıksızdı. Politika kavgaları içinde dağınık ve düşkün bir haldeydik. Trablus'ta İtalyanlara yenilmiştik. Girit'i kurtaramamıştık. Balkan harbinde de yenilmemiz kaçınılmaz bir şeydi. Daha ilk günlerde ordumuz aczini ortaya koydu, bütün cephelerde Osmanlı kuvvetleri geri çekiliyordu. (...) Şehirde halk üzüntü ve endişe içindeydi. Yunan ordusunun Selânik'e kadar uzanarak şehri işgal etmesi tehlikesi günden güne artıyordu.¹¹⁰

Trakya'da mevzilenen Osmanlı orduları birbirine siyaseten rakip paşaların iletişimsizliği ve beceriksizliği yüzünden doğru dürüst savaşmadan;

108 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel-Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 36.

109 Partisi.

110 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 41.

toplarını, mermilerini, mühimmatını düşmana terk edip İstanbul'a doğru kaçtı. Edirne ve Kırkkilise¹¹¹ Bulgarlara bırakıldı. Aynı akıbet Selânik'i bekliyordu.

Kentin aksakallı valisi Nâzım Paşa, bir gün müjdeli bir haber vermek üzere gazetecileri vilâyet konağına davet etti. Savaşın gizlenen seyrinden bihaber olmasına rağmen gidişatın kötülüğünü hisseden halkın, morale ihtiyacı vardı. Davetli gazeteciler arasında yer alan Zekeriya, o müjdeli haberle birlikte, ordu ve devlet arasındaki iletişimin ne denli kopuk olduğuna bizzat tanık olacaktı:

Hepimiz merakla gözlerimizi paşaya dikmiştik, “Düşman Karaferiye’de¹¹² bozguna uğratıldı. Elli bin kişi esir edildi. Bu esirler yarın sabah trenlerle şehrimize getirilecektir. Halka müjdeleyin. İstasyona gidip karşılasınlar” dedi (...) Validen ayrılır ayrılmaz koşu koşu matbaalarımıza döndük. O gün hemen olağanüstü yayın yaparak büyük puntolarla bu haberi halka bildirdik. (...) Ertesi gün biz de erkenden istasyondaydık. Heyecanla esirleri getirecek treni bekliyorduk. (...) Bir süre sonra uzaktan tren gözüktü. Halk arasında bir alkış tufanı koptu. Tren, alkışlar ve sevinç naraları arasında süzülerek istasyona girdi. Hepimizin gözleri pencerelerde. Fakat pencerelerden Yunan kasketleri ve Yunan süngüleri uzanıyordu. Beklediğimiz elli bin esir yerine, elli bin Yunan askeri gelmişti.¹¹³

Tarih 9 Kasım 1912, günlerden cumartesiydi. Yalnız Yunan değil, Bulgar ve Sırp ordularının da ilerlediği kent neredeyse hiç savaşmadan teslim edildi. Gerçekte Selânik’e 40 bin Yunan askeri gelmiş, kentte hak iddia eden Bulgarlar da 15 bin asker göndermişti. Kent ancak İkinci Balkan Savaşı’nda; Yunan, Karadağ, Sırp ve Romanya krallıklarının Bulgar krallığına savaş ilan etmesinin ardından tümüyle Yunan hâkimiyetine girdi. Bulgarların iki ateş arasında kalması sayesinde Osmanlılar da Edirne ve Kırkkilise’yi geri aldı.

Selânik’teki Rumlar, kentleri Yunanistan’a katılacağı için çok mutluydu ancak Yunan siyasetçi ve askerler ele geçirdikleri bu rengârenk, kozmopolit kenti henüz hazmedememişti. Kenti teslim alan Yunan ordusunun kurmay subaylarından Hippocrates Papavasileiou’nun eşine birkaç gün arayla yazdığı üç mektup bu hazımsızlığı açıkça itiraf ediyordu:

1. mektup:

Deniz kıyısında bir sineması, müzik, café chantant ve restoranı olan güzel parkına rağmen Selânik beni heyecanlandırmadı.

111 Kırklareli.

112 Karaferiye-Veria: Selânik’in 73 kilometre batısında yer alan bir kent.

113 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 41-42.

2. mektup:

Artık iyiden iyiye usandım. İsrail'in bütün kabilelerini içeren bu çirkin derecede süslü kentte olmaktansa, bir dağda çadırda kalmayı bin kere yeglerdim. Yemin ederim daha nahoş bir yer olamaz.

3. mektup:

Onda dokuzu Yahudi olan bu kozmopolit toplumuyla böyle bir kenti kim sevebilir? Bu kentte ne Yunan ne de Avrupalı bir şey var. Aslında hiçbir şey yok.¹¹⁴

Yunanlılar başlangıçta kente fazla müdahale etmediler. Çünkü, Makedonya kenti Selânik'e kimin sahip olacağına ilişkin Yunan-Bulgar çekişmesi devam ediyordu. Asayiş hâlâ Osmanlı jandarmasıyla korunuyor, geçmişte Bizans kilisesinden camiye dönüştürülmüş yapılar hâlâ Müslümanlara hizmet veriyordu. Ancak bu rehabet fazla sürmedi. Selânik zaten savaş yüzünden kentlerinden, kasaba ve köylerinden kopup kaçan Balkan Müslümanları tarafından hıncahınç doldurulmuştu. Kısa süre sonra, geriye kalan son Osmanlı toprağına doğru kitlesel bir göç başladı. Müslümanlar ve Dönmeler kenti geri gelmemek üzere terk etti. Sabiha, Zekeriya ve aileleri için de göçten başka çıkar yol kalmamıştı.

Müslüman ve Dönmeler için Selânik'ten göç, ilk hızlı kopuşun ardından yıllara yayılarak devam etti. Osmanlı yönetiminin son belediye başkanı Dönme kökenli Osman Sait Bey kısa aralıklarla görevden uzaklaşsa da, yeniden işbaşı yaptırıldı ve en zorlu dönemlerden geçerek 1922 sonlarına kadar kenti yönetmeye çalıştı.

Antik çağlardan bu yana kozmopolit yapısını korumayı başaran bu Makedonya kentinden Yunan olmayan bütün unsurlar gönderildikten sonra geride yalnızca Yahudiler kaldı. Filistin ve Avrupa'ya göç eden az sayıdaki ailenin dışında kentte hâlâ büyük bir Musevi cemaati yaşıyordu. Cemaat varlığını İkinci Dünya Savaşı'na kadar korudu. Savaşta tüm Balkanlar ve Yunanistan'la birlikte Selânik de Alman III. Reich Nazilerinin işgali altına girdi.

Savaş bittikten sonra ele geçirilen Nazi kayıtlarına göre, Polonya'daki Auschwitz-Birkenau toplama kampının ünlü "Arbeit Macht Frei"¹¹⁵ sloganı yazılı kapısından tam 48 bin 974 Selânikli Yahudi girmişti. Savaştan sonra yalnızca 1.157 kişi Polonya'dan sağ olarak atalarının yurdu Selânik'e geri dönebildi. Kalan 47 bin 817 Selânikli Yahudi tıpkı diğer 6-10 milyon soykırım kurbanı gibi Naziler tarafından katledilmişti.

114 Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 383-384.

115 Çalışmak Özgürleştirir. Nazilerin Yahudileri, komünistleri, eşcinselleri, Çingeneleri, Masonları, Yehova Şahitlerini, engellileri ve tüm muhalifleri katletmek için kurdukları toplama kampının hemen hepsinin kapısında bu slogan yazılıydı.

Savaş sonrasında, Selânik'in görkemli Musevi mezarlığı, üniversite kampüsü genişletilirken büyük ölçüde yıkıma uğradı. Yahudilerden boşalan evler ve dükkânlar Hristiyanlara verildi.

İSTANBUL, PARİS VE BAŞARISIZ BİR EVLİLİK GİRİŞİMİ

Ailesi Selânik'in işgalinin hemen ardından başkente göç ettiği sırada Sabiha 17 yaşındaydı. İstanbul'da annesi Atiye Hanım'la birlikte abisi Celâl ve eşi Sırrıye'nin evine yerleştiler. Babası Nazmi Efendi de göç etmişti ama o oğullarından birinin evinde kalıyordu. Atiye Hanım, kendisine "Boş ol!" diyen Nazmi Efendi'nin evlerine gelmesine asla izin vermedi ama arada eski eşinin olmadığı zamanlarda oğlunun evine gidip onlara yemek yaptı.

Birinci Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Zekeriya'nın doğduğu Usturumca kasabası Bulgar işgaline uğramış, kardeşleri ve diğer akrabalarıyla ilişkileri tamamen kopmuştu. Durumun çok kötü olduğunu biliyor ancak haber almayı başaramıyordu. Selânik işgal edilince o da çareyi kardeşi Yusuf'la birlikte İstanbul'a sığınmakta buldu. Ancak, çok uzun süre sonra kardeşlerinden haber alabildi:

(...) Balkan Harbi bittikten çok sonra kardeşlerimin bütün aileyle birlikte önce Selânik'e, oradan İzmir'e göçtüklerini ve sonunda Manisa'da yerleştiklerini öğrendim. Usturumca'da Bulgarların elinden çok çekmişlerdi. Bulgarlar özellikle ağaların evlerini basarak erkekleri öldürmüş, kadınları süngü altında tehdit ederek üzerlerindeki ve evlerindeki ziynet eşyasını almışlardı. Kız kardeşlerim de bu işkenceye uğrayanlar arasındaydı. (...) Balkan Savaşı'nda akrabalarımızdan çoğu ya Bulgar süngüleri altında veya göç sırasında ölmüşlerdi. Kardeşlerimin sağ kurtulmuş olmaları bir mucize idi.¹¹⁶

Zekeriya izlerini bulduktan sonra kardeşlerini İstanbul'a getirtti, birlikte yaşamaya başladılar:

Batan bir gemiden sağ kurtulmuş insanlar gibi, her şeye yeniden başlamanız gerekiyordu. Usturumca'da her şeyimiz yok olmuştu. Oradan hiçbir gelir bekleyemezdik artık. Kendi yağımızla kavrulmak zorundaydık.¹¹⁷

Hukuk eğitimi görse de Zekeriya gazeteciliği çok sevmişti. İstanbul'da yine gazetecilikle ilgili bir iş aradı. Velit Ebuzziya'nın çıkardığı *Yeni Tasvir-i Efkar*, o günlerin en çok satan gazetesiydi. Başyazarı ise İttihat ve Terakki

116 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 26-27.

117 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 27.

Fırkası'nın Aydın milletvekili Yunus Nadi Bey'di. Selânik'te cemiyetin *Rumeli* gazetesinde beraber çalışmış olmaları işe yaradı; Zekeriya *Tasvir-i Efkar*'da çalışmaya başladı.

Ancak İstanbul'da olaylar iyice çığırından çıkmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ısrarıyla Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta kurban gitmesinin ardından siyaset; kavga, tehdit, cinayet, tutuklama ve sürgünlerden ibaret bir uğraş haline gelmişti. Zekeriya bu ortamdan çok şikâyetçiydi:

Biz o vakit, gündelik bir gazetede çalışmakla beraber, günlük politika kavgalarıyla uğraşmazdık. Zaten bu iç kavgadan ve artan karışıklıktan emperyalistler yararlanıyordu. Almanya, Enver Paşa'yı elde etmişti. Onun aracılığıyla orduyu elde etmeye çalışıyordu. Enver Paşa'yı elinde bir maşa gibi kullanıyordu.

İngilizler Prens Sabahattin'i¹¹⁸ ve gericiileri destekliyorlardı. Hatta bir de "İngiliz Muhipleri"¹¹⁹ Cemiyeti" kurulmuştu. Bazı nüfuzlu hocalar da derneğe girmişti. Abdullah Cevdet, derneğin en nüfuzlu üyesiydi.

Fransa zamanın Maliye Bakanı Cavit beyi elde etmişti. İktidara gelir gelmez, İttihatçılar, bütçe açığını kapatmak için dış memleketlerden para dilenmek yoluna sapmışlardı. Bu işin uzmanı Cavit beydi. O zamanın bu ünlü iktisatçısı, Paris ile İstanbul arasında mekik dokuyordu.¹²⁰

Zekeriya kendi deyimiyle "bu iğrenç" iç politika ortamına bulaşmamak için elinden geleni yapıyor, günlük siyasetle değil kültür sanatla uğraşmaya çalışıyordu. Aniden, önüne nefret ettiği ortamdan kurtulmak için benzersiz bir fırsat çıktı. Dönemin Maarif Nezareti¹²¹ eğitim görmeleri için bir grup genci Paris'e göndermeye karar vermişti. Zekeriya da o gençlerden biri olarak, 1913 yılında Paris'e gitti:

Paris'te birdenbire yüksek bir kültür ve sanat ortamına girdik. Sorbon Üniversitesi'ne¹²² yazıldım. Bu üniversitenin çevresi boydan boya bütün bir semti kaplayan kültür müesseseleriyle doluydu. Sorbon'da sosyoloji derslerini izlemeye başladım. Hocamız ünlü sosyolog Durkheim¹²³ idi. Ziya Gökalp'in

118 Prens Sabahattin (1879-1948): Sultan Abdülmecid'in torunu; V. Murad, II. Abdülhamid, V. Mehmed ve VI. Mehmed'in yeğeni. Sosyoloji alanında çalışmalar yapan siyasetçi ve düşünür. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin fikri önderiydi. Siyaset tarihinin ilk muhalefet partisi Osmanlı Ahrar Fırkası'nı kurdu.

119 Dostları.

120 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 47.

121 Eğitim Bakanlığı.

122 Université Paris-Sorbonne.

123 Émile Durkheim (1858-1917): August Comte'un ardından sosyoloji biliminin kurucularından Fransız sosyolog. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında sosyoloji biliminin gelişiminde büyük rol oynayan *L'Année Sociologique* dergisinin kurucusu. 1906 yılından itibaren Sorbonne Üniversitesi Eğitimbilim Profesörü.

yeni tezlerinin babası olan Durkheim, bizi doğrudan doğruya da ilgilendiriyordu. Çünkü Ziya Gökalp onun teorilerine dayanarak memlekette yeni fikirler ortaya atmıştı.¹²⁴

Zekeriya nihayet çok arzuladığı uygarlık ve kültür ortamına kavuşmuştu. Gündüzleri Sorbon'da sosyoloji ve felsefe kurslarına devam ediyor, akşamlarını tiyatro, sergi ve konferanslarla değerlendiriyordu:

Denilebilir ki, beş duyumuz da seferber haldeydi. Havada ne varsa kapıyordum. Süratle geliştiğimi görüyordum. Önüme çıkan bu fırsattan sonuna kadar yararlanmaya çalışıyordum. Memlekete olgun ve aydın olarak dönmek istiyordum. Aynı zamanda okuduklarımı ve gördüklerimi memleket sorunlarına bağlıyor, onlara kendimce bir çözüm yolu arıyordum.¹²⁵

Hayatı yoluna girmişti. Tek bir şey dışında olaylar arzu ettiği gibi seyreliyordu. Kendi deyişiyle, "Evlenme meselesi" hariç her şey yolundaydı. Artık 23-24'üne ulaşmıştı ve o dönemin anlayışına göre evlenme yaşıydı bu. Kendisi gibi üniversite eğitimi almış bir kızla evlenmek istiyordu. Yabancılarla evlenmiş arkadaşlarının mutsuzluğuna sıkça tanık olduğu için aradığı eş bir Fransız kızı olamazdı. Memlekete dönünceye kadar sabredebilirdi ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda kızların lise sonrasında gidebilecekleri bir okul yoktu. Bu yüzden üniversite eğitimi almış bir kız bulması olanaksızdı. Yalnızca evi ve kendisini geçindirip, çocuk doğuracak bir kadın değildi aradığı. Zekeriya, hayatına katabileceği, düşünce ve duygularını tartışıp paylaşabileceği bir eş arıyordu. Sonunda kendince bir çözüm bulduğunu düşündü:

İşte o günlerde aklıma şöyle bir fikir geldi. Memlekette bir kız bulmalıyım, okutmak üzere onu Paris'e getirmeliyim, burada beraber okuyup yetiştirmeliyiz, bu arada birbirimizi tanıyıp sevmek ve gerekirse evlenmek de mümkün olabilirdi. Çocukça bir hayal. Kim kızımı güvenip okutmak üzere buraya gönderebilirdi? Ayrıca Paris'e gelmeye razı olacak az çok okumuş bir kızı nereden bulmalıydım?¹²⁶

Aklına aniden Sabiha Nazmi geldi. Selânik'te çıkardığı *Yeni Felsefe* dergisine o beğendiği yazıları gönderen kız. Hani, ev sahibesinin, "Güzel, zeki, kabiliyetli, okumaya meraklı," dediği, aralarını bulup kendisiyle baş göz etmeye kalkıştığı kız. Zekeriya o günlerde "Çok erken" bulunduğu bu öneriyi hiç dikkate almamıştı ama şimdi... Onu yalnızlıktan kurtaracak, özlem duyduğu, iple çektiği yaşam düzeyine ulaşmasını sağlayacak biricik eşi o kız ola-

124 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 49.

125 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 53-54.

126 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 54.

maz mıydı? Aniden, şimşek gibi çakan bu düşünceyi kafasında çokça çevirdi, çevirdikçe kendi kendisini ikna etti:

Fakat şimdi bu kızı Paris'e davet edemez miydim? Ben onun öğrenim bur-sunu sağlayabilirdim. Paris'te önce Fransızca öğrenir, sonra da liseye gide-rek esaslı bir tahsil yapabilirdi. Ben üniversiteyi bitirdiğim zaman o da lise-yi bitirmiş olurdu. Birbirimizi sevebilirsek, ne iyi, evlenip memlekete bera-ber dönerdik.¹²⁷

Zekeriya bu parlak fikrini hemen hayata geçirdi. Sabiha'ya düşüncelerini ve yaşam planlarını detaylı bir şekilde anlatan uzun bir mektup yazdı.

Haftalarca postacının yolunu gözledi ama yanıt gelmedi. Günler geçtikçe morali bozuluyor, "çocukça" diye nitelendirdiği girişimine genç kızın kah-kahalarla güldüğünü düşünüp kendisine kızıyordu. Bir süre sonra umut et-meyi kesti.

Farkında değildi ama bu "çocukça" girişim birkaç yıl sonra meyvesini ve-recek, yaşamının 52 yılını paylaşacağı hayat arkadaşını bu girişime borçlu olacaktı.

Zekeriya'nın mektubu Sabiha'ya ulaşmıştı. Sabiha başlangıçta çok şaşır-mış ama hiç gülmemişti:

Yüzünü hiç görmediğim bir erkeğin izdivaç (evlilik) teklifi bende mühim bir tesir yaratmadı. Fakat gönlümü, kafasını kafama uygun bildiğim ve dürüstlü-ğüne inandığım bir arkadaşla Paris'te okumak hayaline kapılmaktan kurtara-madım. Hayalim çok genişti... Yaşım çok gençti... İnce, uzun elemeğe hiç lü-zum görmeden, Paris'te tahsilin cazibesine hemen kapılıverdim.¹²⁸

Bir anda ortaya çıkan Paris hayalleriyle allak bullak olan 18 yaşındaki Sa-biha İstanbul'da elde edemeyeceği iyi öğrenime ve belki de mutlu bir evlili-ğe bu sayede kavuşabilirdi. Heyecan içinde annesi ve ablasının yanına koştu, mektubu gösterdi ve kızılca kıyamet koptu: Sabiha yabancı bir erkekle mek-tuplaşıp planlar yapmakla suçlandı. Üstelik bu erkek kendi cemaatlerinden bile değildi:

Biz Selânikli olmayana kız vermeyiz! diye itiraz ettiler.

O zamanlar Selânik'te bir klik zihniyeti hâkimdi... Türklüğe girmiş fakat tamamen temessül etmemiş¹²⁹ bir muhitin müşkülleriyle¹³⁰ karşılaştım. Fa-kat benim için klik değil, muhitin ve cemiyetin çerçevesi bile dar geliyordu.

127 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 55.

128 *Sabiha Zekeriya Bize Hayatını Anlatıyor*, Naci Sadullah (Daniş) röportajı, *Yedigün* dergisi, sayı 135, 9 Kasım 1935, s. 9.

129 Özümsememiş.

130 Zorluklarıyla.

Benim yükselmeme mani olan bu çemberi kırıp, daha geniş bir muhitte nefes almak iştahını duydum.¹³¹

Sabiha, “klik zihniyeti” nitelemesiyle Dönmeliği kastediyordu. O, hiçbir kavramın eğitim ve gelişiminin önüne dikilmesini istemiyordu ancak yıl 1913’tü ve henüz 18 yaşındaydı. Ailesine göre bu şeref ve namus meselesiydi: Ne mektubu yanıtlayabilir ne de bir daha konuyu açabilirdi.

Zekeriya’nın Paris serüveni de 1914 yazında sona erdi. Beş-altı arkadaşıyla birlikte ders yılı sonunda tatil için İngiltere’ye gitmişlerdi. 20. yüzyıl başlarının ünlü plaj ve tatil kenti Brighton’da öğrenci harçlığıyla kalabilecekleri çok ucuz pansiyonlara yerleştiler. Yazık ki, tatilleri fazla uzun sürmedi. 28 Haziran 1914’te, Mlada Bosna¹³² örgütü üyesi Sırp asıllı Gavrilo Princip, Saraybosna’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük Franz Ferdinand ve eşi Prenses Sophie’yi öldürdü. 28 Temmuz’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan’a saldırdı ve Birinci Dünya Savaşı başladı.

Dünya bir anda kamplara bölünmüş ve gençler İngiltere’de beş parasız kalma tehlikesiyle yüz yüze gelmişti. Fransa’ya dönecek paraları bile yoktu. Neyse ki, Osmanlı İmparatorluğu henüz Britanya’yla savaş halinde değildi ve büyükelçilik Paris’e dönmelerini sağladı. Ancak Almanya Fransa’yı işgal etmeye başlamıştı bile ve herkes kaçıyordu. Bir trende zar zor yer bulup Marsilya’ya ulaştılar, oradan da gemiyle İstanbul’a döndüler.

OSMANLI SON SAVAŞINA GİRİYOR, ZEKERİYA İLK GAZETESİNİ ÇIKARIYOR

Zekeriya başkenti savaş endişesi içinde kıvranır buldu. Balkan Savaşları bite-li henüz bir yıl olmuştu. Avrupa’daki yurdunu terk edip can havliyle son Osmanlı toprağına sığınan yüz binler sefalet, ordu sürekli dövüşüp yenilmekten teslimiyet ve yılgınlık içindeyken, savaşların en büyük ve en kanlısı kapiya dayanmıştı. Düvel-i muazzama¹³³ ikiye bölünmüştü. Bir yanda Britanya, Fransa ve Rusya diğer yanda Almanya ve Avusturya-Macaristan. İlerleyen yıllarda bu kamplaşma ve savaşa ABD dahil daha pek çok ülke katılacaktı.

Okuyup yazmakla ve siyasetle biraz olsun ilgilenenler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en güçlü şahsiyeti Enver Paşa’nın ne yapıp edip koca imparatorluğu Almanya’nın yanında savaşa sokacağı kaygısı içindeydi.

131 Sabiha Zekeriya Bize Hayatını Anlatıyor, s. 9.

132 Genç Bosna.

133 Büyük devletler.

Enver Bey sadece beş yıl önce henüz binbaşıyken, Berlin’de Askerî Ataşe olarak görevlendirilmiş ve Alman kültürünün militarist yanıyla tanışmıştı. 1909 yılındaki bu tanışmada pek çok dost edinmiş, Almanların askerî disiplin ve becerisinden çok etkilenmişti.

Sonraki beş yıl içinde Enver Bey tüm terfi rekorlarını kırıp geçti: 18 Aralık 1913’te albay rütbesine ulaştıktan yalnızca on sekiz gün sonra, 5 Ocak 1914’te, henüz otuz üç yaşındayken paşalığa yükseldi ve bir çırpıda Harbiye Nazırı¹³⁴ oldu. Osmanlı tahtında, 31 Mart Vakası ardından II. Abdülhamid yerine bizzat İttihat ve Terakki tarafından tahta çıkarılan V. Mehmed Reşat (Sultan Reşat) oturuyordu. Taze paşa Enver, Sultan Reşat’ın beş yıl önce vefat eden kardeşi Şehzade Süleyman Efendi’nin on altı yaşındaki kızı Emine Naciye Sultan’la evlenerek saray damadı payesini de elde etti.

Harbiye Nazırı Enver Paşa ilk iş olarak binin üzerinde yaşlı ve alaylı subayın işine son verdi, yerlerine genç subayları atadı. Otto Liman von Sanders Paşa başta olmak üzere toplam 190 Alman subayı danışman olarak getirdi; savaş başladıktan sonra hepsini doğrudan ordu komutanı ve kurmay subayı olarak kullandı. Bu danışman komutanlardan biri de Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Başkanı Albay Franz von Papen’di. Von Papen, 1939 yılında Almanyaya Büyükelçisi olarak tekrar Türkiye’ye dönecek, bu kitabın Birinci Bölümü’nde anlatıldığı gibi Nazi yandaşı basını ve yerli Nazileri örgütleyip paraya dağıtacaktı.

Enver Paşa, 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti’yle Almanyaya arasında Rusya’ya karşı gizli bir anlaşma imzalanmasını sağladı. 10 Ağustos’ta, filo komutanı Amiral Wilhelm Anton Souchon yönetimindeki, Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı’ndan girmesine izin verdi. Gemilere Osmanlı bayrağı çekilip Yavuz ve Midilli adları verildi. Bir çırpıda Osmanlı Donanma Komutanlığı’na atanan Alman amirali Souchon’un yönettiği Osmanlı üniforması giydirilmiş Alman mürettebatlı bu iki savaş kruvazörü, 29 Ekim’de dokuz Osmanlı savaş gemisiyle birlikte Karadeniz’e açıldı. Henüz savaş ilan edilmemiş olmasına karşın gemiler, Enver Paşa’nın gizli emriyle İstanbul Boğazı açıklarındaki Rus donanmasına saldırdı. Ardından kuzeye seyreden filo; Odessa, Sivastopol, Novorossiysk, Feodosya limanlarını bombaladı; bir torpido gemisine ağır hasar verip, bir mayın ve on beş askerî nakliye gemisini batırdı ve amaç hasıl oldu: 2 Kasım’da Rusya, 5 Kasım’da İngiltere Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan etti.

14 Kasım’da İstanbul Fatih Camisi’nde Cihad-ı Ekber¹³⁵ fetvası okundu, Osmanlı İmparatorluğu 623 yıllık varlığına son verecek Birinci Dünya Savaşı’na resmen girdi.

134 Milli Savunma Bakanı veya dönemin anlayışına göre Savaş Bakanı.

135 Büyük Cihad.

Istanbul'a döner dönmez yeniden *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çalışmaya başlayan Zekeriya, savaşın ve yaşanan sefaletin birinci elden tanığıydı:

Halk şaşkına dönmüştü. Zaten Balkan yenilgisinden yeni çıkmıştık. Henüz yaralarımız kurumamıştı. İtalyanlar Trablus'u ve Adaları (Ege adaları) almıştı. Bu defa da Almanlar hesabına sağda solda dövüşmek ve boşuna kan dökmek kimsenin hoşuna gitmiyordu.

(...) Gazetelerin çoğu gibi *Tasvir-i Efkâr* da savaşa girişimizi kaçınılmaz bir şey gibi göstermeye çalışıyordu. Oysa savaşa girişimiz halk ve imparatorluk için bir yıkım oldu. Önce bir kıtlık başladı. Bu kıtlık yıldan yıla arttı. (...) Çocuklar sütsüz, hastalar ilaçsız, insanlar ekmeksiz kaldı. Bunun yanında karaborsacılık, yolsuzluk ve rüşvet aldı yürüdü. İttihatçılara bağlı imtiyazlılar sonsuz servetler yaptılar. (...) Hele Harbiye Nezareti Levazım Dairesi Başkanı Topal İsmail Hakkı Paşa'nın hırsızlığı artık dillere destan olmuştu.¹³⁶

Yokluk ve yolsuzluklar halkı kasıp kavuradursun, yüzyıla yakın bir süredir savaştan savaşa koşan ve hep kaybeden Osmanlı ordusu, bu büyük yenden paylaşım mücadelesinde aynı anda pek çok cephede birden dövüşmek zorundaydı. Bu, eldeki sınırlı silah birikimi ve kuşaklar boyunca savaşmaktan soluk alamaz hale gelmiş insan malzemesiyle altından kalkılabilecek bir yük değildi.

İlk savaş Britanya'nın Basra ve Bahreyn'i işgal etmesiyle 20 Aralık 1914'te Irak cephesinde başladı. 21 Aralık 1914'te Enver Paşa orduyu Rus sınırına, o korkunç kıyımın yaşanacağı Allahuekber dağlarına sürdü ve Kafkasya cephesi açıldı. 14 Ocak 1915'te 4. Ordu Sina ve Filistin cephesinde Britanya güçlerine karşı hücumla geçti. 19 Şubat 1915'te Çanakkale cephesine ilk düşman mermileri düştü. Hicaz-Yemen cephesinde ise az sayıda askeri güç hemen hiçbir destek ve yardım almadan Britanya destekli Araplara direnmeye çalışıyordu. Çanakkale'yi geçemeyen Britanya ve Fransız orduları bu kez Balkanlar'dan saldırmayı deneyince 1916'da Balkan cephesi açıldı. Bu kadarı yetmezmiş gibi, Polonya-Ukrayna sınırında direnmesi gereken Avusturya-Macaristan Ordusu başarısız olunca Ruslar Romanya sınırına doğru indi ve Enver Paşa Almanlara yardım teklif etti. Daha önce Çanakkale'de başarıyla savaşan askerler Eylül 1916'da Karpat dağlarına ulaştı ve Galiçya cephesi de açılmış oldu.

Gazeteci Zekeriya tanık olduğu onca sefalet, felaket ve yanlış karardan sonra başkaları değil, kendi adına gazetecilik yapmaya karar verdi:

Artık kabuğuma sığamıyordum. İçim içime dar geliyordu. Kabuğumu kırıp çıkmak, kanatlanıp kendi havamda uçmak istiyordum. O vakte kadar

136 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 58.

hep başkalarının gazetelerinde, başkaları hesabına çalışmışım. Şimdi artık kendi başıma gündelik bir gazete çıkarıp bağımsızlığıma kavuşmak istiyordum.¹³⁷

Zekeriya o sıralar *Yeni Gün* gazetesinde çalışıyordu. Selânik'te daha öğreniyken el ele tutuşup yayıncılık dünyasına balıklama daldığı, birlikte dergi çıkarıp kitap yazdığı yakın dostu Nebizâde Ahmet Hamdi de aynı gazetedeydi. Gözü kara iki dost, hedefi daha da büyütüp günlük gazete çıkarmaya kalkışamaz mıydı? Kalkıştılar:

En başta para yoktu. Yani barut yoktu. Gazeteyi birlikte çıkarmayı kararlaştırdığımız arkadaşım Hamdi ile birlikte Yunus Nadi beyin *Yeni Gün* gazetesinde çalışarak ancak hayatımızı kazanıyorduk. Gündelik gazete ise hayli sermaye isterdi, bu parayı bulmamız gerekiyordu. Gerçi o zamanın gazeteleri, büyük sermaye isteyen birer kapitalist müessese değillerdi. Cebine birkaç para koyan herkes bir dergi ya da bir gazete çıkarmaya yeltenebilirdi. (...) Cahil, cesur olur. Biz de bilgisizlikten ve görgüsüzlükten aldığımız cesaretle, bu işi başaracağımızı umuyorduk.¹³⁸

Ahmet Hamdi abisini kandırdı, ondan biraz para kopardılar. Bu para mürettiphaneye¹³⁹ ve ikinci el matbaa makinesine yeterdi. Ancak çalışanların aylıklarını, kâğıt giderlerini ve günlük masrafları karşılayacak miktarda döner sermayeye de ihtiyaçları vardı. Selânik'te birlikte okudukları ve kısa süre önce mirasa konmuş Eşref adlı Arnavut kökenli arkadaşları imdatlarına yetti: Gazeteye ortak oldu ve sermayeyi karşıladı.

Sirkeci'deki Büyük Postane'nin arkasındaki hanların birinde kat kiraladılar, mürettiphaneyi kurup, ikinci el matbaa makinesini aldılar ve ufak bir teknik kadroyla çalışmaya başladılar. Var olanlardan farklı bir ses çıkarmayı amaçladıkları için gazetelerine *Yeni Ses* adını verdiler. *Yeni Ses*'in başyazılarını kendilerinden biraz daha büyük Reşit Saffet¹⁴⁰ adlı diplomatlık yapmış, dünyayı ve siyaseti iyi tanıyan bir genç yazıyordu. Başyazılar hariç gazetede ki haber ve yazıların tamamı Zekeriya ve Ahmet Hamdi'nin elinden çıkıyordu ve çok yoruluyorlardı:

Günde 12 saatten fazla çalıştığımız olurdu. Yemeklerimizi bile iş arasında ayakta yiyorduk. Gece geç vakit iş bittikten sonra civardaki meyhanelerden

137 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 65.

138 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 65-66.

139 Yazı dizgi birimi ve malzemeleri.

140 Reşit Saffet Atabinen (1884-1965): Paris Siyasî Bilimler (École Libre des Sciences Politiques) mezunu, diplomat, siyasetçi, gazeteci. Lozan Barış Konferansı Türk Murahhas Heyeti Genel Sekreteri, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Kurucu ve başkanı, Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi başkanı.

birinde bir iki kadeh atıp dinleniyor, işkembecide karnımızı doyuruyorduk. Hayat böyle gidiyordu. Eğlenmeyi unutmuştuk.¹⁴¹

SABIHA VE ZEKERİYA NİHAYET EVLENİYOR, İTTİHATÇILAR NİKÂHA SAHİP ÇIKIYOR

Zekeriya eğlenmeyi unutmuştu ama bir çöpçatanın akıl almaz sabrı ve inadı sayesinde evlenmeyi hatırlayacaktı.

Gazetedeki her zamanki yoğun günlerinden birinde yaşlı bir kadın ziyaretine geldi. Konuğu, Selânik'teyken evinde pansiyoner olarak kaldığı, akraba-sının kızı Sabiha'yla onu evlendirmeye kalkışan kadındı.

Biraz eski günlerden, yitirdikleri Selânik'ten konuştuktan sonra kadın, yaşlılara özgü o sevimli teklifsizlikle, “Zikri, sen hâlâ bekâr mısın?” deyiver-di. Bekâr olduğunu öğrenince, “Hani Selânikli bir kız vardı... Kızı bulsam, onunla evlenmeye razı mısın?” diye sordu. Hazırlıksız yakalanan Zekeriya fazla düşünmeden, “Olur!” dedi.

Aradan bir hafta geçti, geçmedi, “Valide hanım” dediği kadın gazeteye ye-niden geldi. “Kız hazır!” diye sevinç içinde müjdeledi:

Kızla görüştüm. O seni hâlâ unutmamış. Senden söz açılınca heyecanlandı, sevindi, kızardı. Sonra fikrimi açtım, önce utanıp önüne baktı, sonra boynu-ma sarıldı. Şimdi söz senin.¹⁴²

Sabiha ve Zekeriya'nın yolları üçüncü kez kesişiyordu ve bu kez durum son derece ciddiydi. İyi bir gazeteci kadar fikri takip sahibi olan çöpçatan ha-nım akıp geçen yıllara, savaşımlara, yıkıma, göçlere teslim olmamış; Zekeriya'yı arayıp bulmuş, olurunu alıp Sabiha'ya aktarmış, o da kabul etmişti. Hamle sırası artık Zekeriya'daydı:

O zaman İstanbul'da bekârlık canıma tak etmişti. (...) Kûf kokan yabancı pansiyonlarda sürünmekten bıkmıştım. Yalnızlık ve bekârlık çekilir şey de-ğildi. İşte önüme bir fırsat çıkmıştı, bu fırsattan yararlanmalıydım. Fakat ben daha kızı görmemiştim. O zamanki koşullar da buluşup görüşmemize pek el-vermiyordu.¹⁴³

“Valide hanım”, kızın güzelliği ve okuma merakı konusunda güvence ver-mişti ama görüşmeleri “namuslu bir aile kızı” açısından olanaksızdı. Zekeri-ya isterse kızın abileriyle temas kurar, onlar onaylarsa görüşmeleri sağlanı-rdı. Zekeriya bu öneriye de “Peki” dedi.

141 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 67.

142 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 68.

143 *A.g.e.*, s. 68.

Birkaç gün sonra gazetenin telefonu çaldı. Arayan Sabiha'nın avukat abisi Celâl'di (Derviş Deriş). Çöpçatan yine bir adım öne geçip, Zekeriya'nın onları aramasını beklemeden Sabiha'nın abisinin eşi Sırriye ile görüşmüştü. Zekeriya ve Celâl o gün saat beşte buluşmak üzere randevulaştı.

Buluştuklarında Celâl Bey Zekeriya'yı tepeden tırnağa süzdü, sonra yüzünden hiç eksiltmediği tebessümüyle, "Siz kız kardeşimle evlenmek istiyormuşsunuz. Bu konuda ne dereceye kadar ciddi olduğunuzu öğrenmek istiyorum," diye sordu. Kısa bir sohbetin ardından Zekeriya ailenin kendisi hakkında kapsamlı bir araştırma yaptığını fark etti:

Meğer benim hakkımda bilgi toplamışlar, bir defa da benimle görüşmeye ve beni yakından görmeye karar vermişler. Çünkü verecekleri karar çok önemliydi. Hatta tarihi bir nitelik taşıyordu. Kız bir "Dönme" ailesine mensuptu.¹⁴⁴

Zekeriya henüz bilmiyordu ancak Sabiha'nın Dönme olmayan bir erkekle evlenmesi fikri gerek aile gerekse Dönme camiası içinde ciddi kaosa yol açmıştı. Abilerin çoğu bu düşünceye şiddetle karşı çıkmış ancak hem aydın bir insan hem de İttihat ve Terakki üyesi olan Celâl evliliği inatla savunarak aileyi ikna etmişti.

İlk görüşmelerinden bir hafta sonra Celâl, Zekeriya'yı evine yemeğe davet etti:

İleride ömrüm boyu hayat arkadaşım olacak kızla ilk defa o gün tanıştım. Önce fotoğrafını bile görmemiştim. Nedense siyahlar giyinmişti. Ona pek de yaşıyordu. O gün beraber yemek yedik. Bu bir biçim nişanlanma sayıldı. O günden sonra haftada bir ziyaretlerine giderdim. Fakat bizi asla yalnız bırakmazlardı. Yanımıza mutlaka aileden bir kadın takarlardı.¹⁴⁵

Gençlerin ilişkisi evliliğe doğru hızla ilerlerken Sabiha'nın annesi Atiye Hanım bir gün damat adayıyla baş başa görüşmek istedi. İkisi yalnız kalır kalmaz, "Oğlum, sen benim kızımın evlenmek istiyorsun ama biliyor musun ki, o yemek pişirmesini bilmez, dikiş dikmesini sevmez," dedi. Zekeriya'nın yanıtı son derece açık ve netti: "Valide hanım, ben kendime hizmetçi aramıyorum, hayat arkadaşı arıyorum..."¹⁴⁶

Sabiha ve Zekeriya'nın nişanlılığı sürecinde Birinci Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam ediyordu. İstanbul, yokluk ve yoksunluk içinde perişan bir kent görünümündeydi. Pek çok önemli ihtiyaç maddesi gibi, gazete kâğıdı da bulunmuyordu. Bulunduğu günlerde kâğıt stoklayacak sermayeleri olma-

144 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 69.

145 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 70.

146 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel-Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 37.

dığı için Zekeriya ve Ahmet Hamdi Bey, çok sevdikleri *Yeni Ses* gazetesini daha fazla sürdüremeyip kapatmak zorunda kaldı.

Tam da o günlerde Balkanlar'dan gelen büyük göçmen topluluklarını yerleştirecek, iş ve toprak bulacak bir daire kurulmuştu. Dairenin bir işi de çoğu Alevi olan göçer aşiretlerini dağdan indirip yerleşik hayata geçirmekti. Muhacirin ve Aşayir¹⁴⁷ Müdürlüğü adlı kuruluşun başına Paris'te hukuk fakültesini bitirip gelen Şükrü Kaya¹⁴⁸ geçirildi. Aşayir şubesi müdürlüğüne de Zekeriya atandı ve işsiz kalmaktan kurtuldu.

Zekeriya'nın bir Dönme kızla evleneceği haberi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kulağına kadar ulaşmıştı. Cemiyetin ünlü kurucularından, o sıralarda Fenerbahçe Spor Kulübü'nün başkanlığını da yapan Selânikli Dr. Nâzım Bey Zekeriya'yı çağırıp tebrik etti ve yapacağı evliliğin ne kadar önemli olduğunu anlattı:

Sen belki farkında değilsin, fakat yüzyıllardan beri birbirine yan bakan iki toplumun birleşip kaynaşmasına yol açıyorsun. Dönmelik kastına ölüm yumruğu indiriyorsun. Biz bu olayı gereği gibi değerlendirmeli ve Türklerle Dönmelerin birleşmesini bu vesile ile kutlamalıyız. Bunu milli ve tarihi bir olay gibi değerlendirmek gerek.¹⁴⁹

Sabiha ve Zekeriya'nın nikâhı bir anda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düzenlediği milli bir olay haline geldi. Gazetelerde çarşaf çarşaf duyuruldu, ilan edildi.

Nikâh Şehzadebaşı'ndaki Suphi Paşa Konağı'nda¹⁵⁰ kıyıldı. O tarihlerde, bir hoca tarafından yönetilen dinî nikâhta gelin ve damat yan yana gelemezdi. Taraflar birer erkek vekil tarafından temsil edilirdi. Sabiha'nın vekili İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli üç liderinden biri olan Dahiliye Nazırı¹⁵¹ Talât Paşa'ydı. Zekeriya'nın vekili ise yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parlak isimlerinden Dr. Tevfik Rüştü Aras¹⁵² oldu. Nikâh kıyılırken Sabiha konağın harem bölümünde Zekeriya da erkeklerle birlikte selamlıktaydı. Tam nikâh sırasında kız tarafı vekili Talât Paşa, "Biz kızımızı bedava vermeyiz, bin lira isteriz," diye şaka yollu bir talepte bulundu. Hemen Zekeriya'ya gelip sordular, "Ne dersin?" diye:

147 Göçmenler ve Aşiretler.

148 Mehmet Şükrü Kaya (1883-1959): Siyasetçi, çevirmen, yazar. Atatürk'ün çalışma arkadaşlarından, 1927-1938 yılları arasında İçişleri Bakanı.

149 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 70.

150 İstanbul Üniversitesi eski rektörlük binası, halen İlahiyat Fakültesi Dekanlığı.

151 İçişleri Bakanı.

152 Dr. Tevfik Rüştü Aras (1883-1972): İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarındandı. 1920-1938 arasında beş dönem milletvekilliği, 1925-1939 arasında Dışişleri Bakanlığı yaptı. Çok partili rejime geçişte Demokrat Parti'yi destekledi.

Nikâh günü Sabiha ve Zekeriya.

İstanbul İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisadi İstatistik Anabilim Dalı

O dakikada cebimde on lira bile yoktu. Bütün nikâh masrafını İttihatçılar görmüştü. Bol keseden, “Veririm” dedim. İmam duasını okudu. Bizleri tebrik ettiler. Lokumlar yendi, resmen nikâhlanmış olduk. Ertesi gün bütün gazeteler bu haberi önemle verdiler. O günden sonra da bizim evlenmemiz Dönme toplumu arasında bir örnek oldu. Arkamızdan kız-erkek Türklerle evlenenler çoğaldı. Ve böylece Dönmelik kastı yıkılıp tarihe karıştı.¹⁵³

Sabiha ve Zekeriya’nın nikâh tarihi tam olarak bilinemese de ilk kızları Sevim 1917 Şubat’ında doğduğu için 1915 sonu ya da 1916 başında evlendikleri tahmin edilebilir.

Sabiha ve Zekeriya’yı, önemli liderlerinden Dr. Nâzım Bey’in deyişiyle “Dönmelik kastına ölüm yumruğu” indirmek amacıyla görkemli bir törenle evlendiren İttihat ve Terakki, tam da düğünün olası tarihi sürecinde yani 1915 ilkbaharı ile 1916 sonbaharı arasında Anadolu’da insanlık suçu işliyordu. Sabiha’nın sevgi dolu ve esprili nikâh vekili İçişleri Bakanı Mehmet Talât Paşa, Ermeni Soykırımı’nın gerekçesi olarak gösterilen Tehcir Kanunu’nun baş sorumlularındandı. Yani aynı günlerde Anadolu Ermenilerinin üzerine de düğün derneksiz bir şekilde “Ölüm yumruğu” indiriliyordu.

24 Nisan 1915 tarihinde başladığı kabul edilen Ermeni Soykırımı’nda yaklaşık bir buçuk milyon Osmanlı vatandaşı Ermeni, tüm mal ve mülklerine el konularak sürgün edilmiş, bu süreçte devlet güçleri ve çeteler tarafından bir iddiaya göre 600 bin, bir iddiaya göre de 1 milyon 200 bin insan katledilmişti.

Sabiha ve Zekeriya bütün bu olanlardan haberdar mıydı? Bir tepki verebilirler miydi? Bu soruları yanıtlamak mümkün değil. Ayrıca, altını çizmek gerek ki, evlendikleri sırada Sabiha 20-21, Zekeriya 25-26 yaşlarındaydı; Zekeriya’nın işe yerleştirilmesini ve evlenmelerini de İttihat ve Terakkiye borçluydular.

Ancak, Sabiha ve Zekeriya yıllar sonra Bakû’da kaleme aldıkları anılarında da Ermeni tehcirine, soykırımına veya büyük felâkete hiç değinmediler.

153 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 71.

İlk Feminist Makaleler, Amerika'da Eğitim, Resimli Ay Dergisi ve Nâzım

SAVAŞ BİTİYOR,
ZEKERİYA BÜYÜK MECMUA'YI ÇIKARIYOR,
SABIHA İLK FEMİNİST MAKALELERİNİ YAZIYOR

1917 ve 1918 Osmanlı İmparatorluğu için kaybedileceği aşikâr bir savaşın zor ve dayanılmaz yıllarıydı. Özellikle başkentte, açlık ve yokluk yetmezmiş gibi, cepheden dönen askerlerle birlikte gelen kolera salgını on binlerce asker ve sivilin yaşamına mal oluyordu.

Herkes gibi, Sabiha, Zekeriya ve minik kızları Sevim de giderek ağırlaşan yoksulluğun altında eziliyordu:

Zekeriya Muhacir Umum Müdürlüğü'nde aşiretler müdürüydü. Pek az bir maaşı vardı. Biz de harp içinde saman ekmeği, kaynamış ayva ile geçinen nesildendik. Cağaloğlu'nda, Molla Fenari Sokağı'nda, Abdullah Cevdet'in¹ iki katlı apartmanının birinci dairesinde yaşıyorduk. Olayları büyük bir ilgi ve üzüntüyle izliyor, bir şeyler yapmak ihtiyacını duyuyorduk.²

Zekeriya ne çökmekte olan devletin zorlukla ödediği mütevazı maaştan ne de yaptığı işten hoşnuttu. Tutkunu olduğu gazetecilik mesleğine dönmek istiyordu. Aradığı fırsatı kendisiyle aynı kuşaktan olan; ilk dergisini 1916 yılında çıkaran gazeteci, karikatürist ve sinemacı Sedat Simavi'de³ buldu. 30

1 Abdullah Cevdet Karlıdağ (1869-1932): İttihat-ı Osmani Cemiyeti'ni kuran tıbbiyelilerden, göz hekimi, şair, siyasetçi. "Batıcılık" akımının ve "Biyolojik Materyalizmin" öncülerinden. İşgal döneminde İngiliz yandaşlığı ve din karışıklığıyla öne çıktı. Kürt Teali Cemiyeti'nde görev aldı.

2 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 22.

3 Sedat Simavi (1896-1953): Aralarında ünlü *Yedigün*'ün de yer aldığı pek çok dergi çıkaran, konulu filmler çeken, piyes, roman ve senaryolar yazan Sedat Simavi, Türkiye Gazeteciler Cemi-

Eylül 1918'de, *Diken* adını verdikleri mizah dergisini piyasaya çıkardılar. Dergide, Sedat Simavi ve Zekeriya'nın yanı sıra; Ömer Seyfettin, Ahmet Rasiim, Yusuf Ziya (Ortaç), Aka Gündüz, İbnürrefik Ahmet Nuri (Sekizinci), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Fazıl Ahmet (Aykaç) yazılarıyla yer alıyordu. Sabiha'ya göre dergi halktan büyük ilgi görmüştü:

Dergide harp zenginleri açığa vuruluyordu. Halk, ölüsüne kefenlik patiska bulamazken onlar, vagon ticareti yaparak zengin olmuşlardı. Zenginlerin bir efsane gibi halk arasında dolaşan hikâyeleri, vurgunları *Diken* dergisinde nükteli yazılarla, karikatürlerle halkın önüne seriliyordu.⁴

İlk döneminde on beş günde bir yayımlanan derginin üçüncü sayısı piyasaya çıkacağı sırada, 30 Ekim 1918'de, Limni adasının Mondros limanında demirli Agamemnon savaş gemisinde Osmanlı ve Britanya imparatorlukları arasında savaş bırakma belgesi imzalandı.

İngiliz amirali Somerset Arthur Gough-Calthorpe ve Osmanlı heyeti başkanı Bahriye Nazırı Rauf Bey⁵ arasında imzalanan savaş bırakma anlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nın, Osmanlı İmparatorluğu açısından bittiğini ve kaybedildiğini belgiliyordu.

Topu topu iki gün sonra; devleti asla kazanamayacağı bir savaşa sokmanın, asker-sivil milyonlarca ölümün, sayısız cinayet ve suikastın, Ermeni soykırımının, yıkım ve sefaletin en önemli sorumluları; İttihat Terakki Partisi'nin üç önemli lideri ve şişirilmiş paşası başkenti gizlice terk etti: "Galata Köprüsü'nün fener direklerine asılacakları" söylentisi duyulur duyulmaz Enver Paşa, Talât Paşa ve Cemal Paşa sırta kadem bastı...

Bu esrareniz yok oluşun öyküsü, onları bizzat kaçıran Alman Deniz Kurmay Yüzbaşı Hermann Baltzer tarafından 1933 yılında *Orient-Rundschau* adlı dergide anlatıldı. Paşaları gözaltına alınmadan ve İngilizlerin eline esir düşmeden önce yurtdışına kaçırma operasyonu, 1 Kasım Cuma gecesi saat 21.00'de başlamıştı:

(...) Akşam saat 9'da Türk Askeri Demiryolları karargâh subayı Yüzbaşı Kurz'la birlikte arabaya binerek Galata köprüsüne gittik. İzimizi silmek için köprü'nün tam ortasında arabadan inerek, geri gönderdik.

Köprü'nün İstanbul yakasında askerî demiryolları karargâh başkanının kü-

yeti'nin kurucuları arasında yer aldı ve ilk başkanı oldu. *Hürriyet* gazetesinin kurucusu, sahibi ve başyazarıydı. Daha sonra oğulları Erol Simavi *Hürriyet* gazetesinin, Haldun Simavi *Günaydın* gazetesinin sahip ve yöneticileri oldular.

4 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 22.

5 Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964): Balkan Savaşı'nda Hamidiye kruvazörü komutanı olarak "Hamidiye Kahramanı" sıfatını kazanan Rauf Orbay, Birinci Dünya Savaşı sonlarında henüz albay rütbesindeyken Bahriye Nazırı (Deniz Kuvvetleri Bakanı) yapılmıştı. Sonradan o görevden ayrınp Mustafa Kemal'le birlikte kurtuluş mücadelesi için Anadolu'ya geçti.

çok gemisi hazır bekliyordu. Hemen boğaza açıldık. Kız Kulesi önüne geldigimizde borda fenerlerini kaldırdık. Saat akşam 10'a doğru gemimiz sessizce Moda rıhtımına girdi.

Rıhtımda gemimizi bağlamıştık ki, birtakım beyler gemiye doğru dikkatlice yaklaştılar ve daha önce anlaştığımız parolayı (*Enver*) söylediler.

Gemiye eski Başbakan Talat Paşa, eski İstanbul Valisi ve 5 kişi daha bindi. Herkesin yanında yalnızca küçük bir bavul vardı. Benim davetim üzerine bu beyler geminin kamarasına girdiler ve hemen başlarındaki fesleri çıkararak birer şapka taktılar.

Birkaç dakika sonra gemimiz ışksız olarak denize açıldı. Kadıköy'ü geçerek kuzeye doğru yol aldık. Üsküdar'ı geçtikten sonra Ortaköy hizasında yönümüzü değiştirerek Avrupa yakasına yaklaştık, borda fenerlerini yerleştirdikten sonra Arnavutköy'de sessizce kıyıya yanaştık.

(...) Moda rıhtımının zifiri karanlığına karşın, Arnavutköy kıyısının aydınlığı gelenleri tanımamızda zorluk çıkarmadı. Enver Paşa yanındaki baylarla birlikte gemiye binerek kamaraya geçti ve Moda'dan aldığımız arkadaşlarını selamladı.

Geriye yalnız eski Donanma Bakanı muhteşem Cemal Paşa kalmıştı. Enver Paşa'nın emir subayı, Cemal Paşa'nın boğazdaki villasının önünden gemiye bineceğini söyleyince, hemen denize açıldık.

(...) Saat 11'de Boyacaköy koyuna girdik. Biraz ileride İstinye'de "Yavuz" gemisi iskelele bağlı olarak duruyordu. Işıklarımızı yakar yakmaz, küçük bir kayıktan ışıla bir işaret geldi ve kayık gemimize doğru yaklaşmaya başladı.

Bir zamanların korkulan muhteşem Cemal Paşası gemimize bindi. (...) Cemal Paşa da yanına bir küçük bavul almıştı. İçeri girer girmez o da fesini çıkararak bir şapka giydi.

(...) Gece yarısına doğru Tarabya önlerinde R-1 torpidosunun borda iskelesinin önüne yanaştım.

(...) Borda merdiveninde beni karşılayan nöbetçi subaya hemen bütün kazanlarına istim vermesini söyledim. Türk konuklarımızı geminin geniş ve ferah kaptan kamarasına bıraktıktan sonra ben gemimle Tarabya'ya gittim.

(...) Biraz sonra gemi kaptanını gemisine götürdüm ve Türk konuklarımızı mümkün olduğunca hızla Sivastopol'e götürüp karaya çıkarma emrini eli-ne verdim.⁶

Paşaları ve yanlarındakileri taşıyan Alman askerî gemisi 3 Kasım Pazar sabah 08.00'de Sivastopol limanına girdi. Talat ve Cemal Paşa birkaç gün sonra Almanya'ya doğru yola çıktı. Enver Paşa, Kafkasya'ya gitmek üzere bir Tatar yelkenlisi ile denize açıldı.

İttihat ve Terakki'nin birbirlerine karşı gizli darbe planlayacak denli iktidar tutkunu eli kanlı paşaları, birkaç yıl sonra art arda öldürüldü: Talât Paşa 15 Mart 1921'de Berlin'de Soğomon Tehliryan adlı Ermeni suikastçı tarafından öldürüldü. Cemal Paşa 21 Temmuz 1922'de Afganistan'a geçmek üzere gittiği Tiflis'te öldürüldü. Bir iddiaya göre, suikastçılar Taşnak Partisi üyesi Karakin Lalayan ve Sergo Vartanyan adlı iki Ermeni gençti. Başka bir iddiaya göre de Cemal Paşa Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Genel Sekreteri Josef Stalin'in talimatıyla öldürtülmüştü.

Asya'da bir Türk-İslâm devleti kurmak amacıyla hareket eden Enver Paşa ise Cemal Paşa'dan birkaç ay sonra Tacikistan'da, 4 Ağustos 1922'de; Kızılordu'yla girdiği çatışmada öldü.

Osmanlı İmparatorluğu 1919 yılına enkaz halinde, mahvolmuş, tüm umudunu yitirmiş olarak girdi. Sabiha, bu yıkımın mağduru ve birinci elden tanığıydı:

(...) İstanbul işgal kuvvetlerinin elinde. İngiliz Amirali Harringtonlar, Amerikan Amirali Bristoller, yönetim mekanizmasına el koymuşlar. (...) Limanda çeşitli bayraklarla süslenmiş düşman gemileri yatıyor. Yemen'den, Galiçya'dan, çeşitli cephelerden katar katar İstanbul'a dönen Mehmetçikler perişan.

(...) Bu macerada ölenlerin, yaralananların, kayıpların sayısı belli değil. Yurt içinde açlıktan, hastalıklardan ölenlerin de sayısı belli değil... Bu hesabı sormaya kimsenin dili varmıyor. Herkes gelecek kaygısında. Bu yıkılıştan sonra memleket ne olacak?

(...) Sokaklarda Senegalli, Hintli, Cavalı sömürge askerleri, çeşit çeşit elbiseleriyle geziyorlar. Bellerinden dizkapaklarına sarkan, renk renk, damalı eteklikleriyle gaydalı, davullu Iskoç kıtaları, bir opera sahnesinde oyun verir gibi sokaklardan geçiyorlar. Boğaz'da Rumeli ve Anadolu hisarlarının üzerinde işgal ordularının bayrakları dalgalanıyor. Türk bayrağı en geriye asılmış...⁷

Britanya, Fransa ve İtalya işgali altındaki başkentte herkes gelecekleri, özgürlükleri ve vatanları için bir şeyler yapabilme arayışı ve çabası içindeydi. Sabiha ve Zekeriya'nın Çağaloğlu'ndaki evleri benzer kaygıları taşıyan genç aydınların buluşma merkezi haline geldi. Sonradan yollarını ayırıp farklı siyasi kulvarlarda yürüyecek olsalar da pek çok yazar, şair, düşünür bu toplantılara katılıyordu. Sonunda "Halka ümit ve cesaret vermek, halkı uyandırmak amacıyla" haftalık bir dergi çıkarmaya karar verdiler. *Büyük Mecmua* adını alacak derginin hukuki sorumluluğunu ve yayın hakkını *Diken* dergisinden zaten ayrılmış olan henüz 29 yaşındaki Zekeriya üstlendi. Dergiye katkıda bulunacak gencecik pek çok yazar, şair ve aydın yayınlanacak yazı-

7 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 17-18.

lar için para istemiyordu. Dergide yazı ve şiirleriyle yer alacak aydınlardan Ömer Seyfettin 35, Ali Canip (Yöntem) 31, Falih Rıfkı (Atay) 25, Yusuf Ziya (Ortaç) 24, Orhan Seyfi (Orhon) 29, Faruk Nafiz (Çamlıbel) 21, Ruşen Eşref (Ünaydın) 27, Köprülüzade Mehmet Fuat (Köprülü) 29, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) 33, Moiz Kohen (Munis Tekinalp) 36 yaşındaydı.

Derginin çıkabilmesi için öncelikle hükümetten izin alınması gerekiyordu. Zekeriya izin için Matbuat Umum Müdürü'ne gitti. Müdür, Nâzım Hikmet'in babası Hikmet Bey'di:

Hikmet bey beni nezaketle karşıladı. Karşısına oturttu. Baştan aşağı şöyle bir süzdü beni. Sonra gençliğime acır gibi bir eda ile, "Be oğlum" dedi, "Bu devirde böyle bir zamanda dergi çıkarılır mı? Başını belaya mı sokmak istiyorsun?"⁸

Zekeriya, Hikmet Bey'in, "Başını belaya sokacağını" söylediği dergiyi, 6 Mart 1919 Perşembe günü piyasaya çıkardı. Çıkış amacı ilk sayıda şöyle anlatıldı:

Ümitsizliğe düşüp etrafa zehir saçacağımıza yahut herkese milletin geleceğinden ümit kalmadığını yayacağımıza oturup elbirliğiyle çalışmak ve milletin kültür bakımından yükselmesini ve gerçek bir millet olmasını sağlamaya çalışmak gerekir...

Sabiha'ya göre de *Büyük Mecmua* farklı fikirlerin yazılıp tartışılabildiği bir platformdu:

(...) Dergi, yenilme acısıyla ümidini kaybeden halka bir ümit ışığı oldu. *Büyük Mecmua* tam deyimiyile bir forumdu. Görüş ve inançları ayrı insanlar bu dergide yıkılışın sebeplerini araştırıyor, kurtuluş yolları bulmaya çalışıyorlardı. Türkçülük, milliyetçilik, Yeni Osmanlılık tartışmaları yanında, sosyalist bakımdan iktisadi akımlar, emperyalizme karşı yazılar, feminizm konuları yer alıyordu...⁹

Feminizm konularının yazarı öngörülebileceği gibi Sabiha'ydı. Sabiha, 17 Nisan 1913'te ilk sayısı yayınlanan *Kadınlar Dünyası* dergisinin yayıncısı ve ilk kadın hakları derneği kurucusu Ulviye Mevlan'ın,¹⁰ sonraki yıllarda aynı dergide Mükerrerrem Belkıs'ın ve diğer kadınların başlattığı feminizm mücadelesini *Büyük Mecmua* platformunda başarıyla sürdürüyordu. Tarihçi Prof. Dr. Zafer Toprak'a göre Sabiha yeni bir feminizm anlayışı geliştirmişti:

8 Zekeriya Sertel, *Mavi Gözlü Dev*, Ant Yayınları, 1969, s. 13-14.

9 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 23.

10 Nuriye Ulviye Mevlan Civelek (1893-1964): Feminist gazeteci, yazar ve yayıncı. *Kadınlar Dünyası* adlı dergiyi çıkardıktan bir buçuk ay sonra, 28 Mayıs 1913'te kadınların eğitim ve çalışma olanaklarını geliştirmek, kıyafet haklarını iyileştirmek amacıyla Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ni (Osmanlı Kadın Hakları Savunma Derneği) kurdu.

Cihan Harbi sonrası feminizm söylemini farklı bir aşamaya taşıyacak olan bir diğer dergi *Büyük Mecmua* idi. Bu dergide yayınlarıyla kadın sorununa yeni bir soluk getirecek kişi ise Sabiha Zekeriya olacaktı. *Büyük Mecmua* Türk feminizmi diye bir anlayış geliştirecek ve “müsavat-ı tamme”¹¹ ötesinde kadının siyasal haklarını savunacaktı. Bu tür bir beklenti için aynen Batı’da söz konusu olan Cihan Harbi yıllarında kadının görünür oluşunu vurguluyordu.¹²

Sabiha, uluslararası feminizm hareketinin birinci dalgasıyla¹³ örtüşen savları benimseyen yazılar kaleme alıyordu. Derginin birinci sayısında yer alan, Osmanlı kadınlarında savaş sürecinde ortaya çıkan değişim ve gelişmeleri inceleyen, “Kadınlığa Dair: Türk Kadınlığının Terakkisi”¹⁴ başlıklı makalesi de paralel bir yaklaşımın ürünüydü:

Her tarafta görülen batâete,¹⁵ tevakkufa¹⁶ rağmen kadınlık âleminde elli senede vücuda gelemeyecek olan bir tekâmül,¹⁷ seri bir tebeddül¹⁸ görüldü. Denebilir ki harpten en ziyade müstefid olan¹⁹ kadınlık âlemidir... Bu zamana kadar yalnız gazete sahifelerinde yer bulan kadın hakkı, kadın vazifesi, Umumi Harp’te az çok hakiki bir şekil almış, şenî bir hayata²⁰ mazhar olmuştur.²¹ Kadınlar, eski zihniyete uymayan birçok yenilikler ve tahavvüller²² göstermişlerdir. Mesela kadınlar, devâire,²³ ticarethanelere, fabrikalara girmişler, maddi manevi hayatta her türlü mesâibe²⁴ göğüs germişler, onların da hayatta mücadeleye elverişli bir kolu ve dimağı olduğunu ispat etmişlerdir.²⁵

11 Tam eşitlik.

12 Zafer Toprak, *Türkiye’de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928*, Doğan Kitap, 2017, s. 65-66.

13 Birinci dalga feminizm: İlk kez 17. yüzyılda kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması talebiyle ortaya çıktı, Fransız Devrimi’nin ardından yaygınlaştı ve gelişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kadınların eğitim özgürlüğü ve oy hakkı talepleri yaygınlık ve başarı kazanmaya başladı.

14 Gelişimi.

15 Yavaşlığa.

16 Duraklamaya.

17 Olgunlaşma.

18 Değişim.

19 Yararlanan.

20 Kötü yaşam koşullarına.

21 Kavuşmuştur.

22 Değişiklikler.

23 Resmi kurumlara.

24 Zorluğa.

25 *Biyografya 9 Sabiha Sertel*, “Sabiha Sertel’de Kadın Sorunu ve İdeolojik Duruş” adlı Burcu Ertuna Biçer makalesi, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 41.

Sabiha, gelenekler doğrultusunda yaşamın dışında tutulmaya çalışılan Osmanlı kadınlarının savaş yüzünden kaçınılmaz olarak zorluklarla mücadele ettiğini, bu sayede kısa sürede gelişip, yetenek ve becerilerini kanıtladığını savunuyor; “kadınlık âlemini” savaştan en çok yararlanan kesim olarak sunup ironi yapıyordu. Sabiha aynı yazıda, “tesettür” savunan ve hükümeti din adına müdahaleye çağırarak Darülfünun²⁶ Rektörü Naim Bey²⁷ ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesini de kıyasıyla eleştiriyordu:

Fakat memlekette kara tehlikenin tahakkuku²⁸ gayesini takip eden bu zümrenin neşriyat ve telkinatı²⁹ artık tesir yapmaktan çok uzaktır. Çünkü hayat da değişmiş, fikirler terakki etmiş ve tesettür bir din meselesi olmaktan ziyade bir sanat meselesi olmuştur. Hele hükümetin tesettür işine müdahalesi zamanı çoktan geçmiş ve bu tecrübenin akamete³⁰ mahkûm olduğu şimdiye kadar olan emsaliyle sabit olmuştur. Hatta *Tasvir-i Efkâr*’ın tesettür etrafında vuku bulan irticaâne neşriyatını birçok kadın mahfillerinin³¹ protestoya teşebbüs ettiklerini haber aldık.³²

Sabiha bu kadarla yetinmedi, birkaç hafta sonra, derginin beşinci sayısındaki, “Kız Darülfünunu Meselesi” başlıklı yazısında Rektör Naim Bey’in fikirlerini bir kez daha hedef aldı:

Darülfünun asrileşmek ve harsen³³ yükselmek için lâzım olan vasıtaların en mühimi ve belki de birincisidir. Fakat bugün onu eski medrese şekline sokmak, iskolaistik³⁴ telakkilerle yeni hayat yolunda yaşatmak imkânsızlığı gözler önünde bariz bir hakikat şeklinde dururken yine bu bâtil ve çürümüş zihniyetlerle onu idare etmek isteyen eller olduğunu görüyoruz. Klerikalizmin³⁵ can çekiştiği bir asırda, biz en mühim ve asri bir müessesemizi bu zihniyetle idare ediyoruz, hayatın zaruri icaplarına ve cereyanlarına göz yumup, ku-

26 Darülfünun: Üniversite. Sözcük anlamı, fen bilimleri evi.

27 Babanzâde Ahmet Naim Bey (1872-1934): Darülfünun Edebiyat Fakültesi’nde felsefe, mantık, ruhiyat ve ahlâk dersleri verdi, bir dönem rektörlük yaptı; kadın-erkek öğrencilerin aynı çatı altında öğrenim görmesine şiddetle karşı çıktı. Galatasaray ve Mülkiye’de eğitim gördü, Fransızcadan felsefe kitapları çevirdi. Şair Mehmet Âkif Ersoy’un yakın dostuydu.

28 Gelişmesi.

29 Telkinleri.

30 Başarısızlığa.

31 Gruplarının.

32 *Biyogra fya* 9 Sabiha Sertel, “Sabiha Sertel’de Kadın Sorunu ve İdeolojik Duruş” adlı Burcu Ertuna Biçer makalesi, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 42.

33 Kültürel olarak.

34 Skolaistik felsefe: Doğrunun yalnızca dinde olduğunu ve değiştirilemeyeceğini savunan Ortaçağ Hristiyan düşüncesi.

35 Klerikalizm: Din erkçilik. Dinin ve din kurumlarının toplumsal yaşamdaki yerini güçlendirmeyi amaçlayan toplumsal ve ekonomik akım.

rûn-ı vustâi³⁶ bir düşünce ve taassupla bu mefkûre ve hars ocağına haremî sokmak istiyoruz.³⁷

Karma eğitime karşı çıkan, tesettürü savunan *Tasvir-i Efkâr* ve *Sebilürreşad* gibi gazete ve dergilerin tüm düşmanca yayınlarına karşın *Büyük Mecmua* ve *Sabiha* sonunda zoru başardı. Kadınlar Darülfünun'da eğitim hakkını kazandı. Tarihçi Prof. Dr. Zafer Toprak, *Türkiye'de Yeni Hayat* adlı kitabında; ilk kadın bilim insanlarının, kadın hekim ve hukukçuların *Sabiha* ve aydınların yoğun çabaları sonucunda diploma alabildiğini vurguluyordu:

“Bu hafta zarfında kadınlık âleminde yeni, mes’ud bir hadise oldu: İnâs Darülfünunu ismiyle şimdiye kadar mevcut olan lise kıyafetindeki garip manasız müessese lağvedilerek, kadınlarımızın da asıl Darülfünun tedrisatını takip etmeleri esası kabul edildi.” *Büyük Mecmua*, karma eğitim adına atılan adımı bu satırlarla veriyordu. Böylece artık kadının da erkeklerden farksız olarak yükseköğretim görmesinin kapısı açılmış oluyordu.

(...) *Büyük Mecmua*, *Sebilürreşad*'a karşı verdiği mücadelede “teceddüt-perver”³⁸ kesimi yanına çekme çabası içerisinde bir anket düzenlemiş, kamuoyunu aydınlatma gereğiyle ülkenin kadın-erkek, belli başlı aydınlarına başvurarak görüşlerini almıştı. Bu anketten çıkan sonuç, kadınların erkek darülfünununa kabulünden yanaydı. Sorunun dinle ilişkisi yoktu. Anket cevap verenler arasında Halide Edib, Müfide Ferid, Nakiye hanım, Abdullah Cevdet, Köprülüzade Mehmed Fuad, Doktor Rıza Tevfik, Kâzım Nami, Rauf Ahmed gibi önde gelen şahsiyetler ve aydınlar vardı.

(...) Darülfünun'da karma eğitim anlayışı Mütareke yıllarında kimi engellere takılsa da kısa bir süre sonra başarıya ulaştı. Edebiyat ve Fen fakültelerinin yanı sıra, diğer fakültelere de kız öğrenci alındı. Türkiye'nin ilk kadın hukukçuları, kadın hekimleri, kadın bilim insanları Darülfünun'dan diploma aldılar.³⁹

Pek çok farklı yazarın farklı siyasi anlayışı özgürce savunduğu *Büyük Mecmua*, *Sabiha*'nın dediği gibi gerçek bir forumdu. Bu forumda milliyetçi, Türkçü, yeni Osmanlıcı fikirler kadar sosyalist fikirler de yer buluyordu. Geçmişte Türkçü safta yer alan Hüseyin Ragıp⁴⁰ Sovyet Ekim Devrimi'nin⁴¹

36 Ortaçağ'a ait.

37 *Biyografya* 9 *Sabiha Sertel*, a.g.y., s. 49.

38 Yenilikçi.

39 Zafer Toprak, a.g.e., s. 67-69.

40 Hüseyin Ragıp Baydur (1890-1955): Hukukçu, gazeteci, eğitimci, politikacı, diplomat. 2., 3., 4. dönem Aydın milletvekili. Sovyetler Birliği, İtalya, ABD ve Britanya'da büyükelçi olarak görev yaptı.

41 7 Kasım 1917, Büyük Sosyalist Ekim Devrimi. Lenin önderliğindeki Bolşevikler Rusya'da iktidarı ele geçirip, 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasıyla noktalanacak süreci başlattı.

rüzgârıyla artık sosyalizmi savunuyor, “Açlıktan ıstırap çeken beş kıta üzerinde en çok gelişen ideal sosyalizmdir” diye makaleler yazıyordu.

15 Mayıs 1919 Perşembe sabahı gelen bir haber yalnızca *Büyük Mecmua* yazarlarını değil, tüm İstanbul halkını allak bullak etti: Yunan orduları İtilâf devletlerinin gözetim ve koruması altında gece İzmir’e çıkıp, Ege’yi adım adım işgal etmeye başlamıştı.

BEKİRAĞA BÖLÜĞÜ’NDE HAPİS: ZEKERİYA’NIN GAZETECİ YAŞAMINDAKİ İLK GÖZALTİ DENEYİMİ

Yunan işgalinin duyulmasıyla birlikte, bu felaketin Anadolu’nun tümüyle işgalinin ilk adımı olduğunu düşünen Müslüman halk endişe ve isyan duyguları içindeydi. Tahttaki VI. Mehmed Vahidettin’in Sadrazamı Damat Ferit Paşa ise herkesi sükûnete davet ediyordu. Bu uyarıyı umursamayan gençler ve aydınlar birbiri ardına toplantılar düzenliyor, çıkış ve kurtuluş yolları arıyordu.

15 Mayıs Perşembe günü, işgal duyulur duyulmaz *Büyük Mecmua*’nın yönetim odasında; Zekeriya, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı ve diğerleri hararetle bir toplantı yaptı. Ömer Seyfettin öne çıktı, “Cancağazım, şimdi dergiyi tam bir savaş dergisi haline getirmek gerek. Damat Ferit, Kürt Mustafa Harp Divanı,⁴² İngiliz sansürü artık para etmez. Kellemizi koltukaltına almak zamanıdır,”⁴³ dedi.

Zekeriya akşam Çağaloğlu’ndaki evde daha geniş bir toplantı yapmaya karar verdi. Bu toplantıya Halide Edip (Adivar), Hasan Âli (Yücel), Köprülüzade Mehmet Fuat (Köprülü) ve Ahmet Ferit (Tek) de katılacaktı.

Genç yazar ve şairlerin sansüre rağmen “kelle koltukta” yayın yapma kararı aldığı sırada; dönemin Harbiye Nazırı Abuk Ahmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’yla görüşmüş ve ona Samsun yöresinde Britanya askerleriyle çatışan yerel direnişçileri önleme görevi vermişti. Aksi takdirde savaşın sona ermesi için imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7. maddesini bahane eden Britanya yöreyi işgal edecekti. 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendiril-

42 Mustafa Yamulki (1886-1936): Kürt ya da Nemrut Mustafa Paşa olarak anılan, Süleymaniye doğumlu Kürt kökenli Askerî Mahkeme Başkanı. İşgal dönemindeki başkanlığı sırasında soykırım sorumlularını olduğu kadar, saray muhaliflerini de yargılayıp çoğu zaman idama mahkûm etmesi ile tanınıyor. Talat, Enver ve Cemal paşaları Ermeni, Süryani ve Rum kırımlarından sorumlu bularak; Mustafa Kemal ve çevresindekileri ise saraya başkaldırdıkları gerekçesiyle gıyaplarında idama mahkûm etmişti. Ankara Hükûmeti’nin başarılarının ardından Süleymaniye’ye geçti ve 21 Temmuz 1922’de Kürdistan Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer aldı.

43 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 30.

len Mustafa Kemal bir an önce bölgeye gidecek, direnişte kullanılan silah ve cephanenin toplanıp, Osmanlı depolarına konmasını sağlayacak ve karışıklıklara son verecekti.

Görüşmenin hemen ardından Mustafa Kemal Paşa, Karadeniz hattında çalışan Bandırma posta vapurunun⁴⁴ kaptanı İsmail Hakkı Bey'i çağırttı ve bilgi aldı. Ertesi günü öğle sularında hareket etmeye karar verdiler.

Akşama doğru; kaptan İsmail Hakkı Bey zorlu bir deniz yolculuğu için son hazırlıkları yaparken, Zekeriya da üzgün bir yüzle Çağaloglu'ndaki evlerine döndü. Bacaklarına sarılan iki yaşındaki kızı Sevim'i kucaklayıp öptü ve içine düştükleri hüznü biraz olsun kırabilmek için Sabiha'ya, "Haydi, parka çıkıp biraz hava alalım," dedi. Toplantı zamanına kadar gezinip eve döneceklerdi.

Genç çift, kızları Sevim'i bebek arabasına yerleştirip yakınlardaki Gülhane Parkı'na gitti. Parkın çiçeğe durmuş devasa atkestanesi ağaçları ve ilkbahar kokuları arasında gezinir ve biraz olsun sükûn bulmaya çalışırken, yaşadıkları topraklarda gazetecilik yapmanın hiçbir zaman değişmeyen bedeliyle ilk kez yüzleştiler. Sabiha bu yüzleşmeden ve art arda dizilen yalanlardan çok etkilendi:

Bir polis yanımıza yaklaştı:

"Zekeriya bey, sizi polis müdürü istiyor, bir şey sorup gönderecekler."

Ben de gitmek üzere kalkmıştım. Polis, "Siz kalınız hemşire hanım. Zekeriya bey şimdi gelecek" dedi.

Hava kararınca kadar bekledim. Ne gelen ne giden vardı. Ben de evin yolunu tuttum. Toplantıya gelenler bu haberle karşılaştılar. O gece saat ona kadar Zekeriya'dan hiçbir haber alamadım. Polis müdürlüğünden yaptığım soruşturmalara, "Merak etmesinler, gelecek" cevabı veriyorlardı.

Gece saat on ikide bir polis geldi. Zekeriya için yatak, yorgan istiyordu. Bu misafirliğin uzunca süreceğini anladım. Ertesi gün kendisinin Bekirağa Bölüğü'ne⁴⁵ gönderildiğini öğrendim.

Sabiha'nın sonradan öğrendiğine göre, üst kat komşuları ve ev sahipleri İngiliz yandaşı Abdullah Cevdet, evlerindeki buluşmaları "Gizli cemiyet kuruyorlar" diye İngiliz işgalcilere ihbar etmişti. Bekirağa Bölüğü'ne atılması, Zekeriya'nın meslek hayatında başına gelen ilk tutuklamaydı. Daha sonra pek çok kez gözaltına alınacak, idamla bile yargılanacak; hüküm giyip, sür-

44 Karadeniz limanları başta olmak üzere, karadan ulaşımı zor olan limanlarla İstanbul arasında posta, hafif yük ve insan taşımacılığı yapan küçük boyutlu vapurlar.

45 Bekirağa Bölüğü: Osmanlı döneminde Harbiye Nezareti (Milli Savunma Bakanlığı) olan bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü içinde yer alan hapisane binası. Bina, 19. yüzyıldaki acımasız müdürü Bekir Ağa'nın adıyla anılırdı. Resmî adı İstanbul Muhafız Dairesi'ydi. Özellikle II. Abdülhamid döneminde Jön Türklerin ve diğer muhaliflerin öncelikli hapishanesiydi.

güne gönderilecekti ama 29 yaşındaki Zekeriya daha yolun başındaydı. İlk hapishane izlenimlerini orada edindi:

Bekirağa Bölüğü İttihatçılarla doluydu. Kapıdan girince geniş bir koğuşa giriliyordu. Sağ tarafta ayrıca bir büyük koğuş vardı. İttihatçıların eski bakanları ve genel merkez üyeleri burada toplanmıştı. Orta koğuşta ikinci derecede önemli kimseler bulunuyordu. Soldaki bir odaya da İttihatçıların ünlü Ubeydullah Efendi'si yerleşmişti. Erkânın bulunduğu koğuşta politika yapılır, Ubeydullah Efendi'nin odasında ise hikâyeler anlatılır ve gülünürdü. Ubeydullah Efendi, Bekirağa Bölüğü'nü bir kervansaraya benzetiyordu: "Dün burada Hürriyet ve İtilâfçılar⁴⁶ vardı. Bugün biz bulunuyoruz. Yarın gene onların buraya düşüp bizi dışarı atmaları beklenebilir" diyor ve kahkahalarla gülüyordu. (...) Köprülüzâde Fuat, Bekirağa Bölüğü'nde pek üzüntülüydü. Böyle siyasi bir maceraya karışıp buraya düşmüş olmaktan âdetâ pişmandı. İlk defa siyasetle meşgul olmuş ve bu ona pahalıya patlamıştı.⁴⁷

Zekeriya bir gazeteci olarak ilk hapis deneyimini yaşarken, Mustafa Kemal Paşa da farklı zorluklara göğüs germeye çalışıyordu. İngilizler onun işgalcilere direnen halkı durduraktan daha farklı amaçlarla Anadolu'ya gittiğinden şüpheleniyordu. Arkadaşı Rauf Bey (Orbay), onu ve beraberindekileri Samsun'a götürecek Bandırma vapurunun İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e çıktığında bir torpido gemisi tarafından batırılacağı uyarısı yapmıştı. 16 Mayıs sabahı, kritik yolcularının henüz binmediği mütevazı posta vapuru, Sarayburnu önlerinde Britanya işgal güçleri tarafından durdurularak arandı. Öğlen sularında Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki on sekiz kişi, Beşiktaş İskeleyi'nden bir motorla gelip, Kız Kulesi açıklarındaki vapura bindi ve yola çıktılar. Rauf Bey'in dediği gibi bir Britanya savaş gemisi onları izliyordu. Batırılmadan Karadeniz'e ulaştıklarında ise şiddetli bir fırtınayla karşılaştılar ve kaptan İsmail Hakkı Bey zorlu hava koşullarını fırsat bilerek izini kaybetti. Bandırma gemisi, üç gün sonra Samsun'da noktalanacak serüvenine doğru dümen tuttu.

Aynı 16 Mayıs sabahı, Zekeriya'nın arkadaşları ve yazarlar, Sabiha ile birlikte *Büyük Mecmua* bürosunda toplandı. Bir yandan Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilen Zekeriya ve diğer arkadaşları için bir yandan da derginin bir daha çıkamama ihtimali için kaygılanıyorlardı. Gözaltındaki biri yayıncılık yapamazdı ve derginin imtiyaz hakkı Zekeriya'daydı. Henüz 24 yaşın-

46 Hürriyet ve İtilâf Fırkası: 1911'de kurulup, 1913'te Babıâli Baskını sonunda İttihatçılar tarafından kapatılan, 1918'de yeniden kurulup, 1919'da yeniden kapatılan en önemli muhalefet partisi. İttihat Terakki'nin Türkçülük ve İslamcılık temelindeki siyasetine karşılık imparatorluğu oluşturan unsurların uyum, birlik ve dengesini savunuyordu.

47 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 76-78.

daki Sabiha, “Ben imtiyazı üzerime alırım!” dedi ve ertesi günü, Zekeriya’yı görmek ve imtiyaz devir belgesi almak için Beyazıt’taki Bekirağa Bölüğü’ne gitti:

İzin almak için birçok odayı dolaştıktan sonra koğuşa girdim. Burası boydan boya bir salondtu. Çepeçevre karyolalarla çevrilmişti. Daha doğrusu burası bir koğuş değil, bütün devirleri, bu devirlerin suçlularını ve masumlarını içine alan bir mahkeme salonu, bir siyaset meydanıydı. Maarif Nazırı Ubeydullah Efendi yatağının üzerine bağdaş kurmuş Kuran okuyor, Ziya Gökalp etrafına toplanan bir gruba bir şeyler anlatıyordu. Yanındakiler onu vecd ile dinliyordu.

Ağaoğlu Ahmet bey yüksek sesle konuşuyordu:

“Suç Türkçülerde, Turancılarda değil, bu milleti bir macera harbine sürükleyen Enverlerde, Talâtlardadır” diyordu. (..)

Zekeriya, Köprülüzade Fuat, Ferit Karakaş yan yana olan karyolalarının üzerinde oturmuş konuşuyorlardı.⁴⁸

Eşinin özgürlüğünü yitirmek dışında bir sorunu olmadığını anlayan Sabiha, yayın imtiyazı için gerekli belgeyi ondan aldı, izin verildiği kadar süren kısa bir sohbetin ardından Bekirağa Bölüğü’nü terk etti. En yakın notere gidip imtiyazı üstüne geçirdi ve eve döndü. Evde derginin genç yazarları Ruşen Eşref, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Faruk Nafiz, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi heyecan içinde onu bekliyordu. Derginin yayın hayatına devam edeceği anlaşılınca hararetili bir tartışma patlak verdi. İzmir’in işgalinin ardından çıkacak ilk sayı nasıl olmalıydı? Ömer Seyfettin, “İlk nüshayı matem nüshası olarak çıkarmalıyız. Kapak çepeçevre siyah olmalıdır,” dedi. Kimileri “Matem havası vermeyelim, halkı savaşa çağıralım”; kimisi de “Artık bu miskinlikten silkinmeli; biz, biz olarak ortaya çıkmalı, bağımsızlığımızı korumak için halka yol göstermeliyiz,” dedi. Sonunda derginin siyah çerçeveli kapakla çıkmasına ancak her yazarın istediğini yazmakta serbest olmasına karar verildi.

“Herkes istediğini yazacaktı”, ancak yazılanlar okura ulaşabilecek miydi? Dergide yer alacak yazıları baskı öncesinde sansür heyetine götürüp, sansürçülerin isteğine göre düzenleme görevini üstlenen Sabiha, her şeyin “İngiliz sansürünün devamlı kontrolü altında” olmasından yakınıyordu. Bazı yazılar tümenden geri çevriliyor, bazı yazılar da yolunup doğranıyor, geride işe yaramaz bir posa kalıyordu.

Birkaç gün sonra Sabiha yazı işleri odasında tamamlanan yazıları yayına hazırlıyordu ki, kapı çaldı:

48 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 31-32.

Açtığı zaman önümde kısa boylu, zayıf, siyah çarşafı bir hanım duruyordu. “Kimi istiyorsunuz?” dedim. “Ben Halide Edib”⁴⁹ dedi...

Şaşırmıştım. Halide hanım dergiye yazıyordu. Evde toplantılara katılıyor-du. Zekeriya’nın Köprülü Mehmet Fuat, Hasan Âli Yücel ve diğerleriyle kur-mayı tasarladıkları cemiyet toplantılarına başkanlık ediyordu. Ama beni bu toplantılara sokmazlardı.

Halide hanımın romanlarını çocukluğumdan beri büyük bir zevkle okur-dum. Onu karşımda görünce pek sevindim. İçeri buyur ettim.

Halide hanım çarşafının üst kısmını çıkardı, “Zekeriya nasıl?” dedi. “Ken-disini ziyaret ettim, iyidir.” Bekirağa Bölüğünde kimleri gördüğümü sordu. Anlattım. “Şimdi dergi ne olacak?” dedi. “Ben çıkaracağım. İmtiyazı ben üze-rime alıyorum.”

Halide hanım tepeden turnağa beni süzdü. “Sen daha çocuksun” dedi. “Ya-vaş yavaş büyüyeceğim.” Halide hanım gülümsedi.⁵⁰

Derginin sekizinci sayısı tümüyle İzmir’in işgaline ayrılmıştı. Nasıl çıka-cağı, ne gibi konular işleneceği, kimlerin hangi yazılarla yer alacağı konu-şuldu. Halide Edip, “İsterseniz başyazıları ben size yazarım” dedi. Ayrıca İz-mir’in işgali hakkında bir de röportaj göndereceğini söyledi. Bir müddet da-ha görüştüktan sonra, Halide Edip gitmek üzere kalktı. Tam çarşafının üstü-nü giyip, çıkmaya hazırlanırken durdu, “Yarın Sultanahmet’te İzmir’in işga-line karşı bir protesto mitingi yapacağız. Sen de gel!” dedi.

SULTANAHMET MİTINGİ VE GİZLİ DİRENİŞ HÜCRELERİ

13 Ocak 1920’ye kadar dört kez düzenlenen Sultanahmet mitinglerinin ilki 23 Mayıs 1919 Cuma günü yapıldı. Dönemin kaynakları meydanın iki yüz bin dolayında insanla hıncahınç dolu olduğunu öne sürüyordu. 1914’te nü-fusu dokuz yüz binin az üstünde olan başkent, Birinci Dünya Savaşı fe-laketi yüzünden ciddi ölçüde nüfus kaybettiği düşünülürse, akıl almaya-cak kadar yüksek oranlı bir katılımdı bu. Yalnız meydan değil; meydana ba-kan evlerin balkonları, çatıları ve çevredeki ağaçların dalları da salkım sa-

49 Halide Edip Adıvar (1884-1964): Edebiyatçı, yazar, akademisyen, eğitimci, siyasetçi. Yazdığı yirmi bir roman, dört hikâye kitabı, iki tiyatro eseri ve sayısız siyasi makale ve kitabıyla meş-rutiyet ve cumhuriyet dönemlerinin en verimli yazarları arasındaydı. Cambridge, Oxford, Sor-bonne, Columbia, Yale, Illinois, Michigan, Barnard Koleji gibi önemli üniversitelerde konfe-ranslar ve dersler verdi. İngilizce yazdığı ünlü romanı *Sinekli Bakkal*, 1935’te Londra’da yayın-landı, kendisi tarafından Türkçeye çevrildi. İstanbul Üniversitesi’nde edebiyat profesörü olarak görev yaptı, İngiliz Filolojisi kürsüsünü kurdu ve ilk başkanı oldu.

50 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 33.

çak insan doluydu. Sultanahmet Meydanı'ndaki yüzbinler arasında Sabiha da vardı:

Meydanın bir tarafına Fuad Paşa⁵¹ türbesindeki dar sokaktan girebildim. Çarşaf devriydi. Yüzümü sımsıkı örttüm. Hocalar, peçesi açık kadınların yüzüne tükürüyor, küfrediyor, "Bütün bu felaketler başımıza sizin yüzünüzden geldi. Yüzünüz açık, baldırınız açık. Millette ne din ne iman bıraktınız" diyorlardı.

İnsan kalabalığının uğultusu dalgalanıyor. Halide hanım kürsüde. Siyah çarşafı içinde vakarla ayakta duruyor, kürsünün üzerine siyah bir bayrak gerilmiş. Ay yıldızın altında, "Ya istiklâl ya ölüm" yazıyor. (...) Sultanahmet, Ayasofya camilerinin minareleri, küçük siyah bayraklarla süslü. Bir camiden ötekine gerilen mahyalarda "İzmir bizimdir" yazılı.

(...) Halide hanımın millete sunduğu yemin sureti okunuyor: "Milletim istiklalini elde edeceği güne kadar savaşacağım."⁵² 200 bin kişinin ağzından çıkan bu yeminin gür, canlı uğultusu halk arasında dalga dalga yayılıyor, insan başlarının üstünden kenar mahallelere ulaşıyor. Bu, milli bağımsızlığı için savaşa azmetmiş bir milletin heyecanıydı. Artık tereddütler, korkular dağılmıştı. Bu bir savaş hazırlığıydı.⁵³

Sabiha mitingin etkisiyle daha da bilenerек *Büyük Mecmua* İzmir özel sayısının hazırlıklarına devam etti. Dergi, Ömer Seyfettin'in toplantıda önerdiği şekilde siyah kapakla çıkacaktı. Ama içeriği Sabiha Hanım'ın deyişiyle, "Milleti savaşa çağıran bir beyanname gibi," hazırlanmıştı.

Yazılar yayına hazır hale geldiğinde, Sabiha hepsini topladı ve sansür edilmesi için, Matbuat Umum Müdürlüğü'ne götürdü. Ertesi günü yazıları teslim almaya gittiğinde eski müdür Hikmet Bey yerine atanan yeni Matbuat Umum Müdürü Haydar Bey onu odasına çağırttı:

(...) Beni karşısına oturttu, "Ne yapmak istiyorsunuz?" dedi. "Memleket bugün işgal altındadır. Siz değil, Sultan Vahdettin bile istediğini söyleyemez. Gönderdiğiniz o başyazı, derginin bütün konuları, milleti isyana çağıran yazılar. Ben buna nasıl müsaade edebilirim. Miting yapmakla işgal ordularını dışarı atacağınızı mı sanıyorsunuz?"

(...) Haydar beyle tartışmanın hiçbir faydası yoktu. Damat Ferit ve adamları düşmana satılmış, aczlerinden boyun eğmiş insanlardı. Yazıları aldım.⁵⁴

51 Keçecizade Fuat Paşa.

52 24 Mayıs 1919 tarihli *İkdam* gazetesinde yayınlanan konuşmanın yemin bölümü: "Şimdi yemin ediniz ve benimle tekrar ediniz: Milletlerin ilâhî hakkı ilân olunacağı güne kadar kalbimizde heyecanımız kalacak, eksilmeyecektir. Yedi yüz senenin en asil ve büyük mirası olan vakarımızı, adalet ve terbiyemizi unutmayacağız. Yemin ediniz! Yedi yüz senenin tarihini ağlayan minareler altında yemin ediniz: Bayrağımızı, ecdadımızın namusuna hıyanet etmeyeceğiz".

53 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 34.

54 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 35-36.

Sabiha dergiyi yazılarda sansürün çizdiği yerleri beyaz bırakarak çıkarmaya karar verdi. Satırların arasındaki beyaz boşluklar okurlara sansürcülerin dergiyi ne hale getirdiğini gösterecekti. Bu kararını, derginin son halini göstermek için gittiği Gedikpaşa'daki evinde Halide Edip de destekledi. Bir oda dolusu konunun önünde yapılan bu görüşmenin ardından Sabiha, Halide Edip'in başlamak üzere olan Millî Mücadele'yle ilgili son haberlerine kulak verdi:

Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs'ta Anadolu'ya hareket etti. 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı. Artık savaş başlıyor. Ali Fuat Paşa⁵⁵ ve Rauf beyle⁵⁶ bir dereceye kadar anlaşmaya vardık. Kâzım Karabekir'in⁵⁷ de kendisini destekleyeceği bekleniyor. Refet Paşa'yla⁵⁸ Samsun'da buluşacaklar ve beraber hareket edecekler.⁵⁹

Halide Edip'in verdiği bilgiler, Sabiha'nın içini yeniden umutla doldurdu. Anadolu işgale karşı direnmeye hazırlanıyordu:

Bu sözlerden Mustafa Kemal'in, daha İzmir'in işgalinden önce savaşma kararını verdiği açıktı. O, aydınların bütün ümitsizliklerine, uzlaşma isteklerine, yalvarmalarına kulak asmıyor, halkın kuvvetine, milletin bağımsızlığını hiçbir şeye feda etmeyen benliğine güveniyordu. Ordunun dağılmış parçalarını toplayarak düşmanın karşısına çıkmaya hazırlanıyordu.⁶⁰

Zekeriya'nın Bekiraga Bölüğü macerası bir hafta sürdü. Onun ve Köprülüzade Fuat'ın aralarında yer aldığı on dolayında tutuklu serbest bırakıldı. İttihat ve Terakki Partisi'nin bazı yerel orta kademe sorumluları Ermeni tehciri sırasında işledikleri öne sürülen suçlar nedeniyle idam edildi. Partinin üç lideri; Enver, Talât ve Cemal Paşa hakkında çıkarılan, "Galata Köprüsü'nün fener direklerine asılacakları" söylentisi gerçek çıktı. Üçü de giyaplarında idama mahkûm edildi. Diğer tutuklu İttihatçıların büyük çoğunluğu ise Malta adasına sürgüne gönderildi.

Zekeriya özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz derginin başına koştı. Sabi-

55 Ali Fuat Cebesoy (1882-1968): Anadolu'daki iki bağımsız kolordudan 20. Kolordu'nun Komutanı ve daha Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkmadan Geyve'de İngilizleri püskürtüp, Kurtuluş Savaşı'nı fiilen başlatan kişi.

56 Dönemin Bahriye Nazırı Rauf Orbay, Mustafa Kemal Paşa'nın ardından 8 Haziran 1919'da Ankara'ya geçti.

57 Kâzım Karabekir (1882-1948): Erzurum'daki diğer bağımsız kolordunun komutanı. Padişah Vahdettin'in, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanmasını emreden telgrafını kaale almayıp, "Ben ve kolordum emrinizdedir Paşam!" dedi.

58 Refet Bele (1881-1963): Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte Bandırma vapuruna binerek Samsun'a çıktı.

59 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 36.

60 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 36.

ha'nın deyişle, "Büyük bir şevk ve heyecan içinde," çalışmaya koyuldu-
lar. İstanbul'daki pek çok aydın ve vatansever gibi onlar da Anadolu'ya giden
Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerine destek sağlama arayışı içindeydi. Arayış-
ları, Zekeriya'nın Halide Edip'e yaptığı bir ziyaretin ardından sona erdi. Ze-
keriya dergiye döner dönmez, kimsenin olmadığı bir anı kollayarak Sabiha'yı
kenara çekti ve heyecanla anlattı:

Bugün Halide hanımla görüştüm. Mustafa Kemal, Anadolu'da çalışmalarına
başlamış. Şimdi burada da bütün teşkilatları birleştirmek istiyorlar. Anado-
lu'ya adam ve silah kaçırmak için ayrıca bir teşkilat kurulmuş. Gizli hücreler-
de çalışıyorlarmış. Beni, seni, İnyetullah'ı⁶¹ bir hücreye ayırmışlar, beraber
çalışacağız. Fakat bundan kimseye bahsetmeyeceksin.⁶²

Sabiha'nın heves içinde sorduğu, "Biz ne iş yapacağız?" sorusunu da Ze-
keriya, hayli esrareniz bir tavırla, "Halide Hanım seni görmek istiyor. Git,
görüş," diye yanıtladı.

Sabiha, Halide Edip'i görmek üzere Beyazıt'taki Feyziye Mektebi'ne⁶³ gitti.
Halide Edip o sıralar zamanının çoğunu yakın dostu ve kızların eğitimi ko-
nusundaki mücadele arkadaşı okul müdiresi Nakiye⁶⁴ Hanım'ın çevresinde
geçiriyor; toplantılar yapıyor, insanları yönlendiriyordu. O gün, uzun siyah
elbisesi ve saçlarına örttüğü siyah tülle müthiş etkileyiciydi:

Çok haşmetli bir duruşu vardı. Yanında toplananların her birine emirler ve-
riyor, kimine iltifat ediyor kimini paylıyordu. Herkes gittikten sonra beni ya-
nına çağırırdı: "Zekeriya sana anlatmıştı," dedi, "Artık *Büyük Mecmu*'yla ba-
ğırarak, çağırmak yetmez. İngilizler, Yunanları İzmir'e sürdükleri gibi, Ana-
dolu'nun istilasına hazırlanıyorlar. Damat Ferit, Vahdettin, Mustafa Kemal'in
hazırladığı kongreye karşı gerici kuvvetleri harekete geçirmeye hazırlanıyor-
muş. Şimdi burada Milli Meclis,⁶⁵ bütün gücüyle çalışmaya başladı. Sana da
küçük bir ödev veriyorum. Zekeriya ile İnyetullah, Anadolu'ya adam ve si-

61 İnyetullah Cemal Özkaya. Yazar, diplomat.

62 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 38.

63 Mustafa Kemal'in de gittiği, yenilikçi ve laik Şemsi Efendi Mektebi'nin yaratıcısı Şemsi Efen-
di'nin eğitim çizgisinde 1885 yılında Selânik'te "Feyz-i Sıbyan Mektebi" adıyla kurulan Feyzi-
ye Mektepleri, kentin yitirilmesinden sonra varlığını İstanbul'da sürdürdü. Bugün de Feyziye
Mektepleri Vakfı'na (FMV) bağlı eğitim kurumlarıyla anaokulundan üniversiteye her düzeyde
eğitim vermeye devam ediyor.

64 Nakiye Elgün (1882-1954): Osmanlı kadın hareketinin önde gelen isimlerinden, yaşamını kız
çocuklarının eğitimi ve kadınların siyasi hakları için mücadeleye adanmış eğitimci ve siyasetçi.
1930'da İstanbul Belediye Meclisi'nin ilk kadın üyesi, 1935 seçimlerinde TBMM'ye giren ilk 17
kadın milletvekilinden biri.

65 Milli Kongre: Savaş biter bitmez İstanbul'da Mehmet Esat Paşa öncülüğünde, ulusal birliği sağ-
lamak amacıyla "Milli Kongre Cemiyeti" adıyla kurulan partiler üstü örgüt. Sabiha Sertel'in
"Milli Meclis" olarak andığı cemiyet, Anadolu'daki milli mücadeleye önemli katkılar sağladı.

lah kaçırma işiyle uğraşacak, sen benim mektuplarımı her akşam, Milli Meclis'te Esat Paşa'ya⁶⁶ götüreceksin. Ondan alacağın cevabı bana getireceksin.”

“Hepsi bu kadar mı?” dedim.

Böyle büyük bir savaşta böyle küçük bir ödevin bana verilmesi, doğrusu gururuma dokunmuştu. Halide hanım, “Daha ne istiyorsun? *Büyük Mecmua*'ya da devam edeceksiniz” dedi.⁶⁷

Sabiha başlangıçta biraz küçümsese de bu mütevazı kuryelik görevini başarıyla yerine getirdi. Kadınların hava karardıktan sonra sokağa çıkmaları yasaktı. O yüzden her gün hava kararmadan bir süre önce Halide Edip'e uğrar, mektubu alıp saçlarının arasına gizler, çarşafıyla iyice örtünüp Milli Meclis binasına giderdi. Esat Paşa'nın cevap yazısını da aynı yöntemle saklayıp, Halide Edip'e götürürdü. Kadınların çarşaf giymek zorunda bırakılmasına her zaman karşı çıkan Sabiha, gizli ulaklık görevini bu giysi sayesinde başarmanın tuhaf çelişkisi içindeydi.

Kuryelik iyi gidiyordu ama *Büyük Mecmua* serüveni çıkırından çıkmıştı. İşgalcilerin ve işbirlikçilerinin sansürü o denli ağırlaşmıştı ki, dergiye siyasi yazı konulamıyordu. Anadolu'da Milli Mücadele'nin örgütlenme çalışmaları hızla ilerliyor, birbiri ardına kongreler düzenleniyorken, *Büyük Mecmua*'nın 25 Aralık 1919 tarihli 17. sayısı; “Kış Hastalıkları”, “Veba Hastalığı”, “Umumi Lisan Meselesi”, “Düğün Âdetleri” gibi, gelişmelerle uzak yakın ilişkisi olmayan yazılarla piyasaya çıkmıştı. Ancak bu bile dergiyi kurtaramadı. *Büyük Mecmua*, İngilizlerin isteği üzerine Matbuat Umum Müdürlüğü emriyle kapatıldı.

Sabiha ve Zekeriya işgal altında kavrulan İstanbul'da, bir bebekle birlikte işsiz ve parasız ortada kalakaldı. Aynı günlerde, Zekeriya'yı ihbar edip, Bekiraga Bölüğü'nde hapsedilmesine yol açan ev sahipleri, İngiliz yandaşı Abdullah Cevdet de kontratları bittiği bahanesiyle genç çifti kapının önüne koydu.

Neyse ki, durumu öğrenen yakın dostları Ömer Seyfettin, “Cancağazım hiç üzülme. Benim Kalamış'taki evimize geliniz. Ben Ali Canip'in⁶⁸ evine geçerim,”⁶⁹ diyerek onlara yardım eli uzattı. Ev, Kalamış'ta deniz kenarındaki ağaçların arasında Sabiha'nın deyişiyle “Kuş yuvası gibi” minicik bir şeydi. Ancak birkaç gün sonra Ömer Seyfettin hastalandı⁷⁰ ve kendi evine dön-

66 Mehmet Esat Işık (1865-1936): Göz hekimliğine uluslararası katkı sağlayan hekim ve siyasetçi. “Milli Kongre Cemiyeti” kurucularından. Eski Savunma ve Dışişleri bakanı Hasan Esat Işık'ın babası.

67 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 39.

68 Ali Canip Yöntem (1887-1967): Şair, yazar, eleştirmen, edebiyat tarihi araştırmacısı, eğitimci, politikacı. Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp ile birlikte Yeni Lisan hareketini kurdu, Milli Edebiyat akımının teorisyenleri arasında yer aldı.

69 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 40.

70 Henüz 36 yaşında olan Ömer Seyfettin bu gelişmeden iki ay sonra 6 Mart 1920'de hayatını kaybetti. Müzmin şeker hastası olduğu ancak ölümünden sonra anlaşılabildi.

mesi gerekti. Yeniden açıkta kalıyorlardı ki, Halide Edip imdada yetiştı: Kendisinin ve eşı Adnan'ın (Adivar) yakın dostu Amerikalı zengin iş insanı Charles Richard Crane⁷¹ kısa süre önce ABD'de okutmak üzere altı genç önermelerini istemişti onlardan.⁷² Eğitim masrafları geri ödemesiz olarak karşılanacaktı. Halide Edip, bu olağanüstü fırsattan Sabiha ve Zekeriya'nın yararlanabileceğini düşündü. Genç çift hiç ummadıkları anda gelen öneriyi önce hayret sonra sevinçle karşıladı:

Bu beklenmedik teklif önce bizi şaşırttı. Fakat sonra düşündük; benim Paris'teki öğrenimim savaş yüzünden yarım kalmıştı. Eşim için de bir yüksek öğrenim yapma olanağı ortaya çıkmıştı. Bu fırsattan yararlanmaya karar verdik ve (...) Amerika'nın yolunu tuttuk.⁷³

“AMERICA THE BEAUTIFUL”.⁷⁴

SABİHA, AMERİKAN RÜYASINA BOŞ VERİP SOSYALİZMLE TANIŞIYOR

Sabiha ve Zekeriya New York'un Manhattan adası rıhtımına adım attıklarında, Katharine Lee Bates'in 1893 tarihli şiirinin, Samuel Ward'ın ilahisi-ne uyarlanmasıyla ortaya çıkan o ünlü “Amerika Amerika” nakaratlı “America The Beautiful” şarkısı yeri göğü inletiyor muydu öğrenmek kolay değil ama o güne değin bildikleri ve umduklarından çok değişik bir dünyaya ayak bastıklarını hemen fark ettiler. O anda ayırdına varamazlardı ama Yeni Dünya'da geçirecekleri üç buçuk yıl, gelecekteki yaşamlarının aynası gibiydi. Neredeyse herkes, “America The Beautiful”da ifade edilen Amerikan rüyasının kollarına koşarken; Zekeriya gazetecilik mesleğini ve meslek etiğini New York'un ünlü Columbia Üniversitesi'ndeki⁷⁵ yeryüzünün ilk ve tek gazetecilik yüksek okulunda tüm derinliğiyle öğrenecek; Sabiha aynı üniversitenin Sosyoloji bölümünde önce sosyalizmle, ardından işçi sınıfıyla tanışacak; yaşam boyu sürecek bu tanışıklık tüm geleceklerini belirleyecekti.

1919 yılının son günlerinde başlayan çalkantılı bir deniz yolculuğu sonunda ulaştıkları New York'u, kazansa da yenilse de savaşın yıkımından

71 Charles Richard Crane (1858-1939): İş insanı ve hayırsever. Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Mütevelli Heyeti üyesi. 1919 Paris Barış Konferansı sonrasında Osmanlı topraklarında kurulması düşünülen manda yönetimlerinin belirlenmesi için ABD tarafından oluşturulan King-Crane Komisyonu'nun eş başkanı.

72 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel-Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 71.

73 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 83-84.

74 Muhteşem Amerika.

75 Columbia Koleji/Üniversitesi: ABD bağımsızlığını kazanmadan 22 yıl önce 1754'te Manhattan'da kurulan, New York eyaletinin en eski, ABD'nin beşinci eski üniversitesi.

uzak kalamamış Avrupa kentlerinden çok farklı buldular. Onlara göre ABD savaşa son yıllarda girmiş, topraklarında savaş görmemiş, müttefiklere silah ve her tür mal satarak büyük gelir sağlamış zengin bir ülkeydi. Hatta Zekeriya, “ABD’nin, Birinci Dünya Savaşı’nın mirasına konarak refaha ve bolluğa ayak bastığını,” yani savaş zengini olduğunu savunuyordu.

Bir kısım ABD vatandaşı gerçekten çok zengindi ama aralarında göçmenlerin de yer aldığı hatırı sayılır bir kitle ağır yoksulluk şartları içinde debeleniyordu.

Elli katlı The Metropolitan Life Insurance Company Tower, elli beş katlı Woolworth Building gibi kulelerin pıtrak gibi yükseldiği Manhattan adasını kaplayan gökdelen gölgeleri; hemen arkalarındaki akıl almaz yoksullukları, sefil mahalle ve gecekondu bölgelerini gözlerden gizleyemiyordu.

İşte bu New York’a ve Manhattan adasına ayak basan genç çift, küçük kızları Sevim ve beraberlerindeki ikisi kız, ikisi erkek dört Osmanlı öğrenci, otuz dört katlı büyük ve konforlu bir otele yerleştirildi. Sabiha ve Zekeriya hiç İngilizce bilmedikleri için kaygılıydı. Türkçe ve Fransızca bilgilerinin bir New York otelinde işe yaramayacağını düşünüp utandılar. Lokantaya nasıl gideceklerini sormaktan bile aciz hissettiler kendilerini. Neyse ki, sorun anında çözüldü. İyi düzeyde İngilizce bilen Çanakkale kökenli 15-16 yaşlarında bir genç hizmetlerine verilmişti. Ancak yaşadıkları kaygı ve utanç onlara ders oldu. Bulundukları ülkenin dilini olabilecek en hızlı şekilde öğrenmeye karar verdiler.

Derhal özel İngilizce dersleri başladı. Bununla yetinmeyip ülkeye yeni gelenler için tasarlanan gece okullarına devam ediyor ve İngilizcelerini pekiştirmeye çalışıyorlardı. Gündüzleri küçük Sevim, Horace Mann School adlı Columbia Üniversitesi’ne bağlı bir çocuk yuvasına bırakılıyor, gece okullarına ise Sabiha ve Zekeriya nöbetleşe gidiyordu.

Zekeriya gece okullarını göçmenleri Amerikan vatandaşına dönüştürme fabrikaları olarak görüyordu:

Amerikalılar gece okullarına “Eritme kazanı”⁷⁶ adını verirler. Dışarıdan gelen muhacirler bu kazana atılıp eritilir ve Amerikan vatandaşı olarak çıkarlar.⁷⁷

Günde en az on saat eğitim görüyorlardı. Bu sayede sadece birkaç ay içinde dile gazete okuyacak denli hâkim olmayı başardılar.

New York’a adım atar atmaz; çarşaf, yaşmak, ferace, peçe gibi Osmanlı’nın son dönemine uygun zorunlu giysileri terk eden Sabiha’nın önce Barnard Koleji’de⁷⁸ lise öğrenimini tamamlaması gerekiyordu. Yeni Dünya’ya gelirken

76 Melting pot.

77 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 87.

78 Barnard College: 1889 yılında kadınların da erkeklerle eşit eğitim ve fırsat koşullarına sahip olabilmesi için New York’ta kurulan okul. 1900’de Columbia Üniversitesi’nin bir parçası haline geldi. Bugün de üniversite olarak yalnızca kadın öğrencilere hizmet veriyor.

Sabiha, New York'taki ilk günlerinde Central Park'ta.

en büyük amacı sosyoloji eğitimi almaktı. Barnard'ı bitirdikten sonra, Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji derslerine girmeye başladı.

Genç kadın, sosyoloji alanındaki en önemli öğretmenlerin derslerini takip etti. Hocalarından Profesör Franklin Henry Giddings⁷⁹ uzun yıllar Amerikan Politik ve Sosyal Bilimler Akademisi'nin başkan yardımcılığını yapmış ve yazdığı pek çok akademik kitapla sosyolojinin gelişimine büyük katkı sağlamıştı.

⁷⁹ Franklin Henry Giddings (1855-1931).

Bir diğerk hocası Profesör William Fielding Ogburn⁸⁰ o yıllarda yalnızca kendi kuşağının değil, tüm dönemlerin en önemli sosyologlarından biri olarak kabul ediliyordu. Sabiha ondan, değişik ırk, din ya da millettten insanların farklı gördüklerine karşı geliştirdiği ve pek çok savaşın temel nedeni sayılan “cins bilincini” öğrendi.

Dersleri su içercesine kana kana ve özenle izleyen Sabiha, cins bilincinin yanına “sınıf bilincini” katmakta gecikmedi:

Kafam cins bilinciyle dolmuştu. Ben de her olayı bu teoriyle çözmeye çalışıyordum. Bir gün Profesör Ogburn’ün sosyoloji kursunu izliyordum. Konu, kadın ve aile konusuydu. Morgan’ın,⁸¹ Le Play’in⁸² bu konudaki incelemelerini okuduktan sonra, bize dış kitap olarak Engels’in⁸³ *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, August Bebel’in⁸⁴ *Kadın ve Sosyalizm* eserlerini okumayı öğüt verdi.

Bu kitapları okuduktan sonra kafam altüst oldu. Ufkum değişti. “Cins bilincinin” yanında bir de “sınıf bilinci” olduğunu öğrendim. Engels, Marx⁸⁵ insanlar arasındaki ilişkileri, tezatları, birleşme ve çarpışmaları “cins” açısından değil, üretim ilişkileri, sınıflar arasındaki menfaat birleşmeleri, çarpışmaları açısından görüyordu. Toplumdaki olayları diyalektik bir metotla inceliyorlardı.

Kadın ve Sosyalizm kitabı hayatımda etki yapan bir kitap oldu. Bundan sonra sosyalizme ait eserleri büyük bir ilgiyle okudum. Marx, Engels, Kautsky’nin⁸⁶ eserleri; Jack London, Upton Sinclair’in romanları, bana toplum ilişkilerini, tanımadığım bir fikir âlemini tanıttı.⁸⁷

Sabiha, August Ferdinand Bebel’in “Hayatına etki yapan”, *Kadın ve Sosyalizm* kitabını 1935 yılında Türkçeye çevirdi. 1920’lerin başında New York’ta okuduğu kitaptan ne denli etkilendiğini, önünde hangi kapıların açıldığını kitaba yazdığı önsözde net bir dille anlattı:

(...) Türkiye’de henüz başlayan kadın değişimlerinin içinden çıkmış, dünyanın, kadınlarına en çok hak verdiği bir memleket gitmiştim. Memleketimde kadına karşı gösterilen baskı ve sömürünün kinini taşıyordum. Bu kitabı böyle bir ruh hali içinde okudum.

80 William Fielding Ogburn (1886-1959).

81 Lewis Henry Morgan.

82 Pierre Guillaume Frédéric le Play.

83 Friedrich Engels.

84 August Ferdinand Bebel.

85 Karl Heinrich Marx.

86 Karl Johann Kautsky.

87 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 43.

Bebel, benim düşünce hayatımı büyük ölçüde etkiledi. Bebel sanki beni kafamdan yakaladı, bir top gibi yeni ve bilmediğim bir evrenin içine fırlattı. Gözlerimi açtığım zaman kendimi başka bir evrende buldum. Memleketimdeki kadının, bütün dünyadaki kadının niçin, neden acı çektiğini, olaylarıyla, kanıtlarıyla ve tanıklarıyla gözümün önünde gördüm.

Kadın sorununu, hâlâ emperyalistlerin ve kapitalistlerin ellerinde bir kukla gibi oynattıkları kadın örgütlerine, bir uçurtma kuyruğu gibi, yapışarak savunduklarını sananlara, gerçek hastalığın nerede olduğunu, kurtuluş hareketinde çıkarlarının hangi cephede bulunduğunu göstermek istedim.

Evde, işde, makinede, dairede çalışıp sömürülen kadına, bu hayatın, kaderin alnına çizdiği bir damga olmadığını, bu hayatı çıkarının nerede olduğunu bilinçle kavradığı gün, kendisinin yıkmaya güçlü olduğunu göstermek için bu kitabı çevirdim.⁸⁸

Sabiha kitabı çevirmekle kalmamış, Marksizm'e gönül vermişti. Yaşamı boyunca devam edecek bu bağlılık yalnız kendisinin değil, eşi Zekeriya'nın ve çocuklarının da geleceklerini temelden etkileyecekti.

Sabiha üniversitede yalnızca önemli sosyologların sosyoloji derslerini izlemekle kalmıyor, aynı süreçte Sosyal İş Mektebi⁸⁹ diye adlandırdığı bir okula devam ediyordu. 1898'de yaz okulu olarak kurulan Sosyal İş Mektebi kısa sürede gelişip, Columbia Üniversitesi'ne bağlanmıştı. Okul, Sabiha'nın gelecekte seçeceği yaşam biçimi ve dünya görüşü açısından son derece belirleyici olacaktı:

Sosyoloji kurslarını Columbia'da alıyor, pratik sosyolojiyi Sosyal İş Mektebi'nde okuyordum. Bu mektep, toplumdaki sosyal huzursuzlukları, problemleri incelemek ve bunlara tedavi çareleri aramak amacıyla kurulmuştu. Sosyal yardımı ilmi metotlarla yapmak amacını güdüyordu. Case method (vakıa usulü)⁹⁰ dedikleri metotla halk arasında, işçi hayatında meydana gelen, aile çevrelerinde gelişen sosyal huzursuzlukları somut bir şekilde meydana çıkarıyordu.⁹¹

Sabiha'nın da öğrenci olarak içinde yer aldığı uygulama, ilk bakışta gelişim ve gelişimi amaçlıyor görünse de gerçek niyet, işçi adayı göçmenleri "Amerikalılaştırmak" ve 1917 Sovyet Devrimi fırtınasından enikonu etkilenen Amerikan işçi sınıfını kontrol altına alarak, ABD tipi kapitalizmin olabildiğince pürüzsüz ve hatasız bir şekilde işlemesini sağlamaktı. Özellikle

88 August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, çev. Sabiha Zekeriya Sertel, Toplum Yayınları, 1978, s. 15-16.

89 The New York School of Social Work.

90 Olay inceleme yöntemi.

91 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 43-44.

göçmenlerin ve işçilerin yoğun olduğu yoksul bölgelerde kurdukları topluluk⁹² merkezlerinde aile, işçi, çocuk sorunlarını olay inceleme yöntemiyle denetliyor, kayıt altına alıp takip ediyorlardı. Sabiha'ya göre, Sosyal İş Mektebi her şeye rağmen işgücü ve işçi haklarına ilişkin en yoğun tartışmaların kaçınılmaz olarak yaşandığı önemli bir merkezdi:

Columbia Üniversitesi'nde, Sosyal İş Mektebi'nde 17 Ekim⁹³ Sovyet Devrimi, günün en çok tartışılan konusuydu. O zamanlar Amerika'da, aydın çevrelerde bu tartışmalar korkusuz yapıyordu. Columbia, daha çok kapitalistlerin etkisi altında olduğu için, konferansların birçoğu kapitalizmi savunma açısından düzenleniyordu. Sosyal İş Mektebi ise işçinin durumu, halkın sefaletiyle yakından ilgilendiği için bu konferanslar daha objektif bir ruhla veriliyor, çeşitli inançlara sahip fikir adamları, bu tartışmalara katılıyordu. Hatta Komünist Partisi'nin Başkanı William Foster⁹⁴ dahi mektepte konferanslar verebiliyordu.⁹⁵

Okul Lexington Avenue'deydi. Sabiha'nın döneme ilişkin gözlemlerine göre orası, Manhattan'ı Central Park paralelinde uzunlamasına ikiye ayırmasına karşın, "Harlem ve Bowery gibi sefaletin yuva kurduğu bölgelerden biriydi". İtalyan, İrlandalı, Çek, İspanyol, Yunan, Ermeni... pek çok ülkeden pek çok göçmen oralarda yaşıyor, "slum" denilen gecekondu misali harap yapılarla var olma mücadelesi veriyordu. Lexington Topluluk Merkezi'nde çalışan Sabiha bölgedeki insanları yakından tanıma fırsatı buldu:

Bu merkeze yazılı insanların vakıalarını okuyordum. Bunlar bir romancı için bulunmaz konulardı. Amerika'ya nasıl gelmiş, ne çemberlerden geçmiş, nasıl sömürülmüş, işsizlikle nasıl pençeleşmişler, memleketlerine duydukları hasret, pişmanlık, bu dosyaları dolduran hayat hikâyeleriydi.

(...) Ben bu hikâyelerini okuduğum insanların evlerine girdim, dertlerini dinledim, vakıalarını yazdım, sicillerini tuttum.⁹⁶

Sabiha bir yandan sosyoloji eğitimi alırken bir yandan da eğitimine uygun alanlarda bizzat çalışıyordu.

Zekeriya ise, yalnızca sekiz yıl önce Columbia Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan dünyanın ilk gazetecilik yüksek okuluna⁹⁷ devam ediyordu. Okul,

92 Community.

93 17 Ekim: Latin harfleriyle yazılmış Rusça, Ekim 17 (1917).

94 William Z. Foster (1881-1961): İşçi önderi, sendikacı, siyasetçi. Anılan dönemde ABD'de sekiz saatlik işgünü ve örgütlenme hakkı için yapılan ünlü 1919 Çelik Grevi'ni John Fitzpatrick'le birlikte örgütlemişti. 1945-1957 yılları arasında Amerikan Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini yürüttü.

95 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 44.

96 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 46.

97 The School of Journalism, bugünkü adıyla Columbia Journalism School.

modern gazeteciliğin öncüsü olarak kabul edilen Joseph Pulitzer'in⁹⁸ ölümünden bir yıl sonra 1912'de onun vasiyetine göre ve bıraktığı mirasla kurulmuştu. Aynı miras ve vasiyet bugün hâlâ verilmekte olan ünlü Pulitzer gazetecilik ödülünün de temel kaynağıydı.

ZEKERİYA, NEW YORK TIMES YAZARI OLUYOR

Zekeriya Anadolu'daki örgütlenme ve direnme çalışmalarını, Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin bir kurtuluş savaşına doğru evrilecek faaliyetlerini, mektuplaşma yoluyla da olsa yakından takip ediyordu. Bir gün *New York Times* gazetesinde Mustafa Kemal'le ilgili bir başyazı yayınlandı. Zekeriya yazıyı düş kırıklığı içinde okudu:

Baştan başa yanlış ve uydurma bilgiye dayanan bir yazıydı. İngilizce öğretmenimin yardımıyla gazeteye bir mektup yazarak başyazıdaki yanlışları belirttim. *New York Times* gibi ağırbaşlı tanınan bir gazetenin bu kadar büyük bir hata işlemesine şaşığımı bildirdim. İki gün sonra gazete idarehanesi bir mektupla beni başyazarla görüşmeye davet etti. Gittim. Kim olduğumu, Türkiye'ye ait olayları nereden öğrendiğimi, gerçek durum hakkında en iyi bilgiyi nereden alabileceklerini sordular. Sonunda Atatürk'ün hareketi ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı hakkında bir yazı yazıp göndermemi istediler.⁹⁹

Zekeriya'nın, öğretmeninin dil takviyesiyle kaleme aldığı yazı bir hafta sonra *New York Times*'da yayınlandı:

Bu yazıda o zamanki durumu anlattıktan sonra Mustafa Kemal'in kim olduğunu, niçin ve nasıl Anadolu'ya geçtiğini, memleketin çeşitli bölgelerinde kurulan müdafaai hukuk cemiyetlerini nasıl birleştirmeye çalıştığını ve düşmana karşı mukavemet hareketini nasıl örgütlendirdiğini anlattım ve bunun bir Kurtuluş Savaşı olduğunu belirttim.¹⁰⁰

Gazete yönetimi yazıyı ilgi ve beğeniyle karşıladı. Ondan, Anadolu'daki gelişmeler hakkında düzenli yazılar yazıp, habercilik yapmasını talep ettiler. Böylece Zekeriya her hafta *New York Times*'a yazı yazmaya başladı.

Anadolu'daki örgütlenme ve kurtuluş mücadelesini ABD kamuoyuna ve

98 Joseph Pulitzer (1847-1911): Macaristan'da doğdu, ABD'ye gitti, önce Almanca yayınlanan gazetelerde çalışmaya başladı. 1882'de *New York World* gazetesini satın aldı, gazetenin tirajını 15 binden 300 bine çıkardı. Temsilciler Meclisi'nde görev aldı. Adına konulan ve her yıl Columbia Üniversitesi tarafından verilen Pulitzer gazetecilik ödülü, halen en prestijli meslek ödülü olarak kabul edilmektedir.

99 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 89.

100 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 89.

politikacılarına tanıtma fırsatı yakaladığı için çok mutluydu ancak başarılı ve devamlı olabilmek için haber kaynaklarını hızla geliştirmek zorundaydı. O sıralarda Paris'te Anadolu'daki gelişmelerle ilgili bir haber bürosu kurulmuştu. Büroyu 1919 yılında Dr. Nihat Reşat¹⁰¹ Bey kurmuş ve Anadolu'daki mücadeleyi tanıtacak, *Echo de l'Orient* adlı bir de dergi çıkarmıştı. Zekeriya onunla ve İstanbul'daki benzer bir büroyla ilişkiye geçti; Ankara ve İstanbul'daki bazı gazetelere abone oldu.

Kısa süre sonra o tarihlerde *The New York Times* tarafından yayınlanan *Current History*¹⁰² adlı ünlü güncel tarih dergisine de ayda bir yazı göndermeye başladı.

Zekeriya, Anadolu'daki milli kurtuluş hareketinin tanıtım ve propaganda-sını daha etkin şekilde yapmak, bu amaç doğrultusunda üniversite dışı zamanını daha verimli kullanmak istiyordu. Başka dergi ve gazetelere de yazı göndermeye başladı ancak bunca yoğun faaliyeti evden yürütmesi olanaksızdı. Bir büroya ihtiyacı vardı ama böyle bir gideri karşılayacak parası yoktu. Yardım bulmak zorundaydı:

O sırada Amerika'da ticaret yapan Leon Taranto adında Türkiyeli bir Yahudi dostuma ihtiyacımı anlattım. Hiç tereddüt etmeden bana şehrin en işlek yerinde bulunan yazıhanesinde bir oda ayırdı. Emrime bir daktilocu kız verdi, büronun çoğaltma makinesinden de faydalanabilecektim. Aradığım bütün şartları bulmuştum, artık faaliyetime devam edebilirdim. Bu faaliyet kurtuluş savaşının zaferle sona ermesi gününe kadar devam etti. Bu sayede birçok Amerikalı dost edindim, memleketin davasını Amerikalılara anlatmak olanağını buldum.

Yeri gelmişken belirtmek isterim ki, Amerika'ya göç etmiş olan Türk, Kürt, Rum, Ermeni veya Yahudi, bütün vatandaşlar derin bir sıla hastalığına tutulmuşlardı. Kurtuluş Savaşı'nı hepsi yakından izliyorlardı ve bu savaşa herhangi bir şekilde katılmak için can atıyorlardı. Leon Taranto'nun bana yaptığı yardım, bu vatanseverlik duygusundan geliyordu.¹⁰³

101 Prof. Dr. Nihat Reşat Belger (1882-1961): Askert doktor. Uzmanlığını Paris Tıp Akademisi'nde yaptı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sürecindeki Lozan dahil pek çok uluslararası konferansa danışman olarak katıldı. Atatürk'ün doktorları arasında yer aldı ve "siroz" hastalığını ilk o teşhis etti. 1953'te Paris Tıp Akademisi üyeliğine seçildi. 1957'de Sorbonne Üniversitesi ona onursal doktora unvanı verdi.

102 *Current History*: İlk kez 1914'te New York Times tarafından yayınlanan, yayını farklı yayıncılarda bugün de sürdürülen güncel tarih dergisi. Aralarında; George Bernard Shaw, H.G. Wells, Leon Trotsky, Winston Churchill, Marcus Garvey, W.E.B. Du Bois, John Dewey, Lewis Mumford, Thomas Wolfe, Reinhold Niebuhr, Henry Steele Commager, Walter Lippmann, Hans Morgenthau'nun; daha yakın zamanlarda Joseph Stiglitz, Condoleezza Rice, Barry Eichengreen, Nancy Birdsall, Steven Pinker ve Francis Fukuyama'nın da yer aldığı farklı alanlarda uzmanlaşmış kişilerin yazılarına yer veren dergi.

103 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 90.

Zekeriya bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından Anadolu'da kurulacak yeni devlet hakkında ABD yayın organlarına yazılar yazarken bir yandan da ülkedeki Osmanlı kökenli göçmen işçilerle ilişki kurmaya çalışıyordu. Çoğunluğu New York'ta, bir bölümü de Detroit'teki otomotiv sektöründe çalışan bu göçmenlerin büyük çoğunluğu vasıfsız işçiydi ve dil bilmiyorlardı. Zekeriya onların durumlarını saptamak ve ilişki kurabilmek için harekete geçti:

Hep geçici ve geliri az işlerde çalışıyorlardı. Detroit şehrinde bulunanların çoğu Kürt'tü. Bunlar otomobil fabrikalarında, ateşçilik gibi ağır işlerde kullanılıyorlardı. Fakat hepsinde derin bir vatan sevgisi ve sonsuz bir yurt hasreti vardı. Zaten kendilerini Amerika'ya uyduramamışlardı. Şehrin fakir semtlerinde yaşıyor, bu semtlerde açılan Türk kahvelerinde buluşup vakitlerini geçiriyorlardı. Sendikalara bağlanamadıkları için iş hayatları daima tehlikeydedi. Bu sebeple çoğunun hayatı bir maceradan ibaretti.¹⁰⁴

Zekeriya'nın Türk ve Kürt işçilerin kahvelerine gidip gelmesini, onlarla ilişki kurmasını Sabiha olumlu karşılıyordu ama almakta olduğu eğitim yüzünden bu çalışmaları eşinin değil kendisinin yapması gerekiyordu. Zekeriya ise, göçmenlerin ABD'de çalışmalarına rağmen Anadolu gibi düşünüp yaşadıklarını, bu nedenle Sabiha'nın yani bir kadının kahvelere gidip onlarla ilişki kurmasının doğru olmayacağını savunuyordu. Ancak Sabiha onunla aynı kanıda değildi ve küçüklüğünden beri doğru bildiğinden vazgeçmemek gibi bir alışkanlığı vardı. Üstelik sosyoloji hocaları da onu bu yönde teşvik ediyordu:

Topluluk teşkilatçılığı üzerine ihtisas yapıyordum. Bu konuda yazdığım raporları okuyan profesörlerim, ikide bir dikkatimi çekiyorlardı:

“Teori bakımından mükemmel. Ama pratik? Hiçbir topluluğu teşkilatlanırdırmadan, bu teorileri hayata geçirebileceğinize nasıl inanalım?”

İtirazlar doğruydı. Bu sorulara cevap veremiyordum. Bana, “Amerika'da Türk cemaati yok mu?” diye sordular. Vardı, vardı ama ben aralarına giremiyordum. Sebebini anlattığım zaman:

“Sizin ödeviniz, bütün zorlukları yenerek toplum içinde, toplum yararına iş görmek değil midir? Hiçbir deneme yapmadan gerilemek olur mu?”

Ne pahasına olursa olsun ben bu işi yapacaktım.¹⁰⁵

Çevresindekiler, “Siz o kahvehanenin kapısından giremezsiniz. Onlar aydınları sevmez. Hepsi Anadolu'dan köylerden gelmişler. Hele bir kadının erkekler arasına girmesini hiç hoş görmeyiz!” diyordu ama Sabiha kararlıydı:

104 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 91.

105 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 47.

Bu itirazlara pek önem vermedim. Bunların arasına girmek, bir Türk cemaati arasında öğrendiğim yeni metotlarla çalışmak, onlara faydalı olmak istiyordum.¹⁰⁶

SABIHA, TÜRK VE KÜRT İŞÇİLERİ ÖRGÜTLÜYOR

Sabiha'nın istek ve kararlılığını görüp, hakkını teslim eden Zekeriya geri adım attı. Genç kadına kendi tanıdığı, Ahmet Osman adlı bir Türk'ü görmesini salık verdi, "Onu gör. O çok zeki bir adam. Onun kanalıyla belki girebilirsin," dedi. Ahmet Osman ABD'de yıllarca çile çektikten sonra eski Osmanlı bürokratu Refik Bey'le elektrik bataryası yapan bir atölye açmıştı. Her ikisi de kahveye devam eden işçiler üzerinde etkiliydi.

Sabiha onları yardımcı olmaya ikna etti. Bir kış gecesi işçi kahvesine gitmek üzere birlikte yola çıktılar:

(...) Yağmur çiseliyordu. Bowri'nin (*Bowery*) karanlık sokaklarından geçtik. Ahşap, kırık dökük bir binanın önünde durduk. Bastıkça gıcırdayan tahta merdivenlerden ikinci kata çıktık. Kahvehane kapısından girdiğimiz zaman gerçekten dumandan göz gözü görmüyordu. Geleceğimi bildikleri için taş masaları temizlemişlerdi. Ahmet Osman beni tanıttı. Onların yaşayışlarıyla olan ilgimden söz açtı.¹⁰⁷

İşçiler anlatılanları çıt çıkarmadan ve genç kadınla göz temasından özenle kaçınarak dinledi. Kimse söz almadı ve soru sormadı. Sabiha, üzerine ölü toprağı serpilmiş gibi bekleyip, havayı kaplayan kesif sigara dumanına durmaksızın yenilerini ekleyen bu kara yağız erkek topluluğunu harekete geçirmek, kahvehaneyi kaplayan sessizliği yırtmak zorundaydı. Ayağa fırladı, hızla ve yüksek sesle konuşmaya başladı:

Ben memleketten geliyorum. Şimdi orada bir bağımsızlık savaşı yürütülüyor. Anadolu'daki kardeşlerimiz bu davaya başlarını koydu. Yunanlara, yedi devlete karşı çarpışıyorlar. Bizim de buradan onlara yardım etmemiz gerekir. Yardım sade parayla olmaz. Biz onlara çeşitli şekillerde yardım edebiliriz. Eski elbiselerimizi gönderebiliriz. Mûsamereler tertip eder, yardım edebiliriz. Fakat her şeyden önce teşkilatlanmalıyız. Bu teşkilat hem burada yaşayanların daha iyi yaşamalarına hizmet etmeli, hem de memlekete ne yardım yapmak mümkünse onu yapmalıdır.¹⁰⁸

106 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 48.

107 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 49.

108 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 49.

Sessizlik en umut kırıcı haliyle beş-on saniye daha sürdü. Nihayet, Sabiha'nın sonradan kahvehanenin sahibi ve bir tür işçibaşı olduğunu öğreneceği orta boylu esmer bir adam kısık sesi, bıkkın ve kinayeli yüz ifadesiyle konuşmaya başladı:

Memleketten bir bacımız gelmiş. Hoş gelmiş, sefa gelmiş. Bizim yaşayışımızla ilgisi varmış. Sağ olsun. Bize teşkilatlanmaktan, daha iyi hayat şartları sağlamakla söz açıyor. Beni hoş görsünler... Buna hiç aklım ermiyor. Bacımız ne yardım yapabilir? Bize iş mi bulur? Buna imkân var mı? Ücretlerimizin artırılmasına mı yardım edebilir? Ne yapabilir? Biz bu hayırseverleri çok biliriz. Gelir, beş-on gün bizimle ilgilenirler, sonra bir daha yüzlerini bile görmeyiz.¹⁰⁹

Bu girişin ardından cesaret bulan masalardan farklı mırıltı ve talepler yükselirken biri hepsinden baskın çıktı:

Sen önce bizim mezarlık derdimize bir çare bul. Aşağısını sonra konuşuruz.¹¹⁰

İşçilerin ağır yaşam ve iş koşullarına ilişkin güncel sorunlarını öğrenip çözüm bulmayı amaçlayan Sabiha hayata değil, ahirete ait bir taleple karşılaşmanın şaşkınlığı içindeydi. Ak saçlı bir işçi “mezarlık derdine” açıklık getirdi:

Burada yaşayan her milletin kendi mezarlığı var. Biz çakıl taşları gibi her tarafa dağılmışız. Ölülerimizi Hristiyan mezarlıklarına gömüyorlar. Allah'a imansız, kâfir gidiyoruz. Sen bizi bu utançtan kurtar.¹¹¹

Hayretler içindeki Sabiha bir yandan, “Amerika'nın bir köşesinde, işsizlik, açlık, yoksulluk içinde sürünürken en büyük dertleri Hristiyan mezarlığına gömülmekmiş,”¹¹² diye düşünürken bir yandan da içten içe seviniyordu. Mezarlık yeri sorununu zorlanmadan çözebilirdi.

Kahvehane toplantısının ertesi günü rehberi Walter Pettit'e işçilerin talebini ilettili. Belediyeye telefon görüşmeleri yapıldı, bir dilekçe hazırlandı. Sabiha dilekçeyi cemiyet yöneticilerine imzalattı. Sadece bir ay sonra New York'un beş bölgesinden biri olan Brooklyn semtinde demir parmaklıklarla çevrilen bir toprak parçası Müslüman mezarlığı haline getirildi.

Sabiha'nın işçiler arasındaki itibarı kadın olmasına rağmen bir anda yükseldi. Artık toplantılara herkes hevesle katılıyordu. İzbe kahvehanelerde toplanmayı doğru bulmayan genç kadın o sorunu da çözdü. İşçiler için kuru-

109 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 50.

110 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 50.

111 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 50.

112 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 50.

lan topluluk merkezindeki bir toplantı odası onlara ayrıldı. Böylece toplantılar resmîyet kazandı.

Sabiha'nın çalışmalarını diğer kentlerdeki işçiler de haber almıştı, onlar da örgütlenmek istiyordu. Osmanlı kökenli işçilerin sayıları, ne zaman ve nereden geldikleri, hangi işkollarında çalıştıkları anketlerle saptanmaya başlandı.

Anadolu'dan, Ortadoğu'dan, Trakya'dan yola çıkıp ABD'ye ulaşan Ermeni ve Yunan/Rum akınını görmezden gelen anketlere göre, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika'ya hiç toplu göç yaşanmamış;¹¹³ göçmenler tek tek, bazen üç-dört kişi birlikte gelmişti. Türk, Kürt, Arnavut ve Tatar kökenli dokuz bin dolayında Osmanlı göçmeni; sabun, kürk, gramofon, elektrik, otomobil fabrikalarında ve çelik dökümhanelerinde çalışıyordu.

İşçilerin yanı sıra New York'ta okuyan bazı öğrencilerin de katılımıyla Osmanlı Teavün¹¹⁴ Cemiyeti kuruldu. Kısa süre sonra Kürt ve Arnavut üyelerin muhalefetine karşın cemiyetin adı, Türk Teavün Cemiyeti olarak değiştirildi.

Cemiyet için bir bina kiralandı ve sosyal merkez haline getirildi. İşçiler için dil kursları açıldı. Sabiha'nın anlatımıyla, "İşçilere memleket durumu hakkında bilgi veren, Amerika'daki işçi şartlarını inceleyen, sınıf bilinçlerini geliştiren konferanslar" veriliyordu. İşçilerin bulunduğu New York dışı kentlerde de örgütlendiler ve *Birlik* adlı haftalık bir dergi yayınlamaya başladılar. Dergiyi Zekeriya, "New York Öğretmen Mektebi'nde" okuyan bazı öğrencilerle birlikte hazırlıyordu. Dergi sayesinde diğer kentlerdeki işçilerle kurulan bağ daha da pekişti.

YOKSUL İŞÇİLER, HER ŞEYLERİNİ YETİM ÇOCUKLARA BAĞIŞLIYOR

Anadolu'da Yunan işgaline karşı savaş devam ediyordu. İmparatorluğun yıkılış döneminde arka arkaya dizilen savaşların ve zorunlu göçlerin en önemli mağdurları çocuklardı. Sayısız yetim ve halen savaşmakta olan askerlerin çocukları yokluklar içinde, çok güç koşullarda yaşam mücadelesi veriyordu. Cemiyetin ilk toplantısında Sabiha ve yeni arkadaşları çocuklara bağış toplamak için bir "müsamere" düzenlemeye karar verdi. New York'taki tüm Os-

113 Zekeriya ve Sabiha Sertel'in otobiyografilerinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pogrom, tehcir ve soykırımdan kurtulup ABD'ye ulaşan toplu Ermeni göçü göz ardı edilmiş. Amerikan Göçmen Bürosu kayıtlarına göre 1899-1917 yılları arasında ABD'ye ulaşan 54 bin Ermeni göçmenin 46 bin 474'ü Osmanlı topraklarından geliyordu. Aynı şekilde 1890-1917 yılları arasında Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde bir bölümü Osmanlı topraklarından gelen 450 bin Yunan/Rum göçmeni de görmezden gelinmiş.

114 Yardımlaşma.

manlı kökenli işçiler ve diğer kentlerdeki teşkilât yöneticileri davet edildi. Anadolu’da yaşananların anlatıldığı müsamerenin sonunda, o gün için hayli büyük bir para sayılabilecek 20 bin dolar¹¹⁵ toplandı.

Bu başarının ardından Detroit Teavün Cemiyeti başkanı Zeki Bey Sabiha’yı otomotiv sektörünün başkenti Detroit’teki işçileri örgütlemek üzere davet etti. Ancak Detroit’te Sabiha’yı ciddi bir sorun bekliyordu. Trenden iner inmez bu sorunla yüz yüze geldi: Kentteki Türk kökenli işçiler Teavün Cemiyeti’nde, Kürt kökenli işçiler de Hilâl-i Ahmer¹¹⁶ Cemiyeti’nde örgütlenmişti. Her iki topluluk da Sabiha’yı kendi konuk ve konuşmacısı olarak ağırlamak istiyordu. Bu yüzden aralarında büyük bir rekabet hatta kavgaya dönüşme tehlikesi taşıyan bir zıtlasma vardı.

Sabiha iki cemiyet arasında çatışma çıkarmaktansa, bir otele gitmeyi düşündü ancak yanındakiler Kürtlerin daha önce birileri tarafından önerilen bu fikri, “utanmazlık ve alçaklık” olarak değerlendirdiğini öğrenince, aklına hayli rasyonel olduğuna inandığı bir çözüm geldi:

Bir an düşündüm. Maksat kurtuluş hareketine yardımdı. Bu yardımı nerede daha fazla sağlamak mümkünse benim oraya gitmem gerekirdi. Zeki be-
ye sordum:

“Pekâlâ, bana söyleyiniz, hangi taraftan daha çok para toplamak mümkün-
dür?”

O hiç tereddüt etmeden:

“Kürtlerden,” dedi, “Onlar Ford fabrikasında en ağır işlerde çalıştığı için
daha çok kazanıyor ve biriktiriyorlar.”

Öyleyse ben Kürtlere misafir olacağım. Türklerle konuşmayı bana bırakınız...¹¹⁷

Sabiha, “Anadolu’da kardeşlerimiz sapır sapır kırılıyor. 90 bin yetim sokaklarda sürünüyor. (...) Böyle bir durumda benim kime misafir olacağım bir tartışma konusu olmamalıdır,” diyerek Türk işçileri ikna etti.

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti başkanı Rumi Efendi ile tanıştı, öğle yemeğinde onun evinde diğer konuklarla birlikte ağırlandı. Daha sonra Ford fabrikasını gezdiler. Sabiha göçmen işçiler üzerinde daha da katmerlenen sömürü düzenine yakından tanık oldu. Kürt işçiler çok daha ağır ve zor işleri yapmalarına rağmen Amerikalılardan çok daha az ücret alıyor, sendikalı olamıyor bu yüzden grev dönemlerinde patronlar tarafından “grev kırıcı” olarak kullanılıyordu.

115 1921 yılının 20 bin doları, 2020 yılının yaklaşık 300 bin dolarına eşdeğer (<http://www.in-2013dollars.com: Inflation Calculator>).

116 Kızılay.

117 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 54-55.

Sabiha'nın toplantıyı hangi cemiyet salonunda yapacağı konusu da Kürt ve Türk işçileri arasında ağır zıtlasmaya dönüştü; yoğun tartışmaların ardından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde ve Teavün Cemiyeti'nde iki ayrı toplantı yapılmasına karar verildi.

Kürt işçilerin Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ndeki toplantısı birkaç işçi arasındaki parasal sorun yüzünden kavgalı başladı, hatta bıçaklar çekildi; ancak Sabiha olaya hâkim oldu, masaya yumruk vurup bıçakları attırdı. Ancak ortam hâlâ gergindi. Amacına ulaşmak için sükûneti sağlamak zorundaydı. İşçilere toplantıyı terk edeceğini söyledi:

Ben bugün buraya size memleketimizdeki acıklı durumu anlatmak için gelmiştim. Doğuda Erzurum, Van cephesinde şehit olan kardeşlerinizin evlatları, sokaklarda aç perişan sürünüyor. Sizin yardımınıza muhtaçtırlar. Fakat görüyorum ki, sizin bugün bu konuyla ilgilenmenize imkân yoktur. Birbirinize dargınsınız. Sinirlisiniz. Bu toplantıyı yarına bırakalım.

Pek çok gırtlaktan aynı anda yükselen “Hayır!” haykırıları duvarlarda yankılandı. Salondaki yaşlıların da devreye girmesiyle kavgalı işçiler Sabiha'nın önünde barışıp kucaklaştı. Ardından bir barışma furyası patlak verdi. Başka kavgalı işçiler de ikişer-üçer onun önünde barışıyordu. Aniden ortama hâkim olan barış havasından yararlanan Sabiha işçilere hem Anadolu'daki zor durumu hem de sendikalaşmanın önemini anlattı. Ardından bağış toplanmaya başlandı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde 50 bin doların üstünde para toplandı. Ertesi günü Teavün Cemiyeti'nde yapılan toplantı da verimli geçti, oradan da bu rakama yaklaşan bir bağış toplandı.

Sabiha New York'a döndükten sonra Teavün Cemiyeti'nin yönetim kurulu toplantısında, Anadolu'daki savaş yetimlerine yardım toplama çalışmalarının bireysel çabalara gerek kalmadan daha örgütlü ve resmî olarak yapılmasına karar verildi. Bir temsilci gönderilmesi için Ankara'da henüz bir yıl önce, 30 Haziran 1921'de kurulan Himaye-i Etfâl Cemiyeti'ne¹¹⁸ başvuruldu.

Olumlu yanıt hemen geldi ve 1922 yılı başlarında, ABD'ye ilk Türk bayraklı seferi yapan ünlü Gülcemal vapuru¹¹⁹ ile Cemiyet Başkanı Dr. Fuat Bey¹²⁰ New York'a ayak bastı. Büyük bir karşılama töreni yapıldı. Fuat Bey'in

118 Çocuk Esirgeme Kurumu.

119 1874 yılında Avrupa-ABD arasında yolcu taşımak amacıyla lüks transatlantik olarak Belfast'ta inşa edildi. Pek çok seferin ardından değiştirilerek göçmen gemisi haline sokuldu, on binlerce kişiyi ABD'ye taşıdı. 1911'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından satın alındı. Yitirilen savaşlar sonrasında başta Selânikliler olmak üzere pek çok göçmen Gülcemal'e binerek İstanbul'a ulaştı. Cumhuriyet döneminde mübadelede yine göçmen taşıma görevi onundu. 1950 yılına kadar 76 yıl görev yaparak dünyanın en uzun süre çalışan ikinci gemisi oldu.

120 Dr. Mehmet Fuat Umay (1885-1963): Ankara'daki Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin kurucularından. Uzun süre cemiyetin genel başkanlığını yaptı ve pek çok yardım çalışması örgütledi. İlk mecliste Bolu milletvekili olarak yer aldı, daha sonra doğduğu şehir Kırklareli'nin milletvekili oldu.

ABD’de ziyaret edeceği kentler kararlaştırıldı. Mihmandarlık ve çevirmenlik görevini Sabiha üstlenecekti.

İlk toplantı New York’ta büyük bir salonda yapıldı. Fuat Bey ülkenin ve çocukların durumunu anlattı, Sabiha duygulara hitap eden bir konuşma yaptı, şiirler okundu. Ağlayanlar oldu... Ortadaki masanın üzerinde dolarlar hızla birikmeye başladı. Kalabalıktan sıyrılıp çıkan kalın siyah kaşlı, burma bıyıkları kulaklarına doğru uzanan, orta yaşlı bir adam ağır ağır masaya yaklaştı. Sabiha’nın sonradan Kürt Yusuf Gülabi Çavuş olarak tanıyacağı adam kararlı bir ses tonuyla salona ve onlara hitap etti:

Siz bana toprağımın, köyümün kokusunu getirdiniz. Sağ olun, var olun. Aç süren çocuklar arasında benim de evlatlarım var herhal. 27 senedir Amerika’da çalışıyorum. Madenlerde işçilik ettim. Otomobil fabrikalarında, kuzeyde, Fruit Company’nin meyve bahçelerinde çalıştım. Garajlarda, parklarda yattım. On bin dolar birikmiş param var. Artık memlekete dönmeye karar verdim. Bütün paramı size veriyorum. Bana yalnız bir vapur bileti alın. Ve orada bir iş bulma-
ma yardım edin. İşte altın saatim. İşte altın kemerim. Yurduma helâl olsun...¹²¹

Herkes gözyaşları içindeydi. O gün, 100 bin doların üzerinde yardım toplandı. Fuat Bey ve Sabiha kent kent dolaştı. Her yerden yardım yağıyordu. İşçiler sadece kurulacak çocuk yuvaları ve hastanelere fotoğraflarının asılmasını istiyordu. Yapılan çalışmayı Sabiha da çok başarılı buldu:

Amerika’daki bu çalışmalar sonunda, memlekete gönderilen paranın miktarı 1 milyon Türk lirasının¹²² üzerindeydi. Ankara’da Çocuk Esirgeme Kurumu’nun meydana getirdiği ilk çocuk sarayları, bakım evleri, hastane, çocuk yuvaları Amerika’daki işçilerin gönderdikleri paralarla kuruldu. Fakat Yusuf Gülabi Çavuş’a iş bulunmadı. Çocuk yataklarının başucuna işçilerin fotoğrafları asılmadı...¹²³

YILDIZ’IN DOĞUMU, YURDA DÖNÜŞ: “ANKARA, ANKARA; GÜZEL ANKARA”

Sabiha ve Zekeriya 1922 yılı sonlarında eğitimlerini tamamlamış, diplomalarını almıştı. Her tür gelişmeyi ve değişimi heyecan içinde takip ettikleri ana-yurtlarına geri dönebilirlerdi ama dönemediler. Sabiha hamileydi ve on-on beş gün sürecek uzun bir deniz yolculuğuna çıkması sakıncalıydı. 1923 ba-

121 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 60.

122 1923 yılında 1 dolar yaklaşık 0,80 Türk Lirası değerindeydi. “Dolar 78 yıl önce 80 kuruştı”. 22.02.2001, *Hürriyet* gazetesi.

123 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 61.

şında, Yıldız adını verdikleri ikinci kızları doğdu. Aynı yılın temmuz ayında, altı yaşına ulaşan ilk kızları Sevim ve henüz dört-beş aylık Yıldız'la birlikte anayurda doğru yola çıktılar.

Tuhaf bir yolculuktu bu: Sabiha ve Zekeriya kadim Osmanlı İmparatorluğu tebaası olarak terk ettikleri topraklara, yeni kurulmakta olan taze bir devletin özgür vatandaşları olarak dönüyordu.

Onlar yeni ve tam bağımsız devletin kuruluşunda bizzat görev alma azmi, heyecanı ve mutluluğu içinde ülkelerine koşarken, altı yaşındaki Sevim ağır bir kültür şoku geçiriyordu:

İstanbul'da doğmuştu ama anımsayabildiği tüm yaşam deneyimini iki buçuk yaşındayken ayak bastığı New York'a borçluydu. Anaokuluna orada gitmiş, ilk arkadaşlarını orada edinmiş, evde Türkçe öğrense de birincil dili İngilizce olmuştu. Dünya onun için New York'tan ibaretti. Şimdi, Haliç girişine doğru ağır yolla ilerleyen geminin küpeşte demirlerine heyecanla yaslanarak ailecek izledikleri minareler, kubbeler ve üst üste yığılmış ahşap evler şehri öylesine yabancıydı ki ona.

Eski şaşaalı günlerinde olsa belki ilgisini çekerdi ama işgalden yeni kurtulmuş, savaş yorgunu, yoksulluk ve sefalet içindeki bu kent onun için uyanıkken görülen bir kâbustan farksızdı.

Sevim'in değişmez kişilik özelliklerinden biri olan açık sözlülük ilk meyvelerini hemen verdi. İstanbul'a geldikten birkaç gün sonra Sabiha ile bindikleri tramvayda kadın yolcuların oturduğu harem ve erkek yolcuların oturduğu selâmlık bölümleri her zaman olduğu gibi bir perdeyle ayrılmıştı. Sevim, kadın ve erkeğin böylesine ayrılmasını çok saçma buldu hatta kızdı. Bir hamlede perdeyi ardına kadar açıverdi. Bu ilk eylemi, annesiyle birlikte tramvaydan indirilmeleriyle son buldu.¹²⁴

Sabiha ve Zekeriya eski başkentte yaşama nereden, nasıl başlayacaklarını düşünedursun, yeni başkentin onlar için planları vardı. Yıllar boyunca art arda dizilen savaş felaketlerinde genç nüfusun büyük çoğunluğunu yitirmesine, geride kalanlarını da doğru dürüst eğitime olanağı bulamamasına karşın; küllerinden yeniden doğmaya çalışan bir ülkenin çok ihtiyaç duyacağı iki genç beyin yurda dönmüştü. Dört kişilik aile İstanbul'a ulaşır ulaşmaz, Zekeriya Ankara'dan çağrıldı. Oysa Sabiha'nın farklı fikirleri vardı:

Ben hayalci sosyalistler gibi bir köye çekilip bir cemaat teşkilatı kurmak isteyindim. Bunun nasıl gerçekleştirileceğini de bilemiyordum. Her tahsilden dönen genç gibi, hayaller içindeydim. Yeni kurulmakta olan Türkiye'ye faydalı olmak istiyordum. Zekeriya benden önce Ankara'ya gitti.¹²⁵

124 Yıldız Sertel, "Bir Sertel Daha Vardı", *Cumhuriyet Dergi*, s. 4, 11.08.2002.

125 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 64.

Zekeriya da tıpkı eşi gibi, ilk kez ABD’de karşılaştığı bireysel özgürlük ve demokrasinin tadına varmıştı. En büyük arzusu benzer bir özgürlük sisteminin kendi ülkesinde kurulmasıydı:

Kafamızda büyük hayaller dolaşıyordu. Önce demokratik bir sistemin kurulması gerektiğine inanıyorduk. Biz Amerika’da hürriyet ve demokrasiye inanmıştık. Kurtuluş savaşından çıkan memleket, şimdi hürriyete ve demokrasi dönemine girecekti. Dış savaş zaferle bitmişti. Şimdi iç savaş, hürriyet ve demokrasi savaşı başlayacaktı...¹²⁶

Adına bestelenen, “Ankara, Ankara, Güzel Ankara” marşında¹²⁷ güzel olduğu öne sürülen yeni başkentin o yıllarda güzellikle pek ilişkisi yoktu. Zekeriya’nın Haydarpaşa’dan bindiği tren, kömür yokluğu yüzünden yol boyunca pek çok kez durmuş, civardaki ormanlardan kesilen odunlarla zar zor ısıtılabilmiş ve yolculuk tam 24 saat sürmüştü.

Yoksul ve yoksun bir Ankara’yla karşılaşmıştı Zekeriya:

Savaş henüz bitmişti. Zaferin neşesi bütün yürekleri sarmıştı. Ankara gülüyordu. Fakat yokluk içinde yapılan savaşın perişanlığı olduğu gibi duruyordu. Sokaklar ağaçsız, eğri büğrű, tozlu yollardan ibaretti. Şehirde oturulabilecek ancak birkaç ev vardı. Bütün şehirde Milli Kurtuluş Savaşı sıralarında yapılan Büyük Millet Meclisi binası ile karşıındaki küçük Millet Bahçesi’nden başka gözü okşayacak bir şey yoktu. Mebusların çoğu Keçiören’e ya da civardaki bağlara çekilmişti. Orada ilkel koşullar içinde yaşıyorlardı. Şehirde hiçbir taşıt yoktu. Mebuslar şehre ya atlı araba ya da atla gidip geliyorlardı.¹²⁸

Zekeriya Ankara’ya gelir gelmez Matbuat Umum Müdürlüğü’ne¹²⁹ atandı. Umum Müdürlük, şehrin merkezindeki tek katlı bir binadaydı. Genç müdürün ilk işi ardı ardına gelip gitmeye başlayan yabancı gazetecilerle ilgilenmekti.

İlk günlerinde, başkentteki yabancı konuklar için ayrılan düzgün sayılabilecek iki katlı bir eve yerleştirildi. Misafirhanede bir kadın hizmetli bir de erkek aşçı çalışıyordu. Zekeriya’dan başka, iki Amerikalı konuk vardı. Biri bir haber ajansının temsilcisi, diğeri ABD’nin Ankara Konsolosu’ydu.

126 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 97.

127 Aka Gündüz’ün, bir iddiaya göre de Mehmet Ali Ertekin’in şiiirinden Halil Bedit Yönetken’in bestelediği ünlü marş. Sözleri: Ankara, Ankara güzel Ankara, / Seni görmek ister her bahtı kara. / Senden yardım umar her düşen dara / Yetersin onlara güzel Ankara. / Burcuna göz diken dik başlar insin, / Türk gücü orada her zoru yensin, / Yoktan var edilmiş ilk şehir sensin, / Var olsun toprağın, taşın Ankara.

128 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 99.

129 Basın Yayın Genel Müdürlüğü.

Başkente alışmaya çalışan Zekeriya sonunda bir ev buldu ve Sabiha'yı Ankara'ya çağırdı. Eşinden bir ay sonra iki kızıyla birlikte Ankara'ya gelen Sabiha, ardı ardına gelen savaşların iligine, kemiğine kadar tükettiği Anadolu'yla ilk kez karşılaşlıyordu:

Artık köye gitmek, köylüler arasında çalışmak hayallerinden vazgeçmek gerekiyordu. Bir ay sonra Ankara'ya geldiğim zaman acı hakikati daha yakından anladım. Ankara başlı başına bir köydü. Ne ağaç ne su ne de barınacak ev vardı. Büyük Millet Meclisi binası bile iki katlı, bir ilçe hükümet konağı büyüklüğündeydi.¹³⁰ Samanpazarı denilen yer, içinde ne barakası ne de satılık eşyası bulunan bir pazar. Meydanlıkta köylüler kağı arabalarını kenara çekmiş, mandalarıyla beraber yerlere serilip yatıyorlardı. İç sokaklar tek araba geçemeyecek kadar dardı. Eski Ankara denilen semt, yerli halkın oturduğu evler, tepeler üzerine kurulmuş, teneke veya ahşap yapıları. İnsanlar bunlara, keçiler gibi bayırı tırmanarak çıkıyordu. Bu eski Ankara bana Evliya Çelebi'nin *Seyyahatname*'sinde anlattığı Ortaçağ şehirlerini hatırlattı.

(...) New York-Ankara iki kutup. Ben bir kutuptan ötekine geçmiştim. Köylülerin çankları değil —onu biliyordum— fakat üzerlerindeki kırk yamalı hırka ve şalvarlar gözüme çarpıyordu. Siyah çarşafı, yalnız gözleri meydana, peştemalli kadınlar umacılar gibi geziyordu. Sokaklardan hiç çöpçü geçermiydi, bilmem! Çöpler hep sokak köşelerine yığılmıştı. Siska bacaklı, karınları şiş çocuklar, birer iskelet gibi kaldırımlar üzerinde seğırtiyor, on para dileniyorlardı. Dükkânlar boştu. İnsanlar yorgundu. Bir Milli Kurtuluş Savaşı'nın bütün yükünü omuzlarında taşımışlardı. Korkunç bir sefalet her adımda insanın gözüne çarpıyordu. Kırk yamalı hırkalarıyla köylüler, kadın erkek cephelere cephane taşımış, siperlerde vuruşmuştu. Bütün Anadolu böyle bir yıkım içindeydi. Devrimin önünde kalkındırılacak bir ülke, Ortaçağ'dan son çağa geçirilecek bir insan topluluğu duruyordu.

Ankara'da oturduğumuz ev merkezden biraz uzaktı. Türk Ocağı binasına yakındık. Evin arkasında bir avlu vardı. Fakat avlunun etrafı açıktı. Kapıdan çıkınca sokağa çıkıyor gibiydi insan... Evimizin mutfağı, helası avludaydı. Çocukumu hava aldirmek için arabasıyla avluya çıkardığım ilk gün, tuhaf bir manzarayla karşılaştım. Evin duvarlarına çepeçevre işkembeler asılmıştı. Köylü kadınlar duvarlarda işkembelerini kurutuyordu. Beni gö-

130 Ankara'da bugünkü Ulus Meydanı'nda yer alan binanın inşaatına 1915 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti kulüp binası olarak başlanmıştı. Yarım kalan inşaat, meclis binası yapılmak amacıyla halkın da katkılarıyla 23 Nisan 1920'de tamamlandı. 15 Ekim 1924 tarihine kadar meclis binası olarak hizmet veren bina daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) Genel Merkezi oldu. Yerine, 1923 yılında mimar Vedat Tek tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası Mahfeli olarak inşaatına başlanan bina kullanılmaya başlandı. Birinci Meclis binası 1952 yılında Maarif Vekâleti'ne devredildi ve 1961'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzesi haline getirildi. 1981'den bu yana Kurtuluş Savaşı Müzesi olarak kullanılıyor.

rünce yanıma geldiler. Hepsi birden konuşuyor, benden bir parça yama istiyorlardı. “Yama...” Elbise veya kundura değil. Sefaletin bu derecesi beni şaşırtmıştı.¹³¹

Sabiha'nın ilk kez yüz yüze geldiği bu korkunç yoksullukla mücadele etmek ve kuruluş harcında iz bırakmak istediği genç devleti, “Ortaçağ'dan son çağa” ulaştırma talebi yanıt bulacak mıydı?

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 29 Ekim 1923 günkü oturumunda Mustafa Kemal'in hazırladığı anayasa değişikliğine kabul oyu verilmesiyle birlikte, devletin yönetim şeklinin “cumhuriyet” olduğu kesinlik kazandı. Cumhurun sözlük anlamı halk olduğuna göre bu yeni devlet halk tarafından yönetilecekti. Gerek Sabiha gerek Zekeriya açısından çok heyecan verici bu karar acaba hayata nasıl geçecekti? Halk, devlet yönetiminde nasıl söz sahibi olacak, neyi hangi mekanizmalarla değiştirecekti?

Kısa süre içinde ortada böyle bir mekanizmanın olmadığı anlaşıldı ve ABD usulü demokrasiyi bizzat tanımış olan genç çift, ilk düş kırıklıklarını yaşadı.

SABIHA'NIN ÇOCUKLAR İÇİN ARAŞTIRMA PROJESİ LÂTİFE HANIM'DAN DÖNÜYOR

Zekeriya Matbuat Umum Müdürü olarak başladığı yeni işine alışmaya çalışıyordu ancak Sabiha işsizdi.

Aslında o yıllarda kadınların işsiz olması değil çalışması yadırganırdı. Hele biri kundakta öteki ilkokula başlamış iki çocuklu bir kadının çalışması söz konusu bile edilemezdi. Ancak aldığı onca eğitim ve deneyimin ardından Sabiha'nın ne beklemeye ne de kadını eve hapsedmeyi amaçlayan çağdışı düşünceye kulak asmaya niyeti vardı.

Şansına, ABD'de birlikte Ankara hükümeti için bağış topladığı; onun eğitimini, yeteneklerini ve çalışma azmini bilen Dr. Mehmet Fuat (Umay) Bey, Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin başkanlığına devam ediyordu. Daha New York'tayken ona yaptığı birlikte çalışma teklifini yineledi. Genç kadın daha farklı alanlarda çalışmak istemesine rağmen çocuklar konusunda da yararlı olacağını düşünerek kabul etti:

Ben çocuk sahasında değil, cemaat teşkilatçılığı sahasında çalışmak istiyordum. Fakat hiçbir iş yapmamaktansa bu alanda çalışmak da faydalı olabilir. Ancak işe başlamazdan önce memleketteki çocuk meselesinin ne olduğunu anlamak için, sosyal bir inceleme (social survey) yapılmasını istiyordum. Böyle bir inceleme, memleketin diğer bölgelerindeki durumu da araştırmak

131 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 64-65.

için bir başlangıç olabilirdi. Fuat beye kurumun genel meclisinde bir üye veya yönetim kurulunda bir yönetici olarak değil, yetkili bir uzman gibi çalışabileceğimi bildirdim.¹³²

Araştırma projesi Himaye-i Etfâl Yönetim Kurulu tarafından kabul edildi. Sabiha'nın amacı, çocukları korumaktan öte, bu alanda oluşturulacak devlet politikasının belirlenebilmesi için gerekli altyapıyı sağlamaktır:

Çocuk meselesi, yalnız harp yüzünden, Milli Kurtuluş Savaşı sırasında sokaklarda kalan on binlerce çocuğun korunması, barındırılması meselesi değildi. Memleket çapında çocukların eğitimi, okulların sayısı, öğretmen kadroları, işte çalışan kadınların çocukları, çocukların sağlık durumu, madenlerde, ağır işlerde çalışan çocuklar meselesi, nikâhsız doğan çocuklar, evlâtlıklar, çocukları koruyacak kanunlar, bunun gibi daha birçok konuyu içine alan bir meseleydi. Bu sosyal inceleme durumu ortaya çıkaracak, devlet, ihtiyaca göre çözüm çareleri arayabilecekti.

(...) Devrim yapan bir memleketin her alanda ilmî metotlarla çalışması; memleketi ilmî metotlarla tanınması, daha sağlam adımlar atılmasına yardım edebilirdi.¹³³

Sabiha projeyi kısa sürede hazırladı. Çalışmaya Ankara civarındaki köylerden başlanacaktı. Araştırma sonuçlarını değerlendirecek kurulu da Dr. Mehmet Fuat Bey'le birlikte oluşturdular: Uzmanlar kurulunda sosyal konulardan Ziya Gökalp, sağlıktan Dr. Hikmet Bey, eğitimden pedagoji uzmanı Nafi Atuf Bey (Kansu), hukuk meselelerinden eski adalet bakanı, hukukçu ve eğitimci Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), psikoloji ve psikiyatriden Dr. Yusuf Bey sorumlu olacaktı.

Uzmanlar kurulu ilk toplantı için ön hazırlığa başlamıştı ki, Dr. Mehmet Fuat Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in eşi Lâtime Hanım'ın toplantı öncesinde projeyi Sabiha'dan bizzat dinlemek ve üzerinde konuşmak istediğini söyledi. Lâtime Hanım, Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin fahri başkanıydı.

Sabiha talebi olumlu karşıladı. Lâtime Hanım'ın fikri katkılarda bulunabileceğine inanıyordu. Buluşma organize edildi ve Fuat Bey'in cemiyet merkezindeki odasında üçü bir araya geldi:

Lâtime hanım orta boylu, ince, esmer güzeli bir kadındı. Gayet vakarlı giyinmişti. Siyah yeldirmesi, siyah başörtüsüyle olgun bir kadın hissi veriyordu. Kendisine düşüncelerimi anlattım.¹³⁴

132 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 72-73.

133 *A.g.e.*, s. 73.

134 *A.g.e.*, s. 74.

Lâfite Hanım anlatımıyla yetinmedi ve Sabiha'dan projenin tamamını okumasını istedi. Hayli uzun süren okuma boyunca dikkati hiç eksilmedi. Okuma sona erdiğinde Sabiha fahri başkanın fikrini sordu:

O, elinde sinirli sinirli çevirdiği bir cam hokkayı elinden bıraktı, kati bir sesle, "İyi hazırlanmış, etraflı bir proje" dedi, "Fakat bizim memlekette uygulamamaz..."

Sebebini sordum. Şu cevabı verdi:

"Bu gibi şeyler ancak Amerika'da yapılabilir. Bizim şartlarımız buna uygun değildir" dedi. Ve ayağa kalktı: "Uzmanlar heyeti projeyi görsün, uygun bulurlarsa yürürlüğe girer. Ben kendi fikrimi söyledim."

Fakat Lâfite hanımın bu sözleri, düşünceleri bana projenin geleceğini anlatmıştı. Amma uzmanlar heyetinin vereceği müspet¹³⁵ bir kararla projenin yürütülmesini imkânsız da görmüyordum.¹³⁶

Lâfite Hanım - Sabiha buluşmasından bir hafta sonra, Türk Ocağı salonunda Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin yıllık toplantısı vardı. Toplantıya Cumhurbaşkanlığı Mustafa Kemal ve Meclis Başkanı Ali Fethi (Okyar)¹³⁷ Bey'le birlikte geldiler. Dr. Mehmet Fuat Bey yıllık faaliyet raporunu okurken, Cumhurbaşkanlığı sürekli olarak Ali Fethi Bey'in kulağına bir şeyler fısıldıyordu. Rapor bitince Meclis Başkanı kürsüye çıktı ve cemiyetin o güne kadar yaptığı çalışmalarını fazla anlamlı bulmadığını söyledi. Ona göre mesele; kaç çocuğun barındırıldığı, süt ya da giysi sağlandığı değil, çocuklarla ilgili temel bir siyasetin oluşturulmasıydı. Sabiha çok umutlandı. Ali Fethi Bey'in konuşması onun projesinde yer alan düşünce ve eleştirilerle örtüşüyordu. Projesinin Çankaya'da ele alınıp tartışıldığını düşündü, çok sevindi.

Aradan günler geçti, sıra projenin uzmanlar heyetine sunulmasına geldi. Sabiha heyecan içindeydi. Lâfite Hanım'ın dediği gibi, uzmanlar projeyi onaylarsa uygulamaya geçilebilirdi. Toplantı, Dr. Mehmet Fuat Bey'in cemiyeteki odasında yapılacaktı.

Kararlaştırılan saatte cemiyet başkanı, Sabiha ve bir ekşiğiyle uzmanlar geldi. Zekeriya da toplantıyı izlemeye, belki de eşine manevi destek sağlamaya gelmişti. Yalnızca eski adalet bakanlarından Yusuf Kemal (Tengirşenk) eksikti. Yarım saat kadar beklediler, gelmeyince toplantı başladı.

Sabiha projesinin tamamını okudu. İlk sözü Ziya Gökalp aldı, "Bu yeni kuruluş devresinde böyle sosyal bir inceleme bize değerini ölçemeyeceğimiz

135 Olumlu.

136 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 74-75.

137 Ali Fethi Okyar (1880-1943): Asker, politikacı ve diplomat. Önce İttihat ve Terakki'nin, sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu içinde yer aldı. Gençlik yıllarından itibaren Atatürk'ün yakın arkadaşındı. Başbakanlık, TBMM başkanlığı, milletvekilliği, bakanlık ve büyükelçilikler yaptı. Diplomasiye yatkın, demokrasi yanlısı ve ılımlı kişiliğiyle tanınırdı.

faydalar sağlayabilir. Elimizde toplumun ekonomik, sosyal durumunu belirtecek istatistikler yoktur. Böyle bir inceleme, tam ilmî bir sonuç vermese dahi bilmediğimiz birçok meseleyi somut olarak önümüze getirecektir. Bu bilgiler gideceğimiz yolu aydınlatılabilir,”¹³⁸ dedi. Diğer uzmanlar da proje hakkında benzer olumlu görüşleri paylaştı. Herkes kendi uzmanlık alanına ilişkin öneriler getirdi. Projeye ilişkin araştırmaların deneme amacıyla öncelikle Ankara ve yöresinde başlatılmasında fikir birliği sağlandı.

Tam o esnada kapı açıldı ve Yusuf Kemal Bey hışımla içeri girdi. Geç kaldığı için kısa bir özrün ardından Himaye-i Etfâl Cemiyeti Başkanı Fuat Bey’e dönerek, “Burada bir uzmanlar heyeti toplanıyor. Projeler konuşuluyor. Siz böyle bir heyeti davet etmek için genel meclisin muvafakatini aldınız mı? Onların haberi var mı?”¹³⁹ dedi.

Fuat Bey’in yüzü bir anda kıpkırmızı oldu, “Yönetim kurulunda konuştuk ve kararlaştırdık efendim,” diye itiraz etti. Ancak Yusuf Kemal Bey’in itiraz dinlemeye hiç niyeti yoktu, kestirip attı: “Yönetim kurulunun böyle bir karar vermeye yetkisi yoktur. Bu toplantı kanuna aykırıdır. Böyle bir projenin yürütülmesine lüzum var mı, yok mu genel meclis karar verir. Uzmanlar ondan sonra çağrılır” ...¹⁴⁰

Himaye-i Etfâl Cemiyeti Başkanı itiraza devam etti, uzmanlar da projeyi ve toplantılarını savunarak tartışmaya katıldı. Onlara göre her şey yasaldı. Sabiha, Yusuf Kemal Bey’deki bu ani değişikliğin altında yatan nedeni tahmin ettiği için serinkanlılığını korudu, hiç karışmadan tartışmaları dinledi:

Yusuf Kemal’i iddiasından çevirmek mümkün olmadı. Ben, rüzgârın Çankaya’dan estiğini anlamıştım. Lâife hanımın giderken söylediği sözlerin altını çizmiştim. Tartışma daha bir müddet devam etti. Nihayet Ziya Gökalp küskün küskün yerinden kalktı, “Bu toplantı kanuna uygun mu, değil mi? Önce yetkililer aralarında karar versin, sonra bizi davet etsinler. Biz her zaman çalışmaya hazırız” dedi. Hiddetle kapıyı çekip gitti. Diğer uzmanlar da onu izlediler.¹⁴¹

Fuat Bey, Yusuf Kemal, Zekeriya ve Sabiha baş başa kalmışlardı. Zekeriya, Yusuf Kemal Bey’le tartışmayı sürdürdü, onu enikonu sıkıştırdı. Pes eden eski Adalet Bakanı, “Kanuna riayet¹⁴² mecburiyetinde olduğunu” söyleyerek çıktı gitti.

Sabiha bu tuhaf müdahalenin nedenini çoktan çözmüştü ama Fuat Bey’e de doğrulatma ihtiyacı içindeydi, sordu:

138 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 75.

139 *A.g.e.*, s. 76.

140 *A.g.e.*, s. 76.

141 *A.g.e.*, s. 77.

142 Uymak.

Fuat bey kıpkırmızı kesildi. Cevap veremedi. “Bu rüzgâr Çankaya’dan esiyor değil mi?” dedim. Önüne baktı, “Galiba” dedi.

“Galiba değil, muhakkak... Biliyorsunuz ki, Lâtife hanım projeye itiraz etmişti. Yusuf Kemal bey, hanımefendiyi memnun etmek için bu toplantıyı dağıttı.”

Fuat bey yine cevap vermedi. Düşünüyordu. Korktuğu yüzünden belliydi.

Sabiha konuşmayı uzatmadı. Masanın üstündeki kalemi aldı, bir kâğıda istifasını yazdı, Zekeriya’yla birlikte odadan çıktı.

Genç çiftin küçük kızları Yıldız hastaydı. Tedavi için İstanbul’a götürülmesi gerekiyordu. Yaşadığı hayal kırıklığı ve istifanın sonrasında, kocası Zekeriya dışında Sabiha’yı Ankara’ya bağlayan bir şey kalmamıştı. Eşini zaten deli gibi çalıştığı Matbuat Umum Müdürlüğü göreviyle baş başa bıraktı, iki kızını alıp İstanbul’a döndü.

ÇANKAYA’YA ÇAĞRILAN MATBUAT UMUM MÜDÜRÜ ZEKERİYA, MUSTAFA KEMAL’LE İLK SÜRTÜŞMESİNİ YAŞIYOR

Zekeriya’nın başına getirildiği Matbuat Umum Müdürlüğü’nün, kendisinden önceki yöneticisi Ağaoğlu Ahmet Bey’di.¹⁴³ Zekeriya görev devir teslimi için müdürlüğe gittiğinde, savaş boyunca yaptığı işten yılmış olan Ahmet Bey onu sevinçle karşılamıştı. Mustafa Kemal tarafından *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin¹⁴⁴ başyazarlığına tayin edilmişti ve artık yeni işine başlayabileceği için çok mutluydu.

Zekeriya yeni görevine başladı ancak o güne kadar savaşın olumsuz koşulları ve yoksulluk içinde görev yapmaya çalışan kuruluş, enikonu yetersiz ve ilkeldi. Yerli basın izleniyor, arada sırada dış basından seçilen kimi yazılar milletvekilleri için Türkçeye çevrilip, küçük bültenler halinde yayınlanıyordu. Aynı müdürlüğe bağlı Anadolu Ajansı da henüz kuruluş aşamasındaydı.

Amerika’da dünyanın ilk gazetecilik yüksek okulunda aldığı eğitim, Zekeriya’ya bu sorunların üstesinden gelecek donanımı sağlamıştı. Hemen kolları sıvadı ve her şeyi birden değiştirmek için eyleme geçti:

143 Ahmet Ağaoğlu / Ahmet Ağayev (1869-1939): Azerbaycan Karabağ’da doğdu, Paris’te hukuk ve doğu dilleri eğitimi aldı. 1909’da İstanbul’a geldi, Darülfünun’da hocalık yaptı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katıldı. Türk-İslamcı görüşü savundu ve 1914’te Osmanlı Meclisi Mebusan-ı’nda milletvekili oldu. 1921’de Malta sürgünü dönüşünde Ankara’da milli mücadeleye katıldı. 1923’te Kars milletvekili oldu, Serbest Fırka kurucuları arasında yer aldı, sonraki yıllarda da liberal görüşü savundu. Süreyya Ağaoğlu, Tezer Taşkiran, Abdurrahman Ağaoğlu, Samet Ağaoğlu ve Gültekin Ağaoğlu’nun babası.

144 *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından ilk kez 10 Ocak 1920’de Ankara’da yayınlandı.

İlk iş olarak uzun süre dünyadan uzak kalan mebuslara, devlet adamlarına, memleket dışında olup bitenleri ve Türkiye ile ilgili sorunlar konusunda yabancı basın neler yazdığını duyurmak gerekiyordu. Ankara'dakiler pek karanlıkta yaşıyorlardı. Dünya'da olup bitenleri izleyenler pek azdı. Oysa Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra dünya basınının Türkiye ile ilgili yayınları önem kazanmıştı. Bu amaçla Matbuat Müdürlüğü yayını olarak *Ayın Tarihi*¹⁴⁵ adında zengin bir dergi çıkardım. Bu aylık dergi bir ayda memlekette ve dışarıda olup bitenleri ve dünya basınına veriyordu. (...)

Bir yandan da *Anadolu Ajansı*'nı, dünya haber ajansları ile ilişkiler kurarak, bir ajans haline getirmeye çalışıyordum.

O sırada Ankara'da iki gazete çıkıyordu. Biri Atatürk'ün gazetesi olan *Hâkimiyeti Milliye*, ötekisi Yunus Nadi'nin yayınladığı *Yeni Gün*. Her ikisi de çok fakir, çok zavallı, birer vilâyet gazetesi halinde çıkıyor, derme-çatma matbaalarda, gelişigüzel basılıyorlardı. (...) Gerçek anlamıyla basın, hâlâ İstanbul'daydı ve genellikle Ankara'ya karşı cephe almış durumdaydı.¹⁴⁶

Zekeriya göreve başladıktan bir ay kadar sonra Matbuat Umum Müdürlüğü'nün bağlı olduğu Başbakan İsmet Paşa (İnönü) onu telefonla aradı. Akşam iş bitiminden sonra bir yere ayrılmaması talimatını verdi; birlikte Çankaya'ya çıkacaklardı. "Çankaya'ya çıkmak", Mustafa Kemal'le görüşmeye gitmek demekti. Zekeriya, sevinç ve heyecan içindeydi:

İsmet Paşa bu görüşmenin nedenini söylememişti. Beni neden Atatürk'e tanıtmak istiyordu? Kendi kendime nedenini araştırdım, bulamadım. Fakat hangi nedenle olursa olsun, hayalimde büyüttüğüm Mustafa Kemal'i ilk kez yakından görüp tanıyacaktım. Amerika'dayken basına onun hakkında hayli yazılar yazmış ve yaptıklarını övmüştüm. Şimdi memleketin kurtarıcısıyla karşılaşacaktım.¹⁴⁷

Zekeriya, akşam herkes işini bitirip gittikten sonra beklemeye devam etti. Nihayet yeni bir telefon geldi. Paşa onu fazla uzak olmayan Dışişleri Bakanlığı'nda bekliyordu. Hemen Bakanlığa gitti. Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma hantal bir otomobile binip yola koyuldular. Zekeriya, Mustafa Kemal'in kendisiyle ne görüşeceğini çok merak ediyor ama bir türlü doğrudan soramıyordu. İsmet Paşa fazla bekletmeden merakını giderdi:

Şehirden çıktıktan biraz sonra, bana dönerek, "*Hâkimiyeti Milliye* gazetesini nasıl buluyorsunuz?" dedi.

145 1923 yılında Zekeriya Sertel tarafından yayınlanan *Ayın Tarihi* mecmuası, cumhuriyet döneminin en uzun ömürlü süreli yayın organı olarak Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanmaya devam ediyor.

146 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 103-104.

147 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 104-105.

Çankaya'ya niçin gittiğimizi o zaman anladım. *Hakimiyeti Milliye* gazetesi, milli kurtuluş savaşı sırasında Atatürk tarafından kurulmuş bir taşra gazetesiydi. Bütün savaş boyunca Atatürk'ün fikirlerini yansıtmıştı. Fakat günün koşullarına göre çok ilkel ve çok zavallı bir biçimde çıkıyordu. Okurları hemen hemen mebuslardan ibaretti. Ankara'nın dışında okuru yok gibiydi. Asıl Türk basını İstanbul'da toplanmıştı. Ankara'da bile İstanbul gazeteleri *Hakimiyeti Milliye*'den çok satılıyordu. Mustafa Kemal'in başlamaya hazırlandığı yeni savaşı yürütebilmek için kuvvetli bir gazeteye ihtiyaç vardı. Demek Çankaya'ya bunun için gidiyorduk.

İsmet Paşa'nın sorusuna şu karşılığı verdim: "*Hakimiyeti Milliye* adında bir gazete tanımıyorum Paşam."

Amacım, *Hakimiyeti Milliye*'nin iyi çıkmadığını anlatmaktı. Fakat, galiba bu cevap çok sert düştü ve Paşa'nın hoşuna gitmedi. Çünkü İsmet Paşa yolda bir daha ağzını açmadı.¹⁴⁸

Köşkte onları alışılagelen siyah giysileri içindeki Lâtife Hanım karşıladı. İsmet Paşa Zekeriya'yı ona tanıttı, tokalaşıldı, ardından Lâtife Hanım'ın onları yönlendirdiği büyükçe bir odaya girdiler. Sol köşedeki masanın başında oturan Mustafa Kemal, Adalet Bakanı Mehmet Seyit Bey'le¹⁴⁹ hararetle bir tartışma içindeydi. İnönü, tartışmaya katılmak üzere masaya oturdu. Lâtife Hanım'la Zekeriya ise kapının sağ yanındaki bir masaya iliştiler. Mustafa Kemal yeni, iyi dikimli, gri takım elbisesi içinde her zamanki gibi çıktı. Yeni bir anayasa üzerine tartışılıyor, en çok da cumhurbaşkanının hak ve görevleri üzerinde duruluyordu ki, ABD'den yeni dönmüş Zekeriya'nın tam ilgi ve bilgi alanına denk geliyordu konu:

En çok konuşan Seyit Beydi. Amerika'dan yeni gelmiş olduğum için, bir iki kez Amerikan cumhurbaşkanının hak ve ödevlerini anlatmak hevesine kapıldım. Fakat bir türlü cesaret edemedim. Zaten Lâtife hanım beni lafa tutuyor, konuşmaları iyi izlememe fırsat vermiyordu.

(...) Bu konuşma bir saat kadar sürdü. Sonra beni yanlarına çağırdılar. İsmet Paşa, "Yeni Matbuat Umum Müdürümüz" diye beni tanıtırken *Hakimiyeti Milliye* adında bir gazete tanımadığımı da eklemekten geri kalmadı. Mustafa Kemal hiç duymamış gibi kayıtsız göründü. Bu konuyu görüşmek üzere ertesi akşam için bellibaşlı aydınların da katılacağı bir toplantı tertiplenmesini emretti, bize de izin verdi.

Anlaşılan Mustafa Kemal'i kızdırmıştım. Çünkü biz Lâtife hanımla konuşurken o bizi yan gözle izliyordu. Benim elimde bir tesbih vardı. Mustafa Ke-

148 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 106.

149 Mehmet Seyit Bey (1873-1925): Medrese ve hukuk fakültesi mezunu. Hilâfetin kaldırılması mücadelesi ve 1924 Anayasası hazırlıklarında önemli rol oynadı, 2. Dönem İzmir milletvekili.

mal'in gözü ikide bir bu tesbihe takılıyordu. Demek benim laubalice sayılabilecek olan bu hareketim onu rahatsız etmişti.¹⁵⁰

Ertesi akşam köşkte yine toplantı vardı. Bu kez Zekeriya'yla birlikte, Cumhuriyet konusunda Mustafa Kemal ve Ankara'yla ortak tavır içindeki tüm gazeteci ve yazarlar davet edilmişti. Zekeriya dışındakiler Mustafa Kemal'in sofrası meclisini ve sofrası adabını bilen deneyimli kişilerdi.

Toplantıyı Mustafa Kemal açtı, acilen üç kişilik bir uzmanlar komisyonu kurulmasını ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin iyileştirilmesi için bir proje taslağı hazırlanmasını istedi. Uzmanlar komisyonuna Matbuat Umum Müdürü Zekeriya'nın yanı sıra, iki önemli gazete yazarı; Falih Rıfkı (Atay) ve Hakkı Tarık (Us) seçildiler. Uzmanların çalışabilmesi için toplantıya ara verildi. Diğer konuklar dışarıda hazırlanan büfede yiyip içerken, uzmanlar ayaküstü çalışmaya koyuldu.

Bir saat kadar süren ortak çalışma sonucunda alınan karara göre, *Hâkimiyet-i Milliye* öncelikle taşra gazetesi havasından kurtulup ulusal bir gazete haline gelmeli, ülkenin her tarafında satılmalı, aranıp okunmalıydı. Gazetenin başına işten anlayan birisi geçmeli ve ağırlığı olan bir yazı kurulu kurulmalıydı. Haberler, İstanbul gazeteleriyle rekabet edebilecek şekilde hazırlanmalı, binasından başlayarak her şey yeniden yapılmalı, modern araçlarla donatılmış bir basımevi kurularak ortaya canlı, hareketli bir gazete çıkarılmalıydı.

Üç kişilik komisyon çalışmayı kurşun kalemle kâğıtlara not aldı ve tüm heyet yeniden toplandı. Notlar, Falih Rıfkı tarafından Mustafa Kemal'e verildi ve Zekeriya'yı hayretler içerisinde bırakan tuhaf bir süreç başladı:

Ansızın Mustafa Kemal'in yüzü değişti, kaşları çatıldı, kendisine sunulan kâğıdı parça parça yırtıp attı ve Falih'e dönerek, "Sizler galiba nerede bulduğunuzu ve kime hitap ettiğinizi unuttunuz" dedi.

Herkes şaşırmişti. Toplantı normal başlamıyordu. Mustafa Kemal sözüne devam etti: "Zaten ben *Hâkimiyeti Milliye*'nin ıslahı için yapılacak şeyi düşünüm ve buldum. Bu işi Recep beyefendiye vereceğim."

Recep bey (*Peker*) Atatürk'ün askerlik arkadaşı, eski bir komutandı.

Mustafa Kemal kararını bildirir bildirmez derhal, güya oy alıyormuş gibi, birer birer sormaya başladı:

"Siz ne buyurursunuz Yakup Kadri¹⁵¹ beyefendi?"

"Pek münasip Paşam..."

"Ne buyurulur, Ahmet beyefendi?"

¹⁵⁰ Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 107-108.

¹⁵¹ Yakup Kadri Karaosmanoglu (1889-1974): Edebiyatçı, gazeteci, politikacı, diplomat. 1923'te Mardin milletvekiliydi.

“Çok doğru düşünmüşsünüz Paşam...”

“Fikri aliniz Ruşen Eşref¹⁵² beyefendi?”

“İsabet buyurmuşsunuz Paşam...”

Karşımda oturanlar, memleketin kalburüstü edipleri, fikir adamları ve aydınlarıydı. Mustafa Kemal’in üstün kişiliği karşısında hepsinin dili tutulmuştu. Düşünemez olmuşlardı. Ya da fikirlerine uysa da uymasa da böyle cevap vermeyi daha uygun buluyorlardı.

(...) Herkes birbiri ardından, “Evet Paşam, doğru Paşam” dedikçe ben şaşıyor ve sinirleniyordum. Hatta bir dereceye kadar iğreniyordum. Kendi kendime, “İşte diktatör böyle yetişir,” diyordum. Zaten bütün diktatörleri etrafındaki dalkavukları yetiştirmiş değil midir?

Kafam bu duygu ve düşüncelerle çalkalanırken sıra bana geldi. Kulaklarımda Mustafa Kemal’in sesi çınladı:

“Ne buyurulur Matbuat Genel Müdürü beyefendi?”

Birdenbire ayıldım, “Olamaz Paşam,” diye cevap verince gözler hayretle önce bana, sonra Mustafa Kemal’e çevrildi. Bu beklenmeyen bir cevaptı. Mustafa Kemal böyle bir cevaba alışmamıştı. Sert bakışlarını bana dikti ve “Neden?” dedi.

“Recep beyefendiyi tanımıyorum Paşam,” dedim. “Çok değerli bir asker olduğunu duyuyorum. O kadar. Fakat gazetecilik, ayrı bilgi isteyen bir uzmanlık işidir. Ben nasıl iyi bir komutan olamazsam, Recep beyefendi de bu işi başaramaz sanırım.”

Bu cevap ortalığı büsbütün karıştırdı. Mustafa Kemal’in nasıl bir tavır takınacağını herkes merak ediyor, ona bakıyordu. Mustafa Kemal bir şey söylemedi, sadece konuşmayı burada kesti ve oturuma son verdi. Dağıldık. Köşkten, Tevfik Rüştü Aras ile birlikte çıktık. Otomobilde bana hayretini söylemekten kendini alamadı.

“Ne yaptın Zekeriya?”

“Ne yaptım?” dedim.

“Canım, Mustafa Kemal’e böyle cevap verilebilir mi?”

“Ya ne yapmalıydım?”

“Efendim, sen daha yenisin. Burasını bilmiyorsun. Mustafa Kemal’i tanımıyorsun. O, bizleri bu akşam fikirlerimizi almak için toplamış değildir. O, kararını önceden vermiştir. Bizi toplaması bir şekilden ibarettir.”

Bu defa ben şaşırdım. (...) Fakat sonradan öğrendim ki, bu, Mustafa Kemal’in çalışma usulüdür. Herhangi bir konuda o işin uzmanlarını akşam sofrasında topluyor, onları dinliyor, ama kararı kendisi veriyordu.

Ertesi gün o oturumda bulunanların hemen hepsi Matbuat Müdürlüğü’ne

152 Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1959): Gazeteci, politikacı, diplomat. 1923’te Afyonkarahisar milletvekiliydi.

uğrayarak benim hata ettiğimi hatırlattılar. Demek ki, Ankara'nın geleneklerine uyamamıştım. Fakat benim aklım bunu bir türlü almıyordu.

Mustafa Kemal ile bu ilk çatışmam oldu...¹⁵³

Zekeriya'nın doğrudan tanık olduğu bu yönetim biçimi; yaşam anlayışı, eğitimi, idealleri ve alışkanlıklarıyla hiçbir zaman örtüşemeyecek bir uygulamaydı. O evrensel olduğunu düşündüğü ilkelerini ve doğru bildiğini sonuna dek savunan, özgür ruhlu bir insandı. Mücadeleden kaçmayacaktı.

MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ, SANSÜR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ'NE DÖNÜŞÜR MÜ?

Zekeriya Matbuat Umum Müdürlüğü görevini sürdürürdursun, İstanbul basını Cumhuriyet ilânının ardından halifelğin kaldırılacağını anlamış ve tartışma almış yürümüştü. Eski başkent basınının ağırlıklı bölümü, farklı nedenlerle de olsa halifelğin kaldırılmasına karşıydı. Ankara hükümeti durumdan çok rahatsızdı. Huzursuzluk Zekeriya'ya kadar yansdı:

İstanbul'da çıkan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Velid Ebüzziya, hilâfetin baş avukatı kesilmişti. Hilâfeti kaldırmakla bütün İslâm âlemi üzerindeki etkimizi kaybedeceğimizi iddia ediyordu. Hilâfetin Türkiye için manevi bir kuvvet olduğunu, bu kuvveti elden bırakmanın bir aptallık, hatta bir hıyanet olduğunu söylüyordu. Oysa hilâfet müessesesi çoktan rolünü ve etkisini kaybetmişti. İslâm ülkelerinden çoktan çıkmıştı. Küçük büyük bütün İslâm milletleri, milli kurtuluş davasına başlamışlardı.

(...) *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın bile, o vakit Mustafa Kemal'e karşı gelmiş olmak için, hilâfet lehinde yazılar yazmıştı. Onun da düşüncesi başkaydı. Hüseyin Cahit, eski İttihatçıydı. Bütün İttihatçılar gibi, Mustafa Kemal'in büyük başarısını çekemiyordu. Onu halkın gözünde küçük düşürmek için Ankara'ya durmadan hücum ediyordu.

(...) Öteki gazeteler, Velid Ebüzziya ve Hüseyin Cahit gibi açıktan hilâfet tarafıslı görünmemeye çalışıyorlardı. Fakat Ankara'ya karşı cephe almışlardı. Hiç kimse cumhuriyeti savunmuyordu.

Ahmet Emin Yalman *Vatan* gazetesinde imalı yazılarla Mustafa Kemal'in diktatörlük kurmak istediğini anlatmaya çalışıyordu.¹⁵⁴

İstanbul gazetelerinin yayınlarından rahatsız olanlardan biri de Başbakan İsmet Paşa'ydı. Zekeriya'yı çağırdı ve bu muhalif saldırıları durdurmak için

153 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 109-111.

154 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 111-112.

ne yapılabileceğini sordu. Zekeriya ABD’de başkanın yanlış anlamaları ve karışıklıkları önlemek için haftalık basın toplantıları düzenleyerek basına bilgi verdiğini ve soruları yanıtladığını anlattı. Başkan, verdiği bilgilerin bazılarının gizli olduğunu söyleyebilir ve yayınlanmamasını isterdi. Başkanın yaşağına uymayanlar bir sonraki toplantıya alınmayarak cezalandırılırdı. Paşa, başlarda bu fikirden hoşlanmış görünse de Zekeriya’ya göre, aslında içine sindirememişti:

Fakat sonra düşündü, düşündü ve dedi ki: “Ya buna bakmayarak gazeteciler hücumu devam ederlerse ya gizliliğe uymazlarsa ya söylediklerimi yanlış verirlerse?”

Paşa bu sözlerle endişesini belirtti ve basın konferansı fikrine yanaşmadı. Çünkü basın hürriyetine alışamamıştı. İlk aklına gelen, basını aydınlatmak değil, emirle susturmaktır.¹⁵⁵

Birkaç hafta sonra, muhalif İstanbul basını Hüseyin Cahit (Yalçın) başta olmak üzere, hükümetin basına sansür uygulamaya hazırlandığına ilişkin bir iddia ortaya attı. İddia günbegün yükseltildi ve artık akşama, sabaha sansür beklenir hale geldi. Bu yayın, “Diktatörlüğe gidiliyor” savını piyasaya sürenlerin de işine geldi.

Zekeriya dedikoduların önünü almak için, Matbuat Umum Müdürlüğü adına; sansür iddialarını yalanlayan, hükümetin basın özgürlüğünü sınırlandırmayı kesinlikle düşünmediğinden söz eden bir bildiri yayınladı:

Fikrimce bu, basını yatıştırmak için en etkili yoldu. Ertesi sabah erkenden İçişleri Bakanı Ferit bey¹⁵⁶ beni makamına çağırdı. İçişleri Bakanı Ferit beyi eskiden tanıyordum. Mütareke döneminde İstanbul’da işgal kuvvetlerine karşı beraber savaşmıştık. Odasına girince beni karşısına oturttu.

“Sen gene ne yapmışsın Zekeriya?” dedi. Hayretle, “Ne yapmışım?” dedim.

“Hükümetin basına sansür koymayı düşünmediği hakkında bir bildiri yayınlamışsın.” “Yayınladım” dedim. “Yanlış mı? Hükümetin böyle bir fikri var mı?”

“Belki var...”

“Ha... O halde basına sansür koymak isteyen bir hükümette ben çalışmam,” dedim ve çıktım.

İstifa etmek üzere Müdürlüğe döndüm. Arkadaşlar, “Acele etme, bekle,” dediler. “Sen işten kaçır görünme, onlar sana lüzum olmadığını söylesinler...”

Öyle yaptım. Fakat çok beklemedim. İki gün sonra görevden affedildiğim bildirildi. Benden sonra gerçekten basına sansür kondu, baskı artırıldı, basın

¹⁵⁵ A.g.e., s. 112-113.

¹⁵⁶ Ahmet Ferit Tek (1878-1971): Politikacı, diplomat, Türk Ocacı kurucusu ve ilk başkanı. Hali-de Edip ve Yusuf Akçura’dan etkilenen, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkçülük akımını yazdığı romanlarla destekleyen Müfide Ferit Tek’in eşi.

hürriyetinden eser kalmadı. Hilâfet propagandasını durdurmak için bundan başka çare bulamamışlardı.¹⁵⁷

“Sansürcü” olmamak adına Matbuat Umum Müdürlüğü’nden gözünü kırpmadan vazgeçen Zekeriya için Ankara’da yapılacak bir şey kalmamıştı. İstanbul’a dönüp eğitimini aldığı mesleğini icra etmek istiyordu.

O eski başkente dönme kararını verir vermez, daha Ankara’dayken iş teklifi ayağına geldi. Şans değildi tabii. Dünyanın ilk gazetecilik yüksekokulunun ilk mezunlarından kaç kişi vardı ki Türkiye’de.

İstanbul’a hareket etmeden bir gün önce; 29 Ekim 1923 Pazartesi günü Cumhuriyet’in kurulmasını sağlayan anayasa değişikliğini meclis kürsüsünden okuyan Anayasa Komisyonu Başkanı, İzmir milletvekili ve Ankara’da yayınlanan *Yeni Gün* gazetesinin sahibi Yunus Nadi (Abaloğlu) Bey, Zekeriya’yı evine davet etti. Menteşe milletvekili ve geleceğin İçişleri Bakanı Mehmet Şükrü (Kaya) de yanındaydı.

Yunus Nadi, Mustafa Kemal’in talep ve isteği doğrultusunda İstanbul’da yayınlanıp, muhaliflere karşı Cumhuriyet’i savunacak *Cumhuriyet* adlı bir gazete çıkarmak istiyordu. Ancak o sıralarda İstanbul’a gitmesi mümkün değildi. Bu *Cumhuriyet* gazetesini, kendisiyle birlikte; Zekeriya ve onun Selânik’te ilk dergisi *Yeni Felsefe*’yi ve İstanbul’da ilk günlük gazetesi *Yeni Ses*’i beraber yayınladığı, o günün Trabzon milletvekili Nebizâde Ahmet Hamdi (Ülkümen) ortak olarak çıkarabilir miydi? Zekeriya teklifi kabul etti. *Cumhuriyet* gazetesini çıkaracak üç ortak kuruluş sermayesi olarak onar bin lira koyacaktı. Mustafa Kemal de projeyi desteklemek için İstanbul Çağaloğlu’ndaki İttihat ve Terakki Fırkası’nın eski genel merkez binası, Kırmızı Konak¹⁵⁸ gazeteye hediye etti.

Zekeriya İstanbul’a döndü. *Cumhuriyet* gazetesini sıfırdan başlayarak yayına hazırlamak aylar sürecektir uzun bir uğraş gerektiriyordu. Oysa, onun aklında hızla hayata geçirebileceği bambaşka bir proje vardı: Kısır yayın piyasasına bomba gibi düşecek yepyeni, benzerlerinden çok farklı modern bir aylık dergi çıkaracaktı.

Bir yandan *Cumhuriyet* gazetesini yayına hazırlamak için çalışacak, diğer yandan yeni dergisini tasarlayıp piyasaya çıkaracaktı. Bunca zorlu uğraşın altından kalkabilmesi için her aşamada eşi Sabiha’yla birlikte hareket etmesi gerekiyordu. Zekeriya, daha önce yaşadıklarından ve hapse düşmesine ka-

¹⁵⁷ Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 113-114.

¹⁵⁸ Kırmızı Konak (Rengi solduktan sonra Pembe Konak): Çağaloğlu Türkocağı Caddesi üzerindeki üç katlı ahşap konak, eski maarif nazırlarından Münif Paşa (1830-1910) tarafından yaptırıldı. 1908-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu’nu yöneten İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkezi’ydi. 1924-1974 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesi yönetim binası olarak, daha sonra da mürekkep ve gazete deposu olarak kullanıldı. 2005 yılında gazete yönetimi Şişli’ye taşındı ve bina otel yapılmak üzere el değiştirdi.

dar varan *Büyük Mecmua* deneyiminden, yaşamın iş dahil her alanındaki değişmez güvencesinin Sabiha olduğunun bilincindeydi.

HÜRRİYET VE DEMOKRASİ PEŞİNDE RESİMLİ AY

Zekeriya, İstanbul'a gelir gelmez önce kendisine bir ortak edindi. Sirkeci'deki Ankara Caddesi'nin tanınmış kitapçılarından Suudi Bey'le dergi çıkarmak amacıyla şirket kurdu.

Ülkede o güne değin yayınlanan dergilerin hiçbirini beğenmiyordu. Ona göre tüm dergiler, "Sahiplerinin fikirlerini yaymak ya da kaprislerini beslemek için" çıkarılıyordu. Bu yüzden satış rakamları iki-üç bini geçmiyordu.

Zekeriya; okurla, halkla, halkın yaşam ve ihtiyaçlarıyla ilgilenen, onlara tepeden bakmayan, sosyal yaşamı önemseyen, ünlü imzalara değil kendi içeriğine güvenen, güzel, renkli kapaklı, hayat dolu; o dönem için hayli iddialı bir dergi çıkarmak istiyordu.

Fotoğraf ve görsel malzemenin bol kullanılacağı, aylık dergiye *Resimli Ay* adı verildi. Zekeriya'ya göre dergi teknik açıdan da rakiplerine fark atmalıydı ancak eski tür görsel tasarıma alışkın insanlarla bu sonucu sağlamak kolay olmayacaktı:

Resimli Ay'ı çıkarana kadar hayli güçlüklerle karşılaştık. Ben dergiyi yepyeni bir teknikle çıkarmak istiyordum. Fakat matbaada işçilere bunu anlatmak kolay olmuyordu. Mürettiphane ustaları alışkanlıklarından vazgeçmek istemiyor, benim yapmak istediğim yeniliklere karşı geliyorlardı. İlk sayıyı istediğim şekle yakın bir biçime sokmak için mürettiplerle bir ay uğraştım. Bütün bir gün uğraşarak yaptığım sayfaları ben matbaadan ayrılınca başmürettip dağıtıyor, ertesi gün yeni baştan uğraşmak zorunda kalıyordum. Başmürettip yalvarırdı:

"Etme beyfendi," derdi. "Benim sanatımla oynama, beni arkadaşlarıma rezil etme."

Ona göre, yapılan şey arkadaşları tarafından ayıp görülecek kadar gülünçtü. Her yenilik böyle direnmeyle karşılaşmış değil miydi?¹⁵⁹

Dergi siyasi tavır olarak hürriyet ve demokrasiyi savunmayı esas almıştı. Zekeriya, ABD'nin tarihe geçmiş devlet başkanlarından Abraham Lincoln'un,¹⁶⁰ "Halkın, halk için, halk tarafından idaresi" olarak özetlediği demokrasi tanımını dergiyeye şiar edinmişti:

159 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 120.

160 Abraham Lincoln (1809-1865): ABD'nin 16. ve suikasta kurban giden ilk devlet başkanı. Lincoln başkanlık seçimini kazanınca, onun köleliği kaldıracağını bilen güneyli on bir eyalet

Resimli Ay.

Demokrasinin en güzel ve en kestirme tanımı buydu. Biz bu demokrasiyi benimsemiştik. Memlekette de Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra böyle bir demokrasinin gerçekleşmesini istiyorduk.

Oysa cumhuriyet ilân edilmiş olmasına rağmen, memlekette hürriyet ve demokrasiye gidildiğini gösteren hiçbir işaret yoktu. Halk önem verilmiyordu. Kurtuluş Savaşı'nda kanlarını ve canlarını verenler unutulmuştu. Şimdi başta bulunanlar, kendilerine bir saltanat kurmaya çalışıyorlardı. Halk yine sefaletiyle baş başa bırakılıyordu. Yönetim başında yeni çıkar grupları kurulmaya başlamıştı. Bunlar yönetimdeki imtiyazlı durumlarından yararlanarak servet yapmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Bu gidiş diktatörlüğe, kötü politikacılığa, halkın sömürülmesine yol açabilirdi. Bununla savaşmak, her şeyin üstünde halkın iradesini, halkın çıkarlarını egemen kılmak gerekti. İşte *Resimli Ay*'ı çıkardığımız zaman tuttuğumuz yol bu olmuştur.¹⁶¹

İlk sayısı 1 Şubat 1924'te okurla buluşan derginin başyazısında Zekeriya yayıncılık hedeflerini şöyle anlatıyordu:

Bizde şimdiye kadar iki şekil dergi çıkmıştır. Bunların birincisi, sayısı az bir okuyucuya hitap eden edebî mecmualardır; yazarın edebî zevkine göre yazılır. Bir de ikinci sınıf mecmualar vardır ki, bunları para kazanmak ve şöhret sağlamak emeliyle kitapçılar ve amatörler çıkarırlar. *Resimli Ay* ne birinci ne de ikinci zümreye dahildir. Bizim hedefimiz okuyucuların, okuma ihtiyaçlarını doyumak ve memleketimizde gerçekçi bir halk dergisi kurmaktır. Bizce bir makalenin değeri, altındaki imzadan ziyade, çok okunmasındadır. Özellikle *Resimli Ay*'da yayımlanacak makaleler, hikâyeler, genel olarak yazılar, yalnız dar bir zümrenin edebî zevkine cevap veren yazılar değil; fakat insanların hissi, fikri dimağı, bedii ihtiyaçlarını doyuran, genel nitelikte yazılar olacaktır. Bu şekil, mecmuacılık âleminde yeni bir yoldur.¹⁶²

Derginin ilk sayısı bayilerde kısa sürede tükendi. Anadolu kentlerinden, dergiye ulaşamayan okuyucudan yoğun talep olduğuna ilişkin telgraflar geldi. Dergi yeniden basıldı ve dağıtıldı. Birinci sayısı tam üç kez basılan *Resimli Ay*, on beş binden fazla sattı. Zekeriya *Resimli Ay*'ın kazandığı başarıdan çok hoşnuttu:

Bu da gösteriyor ki, mecmuaların sürümsüz kalmalarının sebebi halkın okumağa karşı hevessizliği değil mevzularında halka inmeği bir tenezzül sayma-

(South Carolina, North Carolina, Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana, Teksas, Virginia, Arkansas, Tennessee) bağımsızlıklarını ilân edip, Amerika Konfedere Devletleri adlı yeni bir devlet kurdu. 1861'de kuzeydeki Amerika Birleşik Devletleri'yle güneydeki Amerika Konfedere Devletleri arasında başlayan iç savaşı kuzey kazandı. Savaşın galibi Lincoln, 1865'te köleliği sona erdirdi ve ulusal birliği yeniden kurdu.

161 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 119-120.

162 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 79-80.

larındadır. Hâlâ birçok gafiller sermayelerini burunlarının bu lüzumsuz yükseklğine kurban edip duruyorlar.¹⁶³

O vakte kadar hiçbir derginin görmediği derecede satış yaptık. Geniş bir okuyucu kitlesini kazandık. *Resimli Ay* geniş halk yığınlarının dergisi oluverdi. Az zamanda *Resimli Ay* yalnız fikir ve sanat çevrelerinde değil, bütün okurlar arasında adı geçen bir dergi olmuştu. Yazıların çoğunu hayat arkadaşım Sabiha Sertel ile ben yazıyordum. Dışardan pek az yazı alıyorduk.¹⁶⁴

Dergideki pek çok makale ve haberi kaleme alan Sabiha da ortaya çıkan üründen hoşnuttu. Ona göre aslında bir tür magazin dergisi yapıyorlardı ancak derginin farklı ve iddialı misyonları vardı. Magazin yanı, rağbet görüp çok satılmasını ve geniş kitlelere ulaşmalarını sağlıyordu:

Resimli Ay basın hayatına halkın kültür seviyesini yükseltmek amacıyla atılmıştır. O vakit yüzde sekseni okuma yazma bilmeyen memleketimizde yarım bir eğitimle kalmış, aydınlar tarafından ihmal edilmiş olan yüzde sekseni aydınlatmak, onlara demokrasinin ne olduğunu anlatmak ilk hedefti. Bundan başka *Resimli Ay*, Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulması tasarlanan Yeni Türkiye'de sosyal problemleri ele almak, saltanat devrinin cumhuriyete miras bıraktığı ekonomik, sosyal, kültürel bozuklukları su üstüne çıkarmak, bunlara çare aramak amacıyla ortaya çıkmıştı. Davaların akademik, teorik bakımdan incelenmesini değil, bu teorileri halkın anlayabileceği bir dille halkın önüne sermeyi hedef tutmuştu. Bir bakıma *Resimli Ay* bir magazindi. Fakat halkın kültür seviyesini yükseltmeye yarayacak bir magazin.

Resimli Ay'ın propaganda metodu da tamamıyla yeniydi. Fikirleri bir klişe halinde, bir dogma halinde okuyuculara sunmak değil, bu fikirlerin, halkın günlük ihtiyaçlarıyla olan ilgisini açıklamak, onlara tutulacak yolu göstermek amacını güdüyordu. Bunun içindir ki, okuyuculara hayattan alınmış, canlı, reel konular sunulmuş, okuyucunun ruhunu, kalbini fethedecek yazılara önem verilmişti.¹⁶⁵

Dergi yalnız halk değil aydınların önemli bir bölümü tarafından da beğeniyle karşılandı. Özellikle; dönemin *Vakit*, *İkdam*, *İleri* gibi gazetelerinde dergi hakkında övgü dolu makaleler yer aldı.

Resimli Ay, kısa sürede okurun vazgeçilmezi haline geleceği bir yolda adım adım ilerlerken, Zekeriya'nın *Cumhuriyet* gazetesini çıkarma çalışmaları bütün hızıyla devam ediyordu.

163 *Diplomalı Yegâne Türk Gazetecisi M. Zekeriya*, Naci Sadullah'ın Zekeriya Sertel röportajı, *Yedigün* dergisi, sayı 75, s. 8, 15 Ağustos 1934.

164 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 120.

165 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 80.

7 MAYIS 1924 ÇARŞAMBA:
CUMHURİYET GAZETESİ
ZEKERİYA'NIN ELİNE DOĞUYOR

Zekeriya, *Resimli Ay*'dan kalan tüm zamanını *Cumhuriyet* gazetesinin hazırlık çalışmalarına harcıyordu. Modern, ABD'dekilere benzer bir gazete çıkarma düşü hızla gerçek oluyordu. Nihayet eğitimini aldığı işi yapabilecek, "gerçek" bir gazete çıkarabilecekti. Öylesine bilenmiş ve hazırды ki:

Ben Amerika'da üç yıl gazetecilik okumuştum. (...) Burada gazeteciliğin inceliklerini ve sanatını öğrendim. O vakte kadar gazeteci geçinirdim. Fakat okula girdikten sonra bu alanda ne kadar bilgisiz olduğumu anladım. Haber nedir, nasıl toplanır, nasıl yazılır, gazetede neler bulunması gerekir, okurun istek ve ihtiyaçları nasıl öğrenilir ve bunlara nasıl cevap verilir, kaç türlü okur vardır, her okurun gazetede aradığı nelerdir? vb... vb...

Bütün bunları bilmeden o vakte kadar nasıl gazetecilik yaptığıma ben de şaşıryordum. Okulda öğrendiklerimi memlekete dönüşte nasıl uygulayabileceğimi düşünüp projeler hazırladım.

İşte şimdi bu projelerden birini gerçekleştirmek olanağı belirmişti. Öyle yepyeni, öyle güzel ve çekici bir gazete yapacaktım ki, İstanbul basın âleminin parmağı ağzında kalacaktı.¹⁶⁶

Zekeriya ve Nebizâde Ahmet Hamdi hemen Kırmızı Konak'a yerleşip hazırlık çalışmalarına başlamıştı. Gazetenin basılacağı matbaa makinesi, dizileceği mürettiphane, yeterli miktarda kâğıt temin edildi.

Zekeriya gazetede çalışacak yeni bir ekip kurmaya ve onları eğitmeye koyuldu. Eski tarz gazeteciliğe alışıklarını düşünerek, var olan gazetelerde çalışanların hiçbirini işe almak istemiyordu. Tecrübesiz ancak kötü mesleki alışkanlıklar edinmemiş yepyeni gazeteciler yetiştirmeyi ve onlarla birlikte ülkede o güne değin hiç görülmemiş bir gazete çıkarmayı planlıyordu:

O vakte kadar çıkan gazeteler Fransız gazetelerinin tekniğini taklit ederlerdi. Gazeteler her bakımdan ilkel ve teknikçe çok zayıftılar. Bunun için fazla okur bulamıyorlardı. O vakit gazetelerin baskısı 5-10 bin civarındaydı.

Teknik bakımdan olduğu gibi, fikir bakımından da *Cumhuriyet* yeni ve ilerici bir gazete olacaktı. O vaktin gazetelerinin çoğu gerici, hilâfetçiydi. *Cumhuriyet* fikrini yadırgıyorlardı. Genel olarak halkın da bu fikre yanaşmadığını sanıyorlardı. Onun için hilâfeti savunup cumhuriyet fikrine saldırıyorlardı. O vakit İstanbul'da cumhuriyet düşmanlığı o dereceyi bulmuştu ki, bütün dostlarım bana akıntıya karşı gitmemeyi, gazetenin adını olsun değiştirmeyi salık

¹⁶⁶ A.g.e., s. 115.

veriyorlardı. Fakat biz bu telkinlere kapılmadık, *Cumhuriyet* adında ısrar ettik; onun için cumhuriyet rejiminin avukatlığı bize kalıyordu.¹⁶⁷

Birkaç ay süren ön çalışmanın ardından *Resimli Ay* dergisinden tam 67 gün sonra 7 Mayıs 1924 Çarşamba günü *Cumhuriyet* gazetesi piyasaya çıktı.

Gazetenin basıldığı gece Zekeriya matbaa makinesinin başında heyecan içinde bekliyordu. İlk sayı görüldüğü anda kaparcasına alıp açtı. Bir anda dizleri boşalıverdi. Sonuç tam anlamıyla fiyaskoydu. Henüz harf devrimi yapılmadığı için gazeteler hâlâ Arap harfleriyle basılıyordu. Arap harfleri Zekeriya'nın uygulamaya çalıştığı yeni teknolojiyle uyuşmamıştı. Gazete hiçbir şeye benzemiyordu. Hayli uğraştılar ama olmadı. Ta ki, Yunus Nadi Ankara'dan kendisine ait *Yeni Gün* gazetesinde çalışan Kemal Salih'i getirtinceye kadar:

Ummadığım derecede müthiş bir facia ile karşılaştım. Çünkü bu arkadaşlar eski bildiklerini unutmuşlar, yeni usulü de kavrayamamışlardı: Bu suretle de gazete kuşa benzedi.

Bu tecrübe bana, bir defa daha gösterdi ki, bir gazetenin bütün elemanları gazetecilik tekniğine vakıf olmadıkça, modern usulü tatbika kalkışmak gaffettir. Ve bizde, maalesef, bu usulü bilen tek kişi yoktur!

Bugün de mi?

Tabii... Hatta o kadar ki, Babilî'de, serlevha¹⁶⁸ koymasını bile becerebilen, Kemal Salih'ten başka kimse yoktur!¹⁶⁹

O, gazeteye halkın alıştığı şekil ve düzeni verdi, gazete bir şeye benzemeye ve başını kaldırmaya başladı. Bu ilk deneme benim için başarısızlıkla sona ermişti.¹⁷⁰

İlk acemilik tökezlemesinin ardından gazete hızla tiraj almaya ve oturmaya başlamıştı. Zekeriya gecesini gündüzünü gazeteye veriyor, işlerin altından kalkmaya çalışıyordu. Yıllar sonra kızı Yıldız Sertel babasının o günlere ilişkin anlattıklarını aktarıyordu:

Anlattığına göre o ilk günlerde gazetenin bütün yükü onun sırtındaydı. Nadi bey sadece Ankara'dan yazı gönderiyor, gazeteyi o çıkarıyordu. Aylar süren hazırlık aşamasında da en büyük yük onun sırtındaydı.¹⁷¹

167 A.g.e., s. 116.

168 Başlık.

169 *Diplomalı Yegâne Türk Gazetecisi M. Zekeriya*, Naci Sadullah'ın Zekeriya Sertel röportajı, *Yedigün* dergisi, sayı 75, s. 9, 15 Ağustos 1934.

170 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 116.

171 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel-Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 103-104.

Cumhuriyet gazetesi çıkmaya, yeni anayasayı ve Cumhuriyet rejimini savunmaya devam etti. Gazetesinden ayrı kalmaya fazla dayanamayan Yunus Nadi, Ankara'dan gelip, Kırmızı Konak'ın üst katına yerleşti.

Çiçeği burnunda *Cumhuriyet* gazetesinin yazarları arasında Zekeriya'nın yanı sıra Sabiha da vardı. Bugünün deyişiyle, artık Sabiha da bir günlük gazetede köşe sahibi olmuştu.

Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazarlığı sürecinde Sabiha ilerideki yıllarda markası haline gelecek sert, eleştirel, polemikçi tavrının ilk örneklerini sergileyecek ve ilk resmî yanıt da hiç gecikmeden aleyhine açılan bir basın davasıyla gelecekti.

Gazetede yer alan bir habere göre, işçi kocası Reji tütün fabrikasından atılan dört çocuklu bir kadın, geçim zorluğu yüzünden yeni doğan beşinci çocuğunu üzerinde adının yazılı olduğu kâğıtla kolayca bulunabileceği bir yangın yerinde terk etmişti. Olaydan çok etkilenen Sabiha, "Bir fazla tabak sofrayı bir dağ gibi ezdi"¹⁷² başlıklı bir yorum yazdı. Yazısında hiçbir annenin çocuğundan mecbur kalmadan vazgeçemeyeceğine değiniyordu:

Eğer aylardan beri işsiz bir işçiye sendika yardım elini uzatmış, toplum ona koruyucu kanatlarını germiş olsaydı, bu kadın çocuğunu yangın yerine bırakmazdı. (...) Bu olaydan bedbaht ana değil, toplum sorumludur.¹⁷³

Birkaç gün sonra savcılığa çağrıldı. Savcı onu, "Cumhuriyet rejimini tehdit ve sınıflar arasına nifak sokmakla"¹⁷⁴ suçluyordu. Sabiha kendisini savunmaya çalıştı:

Bu olaylar cumhuriyet rejiminden önce de vardı. Şair Tevfik Fikret "Bir fazla tabak sofrayı bir dağ gibi ezdi" mısraını saltanat devrinde yazmıştı. Fakat cumhuriyet devrinde fazla bir tabağın sofrayı dağ gibi ezmemesi gerektiğini belirtmek için yazdım...¹⁷⁵

Savcı savunmadan etkilenmedi ve davayı açtı. Birkaç gün sonra Yunus Nadi, Sabiha'yı çağırttı. Onu Kırmızı Konak'ın üst katındaki odasında ayakta kabul etti, elini sıktı ve karşısına oturtup, "Şu savcı sizden ne istiyor?" diye sordu. Sabiha yazının konusunu ve düşüncelerini anlattı. Yunus Nadi savcıyı çok yadırgamadı:

Bu mahkeme pek önemli değil ama sizin yazılarda biraz fazla tenkit var. Hükümeti çok tenkit ediyorsunuz.¹⁷⁶

172 Tevfik Fikret'in *Küçük Aile* adlı şiirinden bir mısra.

173 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 84.

174 Bozgunculuk yapmakla.

175 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 84.

176 A.g.e., s. 85.

Sabiha amacının hükümeti eleştirmek olmadığını, hükümetlerin birinin gidip, yerine yenisinin geleceğini, sosyal altyapı yeterli olmadığı sürece bu olayların önünün alınamayacağını anlatmaya çalıştı. Henüz 29 yaşındaki Sabiha ile iktidar partisinin ağır toplarından 45 yaşındaki Yunus Nadi arasındaki kibar ama sonuçsuz diyalog bir süre daha devam etti:

Sabiha, “Ben sosyal kuruluştaki eksikliği tenkit ediyorum. Demokratik bir rejim kuruyoruz. Demokratik bir rejim, halkın hâkim olduğu, halkın menfaatlerinin korunduğu bir rejimdir. Bunu, yafta olarak meclisin kapısına asmak yetmez, kuruluşlarını beraber getirmek lazım. Ben demokratik bir rejimi savunuyorum,” dedi, Yunus Nadi ise anlamazdan gelip, “Çocuğunu yangın yerine bırakan kadının demokrasiyle ne ilgisi var?” diye sordu. Sabiha açıklamaya çalıştı: “Bu olay, sosyal yapıdaki bozukluğun dışarıya küçük bir aksidir. Sosyal yapıdaki bozukluklar ele alınmadıkça, bunları önleyecek teşkilatlar kurulmadıkça, demokrasi kurulamaz. Ben siyasi mekanizmayı değil, sosyal mekanizmayı tenkit ediyorum.”

Yunus Nadi, “Bu daha fena... Bu daha fena...” diye söylenerek ayağa kalktı. Sabiha cevap vermedi. O da ayağa kalktı, el sıkıştılar ve çıktı.

Mahkeme günü geldi. Sabiha yazısını savunmaya çalıştı; savcı onu, “Bu yazıda işçileri patron aleyhine, hükümet aleyhine kışkırtma vardır. Rejimin tenkidi vardır,”¹⁷⁷ diye suçladı. Sonunda yargıçlar, yazı üslubunu hayli ağır bulmakla birlikte yazarın kötü bir niyeti olmadığına karar verdi ve genç kadının yaşamının ilk basın davasından beraat etti.

Yalnız Sabiha’nın değil Zekeriya’nın da gazeteyle ilgili sorunları vardı. Ancak onunki yazarlıkla değil, ortaklıkla ilgiliydi. *Cumhuriyet*’in satışından elde edilen gelir her geçen gün artmakla birlikte yeni doğan bir gazetenin hızla gelişen ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Üç ortağın koyduğu onar bin lira-lık kuruluş sermayesi kısa sürede yetersiz hale geldi. Sermaye artırımını gerekiyordu. Hesaplamalar yeniden yapıldı ve ortakların koyması planlanan sermaye adam başı altmışar bin liraya yükseltildi. Bu Zekeriya’nın karşılayamayacağı kadar büyük bir paraydı.

Yunus Nadi bir gün Zekeriya’yı odasına çağırdı, kapıyı kapattı:

“Zekeriya,” dedi, “Görüyorsun ki, gazeteye konan sermaye 60 bin lirayı buldu. Bundan sonra da daha ne kadar paraya ihtiyaç olacağını bugünden kestirmek mümkün değil. İstersen sana sermayeni vereyim, daha iş kopmadan çekiliver. Ne dersin?”

Teşekkür ettim ve teklifini kabul ettim. *Cumhuriyet* gazetesiyle bağımlı kes-tim. Bu Yunus Nadi beyin bana yaptığı son büyük iyilikti.¹⁷⁸

177 A.g.e., s. 86.

178 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 117.

Zekeriya kendi koyduğu on bin liralık kuruluş sermayesini geri aldı ve gazeteden ayrıldı. Şikâyetçi değildi: Bu parayla gözde dergisi *Resimli Ay*'ı çok daha fazla destekleyebilecekti.

Cumhuriyet'i yaratan ve yayın hayatındaki ilk adımlarını attıran, Yunus Nadi dışındaki iki kurucu ortak; Zekeriya (Sertel) ve Nebizâde Ahmet Hamdi (Ülkümen) gazetesinin sonraki yıllarında daima görmezden gelindi. Gazetesinin hiçbir döneminde adları "kurucular" olarak anılmadı.

HERKESİN YETİŞTİĞİ OKUL: *RESİMLİ AY*

Zor bir dönemde yayınlanmasına rağmen yüksek satış rakamlarına ulaşan *Resimli Ay*'da 60 yaşındaki Ahmet Rasim,¹⁷⁹ 49 yaşındaki Mehmet Rauf,¹⁸⁰ 50 yaşındaki İbn-ür Refik Ahmet Nuri,¹⁸¹ 50 yaşındaki Selim Sırrı¹⁸² gibi orta yaş kuşağından yazar ve edebiyatçıların yanı sıra, o yılların parlak genç isimleri de yer alıyordu: 35 yaşındaki Reşat Nuri,¹⁸³ 29 yaşındaki Yusuf Ziya,¹⁸⁴ 29 yaşındaki Hakkı Süha,¹⁸⁵ 38 yaşındaki Ercüment Ekrem,¹⁸⁶ 32 yaşındaki Hıfzı Tevfik,¹⁸⁷ 26 yaşındaki Sadri Ertem,¹⁸⁸ 29 yaşındaki Mah-

179 Ahmet Rasim (1864-1932): Şair, romancı, öykücü, bestekâr, çevirmen. 130 dolayındaki edebi eserinde mizaha çokça yer verdi. Onlarca ünlü şarkıyı bizzat besteleyip, sözlerini yazdı. Mustafa Kemal'in önerisiyle, 3. ve 4. dönem İstanbul milletvekilliği yaptı.

180 Mehmet Rauf (1875-1931): Servet-i Fünun romanının önemli isimlerinden. Roman, öykü, şiir ve tiyatro oyunları yazdı. *Eylül* adlı romanı Türkçe yazılan ilk psikolojik roman olarak kabul edilir.

181 İbn-ür Refik Ahmet Nuri Sekizinci (1874-1935): Tiyatro oyuncusu ve yazarı. Pek çok oyun yazdı, bazı ünlü yabancı oyunları Türkçeye adapte etti.

182 Selim Sırrı Tarcan (1874-1957): Spor eğitimcisi, milletvekili, sporcu, spor yazarı. Voleybol ve boks sporlarının Türkiye'deki kurucusu, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi kurucusu ve başkanı.

183 Reşat Nuri Güntekin (1889-1956): Roman, öykü, oyun yazarı ve eğitimci. *Çalıkuşu*, *Yaprak Dökümü*, *Dudaktan Kalbe*, *Bir Kadın Düşmanı*, *Yeşil Gece* gibi pek çok romanı, *Anadolu Notları* gibi gezi yazılarıyla Türkiye edebiyatının önemli isimleri arasında yer aldı. 1939-1946 yılları arasında tek parti CHP'nin Çanakkale milletvekiliydi.

184 Yusuf Ziya Ortaç (1895-1967): Edebiyat öğretmeni, şair, yazar, mizahçı. İki dönem Ordu milletvekilliği yaptı. 7 Aralık 1922'de Türkiye mizahının en önemli dergilerinden biri sayılan *Ak-baba* dergisini Orhan Seyfi'yle (Orhon) birlikte çıkardı. Dergi 1977'ye kadar 55 yıl boyunca birkaç küçük ara verse de yayına devam ederek kendi alanında rekor kırdı.

185 Hakkı Süha Gezgini (1895-1963): Gazeteci, yazar ve eğitimci. Rusça ve Fransızcadan aralarında Dostoyevski'nin kimi romanlarının da yer aldığı pek çok çeviri yaptı.

186 Ercüment Ekrem Talut (1886-1956): Gazeteci, yazar, politikacı. Tanzimat döneminin ünlü şairi Recaizade Mahmut Ekrem'in oğlu. Babasının yönlendirmesiyle Fransızca, İtalyanca, Latince, Yunanca, Farsça, Lehçe, İngilizce, Almanca, İspanyolca öğrendi. II. Meşrutiyet döneminde gazeteciliğe başladı. Pek çok yayın organında çalıştı, bir bölümünü bizzat yayınladı. Ağırlıklı olarak mizah ve hicve yer veren roman ve öyküler yazdı.

187 Hıfzı Tevfik Gönensay (1892-1949): Eğitimci ve yazar. Edebiyat tarihi üzerine araştırmalar yaptı ve eserler verdi.

188 Sadri (Etem) Ertem (1898-1943): Sosyal-gerçekçi edebiyatın ilk temsilcilerinden. Ekonomik nedenlerle ağaya ve dış kaynaklı sömürü düzenine isyan eden köylüleri anlattığı *Çıkrıklar Du-*

mut Yesâri,¹⁸⁹ 35 yaşındaki Yakup Kadri¹⁹⁰ ve 34 yaşındaki Cevat Şakir...¹⁹¹

Derginin yayına girdiği tarihte Zekeriya 34, Sabiha ise 29 yaşındaydı.

Sabiha, *Resimli Ay*'ın yayın çizgisini iki ayrı döneme ayırıyordu:

1924'ten 1928'e kadar olan devre, gerçek bir demokrasinin kurulması için savaş ve sosyal problemlerin incelenmesi devridir. Fikir cephesini daha ziyade Zekeriya ile ben idare ediyorduk. Edebi yazılar yukarıda isimlerini verdiği kadro tarafından yazılıyordu. Bu yazıların yanında halkın genel bilgisini yükseltecek yazılara yer veriliyordu.

İkinci devre, 1928'den 1930'a kadar devam etmiş, yeni bir edebiyatın doğuşunu gösteren bir devre olmuştur. Yazılarda, hikâyelerde ilerici, sosyalist fikirler ön plana çıkmıştı.¹⁹²

Bu ikinci "devrede" parlayacak yazarlar ise, yazılarına devam eden Sadri Ertem dışında; Sabahattin Ali, Suat Derviş, Vâlâ Nurettin, Nail Çakırhan ve Nâzım Hikmet gibi sol düşüncüyü ve sosyalizmi önemseyen, tartışan, açılımlar bulmaya ve yaratmaya çalışan isimler olacaktı.

Sonuçta *Resimli Ay* yalnızca halkı değil, yıllar içerisinde sayfalarına hayat veren yazarları, illüstratörleri, muhabirleri hatta tüm çalışanlarını eğiten, dönüştüren bir okul haline geldi. Zekeriya ve Sabiha da parçası oldukları bu eğitimden herkes kadar nasıplandı. Yakup Kadri, Peyami Safa gibi kimi yazarlar ise bazen sosyalizm güzellemesine varan demokrasi ve insan hakları eğitiminden hoşlanmadı, yolunu ayırıp gitti.

Resimli Ay yayın hayatı boyunca her tür baskıya, sansüre, toplatma-kapatma cezasına; yönetici ve çalışanlara idam talebini bile reva gören pek çok hukuk dışı davaya, hapis ve sürgün cezalarına göğüs germek zorunda kaldı.

Sabiha ve Zekeriya'nın cansiperane bir çabayla dergiyi yayında tutmaya çalıştıkları yıllar; Mustafa Kemal ve çevresindekilerin çökmüş bir imparatorluğu sona erdirip, yeni Cumhuriyet'in kurumsal altyapısını oluşturma yolunda yoğun uğraş verdiği gerilim yüklü, zorlu yıllardı: *Resimli Ay*'ın ilk sayısının yayınlandığı 1 Şubat 1924'ten birkaç yıl önce, 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilerek her şey Ankara'daki Millet Meclisi'nin yönetimi-

runca romanı, Talip Apaydın, Fakir Baykurt, Mahmut Makal gibi pek çok edebiyatçıya yol gösterdi.

189 Mahmut Yesâri (1895-1945): Roman ve oyun yazarı. Türkiye'nin ilk işçi (*Çulluk*) ve ilk çocuk (*Bağrı Yanık Ömer*) romanını yazdı.

190 Yakup Kadri Karaosmanoglu (1889-1974): Roman ve öykü yazarı. Milletvekilliği ve büyükelçilik de yaptı. *Nur Baba*, *Kiralık Konak*, *Yaban* romanları büyük başarı kazandı, filme çekildi. Atatürk'ün yakın arkadaş grubu içinde yer aldı, pek çok gazete ve dergide köşe yazarlığı yaptı.

191 Cevat Şakir Kabaağaçlı/Halikarnas Balıkçısı (1890-1973): Sürgün olarak gönderildiği Bodrum'a sevdalanıp yerleşen, yaşamını oranın geliştirilip tanınmasına adanmış roman ve öykü yazarı.

192 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 81.

ne bırakılmıştı, 1 Kasım 1922’de meclis kararıyla saltanat kaldırılmış ve Osmanlı İmparatorluğu resmen sona erdirilmiş, 29 Ekim 1923’te yapılan anayasa değişikliğiyle Cumhuriyet ilan edilmişti. Dergi çıktıktan bir ay sonra, 3 Mart 1924’te halifelik kaldırıldı, 20 Nisan 1924’te de yeni anayasa yürürlüğe girdi.

Gelecekte “Atatürk Devrimleri” olarak anılacak temel ve yaşamsal değişimler, birer birer hayata geçiriliyor; sayısız sancı, isyan ve zorluk birbiri ardına diziliyordu. Sabiha, Zekeriya ve yazar-çizerin ağırlıklı bölümü bu “devrimler” sürecinde ülkenin insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygılı demokratik bir ülkeye dönüşmesi için çaba harcadılar. Ülkedeki pek çok kişi gibi onlar da bu yeni kavramları; okuyarak, araştırarak, tartışarak, yaşayarak öğrenmeye ve içselleştirmeye çalışıyorlardı.

Derginin ilk yıllarında süreci en yoğun yaşayanlardan biri Sabiha’ydı. Yazdığı yorumlarda Mustafa Kemal’in reformlarını inceliyor, çoğu zaman destekleyip övüyor ancak eksik bulup eleştirdiği de oluyordu. İşte bu seyrek eleştiriler bile Ankara cephesinde hoşnutsuzluk yaratıyordu:

Ankara’dan gelen dostlar, *Resimli Ay*’ın bazı yazılarının Ankara’da (yani yüksek basamaklarda) beğenilmediğini söylüyordu. Bu bazı yazıların neler olduğunu sordum. “Mesela, gençlere yayımladığınız çağrı” dediler.¹⁹³

O günlerde kadınlara şeriat yüzünden getirilen bazı sınırlamalar kaldırılıyordu. Hükümetin konuya ilişkin uygulamalarını övgüyle karşılayan Sabiha; Sovyet Ekim Devrimi’nin tüm dünyada ilerici adımlar atılmasına neden olduğunu yazmış ancak gençleri ve aydınları bu değişimlerle yeterince ilgilenmedikleri için eleştirmişti. Ankara’dan gelen “dosta”, hükümetin bu yazının nesini beğenmediğini sordu ve hiç beklemediği bir suçlamayla karşılaştı:

Siz Oktobrayr Sovyet Devrimi’ni örnek gösteriyorsunuz. Yani Türkiye’de de bir sosyalist rejim kurulmasını istiyorsunuz. Demokrasinin bir şekil olarak kabul edildiğini söylüyor, gençleri hükümete karşı gelmeye çağırıyorsunuz.¹⁹⁴

Sabiha bu suçlamayı, sonraki gazetecilik ve yazarlık yaşamı boyunca kendisine yöneltilecek benzer ithamlara karşı rutin savunma haline getireceği temel yanıtla karşıladı. Kişisel olarak sosyalizme gönül verse de, Türkiye’nin zamanı henüz gelmemişti. O ülkesinde sosyalizmin değil, gerçek burjuva demokrasisinin kurulmasını istiyordu:

Sosyalizm, benim isteğimle kurulmaz. Bir toplumun sosyalist rejime geçebilmesi için objektif, subjektif şartların olgunlaşması lazım. Bugün Türkiye’de

193 A.g.e., s. 87.

194 A.g.e., s. 88.

buyle bir durum yoktur. Ben burjuva demokratik devriminin gerçekleşmesini istiyorum. Demokrasinin bir şekil olarak alınmamasını, bütün sınıflara da ha eşit haklar tanıyan bir sistem kurulmasını savunuyorum. Sosyal, kültürel konularda gençlerin de söz sahibi olmasını, teşkilatlanmasını istiyorum. Bu demokrasinin şartlarından biridir.¹⁹⁵

Sabiha'ya göre Ankara, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki partisinin sıkça yaptığı gibi “Söz, fikir ve düşünce hürriyetini” sınırlamak istiyordu. Hükümet, yapıcı amaçlarla ve iyi niyetle bile yapılsa eleştiri kabul etmiyordu.

Resimli Ay'ın henüz dördüncü sayısı yayınlanmıştı ki, Sabiha düşünceye karşı tahammülsüzlüğün tuhaf bir örneğiyle yüz yüze geldi. Mayıs ayındaki dergide yer alan “Mehmetçik'e Hürmeti Ne Vakit Öğreneceğiz” başlıklı yazısı hakkında soruşturma açılmıştı.

Sabiha yazıda, İstanbul Bankalar Sokağı'ndaki Osmanlı Bankası¹⁹⁶ kapısına bir askerin nöbetçi olarak dikilmesini eleştirmişti:

Osmanlı Bankası'nı diğer bankalardan ayıran imtiyaz nedir ki, baştan başa bir vatan demek olan Mehmetçik onu bekliyor? Devletin yabancı sermayeye verdiği bir imtiyaz, onu diğerlerinden ayırmasına bir sebep midir? Mehmetçik neden İtibar-ı Milli Bankası'nı beklemiyor da Osmanlı Bankası'nı bekliyor?¹⁹⁷

Sorgu hâkimi Sabiha'yı çağırttı ve niçin sermaye düşmanlığı yaptığını sordu. Yazıyı inceleyen savcı, Osmanlı Bankası önündeki nöbetçiyi sorgulamanın sermaye düşmanlığı olduğuna kanaat getirmişti. Savcı, düz bir mantık yürüterek sermayeye komünistlerin düşman olduğunu vurguluyor, “Sermaye düşmanı” Sabiha aleyhine dava açılmasını talep ediyordu.

Sabiha savunmaya değil, karşı saldırıya geçti:

Sorgu hâkimine bu yazıda sermaye düşmanlığı olmadığını, yabancı sermayeye verilen imtiyaz düşmanlığı olduğunu söyledim. Lozan Antlaşması'yla yabancı devletlere verilen imtiyazları kaldırmadık mı? Atatürk yabancı sermayeye düşman değil midir? Yabancı şirketlerin dağıtılmasını istemiyor mu? O halde Mehmetçik neden Osmanlı Bankası'nı bekliyor? Bu yazıyı dava konusu yapmak, Atatürk'ün prensiplerine karşı gelmektir.¹⁹⁸

195 A.g.e., s. 88.

196 1856'da İngilizlerin kurduğu Osmanlı Bankası'na 1862'de Fransızlar eşit ortak oldu. Bank-ı Osmanî-i Şahane adını alan kuruluş, imparatorluğun resmî bankası ve hazinedarı oldu. Banka 10 Mart 1924'te para basma imtiyazını Türkiye Cumhuriyeti'ne devretti. 2001 yılında Garanti Bankası'na katılınca kadar özel ticaret bankası olarak yaşadı.

197 A.g.e., s. 89.

198 A.g.e., s. 89.

Dava açılmadı, Osmanlı Bankası önündeki nöbetçi noktası kaldırıldı.

Bu küçük zaferden cesaret bulan Sabiha ve Zekeriya, Mehmetçığı savunarak başlarını derde sokmaya devam ettiler.

Zekeriya, *Resimli Ay*'ın Eylül 1924'te yayınlanan sekizinci sayısına "Meçhul Askerin Abidesinde" başlıklı bir yazı yazdı. Yazı, Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren 30 Ağustos 1922 Dumlupınar zaferinin ikinci yıldönümü nedeniyle kaleme alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa kumanda ettiği için, Başkomutanlık Meydan Muharebesi ya da Büyük Taarruz olarak anılan savaşın ardından 9 Eylül 1922'de İzmir kurtarılmış ve Anadolu'da Yunan işgali sona ermişti.

Henüz bayram olmayan 30 Ağustos günü, ilk kez 1924'te Afyon'da, Başkumandan Zaferi adıyla kutlanmıştı. Zafer Bayramı ilan edilmesine ise daha iki yıl vardı.

Zekeriya yazısında zaferi övüyor, Mehmetçığın İstiklâl Savaşı'ndaki rolünden ve öneminden söz ediyordu:

Şimdiye kadar kendini beğenmiş paşalar ve padişahlar, Mehmetçik'in zaferdeki hakkını elinden alarak kendilerine mal etmişler, Mehmetçik'in kahramanlığını kendi kahramanlıkları, Mehmetçik'in zaferini kendi zaferleri gibi göstererek övünmüşlerdi.

İşte bugün ilk defa Mehmetçik'in kahramanlığı, Mehmetçik'in fedakârlığı kutlanıyor. Fakat bugün İstiklâl Harbi'ni ve Dumlupınar zaferini anarken, filan veya falan paşayı değil, doğrudan doğruya Mehmetçik'i hatırlıyor, bütün milletin müşterek ülküsünü, müşterek kahramanını düşünüyoruz. Meçhul asker bir kahramanlık hulasası, bir fedakârlık örneğidir. Dumlupınar merasimi, devlet ve millete müştereken Mehmetçik'i tanıttığı ve bu tarihi günü tespit ettiği için bizce çok kıymetlidir.¹⁹⁹

Zekeriya bu yazıyla birlikte bir "meçhul asker" anıtı dikilmesini talep ediyordu. Ona göre emperyalistlere karşı milli savaş verilmiş; işçisi, köylüsü, memuru, askeri, kadını ve genciyle tüm halk savaşmıştı.

Yanıt Mustafa Kemal'in silah arkadaşı ve yaveri Kılıç Ali'den²⁰⁰ geldi:

(...) *Akşam* gazetesinde Kılıç Ali imzasıyla bize cevap veren bir yazı çıktı. Bu yazıda Milli Kurtuluş Savaşı'nı halkın değil, sadece Atatürk'ün yaptığı ileri sürülüyordu. Ordunun ve halkın savaşabilmesi, ancak kudretli ve kabiliyetli bir komutana sahip olmasıyla kabildir, deniyordu. Atatürk olmasaydı, hal-

199 A.g.e., s. 90-91.

200 Ali Kılıç/Süleyman Asaf Emrullah (1889-1971): Maraş-Antep yöresi Kuvayı Milliye kurucularından. Kod adı olan Kılıç Ali'yi, soyadı kanunuyla birlikte Ali Kılıç olarak kaydettirdi. 1920-1938 yılları arasında Antep milletvekili olarak görev yaptı. Futbolcu, teknik direktör ve spor yazarı Gündüz Kılıç'ın, gazeteci, yazar ve siyasetçi Altemur Kılıç'ın, Fahir ve Keskin Kılıç'ın babası. İkinci eşi ilk kadın seramikçi Füreya Koral'dı.

kın ayaklanması bir anlam taşımazdı. “Meçhul asker” fikrini ortaya atıp başkomutanın önemini azaltmaya çalışmak bir nankörlük olurdu.

Bu yazıyı yazan Kılıç Ali, bir yazar değildi. Atatürk’ün yaverlerinden biriydi. O sırada Atatürk, Trabzon’da bulunuyordu. *Resimli Ay*’ın ortaya attığı “Meçhul asker” fikrini orada öğrenmiş ve Kılıç Ali imzasıyla çıkan yazıyı dikte edip *Akşam* gazetesine göndermiş. Bu yazı çıktığı gün ünlü Türk yazarı Ahmet Rasim yanımda bulunuyordu. (...) Yazıyı okumamız bitince Ahmet Rasim bey gözlüğünün altından bana şöyle bir baktı:

– Cevap verecek misin? dedi.

– Sanmıyorum, dedim.

– Sakın ha... Yazıyı kimin yazdığı belli. Mustafa Kemal’le çatışmayı göze almak gerekir. Bu da bugünkü koşullar içinde delilik olur. Yazıyı hiç okumamış gibi davran.

Öyle yaptım.²⁰¹

Zekeriya olası bir zıtlasma ve tatsızlıktan kaçınmak için Kılıç Ali adıyla yayınlanan yazıyı görmezden geldi.

Ahmet Rasim’le Zekeriya, aralarındaki yaş farkına rağmen yakın dosttu. Genç ve eğitilmiş gazeteci Zekeriya; üstat yazar, mizahçı, gazeteci, tarihçi, şair, besteci Ahmet Rasim’le birlikte zaman geçirmekten hoşnut olurdu. Bunlardan birinde ikisi de Ankara’daydılar. Zekeriya’nın Ahmet Rasim’le Ankara anısını gazeteci-yazar Hıfzı Topuz ondan dinleyerek kelimesi kelimesine not almıştı:

Ahmet Rasim’le Ankara’da Büyük Millet Meclisinin çalışmalarını izliyordum. Ahmet Rasim bir akşam, “Kal da bir kadeh rakı içelim” dedi. Kaldım. Bir cebinden 50 dirhemlik bir rakı şişesi çıkardı. 50 dirhem ufak rakı şişelerinin yarısı kadardı. “İkimize bu yetmez, siz için” diyecek oldum, “Yok hayır. Yeter, yeter” dedi. Bana bir kadeh verdi, kendi de aldı. Ben rakımı bir çeğişte bitirdim, o yudum yudum içti. Cebinden bir de armut çıkardı, onu da bölüştük. (...) Ahmet Rasim’le çok yakın dostluğumuz oldu, kendisini çok severdim.²⁰²

CEVAT ŞAKIR’IN YAZISI ANKARA’YI ÇOK KIZDIRDI

Resimli Ay Ankara’yla irili ufaklı problemler yaşasa da okur tarafından çok beğeniliyor ve yüksek satış rakamlarına ulaşıyordu. Bu yüksek satışın geliri Zekeriya ve Sabiha’yı parasal açıdan enikonu rahatlatı. Öyle ki, genç çift bir yıl

201 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 121-122.

202 Hıfzı Topuz’la Nur Deriş Ottoman ve Korhan Atay’ın yaptığı röportajdan, 23.04.2016.

içinde “Tamamıyla hafif konuları ele alan bir halk dergisi” diye tanımladıkları haftalık *Resimli Perşembe* dergisini yayınlamaya başladı. Onu, her ikisi de çocuklar için aylık olarak çıkarılan *Resimli Yıl* ve *Çocuk Ansiklopedisi* izledi.

Sabiha ve Zekeriya, Cağaloğlu’nda Koca Bıçağın Evi olarak anılan bir paşa konağını kiraladılar. İlk iki katı işyeri, en üst katını da ev olarak kullanmaya başladılar.

Onlar, sonraki yaşamlarını baştan-sona biçimlendirecek gazetecilik mesleğiyle bir daha ayrılmamak üzere kucaklaşırken, genç Cumhuriyet’in siyaset ortamı daha da karmaşıklaşıp içinden zor çıkılır hale gelmişti. Şeriat mahkemeleri ve medreseler daha 1924’te kapatılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılarak eğitimde birlik sağlanmıştı.

“Atatürk Devrimleri” fırtınası 1925’te de Osmanlı’dan kalma sosyal yapı ve kurumları önüne katıp süpürmeye devam etti: Şapka ve Kıyafet Kanunu kabul edildi, Tekke ve Zaviyeler kapatıldı, tarımda büyük reformlar gündeme geldi: Aşar Vergisi kaldırıldı, çiftçinin özendirilip modernleştirilmesi için tarım kredi kooperatifleri ve örnek çiftlikler kurulması karar altına alındı.

Kâğıt üzerinde her şey güzel görünüyordu ancak hiçbir şey görüldüğü kadar kolay değildi. Pek çok kentte Şapka ve Kıyafet Kanunu’na direnmek, başkaldırı vesilesi sayıldı, insanlar sokaklara döküldü. Erzurum’da on üç, Kayseri’de beş, Sivas’ta iki, Rize’de sekiz, Maraş’ta beş kişi idama mahkûm edildi.

17 Kasım 1924’te meclisin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan istifa eden 29 milletvekili, Terakkiperver²⁰³ Cumhuriyet Fırkası adını verdikleri bir muhalefet partisi kurmuştu. Kurucuları arasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in Kurtuluş Savaşı’ndaki silâh arkadaşları Musa Kâzım (Karabekir) Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Refet (Bele) Paşa da vardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, liberalizmi ve çok partili demokrasiyi savunan, ademimerkeziyetçi²⁰⁴ bir programla ortaya çıkmıştı. Ancak gerek Cumhurbaşkanı gerekse Cumhuriyet Halk Fırkası hükûmetinin önde gelenleri, her tür rejim karşıtı ve şeriat yanlısı muhalefetin bu partide toplanacağı kanısındaydı.

Cumhuriyet döneminin bu ilk muhalefet partisi, 13 Şubat 1925’te patlak veren Şeyh Sait isyanı da bahane edilerek, kuruluşundan altı buçuk ay sonra 5 Haziran’da kapatıldı.

Genç Cumhuriyet’i kuran ve yönetenler, muhalefet ve eleştiriye yaşam hakkı tanımıyordu. Nitekim Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal 1927’de okuyacağı ünlü nutukta, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularını; Cumhuriyet düşmanı, saltanat ve halifelik yandaşı, İngiliz uşağı, isyan kışkırtıcısı ve vatan haini olarak niteleyip lanetleyecekti.

203 Gelişim yanlısı.

204 Tek bir merkezden değil, yerel ve yerinden yönetimi savunan siyasi anlayış.

1923 yılında, “Atatürk Devrimlerini” inkâr edenleri ve “vatan hainlerini” yargılamak, önemli bölümünü “infaz etmek” üzere yeniden kurulan İstiklâl Mahkemeleri’nin²⁰⁵ iş hacmi “Şapka Kanunu”na karşı çıkanlar ve Şeyh Said isyanı nedeniyle iyice artmıştı. Tam o sırada *Resimli Perşembe* haftalık dergisinde Cevat Şakir’in (Kabağağaçlı) “Asker Kaçakları Nasıl Asılır?” başlıklı yazısı yayımlandı. Zekeriya’ya göre yazının güncel siyasetle ilgisi yoktu:

Cevat Şakir, bu yazısında hapisane hatıralarını anlatıyordu. O arada hapis hanesindeyken gördüğü olaylardan biri de asker kaçaklarının sehpaya gitmeden önce, öteki mahpuslara karşı tutumlarıydı. Asker kaçaklarının giderken pılı pırtılarını fakir mahpuslara vermeleri, Cevat’a dokunmuştu. Cevat bunu anlatıyordu. Bu hikâyenin o günün olaylarıyla uzaktan yakından hiçbir bağı yoktu.²⁰⁶

Cevat Şakir, İstanbul Robert Koleji’ni bitirdikten sonra İngiltere’de Oxford Üniversitesi’nde tarih eğitimi görmüş ve 1914’te ülkeye dönmüştü. Bir süre gazete ve dergilere yazı yazıp, çeviriler yaptıktan sonra parasal sıkıntıya düşmüş, ardından Afyon’daki babası eski vali ve büyükelçi Mehmet Şakir Paşa’ya ait Kabağağaçlı çiftliğine yerleşmişti. Buradaki bir tartışma sırasında ateş alan silahından çıkan kurşun, babasının ölümüne yol açınca on beş yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Yedi yıl hapis yatan genç adam, verem hastalığına yakalandığı anlaşıncaya tahliye edilmişti.

Tahliye sonrasında varlıklı ailesiyle ilişki kurmak istemeyen Cevat Şakir yeniden iş aramaya başladı ve kendisini yakından tanıyan *Diken* mizah dergisi sahibi Sedat Simavi onu Zekeriya’ya tavsiye etti. Zekeriya geçmişte birlikte çalıştığı Sedat Simavi’yle dosttu. Onun önerdiği Oxford mezunu; Yunanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Latince bilen bu genç adamı hemen işe aldı.

Cevat Şakir hem *Resimli Ay* hem de *Resimli Perşembe*’ye yazı ve çevirilerle katkıda bulunuyor, arada resim ve illüstrasyonlar yapıyordu. Dergiye yazdığı “Asker Kaçakları Nasıl Asılır?” başlıklı yazıyı da, İttihat ve Terakki Partisi döneminde hapis yatarken yaşadıklarından derlemişti. O geçmiş döneme ilişkin insani bir öykü anlatmış ancak Ankara bu yazıdan fena halde kuşkulandı.

Zekeriya bir çırpıda derdest edilip emniyet müdürlüğüne götürüldü, gözaltına alınıp bir odaya kapatıldı. Tüm ısrarlarına rağmen neden gözaltına

205 İstiklâl Mahkemeleri, ilk kez 18 Eylül 1920’de Kurtuluş Savaşı sürecinde ayaklanma çıkaranları, yağmacı, bozguncu, casus, vatan haini ve asker kaçaklarını yargılamak üzere kuruldu, 17 Şubat 1921’de kapatıldı. İkinci dönem mahkemeler 30 Temmuz 1921’de yeniden kuruldu. Ekim 1923’te sona eren bu dönemin hemen ardından faaliyete geçen üçüncü dönem 1927 yılına kadar sürdü. Bu üç mahkeme döneminde yaklaşık 1.600 kişi idam edildi, çok daha fazlası hapse ya da sürgüne mahkûm edildi. İstiklâl Mahkemeleri, hukuk dışı olağanüstü hâl mahkemeleriydi.

206 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 125.

alındığı ve akıbetinin ne olacağı kendisine söylenmiyordu. Birkaç saat sonra odadan çıkarıldı, polis refakatinde Haydarpasa Garı'na getirildi. Anlaşılan Ankara'ya götürülecekti.

Trene bindirilmek üzere peronda beklerken, kendisi gibi polis refakatinde getirilen Cevat Şakir'le karşılaştı. O da aynı trenle Ankara'ya götürülecekti. Önce şaşkın şaşkın bakiştılar, ancak trene bindirildikten sonra başlarına gelenin ayırdına vardılar: Cevat Şakir'in *Resimli Perşembe*'de yayınlanan "Asker Kaçakları Nasıl Asılır?" yazısı zülfüyâre dokunmuştu muhtemelen.

Sabiha da, eşinin ve Cevat Şakir'in derdest edilip Ankara'ya gönderilme nedenini birkaç gün sonra gazetelerden öğrenebildi. Cevat Şakir, *Resimli Perşembe*'deki yazısı yüzünden, Zekeriya da derginin imtiyaz sahibi olduğu için gözaltına alınmıştı.

“SENİ ASACAKLAR KARDEŞİM!” ZEKERİYA VE CEVAT ŞAKİR, İDAM TALEBİYLE YARGILANIYOR

Yol boyunca, başlarına neler geleceği hakkında fikir yürütecek bolca zamanı oldu iki tutuklunun. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacaklarına kesin gözüyle bakıyorlardı. Mahkemenin "Üç Aliler" diye adlandırılan üç ünlü üyesi vardı: Kılıç Ali, Necip Ali²⁰⁷ ve Kel Ali...²⁰⁸ Üçü de astığı astık, kestigi kestik insanlardı ama Cevat Şakir açısından en önemli ve ürkütücü olanı Kel Ali'ydi. Babası Afyon'daki çiftlikte onun kurşunu ile vurulup öldüğü sırada Kel Ali Afyon Jandarma Komutanı'ydı; olayı yakından biliyor ve babasını iyi tanıyordu. Cevat Şakir o gün idamdan kurtulmuştu ama mahkeme sonucundan mutlu olmayan Kel Ali'nin kendisini hatırlayıp bu yeni davayı etkilemesinden korkuyordu.

Yolculuğun sonunda Zekeriya ve Cevat Şakir, Ankara Polis Müdürlüğü olarak kullanılan vilayet karşısındaki tek katlı küçük binaya götürüldü. İki genç, binanın bodrumundaki penceresiz, havasız ve rutubetli nezarethane-ye kapatıldı. Zekeriya başlarda hayli umutluydu ama umut yerini düş kırıklığına bırakmakta gecikmedi: Ankara Polis Müdürü Dilâver okul arkadaşısı-

207 Necip Ali Küçüka (1892-1941): Beş dönem Denizli milletvekilliği ve Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeliği yaptı. Hukukçu.

208 (Kel) Ali Çetinkaya (1878-1949): Yedi dönem Afyon milletvekilliği yaptı. Asker ve İttihat ve Terakki kökenliydi. İşgal sırasında İstanbul'daki direniş grupları içinde yer aldı, Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılmasını organize etti. İstiklâl Savaşı başlangıcında "Düşmana resmî olarak kurşun atan ilk kişi" olarak kabul edilir. Hukukçu olmamasına karşın Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeliği yaptı. Üyeliği sırasında 9 Şubat 1925'te TBMM'de tartıştığı Ardahan milletvekili Deli Halit Paşa'yı tabancayla öldürdü ancak olay nefsi-i müdafaa kabul edildi ve ceza almadı.

dı; onlarla ilgilenir, gözaltı koşullarını rahatlatır diye düşünmüştü ancak güvendiği arkadaşı o gün –muhtemelen Zekeriya ile karşılaşmamak için– işe gelmemiştir.

Oturacak yeri bile olmayan dar ve karanlık nezarethanede volta atmaktan başka çareleri yoktu:

Cevat, Dante'den şiirler okuyor, bize bulunduğumuz yeri unutturmaya çalışıyordu. Zaten biz de Dante'nin "*Cehennem*"inden²⁰⁹ bir köşede bulunuyorduk.²¹⁰

Akşam yaklaşıyor ve kimse bir şey söylemiyordu. Geceyi nezarethanede geçirecekleri belli olmuştu. Zekeriya komiserin onayıyla; pek çok kitabı, dergiyi hatta *Cumhuriyet* gazetesini birlikte çıkardığı Selânikli arkadaşı Trabzon milletvekili Nebizâde Hamdi'ye telefon etti:

Yarım saat sonra geldi. Fakat polis müdürlüğüne giremedi... Dışardan seslenerek ne istediğimi sordu. Bu, iyiye alâmet değildi. Bir mebus bile yanıma sokulmaktan çekiniyordu. Kendisinden bir gece için yatacak iki yatak göndermesini istedim. Gitti, bir daha görünmedi. Gece saat ondan sonra bir başka mebus arkadaşın evine telefon ettim, ondan da iki yatak göndermesini istedim. Yarım saat sonra iki karyola geldi, bodrumun bir köşesine koyduk. Fakat uyumak olanaksızdı. İlkide bir bodrumun kapısı açılıyor, içeriye bağırma çağına biri giriyordu. Kiminin gözü patlamış, kiminin dişleri sökülmüş, kimi feryat içinde içeri atılıyordu.²¹¹

Erken bir saatte jandarma eşliğinde Ankara Hapishanesi'ne götürüldüler. Ne gözaltı gerekçeleri ne de hangi kurumda kim tarafından sorgulanacakları belliydi. Cevat Şakir ve Zekeriya'yı ayrı koğuşlara koydular. Her ikisi de çoğu cinayet sanığı köylülerden oluşan sıradan suçlular arasındaydı.

Ertesi sabah yakın arkadaşı Nebizâde Hamdi, Zekeriya'yı ziyarete geldi. Nezarethaneye yatak gönderemediği için özür diledi, yardım etmek için ne yapabileceğini sordu.

Nebizâde Hamdi, Trabzon milletvekilliğinin yanı sıra bir dönem Trabzon İstiklâl Mahkemesi üyeliği de yapmıştı. Ankara İstiklâl Mahkemesi üyelerini iyi tanırdı.

Zekeriya ondan tek bir şey istedi: Neden gözaltına alınmışlardı ve akıbetleri ne olacaktı? Arkadaşı gitti ve ertesi sabah geri geldi. Müdürün odasında baş başa görüştüler:

209 İtalyan şair ve politikacı Dante Alighieri'nin (1265-1321), *İlahi Komedya* adlı ünlü eserinin *Cehennem* adlı birinci cildi. Diğerleri *Araf* ve *Cennet*.

210 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 126.

211 A.g.e., s. 127.

Suratı asıktı. Yüzüme bakmaya cesaret edemiyordu. Sanki suçlu kendisiydi.

“Kardeşim” dedi, “Dün akşam İstiklâl Mahkemesi üyelerini evime yemeğe çağırdım. Beraber yedik, içtik. Senin durumunu sordum. Sana kötü bir haber getirdim ama üzülme sakın.”

Merakım arttı:

“Söyle bir an önce ne söyleyeceksen...”

Başını eğdi, gözleri dolu doluydu. Mırıldanır gibi dudaklarından şu kelimeler döküldü:

“Seni asacaklar kardeşim.”²¹²

Zekeriya, Nebizâde'nin ardından koğuşa döndüğünde enikonu sersemlemişti. Gün, ne yapacağını bilemeden geçip gitti. Gece uyku tutmadı. Uyusa karabasanlar içinde çırpınacaktı belki ama uyanık kalmanın da sonuca katkısı olmadı. Kâbusa dönüşmüş bir yaşam serilmiş duruyordu önünde. Otuz beş yaşındaydı. Otuz yaşında gencecik bir eşi, biri iki, öteki yedi yaşında iki kızı ve ilk kez rayına oturabildiğini düşündüğü çok sevdiği bir işi vardı.

Değil idamla yargılanması, tutuklanması bile saçmalıktı. Suç işlememişti. Hiçbir suça bulaşmamıştı... Gözleri buğulandı, ıslaklık yanaklarına doğru indi.

Boğulurcasına battığı karanlık, tok bir sesle yırtıldı:

“Ne oluyor delikanlı? Ne ağlıyorsun?”

Bu, karşımda oturan Manisalı bir İstiklâl Mahkemesi hükümlüsüydü. O da sabah erkenden uyanmış, yatağında düşünceli düşünceli tesbih çekiyordu.

“Nasıl ağlamam” dedim. “Beni asacaklarını öğrendim.”

Güldü:

“Seni asacaklar diye üzülme, hakkında henüz verilmiş bir hüküm yok. Oysa ben hüküm yedim. Beni şimdi, bu sabah asacaklar. Bak ağlıyor muyum?”

Gerçekten bir saat sonra geldiler, bu adamı alıp götürdüler. Bir daha da döndüğünü görmedik.²¹³

Zekeriya ve Cevat Şakir'in başına gelen; onlara özgü, istisnai bir felâket değildi. İktidarın değirmenine su taşımaya yanaşmayan daha pek çok gazeteci-yazar ve siyaset erbabı için yaşam kâbus haline getirilmişti. Kısa süre önce, Şeyh Sait isyanı bahanesiyle sıkıyönetim ilan edilmiş ardından işbaşına gelen İsmet İnönü hükümeti yalnızca üç maddeden oluşan Takrir-i Sükûn adlı bir kanun çıkarmıştı.²¹⁴ Kanun, her tür farklı sesi, muhalefeti ve eleştiri-

212 A.g.e., s. 130.

213 A.g.e., s. 130.

214 4 Mart 1925'te yasalaşan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 1. maddesi şöyleydi: İrticaya ve isyana ve memleketin toplumsal düzenini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini bozmaya yönelik tüm örgütlenmeleri, kışkırtmaları, destekleme ve girişimleri ve yayınları; hükümet, Cum-

riyi zaten hukuk dışı olan İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılayarak susturmayı amaçlıyordu.

Yalnızca eskiyi, halifelîği veya şeriatı değil; çoğulcu demokrasiyi, liberalizmi, sosyalizmi savunan birbiriyle zıt görüşlü pek çok gazeteci, dergici ve yazar art arda gözaltına alınıyor, yayın organları kapatılıyordu. Birbirine çok yakın tarihlerde; *Son Telgraf*, *Sada-i Hak*, *Presse du soir*, *Tanin*, *Tevhid-i Ef-kâr*, *Vatan*, *Vakit*, *İstikbâl*, *Toksöz*, *Doğru Öz* adlı gazeteler; *Sebilürreşad*, *Aydınlık*, *Orak-Çekiç*, *Kahkaha* adlı dergiler kapatıldı; Hüseyin Cahit (Yalçın), Velit Ebüzziya (Ebüzziya Abdurrahman Velid), Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Ata Çelebi, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Suphi Nuri (İleri), Eşref Edip (Fergan), Fevzi Lütü (Karaosmanoğlu), İsmail Müştak (Mayakon), Sadrettin Celâl (Antel), Dr. Şefik Hüsnü (Değmer) gibi pek çok gazeteci, yazar ve siyasetçi hakkında İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmak üzere tutuklama emri çıkarıldı. Aynı şekilde, bir süre sonra *Resimli Ay* dergisinin önemli isimleri arasında yer alacak henüz 23 yaşındaki şair Nâzım Hikmet hakkında da *Aydınlık* dergisinde yayınlanan şiir ve yazıları yüzünden dava açıldı. Çareyi Moskova'ya gitmekte bulan Nâzım gıyabında 15 yıl hapse mahkûm edildi.

Tıpkı onlar gibi Zekeriya ve Cevat Şakir de *Resimli Ay*'ın muhalif tavrını bitirmek için hapse atılmıştı. *Resimli Perşembe*'deki İttihat Terakki döneminin hapishane ve yargısız infazlarını anlatan yazı ise bu amaca yönelik genel bir bahane olmuştu.

Zekeriya'nın yokluğunda Sabiha'nın dergilerin yayınına sürdürmesine yardım eden mürettip Recep usta bile genç kadına gerçek tutuklama nedenini bildiğini söyledi:

Zekeriya beyi *Resimli Perşembe*'deki yazı yüzünden değil, *Resimli Ay*'da sizin ve onun yazdığı tenkitler yüzünden götürdüler.²¹⁵

Hapishane koğuşunda kaderini bekleyen Zekeriya, idam talebiyle yargılanacakları bilgisini mahkeme anına değin Cevat Şakir'den gizledi. Arkasında eline bakan bir eş ve çocuk bırakmış olan genç adam, mahkeme başkanı Kel Ali'nin kendisini eski davadan tanıyıp cezasını daha da ağırlaştıracağından yeterince korkuyordu zaten.

Duruşma günü Zekeriya bir düş kırıklığı daha yaşayacaktı: Mahkemenin düzenli savcısı Reşit Galip eski arkadaşıydı ancak savcı makamında o gün "Üç Ali"lerden Necip Ali oturuyordu.

hurbaşkanının onayıyla yasaklamaya yetkilidir. Bu eylemlere girişenleri hükümet İstiklâl Mahkemesine gönderebilir. Diğer iki madde yasanın uygulama biçimi ve süresiyle ilgiliydi. Kanun 4 Mart 1929'a kadar dört yıl yürürlükte kaldı.

215 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 98.

Mahkeme başkanı Kel Ali önce Zekeriya'nın kimlik tespitini yaptı, ardından Cevat'a geçti. Adını sorup, "Cevat", baba adını sorup, "Şakir" yanıtını alınca bir an duraksadı; "Yani şu Afyon hikâyesinin kahramanı Cevat mı?" dedi... Korktuğu başına gelen Cevat Şakir sandalyesine yığıldı kaldı. Enikonu sinirlendiği anlaşılan Kel Ali, Zekeriya'ya dönüp hisimla azarladı:

Beraber çalışacak başka arkadaş bulamadın mı? Çıkın dışarı!²¹⁶

Mahkeme, sanıkların savunmalarını hazırlaması için beş gün sonraya ertelendi. Zekeriya şaşkınlık içindeydi:

Duruşma biz hiçbir şey söylemeden sona ermişti. Neyi savunacaktık? Suçumuz neydi? Hâlâ bilmiyorduk.

Hapishaneye dönünce kapıda Ata Çelebi²¹⁷ adında bir gençle karşılaştık. Mersin'de *Doğru Söz*²¹⁸ gazetesini çıkaran bir komünistti. O bizden bir süre önce gelmiş, duruşması sona ermişti. Kararın verilmesini bekliyordu. (..) Mahkemenin ve hapishanenin bütün usul ve âdetlerini biliyordu. Bize de bildiklerini anlattı:

"Burası bir cehennemdir, bir salhanedir,"²¹⁹ diye başladı. "İstiklâl Mahkemesi'ne getirilenlerin yüzde doksanı öldürülür. Duruşmalara hızlı bakılır, uzun uzadıya hukuk kurallarına, yasa hükümlerine bakılmaz. Şimdiye kadar kurulan geleneğe göre, sanıklar hapishaneye geldiklerinin hemen ertesi günü mahkemeye götürülür. İlk sorguları ayaküstü, kısaca yapılır. Sonra, savunma için bir gün bildirilir. Eğer mahkeme, sizi savunma için bildirilen günden önce çağırırsa, hakkınızda idam hükmü verilmiş demek. Süreyi uzatmakta fayda yoktur. Yok gününde çağırırsanız, durumunuz şüpheli demektir. Mahkeme daha bir karara varmamıştır. Savunma günü sonraya bırakılmışsa, kurduğunuza işaretir..."²²⁰

Zekeriya ve Cevat Şakir, savunma için belirlenen tarihten iki gün önce mahkemeye çağırıldı. Perişan oldular. Ata Çelebi'nin verdiği ipuçlarına bakılırsa artık tüm umutları sona ermişti. İdam kaçınılmazdı... Süklüm püklüm salonda yerlerini aldılar, savcı Necip Ali hazırladığı iddianameyi okudu ve

216 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 131.

217 Ata Çelebi (1891-1946): Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin soyundan geldiği söylenen Ata Çelebi, Karaman'da doğup, Mevlevî geleneğine göre yetiştirildi daha sonra Mersin'e yerleşti. Adana'nın Fransız işgalinden kurtulduğu gün *Doğru Öz* gazetesini yayınlamaya başladı. 1920-1923 yıllarının Marksist partisi, Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası delegesi ve Merkez Komite üyesiydi. 5 Ekim 1922'de Kilikya Umum İşçiler Konferansı onun evinde toplanmıştı. Yargılandığı Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde bir yıl hapse mahkûm edildi. Sonraki yıllarda Mersin'de *Akın* adlı bir gazete yayınladı ve siyasi faaliyetlere devam etti.

218 Doğru Öz.

219 Kesimevi, mezbaha.

220 A.g.e., s. 131-132.

neyle suçlandıklarını nihayet öğrendiler. Kulaklarına inanamadılar ama savcının kanaati kesindi, yayın yoluyla askeri isyana teşvik etmişlerdi:

Memlekette isyan varken²²¹ biz askeri isyana teşvik etmiştik! Hani ördek hikâyesi kadar gülünç bir şey. Fakat İstiklâl Mahkemesi olağanüstü günlerin mahkemesiydi. Burada mantık aranmazdı.

Güya kendimizi savunur birkaç söz ettik. O kadar umutsuzduk ki, kendimizi ciddi biçimde savunmaya bile lüzum görmüyorduk. Karar önceden verilmişti, ne söylesek boştu.²²²

Savunmalar sona erince, mahkeme başkanı Kel Ali, diğer üyelerden görüş almaya gerek duymadan doğrudan hüküm aşamasına geçti ve savcının iddialarını harfiyen tekrarladi. Artık onlara biçtiği cezayı açıklaması gerekiyordu. Zekeriya ve Cevat Şakir kararlar bağlamış halde “İdam” sözcüğünü beklerken; başkan, “Üç sene kalebentliğe”²²³ hükmetti.

İkisi de üçer yıl süreyle sürgüne gönderiliyordu. Zekeriya’nın sürgün yeri Sinop, Cevat Şakir’inki ise yıllar içinde Halikarnas Balıkcısı’na dönüşeceği Bodrum’du.

Sevinçten deliye döndüler. Yaşamlarına gün eklenmişti sanki. Bilmeyen, beraat ettiklerini sanırdı. Oysa tüm masumiyetlerine karşın, en yaratıcı dönemlerinde hayatlarının çok önemli yılları çalınıyordu.

YAZARLIKTAN YAYINCILIĞA: DERGİLER ARTIK SABİHA’DAN SORULACAK

Sabiha, Zekeriya’nın Bekirağa Bölüğü’nde gözüaltına alındığı kısa dönemde yaşadığı *Büyük Mecmua* serüveni dışında, pek bulaşmadığı yayıncılık işini acilen öğrenmek ve hızla uygulamak zorundaydı. Dergiler yayına hazırlanmalı, dizilmeli, basılmalı ve okura ulaştırılmalıydı:

Bir taraftan onların böyle yel yeperek²²⁴ Ankara’ya gönderilmelerine üzüldüyör, bir taraftan da tek başıma *Resimli Ay*’ı, *Resimli Perşembe*’yi, *Çocuk* dergisini, *Çocuk Ansiklopedisi*’ni nasıl çıkaracağımı düşünüyordum. Zekeriya ve Cevat gibi iki önemli unsur gittikten sonra bu yükü tek başıma omuzlarıma almak zorundaydım.²²⁵

221 Şeyh Sait isyanı.

222 A.g.e., s. 133.

223 Kalebentlik cezası: Suçluyu taşrada bir kalede kalmaya zorlayan ceza, zaman içinde bir kent ya da kasaba sınırları içinde yaşamaya dönüştürüldü.

224 Yel yeperek yelken kürek-aceleyle telaşla.

225 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 97.

Dergiler Zekeriya'nın ortağı Suudi Bey'in Babıâli'deki Suudi Kütüphanesi Yayinevi'nin üst katındaki mürettephanede diziliyordu. Sabiha dergilerin hazır olan yazılarını dizilmek üzere mürettephaneye götürdü ve Başmürettip Hayri Bey'e teslim etti:

Başmürettip Hayri bey, sanatının ustası bir adamdı. Aynı zamanda mürettipler sendikasının başkanıydı. Beni teselliye çalışıyor, Amele Teali Cemiyeti'nden²²⁶ birkaç üyenin İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesini üzüntüyle anlatıyordu. Kafam o kadar meşguldü ki, teselliyi dinlemeye bile takatim yoktu. "Hayri bey lafı bırak, bana puntoları öğret," dedim.

Hayri bey hayretle yüzüme baktı.

"Şimdiden sonra dergileri ben bağlayacağım."²²⁷ Puntoları öğrenmem lazım."²²⁸

Sabiha yayıncılığı Hayri Bey'in katkılarıyla hızla öğrenmeye çalışırken yeni çıkacak dergiler için gönderilen yazılar giderek eksiliyordu. Zekeriya Bey dahil ülkedeki pek çok gazeteci ve yazarın tutuklanıp İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmaya başlaması insanları ürkütmüştü. Yazarların bir bölümü dergilere yazı vermemeye başladı. Ortaya çıkan makale boşluğunu Sabiha kapatmak zorundaydı:

Ben çeşitli adlarla, bazen kadın, bazen erkek imzalarıyla yazıyorum. Gece yaralarına kadar... Zekeriya'nın Ankara'da kaldığı iki hafta, bana iki yıl kadar uzun geliyor.²²⁹

Bu bitmek bilmeyen iki haftanın sonunda Sabiha, Zekeriya'dan bir telgraf aldı:

Müjde... Üç sene Sinop'ta, kalebentliğe mahkûm oldum. Trenle geliyorum, beni Haydarpaşa'da filan saatte karşıla. Oradan doğru Sinop'a gideceğim.²³⁰

Sabiha, Zekeriya'nın üç yıllık sürgüne neden sevindiğini, neyi müjdelediğini başlangıçta anlayamadı: Arkadaşı Nebizâde Hamdi'nin "Sizi asacaklar"

226 Amele Teali Cemiyeti, cumhuriyet döneminin ilk işçi kuruluşlarından. 1924'te dağılan Amele Birliği'nin yerine kuruldu. Çeşitli işçi derneklerini birleştirdi ve pek çok iş kolunda şubeler açtı. Gizli Türkiye Komünist Partisi'ne yakın bir siyaset izliyordu. Cemiyet Genel Sekreteri Abdi Recep (Ardeşenli Abdullah), 1 Mayıs broşürü nedeniyle 1925'te on yıl hapis cezasına çarptırıldı. Cemiyet 1927'de Takrir-i Sükûn Kanunu nedeniyle kapatıldı, başkanı tutuklandı.

227 Dergiyi/gazeteyi/sayfayı bağlamak: Basım öncesindeki dergi/gazete sayfalarını; kurşundan dökmüş satırları, hurufatla dizilmiş başlıkları, çizim ve fotoğraf klişeleri ile tasarlamak, iple bağlayarak matbaa makinesine yerleştirilecek hale getirmek.

228 A.g.e., s. 97.

229 A.g.e., s. 98.

230 A.g.e., s. 98.

dediğinden, cezaevinde idam mahkûmlarıyla aynı koğuşta yattığından, iktidarın yağlı ipini boynunda hissettiğinden habersizdi çünkü:

Telgrafı elimde çeviriyor, sürgünde bir arkadaşı, iki çocuğu nasıl geçindireceğimi, dergileri bu ağır şartlar altında nasıl çıkaracağımı düşünüyorum. Kalebentliğin hukuk bakımından manasını da bilmiyorum. Soruyorum. (...) Zekeriya'nın akrabasından, Emniyet Müdürlüğü'nde çalışan Salih Münir cevap veriyor:

“Kalede zindana atacak, ayaklarına zincir vuracaklar.”

Başımı iki elimin arasına alıyor, sessiz sessiz ağlıyorum. Sabaha kadar gözüme uyku girmiyor. Sabah kalkınca kendi kendimi azarlıyorum: “Sabiha, ağlamanın sırası değil. Hayattaki güçlükleri azmin ve iradenle yeneceksin.”²³¹

Öncelikle Avukat abisi Celâl'e (Derviş Deriş) kalebentliğin ne olduğunu sordu. Hükümlülerin artık zincire vurulmadığını, yerel yöneticinin izniyle kentte serbest dolaşabildiğini öğrenince, ruhu biraz olsun sükûn buldu. Ancak abisinin gelecekte yapacaklarına ilişkin tavsiyeleri ve ona bir sürgün eşi olarak önerdiği yaşam biçimi, Sabiha'yı çileden çıkarmaya yetti:

Çocuklarını al, Sinop'a git. Zekeriya dönünceye kadar ben sizin geçinmeniz için gereken parayı veririm. O geldikten sonra ödersiniz.²³²

Abisi kendince onun iyiliğini düşünüyordu ama önerdiği yaşam biçimi Sabiha için zindana atılmaktan farksızdı. Dergileri kapayacak, fikirlerini yazıp yayınlamayacak, ev hanımı olup üç yıl çalışmadan evde oturacak ve borçla yaşayacaktı... Zekeriya özgürlüğüne kavuşunca da her şeye sıfırdan başlayıp, iş bulmak ve birikmiş borçları ödemek için uğraşacaklardı. En kararlı ses tonuyla abisine karşı çıktı:

Hayır ben çalışacağım, dergiler de çıkacak!²³³

Abi Celâl, henüz 30 yaşındaki iki çocuklu kız kardeşini vazgeçirmek için her çareyi denerdi: Babıâli'deki kurtların onu yiyeceğini söyledi, kadın başıyla onlarla baş edemeyeceğini ima etti ama Sabiha kararını çoktan vermişti; kurtlara av olmayacağını söyleyip tartışmayı bitirdi:

O beni kandırmaya çalışıyor. Faydasız... Uzun gece düşünmüş ve kararımı vermiştim. Artık bu değişmezdi.²³⁴

Kızları da abisiyle yaptığı tartışmaya tanık olmuştu. İki yaşındaki Yıldız bir şey anlamazdı ama yedi yaşındaki Sevim, babasıyla ilgili kötü bir şeyler-

231 A.g.e. s. 99.

232 A.g.e., s. 99-100.

233 A.g.e., s. 100.

234 A.g.e., s. 100.

den söz edildiğini fark etmişti. Sabiha onu da babasının uzun bir yolculuğa çıktığını ama döneceğini söyleyerek teskin etmeye çalıştı.

Ertesi sabah Haydarpaşa Garı'na hayat arkadaşını karşılamaya gitti:

Zekeriya'yı Haydarpaşa Garı'nda bekliyorum. Peronda bir aşağı bir yukarı doluyorum. Tren geldi. İki süngülü jandarmanın yanında trenden iniyor. Adeta ihtiyarlamış... Beni görünce boynuma sarıldı, ağlıyor. Ben de ağlıyorum. Benimle on dakika konuşmamıza imkân verdiler. Kendisine üzülmemesini, dergileri çıkarmaya devam edeceğimi söylüyorum. O, bu badireyi bu kadarla atlattığına memnun.²³⁵

Zekeriya o geceyi İstanbul'da polis nezaretinde geçirdi, ertesi günü Sinop'a gönderildi; ancak Sabiha'nın derterleri henüz başlıyordu çünkü "Babâli kurtları" anında eyleme geçmişti. Dergilerin ortağı Suudi Bey yayıncılığa devam edemeyeceklerini öne sürdü:

Kütüphaneye geliyorum. *Resimli Ay*'ın ortağı Suudi bey, bu durumda dergilerin çıkamayacağını söylüyor ve ekliyor:

"Mahkûm bir adam dergi çıkaramaz. İmtiyaz sahibi olamaz. Bundan başka böyle bir durumda bayiler para göndermez. Zararın neresinden dönülürse kârdır."

O, Zekeriya'nın yokluğundan faydalanarak dergileri kapatmak, mevcut sermayenin üstüne konmak istiyordu. Cevap veriyorum: "Sahib-i imtiyaz bulunacak... Bayiler de para gönderecek Suudi bey."²³⁶

Neyse ki, Zekeriya'nın kadim dostu ve her tür yayıncılık faaliyetindeki biricik yandaşı milletvekili Nebizâde Ahmet Hamdi (Ülkümen) bir kez daha devreye girdi. *Resimli Ay*'ın ve diğer dergilerin imtiyazını üstlendi. Dergiler yeniden basıma girerken Sabiha bayilere kendi imzasıyla mektuplar gönderdi:

Bu zor durumda bana yardım etmelerini, dergilerin yaşamasını sağlamak için paraları günü gününe göndermelerini rica ediyorum. Aldığım cevaplar çok cesaret verici... Okuyuculara da bir çağrı yayımladım. Zor durumumu anlattım. Yardımlarını diledim.²³⁷

Bayi ve okuyucu tepkileri olumluydu ancak kurtlar sahneyi terk etmeyecekti.

235 A.g.e., s. 100.

236 A.g.e., s. 100.

237 A.g.e., s. 100-101.

SABIHA, KURLARA KAPTIRMAMAK İÇİN RESİMLİ AY'I, SEVİMLİ AY YAPIYOR

Dergi çalışanları, yazarlar, çocukları, Zekeriya... herkes onun eline bakıyor, Sabiha'nın iki yakası bir türlü bir araya gelemiyordu:

Günler geçiyor, dergiler satılıyor, hatta satışları artıyor. Fakat Suudi bey hâlâ bana bayilerden para gelmediğini söylüyor. Elime, çocukların geçimine bile yetmeyecek kadar bir para veriyor. Zekeriya'ya para gönderemiyorum.

Bayilerden aldığım cevaplar arasında, Samsun'da Halk Kütüphanesi sahibi Kökcüzade (Osman Efendi) mektubunda şöyle diyordu: "Eğer dergileri yayımlamak için paraya ihtiyacınız varsa ben göndermeye hazırım," Bundan cesaret alarak, *Resimli Ay'a*, *Resimli Perşembe'ye* ait paranın doğrudan doğruya Sinop'a Zekeriya beye gönderilmesini rica ettim. Aldığım cevap şu:

"Eğer Zekeriya beyin geçimine, *Resimli Ay* ve *Resimli Perşembe* geliri yetmezse, ben kendisine istediği parayı gönderebilirim."

Mektubu okurken gözüm yaşıyor. Okuyuculardan aldığım mektuplar da öyle.²³⁸

Sabiha en azından sürgündeki Zekeriya'nın geçim sorununu çözmüştü ancak dergiler yüksek satış rakamlarına ulaşsa da Suudi Bey yeterli para vermiyor, "Bayilerden para gelmiyor, elde döndürecek sermaye yok. Buraya sermaye eklemek gerek. Salih Münir Bey sermaye vermeye hazır. Onu da ortak edelim,"²³⁹ diye bastırıyordu.

Sabiha iyice bunalmış halde Zekeriya'ya mektupla danıştı; "Sermayeye ihtiyaç yok, Suudi Bey'in hesaplarını kontrol edin," yanıtını aldı. Söylemesi kolay, uygulaması kolay olmayan bir öneriydi bu Sabiha için. Sonunda işler çığırından çıktı; dergilere zorla ortak olmak isteyen, emniyette çalışan, üstelik Zekeriya'nın uzaktan akrabası olan Salih Münir, karşısındakinin güç durumunda, ürkmüş ve çaresiz bir genç kadın olduğunu düşünerek eyleme geçti:

Salih bey göğsüme tabancayı dayıyor:

"Eğer beni dergilere ortak etmezseniz, bu tabancayı başında patlatırım!"

Ben durumdan kimseye söz etmiyorum. Ağabeyim duyarsa dergileri kapatacağını, beni Sinop'a göndereceğini biliyorum. Fakat iş öyle bir hale geliyor ki, ben evin kirasını ödeyemiyorum. Çocuklarımı geçindiremiyorum. Zekeriya hesapları kontrol ettir, diye beni sıkıştırıyor. Suudi ve Salih beylerin muradı beni bıktırmak, dergiden atmak, işe kendileri sahip olmaktır. Benim sabrım, dayanmam hiçbir fayda sağlamıyor. Aldığım parayı eve, çocuklara bira-

238 A.g.e., s. 101.

239 A.g.e., s. 101.

kiyor, gündüzleri peynir ekmek yiyorum. Haftada iki gün kütüphanenin karşısındaki piyazcıdan, fasulye piyazı ve ciğer salatası getiriyorum. Bunlar ziyafet yemeği.²⁴⁰

Tam bu sırada Suudi Bey'in kütüphanesinde ayak işlerine bakan Mehmet adlı bir genç Sabiha'nın haline acıyarak ona gerçek durumu ihbar etti:

Sabiha hanım, Suudi bey sizi aldatıyor, iki defter tutuyor. Biri doğrudan doğruya bayi defteri, ikincisi size ve hükümete gösterilecek defter. Vergi kaçırmak için ayrı defter tutuyor. Bayilerden para geliyor fakat sizden saklıyorlar.²⁴¹

Sabiha'nın daha fazla bekleyecek ve dayanacak hali kalmamıştı. Küçük ağabeyi Mecdi'yi (Eren) aradı. Ağabeyi çok deneyimli bir tüccardı ve Sabiha'nın deyişiyle, "Mantar yutacak gibi değildi". Ancak Suudi Bey hesaplarını göstermedi. Bu durumda büyük ağabey hukukçu Celâl (Derviş Deriş) devreye girdi ve mahkemeye başvurdu. Sabiha dergileri çıkarmaya devam edebileceğini sanıyordu ancak hâkim aynı kanıda değildi. Bir "naip heyeti"²⁴² seçildi ve başına akademisyen hukukçu Sıddık Sami (Onar)²⁴³ getirildi.

Bir sabah Sabiha mürettiphanede dergi sayfalarını bağlarken heyet üyeleri içeri girip ona, "*Resimli Ay* ve *Resimli Perşembe*'ye ait her şeyin, mürettiphanenin, kâğıtların, hesap defterlerinin bir odaya kapatılıp mühürleneceğini, dergilere isterse başka bir yerde devam edebileceğini"²⁴⁴ bildirdiler. Hemen ardından tüm demirbaş eşya mürettiphaneye taşındı, eski dergi koleksiyonları üst üste yığıldı, mürettiphane kasaları kapatıldı, işyerinin kapısı kilitlenip mühürlendi. Mürettipler önlüklerini bile alamadan kapı dışarı edilmişti. Sabiha mahvolmuştu:

Ben çocukları ölmüş bir ana gibi üzgünüm... Ağabeyim, "Ne üzülüyorsun?" diyor. "Bu pis adamlardan kurtulman lâzım."

"Üzülüyorum. Çünkü bu şartlar altında dergiler artık çıkamaz."

"Üzülme... Ben sana gereken sermayeyi vereceğim. Sen git kendine bir oda, bir de matbaa bul."

Naip heyeti ellerimizi sıkarak ayrılıyor. Onlara, ölü yıkayıcılar gözüyle bakıyorum. Her şeyi gömmüş, yalnız bana gelecek nüshalar için hazırlanan yazıları bırakmışlar. Ben çekmecedeki yazıları bir dosyaya koyuyorum. Ayak-

240 A.g.e., s. 101-102.

241 A.g.e., s. 102.

242 Vekil yöneticiler, kayyum heyeti.

243 Prof. Dr. Sıddık Sami Onar (1897-1972): İstanbul ve Paris'te hukuk eğitimi aldı. 1946'da uygulamaya giren üniversitelere bilimsel ve idari özerklik tanıyan yasanın ardından İstanbul Üniversitesi'nin seçikle gelen ilk rektörü oldu. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 1961 Anayasası'nı hazırlayan kurula başkanlık yaptı.

244 A.g.e., s. 102.

larım geri geri gidiyor. Kütüphaneden çıkmak istemiyorum. Ağabeyim fırsatı kaçırmıyor.

“Ben sana, bu kurtlar seni yerler dememiş miydin?”

“Evet, demiştin. Fakat ben başladığım işe devam etmeliydim.”²⁴⁵

Yoğun araştırmaların ardından *Son Telgraf* gazetesinin çıktığı binada Sabiha'ya bir oda bulundu. Dizgi ve basım için de *Tevhid-i Efkâr* matbaasının müdürüyle anlaştılar. Artık yerden tavana uzanan penceresiyle enikonu büyük bir odası vardı Sabiha'nın ve tek mobilyası, abisinin gönderdiği çalışma masasıydı. Ne perde vardı ne sandalye ne de koltuk...

Hemen işe koyuldu. *Resimli Perşembe*'nin yazıları üç gün içinde dizgiye gitmeliydi, *Resimli Ay* yazılarının da bir haftası kalmıştı. Masaya iki büküm eğilerek yazı yazmak zorundaydı ki, komşusu *Hareket* gazetesi sahibi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu halini görüp bir sandalye gönderdi. Tam o sırada davalı olduğu Suudi Bey mahkeme sonuna değin *Resimli Ay* adını kullanamayacağını bildirdi. Derginin adını değiştirmek ve yeni ada yeni imtiyaz sahibi bulmak gerekiyordu. Yine Ankara'daki Nebizâde Hamdi Bey'e başvurdu, *Sevimli Ay* adını vereceği derginin imtiyazını üstüne aldığına dair bir belge göndermesini rica etti. Büro eşyası ve kâğıt almak için de abisinden borç istedi.

Sıra, yeni dergi *Sevimli Ay*'ın bayilere tanıtılmasına gelmişti. Sabiha büyük bayilerin hepsine tek tek mektup yazdı ve *Resimli Ay*'ın hikâyesini anlattı, ne kadar dergi istediklerini sordu. Gelen yanıtlar tüm dertlerini unutmasını sağlayacaktı:

Resimli Ay'dan ne kadar nüsha alırlarsa o miktarın gönderilmesini, eğer sermayeye ihtiyaç varsa göndereceklerini bildiriyorlar. Bu *Resimli Ay*'ın, *Resimli Perşembe*'nin okuyucular arasında gördüğü rağbetin bir sonucuydu.”²⁴⁶

KADIN SAYFA BAĞLAYAMAZ, DOĞUM KONTROL EDİLEMEZ!

Sabiha sevinçten uçuyordu çünkü *Sevimli Ay*'ın Şubat 1926 tarihli ilk sayısı hızla yayına hazırlanıyordu. Sırada derginin kapağı vardı. Dönemin tanınmış ressam-grafikerlerinden Hayri Bey, ilk sayının kapağı için bir gelin portresi çizip getirdi:

Kapağı elime aldım, kahkahayla güldüm. “Tam Hayri bey... Ben de bir düğün içindeyim. Bu gelin resmi bu nüshaya pek yaraşacak,” dedim. O da güldü.”²⁴⁷

245 A.g.e., s. 103.

246 A.g.e., s. 104.

247 A.g.e., s. 105.

Derginin kapak ve içerik malzemeleri tamamlanınca Sabiha sayfaları bağlamak üzere *Tasvir-i Efkar* matbaasına gitti. Matbaanın meşin önlüklü, beyaz takkeli yarım asırlık başmürettibi Yunus Efendi, bir genç kadınla muhatap olmaya hiç hazır değildi:

Benim yazıları getirdiğimi görünce, hayretle yüzüme baktı:

“Bu sayfaları siz mi bağlayacaksınız?”

“Evet.”

“Bir yaşına daha girdim. Hiç kadın sayfa bağlar mı?”

Cevap vermiyorum. Mizanpajı²⁴⁸ gösteriyorum. Zekeriya, *Resimli Ay*’ı yeni bir usulle çıkarıyordu. Sayfaların arasına resimler koyuyor, yazıların sonu arka sayfalara aktarılıyordu. Ben de aynı tekniğe göre mizanpajı yapmışım. Yunus Efendi, mizanpajı görünce, elinden cetvelini attı!

“Ben böyle sayfa bağlamam.”²⁴⁹

Sabiha, başmürettip Yunus Efendi’yi bir kadından talimat almaya ve Zekeriya’nın modern sayfa tasarımlarını uygulamaya ikna edemeyince matbaa müdürüne çıktı. Müdür, “Sözleşmemiz var,” diye bastırıp, Yunus Efendi’nin itirazlarına son verdi:

Yunus Efendi istemeyerek işe koyuluyor, ikide bir, “Lâ havle”²⁵⁰ çekiyor, hiddetle yüzüme bakıyordu.²⁵¹

Yunus Efendi engeli de aşıldıktan sonra dergi başarıyla basıldı ve yayımlandı. Okuyucu *Sevimli Ay*’a da *Resimli Ay* kadar büyük ilgi gösterdi. Ancak sadece okurlar değil Cumhuriyet savcıları da bu yeni dergiyi dikkatle takip ediyordu. İstenmeyen bir yazı veya haber saptandığında savcının talimat verdiği mahkeme mübaşiri Sabiha’nın ofisine bizzat gelip onu ifadeye davet ederdi:

İkide bir savcılıktan çağrılıyordum. Bir gün evimde çayımı içmeden idarehaneye gelmişim. Binanın önünde elbisesi kordonlu, yüzü yusuvarlak, mahkeme mübaşirini görünce yüreğim hopladı.

“Gene mi davet?”

“Evet savcı bey sizi görmek istiyor.”

Omuzuna dokundum: “Allah aşkına yukarıda çayımı içinceye kadar gelme.”

Mübaşir sözümü dinledi. Çayımı henüz bitirmiştim ki odaya girdi. Sav-

248 Mizanpaj (Fransızca, mise en page): Sayfa düzeni/tasarımı.

249 A.g.e., s. 105.

250 Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhil aliyîl azîm (Allah’ım! Senin yardımın olmadan ben hiçbir şey başaramam. Ve senden başka dayanacak hiçbir şeyim yok): Çoğunlukla sıkıntı ve belalardan kurtulmak için okunur.

251 A.g.e., s. 106.

cı dergide çıkan “Doğumun kontrolü” başlıklı bir yazı yüzünden beni çağırı-yormuş. Yazıyı takma bir erkek adıyla ben yazmıştım. Savcıya gitmeden ar-kadaşlarla konuştum. Hepsi bu yazının benim tarafımdan yazıldığını belirt-menin doğru olmadığını, bir kadının bu konuya dokunmasının kötü karşıla-nacağını söylediler.²⁵²

Sonunda yazıyı Sabiha’nın teyze oğlu İbrahim Refik üstlendi ve hakkında dava açıldı. Savcı yazıyı devletin nüfus siyasetine aykırı bulmuştu. Avukatlar bu davanın kazanılmasının mümkün olmadığı kanısındaydı. Sabiha kendisi yerine başkası mahkûm olacak diye vicdan azabı içindeydi:

“Bu olmaz,” dedim. “Ben mahkemeye çıkacak, yazıyı yazdığımı itiraf ede-ceğim.”

Dostların hepsi karşı koydu: “Siz mahkûm olursanız, dergiler de çıkmaz. Özellikle yazıyı sizin yazdığının bilinmemesi lazım.”

O devirde kadınların “cins meselesi” üzerine ilmî bir yazı yazması dahi ayıp sayılıyordu.²⁵³

Sonuçta teyze oğlu İbrahim, ticaret erbabı olduğu ve yazarlık konusun-daki acemiliği göz önüne alınarak sadece 150 lira para cezasına çarptırıldı.

Sabiha, *Sevimli Ay*’ı yayınladığı bu zor süreçte daha önce kiraladıkları Ca-ğaloğlu’ndaki paşa konağından ayrıлып, Şişli’de annesinin yakınlarındaki bir daireye yerleşmişti. O gazetecilik yaparken çocuklara annesi ve Zekeriya’nın teyze kızı Ayşe Hanım bakıyordu.

ZEKERİYA VE RESİMLİ AY ÖZGÜRLÜĞE KAVUŞUYOR, SABIHA “BEN İNSAN DEĞİL MİYİM?” DIYE SORUYOR

Zekeriya kalebentlik cezasının yarısını çekmişti ki, afla salıverildi. Onun gi-bi birçok gazeteci daha sürgün cezalarından kurtulup İstanbul’a geri döndü.

Zekeriya, Sabiha’nın abileriyle Resimli Ay Limited Şirketi adlı bir şirket kurup, dergilerini geri aldı. *Sevimli Ay* yeniden *Resimli Ay*’a dönüştü, yayı-nı sekteye uğrayan *Çocuk Ansiklopedisi* de tekrar yayınlanmaya başladı. Ca-ğaloğlu civarında yeni bir bina tutup alt katına matbaa kurdular. Artık yal-nızca dergiler değil; Reşat Nuri, Vâlâ Nurettin, Aka Gündüz, Ercüment Ek-rem, Mahmut Yesari, Peyami Safa gibi yazarların kitapları da bu matbaada basılıyordu.

252 A.g.e., s. 106.

253 A.g.e., s. 106-107.

Sabiha'ya göre, sürgünler sona ermiş, gazeteciler özgürlüklerine kavuşmuştu ancak fikirler hâlâ özgür değildi:

Durumda bir değişiklik yoktu. Sürgüne giden diğer gazeteciler de dönmüştü. Fakat İstiklâl Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra herkes yılmıyordu. Gazeteler havadis veriyor, macera hikâyeleri anlatıyor fakat memleketin kalkınması, devrimin gelişmesiyle ilgili konulara kimse dokunmuyordu. Güzelim hürriyetin eli ayağı bağlı... Fikir, söz, düşünce hürriyeti daha menfasından²⁵⁴ dönmemişti.²⁵⁵

Sabiha, Cumhuriyet'in büyük heyecanla ortaya attığı reformların ya kâğıt üstünde kaldığı ya da farklı amaçlara hizmet ettiği kanısındaydı:

(...) Üst yapıda reformlar yapılıyor; fakat köyün kalkınması, köylünün eğitimi, sanayileşme, işçi hakları gibi ana konulara dokunulmuyordu. Atatürk'ün bütün samimi dileklerine rağmen, gerici bu prensiplerin hayata geçirilmesine engel oluyordu.

(...) Kurulan milli bankaların, devlet işletmelerinin idare meclislerine, Halk Partili kodamanlar, mebuslar yerleşiyordu. İş Kanunu meclis çekmecelelerinde uyutuluyor, işçilerin teşkilatlanması, sendika kurma hakları her gün biraz daha daralıyordu. Toprak kanunu rafa kaldırılmıştı. Köy ise balta girmemiş bir orman... Üretim araçları hâlâ kara saban...

(...) Dağınık yerlerde tek tük fabrikalar kuruluyor. Yatırımlar bir plana göre değil, sahibine kâr getiren alanlara akıyor. İşçiler bu fabrikalarda sosyal sigortadan, sağlığı koruyacak şartlardan, emeğin sömürülmesini önleyecek kanunlardan yoksun, esir gibi çalışıyor. Tek tük yapılan grevlerde, devletin polisi patronları koruyor. Idareciler, "Memlekette sınıf kavgası yoktur," diyor, işçinin haklarını savunmasını önlüyorlar. "Sınıfsız toplum" sözü, burjuva sınıfının gelişmesi, işçi sınıfının ezilmesi manasını ifade ediyor. Bu sınıfın gelişmesini, teşkilatlanmasını baskıyla önlüyorlar. Dar gelirli memur, esnaf, zanaatçı büyük bir geçim zorluğu içinde...

İşte *Resimli Ay*, ikinci devresine bu şartlar altında girdi.²⁵⁶

Sabiha ömrünün son yıllarında kaleme aldığı otobiyografisinde Cumhuriyet ilanının hemen ardından yaşanan yılları böyle anlatıyordu. Bu anlatımda *Resimli Ay*'ın yeni döneminde yapılacak yayıncılığın ipuçları gizliydi. Sabiha Amerika yıllarında edindiği sosyalizm birikimini artık dışa vurmaya hazırlanıyordu. Derginin yeni dönem yazarlarının ilk dönemdekilerden hayli farklı

254 Sürgünden.

255 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 108.

256 A.g.e., s. 108-110.

kimliklere sahip olmasında, “cumhuriyetten umduğunu bulamamak” duygusu kadar değişik siyasi tercihlerin de etkisi olacaktı.

Sabiha, Cumhuriyet reformlarının uygulayıcıları tarafından bile nasıl isteksizce karşılandığına ilişkin çarpıcı bir örneği kısa süre sonra bizzat yaşadı.

Resimli Ay’ın ve *Sevimli Ay*’ın karşılaştığı zorlukların aşılmasında büyük katkı sağlayan gazete/dergi bayileri, bir süre sonra dağıtım bedellerine yüklü bir zam yapmıştı. Bu zamma karşı çıkan diğer dergi yöneticileriyle birlikte *Resimli Ay* ve *Çocuk Ansiklopedisi*’ni temsilen Sabiha, bir mektup kaleme alıp bayilere gönderdi. Bayiler de buna karşılık yayıncılara dava açtı. Dergi temsilcileri mahkemede kendilerini savunması için bir avukata vekâlet vermeyi kararlaştırdılar ve Eminönü Noteri’ne gittiler:

Eminönü Kâtiabiadilligine²⁵⁷ başvurduk. Kâtiabiadil, iki tanığa lüzum gösterdi. Vekâletnamenin iki nüsha yazılmasını ve birbirimize tanık olmayı teklif ettik. Ben arkadaşlarla konuşuyordum. Diğer bir arkadaş bana seslendi:

“Sabiha hanım, Kâtiabiadil sizin tanıklığınızı kabul etmiyor.”

“Neden?”

“Kadınlar tanık olamaz, diyor.”

Kâtiabiadile yaklaştım.

“Medeni Kanun bana bu hakkı vermiştir. Ben tanık olabilirim.”²⁵⁸

Sabiha böyle dedi ama noteri Türk Kanun-u Medenisi²⁵⁹ uyarınca kadınların artık erkeklerle eşit olduğuna ve tanıklık yapabileceğine bir türlü ikna edemedi. Sonunda dağıtıma gidecek dergileri paketleyen Mehmet adlı genç işçisini çağırdı ve hiçbir şeyden haberi olmayan Mehmet’in tanıklığı sırf erkek olduğu için kabul edildi.

Böylesi bir hukuksuzluğun ve saçmalığın altında kalamazdı Sabiha; dergiye döner dönmez “Ben İnsan Değil Miyim?” başlıklı bir yazı kaleme aldı:

Kadını tanık olma hakkından yoksun eden kanunların şariat kanunları olduğunu, Medeni Kanun’un kadına bu hakkı tanıdığını, fakat kanunun yürürlüğe girmediğini belirterek biraz sert bir dille şikâyet ettim.²⁶⁰

Yazı hayli ses getirdi, tartışma yarattı, *Cumhuriyet* gazetesi de Sabiha’dan aynı konuda bir makale yazmasını istedi. Makale yayınlanır yayınlanmaz Sabiha savcılığa çağrıldı:

257 Noterliğine.

258 A.g.e., s. 110.

259 Türk Kanunu Medenisi: İsviçreli hukukçu Prof. Dr. Eugen Huber tarafından yazılıp 1 Ocak 1912 tarihinde uygulanmaya başlayan İsviçre Medeni Kanunu olduğu gibi Türkçeye çevrilip adapte edilerek 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girmişti.

260 A.g.e., s. 111.

Savcı beni nezaketle karşıladı. Bu yazının devlet kanunlarına bir saldırı olduğunu, çok nazik bir zamanda yaşadığımızı, Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte olan bir memlekette böyle uluorta kanunlara çatılamayacağını söyledi. “Kanunları tenkit etmek, devlet otoritesini sarsmaktır. Ancak müspet tenkitler²⁶¹ yapılabilir” dedi.²⁶²

Sabiha eleştirilerinin iyi niyetli ve yapıcı olduğunu savcıya anlatmaya çalıştı ancak başaramadı. Sonunda fark etti ki yeni Medeni Kanun’dan noter kadar savcı da bihaberdi. Sabırla anlatmaya devam etti:

Savcı dikkatle dinledi. Galiba Medeni Kanun’un bu maddesinden habersiz olduğunu anlamıştı. Yumuşadı, “Ben zaten dava açacak değilim” dedi.²⁶³

Sabiha’nın eleştirileri bu kez işe yaradı. Adalet Bakanlığı bir genelgeyle hâkim, savcı ve noterleri uyardı: Türk Kanun-u Medenisi yürürlüğe girmişti ve her alanda eksiksiz uygulanmalıydı.

NÂZIM HİKMET, SABİHA VE ZEKERİYA’NIN 35 YIL SÜRECEK DOSTLUĞUNUN TEMELİ ATILIYOR

1928 yılının son günlerinde 1 Kasım’da yapılan Harf Devrimi henüz uygulamaya girmişti ki, *Resimli Ay* yazarlarından Vâlâ Nurettin Zekeriya’yı ziyarete geldi. Sohbet sırasında Nâzım Hikmet adlı genç bir şairden bahsetti. Yakın arkadaşı olan bu genç şairin Türkiye’de henüz şiir kitabı yayımlanmamıştı²⁶⁴ ancak çok büyük bir şairdi. Gıyabında verilen 15 yıllık hapis cezası affla düşünce ülkesine dönmüştü ve acilen iş bulup çalışması gerekiyordu. Komünist olduğu için basında kimse ona iş vermeye cesaret edemiyordu. *Resimli Ay*’da çalışabilir miydi?

Zekeriya Nâzım Hikmet adını duymuştu ama hakkında fazla bilgisi yoktu, tanışmıyordu. Ertesi günü dergiye getirmesini söyledi Vâlâ’ya.

O akşam evde yemek sırasında Zekeriya, Sabiha’ya Nâzım Hikmet adlı genç bir şairden söz etti ve bir şiirini okudu:

tımmum,
tımmum,
tımmum!

261 Olumlu eleştiriler.

262 A.g.e., s. 111.

263 A.g.e., s. 112.

264 *Yeni Hayat* ve *Aydınlık* başta olmak üzere pek çok dergide şiirleri yayınlanan Nâzım Hikmet’in kendi adını taşıyan ilk şiir kitabı *Güneşi İçenlerin Türküsü* 1928 yılında o zamanki adıyla Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin başkenti Bakü’de yayınlandı.

trak tiki tak!

Makinalaşmak

istiyorum!

Beynimden etimden iskeletimden

geliyor bu!

Her dinamoyu

altıma almak için

çıldırıyorum!

Tükrüklü dilim bakır telleri yalıyor,

damarlarımda kovalıyor

oto-direzinler lokomotifleri!

trrrrum,

trrrrum,

trrrrum!

trak tiki tak

Makinalaşmak

istiyorum!

Mutlak buna bir çare bulacağım

ve ben ancak bahtiyar olacağım

karnıma bir tirbün oturtup

kuyruğuma çift uskuru taktığım gün!

trrrrum,

trrrrum,

trrrrum!

trak tiki tak

Makinalaşmak

istiyorum!²⁶⁵

Sabiha, Nâzım Hikmet'in Sovyetler Birliği'ndeyken Gelecekçilik akımının etkisiyle yazdığı şiiri merakla dinledi ama beğenmedi:

Kulağım, aruz veznine, hece veznine alışmıştı. Serbest nazımla şiiri ilk defa dinliyordum. Yadırgadım.

Ertesi gün büroda Zekeriya'nın masasında yazı yazıyordum. Kapı açıldı, içeriye Vâlâ Nureddin'le beraber uzun boylu, kıvrıkcık sarı saçlı, mavi gözlü bir adam girdi. Zekeriya tanıttı:

"Nâzım Hikmet."

Ben el sıkıştıktan sonra yerime oturdum. (...) Masada yazıma devam et-

265 Nâzım Hikmet'in 1923 yılında Sovyetler Birliği'ndeyken kaleme aldığı Fütürist şiiri. 1909'da İtalyan şair Filippo Tommaso Marinetti'nin yayınlamış olduğu Fütürizm (Gelecekçilik) Manifestosu; mimariden edebiyata, resimden heykele tüm sanat dünyasını derinden etkilemişti.

tim. Bir akşam önce dinlediğim şiirden sonra Nâzım'la pek ilgilenmemiştim.

Onlar, masanın karşısındaki koltuklara yerleşti. Konuşuyorlardı. Bir müddet sonra Zekeriya, Nâzım'dan bir şiir okumasını rica etti. Nâzım kızardı, bozardı fakat hiç nazlanmadı "Bahri Hazer" şiirini okumaya başladı. Sanki bir şelaleden su akıyordu. Senfoni gibi sesler alçalıyor, yükseliyor, kelimelerin içinden ateş çıkıyordu. Elimden kalemi bıraktım, müzik dinler gibi şiiri dinledim.²⁶⁶

Müthiş bir andı...

Enstrümanları sözcükler olan bir orkestranın şefiydi Nâzım:

Ufuklardan ufuklara
ordu ordu köpüklü mor dalgalar koşuyordu;
Hazer rüzgârların dilini konuşuyor balam,
konuşup koşuyordu!
Kim demiş "çört vazmi!"
Hazer ölü bir göle benzer!
Uçsuz bucaksız başı boş tuzlu bir sudur Hazer!
Hazer'de dost gezer, e...y!..
düşman gezer!
Dalga bir dağdır
kayık bir geyik!
Dalga bir kuyu
kayık bir kova!
Çıkıyor kayık
iniyor kayık,
devrilen
bir atın
sırtından inip,
şahlanan
bir ata
biniyor kayık!
Ve Türkmen kayıkçı
dümenin yanına bağdaş kurup oturmuş.
Başında kocaman kara bir papak;
bu papak değil:
Tüylü bir koyunu karnından yarıp
geçirmiş başına!
Koyunun tüyleri düşmüş kaşına!
Çıkıyor kayık
iniyor kayık

266 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 113-114.

Ve kayıkçı

“Türkmenistanlı bir Buda heykeli” gibi
dümenin yanına bağdaş kurup oturmuş,
fakat, sanma ki Hazer’in karşısında elpençe divan durmuş!
O bir Buda heykelinin
taştan sükûnu gibi kendinden emin
dümenin yanına bağdaş kurup oturmuş.

Bakmıyor

kayığa

sarılan

sulara

bakmıyor

çatlayıp

yarılan

sulara!

Çıkıyor kayık

iniyor kayık,

devrilen

bir atın

sırtından inip

şahlanan

bir ata

biniyor kayık!

– Yaman esiyor be karayel yaman!

Sakın özünü Hazer’in hilesinden aman!

Aman oyun oynamasın sana rûzgâr!

- Aldırma anam ne çıkar!

Ne çıkar

kudurtsun

karayel

suları,

Hazer’de doğanın

Hazer’dir mezarı!

Çıkıyor kayık

iniyor kayık

çıkıyor ka...

iniyor ka...

.Çık...

in...

çık...

Nâzım'ın "Mor köpüklü dalgalar" gibi çağıldayan dizeleri genç gazeteci çifti derinden etkiledi. 27 yaşındaki Nâzım, 33 yaşındaki Sabiha ve 38 yaşındaki Zekeriya arasında o gün temelleri atılan dostluk, Nâzım'ın ölümüne değin hiç eksilmeden 35 yıl devam etti. Şairin başı her sıkıştığında Sabiha ve Zekeriya, onların başı sıkıştığında Nâzım koşup geldi; yokluklar ve çaresizlikler içinden çözüm üretti.

Nâzım'ın *Resimli Ay*'daki ilk işi düzeltmenlikti. Sabiha'ya göre büyük şairi düzeltmen olarak kullanmalarının nedeni, devletin onu hapse atmak ve çalıştığı yayını kapatmak için fırsat kollamasıydı:

Vâlâ Nureddin, Nâzım'ın sanat değerini Zekeriya'ya anlatmış, dergiye musahhih²⁶⁷ olarak alınmasını rica etmişti. Nâzım, *Resimli Ay*'a bu işi yapmak üzere geldi. Ona yazı yazdırmak, *Resimli Ay* için tehlikeli olabiliirdi.

Nâzım'a benim çalıştığım odada masa verildi. O, sabah erkenden geliyor, yazıları okuyor, bazen tercüme yapıyordu. Çok ciddi çalışırdı. İş zamanı hiç konuşmaz ancak iş bittikten sonra, günün olayları hakkında düşüncelerini ni heyecanla anlatır, dergide kullanılmak üzere fikirler verirdi.²⁶⁸

Nâzım, *Resimli Ay*'daki çalışmasını ve o dergide çalışmanın kendisi için neden önemli olduğunu, 1955 yılında Sabahattin Ali'nin Rusçaya çevrilen ilk romanı *İçimizdeki Şeytan*'ın sonundaki yazarı tanıtan yazısında anlatacaktı:

Sertellerin çıkardığı *Resimli Ay* dergisinde bir çeşit teknik yazı işleri müdürlüğüyle musahhihlik yapıyordum. *Resimli Ay* o devirde demokrasiyi savunuyor, emperyalizme hele Amerikan emperyalizmine karşı savaşıyordu. Faşizme düşmandı, Sovyetler Birliği'yle dostluğun pekiştirilmesini istiyordu.²⁶⁹

Nâzım ilk günlerde yalnız düzeltmenlik yaptı ancak daha sonra takma adlarla da olsa şiir ve makaleler yazmaya başladı. Derginin vinyet ve desenlerini bile çoğunlukla o çiziyordu. Sabiha'ya göre Nâzım gibi birisi zaten düzeltmenlikle yetinemezdi:

Nâzım, *Resimli Ay*'da musahhih olarak kalacak çapta bir adam değildi. Yavaş yavaş dergide kendine layık olan yeri aldı. "İmzasız adam" adıyla şiirler, "Orhan", "Süleyman" imzalarıyla yazılar yazdı.²⁷⁰

267 Düzeltmen.

268 A.g.e., s. 114.

269 "Sabahattin Ali üstüne", *Devrimci Savaşında Sanat Emegi Dergisi*, Sayı 2, Nisan 1978, s. 9, TÜS-TAV Arşivi.

270 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 116.

NÂZİM'İN “PEYK”LERİ; KERİM SADİ, PEYAMI SAFA,
NAIL V., SABAHATTİN ALİ, SADRI ERTEM,
SUAT DERVİŞ RESİMLİ AY'DA

Nâzım'la birlikte büyük çoğunluğu kendisini sosyalist olarak tanımlayan genç insanlar *Resimli Ay*'ın kapısını aşındırmaya başladı. Kimi yayınlarda çalışmaya başlayıp kalıcı yazar/çizere dönüştü, kimisi farklı siyasi çizgilere transfer olup gitti, kimisi de sadece “takıldı”. Zekeriya özellikle Kerim Sadî'yi çok farklı bulmuştu:

Nâzım *Resimli Ay*'a tayfasıyla beraber gelmişti. Eski yeni ne kadar solcu arkadaşı varsa, peyk gibi etrafında dolaşır, hemen her gün matbaaya uğrarlardı. Bunlar içinde özellikle biri, işe gelir gibi elinde çantasıyla her sabah benimle beraber matbaaya gelir, benim çalışma odamda köşedeki koltuğa oturur, akşama kadar yerinden kımıldamazdı.²⁷¹

Nâzım'ın akşama kadar yerinden kımıldamayıp etrafı gözleyen, Zekeriya'nın deyişle yapılan çalışmaları “bir dedektif gibi” izleyen arkadaşı Kerim Sadî,²⁷² gelecekte Türkiye'deki sosyalist hareketlerin tarihi ve sosyalizm üzerine pek çok kitap ve makale kaleme alacaktı.

Nâzım'ın çevresinde “peyk gibi” dolananlardan biri de “Tıbbiye'de okumak üzere” Muğla'nın Ula ilçesinden İstanbul'a gelen ve “Alev Yağmuru” adlı şiiri yayımlanır yayımlanmaz mahkemelik olan henüz 19 yaşındaki şair Nail V.²⁷³ idi. İstanbul'a gelir gelmez ilk işi hayranı olduğu Nâzım'ı arayıp bulmak olmuştu. Nâzım onu *Resimli Ay*'a götürüp Sabiha ve Zekeriya'yla tanıştırdı, mahkemelik olan şiirini okuttu.²⁷⁴ Nail V. de bir süre sonra çalışmaya başlayacağı *Resimli Ay*'ın ve Nâzım'ın müdavimleri arasına karıştı.

Sabiha anılarında *Resimli Ay*'ın hızla belirli misyonlar üstlenmiş bir yayın organı haline geldiğinden söz ediyordu:

Nâzım *Resimli Ay*'da çalışmaya başladıktan sonra onun tekniğiyle şiir yazan genç şairler onun etrafını sardı. Nâzım'ın beğendiği şiirler de mecmuada yayınlanıyordu. *Resimli Ay* artık sol yazarların toplandığı, hikâyelerini yayımladıkları bir dergi olmuştu. Sadri Ertem, Suat Derviş, Sabahattin Ali ve diğer

271 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 140.

272 Kerim Sadî/Ahmet Nevzat Cerrahoglu (1900-1977): Gerçek adı yerine çoğunlukla Kerim Sadî adını kullandı. Kitap çevirmenliği ve yayıncılığın yanı sıra; Ahmet Haşim, Şevket Süreyya'nın *Hatıralarına Dair*, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Tarihi Maddecilik, Türk Kleopatras: Polemikler ve Çevirmeler, Namık Kemal, Bir İslâm Reformatörü - Mehmet Akif, Nâzım Hikmet'in İlk Şiirleri, Türkiye'de Sosyalizm, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı gibi araştırma kitapları kaleme aldı.

273 Nail Vahdeti Çakırhan.

274 Nail Çakırhan, *Anılar*, söyleşi Erden Akbulut, *Sarı Defter*: 7, TÜSTAV, 2008, s. 27-28.

yazarların hikâyeleri dergide yayımlanıyordu. Bu yeni edebiyatçılar, toplumun sosyal durumunu, işçilerin, köylülerin, varlıklı sınıfların baskısı altında ezilen fakir halkın dertlerini kuvvetle dile getirdiler. Nâzım yeni bir edebiyatın temelini atmakla kalmıyor, aynı zamanda sosyalizm davasına yeni unsurlar kazanmaya çalışıyordu.²⁷⁵

Nâzım'ın "sosyalizm davasına" kazanmaya çalıştığı "yeni unsurlar" arasında Peyami Safa²⁷⁶ da vardı. Peyami, sosyalizme pek yakın olmasa da Nâzım'a yıllardır hayrandı. Öyle ki, Nâzım'ın yazmasını çok teşvik ettiği ünlü otobiyografik romanı *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nun, 1930 yılında Resimli Ay matbaasında yapılan ilk baskısını ona ithaf etmişti. Nâzım da artık *Resimli Ay* yazarları arasına katılan arkadaşının çok gerçekçi bulduğu bu romanını, kaleme aldığı kitap eleştirisinde büyük övgüyle karşılayacaktı.

Nâzım, "peykleri" ve *Resimli Ay*'ın ikinci döneminin genç yazarları ile kendileri de hâlâ genç yaşlarını süren Sabiha ve Zekeriya, son derece uyumlu bir topluluk haline gelmişti. Birlikte çalışıyor, birlikte tartışıyor, birlikte eğleniyorlardı.

Dergi dışındaki ikinci buluşma mekânları Sertellerin yeni taşındıkları Moda'nın Şair Nef'i Sokağı'ndaki evleriydi. O günler küçük yaşına rağmen Yıldız Sertel'i çok etkilemişti:

Sabiha hanım lezzetli mezeler hazırlar, güzel bir içki sofrası kurardı. Rakılar biraz içildikten sonra, müzik başlar, tamburi Mesut Cemil²⁷⁷ sazını çalar, Nâzım en yeni şiirlerini okur, ondan sonra tartışmalar başlardı.²⁷⁸

Yıldız, ne kadar "dava insanı" gibi görünseler de, eğlence fırsatı doğduğunda tüm *Resimli Ay* ekibinin eğlencenin hakkını verdiğini anımsıyordu:

Zekeriya, masanın üzerine yığılmış zarfları açıyordu, içlerinde bir davetiye bulunca, arkadaşlarına haber verdi: "Matbua²⁷⁹ balosuna davetliyiz."

Nâzım atıldı, "Ben hayatımda hiç baloya gitmedim, çok isterim gitmek."

275 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 114.

276 Peyami Safa (1899-1961): *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, *Yalnız* gibi romanlarıyla tanınan yazar ve gazeteci. Kitap ve makalelerinde pek çok farklı isim kullandı. Fransız romancı Maurice Leblanc'ın ünlü "kibar hırsız" *Arsen Lüpen* karakterini kopyalayıp, haksız servet edinmiş insanları soyan *Cingöz Recai* karakterini yarattı. Bu tiplikle birlikte zaman zaman Sherlock Holmes ve Dr. Watson'un da yer aldığı 20'ye yakın romanı Server Bedi takma adıyla yazdı.

277 Mesut Cemil Tel (1902-1963): Tanburi Cemil Bey'in oğlu. Eğitimci ve bestekâr. Hem tasavvuf ve Türk hem de Batı müziğiyle ilgilendi. Türkiye'de tambur, yurtdışında viyolonsel ve keman eğitimi aldı. Araştırmalar yaptı. Tambur virtüdü olduğu kadar viyolonsel de çalıyor ve öğretiyordu. Türkiye ve başka ülkelerde, müzik bölümleri ve konservatuvarlar kurdu, yönetti. "Bağdat Okulu" diye anılan yenilikçi bir akımın öncüsü oldu.

278 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 145.

279 Basın.

Sabiha sordu, “Smokinin var mı?”

Nâzım, kel başa şımşır tarak dercesine baktı, “Ne gezer” dedi.

“Öyleyse gidemezsin.”

Zekeriya atıldı: “Bir çaresini buluruz. Baloyu örgütleyen Hakkı Tarık benim dostumdur, ben ondan izin alırım.”

Bunun üzerine hepsi, Nâzım’ı yalnız bırakmamış olmak için günlük kıyafetleriyle gitmeye karar verdiler baloya. O gece içlerinde tek giyinen Sabiha idi, zaten grupta tek kadın oydu. Kısa, açık yakalı ipekli elbisesinin içinde güzel mi güzeldi. Ne var ki, grubu baloya sokmak istemiyorlardı.

Zekeriya’nın daveti üzerine kapıya gelen Hakkı Tarık, “Olmaz, rezil olunuz. Buraya kordiplomatik gelecek, bakanlar, yabancı gazeteciler gelecek. Rica ederim yapmayın,” diyordu ama *Resimli Ay*’ın yaramaz çocukları kararlıydı. Nihayet, Zekeriya’nın ısrarı üzerine, Hakkı Tarık, bir köşede oturup, yerlerinden kıpırdamamak koşuluyla girmelerine müsaade etti. Tabii ilk işleri birkaç kadeh içmek oldu. Ondan sonra onları kim tutabilirdi ki? Nâzım, ayağa kalkıp, dans pistine doğru yürüyünce, hemen dikkati çekti. Gençler etrafını sardı. Nâzım’ı yakalayıp salonun ortasına götürdüler. Arkasından diğer *Resimli Aylılar* da piste davet edildiler. Hepsi tanınmış insanlardı, dikkat çekmeden bir kenarda oturmaları olası değildi. Sarhoş olan Peyami Safa önüne gelen kadını kaldırıp, dans etmeye çalışıyordu.

Hakkı Tarık bey, sinirli sinirli beş aşağı, beş yukarı dolaşıyor, “Bu belâyı başıma nerden getirdin” der gibi M. Zekeriya’ya bakıyordu.

Balodan çıktıktan sonra Nâzım kahkahayı attı, “Burjuva balosunun içine okuduk!” dedi.²⁸⁰

Ekip büyük bir uyum içinde yaşıyor ve çalışıyordu ama Nâzım Hikmet ve Peyami Safa dostluğu ne yazık ki birkaç yıl içinde sona erecekti. Sabiha’ya göre Peyami, Nâzım’dan çok daha farklı ufuklara yelken açmak istiyordu:

Peyami o zamanlar bir dereceye kadar Nâzım’ın etkisi altındaydı. Fakat onunla birçok noktalarda beraber değildi. Nâzım onu da sosyalizm davasına çekmek için pek uğraştı. Aralarında geçen uzun tartışmalardan sonra Peyami, “Seninle bir trene bindik, beraber seyahat ediyoruz, ben demokrasi durağına kadar seninle beraberim, ondan sonrası için Allah’a ısmarladık,” dedi.

Fakat Peyami demokrasi durağına varmadan trenden indi, harp yılları içinde Hitler’in arabasına bindi. Faşizmin, ırkçılığın, Hitler’in en büyük savunucusu oldu. Nâzım ve benim hakkımda en çirkin yazıları yazan Peyami olmuştur.²⁸¹

280 Yıldız Sertel, *a.g.e.*, s. 148.

281 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 115.

Peyami Safa'nın kendisini hedef alan iftira ve yalanları öylesine dayanılmaz boyutlara ulaşmıştı ki, Nâzım meşhur "Bir Provokatör Üstüne Hiciv Denemeleri" adlı şiiri kaleme aldı:

Sen çıkmadın
çıkardılar karşıma seni!
Kıllı, kara elleriyle tutup enseni
gövdeni yerden bir karış kaldırdılar,
sonra birdenbire
bırakıp yere
seni pantolonumun paçasına saldırdılar.
Bir düşün oğlum,
bir düşün ey yetimi Safa
bir düşün ki, son defa
anlıyabilesin:
Sen bu kavgada
bir nokta bile değil,
bir küçük, eğri virgül,
bir zavallı vesilesin!..
Ben, kızabilir miyim sana?
Sen de bilirsin ki, benim âdetim değildir
bir posta tatarına
bir emir kuluna sövmek,
efendisine kızıp
uşağını dövmek!.. (...) ²⁸²

Peyami Safa, Hitler ve Nazi Almanyası yandaşlığını, 1941 yılında abisi İlhami Safa'yla birlikte tamamen gizli Nazi sermayesine dayanan *Gün ve Yirminci Asır* adlı faşist gazeteleri çıkarmaya kadar vardıracaktı.

Nâzım'ın çevresindeki genç edebiyatçılardan biri de Almanya'dan yeni dönmüş olan Sabahattin Ali'ydi. ²⁸³ Bir gün *Resimli Ay*'da yayınlanması için bir hikâyesini getirdi. Nâzım hikâyeyi okudu ve saatler boyunca edebiyat sohbeti yaptılar. O gittikten sonra Nâzım, Sabiha'ya "Bu çocukta iş var," dedi.

Sabahattin Ali'nin hikâyesi *Resimli Ay*'da yayınlandı. Nâzım, Sabahattin Ali'yle dostluğunun nasıl geliştiğini ve *Resimli Ay*'da yazı yayınlatmanın bir

282 Nâzım Hikmet, *Portreler*, Yeni Kitabı, 1935, s. 11-19.

283 Sabahattin Ali (1907-1948): Roman ve öyküleri kadar şiirleriyle de tanınan toplumcu-gerçekçi yazar ve eğitimci. Kuyucaklı Yusuf, *İçimizdeki Şeytan*, *Kürk Mantolu Madonna* adlı romanları; *Değirmen*, *Kağı*, *Ses*, *Yeni Dünya*, *Sırça Köşk* adlı öykü kitapları bugün de yeni kuşak okurlarca ilgiyle okunuyor. 1948 yılında henüz 41 yaşındayken Türkiye'deki baskı ortamından kurtulmak için yurtdışına çıkmaya karar vermişti. Pasaport alamadığı için Bulgaristan sınırından kaçmaya çalışırken istihbarat ajanı olduğu iddia edilen rehberi tarafından katledildi.

yazar için o dönemde ne kadar önemli olduğunu, Sabahattin Ali'nin Rusça yayımlanan *İçimizdeki Şeytan* romanının finalindeki yazarla ilgili daha önce de bir bölümüne değinilen yazısında anlatacağı:

Sabahattin'in "Bir Orman Hikayesi" *Resimli Ay*'da yayınlandı. Bu onun ilk hikâyesiydi. Dostluğumuz böyle başladı. *Resimli Ay* idarehanesinde başlıyan dostluğumuzdan bahsediyorsam, bunun da Sabahattin'in edebiyat ve politika hayatında önemli yeri olduğunu sandığımdandır. Sabahattin'in ilk hikâyesini *Resimli Ay* dergisinde, o devirdeki *Resimli Ay*'da yayınlaması, yazarı o zamandaki edebiyat, dolayısıyla politika cereyanları arasında belirli bir safta yer alması demektir.²⁸⁴

Sabiha'ya göre, Nâzım Sabahattin Ali'nin yazın hayatında da çok önemli bir rol oynamış, ayrıca onu roman yazmaya yöneltmişti:

Bundan sonra Sabahattin'in getirdiği hikâyeleri dikkatle okur, Sabahattin'le tartışır. Onun yazılarını romantik buluyor, ona daha realist hikâyeler yazmayı öğüt veriyordu. Sabahattin Ali, Almanya'da ilerici edebiyatla temas etmiş, sosyalist eğilimleri olan bir gençti. (...) Sabahattin'i roman yazmaya teşvik eden Nâzım Hikmet oldu. Sabahattin'in ilk romanı *Kuyucaklı Yusuf*, *Resimli Ay* Matbaası'nda basılıyordu. Nâzım her gün makinaların başında eserin basılmasını seyredirdi. İlk nüsha çıktığı gün sevinçle odaya geldi. Baskıyı hepimize gösterdi, gözlerinde adeta, bu romancıyı ben yarattım, der gibi bir ifade vardı.²⁸⁵

Yalnızca Sabahattin Ali değil, ülke edebiyatının ve siyaset yaşamının efsane kadını Suat Derviş²⁸⁶ de çocukluk arkadaşı Nâzım'ın yanına *Resimli Ay*'a koşanlar arasındaydı. Berlin'in tarihi Stern'sches Özel Konservatuvarı'nın ardından Berlin Üniversitesi Felsefe ve Edebiyat Fakültesi'ne devam eden Suat Derviş, babasının ölümü üzerine öğrenimini tamamlayamadan Türkiye'ye dönmüştü. *Resimli Ay*'ın ilerici yazarları arasına katılan Suat Derviş, yaşamının her döneminde kadın hakları, demokrasi ve sosyalizm mücadelesinin yılmaz eylemcilerinden biri oldu.

284 Sabahattin Ali üstüne, *Devrimci Savaşında Sanat Emeli Dergisi*, Sayı 2, Nisan 1978, s. 9, TUS-TAV Arşivi.

285 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 117.

286 Suat Derviş (1903-1972): İlk romanı *Kara Kitap* henüz 18 yaşındayken basılan, ilk röportajı 19 yaşında yayınlanan Suat Derviş, aralarında *Fosforlu Cevriye*'nin de yer aldığı otuz yakın roman ve öykü kitabı yazdı, çeviriler yaptı. İlk basın sendikasının kurucuları arasında yer aldı. Kitapları yabancı dillere çevrilen ilk Türkiyeli yazarlardan biriydi. Dördüncü eşi (1941) Reşat Fuat Baraner Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri'ydi. 1970 yılında Devrimci Kadınlar Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı.

NÂZIM VE RESİMLİ AY “PUTLARI YIKIYOR”

Resimli Ay 1929 yılı başlarında Türkiye'deki edebiyatçılar ve yazarlar arasında anket düzenledi; hepsine, “Eserlerinizi nasıl yazarsınız?” diye soruldu.

Hemen herkesin katıldığı ankete gelen yanıtlar, dergide yayımlanacağı şekilde mürettepler tarafından dizilmişti. Düzeltmen Nâzım Hikmet, dizilmiş yanıtların son halini okuyor ve gözden kaçabilecek yanlışları bulmaya çalışıyordu. Nâzım'la aynı odayı paylaşan Sabiha onun aniden küplere binip ayağa fırladığını gördü:

Nâzım, Abdülhak Hamit (*Tarhan*) ve Halid Ziya'nın (*Uşaklıgil*) cevaplarını okuduktan sonra hiddetle kalemi elinden attı:

“Bunların hangisi milli edip?”²⁸⁷ dedi. “Kimi tek konu olarak dış âlemi, kimi sadece içinde yaşadığı burjuva çevresinin çürük tiplerini veriyor. Bu memlekette halk yok mu, işçi, köylü yok mu? Efendiler bu konularla hiç ilgili değildir. Gerçekleri görmek istemiyorlar. Bu putları yıkmak lazım.”

Masalarımız karşı karşıyaydı. Hayretle yüzüne baktım:

“Bir sanat eserinin mutlaka milli olması şart mı?”

“Değil, değil ama bunlar milli edebiyat yaptıklarını iddia ediyor. Sanatkâr, içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini dile getirmekle, sanatını onun yararına kullanmakla ödevlidir. Burjuva efendiler sadece kendi zevkleri için yazıyor.”²⁸⁸

Nâzım Hikmet, bir yandan “burjuva” olarak nitelendirdiği kimi eski kuşak edebiyatçılara, bir yandan da milliyetçilik kisvesi altında Turancılık propagandası yapan yazar ve edebiyatçılara karşı topyekûn mücadele kampanyası açılmasını istiyordu. *Resimli Ay*'ın en yetkili ismi Zekeriya da onu destekledi:

Nâzım Türk şiirine iki yenilik birden getirdi. Biçimde serbest nazmı, özde ise devrimciliği Türk şiirine getiren odur. (...) Namık Kemal'ler ve Tevfik Fikret'ler şiirde daha çok halkın isyanını dile getirmişlerdir. Ama bunlar “devrimci” sayılamazlardı. Şiirde gerçek devrimcilik Nâzım'ın eseridir. (...) O, şiirin her biçimini denemekten zevk alıyordu. Onun için Nâzım, halk ağzını da denemişti, tekke ağzını da. Son zamanlarda sürrealist şiirler bile yazdığı olmuştuk. Biçim, Nâzım için daima ikinci derecede bir mesele olarak kalmıştır. O, asıl özde devrimci olmaya önem veriyordu.

Nâzım'ın şiir sanatına getirdiği bu büyük yenilik, özden çok, biçime önem veren öteki şairleri tedirgin etti. O zamana kadar ün kazanmış şairlerin kıs-

287 Edebiyatçı.

288 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 121-122.

kançlığını çekti. Gene o zamana kadar gençliğe dar milliyetçiliği ve Turancı-
lığı aşıl原因ları kızdırdı. Gerek edebiyat, gerek ideoloji alanlarında önder sa-
yılan kimseler, hemen Nâzım'a karşı saldırısına geçtiler.²⁸⁹

Nâzım'ın yazı ve şiirleriyle eleştireceği ve karşı saldırılarına hedef olaca-
ğı edebiyatçı ve yazarlar arasında şair Ahmet Haşim,²⁹⁰ Türk Ocakları başka-
nı Hamdullah Suphi,²⁹¹ Yakup Kadri,²⁹² Şair-i Azam²⁹³ Abdülhak Hamit,²⁹⁴
Mehmet Emin,²⁹⁵ Halit Ziya²⁹⁶ gibi önemli isimler vardı.

Nâzım, bu ünlü isimler etrafında oldum olası yaratılmaya çalışılan “ulu ki-
şi, ulaşılmaz büyük üstat” halelerinden hiç etkilenmezdi. O günlerde dergide
yer alan bir yazısında, geçmiş dönem edebiyatı ve edebiyatçıları hakkındaki
görüşlerini tartışma götürmez bir açıklıkla dile getirecekti:

Burjuva ediplerin yazdıklarını ancak bir avuç burjuva aydını anlayabilir. Halk
bunları anlayamaz. Orta münevver,²⁹⁷ sanatı kötü tarafından anlayandır.

Yakup Kadri'nin *Erenlerin Bağından*, *Nur Baba*, *Damla* filan gibi, lohusa
şerbeti mayilerini, bize kenarları yaldızlı Mahmutpaşa bardakları içinde içir-
meye çalışanların eserleri ve kendileri, çoktan mazi oldu. Bu bir evvelki ede-
biyat nesline karşı içimde hiçbir hürmet hissi yok.²⁹⁸

Böylece *Resimli Ay* dergisinin ünlü “Putları Yıkıyoruz” kampanyası baş-
lamış oldu. Derginin 1929 Ağustos'undaki kampanya sunuş yazısını Nâzım
Hikmet bizzat yazdı:

289 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 146.

290 Ahmet Haşim (1884-1933): Simgecilik (Sembolizm) akımının bu coğrafyadaki öncülerinden
sayılan şair, yazar ve eğitimci. *Fecr-i Ati* (Geleceğin Şafakı) edebi topluluğunun önemli üyele-
rindendi.

291 Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966): Edebiyatçı, yazar, eğitimci, siyasetçi, diplomat. 1925
yılı içinde Milli Eğitim Bakanı olarak da görev yaptı. Onun döneminde Türk Ocakları 278 şube
ve 32 bin üyeye ulaşmıştı.

292 Yakup Kadri Karaosmanoglu (1889-1974): *Yaban*, *Kiralık Konak*, *Nur Baba* gibi romanlarıyla
büyük ün kazanan romancı, şair, yazar, diplomat ve siyasetçi. *Fecr-i Ati* topluluğu kurucuların-
dan. 1932'de Şevket Süreyya Aydemir, Burhan Asaf Belge, Vedat Nedim Tör ve İsmail Hüsrev
Tökin ile birlikte *Kadro* dergisinin kurucuları arasında yer aldı.

293 Büyük Şair.

294 Abdülhak Hamit Tarhan (1852-1937): Şair, tiyatro yazarı, siyasetçi, diplomat. Osmanlı döne-
minde modern edebiyatın öncüleri arasındaydı.

295 Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944): Şair, siyasetçi. Milliyetçi şiirleriyle tanındı, uzun yıllar
milletvekilliği yaptı.

296 Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945): *Servet-i Fünun* ve cumhuriyet dönemlerinin büyük romancı-
sı. *Aşk-ı Memnâ*, *Kırık Hayatlar*, *Nemide*, *Bir Ölünen Defteri*, *Ferdi* ve *Şürekâsı*, *Sefile*, *Mai* ve *Si-*
yah gibi romanların yazarı.

297 Yarım aydın.

298 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 144-145.

Her cemiyetin yaşadığı devre mahsus birtakım mefkûreleri²⁹⁹ vardır. Bu mefkûreleri insanlar mücerret³⁰⁰ bir şekilde kavrayamadıkları için onları bazı fertlerde temessül etmiş³⁰¹ görmek isterler. Bu mefkûreleri en iyi hazmeden, onu her manasile kendisinde aksettiren kimseler o mefkûrenin mümessili³⁰² olarak görülür. Biz o ferde baktığımız zaman onda kendi mefkûrelerimizi, kendi hülyalarımızı, kendi rüyalarımızı görürüz. İşte bunlar cemiyetin o günkü mefkûrelerinin mümessilidirler. Böyle olduğu için de az çok mukad-des bir mahiyeti haizdirler.

Bu fertlerin birer put olabilmeleri için cemiyetin o günkü mefkûresini hakikaten ve tam manasile temsil etmeleri, lâzımdır. İşte biz “put”tan bunu anlıyoruz. Yine biliyoruz ki bazı fertler hiç bu kıymet ve vasfı haiz olmadıkları halde yanlış bir telkin ve telâkki³⁰³ neticesinde, kendilerini put gibi göstermeğe çalışırlar. Bunlar da sahte putlardır.

İşte biz bu sahte putları yıkmaya çalışıyoruz. Bizce gerek Abdülhak Hâmid gerekse Mehmet Emin bey bizim sanat sahasındaki ideallerimizi temsil eden kimseler değildirler. Bu itibarla bunlar edebiyat ve sanat hayatımızın sahte putlarıdır.

Kıymetten Düşen Putlar:

Cemiyetler son medeni devreye girdikten sonra putlara ihtiyaç hissetmezler. Doğrudan doğruya fikirlere ve cereyanlara inanırlar. Medeni ve mütekâmil³⁰⁴ bir fert fikri kavrayıp ona inanabilecek hale geldiği için, o fikri temsil eden müşahhas³⁰⁵ putlara muhtac değildir.

O vakit yapılacak ilk iş fikri ve cereyanı eğilmez, bükülmez bir taş hali-ne getiren sahte putları yıkmaktır. Çünkü cemiyetin fikirlerini temsil ettiklerini iddia eden sahte putlar bu fikirlerin tahaccür etmesine³⁰⁶ sebep olurlar. İnsanlar artık bu sahte putların kutsiyetlerine hâlel verebilecek her türlü yeni fikir ve cereyanları reddetmeğe meylederler. Halbuki cemiyetin terakki-si için yeni fikirlere ve yeni cereyanlara ihtiyaç vardır. Bu yeni fikir ve cereyanlara inkişaf imkânı verebilmek için bu tahaccür etmiş fikir ve sanat putlarını ortadan kaldırmak ihtiyacı baş gösterir. O vakit insanlar kendi fikir ve hayallerini temsil edemediğine kani oldukları sahte putları devirip yeni fikir-lere yol açarlar.

299 Idealleri.

300 Soyut.

301 Cisimlenmiş.

302 Temsilcisi.

303 Anlayış.

304 Olgun, gelişmiş.

305 Somut.

306 Taşlaşmasına.

İşte biz de putları yıkmakla eskimiş, çürümüş mütehaccir³⁰⁷ putları devirip yeni fikirlerle, yeni cereyanlara yol açmaktan başka bir şey yapmıyoruz.

Her sayıda Nâzım ve çevresindekilerin putlaştırıldığını düşündüğü bir şair ya da yazar, üzerine kırmızı çarpı işareti çizilmiş ya da ters basılmış fotoğrafıyla yer alıyor ve alabildiğine eleştiriliyordu.

Nâzım'ın "peykleri" de yazı ve makaleleriyle doğal olarak onunla aynı safta yer almıştı. Saldırıları ve karşı saldırılar tüm ülkeden ses getirmeye başladı. Destekleyenler kadar lanetleyenler de vardı. Kampanya rüzgârına en çok kapılanlardan biri de Zekeriya'ydı:

Nâzım'ın bu hücumları, düşmanlarını telâşa düşürdü. Nâzım'ın insafı yoktu. Burjuva şairlerini halkın gözünde kepaze etmek için eline bir fırsat geçirmişti. Bu fırsatı sonuna kadar kullanmak istiyordu. (...) *Resimli Ay*'da "Putları Yıkıyoruz" diye bir kampanyaya başladık. Putlaştırılmış ne kadar edebiyatçı varsa, hepsini birer birer tahtlarından indirmeye karar verdik. Sanat hayatında, haklı ya da haksız ün kazanmış kimseler vardı. Bunlar yeniliğe giden yolu kapıyorlardı. İlerleyebilmek için bu engelleri ortadan kaldırmak gerekti. Ayrıca bu gerçek veya sahte ünlü kimseler, halkı ve gençliği etkileyebiliyorlardı. Gençleri yeni ideolojilerle zenginleştirebilmek için, bu etkiyi kırmak gerekti.

İşte bu düşüncelerle, putlaşmış eski ünlülere karşı bir saldırıya geçtik. İşe en çok sevilen Namık Kemal³⁰⁸ ile başladık. Namık Kemal'in bir burjuva şairi olduğunu ve kendi sınıfının çıkarlarını savunmaya çalıştığını belirttik. Namık Kemal'in sanat hayatı üzerine soruşturmalar düzenledik. Röportajlar yayınladık. Ahlak ve vatan sevgisinden söz ettiği halde, Saray'ın parasıyla yaşadığını anlatmaya çalıştık. Bu yayınlar ortalığı sarstı. Düşmanlar ayaklarının altındaki toprağın sallanmaya başladığını duydular. Ama biz, yöremizdeki homurtulara aldırmadan yolumuza devam ettik. Sıra ile Tefvik Fikret'i,³⁰⁹ Abdülhak Hâmid'i filan tahtlarından indirmeye çalışacaktık.³¹⁰

Kampanya sürüp giderken bir gün Abdülhak Hâmid, Nâzım'ı yemeğe davet etti. Nâzım kısa bir tereddüdün ardından Hâmid'in davet mektubuna olumlu yanıt verdi ve randevuya gitti. Dergideki herkes yemekte Nâzım ve

307 Fosilleşmiş.

308 Namık Kemal (1840-1888): Tanzimat dönemi aydını; şair, roman ve tiyatro yazarı, gazeteci, sanat ve siyaset insanı. Anayasal devleti ve parlamenter yönetimi savunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti adlı gizli derneğin kurucularından. Yaşamının büyük çoğunluğu sürgünlerde geçti.

309 Tefvik Fikret (1867-1915): Şair, eğitimci, yayıncı. Devrimci ve idealist düşünceleriyle dönemin birçok aydınını derinden etkiledi. II. Abdülhamid'e olduğu kadar İttihat ve Terakki'ye de muhalifti. İttihat ve Terakki Fırkası'nın önerdiği Maarif Vekillliğini (Milli Eğitim Bakanlığı) reddedip, Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) müdür oldu. 1908-1909 sezonunda İstanbul Ligi şampiyonu olan Galatasaray Spor Kulübü'ne fahri başkan olarak büyük katkı sağladı.

310 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 147-148.

Şair-i Azam arasında yaşanacakları merak ediyordu. Ertesi günü Sabiha başta olmak üzere tüm çalışanlar Nâzım'ın çevresini sarmıştı:

“Burjuva. Ama büyük şair,” dedi. “Beni karısı Lüsyen hanımla kapıda karşıladı. Hamid uzun boylu olduğu için, redingotla³¹¹ adeta bir İngiliz lorduna benziyordu. Hele gözlerindeki monoklü³¹² ha düştü ha düşecek, diye ödüm pathıyordu. Beni mükellef bir salona götürdüler. Avizeler, 14. Louis stili bir salon takımı. Kendimi bir sarayda sanıyordum. Bir sofr! Bir sofr! Londra'dan getirilmiş Iskoç viskileri, çeşitli içkiler... Masanın bir ucundan öbür ucuna kadar çeşitli mezeler... Abdülhak Hamid'in bir de misafiri vardı. Dört kişi sofraya oturduk. Ben sofrada mahcup bir çocuk gibiydim.

Abdülhak Hamid bir sanat bahsi açtı. Sanat tarihini, çeşitli edebiyat mekteplerini, şiirde, edebiyatta, tiyatrod! meydana gelen değişimleri, öyle bir anlattı ki karşısında cehlimi³¹³ duydum. Fakat ben de ona, onun bilmediklerini, realist sanatı anlattım. Büyük bir ilgiyle dinledi. “Putları yıkmakta haklısınız,” dedi. “Biz de edebiyat hayatına atıldığımız zaman aynı şeyi yaptık. Divan edebiyatını yıktık, Tanzimat edebiyatını getirdik. Türk edebiyatında yeni hamleler yaptık. Biz onları yıktık, siz de bizi yıkacaksınız.” Abdülhak Hâmid'in toleransına hayran oldum. Oysa ben, ne çetin tartışmalar yapacağız sanmıştım.”³¹⁴

Nâzım'ı en çok şaşırtan şeylerden biri de, kendisi Hâmid'in hiçbir şiirini ezbere bilmediği halde, Hâmid'in kendi şiirlerini ezbere okuması olmuştu. Bu ziyaretten sonra Nâzım'ın, Hâmid hakkındaki düşüncesi de değişmişti.³¹⁵

“Putları Yıkıyoruz” kampanyası çok büyük tartışma yarattı ancak gerek Sabiha gerekse Zekeriya geçmiş büyük edebiyatçıları eleştirirken biraz fazla ileri gittiklerini düşünmeye başlamıştı. Zekeriya konuyu yıllar sonra Bakû'da kaleme aldığı otobiyografisinde sorguluyordu:

Şimdi düşünüyorum da, o vakit pek ileri gittiğimizi anlıyorum. Türk halkının ve gençliğinin sevdiği büyüklerimizi yıkmaya çalışacak yerde kazanmaya çalışsaydık daha iyi olmaz mıydı? Bu adamların olumlu yanlarını bulup onları bizim tarafımıza çekmek mümkün değil miydi? Hele Nâzım'ın Hâmid'i ziyaretinden sonra elimize bir de fırsat geçmişti. Bu fırsattan yararlanamaz mıydık? Eski şöhretleri yıkmaya çalışmakla gençliği kendimizden uzaklaştırmıyor muyduk?³¹⁶

311 Uzun etekli, yırtmaçlı resmî erkek ceketi.

312 Fransızca, Monocle: Tek göze sıkıştırılan çerçevesiz tek camlı gözlük.

313 Cahilligimi.

314 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 127.

315 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 150.

316 A.g.e., s. 150.

Belki “pek ileri” gitmişlerdi ama “Putları Yıkıyoruz” kampanyasının o yılların Türkiye edebiyatı için taşıdığı anlam ve önemi tarihçi Prof. Dr. Zafer Toprak, *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanan konuya ilişkin makalesinin finalinde özetliyordu:

Cumhuriyetin ilk on yıllarında yeni-eski kavgası toplumun hemen her katmanında kendisini gösterecekti. Bu tür bir tartışmanın edebiyata da yansımaları kaçınılmazdı. Nâzım Hikmet bu kavgada önemli bir rol oynadı. Kısa ömürlü olsa da “Putları Kırıyoruz” kampanyası Türkiye’de toplumcu gerçekçi bir sanat anlayışı için önemli bir ortam yarattı. *Resimli Ay*, 30’lu yılların başında Türk edebiyatına yeni bir soluk getiren Sabahattin Ali, Sadri Ertem, İlhami Bekir, Suat Derviş, Mahmut Yesari, Nizamettin Nazif, Vâlâ Nurettin, Münire Handan, F. Celalettin, Peyami Safa gibi genç yazarlardan oluşan yeni bir kitlesini okura kazandırdı. Türk edebiyatında bu yenilik Nâzım Hikmet sayesinde gerçekleşmiş oluyordu.³¹⁷

Nâzım Hikmet, haklarında çıkan eleştirilere cevap vermek yerine doğrudan onun kişiliğine saldırmayı, aleyhine muhbirlik yapmayı yeğleyen bazı yazarlara *Resimli Ay*’da şiirle cevap verdi. Yakup Kadri Karaosmanoğlu için yazdığı “Cevap”, Ahmet Haşim için yazdığı “Cevap 2”, Hamdullah Suphi Tanrıöver için yazdığı “Cevap 3 Bir Komik Âdem”, adlı emsalsiz hiciv şiirlerini de “Putları Yıkıyoruz” kampanyasının kâr hanesine yazmak gerekiyordu.

Kendisi de putları yıkmada biraz ileri gittikleri kanısındaydı ki, Sabiha yıllar sonra bir tür “özeleştir”i tavrı içine girdi. Faşizmin alabildiğine yükseldiği 1940’ta, *Yeni Sabah* gazetesinin *Sebilürreşad* dergisi desteğiyle başlattığı Tevfik Fikret’i karalama kampanyasına en ağır eleştirileri *Tan* gazetesindeki köşesinde Sabiha Sertel kaleme aldı.

Fikret’i savunma uğruna *Yeni Sabah* gazetesiyse mahkemelik olmayı göze alan Sabiha, altı yıl sonra da *Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* adlı kitabı yazacaktı.

MİNİK YILDIZ’IN SERBEST NAZIMLI ŞİİRİ, ARUZ VE HECE VEZNİNE KARŞI

Resimli Ay’da Sadri Ertem’in, Nâzım’ın *Bahri Hazer* şiirinden yola çıkarak kaleme aldığı bir makalesi yayınlandı. Makale Nâzım’ın tekniğini inceliyor ve bizzat diyalektik materyalizmi şiirleştirdiğini iddia ediyordu. Sadri, “Putla-

317 Zafer Toprak, “Nâzım Hikmet’in Putları Kırıyoruz Kampanyası ve Yeni Edebiyat”, *Toplumsal Tarih*, sayı 261, Eylül 2015, s. 42.

rı Yıkma” kampanyası uyarınca karşı safaya yerleştirdiği Abdülhak Hamid’in, *Makber* ve *Ölü* şiirlerinin ise idealist felsefeyi yansıttığını öne sürüyordu. Sabiha’ya göre bunlar Sadri’nin olduğu kadar Nâzım’ın da fikirleriydi:

Sadri Ertem’in bu yazısı Nâzım’ın tashihinden geçtiği için onun fikirlerini de aksettirmektedir. Nâzım yalnız muhtevada değil, şiirde, şekilde de bir devrim yapmıştır. O zamana kadar Türk edebiyatının temel taşı olan aruzun, hece vezninin de kalıplarını kırmış, serbest nazımla şiir yazmıştır. Nâzım, serbest nazımın savunmasını diğer bir yazısında kendisi yapmıştır.³¹⁸

O yıllarda *Resimli Ay* çevresindekilerinin edebiyat söyleşileri genellikle Sertellerin evinde yapıldı. Geceler boyunca şiirler okunur, tartışıldı. Evin küçük kızı yedi yaşındaki Yıldız da bu tartışmaların ve şiirlerin vazgeçilmez dinleyicisiydi. Bir gün hastalandı ve yataktan çıkmasına izin verilmedi. Yıldız üzüntüsünü onu ziyarete gelen Nail V.’ye yazdırdığı bir şiirle anlatmaya çalıştı. Bu olaydan ve Yıldız’ın şiirinden çok etkilenen Nâzım, *Resimli Ay*’a serbest nazımın yaşama ne kadar uygun olduğunu anlatan bir makale yazdı:

(...) Yıldız geçenlerde hastalandı. Büyükannesi onu yorganlara sardı. (...) Halbuki dışarda güneşli, ılık bir hava var. Yıldız dışarı çıkmak, karda, sokak aralarında koşmak ister. İster ama ninesi bırakmıyor.

(...) Yıldız düşünüyor ve kendisini ziyarete gelen şair Nail V.’ye, “Ne olur, ben söyleyeyim, siz yazınız,” diyor.

Nail V. soruyor: “Ne yazayım Yıldız?”

“Şiir yazacaksınız.”

(...) “Haydi söyle bakayım. Yazıyorum.”

Ve Yıldız, Nail V.’ye şiirini imla ettiriyor:

Hastalık

yatakta

bir hasta var.

Bu hasta

istiyor ki,

bir bisiklete binip

uzaklaşmak.

Eğer, bir bisiklete binip

uzaklaşırsa

arkasından bağırırlar

çok.

318 Sabiha Sertel, a.g.e., s. 119.

Yedi kişi:
– koşma!
hastasın,
uzaklaşma!
hastasın.
aldırın kim?
ben
kaçıyorum
yıldırımlar
gibi
Yıldırım.

Yedi yaşındaki Yıldız'ın şiiri bitti. Nail V. hayrettedir. Nasıl hayret etmesin ki, bu şiir kendisine, yeni şiir tekniğinin bütün incelikleri nazar-ı itibara alınarak imla edilmiştir.³¹⁹ Yıldız satır başına, satır ortasına ve satır kuyruğuna ne zaman geçilmesi lazım geldiğini ihtar ederek şiirini imla ettirmişti.

Hiç şüphesiz ki yedi yaşındaki Yıldız çok istidatlı, çok zeki bir kız çocuğudur. Fakat Yıldız'ın bu büyük zaferinde yeni şiirin de muazzam bir zaferi gizlenir. Yeni şiir tekniğı o kadar hayata yakındır ki, o kadar canlı konuşma lisanından alınmıştır ki yedi yaşındaki Yıldız onu çabucak kavrayıvermiş ve mükemmel bir şiir numunesi vermiştir.

Bu neyi gösterir? Bu her şeyden evvel yeni tekniğın, suni, uydurma bir teknik olmadığını... Elbise gibi değil, deri gibi bugünün lisan cevherine sarılmış bulunduğunu ispat eder. Biz yeni şiir tekniğı ile yazı yazarlar, Yıldız'ın nesli bizimlerdir. Ve onlar bizim başladığımız işi sonuna kadar götürceklerdir.³²⁰

“SAVULUN GELİYORUM” YAZISI İÇİN SABİHA'YA 20 YIL HAPİS İSTENİYOR

1929 yılının son günlerinde Sabiha ve Nâzım ortak odalarında çalışıyordu. Kapı açıldı, uzun boylu zayıf bir delikanlı girdi, Sabiha'ya doğru ilerleyip ona bir dosya uzattı: “Size yazı getirdim,” dedi, “Köyümden geliyorım. Bu yazı-da gördüklerimi anlatıyorum...”

Sabiha'yla konuşuyordu ama Nâzım'a takılı kalan bakışlarından hayranlık parıltıları yansıyordu. Yazı yazabilen ve basılması için *Resimli Ay*'a getirecek denli özgüven sahibi olan bir köylü, Nâzım'ın da ilgisini çekti, kim olduğunu sordu. Delikanlı, “Ben Emin Türk (*Eliçin*). İstanbul Öğretmen Okulu'nu bi-

319 Göz önüne alınarak yazılmıştır.

320 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 119-121.

tirmiş bir köylü çocuğuyum. Köyümden geliyorum. Dergiye ‘Köyümde Neler Gördüm’ başlıklı bir yazı getirdim,”³²¹ diye yanıtladı.

Köylü öğretmenin yazısını merakla okudular. Emin Türk, yoksulluktan ve tifo salgınından kırılan köylülerini anlatıyordu. Yazıyı Nâzım kadar Sabiha da beğendi ve yayımlamaya karar verdi:

Yazıyı Ocak 1930 tarihli nüshada yayımladık. Aynı nüshada benim de bir Amerikan psikoloji dergisinden tercüme ettiğim bir yazım çıkmıştı. Yazı “Liderin Psikolojisi” başlığını taşıyordu. Nâzım bu yazıyı tashih ederken Valâ Nureddin de yanındaydı. Ben masamda çalışıyordum. İkisi beraber yanıma geldiler. Nâzım, “Bu yazı çok iyi bir yazı,” dedi. “Ama bunun başlığını değiştirelim.”

Valâ hemen tamamladı:

“Bunun başlığını *Savulun Geliyorum* yapalım” dedi. “Liderin psikolojisini dile getiren tam kelime...”

“Pekâlâ... *Savulun Geliyorum* olsun” dedim. Yazıyı bu başlıkla yayımladık.³²²

Derginin piyasaya çıkmasından birkaç gün sonra savcılık “Köyümde Neler Gördüm” ve “Savulun Geliyorum” adlı yazılar hakkında dava açtı. İddianamede derginin sorumlu müdürü Behçet Bey ve yazarlar birlikte suçlanıyordu. Köylü öğretmen Emin Türk ve Behçet Bey hemen tutuklandı. Sabiha tutuksuz yargılanacak, dava 1 Şubat 1930 Cumartesi sabahı ağır ceza mahkemesinde görülecekti.

Duruşmanın ertesi günü yayınlanan 2 Şubat tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, “Güzellik Kraliçemiz Dün Paris’e Muvasalat Etti”³²³⁻³²⁴ manşetiyle çıktı. Manşetin sağ altında mahkemeye ilişkin haber yer alıyordu. Önemine uygun şekilde birinci sayfanın neredeyse üçte birini kaplayan ve davayı tüm detaylarıyla anlatan “*Resimliay Davası*” başlıklı haberde duruşmadan iki fotoğraf kullanılmıştı. Biri Emin Türk ve Behçet Bey’i diğeri Sabiha’yı sanık sıralarında otururken gösteriyordu. Haber hayli yansız bir dille yazılmıştı:

Müheyyiç³²⁵ neşriyatta bulunmakla maznun³²⁶ *Resimli Ay* mecmuası aleyhine açılan davanın rüyetine³²⁷ dün Ağır ceza mahkemesinde başlanmıştır.

321 A.g.e., s. 132.

322 A.g.e., s. 133.

323 Ulaştı.

324 *Cumhuriyet* gazetesinin düzenlediği yarışmada seçilen, uluslararası bir yarışmaya katılabilecek ilk “resmî” Türkiye güzeli Mübaccel Namık Hanım, üç gün önce Sirkeci Garı’ndan “on binlerce” kişi tarafından uğurlanmıştı. Paris’te düzenlenen 1930 Avrupa Güzeli Yarışması’nı bir Yunan kızı kazandı ve Türkiye basını çok üzüldü.

325 Heyecanlandırıcı, galeyana getirici.

326 Sanık, suçlanan.

327 Görülmesine.

Maznun mevkiinde mecmuanın me's'ul müdürü Behçet, Emin Türk beylerle Sabiha Zekeriya hanım bulunuyordu. Behçet ve Emin Türk beyler mevkuf,³²⁸ Sabiha Zekeriya H. gayri mevkuftu.³²⁹ Mahkeme salonu hıncahınc kalabalıktı. Gazetecilere ve samiine³³⁰ mahsus localar gazeteciler ve Behçet beyin dostlarıyla³³¹ dolu idi.

Celse açıldı. Dava mevzuu olan "Savulun geliyorum" ve "Köyümde gördüklerim" makaleleri okundu. Bunu müteakip istintak kararnamesi³³² kırat edildi. Kararnamede "Savulun geliyorum" yazısındaki "Lider" kelimesiyle Gazi Hz.nin kastedildiği ve bu yazıda hakaret manası bulunduğu (...).

Savcı, Sabiha'nın bir Amerikan psikoloji dergisinden yaptığı ve lider psikolojisinin olumlu ve olumsuz yönlerini tahlil eden çevirisinde, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i hedef aldığını, ona hakaret ve tecavüz ettiğini iddia ediyordu.

Mahkeme başkanı Sabiha'ya, "Bu yazıdan savcının düşündüğü gibi bir mana çıkarılabileceğini hiç düşünmediniz mi?"³³³ diye sordu. Sabiha yargıcın sorusunu, kendisini savunmak yerine savcıyı itham eden bir soruyla yanıtladı:

Hayır, yazıyı yazarken kendimi Abdülhamid devrinde farz etmedim. O devirde "Yıldız" dersem, bunun manası Abdülhamid'in oturduğu Yıldız Köşkü'dür. Sen yıldız demekle Abdülhamid'i kastettin, derlermiş. Ben kendimi böyle bir devirde saymadım. Savcı bey diktatörlük yapan bir liderle cumhurbaşkanı arasında ne ilgi buluyor ki, bu yazının ima yoluyla ona atfedildiğini iddia ediyor?³³⁴

O günkü duruşma sonunda köylü öğretmen Emin Türk'ün tahliye edilip tutuksuz yargılanmasına, *Resimli Ay*'ın sorumlu müdürü Behçet Bey'in tutukluluğunun devamına karar verildi.

Davanın birkaç gün arayla art arda gelen celselerinde Emin Türk'ün köyünün yazdığı kadar perişan olup olmadığının anlaşılması için tanık köylüler getirilip dinlendi. Hepsi öğretmeni doğruladı. Sabiha'nın yazısı için de akademisyen ve yazarlardan çeşitli bilirkişiler oluşturuldu ancak tümü anılan yazının bilimsel bir makale olduğu ve somut bir kişinin hedef alınmadığı fikrinde birleşti.

328 Tutuklu.

329 Tutuksuz.

330 İzleyicilere.

331 *Cumhuriyet* gazetesinin ilgili haberde açıkladığına göre, "Savcını gazetecilikte ağartmış, temizliğiyle tanınmış" çok sevilen bir Babıali emekçisiydi Behçet Bey.

332 Sorgu safhasındaki iddianame.

333 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 136.

334 A.g.e., s. 136.

27 Şubat Perşembe günü yapılan dördüncü duruşmayı Sabiha'yı destekleyen büyük bir kitle izliyordu. İzleyici locaları akademisyenler, Nâzım Hikmet ve diğer *Resimli Ay* yazarları ve onun feminist yazılarının vazgeçilmez hayranı kız öğrencilerle lebalep doluydu.

Mahkeme başkanı savcıya söz verdi, o da Sabiha'ya ilişkin suçlamalarını ve ceza talebini son kez yineledi:

Sanık Sabiha Zekeriya hanım diktatörlüğün, liderin seciyesini³³⁵ öldüren bir mikrop olduğu ve liderin halkın önünde yürüyen ve halkın arasında yüzer, yeni açtığı yolda koşar bir şahsiyet sahibi olması ve kitlenin uşağı olmak gibi değişmeyen bir karaktere sahip bulunması lazım geldiğini zikrederek, reisicumhur hazretlerinin bu esaslardan ayrılarak insanlıktan uzaklaştığını ve halkın ıstıraplarını görecektir göz ve işitecek kulak ve duyacak kalpten mahrum olduğunu, önderlik karakterini kaybettiğini, istibdat yapmakla gayesine sadakat gösterdiğini, azamet sattığını ve milleti sevmediği beyan edilmek suretiyle reisicumhur hazretlerine tahkirlerde³³⁶ ve tecavüzlerde bulunmuştur.

Yine mezkûr³³⁷ maktelede Türk milletini aynı izden yürüyen koyunlara benzettikten ve en tehlikeli uçurumun başında bile hayatından memnun ve bu yolda yürümekte ısrar ettiğini (...) bu kör kafilenin bir koyun sürüsü gibi geçtiğini beyanla ırkımızı “nemelazım” diyen bir kitle olarak sıfatlandırmakla Türklüğü tahkir etmiştir.³³⁸

Savcı bu suçlamaların ardından sorumlu müdür Behçet Bey ve Sabiha'nın yirmişer yıla kadar ağır hapisle cezalandırılmasını talep etti. Öğretmen Emin Türk'e gelince; profesyonel yazar olmaması hafifletici neden olarak kabul edilmiş, üç yıla kadar ağır hapis cezası istenmişti.

Davanın karar gününde, tutuklu sanık Behçet Bey her zamanki gibi jandarma eşliğinde elleri arkalarında kelepçeli olarak getirildi.

Sabiha geldiğinde mahkeme kapısı önünde büyük bir kalabalık bekleyiyordu. İçerisi tıklım tıklım dolu olduğu için polis girmelerine izin vermemişti. Sabiha ve beraberindekiler duruşma salonuna zorlukla girebildi.

Son savunmalar yapıldıktan sonra karar açıklandı:

Sabiha hanımla Behçet beyin ikişer ay müddetle hapislerine ve 30 lira para cezasıyla mahkûmiyetlerine karar verilmiştir.³³⁹

335 Karakterini.

336 Aşağılamalarda.

337 Anılan.

338 A.g.e., s. 140.

339 A.g.e., s. 142.

Emin Türk ise hafifletici nedenler sayesinde sadece bir ay hapse ve 25 lira ağır para cezasına çarptırılmıştı.

Davalılar kararı temyiz etti. Temyiz mahkemesi iddiaların ispat edilemediğini, yazılarda savunulan fikirlerin ise “Kitleleri galeyana getirecek” nitelikte olmadığını belirterek kararı bozdu. 4 Eylül tarihinde yapılan son duruşmada ağır ceza mahkemesi de temyiz kararına uydu ve dosya kapanmış oldu.

Sorumlu müdür Behçet Bey ve köylü öğretmen Emin Türk, boşu boşuna hapis yatmıştı.

Sabiha, yaklaşık otuz yıl sonra kaleme aldığı otobiyografisinde bu trajikomik davaya çok geniş yer ayırdı. Amacı o dönemde muhalif basını susturmak için savcılarının gerçekleri nasıl çarpıttığına ve yasaların nasıl alet edildiğine dikkat çekmekti:

(...) Maksat *Resimli Ay*’ı kanun yoluyla susturmaktı. Derginin halk menfaatlerini savunmasından rahatsızdılar. Bu sebeple ne kanuna ne de mantığa sığınan vehimler ve tefsirlerle bizi mahkûm etmek istediler. Fakat bu dava, *Resimli Ay*’ın aleyhine değil, lehine oldu. Halk arasında itibarı daha çok arttı.³⁴⁰

POLİS BASKISI ORTAKLARI ÜRKÜTÜYOR, RESİMLİ AY KAPANIYOR

Derginin itibarı, Sabiha’nın dediği gibi gerçekten çok artmıştı. Ne var ki itibarın böylesi, her tür muhalefetin polis ve mahkeme marifetiyle yok edilme-ye çalışıldığı dönemlerde pek hayra alamet değildi.

Resimli Ay ister istemez; kendisini solcu, sosyalist, komünist olarak tanımlayan aydınların toplanma mekânına dönüşmüştü. Öyle ki, gizli Türkiye Komünist Partisi’nin polisin yakın takibindeki kimi önemli isimlerinin bile yolu oraya düşebiliyordu. Artık dergide düzeltmen olarak çalışmaya başlayan genç şair Nail V. kısa süre sonra böyle bir ziyaretin tanığı ve sanığı olacaktı:

Bir gün Nâzım *Resimli Ay*’a bir arkadaşla gelmişti. Rusya’dan yeni gelmiş, Zeki.³⁴¹ Nâzım “Bu arkadaş, bu akşam sende misafir olabilir mi?” dedi. O akşam Zeki elinde valizi ile benim odaya geldi. Orada çok kalmadı. 4-5 gün, en

340 A.g.e., s. 143.

341 Zeki Başutmar/Yakub Demir (1905-1974): TKP içinde Yakub Demir parti adını kullanan Zeki Başutmar Trabzon Öğretmen Okulu’nda öğrenciyken Sovyetler Birliği’ne gidip, Moskova Üniversitesi’nde sosyal bilimler okudu. Türkiye’ye dönünce Nâzım Hikmet’le birlikte Tolstoy’un *Harp ve Sulh* ve *Mujikler*, Puşkin’in *Erzurum Yolculuğu* gibi bir dizi kitabı Rusçadan çevirdi. Çeşitli sosyalist dergiler çıkardı. Yaşamının on yılını cezaevinde, 13 yılını siyasi sürgünde geçirdi. İlk tutuklanma tarihi 1930, son tahliye tarihi 1959 oldu. Zorunlu olarak yurtdışında yaşadığı 1960-1973 yılları arasında Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreterliği görevini sürdürdü.

fazla bir hafta. Sabah ben işe gidiyorum. O nereye gidiyorsa gidiyor. Veyahut gitmiyor. Çoğu zaman onu geldiğimde evde buluyordum. Sonradan öğrendiğime göre o da evden çıkıp parti ile irtibat anyormuş.³⁴²

Nail bir akşam işten Beyoğlu'ndaki pansiyon odasına döndü, Zeki yoktu. Sabah oldu, Zeki hâlâ dönmemişti. Polisin eline düşmüş olabileceğini düşündü, *Resimli Ay*'a gider gitmez durumu Nâzım'a anlattı. Zeki Baştımar gerçekten gözaltına alınmıştı. Nâzım, Zeki'nin bir çantası olduğunu öğrenince Nail'in onu bir an önce kendisine getirmesini istedi. Adam Sovyetler Birliği'nden gelmişti, çantasında polisin eline geçmemesi gereken belgeler olabiliirdi:

Nâzım gizli çalışmayı hiç bilmezdi. (...) Ben daha tanınmıyorum poliste. Eve gittim, çantayı aldım geldim. *Resimli Ay*'da çantayı Nâzım'a verdim. Aslında o da hatalı. Babiâli'de elinde çantayla geziyorsun. Çantayı eve getir demesi lâzım veya başka bir şey, ne bileyim. (...) Aradan 3-4 gün geçti. Beni tevkif ettiler. Sordukları şey çanta. "Senin orada bir çanta varmış, bu çanta nerede?"³⁴³

Nail'e yalnız çantanın nerede olduğu değil, Zeki'yi nereden tanıdığı da soruldu. Nâzım'ı korumak için, "Beyazıt Kütüphanesi'nde tanıştık, kalacak yeri yoktu, bende kaldı," diye önceden ortak bir yalan geliştirmişlerdi neyse ki.

Nail bir çantanın olduğunu kabul etti ama nereye gittiğini bilmiyordu. Epeyce dayak yedi, başkaca bir şey söylemedi. Sonunda iki polis eşliğinde yürüyerek Beyoğlu'ndaki pansiyona götürüldü. Polislerden biri sonradan aydınlarla ve komünistlere sorgu sırasında yaptığı işkencelerle çok ünlenecek olan Parmaksız Hamdi'ydi.³⁴⁴ Nail çantanın kaybolmadan önce durduğu yeri gösterdi, odası karış karış arandı ve biraz daha dayak yedi.

Gözaltı sürecinde genç şair bir ara Zeki Baştımar'la aynı odaya konuldu. Belli ki boşboğazlık edip ipucu vereceği öngörülmüştü ama olmadı. Hakkında herhangi bir şey bulunamayan Nail birkaç gün sonra özgürlüğüne kavuştu.

Nâzım'la ilk karşılaştığında önce kucaklaştılar sonra çantayı sordu: Çantada Zeki'nin kirli çamaşırları vardı.

Nâzım'ın ve kendisinin acemiliği yüzünden boşu boşuna dergiyi tehlikeye atmış, gözaltına alınmış ve dayak yemişti.

Yine de küçük bir tesellisi oldu. Bu olaydan sonra Nâzım, "Sen artık o pansiyonu bırak, benim evde kal," dedi ona. Ev, Nâzım'ın değil, babasının eviydi. Nâzım'ın caddeye bakan odasında birlikte kaldılar.

342 Nail Çakırhan, *Anılar*, söyleşi Erden Akbulut, *Sarı Defter*: 7, TÜSTAV, s. 30.

343 A.g.e., s. 31.

344 Parmaksız Hamdi: 1950'lerde ve sonrasında 1. Şube'nin B grubunun, yani komünizm masasının şefi oldu. Pek çok aydını o tutukladı ve sorguladı. Özellikle TKP sorgularının bir numaralı sorgucusuydu.

Sabiha ve Zekeriya'nın Moda'daki evleri de dergideki trafikten fazla uzak değildi. Orada da çeşitli toplantı ve tartışma geceleri düzenleniyordu. Bu toplantıların dergideki heyecanlı buluşmalardan yegâne farkı, ilerleyen saatlerde heyecanların yatışması ve gecenin kâğıt oyunu masalarında sona ermesiydi.

Henüz bozuşmadıkları dönemde Nâzım Hikmet ve Peyami Safa'dan Şevket Süreyya³⁴⁵ ve Vâlâ Nurettin'e farklı siyasi çevrelerden pek çok aydının katıldığı bu davetlerin gediklilerinden biri de genç Nail'di:

Orada yenir, içilir, konuşulurdu. Bir gün Şevket Süreyya ile Nâzım atıştılar. O vakitlerde *Kadro* diye bir dergi çıkıyor Şevket Süreyya'lar. Nâzım, "Bu sizin yaptığınız Mussolini'nin yaptığı korporatizmdir. Yani sulu gözükten faşizmdir" dedi. Şevket Süreyya'nın yüzü kıpkırmızı oldu. (...) Ben de bu tartışmaları dinliyordum. Zekeriya beylere, Almanya'da bulunmuş eski Spartakistlerden³⁴⁶ *Kurtuluş Dergisi*³⁴⁷ yazarlarından Vehbi³⁴⁸ bey de gelirdi. (...) Bunlar Zekeriyalarda poker oynarlardı. Ben seyredirdim. Nâzımlar ise kız kardeşi, Ziya³⁴⁹ filan briç oynarlardı.³⁵⁰

Onlar birlikte çok mutluydular ama kısa süre önce, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e hakaret edildiği iddiasıyla Sabiha ve sorumlu müdüre yirmişer yıla kadar hapis cezası istenen davayı kıl payıyla kazanmışlardı. Üzerlerindeki baskı her geçen gün artıyordu. Sabiha'ya göre her şeye rağmen muhalif ve ilerici yayına devam etmeye çalışıyorlardı:

(...) İşçi, köylü meseleleri yanında, emperyalizme karşı yazılar, Sovyetler Birliği'nde gelişmekte olan Azerbaycan, Özbekistan gibi cumhuriyetlere ait röportajlar dergide yer alıyordu. Sabahattin Ali'nin, Sadri Ertem'in, Suat Derviş'in hikâyeleri, Nâzım Hikmet'in, "Orhan" ve "Süleyman" imzalı yazıları,

345 Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976): Yazar, iktisatçı, tarihçi. Kendisi gibi TKP içinde yer alan Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve TKP dışından Yakup Kadri Karaosmanoglu'yla birlikte *Kadro* dergisi ve hareketinin kurucularındandı. TKP yöneticileri tarafından döneklilik ve itirafçılıkla suçlanan dergi, başlangıçta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından desteklendi sonra yine onun isteği ile kapatıldı. Önemli eserleri, *Suyu Arayan Adam* otobiyografisi, Atatürk ve İnönü dönemlerini incelediği üçer ciltlik *Tek Adam* ve *İkinci Adam* adlı kitaplardır.

346 Spartakistler/Spartakusbund: Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin sol kanadında yer alan Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin ve Franz Möling tarafından kurulan ve gelecekte Almanya Komünist Partisi adını alacak muhalif hareket.

347 *Kurtuluş Dergisi*: Almanya'daki öğrencilikleri sürecinde Spartakistlerden etkilenen Mehmet Vehbi Sandal, Ethem Nejat, Ali Nizami, Vedat Nedim Tör, Mustafa Mermi, İsmail Hakkı Arap, İlhami Nafiz, Sadık Ahi, Mümtaz Fazlı Taylan gibi gençlerin Berlin'de çıkardığı dergi.

348 Mehmet Vehbi Sandal (1886-1969): Eğitimci, iktisat profesörü ve siyasetçi. 7 ve 8. dönem milletvekili.

349 O yıllarda Nâzım Hikmet'le birlikte TKP'ye muhalif kanatta yer alan Müddeiumumi Ziya.

350 Nail Çakırhan, *Anılar*, a.g.e, s. 36-37.

“İmzasız Adam” başlıklı şiirleri, *Resimli Ay*’ın bu ikinci devresinde, en çok ilgi çeken yazılardı.

İlerici yazarların *Resimli Ay*’da toplanması, polisin dikkatinden uzak kalmamıştı. Matbaanın karşısındaki binadan dergiye girip çıkanlar gözetleniyor, aramıza polis ajanları sokuluyordu. Bunlar güya yazı getirmek vesilesiyle geliyordu. Yazıların her biri bir provokasyondur.³⁵¹

Onlar kelle koltukta çalışmaya devam ediyordu ancak derginin ortakları durumdan hoşnutsuzdu. Zekeriya’ya göre esas mesele kârlılığın azalmış olmasıydı:

Resimli Ay bir şirket halinde kurulmuştu. Ortaklarımız, bizim bu çabalarımızı beğenmiyorlardı. Fakat iş kâr getirdikçe ses çıkarmadılar. 1928 harf devriminden sonra satışlar düşüp kazanç azalınca ortaklar başkaldırdılar. Satışların düşüşünden bizi sorumlu buldular.³⁵²

Sabiha da Zekeriya gibi düşünüyordu. Ortaklarının tepkisinin temelinde polis korkusundan çok kârlılığın azalması vardı:

Onlar *Resimli Ay Limited Şirketi*’ne kâr için ortak olmuştu. Politik, sosyal hiçbir amaçları yoktu, fakat *Resimli Ay* bizim için bir kâr getirme aracı değildi. Demokrasiyi, ilerici fikirleri, işçinin, köylünün, dar gelirli halkın menfaatlerini savunmak için bir araçtı.

Resimli Ay ortakları dergiden Nâzım Hikmet’in, sol yazarların çıkarılmasını istedi. Buna Zekeriya ve ben karşı koyduk. Bu yüzden çıkan anlaşmazlık, ortaklığın bozulması sonucunu verdi.³⁵³

1930 yılının bitmesine az kala, gazetelerde *Resimli Ay Limited Şirketi* imzalı bir ilan yayınlandı:

Son zamanlarda *Resimli Ay* mecmuası neşriyatında memleket ve okuyucuların hiçbir ihtiyacını tatmin etmeyen köhne mevzulara, faydasız yazılara yer verildiğini gören müessesemiz, başmuharrirlerinin vazifelerine nihayet vermiş ve bu mecmuayı kapatmaya karar vermiştir.³⁵⁴

Ortaklar ilanın devamında yayın yetkisinin kendilerinde olduğunu ve dergiyi istedikleri doğrultuda yayımlamaya devam edeceklerini öne sürüyorlardı. Zekeriya ve Sabiha böylesi bir ayak oyununu sineye çekemezdi. *Resimli Ay*’ın yaratıcıları, yazarları ve yayımcıları kendileri olduğuna göre aynı isimle çıkarmaya devam edeceklerdi.

351 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 156.

352 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 151-152.

353 Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 156.

354 *A.g.e.*, s. 156.

Babıâli yokuşunda küçük bir oda kiralayıp çalışmayı sürdürdüler. *Resimli Ay*'ın 1 Ocak 1931 tarihinde yayımlanan 78. sayısı şöyle bir açıklamayla çıktı:

Biz *Resimli Ay*'ı yedi sene önce yayımlamaya başladık. *Resimli Ay* yedi senelik hayatı içinde birçok zorluklarla karşılaştı. Bu zorluklara, hapis cezalarına, durmadan mahkemelerde yargılamalara rağmen yayınlarına devam etti. Çünkü *Resimli Ay* bir ideal mecmuasıydı. Dergi bu memleketin edebiyat ve fikir hayatında küçük bir rol oynamak, ıstırap çeken kitlelerin dertlerini dile getirmek, demokratik bir düzenin kurulmasını sağlamak amacıyla çıkıyordu. Karşılaştığı zorluklar onun azim ve iradesini sarsmadı. Mahkemeden mahkemeye düştük. Fakat son defa karşılaştığımız zorluk, *Resimli Ay*'ın çıkmasına engel olmayacaktır. Ortaklar bu isme sahip çıkmak istiyorlar. *Resimli Ay* bizimdir. Ve yayınlarına devam edecektir.³⁵⁵

Okurlara bu açıklamayla ulaşan 78. sayı; yazık ki, *Resimli Ay*'ın Serteller, Nâzım ve arkadaşları tarafından hazırlanan nihai sayısı olacaktı. Ortaklar pes etmeyip mahkemeye başvurdu ve derginin Serteller tarafından yayımlanmasını engelledi.

Kullandığı teknolojik yenilikler, modern gazetecilik ve yayıncılık uygulamalarıyla Türkiye'nin basın yayın hayatında öncülük görevi üstlenen; edebiyat, sosyal yaşam ve siyaset alanlarında da pek çok yeni fikri ve tartışmayı ilk kez gündeme getiren ve bu yüzden çok önemli işlevlere sahip olan Sertellerin *Resimli Ay* dergisinin yayın hayatı sona ermişti.

Sabiha ve Zekeriya'nın yayıncılık ve yazarlık serüveni ise asla sona ermeyecek, çok daha etkin ve mücadeleci bir kulvarda; güçlü ve yüksek tirajlı bir günlük gazetede devam edecekti.

355 A.g.e, s. 156-157.

Son Posta ve Tan Gazetesi, Devletin ve Yükselen Faşizmin Baskısı

ZEKERİYA NİHAYET GÜNLÜK GAZETE ÇIKARIYOR, ORTAKLAR SABIHA'YI İSTEMİYOR

Resimli Ay'ın yayın hayatının bitmesine Zekeriya hemen hiç üzülmeydi. Çünkü 27 Temmuz 1930 tarihinden beri yayında olan bir günlük gazetesi vardı.

Yeni ortaklarıyla birlikte yayımlamaya başladığı *Son Posta* gazetesi beş aydır bayilerde satılıyor ve büyük ilgi görüyordu.

Zekeriya, Amerika'da gazetecilik eğitimi aldığı yıllarda baş gösteren günlük gazete çıkarma hayalini, *Cumhuriyet* gazetesinin kurucu ortağı olduğu sırada bir nebze hayata geçirmiş ama tamamına erdirememişti. Yeterli sermaye bulamadığı için ayrıldığı ortaklığın tadı damağında kalmıştı. Haftalık ya da aylık dergi yayıncılığı ise artık onu kesmiyordu.

Yıllar geçtikçe yükselen tutkusu Zekeriya'yı daha *Resimli Ay* yaşarken, yeni bir günlük gazete için ön çalışmalar yapmaya yöneltmişti. Tıpkı kendisi gibi günlük gazete çıkarmak isteyen üç kişi daha buldu: Selim Ragıp (Emeç),¹ Ali Ekrem (Uşaklıgil),² Halil Lütü (Dördüncü):

Ekrem ile Selim Ragıp daha önce *Son Haber* adında bir akşam gazetesi çıkarmış, gazeteciliğin tadını tatmışlardı. Halil Lütü ise, gazeteci değildi, matbaacılıktan geliyordu. Bu üç arkadaş tek başlarına bir gündelik gazete çıkarmaya

1 Selim Ragıp Emeç (1899-1970): Hukukçu, eğitimci, gazeteci ve siyasetçi. *Vakit* ve *Tercüman-ı Hakkat* gazetelerinde çalıştı, *Son Saat* ve *Son Posta* gazetelerinin kurucu ortağıydı. 9. ve 10. Dönem Bursa, 11. Dönem İzmir milletvekilliği yaptı. Gazeteci Çetin Emeç, gazeteci Aydın Emeç, gazeteci Leyla Tavşanoğlu ve Zeynep Gezgin'in babası; piyanist, pedagog ve eğitimci Prof. Dr. Mehveş Emeç'in büyük babası.

2 Ali Ekrem Uşaklıgil (1892-1947): Gazeteci, yazar. Halit Ziya Uşaklıgil'in yeğeni.

cesaret edemiyorlardı. Her üçünün de öğrenimi yetersizdi. Hiçbiri üniversiteyi bitirmemişti. Bir gazetenin fikir kısmını yönetebilecek durumda değildi. Onların bu eksigini ben tamamlayacaktım.³

Zekeriya, kendi mesleki eğitiminin ortaklarından farklı ve gazetecilik mesleği için çok önemli olduğu konusunda haklıydı. Ancak ortaklarının üniversite mezunu olmadığı konusunda en azından Selim Ragıp ve Halil Lütfi açısından yanılıyordu. Selim Ragıp (Emeç) İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'ni, Halil Lütfi (Dördüncü) de aynı darülfününün Ulum-ı Tabiiye (Doğal Bilimler) bölümünü bitirmişti.

Daha önceki ortaklıklardan ağzı yanan Zekeriya, bu yeni gazetede bağımsız olmak istiyordu:

Önce şöyle bir prensip anlaşmasına vardık. Gazetenin politikasını ben yönetecektim. Benim yazılarıma kimse dokunmayacak, ben düşündüğüm gibi yazmakta özgür kalacaktım. Onlar gazetenin teknik işleriyle uğraşacaklardı. Gazete tarafsız kalacak, hiçbir partiye, hiçbir kuruluşa, hiçbir kişiye bağlı olmayacaktı.⁴

Dört ortak Babiâli'de, *Tasvir-i Efkâr*'ın eski binasının üç odasına yerleşip çalışmaya koyuldu. Yeni gazetenin adı *Son Posta* olacaktı.

Gazetenin ilk sayısı, siyasi mesajlarla yüklü enikonu iddialı bir başyazıyla çıktı. Zekeriya, "Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz" diye başlık atmıştı yazısına:

(...) O günün baskısına karşı ilk isyan bayrağını açtım. O günlerde gazetelerde bir denizaltının batışıyla ilgili bir haber çıkmıştı. Denizaltında kalan gemiciler havasızlıktan boğuluyorlarmış. Yukarı verdikleri "S.O.S."te "Boğuluyoruz, hava istiyoruz," diyorlardı. Ben Türkiye'deki durumu bu denizaltındaki gemicilerin durumuna benzetiyor, "Boğuluyoruz, hava istiyoruz," diye bağırıyordum.

Bu yazı o vakit büyük bir tepki yarattı. *Son Posta*'nın her tarafta aranması na yol açtı. Çünkü halkın o günkü şikâyetine cevap veriyordu. Şikâyetlerin en önemli nedeni, yukarıda da belirttiğim gibi, tek parti sisteminin günden güne kuvvetlenmesi, diktatörlüğe doğru gidilmesi idi. Tek partinin Meclis'teki ve halk üzerindeki baskısı günden güne artıyordu.

(...) İşçiler, kendi haklarını savunmak için sendika kuramazdı, grev yapamazlardı. Bir araya gelseler bile, kuracakları örgütün başına mutlaka Halk Partisi temsilcileri konurdu. Bu nedenle kurulabilen işçi örgütleri de işçiye değil, Halk Partisi'ni temsil ederdi; kuvvet olmaktan uzak kalırdı.

3 A.g.e., s. 167.

4 A.g.e., s. 167-168.

Köylü örgütlenemezdi, gençlik örgütlenemezdi, aydın örgüt kuramazdı. Kuruluş diye ne varsa hepsi Halk Partisi'nin kurduğu örgütlerdi ve hepsi partinin sıkı kontrolü altındaydı.

Basın da sıkı bir baskı altında yaşıyordu. Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılamazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilir. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu.

O zaman esen bu hoşnutsuzluk havasını Atatürk de sezmişti. Hatta bundan dolayı rahatsızdı. Her taraftan gelen şikâyetleri işitiyor, buna bir çare arıyordu. Baskıyı daha çok artırmanın, yarardan çok zarar vereceğini anlamıştı.⁵

Ülkenin yakasına yapışan yoğun siyasi baskıya ve polis terörüne rağmen, Zekeriya ve arkadaşlarının, *Son Posta*'yı "Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz" diyen bir başyazıyla çıkarabilecek cesareti bulmasının temelinde Mustafa Kemal'in bir muhalefet partisi kurulmasıyla ilgili arayış ve girişimlerinin payı vardı kuşkusuz.

Dönemin Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey Mustafa Kemal'in yakın dostuydu ve ona yürekten bağlıydı. 1930 Temmuz'unda izinli olarak Türkiye'ye döndü ve ayın 23'ünde Yalova'ya giderek cumhurbaşkanıyla buluştu. Bir haftaya yakın süren görüşmelerin ardından Mustafa Kemal, Ali Fethi'ye bir muhalefet partisi kurmasını bildirdi ve adını da bizzat açıkladı: Serbest Cumhuriyet Fırkası...

Son Posta gazetesinin, "Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz" başlığından topu topu 16 gün sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisi kuruldu.

1924'te kurulan ilk legal muhalefet partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü yalnızca altı buçuk ay sürebilmişti. Bu yeni partiyle birlikte siyasi baskı kısmen hafifledi, özgürlükçü bir ortam yaratılmaya çalışıldı.

Son Posta gazetesi özgürlükler ve çok partili siyaset için kıyasıya mücadele ederken, Sabiha gazetesine bir satır bile yazmıyordu. Oysa ortam tam ona göre idi ve Sabiha böylesi bir mücadelenin dışında kalmayı asla kabullenmezdi. Kabullenmezdi ama yeni gazeteye yazı yazması yasaklanmıştı.

Son Posta'nın ortakları yalnızca gazetenin yayın politikasını Zekeriya'nın belirleyeceği konusunda değil, çok daha önemli bir konuda daha uzlaşmışlardı: Zekeriya'nın eşi Sabiha gazetede çalışmayacak ve asla yazı yazmayacaktı.

Sabiha meslektaşları tarafından ilk kez dışlanıyordu. Bu tarz dışlamalar gelecekte hızla artacak, *Tan* gazetesi sürecinde düşmanlığa, ihbarcılığa ve lince dönüşecekti.

5 A.g.e., s. 168-169.

Üç ortağı bu “Olmazsa olmaz!” koşulu dayatmış, günlük gazete çıkarmak için yanıp tutuşan Zekeriya da her daim yanı başında olmasına alıştığı eşinin bu kez “oyun dışı” kalmasını kabul etmişti. Hafifletici nedenleri vardı tabii. O sıralarda *Resimli Ay* hâlâ çıkıyor ve Sabiha’nın ifadesiyle, itibarı arttıkça artıyordu.

İşte bu “İtibar artması” önceki bölümde anlatıldığı şekilde derginin kapatılmasıyla sonuçlandığında, yalnız maaşlı çalışanlar değil, Sabiha da işsiz kaldı:

Ortaklar, şirketin kurulmasından önce benim gazeteye yazı yazmamamı şart koşmuştu. Böylece ben işsiz kalmıştım. Bu devrede biraz daha serbest çalışmak için elverişli bir durum vardı.⁶

Sabiha’nın “biraz daha serbest çalışmaktan” kastı uzun zamandır çevirmek isteyip de vakitsizlik yüzünden bir türlü el atmadığı kitapları Türkçeye kazandırmaktı. Bunlar, sosyalizm üzerine yazılmış çeşitli siyasi kitaplardı.

SABIHA ÇEVİRDİĞİ SOSYALİST KİTAPLARI ÜSTE PARA VERİP BASTIRIYOR

Sabiha uzun zamandır, Amerika’da eğitim gördüğü sırada tanıştığı ve gönül verdiği sosyalizm üzerine yazılmış bazı teorik kitapları Türkçeye çevirmek istiyordu. Dönem dünyayı ve Türkiye’yi kasıp kavuran ekonomik bunalım yıllarıydı. Sosyalizm hakkında eğitici bilgiler içeren bu kitapları çevirmenin tam sırasıydı:

Dünya ölçüsünde meydana gelen 1928-1929 iktisadi buhranının etkileri Türkiye’de de duyulmuştu. Bundan başka o yıl kötü mahsul alınmasının sonucu ekonomik buhran baş göstermişti. Halk büyük bir geçim sıkıntısı içindeydi. Hükümetin devletçilik politikasıyla birçok madde üzerinde tekeller kurması, ticaret burjuvazisinin de muhalefetini artırmıştı. Ekonomik durumun kötüleşmesi, işçi ücretlerinde yapılan indirimler, burjuvaziyle emekçiler arasındaki ziddiyet⁷ de artırmıştı.⁸

Sabiha, Türkiye’de sosyalizm bilincinin yaygınlaşmasına katkı sağlamak için çeviriler yapmaya karar vermişti ama hangi kitaptan başlayacak ve kime bastıracaktı? Çok satıp büyük paralar kazandırmayacağı aşikâr olan böylesi kitaplar, dava açılma ve toplatılma riski de taşıyordu. Kendince bir çözüm buldu:

6 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 159.

7 Çelişkiyi.

8 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 159.

Elimde seçme imkânı verecek kadar kitap yoktu. Çünkü bu kitaplar memleket-
te giremezdi. Londra'da bir dostun gönderdiği kitaplar arasından seçmek zo-
rundaydım. İlk olarak Kautsky'nin⁹ *Sınıf Kavgası* eserini Türkçeye çevirdim.

Babıâli'de bir kitapçıyla anlaşma yaptım, "Bu kitabın sermayesini ben ko-
yacağım. Kârı senin olsun... Kitap satıldıktan sonra bana sermayemi verir-
sin," dedim. Kitapçı bu şartı kabul etti. Benim istediğim kâr değil, bu fikirle-
rin yayılmasıydı.

Kitap altı ay müddet içinde satıldı. Neden sonra polis kitapları toplatma
kararı aldı. Fakat artık kitapların çoğu satılmıştı. Kitapçı, polisin kitapları
toplattığını bahane ederek bana sermayemi geri vermedi. Fakat benim iste-
ğim yerine gelmişti. Kitap altı ay içinde satılmıştı.

Sabiha 1930-1936 yılları arasında birçok kitabı Türkçeye çevirdi ve çeşitli
yöntemlerle basılıp dağıtılmasını sağladı. Bunlar; Vladimir Viktoroviç Ado-
ratski'nin *Diyalektik Materyalizm*, Vladimir İlyiç Ulyanov Lenin'in *Harp ve*
Sosyalizm adlı kitaplarıydı. Ayrıca *Yeni Sovyet Kanunu Esasisi* yani Sovyetler
Birliği Anayasası'nı da çevirdi ve basılmasını sağladı.

Sıra August Bebel'in ünlü *Kadın ve Sosyalizm* kitabına gelmişti ki, parası
bitti. Kitap çevrilmiş halde elinde kalakalmıştı. O sıralarda İstanbul Barosu
başkanlarından, kendisi de kitap çevirmeni olan Haydar Rifat Yorulmaz ve
Vakit gazetesi sahibi Hakkı Tarık Us sol kitaplar yayınlayan bir şirket kur-
muştu. Haydar Rifat, Sabiha'nın çalışmalarından haberdardı:

(...) Bunlar Marksist eserlerin, Nâzım'ın şiir kitaplarının bir çırpıda satıldığı-
nı görünce, kâr etmek için aralarında bir şirket kurmuş, bu eserleri Türkçe-
ye tercüme ettiriyorlardı. Haydar Rifat Yorulmaz benim *Kadın ve Sosyalizm*'i
Türkçeye çevirdiğimi, bastıramadığımı nasılsa haber almış... Bana bu eserle-
ri basmayı teklif etti, "Sizinle bir anlaşma imzalayalım, kârını yarı yarıya pay-
laşırız," dedi.

Benim için kâr söz konusu değildi. Maksat, kitabın basılmasıydı. Mukave-
leyi yaptık ve kitap basıldı. Yıllar boyu satıldı.¹⁰

Sabiha yaptığı onca maddi manevi fedakârlığın, harcadığı emeğin işe ya-
rayıp yaramadığını ancak yıllar sonra, siyasi baskılar yüzünden ülkesini zo-
runlu olarak terk ettiğinde öğrenebilecekti:

(...) 1950'de Paris'te, 1955'te Viyana'da rastladığım gençler, "Biz ilk Marksist
eğitimi sizin Türkçeye çevirdiğiniz kitaplardan aldık," dedikleri zaman se-
vinç duydum. Emekler boşa gitmemişti...¹¹

9 KarlJohann Kautsky.

10 A.g.e., s. 161.

11 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 162.

ZEKERİYA, HAMDULLAH SUPHİ İLE
ESKİ BİR HESABI KAPATİYOR;
TÜRK OCAKLARI, HALKEVLERİ OLUYOR

Zekeriya *Son Posta*'nın başarılı çıkışının ardından eski ahbablıkları tazelemek ve yeni siyasilerle ilişkilerini geliştirmek için Ankara'ya gitmeye karar verdi. O sıralarda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal eski düşmanlıkları unutmak için komşu Yunanistan'la yeniden dostane ilişkiler geliştirmeye karar vermiş ve Yunanistan'ın en önemli ve saygın siyaset insanı Başbakan (Elefterios) Venizelos'u Ankara'ya davet etmişti.

Zekeriya Ankara'ya henüz ulaşmıştı ki, Mustafa Kemal'in Türk Ocağı binasında Venizelos şerefine bir gece daveti vereceğini öğrendi. Dönemin Basın Yayın Genel Müdürü, *Resimli Ay*'da yıllarca beraber çalıştığı, pek çok kitabı *Resimli Ay* matbaasında basılan yakın dostu yazar Ercüment Ekrem'di (Talü). İlişkileri tazelemek için bundan iyi fırsat bulamazdı. Ercüment Ekrem, Venizelos için düzenlenen geceye onu da davet etti.

Zekeriya davet gecesini Türk Ocağı'na gitti ancak ortada küçük bir pürüz vardı: *Resimli Ay*'ın ünlü "Putları Yıkıyoruz" kampanyasında yerden yere vurduğu hedeflerden biri olan şair Hamdullah Suphi (Tanrıöver) hâlâ Türk Ocakları başkanıydı. Zekeriya bu durumu fazla önemsemedi. Ercüment Ekrem aracılığıyla da olsa fiilen Mustafa Kemal'in davetlisiydi:

Suvarede¹² Atatürk ve o dönemin bütün devlet adamları ve gazetecileri hazır bulunuyordu. Atatürk ile Venizelos ayrı bir odaya çekilmişlerdi.

Ben odalardan birinde gezinirken yanıma biri sokuldu. Baktım, Hamdullah Suphi. Sınır kesilmişti. Baş dönüyordu. Terbiyesini unutmuştu. Sert bir sesle, "Zekeriya," dedi, "Sen burada ne arıyorsun?" "Atatürk'ün davetlisiyim," dedim. "Şimdi, ama hemen şimdi çıkacaksın," dedi.

Soğukkanlılığımı bırakıp cevap versem bir olay çıkabilirdi. Atatürk'ün davetlisi olarak, onun bulunduğu bir toplulukta olay çıkarmak hoş bir şey olmayacaktı. Hamdullah'a cevap vermedim. Yürüdüm, çıktım. Hamdullah Suphi, *Resimli Ay* dergisinde Nâzım Hikmet'in "Zilli Bebek"¹³ adlı şiirinin intikamını alıyordu. Nâzım Hikmet, Hamdullah Suphi'yi bu şiirinde dalkavuk bir zilli bebeğe benzetiyordu.¹⁴

12 Gece davetinde.

13 Nâzım Hikmet'in Hamdullah Suphi'yi eleştirdiği "Cevap 3 Bir Komik Âdem" adlı şiirini kastediyor.

14 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 181.

Zekeriya oteline döner dönmez, Türk Ocağı'ndan kovulma öyküsünü anlatan son derece ağır bir yazı kaleme aldı ve ertesi günü yayınlanması için telefonla gazetesine geçti. Yazı, şu cümlelerle sona eriyordu:

Hamdullah Suphi Türk Ocakları'nı kendi evi sanıyor. Bu kurumu kendi kazanç ve ünü için bir basamak olarak kullanıyor. Atatürk'ün olumlu milliyetçiliğine aykırı olarak burada hâlâ gençlere Turancılığı aşılama devam ediyor. Modası geçmiş bir fikrin bu sahte peygamberinin maskesini çıkarmak zamanı gelmedi mi?¹⁵

Venizelos Türkiye'yi 27 Ekim-1 Kasım 1930 tarihleri arasında ziyaret etmişti. Bu ziyaretten ve Zekeriya'nın yazısından beş aya yakın bir süre sonra 24 Mart 1931 tarihinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Türk Ocakları'nın Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleştirilmesine karar verecek, 10 Nisan 1931'de toplanan olağanüstü kongresinde, kurum tüm mal varlığıyla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilecekti.

Zekeriya bu gelişmeyi *Son Posta*'da yayımladığı zehir zemberek Hamdullah Suphi eleştirisine bağlamış ve sonucu memnuniyetle karşılamıştı:

Böylece Türk Ocağı'ndaki olayı öğrenen Atatürk, birkaç ay sonra dar milliyetçiliğin ve Turancılığın kaynağı olan bu kuruluşu kapattı ve yerine Halkevleri'ni kurdu.

Hamdullah Suphi işlediği suçun cezasını çekmişti. Ayakları altındaki dünya çöküvermişti. Ondan sonra da uzun süre bunalımlar geçirdi ve bir daha kendisini toparlayamadı. Çünkü Türk Ocakları'yla beraber her şeyini yitirmiş oluyordu.¹⁶

Türk Ocakları başkanını Mustafa Kemal'in gözünden düşüren Zekeriya'nın yazısı mıydı yoksa siyaseten devrini tamamlamış olması mıydı kestirmek zor.

Hamdullah Suphi, 23 Nisan 1920'den itibaren ilk üç döneminde milletvekili olarak yer aldığı TBMM'ye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından bir daha aday gösterilmedi. Romanya'ya Büyükelçi olarak atandı ve uzun yıllar Bükreş'te yaşadı. Aradan on üç yıl geçtikten sonra, İsmet İnönü'nün tek parti döneminde ülkesine yeniden döndü ve milletvekili seçilip, parlamento'ya girebildi.

Henüz bilmiyordu ama bizzat Zekeriya da yaklaşan fırtınadan habersiz, riskli sulara yol almaya çalışıyordu.

15 A.g.e., s. 181-182.

16 A.g.e., s. 182.

1930 YEREL SEÇİMLERİNDE SABİHA İSTANBUL'DAN BAĞIMSIZ ADAY OLUYOR

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, muhalefet partisi olarak bizzat kurdurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ardından demokrasi hamlelerine devam ediyordu: Bu yeni hamleye göre bir yerel seçim düzenlenmeli ve halk kendisini yönetecek kişileri bizzat seçmeliydi.

Yerel seçim, aynı zamanda kadınların seçme ve seçilme hakkını kullanacakları ilk seçim olarak tarihe geçecekti. Böylece, Cumhuriyet tarihinin ilk çok partili yerel seçiminin 1930 Ekim'inde yapılması kararlaştırıldı.

Son Posta'da yazması Zekeriya'nın ortakları tarafından engellenen Sabiha, bu boşluğu zaten "serbest çalışmalarla" doldurmak niyetindeydi. Hükümetin yerel seçim düzenleyeceğini ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıdığını öğrenir öğrenmez, İstanbul belediye meclisine aday olmaya karar verdi. Bu ilk yerel seçimde belediye başkanları değil, onları denetlemesi amaçlanan meclisler seçiliyordu çünkü. Sabiha, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçimde kıyasıya kapışacağını öngördüğü için bu girdaba kapılmak istemedi. Onun siyasi fikirleriyle bu partilerin fikirleri hiç örtüşmüyordu zaten. Seçime bağımsız aday olarak katılmaya karar verdi.

İstanbul Belediye Meclisi seçimine neden bağımsız aday olarak katılacağını, seçim öncesinde yayınladığı program broşüründe net bir ifadeyle açıkladı:

Ben namzetliğimi ne Cümhuriyet Halk Fırkası ne de Serbest Cümhuriyet Fırkası namına koyuyorum. Müstakil¹⁷ olarak İstanbul şehrinin ekseriyet nüfusunu teşkil eden amele, şehir hududu dahilindeki fakir köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk namına koyuyorum. Tahakkukuna¹⁸ çalışacağım en birinci şey fakir halkın reyini, otoritesini, iktisadi ve içtimai¹⁹ haklarını müdafaadır.²⁰

Toplam 22 sayfadan oluşan broşürün devamında Sabiha, programını maddeler halinde özetledi. Bugünkü belediyelerin bile pek çok açıdan örnek alması gereken bir program sunuyordu:

- 1- İçtimai bir tetkik ile İstanbul şehrinin, ihtiyaçlarının tespit ve tasnifi.
- 2- Şehreminin²¹ ve umum belediye memurlarının müntehap²² olması.

17 Bağımsız.

18 Gerçekleştirmeye.

19 Toplumsal.

20 Sabiha Zekeriya, *Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum*, İstanbul Resimli Ay Matbaası, 1930, s. 3.

21 Belediye başkanının.

22 Seçilmiş.

3- Menafii umumiyyeye hadim müesseselerin beledileştirilmesi.²³ Su, süt, vesaitinakliye,²⁴ elektrik, havagazı, telefon gibi umurun menfaatine hadim²⁵ müessese imtiyazlarının lağvile²⁶ belediyelere devri. Ecnebî kumpanyalarla mücadele.

4- Halkın içtimai²⁷ menfaatlarını ve haklarını müdafa etmek. Her şeyden evvel içtimai sigorta ve teşkilât: Amele çocukları için bakım evleri, iş bulma daireleri, ucuz aşhaneler, işçi pansiyonları, meccan²⁸ hastaneler, köylü evleri, fakir halk için mesken, ihtiyar evleri, metruk²⁹ çocuk evleri, şikâyet büroları tesisi.

5- Neşriyat: Belediyenin her sene icraatının bir broşürle halka bildirilmesi, umumi sıhhat hakkında broşürler neşri, konferans, seyyar ve sabit sıhhat sergileri teşkili, halkı tenvir.³⁰

6- Halkın iktisadi menfaatlarının müdafaası.

A- Havayici zaruriye³¹ ve ev kiralari üzerine narh vazı.³²

B- Beledi kooperatifler açılması.

C- Belediye vergisinin fakir halktan kaldırılması.

D- Kantarların teftiş ve mühürlenmesi.

E- Mesai kanununun meclisten geçmesi:

Sekiz saat mesai, kazalara karşı sigorta, ücretli hafta tatili, kazalarda tazminat, hamile kadınların çalıştırılmaması, iş bulma daireleri tesisi, küçük çocukların sayının men'i,³³ çalışacak çocuklara belediyeden vesika verilmesi, çocuklara ve işçiye ait mesai kanununun meclisten geçirilmesi ve müdafaası. Evlerdeki havagazı, su, elektrik ve sair saatlerin yalnız kumpanyalar tarafından değil, belediye tarafından da muayenesi.

7- Sıhhi ihtiyaçların müdafaası:

Her eve kullanılacak su isalesi, içilecek suların bakteriyolojik muayene-ye tabi tutulması, fennî tevziat,³⁴ ısterize süt, teşviş edilmemiş³⁵ gıda temini, meccani hamamlar, hastane, klinik, şehrin muayyen yerlerinde, bilhassa fakir mahallelerde sıhhat istasyonları, fakir hastalıklı çocuklar için nekahata-

23 Kamu yararı için çalışan kuruluşların belediyeleştirilmesi.

24 Toplu taşıma araçları.

25 Hizmet eden.

26 Hükümsüz kılınarak.

27 Sosyal.

28 Ücretsiz.

29 Terk edilmiş, kimsesiz.

30 Aydınlatma.

31 Temel ihtiyaç maddeleri.

32 Fiyat sınırlaması getirilmesi.

33 Sömürülmesinin engellenmesi.

34 Bilimsel dağıtım.

35 Bozulmamış, karıştırılmamış.

neler, açık hava mektepleri, sanatoryomlar açılması, evlerin sıhhi teftişe tabi tutulması, çöplerin evlerde kapalı tenekeler derununda³⁶ muhafaza edilmesi, geceleri ve üstü kapalı olarak her gün nakli, verem, sıtma gibi salgın hastalıklarla mücadele.

8- Şehir tiyatroları, at yarışları ve seyyahatler için yapılacak fazla mesarının önüne geçmek.

9- Bütçenin ihtiyaca göre tesbiti. İmar siyasetinde yalnız göze çarpan yerlerin değil, en muhtaç yerlerin imarını tercih. Sonra fakir halkın ekseriyetle oturdukları semtlerin imarı.³⁷

Seçmenlere değil 1930 Türkiye'sinin, bugünün Türkiye'sinin bile hâlâ ulaşmadığı ölçüde sosyal adaletçi bir program sunan Sabiha, broşürün programı daha geniş şekilde ele aldığı ikinci bölümünde de seçmenlere "esas patronun" halk olduğunu anlatmaya çalıştı:

Bu memleketin çocuklarına öğretecek en birinci şey, bu şehrin, bu toprakların bizim olduğudur. Hükümetler, belediye reisi ve meclisleri ancak bizim intihabımızla³⁸ mevkie getirdiğimiz bizim adamlarımızdır. Devlet otoritesinin fevkinde³⁹ bizim otoritemiz, bu memleketin müstahsil⁴⁰ halkının otoritesi vardır.⁴¹

Sabiha çiçeği burnunda Cumhuriyet vatandaşlarına henüz tanışmadıkları demokrasilerde devletin patron ya da baba değil ancak hizmetli sayılabileceğini anlatmaya çalışıyordu. Halk en büyük otoritenin kendisi olduğunu algılamalı ve ona göre davranmalıydı.

O çok umutluydu ancak dönemin siyasetçileri için otoriteden vazgeçmenin lâfı bile edilemezdi.

ÇOK PARTİLİ YAŞAM 97 GÜNDE BİTİYOR

Başlangıçta Mustafa Kemal'in güven duyduğu kişilerin, onun istek ve desteğiyle katıldığı Serbest Cumhuriyet Fırkası, birkaç ay içinde liberal görüşlü kişilerin toplandığı, devletçiliğe karşı hür teşebbüs ve yabancı sermayenin savunulduğu bir parti haline geldi. Başbakan İsmet İnönü ile yıldızı barışma-

36 İçinde.

37 Sabiha Zekeriya, *Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum*, İstanbul Resimli Ay Matbaası, 1930, s. 4-7.

38 Seçimimizle.

39 Üstünde.

40 Üreten.

41 Sabiha Zekeriya, *a.g.e.*, s. 8.

yan Cumhuriyet Halk Fırkalı bazı politikacılar da çareyi muhalefet partisine geçmekte bulmuştu. Parti, halktan ve çok partili demokrasi yanlısı aydınlarından da büyük ilgi görüyordu.

Parti başkanı Ali Fethi Bey'in 4 Eylül 1930 tarihinde ulaştığı İzmir'de, karşılayıcıların yarattığı izdiham, gördüğü büyük rağbet, hele 7 Eylül Pazar gününü yaptığı konuşmayı elli bin kişiyi aşkın coşkulu bir kalabalığın izlemesi; iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hazmedemeyeceği kadar büyük bir başarıydı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, iktidarın tüm hukuk dışı engelleme girişimlerine karşı başarılı geçen propaganda çalışmaları ardından yapılan yerel seçimlerde, beklentinin aksine belediyelerin çoğunu Cumhuriyet Halk Fırkası kazandı.

Seçimler neredeyse iki haftaya yayılan sürede sandıklar taşınarak yapıldığı için yerel yetkililerin her tür müdahale ve provokasyonuna açık bir ortam yaratmıştı. Kaymakamdan vali ve polis müdürlerine, hükümete bağlı tüm zevat Serbest Cumhuriyet Fırkası destekçilerini kaçırmak ve yıldırma için her fırsatı kullanmıştı.

Sabiha'ya gelince o da bu hengâmeden payını almış, demokrasiyi kitlelere tanıtmak ve sevdirmek için hazırladığı programa ve yayınladığı broşüre rağmen İstanbul Belediye Meclisi'ne seçilememişti.

Günün koşullarının bir serbest seçim için ne denli uygunsuz olduğu, 1930 yerel seçimlerini araştıran bir üniversite tezinde şu cümlelerle özetleniyordu:

Seçimler esnasında olan olayların ve yapılan şikâyetlerin, büyük çoğunlukla valiler ve milletvekilleri tarafından yönlendirilen devlet güçlerinin, jandarma ve polislerin müdahalesi ve engellemeleri, seçim heyetlerine baskı kurarak istedikleri sonucu almak için usulsüz, seçime aykırı uygulamalar içine girmeleri şeklinde özetlenebilir. Bu konuda parti yönetimi kadar, hükümetin İçişleri bakanının da büyük etkileri ağırlığını hissettirmiştir.⁴²

Bu seçimler iktidarı elinde tutan partilerin devlet kuvvetlerini karşı parti ve halk üzerine ne kadar tereddütsüz ve ölçsüz saldırtabileceğinin örneklemesi olmuş, bu seçimler gibi siyasî mücadelelerin yalnız başkalarının hürriyetlerine, şereflerine, canlarına, haklarına saygı duymayı bilen bir yönetim altında, devlet görevlilerinin tarafsız hareket edebilme bilincini taşıyabildikleri toplum şartlarında yapılabileceği anlaşılmıştır.⁴³

Tüm yaşananlar, raporlar ve şikâyetlerin ardından yerel seçim sonuçlarını hiç inandırıcı bulmayan Serbest Cumhuriyet Fırkası başkanı Ali Fethi Bey,

42 Hikmet Çolak, *1930 Belediye Seçimleri*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 133.

43 Hikmet Çolak, *a.g.e.*, s. 178.

15 Kasım 1930 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada iktidarı seçimlerde yolsuzluk yapmakla suçladı.

16 Kasım akşamı Ali Fethi Bey, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i bir kez daha ziyaret etti. Onunla görüştüktan sonra partili milletvekilleriyle bir araya geldi ve ertesi günü İçişleri Bakanlığı'na verilmek üzere partilerinin feshe dildiğini bildiren bir yazı hazırladılar.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci legal muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası da, kuruluşundan 97 gün sonra 17 Kasım 1930 tarihinde kapatılmış oldu.

ZEKERİYA YENİDEN HAPSE DÜŞÜYOR

Parti kapatılmıştı ama *Son Posta*, yumuşama ve demokrasi ortamı sanki sürüyormuş gibi iddialı yayıncılığa devam etti ve Anadolu'da en çok satan gazete haline geldi.

Her dönemde olduğu gibi o dönemde de özel sermaye alabildiğine destekleniyor, devlet eliyle yerli kapitalist yaratma çabaları devam ediyordu. *Son Posta* gazetesi ve Zekeriya bu politikaya şiddetle karşı çıkıyordu ve hedeflerinde Alpullu şeker şirketi vardı.

Türkiye'nin ilk şeker fabrikası, 26 Kasım 1926'da Kırklareli'nin Alpullu kasabasında faaliyete geçmişti. Fabrikanın ürettiği şeker, yüksek kâr marjı uygulanarak 70 kuruştan satılıyordu. Üretim talebe yetmediği için devlet yurtdışından kilosu 36 kuruşa şeker ithal ediyordu. 36 kuruşa ithal edilen şeker Alpullu'yu desteklemek için yine 70 kuruştan halka satılıyordu. *Son Posta* gazetesi işte bu uygulamaya savaş ilan etti:

(...) Özellikle devletin özel sermaye sahiplerine ve özel teşebbüse destek olmalarını sertçe eleştiriyorduk. Bu arada özel sermaye ile kurulmakta olan şeker şirketlerinin halkı nasıl soyduklarını, devlet yardımıyla palazlanmış özel teşebbüslerin halkın zararına çalıştıklarını rakamlarla gösteriyorduk.

(...) Kapitalistler, bizim bu yoldaki yayınlarımıza dayanamadılar. Bir yandan gazeteleriyle bizim yayınlarımızı baltalamaya çalıştılar, bir yandan da Alpullu şirketi sahipleri Hayri İpar ve Şakir Kesebir mahkemeye başvurarak bizden davacı oldular. Kendilerine hakaret edildiğini öne sürdüler. Çünkü verdiğimiz rakamları, yayınladığımız belgeleri yalanlayacak durumda değillerdi. Yazının sahibi olarak benim ve gazetenin sorumlu müdürü olarak Selim Ragıp'ın mahkûmiyetimiz isteniliyordu.⁴⁴

44 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 176-177.

Davacılardan Şakir Kesebir, 21 Ocak 1928-29 Mayıs 1929 tarihleri arasında Ticaret Bakanlığı yapmıştı ve Edirne milletvekiliydi.

Sabiha da eşi Zekeriya'nın suçsuz yere bir kez daha hâkim karşısına çıkmasından son derece rahatsız olmuştu. Böylesine saçma bir davanın dönemin yasalarındaki tutarsızlıklar yüzünden açılabilirdiği kanısındaydı:

1930'larda, Serbest fırka kurulduğu günlerde, özel teşebbüse serbestlik vermek, bunları devlet kontrolünden kurtarmak eğilimi arttı. Sermaye terakümü⁴⁵ nispeten hızlandı. Aynı zamanda özel teşebbüsün himmetiyle⁴⁶ Trakya'da Alpullu adlı bir şeker fabrikası kurulmuştu. Bu fabrikanın sahipleri Hayri İpar ve Ticaret Bakanı Şakir Kesebir, şeker imtiyazını⁴⁷ adeta ellerine aldı. Dışarıdan 36 kuruşa getirdikleri şekeri 70 kuruşa satıyor, ihtikâr⁴⁸ yapıyorlardı.

Son Posta gazetesi, şeker ihtikârına karşı bir kampanya açtı. Hayri İpar'ın yaptığı yolsuzlukları delilleriyle ortaya koydu. Hayri İpar, ticari itibarını kırmak, haysiyet ve şerefini zedelemek suçuyla Zekeriya'yı yazının sahibi, Selim Ragıp'ı da mesul müdür olarak mahkemeye verdi.

O zamanki kanunlara göre, bir adamın hırsızlığı, ihtikârı delillerle ispat edilse dahi hırsızın adını ve yaptığı hırsızlığın niteliğini gazetelerde yayımlamak yasaktı. İhtikâr yapanlara karşı halkın menfaati savunulamazdı.⁴⁹

Mahkeme sonucunda Zekeriya ve Selim Ragıp üçer yıl hapse mahkûm oldu. Temyize gidildi ve Yargıtay kararı bozdu. Tekrar yargıldılar ve mahkeme bu kez onların beraatına karar verdi. Savcı temyize başvurdu ve Yargıtay kararı bir kez daha bozdu. Yeniden yargıldılar ve tekrar üçer yıl hapse mahkûm edildiler ve bu kez karar değişmedi. Zekeriya mahkemenin bu akıl almaz kararsızlığının altında, "Ankara ne der acaba?" kaygısının yattığı kanısındaydı:

O tarihlerde adalet bağımsız değildi. Gazeteciler mahkemeye düştükleri zaman yargıçlar Ankara'ya bakarlardı. Kanunları Ankara'nın emir ya da dileğine göre yorumlar, ona göre ceza verirlerdi. Bize ceza veren Yargıç Ankara'nın hakkımızda ne düşündüğünü anlayamamıştı. Onun için verdiği kararı birkaç defa değiştirmek zorunda kalmıştı.⁵⁰

Haklarındaki ceza kesinleşince Zekeriya ve Selim Ragıp (Emeç), Sultanahmet'teki İstanbul Hapishanesi'ne götürüldü. Bugün otel olan eski Sultanah-

45 Birikimi.

46 Yardımıyla.

47 Tekelini.

48 Vurgunculuk.

49 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 163.

50 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 177.

met Cezaevi'nden çok daha harap haldeki bu hapishane İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümünde yer alıyordu. Geçmişte "Mehterhane" olarak kullanılmış, 1831 yılında hapishaneye çevrilmişti.

Hapishane haraptı, mahkûmlar sefalet içindeydi ama Zekeriya ve Selim Ragıp'a ummadıkları kadar iyi davranıldı:

İçerde binlerce mahpus vardı. Fakat hapishane müdürü ve hapishane doktorları bizi bir misafir gibi karşıladılar. Bizi mahpusların bulunduğu koğuşlara sokmak istemediler. Hapishane binasının arkasındaki bahçede bekçiler için yapılmış bir kulübeyi bize verdiler. Her türlü rahatımızı sağlamak için de ellerinden geleni yapmaktan çekinmediler. Doktorlar da odalarını bize verdiler. Gündüzleri burada oturur, burada gazetemizin yazılarını hazırlar, ziyaretçilerimizi kabul ederdik. Akşam da kulübemize çekilir, bahçemizde oturur ve yemek yerdik.⁵¹

İki gazeteci ortak, cezaevinde beklemedikleri kadar iyi koşullarda barınsalar da özgürlükleri haksız yere ellerinden alınmıştı.

Zekeriya'nın hapse girmesi aile yaşamını da derinden etkilemişti ancak sekiz yaşındaki Yıldız'ın durumu hepsinden zordu:

Ben o zaman ilkokulda okuyordum. "Yıldız'ın babası hapishanededir" lafı bütün okula yayılmıştı. Ben babamın kötü bir iş yapmadığını biliyor, ama bunu çocuklara anlatamıyor çok sıkılıyordum.

Her hafta sonu, babamı hapishanede ziyarete giderdik. Selim Ragıp'la ikisine, bahçe üzerinde bir küçük oda verilmişti. Burada yazı yazabilecekleri bir masa ve bir küçük kitaplık da vardı. Hapishane odasına pek benzemezdi.

(...) Hapishane koşullarının kötü olduğu söylenemez. Burada okuma yazma imkânı buluyordu. Sürekli misafir kabul ediyorlar, yemeklerini Pandeli lokantasından⁵² getiriyorlardı. Bazen de adi mahkûmlardan bir aşçı gelip, onlara mangalda pelemeç⁵³ pişiriyordu. Babam buna bayılıyordu.⁵⁴

Zekeriya hapis cezasını çekerken ailesi, Kadıköy'ün Moda semtinin Şair Nefi Sokağı'ndaki görkemli kira evinden çıkıp, aynı semtteki daha mütevazı iki katlı ahşap bir eve taşınmıştı. Zekeriya'nın yokluğunda Sabiha'nın abisi

51 Zekeriya Sertel, *a.g.e.*, s. 177-178.

52 Niğde Rumlarından Pandeli Çobanoğlu'nun Eminönü'ndeki hamallar için açtığı ancak kısa sürede aydınların uğrak yeri haline gelen ünlü lokantası. 1930'larda Eminönü Yağcılar İskelesi'ndeki üç katlı ahşap binada yer alan lokanta, 6-7 Eylül 1955 pogromunda yağmalanınca, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, Eminönü Mısır Çarşısı'nın üst katını Pandeli'ye tahsis ediyor. Pandeli lokantası bugün Yunanistan'da yaşayan torun Sofia Çobanoğlu'nun onayıyla başkaları tarafından işletiliyor.

53 Peremeç: El açması hamura kıyma konularak yapılan bir tür börek.

54 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 185-186.

Zekeriya ve Selim Ragıp Emeç hücrelerinde kâğıt oynuyor.

Neşet (Deriş) Bey onlarla daha yakından ilgilenmeye başlamıştı. Sık sık gelip gidiyor, bazı akşamlar onlarda kalıyordu. Bir süre sonra Zekeriya da haptisten izinli çıkıp eve gelmeye başladı. Bu gelişmeyi memnuniyetle karşılayanlardan biri de küçük Yıldız'dı:

(...) Bir süre sonra babam hafta sonlarında eve gelmeye başladı. Dışçıye gitmek bahanesiyle hapishaneden çıkıyor, jandarmasıyla beraber, dışçıden sonra eve geliyordu. Öğle yemeğini beraber yiyorduk, sonra gene jandarmasıyla hapishaneye dönüyordu.⁵⁵

Hapishane yaşamı hayli kolay ve rahat geçiyormuş gibi görünse de, işlemediği bir suç yüzünden özgürlüğünün elinden alınması, yapmak istediği pek çok şeyi yapma olanağını yitirmesi, özellikle gönül verdiği gazetecilik mesleğinden uzak kalması, henüz kırklı yaşların başını süren Zekeriya için kabul edilemez bir durumdu. Sinirleri çok bozuktur. Bu durumdan en çok çocukları Sevim ve Yıldız etkileniyordu:

Eve yaptığı ziyaretlerde ne kadar sinirli olduğunu görüyorduk. Bir haklı dava için, aynı zamanda bir hiç için hapse girmek onu deli ediyordu. Demokrasiye, özgürlüklere inanmış bir insan olduğu için, düşünce özgürlüğüne aykırı

55 A.g.e., s. 186.

rı bu cezaya tepkileri şiddetliydi. Babam zaten çabuk kızan, köpüren bir insandı. Patlamasının ardından sinirleri yatışır ve sükûnet bulurdu. Eve yemeğe geldiği bir gün, ablam Sevim'i, yemeğe ellerini yıkamadan geldiği için sofradan kovduğunu hiç unutmuyorum. Tabii babamın hiddetinin acısı bizden başka kimden çıkabilirdi.⁵⁶

Velhasıl, aile hayatımız çok iyi bir düzen içinde değildi. Annem, her zaman ki gibi, bütün bunlara cesaretle katlanıyor, durmadan çalışıyordu. Gündüzleri ansiklopedide çalışıyor, geceleri çeviriler yapıyordu.⁵⁷

Zekeriya'nın hapse düşmesinin ardından *Son Posta* gazetesinin yanı sıra bir de ansiklopedi kalmıştı ortada: Cumhuriyet tarihinin ilk genel ansiklopedisi...

SABIHA ANSİKLOPEDİ ÇIKARIYOR, ÇOCUK YUVASI KURUYOR VE YILDIZ “DÖNMELİK NEDİR” DİYE SORUYOR

Hapse düşen Zekeriya ve Selim Ragıp, ortakları Ali Ekrem (Uşaklıgil) ve Halil Lütfi'nin (Dördüncü) yönetiminde devam eden *Son Posta* gazetesine en azından kendi yazılarını yazıp göndererek katkıda bulunabiliyorlardı. Ancak, Zekeriya'nın başlattığı bir çalışma daha vardı ki, o kaçınılmaz olarak Sabiha'nın eline kalmıştı: *Hayat Ansiklopedisi*.

Zekeriya *Son Posta* gazetesiyle birlikte ansiklopedi alanına da el atmıştı. *Cumhuriyet* gazetesi, sahibi Yunus Nadi Bey'le birlikte Cumhuriyet döneminin ilk ansiklopedisini hazırlamaya karar vermiş ve bu çalışmayı çok ciddiye aldıkları için dönemin en önemli bilim insanlarından bir ekip oluşturmuşlardı: *Hayat Ansiklopedisi* adını verdikleri ansiklopedinin coğrafya ile ilgili maddelerini Faik Sabri,⁵⁸ tarihle ilgili maddelerini Mehmet Samih,⁵⁹ fen alanına ilişkin maddelerini ise Türkiye'nin matematik ve fizik alanındaki en önemli isimlerinden Salih Murat⁶⁰ hazırlıyordu.

56 A.g.e., s. 186.

57 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 166.

58 Prof. Dr. Faik Sabri Duran (1882-1943): 1912 yılında Paris-Sorbonne Üniversitesi'nde eğitimini tamamladı. Özellikle eşsiz atlaslarıyla tanınan cumhuriyet döneminin en önemli coğrafyacılarındandır.

59 Mehmet Samih Fethi (1886-1939): Tarihçi, şair, eğitimci. Öğretmenliğin yanı sıra kaymakamlık ve milletvekilliği de yaptı. Cem Sultan, Hürrem Sultan, Safiye Sultan, Cengiz Han gibi önemli tarihi kişiliklerden yola çıkarak tam 34 tarihi roman yazdı. Kitaplarının bir bölümünde M. Turhan Tan imzasını kullandı. Kimi yazı ve şiirlerini de Bedrettin Yılmaz, Halil Rüştü gibi takma adlarla yayınladı.

60 Ord. Prof. Dr. Salih Murat Uzdilek (1891-1967): Fizik, matematik, mekanik ve müzikoloji

Zekeriya'nın hapse düşmesiyle birlikte, *Hayat Ansiklopedisi* çalışması baş-sız kalmıştı. Ortağı Yunus Nadi Bey, *Cumhuriyet* gazetesine ek olarak; 23 Nisan 1920-15 Aralık 1943 tarihleri arasındaki ilk altı dönemi boyunca TBMM'de milletvekili olarak yer aldığı için ansiklopedi yönetimine ayıracak vakti zaten yoktu. İş, ister istemez Sabiha'ya kaldı:

Zekeriya bu sıralarda Yunus Nadi beyle beraber *Hayat Ansiklopedisi*'ni yayımlıyordu. Hapse girince *Hayat Ansiklopedisi*'ni çıkarma işi bana kalmıştı. Ansiklopedinin bütün işleri organize edilmişti. Ben ancak teknik işlere bakıyordum. Gündüzleri ansiklopedide çalışıyor, geceleri Marksist eserlerin tercümesine devam ediyordum. Halkla ilgim kesilmişti. Onların günlük dertleri, sosyal meseleleriyle uğraşmaktan uzak kalmıştım. *Resimli Ay*'daki mücadele hayatına hasret çekiyordum.⁶¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel ansiklopedisi olan 10 ciltlik *Hayat Ansiklopedisi*, tam dört yılda tamamlandı.

Sabiha kendi deyimiyle “işsiz” kaldığı ancak pek çok farklı konuyla uğraştığı dönemde her zaman önem verdiği çocuklar ve çocuk eğitimiyle de yakından ilgilendi. Siyasi kitapların yanı sıra İngilizceden *İkizler* adlı bir dizi kitabı da Türkçeye çevirdi. Kitaplar farklı ülkelerin ikiz çocuklarının hikâyeleriyle o ülkelerin yaşam biçim ve geleneklerini anlatıyordu.

Çocuklara ve eğitime duyduğu ilgi onu çocuk yuvası açmaya kadar götürdü. Bu amaçla ailecek bir kez daha ev değiştirdiler. Sabiha Kadıköy merkezinde, bir Rum kilisesinin karşısındaki büyük binayı kiraladı. Evin giriş katındaki geniş salonu çocuk yuvası için ayırdı. Üst katta ise –Zekeriya hâlâ hapiste olduğu için– annesi Atiye Hanım, kızları ve kendisi oturacaktı. Giriş katındaki çocuk yuvasına, çocukların boyutlarına uygun küçük masa ve iskemleler yaptırdı, onları sevimli hayvan resimleriyle bezeyip renklendirdi. Küçük kızı Yıldız hâlâ çocuktu ve bu girişimin en meraklı tanığıydı:

(...) Ben bile ilkokulun son sınıfında olduğum halde bayılıyordum bu resimlere, salon oyuncak doluydu. Bütün bunlar o zaman için yeniydi. Çocuklar için bir cennetti burası.

Annem yuvanın müdiresiydi, Selma hanım adında bir de öğretmen tutmuştu. Selma hanım çocukları iyi idare ediyordu. Bir gün, Selma hanım izne gidince, çocuklar anneme kalmış. Annem onları idare edememiş. Onun yumuşak sözleri, tatlı tebessümüyle çocuklara söz dinletmek mümkün olmamış. Çocuklar her istediklerini yapmışlar, iyice azıp birbirleriyle kavgaya tu-

alanlarında çalıştı. Cumhuriyet döneminin en önemli bilim insanlarından biriydi. İTÜ Maden Fakültesi'nin, Türk Matematik ve Türk Fizik derneklerinin kurucuları arasında yer aldı.

61 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 164.

tuşmuşlar, iskemleleri devirmişler vs. Selma hanım dönünce, çocuklara sormuş: “Siz, ben yokken niye yaramazlık yaptınız?” Çocuklar cevap vermişler: “Biz yaramazlık yapmadık. Müdire hanım yaramazlık yaptı.”

Annemin, tatlılıkla, iknaya disiplin metodu bize söküyordu, çünkü bizi öyle yetiştirmişti. Ama, değişik ailelerden gelen, sıkı disipline hatta kötüğe alışık çocuklara bu metodu uygulamak zordu. Bu da bir deneme olmuştu annem için.⁶²

Küçük Yıldız tam o sıralarda “Dönmelik” ile de tanışacaktı. Siyaset tarihi uzmanı Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan, dönmelikle nasıl tanıştığını, bu tanışıklıktan çok uzun yıllar sonra Yıldız Sertel’den bizzat dinlemişti:

(...) İlk ne zaman “dönme” olduğunu öğrendiğini sorduğumda, bana ilginç bir anısını anlattı. Bir gün okulda ona “dönme” demişler. Kulağına çarpan bu sözcüğün ne demek olduğunu anlamamış. Eve geldiğinde anneannesine sormuş. Anneannesi bir sandalyeye oturup onu da kucağına oturtmuş, başını okşamış: “Artık cumhuriyet ilan edildi, bunlar geride kaldı, bunun bir önemi yok” demiş.⁶³

Kayınvalidesi Atiye Hanım’ın dönmelikle ilgili bu yaklaşımı, dönme bir aileden gelen Sabiha ile evliliklerini anlatan Zekeriya’nın, “O günden sonra da bizim evlenmemiz Dönme toplumu arasında bir örnek oldu. Arkamızdan kız-erkek Türklerle evlenenler çoğaldı. Ve böylece Dönmelik kasti yıkılıp tarihe karıştı,”⁶⁴ ifadesiyle birebir örtüşüyordu. Ancak gerçeğin böyle olmadığı, Dönmeler Dönmeliklerini unutsa bile devletin asla unutmayacağı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında gayrimüslimlerin ve Dönmelerin mal varlıklarına el koymak için çıkarılan Varlık Vergisi’yle bir kez daha kanıtlanacaktı.

HAPİS BİTİYOR, SON POSTA ORTAKLARA KALİYOR, SOYADI KANUNUYLA BİRLİKTE SABİHA VE ZEKERİYA “SERTEL” OLUYOR

Zekeriya hapse gireli bir buçuk yıl geçmişti ki, genç Cumhuriyet onuncu yılına ulaştı. 26 Ekim 1933’te Cumhuriyet’in onuncu yılı şerefine ilan edilen genel afı yeniden özgürlüğüne kavuştu:

62 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 166.

63 Mehmet Öznur Alkan, “Yıldız Sertel’in Anıları ve Türkiye’deki Son Yıllarına Dair”, *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı, Mayıs 2019, s. 71.

64 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 71.

Hapishaneden, genel af üzerine, bir buçuk yıl yatarak çıktık. Çıktığım zaman sinirlerim bozulmuştu. Çalışacak durumda değildim. Dinlenmek için eşimle birlikte ufak bir Avrupa gezisi yaptım.⁶⁵

Sabiha ve Zekeriya dinlenmek için Macaristan'ın başkenti Budapeşte'ye gittiler. Oradaki bir termal otelde, siyasi baskı altında geçen zorlu yılların yükünden kurtulmaya çalıştılar.

Türkiye'ye dönüşlerinden bir süre sonra, *Son Posta* gazetesi ortakları arasında zaten var olan anlaşmazlık iyice su yüzüne çıktı. İki gazeteci ortak; Selim Ragıp (Emeç) ve Ali Ekrem (Uşaklıgil), gazete çıkarmak üzere Zekeriya ve Halil Lütfi'yle (Dördüncü) ilk kez bir araya geldiklerinde, fazla radikal ve solcu buldukları Sabiha'nın gazeteye yazı yazmamasını şart koşmuştu. İleri sürdükleri bu tuhaf şart, gazete çıkarmak uğruna kabul edilmişti. Aynı iki ortak bir buçuk yıllık hapis macerasının ardından şimdi Zekeriya'ya da müdahale etmek istiyordu. Artık onun yazılarını da aşırı buluyor, kuşkuyla karşıyor ve gazeteyi riske soktuğunu iddia ediyorlardı:

Ekrem Uşaklıgil ve Selim Ragıp Emeç benim ileri fikirleri savunmamı, kapitalistlere ve emperyalistlere hücum ederek Sovyet dostluğunu ileri sürmemi beğenmiyorlardı. Onlar fikir kavgası yapmak istemiyorlardı. Onlar sadece para kazanmak peşindeydiler. Gazete ise, artık tutunmuş, memlekete yayılmıştı. Gazeteyi tehlikeye düşüreceğini sandıkları atılğanlıkları gereksiz buluyorlardı. Bu anlaşmazlık günden güne büyüdü ve sonunda ayrılmamıza yol açtı. Tıpkı *Resimli Ay* işinde olduğu gibi burada da ortaklarım beni hazmedememişlerdi.⁶⁶

Uzun tartışmalar sonucunda ortaklığı bitirmeye karar verdiler. Matbaayı, teknik ve mali işleri çekip çeviren ortak Halil Lütfi (Dördüncü) de Zekeriya'dan yana tavır aldı:

Ayrıldık. Ortaklardan Halil Lütfi beni tuttu. O, tecrübeli bir idare ve iş adamı olarak kimin kendisine daha yararlı olacağını anlamıştı. Halil Lütfi ile birlikte gazetede ki payımızı aldık ve *Son Posta*'dan çekildik.⁶⁷

Zekeriya *Son Posta*'dan ayrılmıştı ancak ne o ne de arkadaşı Halil Lütfi gazetecilikten vazgeçmişti. Yeni fırsatlar kollamaya, ortak ve sermayedar aramaya başladılar. Üstelik bu kez Sabiha da çıkaracakları gazetede mutlaka yer almak istiyordu. Yeniden günlük yazılar yazmayı, okurlarıyla buluşmayı özlemişti.

65 A.g.e., s. 180.

66 A.g.e., s. 183.

67 A.g.e., s. 183.

O sıralarda İsviçre'den alınarak Türkiye'ye uyarlanan ve ilk maddesinde, "Her Türk öz adından başka soy adını da taşımağa mecburdur" yazan soyadı kanunu kabul edilip uygulamaya girdi.⁶⁸ 24 Kasım 1934'te TBMM'ye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı verilmesi teklif edildi ve teklif oybirliğiyle kabul edildi. 39 yaşındaki Sabiha'nın ve 44 yaşındaki Zekeriya'nın da artık bir soyadına sahip olması gerekiyordu.

Küçük Yıldız hayli ciddi bir sorun olan ortak soyadına karar verme tartışmalarının bir numaralı tanığıydı:

Babam bir gün eve geldi: "Bizim soyadı sorunu çözüldü, Moğol adını aldık," dedi.

Annem parladı: "Nasıl olur? Sen nasıl bana sormadan soyadı alırsın?"

"E, biz Moğoluz. Bütün aile hepimizin gözleri çekik. Muhakkak soyumuzda bir Moğolluk var."

Annem küplere biniyordu: "Amma da çirkin ad! Ben dünyada böyle bir ad taşıyamam. Ne biliyoruz, sizin soyunuzda ne var? Böyle kaba bir isim dünyada olmaz. Bu isim değiştirilemez mi?"⁶⁹

Sabiha çok kızmıştı. Uzun yıllar sonra, Sabiha'nın kızı Sevim'den olan en küçük torunu Tia'nın (Atiye), Sabiha'nın abisi Celâl'in torunu Nur Deriş'e anlattığına göre aslında her şey şakadan ibaretti. Zekeriya nüfus müdürlüğüne Moğol diye bir soyadı kaydettirmemişti.

Yıldız, şaka sona erip Sabiha sakinleştikten sonra aileyi gerçekten temsil edecek bir soyadını araştırdıklarını anımsıyordu:

Ondan sonra yeni isim arandı. Her ikisi de yazardılar. Her ikisinin yazıları da sertti. Bu görüşe dayanarak, "Sertel" soyadını almaya karar verdiler. Annemin bu tarihten sonra çıkan yazıları önce Sabiha Zekeriya Sertel, sonra da Sabiha Sertel imzasını taşımıştır.⁷⁰

Soyadı kanunu sadece Sertelleri değil, Sabiha'nın abileri Celâl ve Neşet'i de arayış içine sokmuştu. Onlar da ailelerini Selânik'ten bu yana temsil edecek bir soyadı bulmaya çalışıyordu. Torun Nur Deriş'e göre uygun soyadını almak, dedesi Celâl için çok zorlu bir uğraşa dönüşmüştü:

Babamın anlattıklarından aktarıyorum: Dedem Celâl'in ve Sabiha hanımın Selânik Mevlevihanesi'ndeki dedesi Derviş Ali nedeniyle biz Derviş Ali soyu olarak biliniyorduk. Celâl dedem de Derviş soyadını almaya karar veriyor. Ancak, Selânik'teki İttihatçılık döneminde de yeni kurulan cumhuri-

68 2525 sayılı Soyadı Kanunu, 21 Haziran 1934'te mecliste kabul edildi ve 2 Temmuz 1934'te *Resmî Gazete*'de yayınlandı.

69 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 174.

70 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 174.

Sabiha ve Zekeriya 1930'larda bir davette.

yet döneminde de iktidar çevrelerine çok yakın biri olduğu için, derhal tepki görüyor bu isim: “Aman nasıl olur Celâl bey, biz laik cumhuriyeti kurduk. Sen böyle dinî mana taşıyan bir soyadını nasıl alırsın? Kötü örnek olur. Biz böyle bir şeyi kendi içimizde yapmamalıyız. İnsanlara seçtiğimiz soyadlarıyla da örnek olacağız” diye itiraz ediyor iktidar çevreleri. Dedem de bu itirazları, “Ne alakası var? Biz Derviş Ali soyuyuz, böyle bilinen bir aileyiz. Benim Derviş soyadını almamdan doğal bir şey olamaz. Mevlevihane geleceğini canlandırmaya kalkışmayacağımı siz de biliyorsunuz” diye yanıtlıyor. Tartışmanın karşılıklı inatlaşmaya dönüştüğü anda “aklı evvel” biri araya girip, “Aman Celâl bey bu kadar ısrarcı olma, senin dediğin de, bizim dediğimiz de olsun, bir harfini atıver gitsin” diyor. Ve aile soyadımız hiçbir anlam ifade etmeyen Deriş oluyor.

Sabiha'nın abisi Celâl eski İttihatçı arkadaşlarının baskısıyla edindiği Deriş soyadıyla yetinmek istemedi. Derviş Ali soyunu en azından kendi adında temsil edebilmek için Celâl adına Derviş diye yeni bir ad ekleyip Celâl Derviş Deriş oldu. Yaşamı boyunca kartvizitlerinde, masasında, işyerinin kapısında adı hep Celâl Derviş Deriş diye yazıldı.

Sabiha ve Zekeriya'ya gelince, gerek siyaset gerekse sosyal alanda yazmaya alıştıkları sert yazıları Sertel soyadıyla imzalamaya başlayan çift, artık muhalefeti daha da yükseltmek ve eskisinden çok daha sert yazılar yazmak zorunda kalacaktı.

Dünya çok acı dolu bir dönemin eşiğindeydi çünkü: Tüm çabalarına karşın hayatını resim yaparak kazanmayı başaramayan Adolf Hitler, 1933'te başbakan olarak atanmış, aynı yılın Şubat ayı sonunda Almanya'nın meclis binası Reichstag kundaklanmış, 19 Ağustos 1934'te düzenlenen referandumda % 89,93 oranında oy alıp kendisini Almanya'nın Führeri (Lideri) ilan etmişti.

Tüm dünya bir kez daha dehşet dolu bir kan girdabına doğru hızla sürükleniyordu. İnsaniyet adına bu girdaba direnmeye çalışan Serteller, kısa süre sonra sert yazılarını yayımlayacak yepyeni bir platforma kavuşacaktı: *Tan* gazetesi.

ZEKERİYA SERTEL, HALİL LÜTFİ DÖRDÜNCÜ VE AHMET EMİN YALMAN, TAN GAZETESİNİ SATIN ALIYOR

O yıllarda İş Bankası, *Tan* adlı bir günlük gazete çıkartıyor ve doğru dürüst işletip satamadığı için zarar ediyordu. Banka gazeteyi bir an önce elden çıkarıp, yatırdığı parayı kurtarma peşindeydi. Sabiha gazetenin başarısızlığını, savunduğu liberal politikaların geçersizliğine bağlıyordu:

Bu gazete İş Bankası'nın yardımıyla çıkıyordu. Serbest Fırka zamanında hükümet, liberalizmi savunmak, gelişmekte olan burjuvazinin menfaatlerini korumak amacıyla bu gazeteyi çıkartıyordu. Celal Bayar, İş Bankası'nın başındaydı. O, Halk Partisi'nin yürüttüğü devletçilik politikasına kısmen karşıydı. Devletçiliği esas itibarıyla kabul ediyor; fakat bunun ticaret burjuvazisinin gelişmesine engel olmamasını, işlerine müdahale etmemesini, bunlara yardımcı olmasını istiyordu. *Tan* gazetesi bu emelle kurulmuştu.

(...) Fakat gazete halk tarafından sevilmedi, başarı kazanmadı. Zararına çıkan bu gazeteyi kapamak zorunda kaldılar: Matbaasını, teçhizatını, hatta adını satılığa çıkarmışlardı.⁷¹

Tüm tesisleri ve binasıyla birlikte hayli uygun bir bedelle satılacak olan *Tan* gazetesi, günlük gazete rüyası görenler için kaçırılmayacak kadar büyük bir fırsattı. Bu fırsatı ilk öğrenen gazeteci Ahmet Emin Yalman⁷² oldu: Ame-

71 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 164-165.

72 Ahmet Emin Yalman (1888-1972): Gazeteci-yazar. Hukuk Fakültesi'nin ardından New York'ta Columbia Üniversitesi'nde felsefe doktorası yaptı. İstanbul'a dönünce Ziya Gökalp'in yanında

rika'da eğitim gören ve o ülkeyle her daim gönül bağlarını sürdüren, tıpkı Sabiha gibi Selânik kökenli olup geçmişte çıkardığı *Vatan* gazetesiyle hür teşebbüs ve özel sermayeyi savunan Ahmet Emin Yalman.

1925 yılında pek çok kişi gibi saçma sapan gerekçelerle İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan, gazetesi kapatılıp Çorum'a sürgün gönderilen Ahmet Emin Yalman, yıllar sonra Atatürk'ten aldığı icazetle⁷³ yeniden mesleğe dönme şansı bulmuştu. Hayli makul bir bedelle satılığa çıkan *Tan* gazetesini almak onun için bulunmaz fırsattı:

İş Bankası Umum Müdürü Muammer Eriş bir gün beni çağırdı. Eğer bir şirket kurabilirsem, bu tesisleri, bina ve gazeteyle beraber çok uygun fiyat ve şartlarla ele geçirebileceğimi söyledi. Sonradan haber aldığımı göre Atatürk, benim gazetecilik mesleğine dönmeme izin verdikten sonra, *Tan* gazetesinin tesislerinin benim elime geçmesini, böylece mesleğimden uzak geçirdiğim hasret yılları için bir teselliye kavuşmamı ve memlekette objektif tenkitlerde bulunacak müstakil bir gazete çıkmasını istemiş, ona göre emirler vermişti. Böylece çok uygun ve emsalsiz şartlarla bir teklif yapılmasında onun nüfuz ve arzusu büyük rol oynamıştı. Uzun müzakerelerden sonra Muammer bey bina ve tesisler için iki yüz bin lira bedel üzerinde anlaştık. Bunun elli bin lirası peşin, geri kalanı sekiz yılda taksitlerle, faizsiz olarak ödenecekti.⁷⁴

Ortada büyük bir fırsat vardı ve koşullar çok uygundu ancak Ahmet Emin Yalman'ın hiç parası yoktu. Kısa süre önce *Kaynak* adlı haftalık bir gazete çıkarmış, elindeki tüm parayı oraya yatırmış ve başarısız olmuştu. Bu yüzden harıl harıl paralı ortak aramaya koyuldu.

Ahmet Emin'in arayışıyla; *Son Posta*'dan sermayelerini çekerek ayrılan Zekeriya ve Halil Lütfi'nin arayışı çakıştı. Her üçü de günlük gazete çıkarmak için yanıp tutuşuyordu. İş Bankası'nın *Tan* gazetesi, Zekeriya için de kaçırılmayacak bir fırsattı:

Tan gazetesi, satılığa çıkarılmıştı. İş Bankası'nca özel sermayeyi savunmak için kurulan bu gazete, halk tarafından beğenilmemiş, başarısızlığa uğramış-

sosyoloji asistanlığı yaptı. 1917'de *Vakit* gazetesini çıkardı ancak işgal sürecinde İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. 1923'te *Vatan* gazetesini çıkardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı desteklediği için 1925 yılında İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp Çorum'a sürüldü. Yalman, ilk yıllarında Demokrat Parti'yi destekledi. 1952 yılındaki bir Malatya gezisinde Hüseyin Üzmez adlı bir lise öğrencisi Ahmet Emin Yalman'ı silahla ağır yaraladı. 1950'lerin sonlarına doğru Yalman Demokrat Parti'nin uygulamalarını eleştirmeye başladı. 1959 yılında 15 ay hapse mahkûm oldu. 27 Mayıs darbesiyle serbest kaldıktan sonra, ABD'nin Kaliforniya ve Georgia Üniversite-si'nden Great Courage Award (Büyük Cesaret) ödülü aldı.

73 Ahmed Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3 (1922-1944), Yenilik Basımevi, 1970, s. 215-221.

74 Ahmed Emin Yalman, *a.g.e.*, s. 223.

tı. Zıyanla alışıyordu. Banka zararlı bir iş görmektense gazeteyi ve matbaayı satmayı daha kârlı bulmuştu. Bu fırsatı kaçırmak istemedik.⁷⁵

Zekeriya, Ahmet Emin ve Halil Lûtfi, bir şirket kurup gazeteye sahip olacaktı. Ancak ortakların koyacakları sermaye konusunda bir pürüz vardı. Ahmet Emin, *Tan* gazetesini satın alma fırsatını kendisinin yarattığını düşünerek sermaye koymadan ortak olma peşindeydi:

Doğrusu aranırsa, yarım milyonluk tesisleri, elli bin lira peşin, gerisi uzun yıllarda taksitlerle ödenmek üzere ele geçirmek fırsatını şirkete benim getirmem, gazetecilikte 29 yıllık başarılı tecrübelerimin yarattığı mevki ve itibarı da buna katmam suretiyle ben kendi payımı manevi değer bakımından fazlasıyla ödüyordum. Bunun dörtte bir sermaye payı diye kabul edilmesi ve ben-den hiçbir sermaye payı aranmaması çok yerinde olurdu. Böyle bir teklifi ileri sürmüş olsaydım, kabul edileceği de muhakkaktı. Fakat o zamanki kafamla ben gazeteciliği yüzde yüz bir idealizm işi diye kabul ediyordum. İdealliyi de her türlü maddi menfaati hor görmek ve itmek diye anlıyordum. Fazla olarak da ölçüsüzce iyimserdim. Bir an evvel gazeteciliğe kavuşmağa o kadar çıldırıyordum ki ortalıkta en küçük tereddüt bulunmaması için kendi rızamla, tam bir gaflet ve basiretsizlik içinde şu teklifi ileri sürdüm:

Kurulacak altmış bin liralık şirkette ben de on beş bin lira hisse sahibi olayım, bu hisse diğer ortakların sağlayacakları banka kredisiyle ödensin, bu da faiziyle beraber yıldan yıla şirketteki kâr payımdan kısım kısım karşılansın.⁷⁶

Ahmet Emin her ne kadar hiç sermaye payı vermeden ortak olma talebini dile getirmediğini söylese de Zekeriya aksini savunuyordu: Ahmet Emin'in sermaye koymadan ortak olmasına kesinlikle karşı çıkmıştı. Diğer ortakların onun yerine banka kredisi çekip, gelecekteki kâr payından taksitle kesmesi teklifi de aynı şekilde reddedildi. Zekeriya, Ahmet Emin'in kendisine düşen on beş bin lirayı bulmasını şart koşmuştu:

Fakat bu satın alma işi Ahmet Emin Yalman'ın foyasını meydana çıkardı. Ahmet Emin, payına düşen sermayeyi yatırmak istemiyordu. Şirkete sermaye koymadan girip ortak olmaya çalışıyordu. O, ilk hamlede toplu bir sermayeye ihtiyaç olmadığını sanmış ve işi böylece idare edebileceğini ummuştu. Kendisinden payına düşen sermayenin bütünü istenince, şaşırdı. Derhal gerekli yerlere başvurdu. Bazı banka müdürlerinden, ne yaptı etti, gerekli sermayeyi buldu. Buldu ama parayı veren bankalar ve başkaları ona bunu kara gözlerinin hatırı için vermemişlerdi. Daha başlangıçta Ahmet Emin ken-

75 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 185.

76 Ahmed Emin Yalman, *a.g.e.*, s. 224.

di özgürlüğünü satmıştı. Biz de ona göre tedbirli ve ihtiyatlı bulunmaya karar verdik.⁷⁷

Sonuçta üç ortak on beşer bin lira sermaye koydu, dördüncü ortak Ahmet Emin'in kardeşi Mehmed Rifat Yalman'dı, başka birkaç komanditer⁷⁸ ortakla birlikte sermayeyi altmış bine tamamladı. Elli bin lira İş Bankası'na peşinat olarak ödendi, kalan on bin lira da işletme sermayesi olarak ayrıldı.

Tan gazetesini birlikte satın almışlardı ancak Zekeriya'nın, Ahmet Emin hakkında bazı kuşkuları vardı:

Ben bir süre için gazeteye yazı yazmamayı daha uygun buldum. Durum anlaşıncaya dek ben kendimi ve meslek hayatımı tehlikeye atmak istemiyordum. O vakit Ahmet Emin'i yeteri kadar tanıımıyorduk. Karakteri hakkında bir fikrimiz yoktu. Eski bir gazeteciydi. İstiklâl Mahkemesi'nde korkarak Atatürk'e bir daha gazetecilik yapmayacağına söz vermiş ve meslekten uzaklaşmıştı. Uzun bir süre Babıâli'ye bile uğramamıştı. Yalnız ilk adımda bankalardan para dilemesi, şüphelerimizi oldukça kuvvetlendirmişti. Onun için gazetenin yazı işlerini yönetmeyi üzerime almakla yetindim, doğrudan doğruya imzalı veya imzasız yazı yazmaktan çekindim.

Zaten eski *Tan* gazetesinden miras aldığımız yazı arkadaşlarımız da beraber çalışabileceğim kimseler değildi. Bunlar İş Bankası için çalışmış, liberalizmi savunmuş yazarlardı. Fikir ve inanç bakımından aramızda hiçbir bağ yoktu. Bunlar içinde Burhan Felek, Fikret Âdil ve Eşref Şefik gazetenin köşe başlarını tutmuşlardı. Her gün fıkralar yazıyor, kendilerini yeni çevreye ve yeni patronlara uydurmaya çalışıyorlardı. Her üçü de eski Osmanlı tipi yazarlardı. Geçmişin adamlarıydılar. İleriyi göremiyorlardı.⁷⁹

Zekeriya'dan çok daha radikal bir çizgide yer alan Sabiha ise Ahmet Emin Yalman'ın varlığına ve gazetenin yazarlarına tümünden karşıydı:

Az sonra Amerikan emperyalizminin ajanı, eskiden Amerikan mandasını savunan Ahmet Emin Yalman da gazeteye ortak edildi. Zekeriya teknik işlerle uğraşüyor, başyazıları Ahmet Emin Yalman yazıyordu. Yani gazetenin politik cephesini o idare ediyordu. Ahmet Emin yazılarında Amerika'nın emperyalist olmadığını iddia ediyor, devletçiliğe karşı özel teşebbüsü savunuyordu. Her makalesinde "hayır ve şer" kuvvetlerinden söz açardı. "Hayır" kuvvetleri özel teşebbüsçüler, "şer" kuvvetleri "sol"lardı. Gazeteye (*Refii Cevat*) Ulunay gibi gericileri, Refik Halit (*Karay*) gibi halife taraftarlarını getirmişti.

77 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 185-186.

78 Komanditer ortak: Komandit şirketlerde sorumluluğu sınırlı olan ortaklar. Sorumluluğu sınırlanmayan ortaklar ise komandite olarak anılır.

79 Zekeriya Sertel, a.g.e., s. 186.

(...) *Tan* gazetesi bu ekiple, asma bahçeleriyle meşhur Babil Kulesi'ne benziyordu. Asma bahçelerinin bir katunda gericiler, bir katunda Burhan Felek gibi fanteziciler, bir katunda Ömer Rıza gibi koyu Müslümanlar, bir katunda ilericiler vardı. Ben bu şartlar içinde *Tan* gazetesine yazı yazmaya başladım. *Son Posta*'da bana karşı konan yazı yazma yasağı kalkmış, nisbi bir hürriyete kavuşmuştum.

Fikirlerimi yaymak için her imkândan faydalanmak taraflısıydım. Yazılarım, hükümetin sansüründen değil ama gazetenin yazı işleri müdürünün kontrolünden geçiyordu. Amerikan emperyalizminden söz açamazdım. Patronlara karşı işçileri savunamazdım. O devirde işçileri savunmak dahi komünistlik sayılıyordu.⁸⁰

Tabii kalp kalbe karşıydı: Ahmet Emin Yalman da Sabiha Sertel'in gazetesindeki varlığından ve yazılarından nefret ediyordu. Kontrol ondaydı. Yazdığı her satırın dikkatli bir incelemeden geçirilerek sansürlenmesini sağlıyordu:

Arkadaşlarıma danışmakla beraber, siyasi program bakımından sevk ve idare tamamıyla benim elimdeydi. "Gerçek demokrasi, her türlü yolsuzluğa karşı temizlik mücadelesi ve kırtasiyeciliğe⁸¹ karşı esaslı islâhat"⁸² hedeflerini içine alan programı arkadaşlarım aynen kabul etmişlerdi. Tek zorluk ve aksilik, New York'ta sosyal basiret ve yardım mektebinde tahsil görürken, komünizm mikrobuna nasılsa aşılana ve bunu bir taassup haline getirmiş olan Sabiha Zekeriya hanımın üçüncü sahifenin sağ tarafındaki sütunundan geliyordu. Bunu her gün yayından önce gözden geçirmek ve gazetenin komünizm aleyhindeki mesleğine uymayan her sözü ve imayı çıkarmak lâzımdı.⁸³

Yeni kadrosu ve yönetimiyle ilk sayısı 1 Ağustos 1936 tarihinde yayımlanan *Tan* gazetesi, Sabiha'nın dediği gibi her telden çalan eklektik bir içeriğe sahipti:

Başyazarlığını Ahmet Emin Yalman'ın yaptığı gazetenin üçüncü sayfasında Mehmet Zekeriya Sertel "Günün Meseleleri" başlığı altında yazılar yazarken, "Görüşler" başlığı altında Sabiha Sertel, "Felek" başlığı altında Burhan Felek, "Bugün" başlığı altında Ömer Rıza Doğrul yazmaktadır. Ayrıca gazetede yayımlanan hikâyeler Cevat Şakir ve Mahmut Yesari, röportajlar Suat Derviş ve Naci Sadullah, spor yazıları Eşref Şefik, romanlar Ziya Şakir tarafından yazılmaktadır. Halil Lütü Dördüncü ise gazetenin idari ve mali işlerine bakmaktadır.⁸⁴

80 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 165.

81 Bürokrasiye.

82 Düzeltme.

83 Ahmed Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3, 1970, s. 224-225.

84 Hülya Öztekin, *Tan Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 130-131.

Sabiha yine de bu tuhaf “Babil Kulesi’nde” çalışmakta kararlıydı. Çünkü, kendisinin de altını çizdiği gibi, fikirlerini yaymak için her imkândan yararlanmak istiyordu. Yazılarının, “Amerikan ajanı” olduğunu iddia ettiği Ahmet Emin tarafından sansürlenmesini bile sineye çekmişti.

Kuru gürültüye pabuç bırakmamayı kişilik özelliği haline getiren Sabiha’nın bu alışılmadık sükûnetine, o yılın Mart ayında ancak tek sayı basıp dağıtabildiği *Projektör* adlı derginin kaderi yol açmış olabilir miydi?

SABIHA PROJEKTÖR DERGİSİNİ NEREDEYSE TEK BAŞINA ÇIKARIYOR, DERGİ TOPLATILIP KAPATILIYOR

O tarihlerde Fransa’da *Voix Européenne*⁸⁵ adlı bir sol dergi yayınlanıyordu. Bir gün Sabiha’ya o dergiden Michel Loren imzalı bir mektup geldi:

Benden üç yazı istiyorlardı. Biri Türkiye’nin ekonomik durumu; ikincisi o günlerde Türkiye’de hazırlanan toprak reformu kanun tasarısı; bir de Türk kadınının durumu üzerineydi. Kendisine beni salık vermişler.⁸⁶

İstenilen konulara ilişkin yazıları yazıp gönderdi, üçü de yayımlandı.

Sabiha sürekli yazmak, üretmek, toplumsal ve sosyal değişimlerin kültürel altyapısını oluşturmak arzusu içindeydi. Bu amaçla Amerika’daki *Yılda 100 Kitap* dizisini örnek alarak cep kitapları hazırladı ve yayımladı. Bunlar dünya klasiklerine, kimi sosyal ve ekonomik konulara ilişkin çeviri kitaplarıydı.

Bu kadarı ona yetmedi, siyasetle çok daha yakından ilgili bir aylık teori dergisi çıkarmaya karar verdi. *Projektör* adını verdiği derginin ilk sayısı 1936 Mart’ında yayınlandı. Büyük olasılıkla Sabiha’nın kaleme aldığı sunuş yazısı, *Resimli Ay*’ın başlattığı; çok sattığı kadar eğitici de olabilen popüler dergi döneminin, onun ardından yayınlanan dergilerle nasıl yozlaştığına değiniyor ve *Projektör*’ün amacını anlatıyordu:

Memleketimizde, *Resimli Ay* ve *Resimli Perşembe* ile başlayan popüler neşriyat, on senelik hayatı içinde edukativ⁸⁷ olmaktan çıkmış, çıplak bacak ve güzel kadın neşreden, dejenere bir mahiyet almıştır. (...) Okuyan kitlelerin hayvani hislerini okşayarak, hayatın içinde kaynaşan hadiselerin üzerine yalancı etiketler yapıştırarak, hakikatleri kitlelerin gözünden saklamak, kazanç için çıkan mecmualara göre pek tabii bir gidiştir. Bilhassa Avrupa’da, Amerika’da

85 Avrupa’nın sesi.

86 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 171.

87 Eğitici.

popüler neşriyat, muayyen ideolojilerin, muayyen sınıfın menfaatlerin organlarıdır. Bu mecmuaların gayesi, ilim ve bilgi kalkanının arkasına saklanıp, hokkabazlık yapmaktan ibarettir.

(...) Kitleleri bir Japon emperyalistinin Çinlilere yutturduğu afyonla uyutmak, onları dahilde, hariçte, realitede meydana gelen hadiselerden uzak tutmak, popüler matbuatın iddia ettiği gibi tenvir değil, Dante'nin yedi kat cehennemindeki sekizinci kata indirmektir. *Projektör* işte bu karanlık alemde yaşayanlara, elindeki mumun ışığı kadar ışık vermek istiyor.

Cemiyet tekâmülünün⁸⁸ bugünkü safhasında, iki büyük tehlike ile karşı karşıyayız. Emperyalizm, faşizm... Biz her ikisine de düşmanız. *Projektör* bütün kuvvetiyle bu iki tehlike kaynağının üstüne ışık tutacaktır. Mali sermayelerini işletmek, müstemlekelerin hammaddelerini, insan emeğini istismar ederek genişletmek isteyenlerin, dayandıkları mesnedi ayaklarının altından oynatmak birinci vazifemiz; milliyetçi sosyalizm⁸⁹ maskesi takarak kitleleri emperyalist hedeflere sürüklemek isteyenlerin mahiyetlerini teşhir ikinci vazifemizdir.⁹⁰

Bu yazıyla birlikte Sabiha tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de güçlenmeye başlayan faşizm ve emperyalizm işbirlikçilerine karşı savaş açtığını ailen deklare ediyordu.

Dergide, Sabiha'nın kapakta manşetten duyurulan bir makalesi yer alıyordu: "Saylav⁹¹ Bayanlar Niçin Susuyorsunuz?"

Bu makalede Sabiha, Osmanlı döneminden miras kalan yol vergisinin⁹² yapılan değişikliklerle Cumhuriyet döneminin çalışan kadınlarından da alınmak istenmesini eleştiriyor, erkek egemen toplum tarafından çalışırken de sömürülmeye devam eden kadına devlet tarafından bir yük daha bindirilmesine karşı, kadın milletvekillerini göreve çağırıyordu:

Bir mebus bayanla konuşuyorum. Bana kadınlardan yol vergisi almak için bir kanun lâyihası hazırladıklarını söylüyor. Sebebini soruyorum, bana izah ediyor:

88 Toplumsal gelişmenin.

89 Nazi yandaşları kastediliyor.

90 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 167-168.

91 Milletvekili.

92 10 Haziran 1929 tarihinde yeni şekli yürürlüğe giren 1525 sayılı Şose ve Köprüler Kanunu'nun ilgili maddesi: "Türkiye'de kesin on sekiz yaşından altmış yaşına kadar her erkek nüfus yol mükellefiyetine tabidir. Yol mükellefiyeti beden ve bizzat çalışmak istemeyenler tarafından nakden ifa edilir. Ancak sakatlığı sabit olan fakirler, hayatta beş evladı olanlar, bilumum mekteplerde tahsilde bulunan öğrenciler, silâhâtındaki ordu ve jandarma askerleri yol mükellefiyetinden muaftır. Bir senelik bedeni mükellefiyet ortalama kuvvete sahip bir amelenin on günde yapabileceği iş miktarından ibarettir. Nakdi mükellefiyet senede toplam 8 liradır. Buna yol parası denir ve vilayetler genel meclislerince tespit edilecek zamanlarda ve iki eşit taksitte alınır."

“Bugün artık kadınlar kazanıyorlar. Neden yol vergisi vermesinler? Erkeklerle mûsavi⁹³ olunca, her şeyde mûsavi olmak lazım.”

“Peki amma, bu vergiyi neden yalnız işçi ve çalışan kadınlardan alıyor da, günlerini tuvalet salonlarında, terzihanelerde, çayhanelerde geçiren sadece tüketen kadınlardan almıyorsunuz?”

“Bunu çok düşündük. Fakat bu vergiyi umum kadınlara teşmil ettiğimiz⁹⁴ takdirde ayda altmış lira, yüz lira iradı olan, başında bir sürü kadın besleyen erkeklerden, beş defa altı defa vergi almış olacağız. Bu yükü erkeklerin sırtına yüklememek için, çalışan kadınlarla sınırlamayı muvafık bulduk.”

“Güzel, orta kazançlı erkeği korurken, yüksek kazançlı erkeğe ve kadına imtiyaz verdiğinizizi, bütün yükü çocuklarına bir lokma ekmek götürmek için, karanlık tezgâhlarda, gaz kokuları içinde çalışan işçi kadının, çalışan kadının sırtına yüklediğinizi hesap etmiyor musunuz?”

(...) Kadın erkek mûsavi değildir. Bilhassa işçi, çalışan kadın bu mûsavat-tan tamamen mahrumdur:

A- Kadın erkeğin nısfı⁹⁵ ücret alır.

B- Kadının çalışma saadeti erkeğinkinden çok daha uzundur.

C- Kadın hamil esnasında⁹⁶ da çalışır.

D- Ailede erkek hâkimdir.

E- Kadının çalışma hakkı erkeğin rızasına bağlıdır.

F- Evin işi, çocukların bakımı kadının sırtındadır.

G- Kadın cinsî ahlakta da erkeklerle mûsavi değildir.

(...) Kadın cemiyette iki türlü istismar edilir. (...) Bir cinsî olarak, bir de işçi olarak...

Bayan Mebuslar:

Biz kürsüde sizi, ezilen kadının, çalışan kadının, istismar edilen kadının müdafii olarak görmek isterdik... Fransa’da, büyük burjuva ihtilalinden sonra çalışan kadınlara kazanç vergisi konduğu zaman, bir Rose Lacompe⁹⁷ çıktı, Millet Meclisi kürsüsünden en gür sesi ile çalışan kadını müdafaa etti. Bir zaman geldi ki, Rose Lacompe’un başını uçurdular, fakat davası hâlâ yaşıyor. Onun davasını güdenler, hâlâ bağırıyorlar...

Siz neye susuyorsunuz?⁹⁸

Sabiha’nın emekçi kadınları savunarak alabildiğine eleştirdiği kanun teklifi uygulamaya konulamadı. Kadınlardan yol vergisi alma niyet ve tartışma-

93 Eşit.

94 Yayıdığımız.

95 Yarıtı.

96 Hamilelik sırasında.

97 Claire Rose Lacombe (1765-1809?): Fransız oyuncu, devrimci ve feminist.

98 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 168-170.

sı ise yıllar boyunca sürüp gitti. İlgili yasa 1952 yılında Demokrat Parti iktidarı tarafından kaldırılana değin çalışan kadınlardan bu vergiyi almayı hiçbir iktidar başaramadı.⁹⁹

Sabiha'nın "Habeşistan'a Tankla Medeniyet Götüren Kardinal" başlıklı bir yazısının daha yer aldığı *Projektör* dergisinde onunkilerden başka yazı ve çeviriler de vardı. Ancak diğer yazı ve çevirilerin altındaki imzalar gerçeklik hissi yaratmıyordu: *Milli Edebiyat Yok Sınıf Edebiyatı Vardır* imza B. C. Zade, *Son Çin Meselesi* imza Fırat, *Emperyalizm Kolonicilik ve Medeniyet* imza yine Fırat, *Fransa'daki Halkçı Cephe ve Programı* imza A. Kartal...

Sabiha dışındaki herkes ya deşifre olup hakkında dava açılmasın diye ya da başı zaten deritte olduğu için sahte imzalar atmıştı sanki. Dergi piyasaya çıktıktan kısa süre sonra yaşananlar böylesi bir tedbirin pek de haksız sayılmayacağını kanıtlar gibiydi:

Projektör, İçişleri Bakanlığı tarafından "muzır" sayılarak toplatıldı. İçişleri Bakanlığı toplatmanın ardından bakanlar kuruluna derginin geçici olarak kapatılmasını teklif etti. Teklif, Reisicumhur Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlık ettiği 16 Mart 1936 tarihli bakanlar kurulunca onaylandı. Dergi bu ilk ve tek sayıyla yetinmek zorunda kaldı ve bir daha yayınlanamadı.

SOLCULUKTAN VAZGEÇMESİ İÇİN SABIHA'YA BAKAN RÜŞVETİ: "GEL SENİ MEBUS YAPALIM!"

Projektör kapatıldıktan bir süre sonra *Tan* gazetesi çıkmış ve Sabiha orada yazmaya başlamıştı ki, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın yaveri arayıp bakanın onunla görüşmek istediğini söyledi. Görüşme ünlü Pera Palas'ta, bakanın ofis olarak kullandığı bir misafir salonunda yapılacaktı. Şükrü Kaya ve Zekeriya geçmişten tanışıyordu ama Sabiha'nın bir samimiyeti yoktu. Çift, İttihat ve Terakki tarafından evlendirilmeden önce Zekeriya'nın Aşayir bölümünü yönettiği Muhacirin ve Aşayir Müdürlüğü'nün başında Şükrü Kaya vardı.

Ertesi günü Sabiha otele gitti. İçişleri Bakanı'nın kullandığı salonda bir dizi memur masaları başında çalışıyordu. Bakanın görkemli yazı masasına yaklaşırken üzerinde *Voix Européenne* dergilerinin durduğunu gördü ve neden çağrıldığını anladı. Şükrü Kaya onu ayakta karşıladı ve "Buyurun oturun," dedi:

99 Yard. Doç. Dr. Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 32, 2013, s. 213-258.

“Beni niçin çağırdınız?” dedim.

O masa üzerinde yatan dergileri gösterdi, “Bunlar nedir?” dedi.

“Ne olduğu üzerinde yazıyor.”

“Sen bu dergiye yazı yazmışsın.”

şükrü Kaya, sanki eskiden beri dostmuşuz gibi bana “sen” diyordu.

“Evet, yazdım. Bir müddet önce Paris’te çıkan bu dergiden mektup almıştım. Benden bazı makaleler istiyorlardı. Yazmakta hiçbir mahzur görmedim.”

“Sen bu derginin bir komünist dergisi olduğunu bilmiyor musun?”

“Hayır, bilmiyorum, bilsem de yazardım. Eğer yazdığım yazılarda bir suç varsa bunun hesabını savcılık benden sorar. Siz içişleri bakanısınız, sorgu hâkimi değilsiniz.”

“Ben sorarım, Toprak Kanunu’nu tenkit ediyorsun, hem de bir yabancı memlekette, bir komünist dergisinde...”

O zamanlar şükrü Kaya’nın hazırladığı Toprak Kanunu tasarısı meclise gelmişti. Ben bu kanunun iyi taraflarını belirttiğim gibi, eksik taraflarını da yazmıştım. Bu şükrü Kaya’nın hoşuna gitmemiş.

Cevap verdim:

“Yabancı memleketlerde çıkan gazetelere, dergilere yazı yazılamaz, diye kanunlarda bir madde yoktur. Hem ben dün akşam Iř Bankası Müdürü Mammer Eriş’in garden partisine davetliydim. Bütün gazetecilerle beraber... Celâl Bayar benimle tanışmak istemiş, geldi. Bana *Voix Europenne*’de yazdığım yazıları beğendiğini söyledi. Başbakanımız beğenir de siz ne diye beni sularsınız?”

şükrü Kaya çok laubali konuşan bir adamdı.

“Bana bak, Celâl Bayar bu derginin ne dergisi olduğunu bilmez. Bu fikirleri bırak, senin Polis Müdürlüğündeki dosyaların tavana ulaştı. Sen memleketin kıymetli bir yazarısın... Seni mebus yaparız. Fikirlerinden daha iyi faydalanırız.”

Ben hemen ayağa kalktım:

“Bana inançlarımı mebuslukla değişmemi mi teklif ediyorsunuz? Teşekkür ederim. Allahaismarladık.”

Hemen kolumdan tuttu, oturttu.

“Kızma, ben seni sevdiğim için doğru yola getirmeye çalışıyorum. Nedir o çıkardığınız *Projektör* dergisi? Senin yazı yüzünden dergiyi toplattım.”¹⁰⁰

Konuşmanın o aşamadan sonrası Sabiha’nın *Projektör* dergisinde kadın milletvekillerine hitaben yazdığı yazının tartışılmasıyla geçti.

Bakan işçi kadınları savunduğu için onu komünizm propagandası yapmakla suçladı. Ardından Fransa’da hukuk okurken kendisinin de sosyalist

fikirler edindiğini ancak ülkeye döndükten sonra, “Memlekete daha faydalı alanlarda hizmet etmeyi seçtiğini” söyledi, Sabiha çok kızdı:

Şükrü Kaya'nın faydalı alanlar dediği şey, mebusluğu ve vekilliydi. Bana da oportünizmi öğüt veriyordu. Cevap verdim:

“Siz inançlarınızdan vazgeçmiş olabilirsiniz. Ben gerçek bir demokrasi-nin sağlanmasını istiyorum. Bugün memlekette sosyalizm için şartlar olgunlaşmış değildir. Tehlike solda değil, sağdadır. Siz sağa göz yumuyor, sola vuruyorsunuz. Memlekette milliyetçilik perdesi altında ırkçılık, Nazizm propaganda yapıldığını neden görmüyorsunuz? Bunlar Türk genel efkârını bir İkinci Dünya Harbi'ne, Almanya yanında harbe sürüklemek için hazırlanıyor. Bunları neden görmüyorsunuz?”¹⁰¹

Sabiha, anlattıklarını ve sorularını anlamazdan gelen Şükrü Kaya'nın taban tabana zıt görüşlerini de aktarıyordu kitabında:

Bunlar bir avuç insandır. Yürüttükleri dava bu memlekette geçmez. Ben onlardan korkmam, sizden korkarım. Bir İkinci Dünya Harbi olursa Atatürk bu harbe girmeyecektir. Faşizme yol vermeyecektir, tarafsız kalacaktır. Biz Doğu'dan gelecek tehlikeye karşı uyanık durmak istiyoruz.¹⁰²

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yurt içinde gemi aızıya alan ve kısa süre önce Trakya illerinde ve Çanakkale'de yaşayan Türkiyeli Yahudilere karşı Trakya Pogromunu¹⁰³ tezgâhlayan ırkçı-Turancılardan ve Nazi yandaşlarından değil, komünistlerden korkuyordu. Ona göre Sabiha da bu komünistlerden biriydi.

SABİHA NE ZAMAN KOMÜNİST OLDU?

Sabiha Sertel bir kaynağa göre 1933 yılından, başka bir kaynağa göre ise 1935 yılından beri, Türkiye'de yasaklandığı için gizli faaliyet yürüten Türkiye Komünist Partisi'ne üyeydi. Parti illegal koşullarda çalışmak zorunda kaldığı için ortada bir kayıt veya üyelik belgesi yoktu. Partiye üye olmak; kişiyi tanıyan ve aday olarak öneren partilinin, “Sen artık partiye üye oldun!” demesinden ibaretti.

101 A.g.e., s. 176.

102 A.g.e., s. 176.

103 Trakya Pogromu: 1934 yılında Trakya ve Çanakkale'nin Yahudi nüfusu 15 bin civarındaydı. Hitler'in propagandalarından yüz bulan, aralarında Nihal Atsız'ın da yer aldığı Türkiyeli faşistlerin “Yahudilere ölüm!” kışkırtmaları sonucu ilk saldırı 21 Haziran'da Çanakkale'de başladı. Ardından Edirne, Keşan, Uzunköprü, Babaeski, Lüleburgaz ve Kırklareli'ne sıçradı. Yahudiler tehdit edildi, dövüldü, işyerleri yağmalandı, din adamlarına saldırıldı ve kadınlara tecavüz edildi. İstanbul'a ve yurtdışına göç etmek zorunda kalan Trakya'daki Türkiyeli Yahudilerin büyük çoğunluğunun mallarına yok pahasına el konuldu.

Sabiha'nın TKP üyeliği konusunda bugüne değin ulaşılan ve bazı çelişkiler taşıyan bilgiler, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'nın (TÜSTAV) elde ettiği, kardeş Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne ait dolaylı belgelerde yer alıyordu.

Bu belgelerin en ikna edicisi, 6 Ocak 1943 tarihinde Belov imzasıyla Novik yoldaşa gönderilen, 495-266-23-2 sayılı, *Çok Gizli* başlıklı bir iç yazışmaydı. Yazışmanın temel bilgi kaynağı Moskova'daki TKP temsilcisi Marat yoldaşı.¹⁰⁴ Yazıda Sabiha Sertel'e ilişkin birtakım özgeçmiş bilgileri veriliyor ve çeşitli yıllarda TKP'nin talimatıyla yaptığı çalışmalar sıralanıyordu:

MARAT yoldaşın bildirdiği üzere Sabiha Sertel Türk'tür. 45 yaşlarındadır. Selânik doğumludur. Küçük burjuva ailesindendir.

Liseden mezun olduktan sonra, herhangi bir Amerikan misyonunun yardımıyla, diğer öğrencilerle birlikte A.B.D.'ye gitmiş, gazetecilik enstitüsünü bitirmiştir. A.B.D.'de enstitüde birlikte okuduğu Mustafa Zekeriya Sertel ile evlenmiştir.

Türkiye'ye döndükten sonra partimizin sempaticisi olarak dikkati çekmiş ve 1935 yılında TKP saflarına alınmıştır.

1924 yılından itibaren kocasıyla birlikte ilerici *Resimli Ay* dergisini çıkarmıştır. İlerici yazılarıyla derginin çalışmalarına faal olarak katılmıştır. Dergiyi çıkardığı için kocası mahkûm olmuş ve iki buçuk yıl hapis yatmıştır.

Kocasının hapiste bulunduğu sürece Sabiha Sertel derginin niteliğini değiştirmiş, sayfalarında işçi hareketinin sorunlarına geniş yer vermeye, halk yığınları yararına birçok demokratik taleplerde bulunmaya başlamış ve bu yüzden dergi daha sonra Türk hükümetince kapatılmıştır.

1934 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin talimatı üzerine Türkiye Millet Meclisi'nde milletvekilliği için adaylığını koymuş ve İstanbul bölgesinde işçilerden çok oy kazanmıştır.

1935 yılında TKP MK'nin¹⁰⁵ kararı üzerine *Projektör* dergisini çıkarmıştır. Bir süre sonra hükümet tarafından yasaklandığı için, derginin hayatı kısa sürmüştür.

Türk hükümeti onun yazılarının basında yer almasına izin vermediği için çeviri işleriyle meşgul olmaya başlamış, Marks'ın, Lenin'in, Stalin'in eserlerini ve Sovyet Anayasası'nı Türkçeye çevirmiştir.

TKP MK'nin kararıyla birkaç kez yeni bir dergi çıkarmayı denemiş, ancak Türk hükümeti yeni dergiye izin vermediğinden, bu başarısız olmuştur. S. Sertel, *Tan* gazetesinin sayfalarında yazılar yayınlamıştır.

104 Marat, 1937 yılından itibaren Moskova'da TKP temsilcisi olarak görev yapan Merkez Komitesi üyesi İsmail Bilen'in kullandığı değişik parti adlarından biriydi. Kitabın Beşinci Bölümü'nde hakkında geniş bilgi yer alıyor.

105 Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin.

1937 yılında TKP MK'nin kararıyla *Tan* gazetesi muhabiri sıfatıyla Fransa'ya gitmiş, oradan da A.B.D.'ye geçmiştir. Bu gezi sırasında TKP için özel görevler yapmıştır. Üç ay sonra tekrar Türkiye'ye dönmüştür. Fransa'da ve A.B.D.'de kaldığı sürece *Tan* gazetesine İspanya'daki olaylara ışık tutan düzenli haber ve yazılar göndermiştir.

Partinin talimatı üzerine yeniden bir gazete çıkarmayı denemiş, ancak hükümet izin vermediği için, bunu başaramamıştır.

Komünist olarak bilindiğinden hükümet Sabiha Sertel'in yazılarının Türk basınında yayınlanmasını sürekli engellemiştir.

Sabiha Sertel Türkiye'de işçiler ve aydınlar arasında iyi bilinmektedir. 1932 veya 1933 yılında Atatürk'ü hedef alan "Şef Nedir" başlıklı yazısından ötürü hakkında dava açılmış, ancak beraat etmiştir. Bu sebeple çok ünlü olmuştur. Dürüst ve TKP'nin davasına sadık biri olarak bilinmektedir (...).

Sabiha'nın Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne ulaşan yaşam öyküsüne bakıldığında aktarılan çalışmaların bazılarının gerçek bazılarının ise gerçek dışı veya abartılı olduğu kolayca anlaşıyordu. Meselâ Sabiha ve Zekeriya Amerika'ya gitmeden çok önce evlenmişler hatta çocuk sahibi olmuşlardı ve yine bilindiği kadarıyla, Sabiha hiçbir zaman milletvekilliğine aday olmamıştı. Kaldı ki, 1934 yılında yapılmış bir genel seçim de yoktu. Bir sonraki bölümde işlenecek Fransa ve ABD seyahatinin ise parti emriyle mi yoksa Sabiha'nın kişisel kararıyla mı yapıldığı belirsizdi.

Çalışmalarının niteliği ve girişimleri hakkındaki kararın kimin tarafından verildiği kısmı bir miktar abartılmış da olsa, Sabiha'nın pek çok davranışının işçi sınıfının ve Türkiye Komünist Partisi'nin yararına olduğunu söylemek mümkündü. Yine de Sabiha Sertel'in temel mücadelesi yaşamının her döneminde "burjuva demokratik devriminin gerçekleşmesi" mücadelesi oldu. Atatürk döneminde de, "Milli Şef" İnönü döneminde de, çok partili dönemde de... Sabiha Sertel, Türkiye'de çok partili gerçek demokrasinin hayata geçirilmesini yaşamsal önemde buluyordu. Sosyalizme gelince bu konuda tavrı her zaman netti: Sosyalizm o istedi diye kurulamazdı. Bir toplumun sosyalist rejime geçebilmesi için objektif ve sübjektif koşulların olgunlaşması gerekirdi. Türkiye'de ise henüz böyle bir durum yoktu.

SABIHA AVRUPA VE AMERİKA YOLLARINDA

Pek çok işle aynı anda uğraşmaya çalışan Sabiha o dönemlerde oturup bir de roman yazdı: *Çitra Roy ile Babası* adını verdiği, okuyanları sosyalizm konusunda eğitmeyi amaçlayan devrimci bir roman... Kızı Yıldız, annesinin çalışmalarını anlattığı kitabında Sabiha'nın romanını şöyle tanıtıyordu:

Bu Hintli filozof Roy ile kızı Çitra'nın hikâyesiydi. Filozof idealist felsefeye bağlı bir filozoftur. Üniversitede okuyan kızı Çitra ise, bir sendika başkanına âşık olur ve Marksizm'e, materyalist felsefeye sapar. Hindistan İngiliz emperyalizmine karşı savaş içindedir, baba kız arasındaki bu ayrılık büyük bir dramla sonuçlanır.¹⁰⁶

Roman, 1936 yılında piyasaya sürüldü ve yalnızca tek baskı yapabildi.

Sabiha romanın önsözünde, anlattığı olayların ve karakterlerin çoğunun gerçek hayattan esinlendiğini vurgulamıştı:

...Bu romanın tezi, Hindistan'ın İngiliz emperyalizmine karşı duyduğu isyanları ve fikir kaynaşmalarını göstermektir. Vakaların ve tiplerin çoğu reeldir (...).¹⁰⁷

Yıl 1937'ye ulaştığında dünya yeni bir paylaşım savaşının doğum sancıları içindeydi: 1936'nın son aylarında Japonya ve Nazi Almanyası, olası bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği saldırısı halinde dayanışmak adına "Anti-Komintern Paktı" imzalamıştı. Bir yıl sonra Mussolini İtalyası da aynı pakta imzalayacaktı. Asya'nın lideri olma peşindeki emperyalist Japon İmparatorluğu Çin'e saldırmış, Pekin başta olmak üzere pek çok önemli kenti işgal etmiş ve katliamlara girişmişti. İspanya'da seçimle iktidara gelen cumhuriyetçi hükûmete karşı general Franco liderliğindeki milliyetçiler darbeye kalkışmış ve iç savaş başlatmıştı. Franco'nun en büyük destekçisi Nazilerdi.

İşte tam bu sırada Sertel ailesi, Sabiha'nın Amerika'ya gitmesine karar verdi. Büyük kızları Sevim orada üniversitede okuyordu ve bazı sorunları vardı:

Büyük kızım Sevim'i Amerika'da tahsile göndermiştik. Biz New York'ta Columbia Üniversitesi'nde okumasını istiyorduk. New York'ta Türkiye'nin eğitim ataşesi Ragıp Nurettin (Ege), onu Missouri'de bir üniversiteye göndermiş. Sevim'in eğitim meselesini çözmek için benim Amerika'ya gitmeme karar verdik.¹⁰⁸

Sabiha ABD'ye gitmeden önce bir süre Paris'te kalacaktı. *Tan* gazetesi için birtakım röportajlar yapmak istiyordu. Öncelikli amacı Türkiyeli okura İspanya iç savaşına ilişkin en taze ve doğru bilgileri aktarmaktı:

İspanya'da demokrat kuvvetlerle faşist Franco kuvvetleri bir iç harp halindeydi. Faşist İtalya, Almanya, Franco kuvvetlerine yardım ediyor, dünyanın her tarafından İspanya'ya gelen gönüllü ekipler halk kuvvetleriyle yan yana çarpışıyorlardı. İspanya'da iç harp kanlı bir boğuşma haline gelmişti.

106 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 167.

107 A.g.e., s. 167.

108 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 168.

Gerici Türk basını olayı tersyüz gösteriyor, Franco'nun komünistlere karşı savaştığını iddia ediyor, gerici Franco kuvvetlerini destekliyorlardı. Fransa'da gericiler, demokrat İspanyol hükümetine karşı bir tutum almıştı. Fransız sınırlarından Franco kuvvetlerine silah yardımı yapıyorlardı.¹⁰⁹

Aynı günlerde Suat Derviş de *Tan* gazetesi için röportajlar yapmak üzere Sovyetler Birliği'ne gidecekti.

Sabiha, Paris'te öncelikle sosyalist Léon Blum başbakanlığındaki Fransız hükümetinin dışişleri bakanı Yvon Delbos'yla buluştu. Hükümeti, İspanyol faşistleri ve Almanya ile işbirliği yapmakla suçlayan sorularıyla bakanı sıkıştırdı:

Almanya, İtalya, Japonya mihveri kuruldu. Bunlar sömürgeleri yeni baştan paylaşmak için harbe hazırlanıyor. Almanya dünya pazarlarına yayılmak istiyor. Çekoslovakya'dan, Polonya'dan toprak istiyor. Bu yeni bir dünya harbinin başlangıcı ve Fransa ve bütün dünya için bir tehlike değil midir?¹¹⁰

Fransa dışişleri bakanının, zehir gibi sorularına verdiği yanıtları Sabiha kendi kitabında olduğu gibi aktardı. Bakanın söyledikleri Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı öncesindeki aymazlığının tipik örneğiydi:

Almanya bize saldırmayacaktır. O, Sovyet hudutlarına doğru yayılmak emelindedir. Komünizme karşı cihat açmıştır. Böyle bir harp başlasa dahi biz harbin dışında kalacağız. İspanya hükümetine karşı yardımcı bir durum alırsak Almanya'yı kendimize karşı kıskırtmış oluruz.¹¹¹

Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'nun "Bize saldırmaz" dediği Almanya; önce Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u ele geçirip ardından 14 Haziran 1940'ta Paris'e girdi. Topraklarının büyük bölümü işgal edilen Fransa'nın, yarıdan fazlası sivil 567.600 vatandaşı savaş, işgal ve Yahudi soykırımı yüzünden hayatını kaybetti. Sabiha'nın Fransa ziyareti sırasındaki Yahudi asıllı başbakan Léon Blum bile Nisan 1943'te Almanlar tarafından yakalanıp, Buchenwald toplama kampına götürüldü. Orada önemli esirlerle birlikte kalan Blum, öldürülmekten kıl payı kurtuldu. Kendisi kadar şanslı olmayan ünlü balet kardeşi René Blum ise Auschwitz toplama kampında işkenceye uğradı ve katledildi.

Sabiha, Fransa'nın önde gelen aydınlarından tarihçi ve gazeteci Geneviève Tabouis ile de görüştü. Hararetli bir tartışmanın ardından, "Tabouis'nın sosyalist değil Troçkist olduğuna" kanaat getirdi ve kadını hiç sevmedi.

109 A.g.e., s. 168.

110 A.g.e., s. 169.

111 A.g.e., s. 169.

Fransa'dan Amerika'ya geçen Sabiha kızının okul sorununu çözmeyi başaramadı. Sevim Missouri Üniversitesi'nde bir sömestri tamamlamış ve çevresine çoktan uyum sağlamıştı. Bu uyumda genç kızın birlikte okuduğu, İrlanda asıllı Amerikalı öğrenci Frank O'Brien'la aralarındaki ilişkinin aşka dönüşmesi de hayli etkili olmuştu şüphesiz. Yaz ayları geldiğinde ana-kız birlikte tatil yapabilmek için sayfiye bölgelerine gitti.

Sabiha kızıyla baş başa bir tatilin ardından 1920-1923 yılları arasında yaklaşık üç buçuk yıl yaşadığı ve üniversite eğitimi aldığı New York'a geçti. Orada, öğrencilik yıllarında beraber çalıştığı, sorunlarını çözmek için didindiği ve Ankara hükümetine para yardımı topladığı Osmanlı kökenli işçilerin Teavün Cemiyeti'ni ziyaret etti. Cemiyet yönetiminde artık gençlerin yer aldığını sevinçle öğrendi ve toplantılarına katıldı:

(...) Gençler beni toplantılarına çağırdı. Cemiyete bağlı işçilerin sendikalara, bazı gençlerin sosyalist teşkilatlara girdiklerini öğrendim. Beni işçilerin teşkilatlandığı Kıracılar Cemiyeti'nin bir toplantısına götürdüler. Cemiyetin sinemasında oynayan *Çapayef*¹¹² filmi beraber seyrettik. Bana, Nâzım Hikmet'i sordular. Onun etrafında çeşitli bilgiler istediler. Nâzım'ın şiirlerini okudular. Bu şiirleri kendilerine memleketteki arkadaşları gönderiyormuş.

Gençlerin birkaçı İspanya İç Savaşı'nda, Amerika'dan İspanya'ya giden Lincoln Brigade'e¹¹³ katılmış. 1937'de Amerika'da tanıdığım bu gençler, artık niçin sömürdüklerini bilmeyen, kadere boyun eğen işçiler değildiler. Haklarını savunmak için savaşmak gerektiğinin inancına varmışlardı. Grevlere katılıyor, her millete mensup işçilerle beraber çalışıyorlardı. Sevindim.

Bu, atılan tohumların bir meyvesiydi.¹¹⁴

Amerika seyahatinde kızı Sevim'le ilgili öngördüğü düzenlemeleri yapmasa da, Sabiha mutluydu: Gelecekteki damadıyla tanışmış, kızının kısa süre sonra başlayacak Dünya Fuarı gibi önemli olayları *Tan* gazetesi için haber yapmasını isteyerek gazeteciliğe ilk adımını atmasını sağlamış, New York'taki Türkiye kökenli işçilerdeki gelişmeyi görerek morali yükselmişti.

Dönüş zamanı gelmişti. Önce Paris'e gidecek, Milano'da bir akşam kaldıktan sonra Venedik-İstanbul arasında sefer yapan bir vapura binecekti.

112 1934 tarihli Sovyet filmi. Rusya İç Savaşı'nın Kızıl Ordu komutanlarından kahraman Vasili Çapayev'in yaşam öyküsünü anlatan film, ABD *National Board of Review* tarafından 1935 yılının En İyi Yabancı Film seçilmişti. Film 1937'de Paris Dünya Fuarı'nda da büyük ödülü kazandı. Başrolde Sovyetler'in ilk uluslararası starı sayılan Boris Babochkin oynuyordu.

113 Resmen 15. Uluslararası Tugay olarak adlandırılan Abraham Lincoln Tugayı, Kuzey Amerika'dan İspanya İç Savaşı'nda cumhuriyetçilere destek olmak için giden yaklaşık üç bin gönüllüden oluşuyordu. Cumhuriyetçiler ve Franco faşistleri arasındaki yedi ayrı savaşta görev alan tugay yedi yüz dolayında kayıp verdi. Bir iddiaya göre, Lincoln Tugayı'ndaki Türkiye kökenliler Mustafa Suphi Mangası adı altında toplanmıştı.

114 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 62.

Sabiha, Amerika'dan ve Fransa'dan birçok sol kitap almıştı. Faşist İtalya'dan geçeceğini hesaba katarak bunları tahta bir sandığa istif edip kapağını çiviletti. Daha da tedbirli olmak adına sandığın en üst sırasına roman ve benzeri suya sabuna dokunmayan kitaplar yerleştirmişti.

Milano treni Paris Lyon Garı'ndan hareket edecekti. Eşyalarını trenin bagajına teslim etti ve yolda okumak üzere bir *L'Humanité*¹¹⁵ gazetesi aldı. Vagonuna girip kompartımana yerleşti ve gazetesini okumaya koyuldu:

Biraz sonra bir İtalyan karıkoca benim kompartımana geldi. Ben gazeteyi okumaya devam ediyordum. İtalyan kadını beni çatık kaşlarla süzüyordu. Bir ara, "Siz bu gazeteyi İtalya'ya sokamazsınız," dedi. "Sınıra gelince atarım," dedim.¹¹⁶

Tren gece İtalya sınırında durdu. Sabiha gazeteyi gerçekten atmıştı. Kontrolör geldi, usulen el çantasına ve pasaportuna baktı ve dışarı çıktı ancak İtalyan karıkoca da onu takip etti. Sabiha'nın komünist gazetesi *L'Humanité* okuduğunu ihbar etmiş olacaklar ki, kontrolör geri geldi ve sudan bir bahaneyle onu trenden indirip sınır karakoluna götürdü. Treni kaçırmaktan ödün kopan Sabiha oradaki sorumluyu iki dolar vererek ikna etmeyi başardı ve geri döndü.

Milano'ya ulaştığında eşyalarını emanete teslim etti ve bir otelde kaldı. Ertesi sabah eşyalarını emanet bürosundan henüz almıştı ki, yanında siyah gömlekli bir faşist milis bitti. Kitap sandığı dahil tüm bagajı denetlemek istiyordu, Sabiha'nın ödün koptu:

Bavulları açtım. Didik didik ettiler. Bir taraftan da tren düdüğü öttürüyordu. Sıra tahta sandığa gelince yüreğim cız etti. Bir *L'Humanité* gazetesi yüzünden başıma bu işler gelirse sol kitapları gören İtalyanlar ne halt etmezlerdi!¹¹⁷

Neyse ki, bir akşam önceki soruna bulduğu çözüm burada da işe yaradı. Tahta sandıktakilerin roman olduğunu söyledi ve cebinden iki dolar daha çıkardı. Problem halledilmişti. Faşist milis bagajı taşımasına yardım etti ve trene yetiştirdi.

Birkaç gün sonra İstanbul'da vapurdan inip Türkiye gümrüğünden geçerken bu sorunların hiçbirini yaşamadı. Gazeteciydi çünkü.

115 *L'Humanité*: Adı insanlık anlamına gelen gazete, 1904 yılında Fransız sosyalist siyasetçi/yazar Jean Jaurès tarafından Sosyalist Parti'nin yayın organı olarak tasarlandı. 1920 yılından itibaren yayını yeni kurulan Fransız Komünist Partisi tarafından sürdürüldü. Hala çıkmakta olan gazetenin bugün herhangi bir siyasi partiyle resmî bağı yok.

116 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 172.

117 A.g.e., s. 173.

AHMET EMİN YALMAN AYRILIYOR,
TAN SERTELLER VE HALİL LÜTFİ'YE KALİYOR

Yıl 1938'e ulaşmıştı ve fısıltı gazetelerine göre Atatürk ağır hastaydı. Haber doğrudu: Dr. Nihat Reşat Belger, Ocak ayında Yalova Termal Otel'de Atatürk'e siroz teşhisi koymuştu. Cumhurbaşkanının sağlık durumu ulusal güvenlik gerekçesiyle halktan gizleniyordu. Atatürk 19 Mayıs 1938 kutlamaları sırasında son kez Ankara'da halkın önüne çıkmış, kısa bir Adana gezisinin ardından İstanbul'a gelmişti. Savarona yatında dinlendiği iddia ediliyordu.

Basına; dolayısıyla halka, cumhurbaşkanının hastalığına ilişkin hiçbir bilgi verilmiyordu. Her şey kalın bir sır perdesi ardında olup bitiyordu. Pek çok kişi gibi *Tan* gazetesinin ortağı ve başyazarı Ahmet Emin Yalman da durumu hoşnutsuzlukla karşılıyordu:

Atatürk ölüm döşeğinde yatıyordu. Bütün millet endişe ve merak içinde eziliyordu. Ağır hastalık halinde büyük adamların sıhhi durumları hakkında sık sık bültenlerin neşredilmesi dünyanın her yerinde tabii bir usul halinde olduğu halde hastalığa ait her şey gizli tutuluyor, ortalık karanlıkta bırakılıyordu. Atatürk'ün öldüğü, gömüldüğü, şüpheli birtakım oyunlar çevrildiği yolunda her gün yeni bir rivayet ortalıkta dolaşıyor, panik yaratıyordu.

"Atatürk gözlerini kapayınca, ne olacak? Memleketin kaderi hangi ellere düşecek?" suali zaten yıllardan beri zihinleri kurcalıyordu.¹¹⁸

Bunca belirsizlikten şikâyetçi olan Ahmet Emin, sonunda konuya ilişkin bir makale yazmaya karar verdi:

Bir gazeteci sıfatıyla bu meselede bir mesuliyet payı taşıdığımı karar verdim. Bir başyazı ile bu karanlığı yarmalı, fitne ve entrika havasını dağıtmalı, Atatürk'ün sıhhati hakkında milleti aydınlatmak zorunda olduklarını iktidar sahiplerine hatırlatmalıydım.

Düşüncemi *Tan* gazetesindeki ortaklarım Zekeriya ve Halil Lütfi'ye anlattım. Beni hararetle teşvik ettiler, bunun üzerine yazdığım yazıyı da pek beğendiler, hatta benim hoşuma gitmeyecek kadar velveleli¹¹⁹ şekilde baş sahife buna yer verdiler.¹²⁰

Ahmet Emin'in "Türk Kalp ve Ruhlarını Birleştiren Sevgi Bağları" adını verdiği başyazısı 17 Ağustos 1938 tarihli *Tan* gazetesinde yayımlandı. Övgü

118 Ahmed Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 3 (1922-1944), Yenilik Basımevi, 1970, s. 237.

119 Abarılı.

120 A.g.e., s. 238.

ve sevgiyle dolu yazı, “Onun bir dakika sıhhati için ömrümün hepsini vermeğe hazırım” gibi iddialı cümlelerle bezense de, sonuçta Cumhurbaşkanı Atatürk’ün ağır hasta olduğunu ele güne karşı ilan ediyordu. Hastalığın gelişmeleriyle ilgili halka asla bilgi vermeyen ve böyle haberleri vatana ihanetle eşdeğer tutan devlet erkânı, yazıyı öfkeyle karşıladı:

Hükümetin bizi şiddetle cezalandırmasını istiyorlardı. Bu hava içinde *Tan* gazetesinin bir ay için kapanmasına dair Başbakan Celâl Bayar, Ankara’da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’ya emir erdi. Biraz sonra yeniden telefon: Kapatma cezası iki aya, biraz sonra üç aya çıkarıldı. Şükrü Kaya şöyle dedi:

“Bu artırma bir noktada karar kılın ki biz de lâzımgelen emri verelim...”¹²¹

Bu hengâme sürüp giderken Ahmet Emin bir akşam Büyükkada Yat Kulübü’nde Başbakan Celâl Bayar’la karşılaştı:

Başbakan yüksek sesle bana ağır zılgıtlar yağdırdı, hastalık hakkında böyle bir yazı yazmanın memlekete suikast manasına geldiğini ileri sürdü. Bütün Klüb halkı bu sahneye hayretler içinde şahit oldu.¹²²

Tan gazetesi üç aylığına kapatıldı.

Ahmet Emin Yalman, kapatılma kararının ardından gazetedeki işinden ve ortaklıktan ayrıldı. *Tan* gazetesinden ayrılmasının gerekçesini yıllar sonra anılarını yazdığı kitapta, Zekeriya Sertel ve Halil Lütü Dördüncü’ye çok ağır ithamlar yönelterek anlatacaktı:

Bir, iki gün sonra Şükrü Kaya bey İstanbul’a geldi. Kendisini buldum, yazının ne maksatla yazıldığını belirtmeğe çalıştım. Bana dedi ki:

“Biraz evvel Zekeriya ile Halil Lütü Dördüncü burada idiler. Bana anlatıklarına göre bu yazıyı onlara haber bile vermeden, gizlice gazeteye koydurmuşsun.”

Bu kadar kalleşlik karşısında kan başıma sıçradı, beni teşvik eden ve bir başmakale şeklinde yazdığım yazıya velveleli bir şekil veren kendileriydi. Felâket karşısında dayanışma gösterecek yerde beni arkadan vurmağa kalkışmaları üzerine kararımı derhal verdim: Böyle insanlarla gazete gibi bir işte ortaklık edilemezdi. Matbaaya koştum. Bu çirkin hareketleri karşısında ortaklıktan ve gazeteden ayrıldığımı söyledim. (...) Zekeriya Sertel’in eniştesi ve avukatı Celâl Derviş (Deriş) bey sıcağı sıcağına bana geldi. Şirketten hiçbir hak istemediğime ve her türlü ilgiyi kendi rızamla kestiğime dair benden imza istedi. O saniyede duyduğum hiddet ve iğrenme hissinin etkisi altında

121 A.g.e., s. 240.

122 A.g.e., s. 241.

bu imzayı da verdim, fakat bana ettiklerini bulmalarını istemekten de kendimi alamadım. Nitekim haklarımın üzerine oturmaktan hiç hayır görmediler. 1946'da¹²³ matbaa halk tarafından hücumu uğradı, tahrip edildi.¹²⁴

Aradan geçen bunca yıldan sonra bu iddiaların gerçekte ne ölçüde ilişkisi olduğunu kestirmek mümkün değil. Son derece deneyimli bir iş insanı olan Ahmet Emin Yalman'ın gazetedeki hissesinden neden karşılıksız feragat ettiğini anlamak da mümkün değil.

Sertellere karşı, *Tan* baskını sırasında gazetenin tahrip ve yok edilmesini mutlulukla karşılayacak denli büyük kin beslediğini ise kendisi zaten söylüyordu. Yalman'ın bu büyük kininin asla dinmeyeceği, *Tan* baskını sonrasında Sertellerin can güvenlikleri olmadığı kaygısıyla ülkelerini terk etmeye çalıştığı 1945 yılında bir kez daha su yüzüne çıktı. Kitabın ilgili bölümünde belgeleriyle anlatılacağı şekilde; Serteller ABD Büyükelçiliği'ne siyasi iltica için başvurduğunda reddedildiler. Yalman'la dostane ilişki içindeki ABD yetkilileri, ondan *Tan* ve diğer solcu yayın organlarına yapılan baskın ve yıkımın ne kadar yerinde ve gerekli olduğunu öğrenmişlerdi.

Bozulan ortaklığın diğer tarafının görüş ve yaptıklarını ise Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım* adını verdiği anı kitabında anlattı. Ancak kitap, Ahmet Emin Yalman'ın anılarından daha erken bir tarihte yazıldığı için bu dehşet verici iddiaları yanıtlama olanağından yoksundu. Yine de Zekeriya Sertel anılarında Ahmet Emin'den hiç hoşnut olmadığını, ortaklığı ancak zorunluluk yüzünden sürdürdüğünü, gazete kapatılınca da onun hisselerini satın aldıklarını açıklıkla anlatıyordu:

Ahmet Emin'in durumu ve gazete adına yaptığı çocukluklar hoşumuza gitmiyordu. Gerekli gereksiz bir sürü yazıları ve çocukça iddiaları yüzünden sık sık gazetenin kapanmasına yol açıyordu. Halil Lütü ile birlikte Ahmet Emin'den ayrılmaya karar verdik. Kendisine düşen payı verdik *Tan*'dan uzaklaştırdık. Böylece gazetenin birinci dönemi kapanmış oldu. Ahmet Emin çekildikten sonra gazetenin fikir yönünü ve başyazarlığını ben üzerime aldım. Halil Lütü yönetim işleriyle uğraşıyordu. Aramızda öyle bir iş bölümü yapmıştık ki, ben yönetim işlerine gereksiz karışmazdım, Halil Lütü de yazışmalarına pek burnunu sokmazdı.¹²⁵

Kapalı olduğu süreçte Zekeriya hızla gazetenin çehresini ve içeriğini değiştirmeye çalıştı. Zaten hiç hoşnut olmadığı yazar kadrosu gidecek, yerine yenileri gelecekti:

123 Doğrusu 1945'te.

124 A.g.e., s. 241-242.

125 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 187.

Başyazıları benim yazmış olmam yetmezdi. Gazetede fikirleri arasında az çok benzerlik bulunan bir yazı kurulu kurmak gerekti. Bu da gazeteden Osmanlı dönemi artıklarını uzaklaştırmak ve onların yerine devrimci genç insanlar getirmekle sağlanabilirdi.

Önce Burhan Felek aramızdan ayrıldı. Fikret Âdil (*Kamertan*) ile Eşref Şefik (*Atabey*) zaten çoktan çekilmişlerdi. Refik Halit (*Karay*) ve (*Refii Cevad*) Ulunay da, ben gazetenin başına geçtikten sonra, benimle işbirliği yapamayacaklarını anladılar. (...) Elverişsiz bir ortamda kaldıklarını anladılar ve birer birer çekilip gittiler.

Onlar ayrıldıktan sonra Sabiha Sertel gazeteye daha sık ve sürekli yazı vermeye başladı.¹²⁶

Tan'daki bu değişikliği Sabiha da memnuniyetle karşılamıştı:

Gazetenin başyazılarını Zekeriya yazmaya başladı. Ben de biraz daha hürriyete kavuşmuştum. *Tan*'da yazdığım fıkralarda, makalelerde sosyal konuları ele alabiliyordum. *Tan*'ın kapandığı 1945 yılına kadar bu sütunlarda faşistlere, gericiilere karşı savaştım.¹²⁷

Üç aylık kapatma cezasının ardından 8 Kasım 1938'de yeniden hayata kavuşan ve neredeyse tüm yazar kadrosu değişen *Tan* hakkında bir araştırma kitabı yayınlanan yazar Hülya Öztekin'e göre gazete artık muhalefete geçmişti:

Yönetimin Serteller'e geçmesinden önce gazete daha çok liberal bir kitle gazetesi görünümündeyken, Serteller yönetiminden itibaren sol ve muhalif bir fikir gazetesi kimliği kazanmıştır.¹²⁸

Serteller nihayet istedikleri içerik ve biçimde bir günlük gazeteye sahip olabilmişti. Yazık ki, sadece iki gün sonra tüm Türkiye gibi onlar da elem dolu bir olayla yüzleşmek zorunda kalacaktı: Ülkenin Gazi Mustafa Kemal Atatürk'lü dönemi artık sona ermişti.

10 KASIM 1938, SAAT DOKUZU BEŞ GEÇE

Cumhurbaşkanı Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nda, 10 Kasım 1938 Perşembe sabahı saat dokuzu beş geçte hayata veda etti.

11 Kasım tarihli *Tan* gazetesi, "Babamızı Kaybettik" başlığı ve tüm birinci

¹²⁶ A.g.e., s. 188.

¹²⁷ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 166.

¹²⁸ Hülya Öztekin, *Tan Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 7.

sayfayı kaplayan ölüm haberiyle çıktı. En altta, “Millet Meclisi, Bugün Saat 11’de Bir Toplantı Yaparak Yeni Reisicumhuru Seçecek” başlığı yer alıyordu.

Anılan saatte 348 milletvekiliyle toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, oy birliği ile Cumhuriyet Halk Partisi Malatya milletvekili İsmet İnönü’yü cumhurbaşkanı seçti. Başbakan Celâl Bayar göreve devam edecekti.

Atatürk’ün tabutu, 16 Kasım Çarşamba günü Dolmabahçe Sarayı’nın büyük tören salonunda, önünden saygı geçişi yapılabilecek bir katafalka¹²⁹ yerleştirildi.

Sabiha, pek çok kuruluşun temsilcilerinin Atatürk’e saygı duruşunda bulunmak üzere saraya koştuğunu anlatıyordu:

Memleket büyük bir matem içindeydi. Dolmabahçe Sarayı’nda katafalkın önünde devlet adamları, gençler, sendika ve diğer teşkilatların temsilcileri üç gün, üç gece saygı duruşu yaptı. Katafalkın etrafında Atatürk’ün altı prensibini temsil eden altı meşale gece gündüz yandı.¹³⁰

19 Kasım Cumartesi günü, İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya tarafından kaldırılan cenaze namazının ardından on iki generalin omzunda saraydan çıkarılan tabut, bahçede bir top arabasına yerleştirildi.

Tüm gazeteciler gibi, Sabiha ve Zekeriya da bu duygu dolu ve görkemli cenaze törenini izlemek üzere kilit noktalara yönelmişti. Sabiha sabah altı buçukta evinden çıkıp, Dolmabahçe Sarayı’nın yanı başındaki Dolmabahçe Camisi’ne geldi. Minareye tırmanıp töreni kuşbakışı izleyecekti:

Caminin kapısına geldiğim zaman imam beni karşıladı. Kendisine önceden bilgi verilmişti. Minarenin dar, dolambaçlı merdivenlerini çıktım. Alayı ilk şerefeden izleyecektim. Hiçbir tarafta ses, hareket yoktu. Evlerin pencerelerini ne siyah bayraklar çekilmişti.

Önümde Boğaziçi, deniz, Beylerbeyi Sarayı, karşı sahil uzanıp gidiyordu. Denizde hiçbir kıpırdama yoktu. (...)

Minarede fır dönüyordum. Şerefenin arkasına geçiyorum. Güneş doğuyor. Evlerin balkonları, pencereleri tıklım tıklım... Yıkılmış duvarların üstüne, küme küme insanlar dizilmiş. Ağaçlardan armut gibi insanlar sarkıyor. (...) Dolmabahçe Sarayı’nın bahçesine bakıyorum. Celal Bayar, Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, bütün devlet adamları, generaller, yüksek memurlar birer birer saygı duruşundan dönüyor. Tabutu bir top arabasına yerleştiriyorlar. Mızıkla¹³¹ matem havasını çalıyor. Alay, adım adım, ağır ağır ilerliyor.

129 Yükseltiye.

130 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 179.

131 Bando.

Herkes bu büyük ölüye karşı duyduğu saygıyı sakın, vakarlı adımlarıyla duyurmak istiyor.

Minareden gördüğüm en haşmetli, en gurur verici görünüş, evlerin balkonlarına, pencerelerine, duvar üstlerine yerleşen insanların hiçkırklarıydı. Bu hiçkırklar yol boyu böyle devam etmişti. Bütün bir millet ağlıyordu. Türk halkı, kurtarcısına duyduğu minneti, gözyaşlarıyla dile getiriyordu. Bu, Türkiye’de, hiçbir devlet adamına, hiçbir padişaha, hiçbir kahramana karşı gösterilmemiş bir saygı ve sevgiydi.¹³²

Kortej Karaköy’e, Galata Köprüsü’ne doğru ilerliyordu. Cenazeyi görecektir bir diğer kritik noktada ise Zekeriya yer tutmuştu. Tıpkı eşi gibi o da kalabalıktan sıyrılmak için cami minaresine çıkmayı uygun bulmuştu; Yeni Cami’nin köprüye bakan minaresine:

Karaköy’e kadar her yer insanla doluydu. Hava güzel ve güneşliydi.

Nihayet Köprü’nün Karaköy ucundan cenaze alayı görüldü. En önde elinde siyah şapkasıyla başı açık yürüyen Celâl Bayar, arkasından top arabasında Atatürk’ün tabutu. Arkasından tekbir sesleri, matem havası çalan askeri müzik. Ve sonra gençler, öğrenciler ve bir karabulut halinde halk yığınları... Aşağıdan ilahi sesleri ve hiçkırklar yükseliyordu. Bütün millet ağlıyordu.¹³³

Yeni Cami’yi geçen kortej Sirkeci üzerinden Gülhane Parkı’na kadar gitti, Atatürk’ün tabutu rıhtımdan bir torpido gemisine yüklendi ve açıkta bekleyen Yavuz zırhlısına nakledildi. Yavuz cenazeyi İzmit’e götürecektir, oradan özel trenle Ankara’ya nakledilecekti.

Atatürk’ün cenazesi 20 Kasım 1938 Pazar günü ulaştığı Ankara’da; Cumhurbaşkanı, bakanlar, milletvekilleri, askerler ve devletin ileri gelenleri tarafından karşılandı. Ertesi günü, yabancı devlet temsilcilerinin ve on binlerce kişinin katıldığı büyük bir törenle, geçici kabri olan Etnografya Müzesi’ne yerleştirildi.

“MİLLİ ŞEF” DÖNEMİ BAŞLIYOR, YERLİ FAŞİSTLER HİTLER’DEN GÜÇ ALIYOR

Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, kurucusu Atatürk’ün ardından ülkenin tek siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi’nin de başında olmalıydı. 26 Aralık 1938’de CHP tarihinin ilk olağanüstü kurultayı düzenlendi. İsmet İnönü partinin değişmez genel başkanı seçildi ve “Milli Şef” unvanı aldı. Mustafa Kemal Atatürk ise artık “Ebedi Şef” olarak anılacaktı.

132 A.g.e., s. 179-180.

133 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 192.

1925 ve 1926 yıllarında kabul edilen bir yasa ve kararnameye göre bank-notların ön yüzlerine cumhurbaşkanının resminin basılması gerekiyordu. Bu yasa ve kararnameye dayanarak paralardaki Atatürk resimleri kaldırıldı, yerlerine İsmet İnönü'nün resimleri basıldı.

İnönü cumhurbaşkanı seçildikten iki buçuk ay sonra 25 Ocak 1939'da, Celâl Bayar başbakanlıktan istifa etti, yerine Dr. Refik Saydam başbakan olarak atandı. Zekeriya bu değişikliği İnönü-Bayar arasındaki ezeli düşmanlığa bağlıyordu:

Atatürk'ün ölümünden sonra iç ve dış politikada ne gibi değişiklikler olacağı merak ediliyordu. İnönü, Atatürk'ün yetiştirdiği bir adamdı. Yıllarca beraber çalışmışlardı. (...) Celâl Bayar'a karşı da kişisel kını vardı. Onun için tekrar iktidara gelince, nasıl bir yol tutacağı merak uyandırıyordu.

Dr. Refik Saydam'ın başbakanlığa getirilmesi, içte yapılacak değişikliğin ilk belirtisiydi. Çünkü Dr. Refik Saydam o zamana kadar kenarda kalmış dürüst ve namuslu bir adamdı. Demokrat ve ılımlı olarak tanınırdı. İnönü işe bir af ve hoşgörü politikasıyla başlamıştı. Atatürk devrinde korkup da memleket dışına kaçmak zorunda kalmış olanlar için bir af kanunu çıkarttı.

(...) Memleket dışına kaçmak zorunda kalanlar arasında özellikle ünlü Türk yazarı Halide Edip (Adivar) ile Adnan Adivar ve milli kahraman sayılan Rauf Orbay vardı.¹³⁴

Zekeriya, anılarında Türkiye'nin Atatürk'ün ardından girdiği bu yeni döneme ilişkin başlangıçta iyimser yaklaşımlar içinde olduğunu belirtiyordu ancak Sabiha onunla aynı fikirde değildi. Atatürk döneminin çok daha ılımlı olduğu, "Milli Şef" İnönü döneminin ise daha başlar başlamaz gerçek yüzünü gösterdiği kanısındaydı:

İnönü, Atatürk'ün son yıllarında, aralarında çıkan fikir anlaşmazlığı yüzünden kenara atılmıştı. O zaman başbakan olan Celal Bayar, Halk Partisi'nin isteğiyle İnönü'yü Cumhurbaşkanlığı'na getirdi.

Atatürk, demokratik rejimi gerçekleştirememiş, diktatörlüğe geçmişti. Fakat bu diktatörlük hiçbir zaman terör derecesine varmamıştı. Zaman zaman basın hürriyetini tanımıştı. Nasıl ki bu devrede birçok ilerici dergi yayımlanmış, Nâzım'ın şiirleri, benim tercüme ettiğim Marksist eserler basılmış, satılmış, polis bunları topladığı halde, birer mahkeme konusu yapılmamıştı.

Fakat İsmet İnönü tek parti, tek şef sisteminin en şiddetli yürütücüsü oldu. İlerici fikirlere, bu fikirlerin tartışılmasına dahi göz yumulmadı. Zaten Atatürk devrinde dahi şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü. İsmet Paşa iktidara geldikten sonra, Halk Partisi içindeki bürokrat grup

134 A.g.e., s. 193-194.

kuvvetlendi. Cemiyetler Kanunu'yla teşkilatlanma hürriyeti hemen de yok edildi. Mevcut teşkilatlar kontrol altına alındı. Basın şiddetli bir baskı altına girdi. Kanunlarda yapılan değişmelerle 1924 Anayasası'nın sağladığı nispi hürriyetler dahi yok edildi. Sollara karşı baskı artırıldı. İlerici, sol dergiler kapatıldığı gibi 1938 yılında Nâzım Hikmet önemsiz bir sebeple tevkif edildi. 28 sene hapse mahkûm edildi.¹³⁵

Gizli çalışmak zorunda bırakılan komünistlere karşı şiddet artırıldı. Nâzım ordu içinde komünizm propagandası yapmak, orduda ihtilal çıkarmak iddiasıyla askeri mahkemeye sevk edildi. Yavuz zırhlısında, kapatıldığı hücrede işkencelere tabi tutuldu. Nâzım'ın tevkifine sebep gösterilen olay, hiçbir kanuna sığmayan, delilleri olmayan, sudan bir sebepti. Nâzım kendisinden imzalı kitap isteyen Harbiyeli bazı gençlere imzalı kitaplarını verdiği için, ordu içinde ihtilal hazırlamak gibi bir cürümle suçlandırılmıştı. Oysa Nâzım'ın verdiği kitaplar, kitapçılarda serbest satılıyordu.¹³⁶ (...) Bundan sonra memlekette ilerici hareketler kösteklendi. Meydan, gericilere, ırkçılara, faşistlere bırakıldı.¹³⁷

Sabiha'nın, *Tan* gazetesindeki yazılarının ağırlıklı bölümü yaklaşmakta olan savaşa, Avrupa'da ve Türkiye'de yükselen faşizme karşıydı. Özellikle Naziler, Türkiye'deki Turancıları destekliyor, el altından para sağlıyordu. Sabiha'ya göre Atatürk döneminde zayıflamış olan bu akımlar yeniden gemi azaıya almıştı:

İkinci Dünya Harbi'nin arifesinde Atatürk zamanında kökü kazınmış olan bu akımın tekrar başkaldırması, rastgele bir olay değildi. İkinci bir dünya harbini hazırlayan Hitler Almanya'sı, Türkiye'yi kendi cephesine çekmek için bunlardan faydalanmak amacını güttü. (Joseph) Goebbels'in yardımıyla Turan Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet, Türkçülük akımını kuvvetlendirmek için politik çalışmalara başladı. Bu fikirleri yayan irili ufaklı dergiler meydana salındı. *Bozkurt*, *Çınaraltı*, *Börü*, *Millet*, *Orhun*, *Dönüm*, *Türk Yurdu* vesaire... Bu-

135 Nâzım Hikmet Ocak 1938'de tutuklandığında Atatürk henüz sağdı ve başbakan Celâl Bayar'dı. Ağustos sonunda 28 yıl 4 aya hüküm giydiğinde de durum aynıydı. 29 Aralık'ta hüküm Askeri Yargıtay tarafından onandığında ise cumhurbaşkanı İnönü'ydü.

136 Nâzım Hikmet Ocak 1938'de "Askerlere imzalı kitap verdiği" için değil, bir sinema lobisinde hayranı Harp Okulu öğrencisi Ömer Deniz'le konuştuğu ve ona, "Köylü erata cumhuriyetten sonra komünizmi öğret" talimatı verdiği iddiasıyla yargılandı. Ömer Deniz mahkemede böyle bir talimat almadığını söylese de Nâzım 15 yıl hapse mahkûm edildi. Haziran 1938'de ise Yavuz zırhlısına değil, sivilden askeri gemiye çevrilen Erkin denizaltı ana gemisine götürüldü, önce tuvalete ardından sintine ambarına konuldu. Gemide yapılan yargılamada "Siyasi fikirleri, mazisi, neşriyatı ve evvelki mahkûmiyetleri ile pek aşikâr bir suretle bir komünist propagandacısı olduğu anlaşılan bu kişinin, donanmanın inhilal (dağılma) ve ihtilale maruz kalmasına yol açmak istediği" gerekçesiyle 13 yıl dört ay hapse mahkûm edildi. Hüküm kısa süre önce aldığı 15 yıla birleştirilip 28 yıl dört aya çıkarıldı.

137 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 182-183.

nun gibi bazı günlük gazetelerde, *Cumhuriyet*, *Tasvir-i Efkâr* ve diğerlerinde bazı yazarlar bu fikirleri savunmaya başladı.

Milliyetçilik maskesiyle ortaya çıkan bu dergiler, Almanya'nın zaferleri sırasında Türkiye'nin, Almanya'nın yararına harbe girmesini savundular.

Turancılar yayımladıkları broşürlerde, Nihal Atsız, *Dalkavuklar Gecesi* adlı broşüründe, Atatürk'ün milliyetçiliğine çatıyor, halka Sovyet düşmanlığını yaymaya çalışıyordu. Turancılara başkanlık eden Nihal Atsız, Hitler gibi alına perçem düşürüyor, evinin bahçesinde, Gandhi gibi, beyaz don, gömlekle gezerek müritlerine vaaz veriyordu.¹³⁸

İrkçıların, Turancıların Türkiye'yi Almanya'nın yanında savaşa sokma çabalarına karşılık, *Tan* gazetesinde, Atatürk'ün dış politikasının antiemperyalist olduğunu anlatan bir kampanya başlatıldı: Bu kampanyayla, Türkiye'nin başka ülkelerin toprağında gözü olmadığı, kendi sınırları içinde bağımsız olmaktan başka bir kaygısı olmadığı, Almanya'yla birlikte savaşa girmenin Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye atacağı anlatılmaya çalışıldı. Kampanyayı makalelerinde alabildiğine destekleyen Sabiha öncelikli boy hedefiydi:

İrkçılarla yaptığım bu tartışmalar yüzünden defalarca mahkemelere düştüm. Çeşitli hakaretlere uğradım.¹³⁹

Nazilerin propaganda çalışmaları çok etkiliydi. Propaganda en çok demokrasiyle zaten ilişkisi olmayan otoriter eğilimli kişileri kolayca etki altına alıyordu. 1939 Nisan ayında Hitler'in doğum günü kutlamaları için Türkiye'den bir grup gazeteci ve siyasetçi Almanya'ya davet edildi. Nadir Nadi, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Necmettin Sadak ve Ali Fuat Cebesoy Almanya'ya gittiler. Aynı zamanda milletvekili olan Falih Rıfkı Atay'ın Türkiye'ye döndükten sonra kaleme aldığı "Hitler'in Doğum Günü" başlıklı hayranlık ve övgü dolu yazı, 20 Nisan 1939 tarihli *Ulus* gazetesinde yayınlandı:

Hitler, şüphesiz bir fani vatandaşa milli kahraman vasfı kazandıran bütün her şeyi yapmıştır. Almanya onun şahsında bütün davaları tahakkuk ettiren bir şef bulabilmiştir. Zayıf ve mağlup Almanya'nın en karışık, en buhranlı ve en düşük günlerinde bir avuc arkadaşı ile mücadeleye girişen Hitler, yalnız kendi milletine siyasi hak müsavatı¹⁴⁰ kazandırmak, yeni bir ordu vücuda getirmek, toprak istiklallerine nihayet vermekle kalmamış, Alman ırkı birliğini hemen hemen temin etmiştir... Kendi milleti böyle bir şefin ellinci doğum yıldönümü için ne kadar şenlik yapsa hic kimse bunu mübalagalı addedemez...

138 A.g.e., s. 185.

139 A.g.e., s. 185.

140 Eşit siyasi hak.

TAN İYİ SATIYOR, SERTELLER EV SAHİBİ OLUYOR

Tan gazetesi, yeni yönetimin elinde hızla çok satan bir gazete haline geldi. Sertellerin eli artık para görüyordu. Küçük kızları Yıldız bu gelişmenin yakını tanıyordu:

Tan gazetesi çok satan bir gazeteydi. 40 bin tirajıyla 50 bin satan *Cumhuriyet* gazetesinden sonra, Türkiye'nin en yüksek tirajlı gazetesi idi. Bunun sırrı da Zekeriya Sertel'in gazetecilikteki ustalığıydı. Gazete okuyucusunu seçmiş, ona göre dil kullanmasını, halkın sorunlarına eğilmesini bilmişti. Muhalefet gazetesi idi, bu nedenle halkın ve günün sorunlarıyla doluydu. Ayrıca, sayfa düzenlerine, bol fotoğrafa, iyi kalite kâğıda vb. dikkat ediliyordu. Zamanla seçkin bir yazıcı kadrosuna da sahip olmuştu. Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Naci Sadullah vb. gazetenin devamlı yazarlarıydılar. Nâzımvarı bir proleter gazetesi değildi ama bir popüler gazeteydi.¹⁴¹

(..) *Tan* gazetesi, Türkiye'nin en önemli gazetelerinden biri haline gelmişti. (..) Tek ortağı Halil Lütü ile beraber babam maddi durumunu da düzeltmiş, iyi para kazanmaya başlamıştı. Artık, ömür boyu ağır ve zor koşullarda çalışmalarının semeresini görmek, rahat ve güzel yaşamak istiyordu. İlk yaptığı iş Kadıköy'ü bırakıp Moda'ya geçmek oldu. Moda'da, İngilizlerin yaşadığı mahallede, denize bakan güzel bir apartman dairesi kiralandı. Evin önü, deniz kıyısındaki gaziolara kadar hep bahçeydi. Balkona çıktığımızda bütün Moda koyu ayaklar altındaydı. Yeni evimizi hepimiz çok seviyorduk. Sanki artık, o karanlık zor günler, menfalar,¹⁴² hapisler, mahkemeler, sıkıntılar bitmiş, düze çıkmıştı. Babam bununla da kalmayıp, gene Moda'da, Deniz Kültübü'nün arka tarafında, Moda Palas otelinin bitişiğinde, mükellef bir ev yaptırmaya başlayınca annem söylenmeye başladı:

"Artık çok burjuvalaşıyoruz, biz."

Sanki iyi yaşamak bir suçmuş gibi. Annemin giyimi kuşamı yerindeydi. İyi giyinmeye her zaman çok önem vermişti. Şimdi bunu büyük bir rahatlık içinde yapıyordu. Her zaman olduğu gibi evde bir hizmetçimiz de vardı. Annemin en büyük şikâyeti, yazılarını yazmak için bir masası olmamasıydı. Koşullar öyle getirmiş, evde bir yazı odası olmamıştı. Babam sabahtan Babıâli'ye inmiş, yazılarını dairesinde yazmış, annem ise evde kalıp, *Tan*'a gönderdiği fıkraları, yaptığı çevirileri hep yemek masasının üstünde yazmıştı. Yeni gelen güzel apartmanda da, ona has bir masa olmayınca söylenmeye başladı:

"Gene benim bir yazı masam yok!"¹⁴³

141 Yıldız Sertel, *Nâzım Hikmet ile Serteller*, Everest Yayınları, 2008, s. 46-47.

142 Sür günler.

143 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 171-172.

Sertellerin Moda'daki evi. Önündekiler kızları Sevim ve torun Tia O'Brien.

O güne değin hep kira evlerinde oturan Sertel ailesi nihayet bir eve sahip oluyordu. Bir yıl önce Celâl Bayar'ın başkanlığında açılan Moda Deniz Kulübü'nün hemen arkasındaki yamaca inşa edilen müstakil ve enikonu görkemli iki katlı bir evdi bu. Yıldız'ın deyişiyle, "Almanya'da tahsil etmiş çok usta bir mimara" yaptırılmıştı.

Tamamlanmasından uzun yıllar sonra evi görme şansına sahip olan Zeke-riya'nın Amerika'da yaşayan kız kardeşi Belkıs'ın oğlu psikolog, eğitimci ve yazar Gündüz Vassaf, bu görkemli evi şöyle tanımlayacaktı:

Sertellerin Moda'daki evleri tipik bir Amerikan evi. Belki Türkiye'nin ilk Amerikan evi. Abartıyor olabilirim ama niçin Türkiye'nin ilk Amerikan evi? Çünkü, kenef yok, banyo var... Kocaman bir banyo... Oturma odası büyük-lüğünde bir banyo var.¹⁴⁴

144 Gündüz Vassaf'la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

Evin Moda koyuna bakan cephesinde on metre genişliğinde bir balkon, önünde yola kadar uzanan bir gül bahçesi vardı. İçeride balkonla aynı genişlikte büyük bir salon ve yemek odası yer alıyordu. Arkadaki küçük bahçeye bakan son derece geniş mutfak tamamen Sabiha'nın tercihlerine göre düzenlenmişti. Üstü çini kaplı sabit masalar ve tavana kadar çıkan rafları vardı. Üst katta Sabiha ve Zekeriya'nın, Sevim'in, Yıldız'ın ve Sabiha'nın annesi Atiye Hanım'ın yatak odaları vardı. Giriş katında, salondan geçilen bir kütüphane odası da yaptırılmıştı. Raflar ve kitaplarla dolu odada Zekeriya'nın büyük bir yazı masası vardı. Yıldız'a göre Sabiha bu masayı ancak Zekeriya çalışmadığı ya da evde olmadığı zamanlarda kullanabiliyordu:

Aksi halde, gene yazılarını yemek masasında yazıyordu. Onu kurtaran şey, korkunç konsantrasyon kabiliyetiydi. Bir kere yazısını yazmaya oturdu mu top atsan duymazdı. Ama gene de isyan ediyordu:

"Koskocaman eve geçtik, gene benim bir yazı masam yok!"¹⁴⁵

Tam bu sırada hayatlarında bir yenilik daha meydana geldi. Üniversite öğrenimini bitiren Sevim artık kocası olan Frank O'Brien'la birlikte İstanbul'a geldi. Küçük kız kardeş Yıldız'a göre ablası Sevim ve eşi Frank gazetecilik mesleğine Türkiye'de atılmak istiyorlardı:

Yıl 1938, yani İkinci Dünya Savaşı'nın arifesi. Ortalık kaynıyor. Türk basını yavaş yavaş Nazi ve demokrasi yanlısı olarak ikiye ayrılıyor, savaş rüzgârlarını şiddetli esiyor.

Genç çift ilk önce Zekeriya Sertel'in Moda'daki evine yerleştiler. İlk çocukları Deniz burada doğdu.¹⁴⁶

Büyük kızıyla yeniden bir arada olmanın ve ilk torununu kollarına almanın mutluluğu içindeki Sabiha bir yazı masasına yine sahip olamamıştı ancak yazı yazmak dışında en sevdiği ikinci uğraşı açıcılık konusunda mükemmel olanaklara kavuşmuştu. Bunca büyük balkon, salon, yemek odası ve mutfaka sahip olmanın bir anlamı vardı. Artık bol miktarda konuk ağırlayabileceklerdi. Konukları ve dostlarını ağırlamayı çok seven Sertel çifti, Yıldız'ın deyişiyle evi "Açık kapı" ilân etmişti. Sabiha'nın Neşet ve Celâl abileri başta olmak üzere tanıdıkları herkes çat kapı gelebilir ve Sabiha'nın nefis yemeklerinden tadabilirdi:

Tabii gelenlerin çoğu kalburüstü aydınlardı, Sabahattin Ali, Cevat Şakir, Naci Sadullah, Sadrettin Celâl, Şevket Süreyya Aydemir, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi. Bazan tartışmalar çok sert olurdu.

145 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 177.

146 Yıldız Sertel, "Bir Sertel Daha Vardı", *Cumhuriyet Dergi*, 11.08.2002, s. 4.

Hizmetçimiz İclâl, “Bizim hanım erkeklere üstün çıkıyor, onları yere seriyor,” derdi.

Evimize sık gelenler arasında, Moda’nın zenginleri, o günün burjuvazisi de vardı. Annem bu misafirlerden pek hoşlanmaz, hatta bazan şikâyet de ederdi. Ancak babam tam anlamda bir açık kapı siyaseti gütmek, sağa sola açılmak, ideoloji, siyasi görüş farkı gözetmeyen tarafsız bir gazeteci hayatı sürmek istiyordu. Bunu gazeteciliğin de bir icabı sayıyordu. Evin koşulları elverdiği ölçüde burjuvaziye de açılıyordu. Bazı dogmatik komünistler, bu evdeki yaşantısından ötürü, annemin bir “salon komünisti” olduğunu söylemeye başlamışlardı. Ancak, bu sözleri söyleyenler, harp arifesinde ve harp yıllarında faşizme ve emperyalizme karşı verilen savaşta annemle boy ölçüşecek durumda değillerdi. Onlar, 15-20 kişiye okutabildikleri beyannameler için hapse giriyor, dayak yiyor ve bundan ötürü kendilerini kahraman sayıyorlardı. Sabiha Sertel ise, *Tan* gazetesindeki, *Görüşler* sütununda yazdığı yazılarla on binlere sesleniyordu.¹⁴⁷

Giderek daha rahat koşullarda yaşasa ve kimilerince “salon komünisti” diye suçlansa da Sabiha, savunageldiği siyasi fikirler uğruna her tür riski göze almaya devam ediyordu. Yükselen faşizmin içyüzünü halka anlatabilmek için art arda cep kitapları yayımlamaya başladı. Bunlardan ikisi, o sıralarda illegal Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Reşat Fuat Baraner tarafından Ali Rıza Çelik takma adıyla yazılan *İspanya’da İstiklâl Savaşı* ve *Çin Kurtuluş Kavgası* adlı derleme kitaplardı. Her iki kitap da legal olarak yayımlandı ve kapaklarında *Neşreden Sabiha Zekeriya Serter* diye açıkça belirtildi.

Sabiha ve Zekeriya, ırkçı ve Turancıların Almanya’nın eteğine yapışıp Türkiye’yi yıkım dolu bir maceraya sürüklemesini önlemek için her tür çabayı özveriyle harcarken, 1 Eylül 1939’da Hitler’in orduları Polonya’ya girdi; Fransa ve Britanya İmparatorluğu Almanya’ya savaş ilan etti.

SAVAŞI BAHANE EDEN HÜKÜMET BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ TÜMDEN KALDIRIYOR

2 Eylül günü yayınlanan *Tan* gazetesi, “Almanya, Polonya’yı İstilaya Başladı” manşetiyle çıktı. Alt başlıkta ise, “Fransa ve İngiltere, derhal bir ultimatomla askerlerini çekmesini, yoksa taahhütlerini ifaya başlayacaklarını Berlin’e bildirdiler” yazıyordu.

Sabiha ve Zekeriya 2 Eylül tarihli *Tan*’da yer alan makalelerini dünyanın ikinci bir paylaşım savaşı cehennemine girdiğinin bilinci içinde yazdılar.

147 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 178.

Sabiha'nın "Harbi Karşılarken" diye başlık attığı yazısı bir yandan ortaya çıkacak felâket tablosunu anlatıyor, bir yandan da kitlelere daha uzun vadeli düşünmeyi ve umudu elden bırakmamayı salık veriyordu:

Tarihin bir dönüm noktasındayız. Küçük milletlerin istiklali ile istilacı büyük devletlerin parçalayıp, büyüme hırsı, gergin iki ok gibi birbirinin göğsüne nişan alıyor. Mustarip¹⁴⁸ bütün insanlık, hakkın, hürriyetin zaferini isteyen bütün insan kütleleri bu harbin cephesindedir. Müdafaa'nın harbi, tecavüzün harbini yenmek için yalnız topuna, tüfeğine değil, beşeriyetin ve tarihi akışın istikametine güveniyor. Her halde insanlık rotasını barbarlık ve dehşete değil, hürriyet ve istiklale, esareti kökünden koparan milli hâkimiyetlere çevirmiştir. Bugüne kadar akan asırlar ve beşerin tekâmülü bunun kefilidir. Tekâmülü'nün akışını ne Napolyon ne Cengiz ne Führer ne de Mussolini durduramaz.

Zekeriya'nın "Şimdi Silahlar Konuşuyor" başlıklı yazısı ise daha çok siyasi bir değerlendirmeydi:

Diplomatlar nihayet günlerce süren sinirli bir mücadeleden sonra sözü silaha bıraktılar. Diplomatların halledemediği işi artık ordular görecektir. İnsanlık ve medeniyet, dünyaya hâkim olmak hırsıyla gözleri kararanların verdikleri karar üzerine dünden itibaren yeniden büyük bir faciaya atılmış bulunuyor. Bir sene içinde Avusturyalıların, Çeklerin, Moravya ve Bohemya'nın¹⁴⁹ istiklalini silip süpüren Alman kuvvetleri, şimdi yeni bir milletin elinden istiklalini almağa kalkışmıştır. Bu yüzden bütün Avrupa korkunç bir maceraya sürüklenmiştir.

Aynı gün yayınlanan *Cumhuriyet* gazetesinin manşetinde ise, "Nihayet Harb Başladı!" yazılıydı. Alt başlıklarda ise, "Alman orduları dört koldan Leh topraklarına hücumla geçtiler", "İngiltere-Fransa Almanya'ya ültimatoma verdi", "Varşova dün 6 defa bombardıman edildi" yazıyordu.

Yıldız Sertel'e göre savaşın başlaması gazeteciliğe ısınma turları atan ablası Sevim ve eşi Frank O'Brien'i da önemli ölçüde heyecanlandırmıştı:

Savaş çıkınca, demokrasilerden yana olan Sertellerin evi İngiliz ve Amerikan gazetecileriyle doluyordu. Frank O'Brien da Amerikan *Associated Press* Ajansı'nın muhabirliğini alınca Sevim kendini tam bir gazeteciler dünyasında buldu. Kısa bir süre sonra Ankara'ya göçtüler. Savaş dışında kalan Türkiye'de Mihver devletlerin (Almanya, İtalya) ve Müttefik devletlerin (İngiltere, ABD, Fransa) diplomatları ve gazetecileri yan yana yaşıyor, iki tarafın casusları cirit atıyordu. *Tan* gazetesi Nazilere yayılım ateşi açmıştı. Bu karışık ortamda,

148 Acı çeken.

149 Bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin iki eyaleti.

Sevim yazı dünyasından kendisini çekmiş gibiydi. Zaten onun eğlenceli yazılarına pek yer yoktu.¹⁵⁰

Savaş henüz Avrupa'da ve sınırlarımızın hayli uzağındaydı. Ancak günbe-gün Trakya sınırlarına yaklaşmaya başlayınca, 1940 Ekim'inde İstanbul, Kocaeli, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'de sıkıyönetim ilan edildi. 1947 Aralık'ına kadar devam edecek olan bu sıkıyönetim, döneme tanıklık eden gazeteci-yazar Hıfzı Topuz'a göre hükümetin basına canının istediği gibi müdahale edebilmesinin temel araçlarından biriydi:

Hükümet artık savaş bitene kadar bu sınırsız yetkileri kullanacaktır. Basın özgürlüğünün hiç lafı olmaz bu dönemde, Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda, dilediği gazeteyi, dilediği sürece kapatacaktır. Bu kararlar kesindir, ne Meclis karışır bunlara, ne de Danıştay. Kararı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra Başbakan'a mektuplar yazılır. Devlet başkanının olgunluk gösterip gazeteleri affetmesi istenir. Günün birinde de bu aflar çıkar. Gazetenin patronuna "Gazeteni artık çıkartabilirsin," denir ve gazete yeniden çıkmaya başlar.¹⁵¹

Milli Şef döneminde savaş bahanesiyle getirilen kısıtlamalar yüzünden Türkiye'de gazetecilik yapmak neredeyse olanaksız hale gelmişti. Zekeriya bu durumu "faşist diktatörlük" olarak adlandırıyordu:

İnönü, cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü artırdı, "tek millet, tek parti, tek şef" diye bir sistem kurdu. Millet o demekti, parti demek o demekti, bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. (...) Basın bile onun elinde ve onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü hemen her gün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesindeydi.¹⁵²

Siyaset tarihine ilişkin araştırma ve yayınlarıyla öne çıkan Prof. Dr. Cemil Koçak da Milli Şef dönemini incelediği kitabında hükümetin uyguladığı yasal, idari hatta keyfi sınırlamaların basını nasıl bir cendere içine soktuğunu anlatıyordu:

Bir kere gazete ve dergi yayınlamak için, gazete ve derginin çıkacağı yerin en büyük mülki idare amirinden (Vâlide ya da Kaymakamdan) rûhsatname alınması gerekiyordu. Dolayısıyla, hükümet, yeni bir yayına izin verip vermemekte tamâmen serbestti. Ayrıca, gazete ve dergi yayınlamak için, gaze-

150 Yıldız Sertel, "Bir Sertel Daha Vardı", *Cumhuriyet Dergi*, 11.08.2002, s. 4.

151 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 169.

152 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 207-208.

te ve dergi çıkaracak olanların, bir bankadan, gazete ve derginin çıkacağı yerin nüfûsuna göre, 1.000 ilâ 5.000 TL arasında bir garanti mektubu vermeleri zorunluydu.

Diğer yandan, “sui şöhret”¹⁵³ sâhibi olanlara yayın çıkarma hakkı tanınmıyordu. Basın, iç ve dış politika konularında, ancak belirli sınırlar içinde yazabiliyor, haber yayınlatabiliyordu.

Bu dönemde basındaki başyazılar, genellikle dış politika konularıyla ilgilidir. Fakat bu tür yazılar, her zaman hükûmetin saptadığı siyâsal çizginin içinde kalıyordu. (...) Hükûmetin o sıradaki dış politika tutumundan tamâmen farklı yazılar sert tepkiyle karşılanıyordu.

Nihâyet, Matbuat Kânunu’nun 50. maddesi gereğince, “memleketin umûmî siyâsetine dokunacak neşriyattan dolayı, İcrâ Vekilleri Heyeti kararı ile, gazete veyâ mecmualar, muvakkaten tâtil olunabilir[di]. (...) Bu sûretle kapatılan bir gazetenin mesûlleri, tâtil müddetince, başka bir isimle gazete çıkaramaz”lardı.

Basın, iç politikaya geniş yer ayıramazdı. Bu alanda biraz ileri gitmek, hükûmetin sert tepkisine neden oluyordu. (...) Savaşla ilgili haberler ise, herhâlde panik yaratmamak için olacak, Matbuat Umum Müdürlüğü’nün emri ile, ancak tek sütun üzerinde yazılabiliyordu.¹⁵⁴

Gazete-dergi kapatmak o kadar sıradan bir uygulamaya dönüşmüştü ki, değil muhalifler iktidar yanlısı gazeteler bile kolayca kapatılıp açılır hale gelmişti.

Sol-demokrat çizgide muhalefet yapan *Tan* gazetesi İkinci Dünya Savaşı boyunca tam 7 kez kapatıldı, toplam 2 ay 13 gün süreyle yayımlanamadı. Bu cezaların dördü hükûmet, üçü sıkıyönetim tarafından verilmişti. Özel teşebbüs yanlısı liberal çizgide muhalefet yapan Ahmet Emin Yalman’ın *Vatan* gazetesi ise 9 kez kapatıldı ve toplam 7 ay 24 gün boyunca yayımlanamadı. Onun cezalarının da beşi hükûmet, dördü sıkıyönetim tarafından verilmişti.

Yalnız muhalefet yapanlar değil, CHP milletvekillerinin çıkardığı “yandaş” gazeteler bile Milli Şef döneminin baskı ortamından bağımsız değildi: Milletvekili Yunus Nadi Abaloğlu’nun *Cumhuriyet* gazetesi toplam 5 kez kapatılmış ve 5 ay 9 gün boyunca okuyucularından uzak kalmıştı. Aynı şekilde milletvekili Mehmet Asım Us’un *Vakit* gazetesi de 2 kez kapatılmış ve toplam 12 gün yayımlanamamıştı.¹⁵⁵

Hükûmet basın ilişkisi öylesine şirazesinden çıkmıştı ki, 1955 yılında Özden İnönü ile evlenip bir dönemin “Milli Şefi” İsmet İnönü’nün damadı olan

153 Kötü şöhret.

154 Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, İletişim Yayınları, 2007, s. 134-135.

155 Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 138-139.

gazeteci-yazar Metin Toker bile yazdığı anı kitabında bizzat yaşadığı absürt sansür ve müdahaleleri anlatıyordu:

Ben 1943'te *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Yazı İşleri Müdür Yardımcısı İhsan Ağabey (Ahmet İhsan) idi. Onun arkasındaki dolapta, bir dosya kilitli dururdu. Dosya, yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki, Birinci Şube'den bir memur gelip, yeni bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin.

Sonradan bu dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki... Hangi haberin kaçınıcı sayfada, kaç sütun üzerine, hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar... (...) Gazetelere gelen emirler arasında bâzen nasıl yorumlar yapılması gerektiği bildiriliyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda, Millî Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu. (...)

Başka emirlerde ise, Millî Şef, hatta Millî Şef'in ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün harb yılları esnâsında, Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar, "devlet zoru" ile gazetelerde çarşaf çarşaf yayınlandı. (...) Gene gâyet iyi hatırlarım... Bir gün *Cumhuriyet* gazetesine Basın Müdürlüğü'nden telefon edilmişti ve Sayın Bayan İnönü'nün İstanbul'a teşrifleri haberi, birinci sayfada değil de, iç sayfada verildi diye bir güzel zılgıt geçilmişti.¹⁵⁶

Böylesi bir ortamda gazete hele muhalif gazete çıkarmak, akıl dışı bir medya cambazlığı becerisi gerektiriyordu: Güncel iç ve dış siyaset takip edilecek, olası boşluklar önceden tahmin edilecek; hükümetle aynı çizgideymiş izlenimi verilirken muhalif görüşler aralara serpiştirilecekti. Dönemin gazete ve dergileri kimi zaman başarılı cambazlık örnekleri sergiliyor kimi zaman da yere çakılıp kapatılma, dava ve hapis üçgeninde yaşam mücadelesi veriyordu.

Ancak yükselen evrensel ve ulusal faşizme karşı yılmadan, her şeyi göze alarak mücadele edenler Sabiha ve Zekeriya'dan ibaret değildi. Özellikle Türkiyeli sosyalistler kitaplar ve broşürler yayınlarak halkı tehlikeye karşı uarmaya çalışıyorlardı. Meselâ, o sıralarda illegal Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Teşkilat Sekreteri olan Reşat Fuat Baraner'in kaleme aldığı ve Faris Erkman imzasıyla yayınlanan *En Büyük Tehlike* adlı broşür çok ses getirmişti.

156 Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları Tarih Dizisi, 1970, s. 24-26.

POLİS SERTELLERİN EVİNE AJAN YERLEŞTİRİYOR

“Milli Şef” yönetiminin basına uyguladığı sansür, kapatma ve hapis baskısını en çok hissedenlerden biri Sabiha’ydı:

21 Haziran 1941’de “sıkıyönetim” tekrar uzatıldı. Basın, daha sıkı bir baskı altına alındı. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, her yeni meselenin nasıl yorumlanacağı hakkında gazetelere bilgi veriyor, bunun dışına çıkan gazeteler kapatılıyordu. (...) Atatürk zamanındaki hürriyetsizliği arar olmuştuk. İnönü tek parti, tek şef sistemini bütün şiddetiyle yürürlüğe geçirmişti.

Yazı yazmak güçleşmişti. Sosyal konulara dokunamazdım. Dış politika konularını konuşamazdım. *Tan*’da yazdığım yazılarda faşizmin niteliğini açıklamaya devam ettim. Bu yazılar, ırkçı dergiler tarafından tekrar hücumla uğradı. (...) *Tan*’daki yazılar geniş kitleler tarafından memnurlukla karşılandı. Her gün okuyuculardan aldığım mektuplar beni teşvik ediyordu.¹⁵⁷

Okuyucu mektupları Sabiha’yı daha da cesur olmaya teşvik ediyordu ancak onun deyimiyle, “Faşistlerin polise verdiği jurnaller etkisini göstermişti”. Bu etki polisin onu ve ailesini sürekli gözlem altında tutması şeklinde gelişti: Önce Moda’daki evlerinin karşısında bir işportacı peydahlandı: Bütün gün sokağın karşısında oturuyor, tezgâha serdiği mendilleri satmaya çalışıyordu. Sabiha tek mendil sattığını bile görmemişti. Bir süre sonra evlerinin yakınındaki mahalle bakkalından da haber geldi: Her akşam saat 17.00’den sonra iki sivil polis onun dükkânına yerleşiyor ve Sertellerin evini gözlüyordu.

Sabiha her gün, vapurda, takside, yolda hep birilerinin kendisine refakat ettiğini, siyasi polisin bununla da yetinmeyip *Tan* gazetesine ve konutlarına ajan yerleştirdiğini düşünüyordu:

Birinci Şube, adamlarını *Tan* gazetesinin içine muhabir, muahhah ve diğer adlarla sokuyor, gazeteyi devamlı bir kontrol altında tutuyordu. Hatta evin içine bile adamlarını sokmuştu. Bir gün dost geçinen biri, hizmetçi aradığımızı haber almış, bize bir Ermeni kadını getirmişti. Kendisinin ne iş bildiğini sordum. “Her işi yaparım, ben sefarethanelelerde çalıştım. Gayet iyi yemek pişirir, turtalar yaparım,” dedi.

Başımıza devletkuşu kondu diye sevindim. Fakat her gün yazı masamın çekmecelerini karıştırılmış buluyordum. Kendisine sorduğum zaman, “Toz alırken karışıyor,” dedi. “Tozu ben alırım, çekmeceleri karıştırma,” dedim.

Bir gün İngilizce bir dergiyi arıyordum. Hemen sordu, “*Harper’s*”¹⁵⁸ dergisini

157 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 201.

158 *Harper’s Magazine*: 1850 yılından bu yana yayınlanmaya devam eden, Amerika’nın en eski aylık politika, ekonomi, edebiyat, kültür ve sanat dergisi.

mi arıyorsunuz?” dedi ve getirdi.

“Sen İngilizce biliyor musun?”

“Evet, ben Amerikan Kız Koleji’nde okudum.”

“Neden hizmetçilik ediyorsun?”

“Ne yapayım, bir kör annem var, iş bulamadım. Ona bakabilmek için hizmetçilik etmek zorunda kaldım.”

Düşünüyordum, Kolejde okumuş! Sefarethanelerde hizmetçi! Kâğıtların karıştırılması... Şüphelerim artmıştı...¹⁵⁹

Sabiha kadının polis ajanı olduğundan neredeyse emindi ama biraz daha beklemeye karar verdi. Bir akşam, yemeğe gelen misafirler gittikten sonra, ikisi birlikte ahşap yemek masasını kapatmaya çalışırken hizmetçisini parmağını sıkıştırmaması konusunda uyardı. Kadın dehşet içinde elini çekti:

“Zaten başparmaklarımdan birisi kopmuştur. Ötekisini de kaptırmayayım,” dedi.

“Parmağın nerede koptu?”

“Bir zamanlar polis müdürü bey beni bir fabrikaya yerleştirmişti. Orada parmağımı makinaya kaptırdım.”

Artık şüpheye yer yoktu. Az zaman sonra çekilip gitti.¹⁶⁰

Geçmişte gözaltına alınmalar ve mahkeme süreçleri dışında emniyet güçleriyle karşılaşmayan Serteller artık düzenli olarak polis takibindeydi. Sabiha kadar Zekeriya da huzursuzdu bu durumdan:

Polisten en çok rahatsız olan solculardı. Bizlerin bu yüzden çektiklerimiz sonsuzdu. Özgürlüğümüzü yitirmiştik. Evlerimizde hizmetçilerimizden, misafirlerimizden bile şüphelenirdik. Evimin yanında bir otel vardı. Polis, bu otelin penceresi bizim eve bakan bir odasına yerleşti. Buradan geceli gündüzlü evimizi gözaltında bulunduruyorlardı. Bir akşam, bir dostumu ziyarete gidiyordum. Arkama takılan bir polis, kendisini saklamaya bile lüzum görmüyordu. Yanına sokulup beni neye rahatsız ettiğini sordum. Cebinden bir tabanca çıkardı ve “Bununla sizi korumak için,” dedi!..¹⁶¹

Polis takibi ve gözetimi Serteller 1950 yılında zorunlu olarak yurtdışına çıkıncaya değin her devirde artarak sürecekti.

159 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 201-202.

160 A.g.e., s. 202.

161 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 209.

Öylesine karanlık günlerdi ki bunlar, bazen Sertellerin *Tan* gazetesi ve Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesi gibi düşman kardeşler bile dayanışmak zorunda kalıyordu. *Vatan*, *Tan* kadar popüler olmasa da, o günün ölçüleriy-le iyi tirajlı gazeteler arasında sayılıyordu.

Tan ve *Vatan*, birbiriyle enikonu zıtlaşan; sol-demokrat ve sağ-liberal iki farklı siyasi tavır içinde olsalar da hükümet onları aynı isim altında kategorize ediyordu: Muhafız gazeteler. Çünkü, her iki gazete de bıkip usanmadan tek parti yönetimini eleştiriyor, acilen çok partili seçim sistemine ve gerçek parlamenter demokrasiye geçilmesini savunuyordu. Gerek hükümet gerek-se yandaş gazeteler açısından bunlar “tehlikeli” fikirler, bu fikirleri öne sü-renler de tehlikeli kişilerdi.

Yandaş gazetelere göre, *Tan*'daki tehlikeyi yaratan Sertellerdi. *Vatan*'daki tehlikenin sorumlusu ise Ahmet Emin Yalman'dı. Her ikisinin de sesleri so-lukları bir an önce kesilmeliydi, zira bu gazetecilerin her üçü de halkı devle-te karşı kışkırtıyor ve fitnecilik yapıyordu.¹⁶²

Karşı safta yer alan *Tasvir* ve *Akşam* gibi gazetelerde kimi köşe yazarları, “Milli birlik için hangisi daha tehlikeli” diye tuhaf bir soru ortaya atıp, “ken-din sor kendin yanıtla” şeklinde makaleler bile yazmıştı. Bunlardan biri de şair, yazar, mizahçı, politikacı Orhan Seyfi Orhon'un Nazi yandaş *Tasvir* ga-zetesindeki makalesiydi:

Milli birlik için, Ahmet Emin Yalman mı, yoksa Serteller mi daha tehlikeli?

Hiç tereddütsüz: Serteller! dersiniz. Fakat onların muhalefeti bir zebra gi-bi şahsiyetini sırtında taşır. Ne taraftan gelse seçersiniz belli ki ısıracak veya tepecektir. Hiddeti çok fazla votka kokar. Kendinizi korumak fırsatı verir ve itiraf etmeli ki bu birlik aleyhinde de olsa, bir sisteme bağlıdır... Fakat, Ahmet Emin Yalman öyle mi?... hayır, en tehlikelisi Serteller değil odur. Çünkü “su-reti hak”dan görünerek¹⁶³ her vasıtayı kullanmaktadır: Türkçülüğü, inkılâp-çılığı, Kemalizmi, demokrasiyi, vatanseverliği, mandacılığı, liberalliği, devlet-çiliği, halkçılığı hatta Müslümanlığı bile!¹⁶⁴

Orhan Seyfi'ye göre *Tan* “Kıpkızıl solcu ve sosyalist”, *Vatan* gazetesi ise “Tozpembesi kozmopolit ve liberal”di.

Aralarında hiçbir ideolojik yakınlık olmayan bu iki gazete bir süre sonra rakipleri tarafından da tek isim altında anılır oldu: *Tan-Vatan* cephesi. *Tan*

162 Hülya Öztekin, *Tan Serteller Yönetiminde Muhafız Bir Gazete*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s. 348.

163 Suretâ haktan görünerek: Haktan ve doğrudan yanaymış gibi görünerek.

164 Hülya Öztekin, *a.g.e.*, s. 348-349.

ve *Vatan* birlikte hedef alınmanın doğal sonucu olarak zaman zaman birbirlerini destekleyen yayınlar yapıyordu.¹⁶⁵

Sabiha da kendi gazetesi ve *Vatan*'ı, "liberal gazeteler", karşı taraftaki gazeteleri ise, hükümetçi ve "Nazist" gazeteler olarak adlandırıyordu. Hükümetçi gazeteler milletvekili gazetecilerin çıkardığı *Tanin*, *Ulus*, *Vakit*, *Akşam* gibi gazetelerdi. Nazistler ise Almanya yanlısı yayın yapan *Cumhuriyet* ve *Tasvir*'di. Sabiha'ya göre, "Türk basınındaki bu tartışmalar ve hükümetçi gazeteler ile Nazist gazetelerin liberal gazetelere karşı başlattığı savaş, Türkiye'de feodal ve totaliter zihniyetin değişmemesinin bir sonucuydu".¹⁶⁶

Düşman kardeşler *Tan* ve *Vatan* gazeteleri arasında Milli Şef döneminin anti-demokratik dayatmalarına karşı ayakta kalabilmek uğruna başlayan zorunlu dayanışma, Ankara'da birbirleri lehine kulis yapmaya kadar varmıştı. 1941 yılında *Tan* bir kez daha o "Süresi belirsiz geçici kapatma" krizlerinden birini yaşıyordu. Kapatılan gazetenin ne zaman yayın hayatına döneceği belli değildi. Çalışanların maaş ödemeleri ve diğer giderler, kapalı geçen her günle birlikte ağırlaşan bir yüke dönüşüyordu. *Vatan* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, tanıdığı siyasiler ve devlet adamlarıyla görüşerek *Tan*'ın yeniden yayınlanmasını sağlamak emeliyle Ankara'ya gitti. O gittikten birkaç gün sonra, gece yarısını geçen bir saatte Sertellerin telefonu çaldı. Zekeriya açtı. Arayan Ahmet Emin'di. *Tan* gazetesinin yeniden yayınlanması için hükümetten izni koparmıştı ama İçişleri Bakanı'nın bir koşulu vardı: Sabiha gazeteye yazı yazmayacaktı. Konuşmayı Sabiha da dinliyordu:

Gazetenin açılmasını sağlamak için Zekeriya bu şartı hemen kabul etti. Şükrü Kaya'nın bana karşı olan düşüncelerini biliyordum. Fakat beni yazı yazmaktan men etmek için hangi sebeplere dayanıyordu?

Ahmet Emin, Ankara'dan döndü. Odamda çalışıyordum. Yanıma geldi:

"Sizin için Şükrü Kaya'yla uzun boylu tartıştım. Fakat o, dış politika yazarının ağır bir üslupta yazıldığını söylüyor. Faşizme, Almanya'ya çatmanız hoşlarına gitmiyor. 'Biz Almanya'yla bir anlaşma yaptık. Bu sırada Almanya'ya çatmak doğru olmaz. Biz, İngiltere'yle müttefikiz. Sabiha hanım, İngilizlerin emperyalist politikasını sert bir lisanla tenkit ediyor. Sovyet emperyalizmini savunuyor. Bu sebeple bir müddet yazmaması daha doğru olur,' diyor. Biz de *Tan*'ı kurtarmak için, sizi feda ettik," dedi.

"İyi yapmışsınız," dedim. "Şüphe yok ki, *Tan*'ın mutlaka çıkması lazım."¹⁶⁷

Sabiha İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya mektup yazıp, "Anayasanın bana verdiği yazı yazma hürriyetini elimden almak için, kanunların hangi maddesi-

165 A.g.e., s. 349.

166 A.g.e., s. 350.

167 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 208-209.

ne dayanıyorsunuz,” diye sordu. Tan’da yayımlanan dış siyasete ilişkin makalelerinde tamamen Türkiye’nin çıkarlarını gözettiğini anlatmaya çalıştı. Mektubunu, “Bir gün, yazdıklarımın doğru olduğuna, sizin de inanacağınızı umuyorum. Yazı hürriyetimin bir an önce verilmesini diliyorum,”¹⁶⁸ diye bitirdi. Şükrü Kaya, Sabiha’nın mektubunu yanıtlamadı.

Sabiha, okuyucularıyla doğrudan iletişim kurduğu çok önemli bir mecraı kaybetmenin üzüntüsü içindeydi. Ortaya çıkan boş zamanı doğru değerlendirmek için, geçmişte *Son Posta* gazetesinde yazı yazdırılmadığı zaman bulunduğu çözüme bir kez daha başvurmaya niyetlendi: Kitap yazacaktı... Yazacaktı da böylesine kızılca kıyamet koparan bir baskı ortamında yayımlatabilecek miydi?:

Faşizmin ne şartlar altında doğduğunu, İngiliz, Fransız emperyalizminin, Hitler Almanya’sının harp gücünü nasıl artırdığını, harbi Sovyetler’e çevirmek için oynadıkları oyunları dile getiren bir kitap yazdım. Bu kitap tabii o günkü şartlar içinde neşredilemezdi. Marksist eserlerin tercümesine devam ettim. Lenin’in *Emperyalizm, Kapitalizmin Son Safhasıdır* adlı eserini, Stalin’in *Leninizmin Problemleri* adlı eserini Türkçeye çevirdim. Bu tercümelemler de neşredilemezdi. 1950’de memleketten çıkarken bu eserleri, ağabeyim Neşet Deriş’e bırakmıştım. Ağabeyim 1956’da öldü. Şimdi bu kitapların kimin elinde olduğunu bilmiyorum...¹⁶⁹

Aradan uzunca bir süre geçti. Bir akşam Sabiha Moda Deniz Kulübü’nün deniz üstündeki bölümünde arkadaşlarıyla oturuyordu ki, kapıdan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya girdi:

Deniz Kulübü Moda’da, büyük zenginlerin, aydınların, devlet adamlarının devam ettiği bir yerdi. Şükrü Kaya, Atatürk’ün en yakınlarından Kılıç Ali’yle beraber kulübe geldi. Şükrü Kaya bizim masanın yanından geçerken hepimize selam verdi. Ellerimizi sıkı, oturmasını teklif ettik. Hiç reddetmeden oturdu. İngilizlerin, Fransızların zaafından konuşuyorduk. O, Almanların bu harpten muzaffer çıkmayacağına inanıyordu. “Amerika bu harbe gidecektir. O girdikten sonra, Almanların kazanma şansları azalır.”¹⁷⁰ Faşizm, Avrupa’da kök tutamayacaktır,” diyordu.

“O halde, beni yazı yazmaktan ne diye men ettiniz?” dedim.

Cevap verdi: “Sen o yazıları yazdığın zaman biz Almanya’yla bir anlaşma yolu arıyorduk. Zamansız yazılardı.”

“Daha zamanı gelmedi mi, ben yazı hürriyetime ne zaman kavuşacağım?”

168 A.g.e., s. 209.

169 A.g.e., s. 210.

170 ABD 8 Aralık 1941’de Japonya’ya savaş ilan etti. 11 Aralık’ta da Japonya’nın müttefiki Almanya ve İtalya ABD’ye savaş ilan etti.

“Yaz,” dedi, “Amma dış politika meselelerine dokunma.”

Buz tabakası kırılmıştı. Artık *Tan*’da yazı yazabilirdim.

Ben *Tan*’daki “Görüşler” başlıklı fıkra köşeme döndüm. Bir içişleri bakanının, kişinin hürriyetini istediği zaman elinden aldığı, istediği zaman verdiği bir devirdi bu.¹⁷¹

SABIHA BASIN PATRONLARINA KARŞI ÇALIŞANLARI SAVUNUYOR, İLERİCİ AKADEMİSYENLER OKULDAN ATILIYOR

1942 yılı sonbaharında Sabiha bir süreliğine Ankara’ya gitti. Gazeteciliğe devam eden eşi Frank’la birlikte başkentte yaşayan büyük kızı Sevim’le birlikte olacak, tanıdığı bazı ilerici gençlerle görüşecekti:

Ankara’da bulunduğum günlerde öteden beri tanıdığım Niyazi Berkes, Pertev Boratav, Behice Boran, Muvaffak Şeref, Sabahattin Ali ve diğer arkadaşlarla buluşup görüşüyordum. Bunlar Amerika’da, Avrupa’da tahsil görmüş sosyalist eğilimli gençlerdi. Ankara’da Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi’nde öğretmenlik yapıyorlardı. Pertev Boratav fakültede folklor profesörü, Niyazi Berkes ve Behice Boran sosyoloji doçentiydi. Muvaffak Şeref aklımda kaldığına göre, bir lisede ekonomi, Adnan Cemgil¹⁷² edebiyat dersleri veriyordu. Bunlar hep birlikte *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* dergilerini yayımlıyordu.

(...) *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* yayımlandığı müddetçe günlük politikaya dokunmuyor, ideoloji, edebiyat ve sanat konularını ele alıyor, yazılar antifaşist bir tonla yazılıyordu. Onlarla memleketin durumu, harp ve baskı konuları üzerinde tartışırdık.¹⁷³

Sabiha’nın Ankara’da kaldığı günlerde Basın Yayın Birliği kongresi toplanıyordu, onu da davet ettiler. Kongreye dönemin Basın Yayın Müdürü Selim Rauf Sarper başkanlık ediyordu. Basın Yayın Birliği’nde fikir işçileri, basın patronları ve hükümet temsilcileri birlikte yer alıyordu. Yani basın patronla-

171 A.g.e., s. 210.

172 Adnan Cemgil (1909-2001): Egitmen, yazar, çevirmen. Edebiyat fakültesi felsefe bölümünü bitirdikten sonra Paris ve Moskova’da Fransızca ve Rusça eğitimi aldı. Emile Zola, Honoré de Balzac, Rabindranath Tagore, Antonio Gramsci, Romain Roland, Denis Diderot, Vicente Blasco Ibáñez, Roger Martin, Luigi Pirandello, Frans Eemil Sillanpää, Jorge Amado gibi pek çok önemli edebiyatçı ve düşünürün kitaplarını çevirdi. Aynı toplumsal görüşlere sahip olduğu eşi eğitimci Nazife Cemgil’le birlikte Türkiye’de solda olmanın getirdiği pek çok acıyı birlikte göğüslediler. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıyla birlikte T.H.K.O. (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu) kurucularından olan oğulları Sinan Cemgil, 12 Mart 1971 askeri darbesinin ardından Amerikalıların Kürecik Radar Üssü’nü basmak için çıktığı Nurhak dağında öldürüldü.

173 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 217.

rı, onların ücretli çalışanları ve basın yayın organlarını kapatıp açan, her şeyi denetleyip sansürleyen hükümet aynı mesleki örgüt çatısı altında yer alıyordu. Gazeteciler yani fikir işçileri bu saçma durumdan çok şikâyetçiydi. Sabiha kongre salonuna ulaşmıştı ki, fikir işçileri çevresini sardı. Patronlar ve hükümetle aynı çatı altında bulundukları sürece haklarını savunamadıklarından yakındılar. Aynı bir meslek örgütü kurmak istiyorlardı.

Kongre sırasında herkes kendi öneri ve tekliflerini sundu. Sabiha da fikir işçilerinin şikâyetlerini aktararak, onların bağımsız örgüt kurması gerektiğini savundu.

Kongrenin sonunda ayrı örgütlenme talebi kabul edilmedi. Patronların ve hükümet temsilcilerinin oyları fikir işçilerini yenmişti. Toplantı dağılırken Selim Sarper Sabiha'nın yanına geldi. Hayrete kapılmıştı:

“Siz patron karışsınız, nasıl oluyor da kendi aleyhinize olan bir fikri savunusunuz?” dedi.

“Ben patron karısı olmaktan önce, bir fikir işçisiyim. Ben de *Tan*'da yazılarıma verilen ücretten, yazılarıma konan sansürden şikâyetçiyim. Ben de onlarla aynı durumdayım. Bundan başka, haklı olan bir davayı savunmada hislerime, fikirlerime hâkim olan, kendi menfaatim değil, haklı olanın menfaatidir.”

Selim Sarper güldü:

“Bütün konuştuklarınız banda alındı,” dedi.

“Ben gizli bir toplantıda konuşmadım. Herkesin yanında konuştum. Var-sınlar alsınlar,” dedim.

Selim Sarper devam etti:

“Yalnız sizin değil, bütün fikir işçilerinin sözleri banda alındı.”

“Tebrik ederim,” dedim.

Bu da hükümetin ilericiler üzerindeki baskısını gösteren bir örnekti.¹⁷⁴

“Hükümetin ilericiler üzerindeki baskısı”, Sabiha İstanbul'a döndükten kısa süre sonra onun Ankara'dayken keyifle tartıştığı “sosyalist eğilimli” öğretim üyesi gençler üzerinde de kendisini gösterecekti. Gençlerin üniversiteden atılmaları, *Tan* gazetesine yazar olmaları ve yurtdışındaki üniversitelere gitmeleriyle sonuçlanan polis baskısının önde gelen tanıklarından biri de Zekeriya'ydı:

Polisin hışımına uğrayanlar yalnız biz solcular değildik. Bir ara polis, Ankara'da Üniversite öğretim üyelerine de musallat oldu. O vakit Ankara Üniversitesi'nde Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Pertev Boratav gibi ilericiler vardı. (...) Ankara'da *Yurt ve Dünya* adında bir de dergi çıkararak fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. Politikayla uğraşmaz, etliye sütlüye karış-

174 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 218.

maz, bilgin kimselerdi. Memleket sorunları üzerinde incelemeler yapıyor ve bu konudaki fikirlerini yayıyorlardı.

Fakat polis devleti için bu da çoktu. Üniversite hocası, özgürce düşünemez, düşündüğünü açıkça söyleyemezdi! Polis devletine göre, bu genç profesörler hadlerini aşmışlardı. Hepsini işlerinden çıkarıp mahkemeye verdiler. Mahkeme suç görmedi, beraatlerine karar verdi. Ama polis devleti, bu değerli gençleri bir daha üniversiteye sokmadı. Dergilerini de kapattı. Onlara bilim yolunda hayatlarını kazanmak olanağı bırakmadı. Onlar da İstanbul'a geldiler, bizim etrafımızda toplandılar. *Tan* gazetesinde yazılar yazdılar, yeniden bir dergi çıkarıp yayın yapmaya çalıştılar. Ama polis, onları rahat bırakmadı.¹⁷⁵ Sonunda bıktılar. Bunlardan biri, Prof. Muzaffer Şerif,¹⁷⁶ Amerika'ya gitti. Ohio Üniversitesi'nde sosyal psikoloji profesörü oldu. İkincisi, folklorcu Pertev Boratav Paris'e gitti. Orada Sorbon Üniversitesi'nin Doğu Fakültesi'nde folklor profesörü oldu. Üçüncüsü Niyazi Berkes, Kanada'da iş bularak Montreal şehrine gitti. Oradaki üniversitede sosyoloji profesörü oldu. Böylece bu üç değeri, memleketimiz yitirdi.¹⁷⁷

VARLIK VERGİSİ'NİN SOSYAL ADALET SAĞLAYACAĞINI SANAN SABİHA, BUNUN BİR NAZİ METODU OLDUĞUNU FARK EDİYOR

Sabiha ve Zekeriya'nın gazeteci-yazar olarak her zaman mücadele ettiği ciberut devlet, savaşın iyice kızıştığı ve Nazilerin Yahudi soykırımını kamplarda kitlesel katliamlarla sürdürdüğü 1942 yılında gerçek yüzünü ortaya koyacak vahim bir adım daha attı: Varlık Vergisi diye bir vergi icat etti. Varlık Vergisi muhataplarının yalnızca kâr veya kazancını değil; sermayesini, fabrikasını, dükkânını, evini, hatta ev eşyalarını... yani tüm varlığını hedef aldı.

Hazırlananın vergi değil soygun yasası olduğu, gayrimüslim ve Dönme Türkiye vatandaşlarının mal varlıklarına ve sermaye birikimlerine yeni Müslüman zenginler yaratmak uğruna el konulacağı, kısa süre sonra ortaya çıkacaktı. Ne var ki, Sabiha ve kimi ilerici kişiler yasanın savaş zenginlerine ve karaborsacılara uygulanacağını sanıyordu:

175 Ankara'daki bu ilerici gençler 1945'te üniversiteden uzaklaştırıldılar ancak bir süre sonra geri dönmeyi başarıp, 1948'de kesin olarak atıldılar.

176 Muzaffer Şerif Başoğlu/Muzafer Sherif (1906-1988): Modern sosyal psikolojinin kurucuları arasında anılır. *Autokinetic effect experiments*, *Robbers Cave experiment* gibi çalışmalarıyla kanıtlandığı *Realistic Conflict Theory*'sinde gruplar arası çatışmaların sosyal psikolojik modelini çıkartmayı başarmıştır.

177 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 210.

Türkiye harbe girmedığı halde, harp yıllarında harbe girmiş gibi bir ekonomik buhran içindeydi. Ticaret sermayedarları adet bakımından arttığı gibi, Almanya'yla ticaret yapanlar, komisyoncular, karaborsacılar büyük servetler biriktirmişti. Harp yüzünden doğan kıtlıktan, dar gelirli büyük bir sefaletle sürüklenmişti. Varlıklı sınıflar lüks bir hayat yaşıyor, büyük kârlar sağlamak için hileli yollara sapıyorlardı.

(...) Harp güçlüklerinden faydalanarak büyük kârlar, servetler biriktiren tüccarların, komisyoncuların, karaborsacıların, büyük toprak ağalarının servetleri üzerine konacak bir vergi, yalnız hükümetin güçlüklerine yardım etmekle kalmayacak, sınıf tezatları¹⁷⁸ içinde gelişen sosyal adaletsizliği de bir dereceye kadar azaltacaktı.¹⁷⁹

Başbakan Şükrü Saracoğlu mecliste görüşülmeden önce kanunu gazete başyazarlarına anlatmaya karar verdi ve Ankara'da bir basın toplantısı düzenledi. Zekeriya İstanbul dışında olduğu için toplantıya Sabiha katılacaktı. Ankara treninde, Sabiha'nın ve birlikte yolculuk ettiği iki önemli başyazarın sohbet konusu Varlık Vergisiydi:

Trende *Akşam* gazetesi başyazarı Necmettin Sadak, *Vakit* gazetesi sahiplerinden ve yazarlarından Hakkı Tarık Us'la beraber gidiyorduk. Varlık Vergisi üzerine konuşuyorduk. Necmettin Sadak:

“Büyük varlıklardan vergi almak doğru bir şey fakat biz milli burjuvazinin gelişmesini istediğimiz bu devirde, bunların kazançları, servetleri üzerine böyle ağır bir vergi koymak, bu sınıfın gelişmesini durduracaktır,” dedi.

Hakkı Tarık gülümsedi:

“Üstadım,” dedi, “bu vergi daha ziyade azınlık sermayedarlarını zayıflatacaktır. Benim sağlam kaynaklardan öğrendiğime göre Türk sermayedarları korunacaktır.”

Necmettin Sadak:

“Böyle bir şey olamaz, kanun herkese aynı şekilde uygulanır,” dedi.

Ben, kanunun büyük servetler üzerine konmasını uygun görüyordum. Fakat Hakkı Tarık'ın dediği gibi verginin böyle bir amacı varsa hoş bir şey değildi.¹⁸⁰

Ertesi günkü basın toplantısında başbakan Şükrü Saracoğlu başyazarlara kanunu tanıttı ve halka doğru bir şekilde anlatılmasını istedi. Sabiha ve Necmettin Sadak, kanunun Müslüman zenginlerden çok gayrimüslimlere uygulanacağına ilişkin kaygıları dile getirdi. Başbakan, “Kanun önünde vatandaş-

178 Çelişkileri.

179 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 218-219.

180 Ag.e., s. 219-220.

ları birbirinden ayıramayız. Büyük servetler en çok kimin elindeyse onlar daha çok vereceklerdir,”¹⁸¹ diye kestirip attı.

Başbakan hükümetin amacını gazetecilerden gizlemişti. Varlık Vergisi yasası mecliste 350 milletvekilinin oybirliğiyle onaylanır onaylanmaz gerçeğin Şükrü Saracoğlu'nun anlattığı gibi olmadığı anlaşıldı. Hedef gayrimüslim iş insanlarıydı. Uygulama başlayınca, yalnızca iş insanlarının değil, tüm gayrimüslimlerin hedef alındığı ortaya çıktı.

Varlık Vergisi mükellefi olarak toplam 114.368 kişi saptanmıştı. Bu yasa uyarınca bir milyon liranın üstünde vergi ödemek zorunda kalan on bir iş insanının dokuzu gayrimüslim, ikisi Dönmeydi. Tarihçi Ayşe Hür'e göre Varlık Vergisi öncelikle İstanbullu gayrimüslimleri hedef almıştı:

18 Kasım 1942'de vergi listeleri yayımlandığında görüldü ki, Varlık Vergisi'nin % 70'i İstanbul'daki mükelleflere tahakkuk ettirilmişti. Bunların da % 87'si gayrimüslimdi. Gayrimüslimlerin mali güçleri ile uygulanan vergi oranları Müslümanlara uygulananlara göre yüzlerce kez daha ağırdı. Gayrimüslimler arasında da Ermenilerin vergisi en yüksek orandaydı.¹⁸²

4 Ocak 1943 Pazartesi gününe kadar kendisine biçilen vergiyi ödeyemeyenlere birinci hafta için % 1, sonraki her hafta için % 2 gecikme zammı uygulanacaktı. Daha da vahimi, vergi mükellefi olduğu iddia edilen bu kişiler borçlarını ödeyemezlerse, devlet yakın aile fertlerinin mallarını satarak öne sürdüğü alacağı tahsil etme yetkisine sahipti.

İş insanlarının ötesinde kumaş, züccaciye hatta nalbur dükkânı olan Yahudi, Rum, Ermeni, Süryani ve Dönme esnaf bile asla altından kalkamayacağı vergileri ödemeye zorlandı; ev eşyalarına değin her şeyleri haczedildi.

El konulan para ve mallar o gayrimüslime biçilen vergiyi karşılayamıyorsa, Erzurum Aşkale'deki çalışma kampları devreye giriyordu. Vatandaş Aşkale'deki bir kampta devlet adına taş kırarak borcunu ödemekle yükümlüydü. Toplam 1.229 kişi ilkel koşullardaki çalışma kamplarına sürüldü. Çoğu orta yaş ve üstündeydi. Aralarında altmış, yetmiş yaşını aşanlar bile vardı. Dönme olarak adlandırılan Türkiye vatandaşları da bu uygulamadan kendisini kurtaramadı.

Başlangıçta Varlık Vergisi'nin savaş zenginlerine karşı emekçi sınıfın yararına olacağını düşünen Sabiha, kısa sürede gerçeği fark etti. Amaç, başbakanın kendilerine anlattığından çok farklıydı. Ondandır beklenen, bu korkunç uygulamayı her zamanki sert üslubuyla kıyasıya eleştirmesiydi ama basına getirilen keyfi yasaklar yüzünden durumu okurlarıyla paylaşamıyordu:

181 A.g.e., s. 222.

182 Ayşe Hür, 1942 Varlık Vergisi Kanunu, 10/05/2015, radikal.com.tr

Fakat Varlık Vergisi üzerine gazeteye tek satır yazmadım. Çünkü bu kanunun tenkit edilmesi¹⁸³ mümkün değildi. (...) 15 gün içinde vergi borcunu ödemek zorunda olanlar bir panik halindeydi. Bunların iddialarına göre, bu borcu ödemek için ellerinde nakit yoktu. Sermaye mala yatırılmıştı. Bunları 15 gün içinde satmak imkânsızdı. Kimi karısının elmaslarını satıyor, kimi borçlanıyor, kimi evini, malını spekülâtlörlere hiç pahasına satıyor, rehine veriyor, kimi de param yok, bir canım var, isterlerse onu alsınlar, diyordu.¹⁸⁴

Sabiha Sertel'in abisi Celâl Derviş Deriş de İttihat Terakki kökenli olmasına, Cumhuriyet'in kurucuları arasında yer almasına rağmen Dönme bir aileden geldiği için Varlık Vergisi soygunundan kurtulamadı. Torunu Nur Deriş, dedesinin öyküsünü babası Neşe Deriş'ten dinlemişti:

Salkım Hanımın Taneleri filmi çıkmıştı. Filmı seyrettikten sonra babama, "Varlık Vergisi ağırlıklı bir şekilde azınlıklara uygulanıyor; Yahudilere, Ermenilere ve Rumlara... Dönmeleri nasıl soktular bu işin içine? Dönmeler kayıtlarda Müslüman olarak geçiyor" diye sordum: "Sen bilmezsin" dedi; "O dönemde Saracoğlu hükümetinin hazırladığı listeler İstanbul'a, Vali Lütfi Kırdar'a geliyor. Listede adının yanında Y yazan Yahudi, R yazan Rum, E yazan Ermeni ama D yazan da var, yani Dönme... D yazanlar da aynı muameleyi gördü... Celâl dedenin o zamanlar Tünel'de büyük bir işhanı vardı. Kendi yazıhanesi de oradaydı. Ancak o hanı satarak Aşkale'den kurtulabildi deden" dedi. Yani 1908'de İttihatçılara katılan biri ama Varlık Vergisi geldiğinde D...

Abisi de Varlık Vergisi mağduru olan Sabiha, basına uygulanan baskı nedeniyle konuya ilişkin tek satır yazamasa da gazeteci refleksi galip geldi. Aşkale'deki çalışma kamplarına gönderilecekleri izlemek için Haydarpaşa'ya koştu:

Borçluların Aşkale'ye ne suretle gönderildiğini görmek üzere Haydarpaşa Garı'na gitmiştim. Peronda bir mahşer kalabalığı... Aşkale'ye gönderilen kocalarını, evlatlarını, kardeşlerini geçirmeye gelen kadınlar ağlıyor, erkekler ellerini ovuşturarak peronun bir tarafından bir tarafına koşuyor, kendilerini geçirmeye gelen dostları yolculara para bulup göndereceklerini, kendilerini kurtacaklarını vaat ediyorlardı.

(...) Gidenlerden gelen mektuplar, Allah'ın çayırında, çadırlar, barakalar içinde yaşadıklarını, yiyecek bulamadıklarını, her gün sabahtan akşama kadar taş kırdıklarını bildiriyordu. Kanun, Nazi metotlarıyla yürütülüyordu. Şükrü Saraçoğlu, efendisi Von Papen'den, Hitler'den iyi ders almıştı.

(...) Bütün gürültülere, baskılara rağmen Varlık Vergisi hükümetin istediği

183 Eleştirilmesi.

184 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 222.

geliri sağlamadı. Ekonomik durum daha da kötüleşti. Ancak büyük firmalar yaşayabildi, küçükler yıkıldı. İşadamları zararlarını karşılamak için her çeşit eşyanın fiyatlarını yükseltti. Halk daha büyük bir geçim sıkıntısına düştü.¹⁸⁵

Gelecekleri, özgürlükleri ve mal varlıkları tek parti hükümetinin iki dudağı arasında kalan yerli basın yasayı eleştiremiyordu ancak uluslararası platformlarda Almanya karşıtı ülke ve kurumlar Varlık Vergisi'ne büyük tepki gösteriyordu. Stalingrad'da Sovyet ordularına karşı uğranan ağır hezimetin ardından Nazi iktidarının hızla sona yaklaştığını fark eden Saracoğlu hükümeti, 17 Eylül 1943'te bazı mükelleflerin borçlarının silinmesine karar verdi.

Borçlarını Aşkale'de taş kırarak ödemeye çalışan Türkiye vatandaşları ise özgürlüğe üç ay sonra kavuştu. Tarihçi Ayşe Hür, bu özgürlük şansını Milli Şef'in savaşı kazanacakları artık belli olan müttefik devlet liderleriyle görüşmeye gitmesine bağlıyordu:

Aşkale sürgünleri ancak, Avrupa'da savaş cephesindeki gelişmeler ve İsmet İnönü'nün ABD Başkanı Roosevelt ve Britanya Başbakanı Churchill'le görüşmek üzere Kahire'ye gitmesinin arifesinde, 17 Aralık 1943'te evlerine dönebildiler. Varlık Vergisi, Yahudilerin ABD nezdinde yaptıkları lobi faaliyetleri sonucu ABD'nin Türkiye'ye baskıları ve Nazilerin yenileceğinin anlaşılması sayesinde bir muhalif oya karşılık 310 kabul oyuyla 15 Mart 1944 tarihinde kaldırıldı.¹⁸⁶

Aşkale'ye sürgüne gönderilenlerden farklı kaynaklara göre 21 veya 25'i geri dönemedi. Kamplarda yaşamlarını yitirdiler ve oralarda bir yerlerde defnedildiler.

Hükümet, Varlık Vergisi uygulaması sırasında mükellef olduğunu öne sürdüğü vatandaşlarının 315 milyon lirasına el koydu.¹⁸⁷ Bu rakamın 280 milyon lirası gayrimüslimlerden alındı.

DEVLET SABİHA'YA YAZI YAZDIRMAMAK İÇİN HER YOLU DENİYOR

Varlık Vergisi sürecinde ve sonrasında Sabiha'nın *Tan* gazetesine yazı yazması birkaç defa daha engellendi. Çünkü Sabiha dünyayı kana bulayan faşizm ve Türkiye'deki uşaklarına karşı hararetle mücadele ediyor, onları yerden yere vuruyordu:

¹⁸⁵ A.g.e., s. 222-223.

¹⁸⁶ Ayşe Hür, 1942 Varlık Vergisi Kanunu, 10/05/2015 radikal.com.tr

¹⁸⁷ 1943 yılında bir gramlık külçe altın dört (4) lira değerindeydi. 315 milyon liranın o tarihteki karşılığı ise 78 ton altındı.

Almanların Stalingrad önündeki mağlubiyeti karşısında burjuva yazarlarını bir düşünce almıştı. Eğer Sovyetler galip gelirse bütün dünyanın “komünizm tehlikesi” karşısında kalacağı korkusu içindeydiler. *İğneli Fıçı*¹⁸⁸ mahkemesinden sonra bu faşist akımlara karşı *Tan* gazetesinde bir seri makale yayımladım. Şahsi hiçbir polemige girişmeden faşizmin teorik esaslarını, emperyalist amaçlarını belirttim. Bu yazılarımda, cumhuriyet anayasasının Türk uyruğunda olan, devlete vergi ödeyen, vatandaşlık ödevlerini yerine getiren her ferdin, hangi ırktan hangi millettense olsun, hangi dili konuşursa konuşsun, vatandaş sayıldığını belirttim. Azınlıklara artık “reaya”¹⁸⁹ muamelesi yapılamayacağını, Türk milliyetçiliğinin ancak memleketi sömüren yabancı sermayeye karşı, milli varlığı koruma niteliği kazandığını, antiemperyalist bir milliyetçilik olduğunu anlattım. Atatürk’ün Pantürkizm hakkındaki sözlerini ileri sürdüm.¹⁹⁰

Sabiha’nın azınlıklar dahil herkesi eşit vatandaş sayan ve milliyetçiliği anti-emperyalizmle sınırlayan yazılarına Turancılar katlanamadı. Hakaret, saldırı ve tehdit yüklü yazılar art arda sökün etti. Tartışma hızla büyüdü ve başbakan Şükrü Saracoğlu’na kadar tırmandı:

Nedense bu tartışma Büyük Millet Meclisi’ne getirildi. Bazı mebuslar başbakanı izahat istedi.

Saracoğlu verdiği cevapta şöyle diyordu:

“Türk milliyetçiliği pasif bir milliyetçilik değildir. Dış ülkelerde yaşayan Türk ırklarıyla samimi bağlarımız olduğu gibi, bunların saadetini istemek de her Türk’ün ödevidir. Biz Türkçüyüz ve Türkçü kalacağız.”

Böyle bir durumda bu sözlerin söylenmesi, yalnız ideolojik değil, aynı zamanda politik bir nitelik de taşıyordu. Stalingrad Harbi sırasında Emir Erkilet¹⁹¹ ve diğer bazı paşaların Kafkas hududunda beklediği, Almanların yardımına koşacakları rivayetleri dolaşırken, başbakanın Türk milliyetçiliğinin pasif bir milliyetçilik olmadığını söylemesi, dikkate değerd. Bu poli-

188 *İğneli Fıçı*: Yahudi düşmanlığının Türkiye’deki en bilinen isimlerinden, *Sebilürreşad* ve *Büyük Doğu* yazarı Cevat Rifat Atilhan’ın yazdığı kitap. Sabiha Sertel’in *Tan*’daki ağır eleştiri yazılarının ardından karşı tarafın açtığı dava mahkeme tarafından düşürülmüştü. Bkz. Birinci Bölüm.

189 Sığır ya da koyun sürüsü anlamına gelen Arapça sözcük Osmanlı döneminde başlangıçta yönetici ve asker sınıfı dışındakileri ifade ediyordu. Sonraları yalnızca gayrimüslim tebaayı adlandırmak için kullanıldı.

190 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 225.

191 Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet (1883-1958): İstiklâl Madalyası sahibi asker ve siyasetçi. 1932 yılında ordudan emekli olduktan sonra *Cumhuriyet* gazetesi ve Turancıların ünlü *Çınaraltı* dergisinde Nazi yandaşı yazıları yayımlandı. 1941 ve 1942 yıllarında kendisi gibi emekli Nuri Killigil paşa ve o tarihte korgeneral olan Ali Fuad Erden paşayla birlikte Almanya Büyükelçisi Von Papen’le Türkiye’nin Almanya yanında savaşa katılmasıyla ilgili görüşmeler yaptı. 1943 yılında Ali Fuad Erden paşayla birlikte Adolf Hitler’le karargâhında bizzat görüşüp Sovyetler Birliği Cephesi hakkında bilgi aldı. Sol yayın organları tarafından “Alman ajanlığı” ile suçlandı.

tika, Atatürk'ün milliyetçiliğine ve antiemperyalist politikasına taban tabana zıttı.¹⁹²

Emekli ve muvazzaf Almancı paşaların Naziler kazanırsa Kafkasya'yı biz işgal edelim diye sınırda aporotta beklediği günlerde, Başbakan Turancılığa yeşil ışık yakan açıklamalar yapıyordu: Sabiha'nın, Pantürkizm'i yerden yere vuran yazıları sürdürmesine daha fazla göz yumulamazdı.

Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nden *Tan* gazetesine bir telefon emri geldi. Sabiha iki ay süreyle gazeteye yazı yazmayacaktı.

İki ay doldu. Keyfi yasak sona erdi ve Sabiha *Tan*'da yeniden yazma hakkına kavuştu. Kavuştu ancak ne yazacağı konusunda artık enikonu ikircikliydi. Aleyhine açılan davalardan, mahkeme koridorları arşınlamaktan ve yazı yasaklarından bıkip usanmıştı:

Faşizmin aleyhine yazsam fincancı katırlarını ürkütürüm. Hükümetin dış politikasını tenkit etsem *Tan* kapanır, işçi, köylü haklarını savunsam komünist damgası vururlar. Emperyalizm aleyhine bir seri yazı yazmaya karar verdim.

Hangi harplerin haklı harpler olduğunu, hangilerinin emperyalist harpler olduğunu belirtecek, sömürgelerde ezilen halkların savaşını yazacaktım. Bu yazılarda emperyalistlerin 19. yüzyılda Asya, Afrika pazarlarını nasıl silah zoruyla zapt ettiklerini, buraları nasıl sömürgeleştirdiklerini anlattım. Birinci Dünya Harbi bir sömürgeleri paylaşma harbi olduğu gibi, İkinci Dünya Harbi'nin de İngiliz, Fransız, Amerikan kapitalistleriyle Alman, Japon kapitalistleri arasında bir sömürgeleri paylaşma savaşı olduğunu belirttim. İngiltere ve Amerika'nın ikinci cepheyi açmamakla,¹⁹³ bir taraftan pazar rakipleri olan Almanya ve Japonya'yı zayıflatmak, bir taraftan da ideoloji düşmanları olan Sovyetler Birliği'ni zayıf düşürmek istediklerini belirttim.¹⁹⁴

Sabiha'nın yasaklardan kurtulmak için bulduğu çözüm yazık ki işe yaramadı. Emperyalizm hakkındaki araştırma ve eleştirilerinin *Tan*'da yayımlanmasından kısa süre sonra Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nden bu kez resmî bir evrak geldi: Sabiha'nın yazı yazması bir yıl süreyle yasaklanmıştı.

Hiçbir ceza yasasında yer almayan bu keyfi yasak Sabiha'yı can evinden vurdu. Genç kızlığından beri düşündüklerini inandığı şekilde kaleme alma alışkanlığına sahipti ve şimdi kendisini cendereye sıkışmış hissediyordu:

Hızla giderken raydan çıkan bir tren gibiydim. Ne kadar söyleyeceklerim vardı. Ne kadar savunacağım sosyal, ekonomik, politik konular vardı. Ben artık

192 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 226-227.

193 İkinci cephe Sabiha'nın yazısından bir yıl kadar sonra, 6 Haziran 1944'te başlatılan Normandiya Çıkartması ile açıldı.

194 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 230.

bunların hiçbirinden söz açamazdım. Büyükçe bir defter aldım. Düşündüklerimi bu deftere yazacaktım. Defterin başına Nâzım Hikmet'in *Jokond ile SIYA-U* eserinde yazdığı şu mısrayı aldım:

"Ben karar verdim, bugünden itibaren bir hatıra defteri tutmaya."

Sayfanın başında da şu cümleler vardı:

"Ben kendi kendime hürriyet ilân ettim. Artık hiçbir baskıdan korkmuyorum. Olayları günü gününe izleyecek, düşüncelerimi bu deftere yazacağım."

Ve öyle yaptım. Her gün gazete sütunlarında, devlet adamlarının demeçlerinde rastladığım sakat düşünceleri ele alıyor, bu konular üzerinde kendi fikirlerimi yazıyordum. Tıpkı *Tan*'da "Görüşler" sütununda yaptığım gibi.¹⁹⁵

Sabiha yazı yasağı süresince, kimse okuyamayacağı için devlet sansürüne aldırmayan, fikirlerinde sınır tanımayan pek çok yorum yazısı yazdı ve tam üç defter doldurdu. Yasak sona erince defterleri evde bir kenara kaldırıp gazete yazılarına geri döndü.

8 Mayıs 1945'te, Almanya hiçbir koşul öne süremeden Müttefik Devletlere teslim oldu ve İkinci Dünya Savaşı sona erdi. Naziler yenilmişti ancak Türkiye'deki uzantıları hâlâ faaldi.

Aralık 1945'te, yerli faşistler ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından kışkırtılan kalabalık bir gençlik grubu, *Tan* gazetesini yıkıp yok ettikten sonra da polis saldırganları bir yana bırakıp Sertellerle uğraşmaya devam etti.

Baskından kısa süre sonra sabaha karşı dört sularında Parmaksız Hamdi lâkaplı ünlü polisin komutasında kalabalık bir ekip evi bastı ve arama yapmak istedi. Zekeriya, arama için ellerinde resmî belge olup olmadığını sorgularken, Sabiha evin altını üstüne getireceklerinden emindi:

Ben evi araştıracaklarını anlayınca, kapalı dolapta bulunan, polisin eline geçmesini istemediğim özel kâğıtlarımı yok etmek kastıyla giyinmedim. İçeri girecek olurlarsa, "Çıplağım, giremezsiniz," diyecektim. Onlar tartışırken dolabı açtım, kâğıtları yırttım, ayak yoluna attım, sifonu çektim. Ben işimi bitirmiştim ki üç-dört kişi birden odaya girdi. Önde kısa boylu, şişmanca, yuvarlak kafalı bir adam içeri girdi. Kendisini tanıttı.

"Ben Parmaksız Hamdi, evinizi araştıracağız," dedi. "Resmî kâğıtlarımı Zekeriya beye gösterdim."

"Buyurun arayın..."

Bu ismi duymuştum. Birinci şubenin şefi; solcular arasında şöhretli "cel-lat"tı. Komünistlere o işkence yaptırır, soruşturmaları yapar, diye duymuştum.¹⁹⁶

195 A.g.e., s. 231.

196 A.g.e., s. 304.

Parmaksız Hamdi ve ekibinin araştırması sabah dokuza kadar sürdü. Sakıncalı olduğundan kuşkulandıkları evrak ve kitapları torbalara koyup gittiler. Polis, siyasi makalelerle lebalep dolu üç defter bulmuş onları da evrak ve kitaplarla birlikte alıp götürmüştü.

Sabiha'nın "Kendi kendine ilân ettiği hürriyete" güvenerek kaleme aldığı ve bugün elde olsaydı dönemin siyaset tarihi üzerine pek çok önemli bilgi aktarabilecek sansürsüz yazılarla dolu bu üç defterden bir daha haber alınamadı.

SERTELLER AMERİKA'YA İLTİCA ETMEK İSTİYOR, ÇOK İYİ TANIDIKLARI BİRİLERİ ENGEL OLUYOR

Birinci Bölüm'de etraflı şekilde anlatılan 4 Aralık 1945 tarihli *Tan* baskınının ardından Serteller *Tan* gazetesini bir daha yayımlayamadı.

Matbaası yerle bir edilmiş, makineleri parçalanmış, kâğıt bobinleri caddelerde yuvarlanmış, personeli ölüm korkusu içinde dağılmış olan bir gazete-yi tüm zararı sineye çekerek yeniden canlandırmak artık mümkün değildi.

Mücadeleci kişilikleri, mesleki eğitim ve deneyimleri, haklı özgüvenleri, inandıklarını söylemek uğruna hapse girmeyi göze alan ve kuru gürültüye pabuç bırakmayan cesaretleriyle her baskı dönemi sonrasında küllerinden doğmayı başaran Sabiha ve Zekeriya Sertel için bile bu kadarı çok fazlaydı.

Türkiye Serteller için gazete çıkarmak bir yana, yaşanması bile mümkün olmayan bir ülke haline gelmişti. Her an, her saniye izlenip gözleniyorlardı. Hiç ummadıkları bir anda saçma sapan bir gerekçeyle hapse atılabilir ya da suikasta kurban gidebilirlerdi.

İlk akıllarına gelen Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmek oldu. Üniversiteyi orada okumuşlardı, dilini iyi biliyor ve ülkeyi iyi tanıyorlardı. Özellikle Zekeriya tüm handikaplarına karşın çok partili Amerikan demokrasisine güveniyordu. Kızları Sevim, torunları ve *Associated Press* Ajansı adına o sıralarda Romanya'da çalışan damatları Frank O'Brien'in anavatanı Amerika'ya göç edebilir, yaşamlarını hatta gazetecilik ve yazarlık mesleğini orada sürdürebilirlerdi.

Tan baskın ve yıkımından sadece üç gün sonra Zekeriya bir dilekçeyle İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosu Robert Macatee'ye iltica başvurusu yaptı:

Gizli polis tarafından tertip edilen ve gerçekleştirilen menfur hadiseden sonra eşim ve ben bu memlekette kendimizi emniyette hissetmiyoruz. Gizli polisin ajanları tarafından gece gündüz tehdit ediliyoruz. Bu sebeple Amerikan Baş Konsolosluğuna sığınmak istiyoruz ve eğer mümkünse A.B.D.'ye gönderilmek istiyoruz. Bizim bu isteklerimizi Büyükelçiye iletmenizi ve bizi de ne-ticeden telefonla haberdar etmenizi rica ediyorum. Telefon numaram 60387.

Size şimdiden teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

M. Zekeriya Sertel

Sertellerin iltica başvurusu fazla bekletilmeden reddedildi. Başlangıçta sudan nedenlere dayandırılan ret kararının ardındaki gerçek; Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul Başkonsolosluğu, Türkiye Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Dairesi arasındaki gizli yazışma ve telgraflaşmalar üzerindeki yasağın yıllar sonra kaldırılması ve belgelerin ABD ulusal arşivine devredilmesi sonucunda ortaya çıkacaktı.

Belgeler, Sabiha Sertel'in *The Struggle for Modern Turkey: Justice, Activism and a Revolutionary Female Journalist* adıyla İngilizceye çevrilen *Roman Gibi* kitabıyla ilgili araştırma ve çeviri çalışmalarına katkıda bulunan, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi uzmanı Dr. James Ryan tarafından araştırıldı ve bulundu.

Bu belgelere göre, ABD İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkacak olası iltica başvuruları için bir dizi kural hazırlamıştı:

İlticanın kabul edilebileceği şartlar: Yurtdışındaki misyonlarımızın siyasi liderlerin sığınma talepleri ile karşılaşabilecekleri endişesiyle politikamızı gözden geçirdik ve Avrupa'da iltica talebinin kabul edilebilmesi için dört temel faktör olması gerektiği sonucuna vardık. Bireysel müracaatta bulunan kişi halen hayati tehlikeye maruz olmalıdır. Bu kişi, kendisi için başka makul bir güvence imkânı varsa kabul edilmemelidir. Kişinin hayati tehlike içinde olması, demokratik süreçlere uygun olarak sürdürülen siyasi faaliyetler sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Başvuran kişilerin talebi ancak misyonumuz personelinin hayatını ve güvenliğini tehlikeye atmayacaksa kabul edilebilir. İltica talebinin kabul edilmesi her vaka açısından sadece bireysel olması şartına bağlıdır.

Amerikalı yetkililere göre Sertellerin durumu bu kurallara uymuyordu. Başkonsolos Robert Macatee, Büyükelçi'ye yazdığı gizli başlıklı bir mektup-ta ret sürecini, devredeki birtakım aracılari ve Sertellerin durumunu anlatıyordu:

GİZLİ

Muhterem

Edwin C. Wilson

Amerikan Büyükelçisi-Ankara

İstanbul, 12 Aralık 1945

Sayın Büyükelçi,

Sertellerle ilgili karşılıklı çekilen telgrafların ardından Greenwald beni ayın 10'unda, Pazartesi günü telefonla arayarak "beyefendinin" (*Zekeriya Sertel'in*) kendisine telefon ettiğini ve cevabın evet mi hayır mı olduğunu sordu-

ğunu söyledi. Ben Greenwald'a daha önce verilmiş olan hayır cevabının artık kesinleştiğini ve bizzat kendisinin aramasını söyledim. Dün bana geldi; Sertel'i benim size telgraf çektiğim zamandan beri görmemiş. Bunun dışındaki yegâne temas, daha önceki telefon konuşmalarında Sertel'in "cevap nedir?" sorusuna Greenwald'un "cevap hayır" demesinden ibaretmiş.

Greenwald ayın 11'inde ofisine giderken takip edildiğini fark etmiş ve bu takip eden kişinin, çıkışta da kendisini bekleyeceğini düşünüyormuş. Kendisi ziyadesiyle rahatsız olmuş durumda ve bu işte oynadığı rolden dolayı endişeli görünüyordu. Dolayısıyla kimseye bundan söz etmeyeceğini rahatlıkla düşünebiliriz, zaten bunu kendisi de teyit etti.

Benim merak ettiğim nokta, Sertel'in neden hayatının tehlikede olabileceğini açıklayan herhangi bir sebep göstermeksizin iltica talebinde bulunması. Ben bu konuyu Greenwald'a da sordum. Sertel'in bu konuda söylediği yegâne şeyin, "nümayişten önce böyle bir gelişmeden endişe ettiğim için Vali'yi aradım ve Vali 'kendi evimde bile' emniyette olmadığımı söyledi ve ben bu cevabını hiç teskin edici bulmadım" dediğini söyledi. Greenwald'un söylediğine göre, Zekeriya Sertel cumartesi akşamı Bayan Sertel'i histerik bir vaziyette bulmuş, Sertel'in kendisi de oldukça gerginmiş ve bunun bir izahı da sadece sinirsel olabileceğiymiş. Ancak, daha sinsî ve karanlık emellerin olabileceği konusunda birtakım spekülasyonlar da var.

Umarım bu hadise burada kapanmıştır artık, ancak size gönderdiğim telgrafın ardından bazı ilave yorumları da bilmek istersiniz düşüncesiyle yazdım bu satırları.

En kalbi duygularımla,

Robert. B. Macatee

Tan baskını, Sertellerin durumu, yaptıkları iltica başvurusu ve ret hakkındaki bilgiler, 19 Aralık 1945 tarihinde Büyükelçi Edwin C. Wilson tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na resmî bir yazıyla anlatıldı:

Muhterem Dışişleri Bakanı

Efendim,

İstanbul'da 4 Aralık 1945'te meydana gelen anti-komünist talebe nümayişleriyle ilgili olarak Büyükelçilikten gelen çeşitli telgraflara ve tebliğlere atfen bu satırları kaleme alıyorum. Burada bilhassa 10 Aralık tarihli öğleden sonra saat 12'de gönderilmiş olan 1554 sayılı telgrafa dikkat çekmek isterim.

Burada belirtildiğine göre 8 Aralık 1945 tarihinde, *Tan* ve *Görüşler* yayınlarının editörleri olan Zekeriya ve Sabiha Sertel, İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosu Macatee'ye Elçilik/Konsolosluk makamında başvurarak iltica talebinde bulunmuşlardır. Dışişlerinin de hatırlayacağı gibi, Sayın Macatee'ye bu talebi reddetmesi talimatını verdim. Zira, başka gelişmelerin meydana gelme-

miş olması sebebiyle ve takdim edildiği şekliyle bu vakanın 15 Kasım 1945 tarihli Cari Dışişleri belgesinin 6. sayfasında belirtilen şartlara uygun düşmesi sebebiyle talebin reddi uygun görülmüştür.

(...)

Yukarıda sözünü ettiğim 1554 sayılı telgrafta da belirtildiği gibi (Türkiye) Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'ni 9 Aralık'ta Sayın Sertel'in talebinden haberdar ettim. Bu bilgi için bana teşekkür eden Genel Sekreter, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne Sertellerin emniyetinin temin edilmesi için her türlü tedbirin alınması talimatı verildiğini söyledi.

Saygılarımla,

Ankara, 19 Aralık 1945

Edwin C. Wilson

Tam bu noktada Zekeriya'nın *Associated Press* Ajansı için Romanya Bükreş'te çalışan damadı Frank O'Brien da devreye girdi ve iltica başvurusunun kabul edilmesi için Büyükelçilik'e bir mektup yazdı. Mektupta, ret kararının siyaseten yanlış olduğu öne sürülüyordu. O'Brien'a yanıt olarak, Serteller için ülkelerinde yaşamsal bir tehlike olmadığı bildirildi. Gerçek ret nedeni ise 7 Ocak 1946 tarihinde büyükelçi tarafından Dışişleri Yakın Doğu ve Afrika İşleri Dairesi Başkanı Loy W. Henderson'a¹⁹⁷ yazılan bir mektupta anlatılıyordu:

Saygıdeğer Loy W. Henderson

Dışişleri Yakın Doğu ve Afrika İşleri Dairesi Başkanı

Washington D.C.

Sevgili Loy,

Bugün sana ayrı bir zarfta Frank O'Brien'in bana Bükreş'ten yazdığı 25 Aralık 1945 tarihli Sertellerle ilgili mektubunu ve benim buna 7 Ocak tarihli cevabımı gönderiyorum.

O'Brien, mektubunun son paragrafında Sertel'in Birleşik Devletlere gidebildiği takdirde hatırı sayılır derecede yararlı olabileceğini, mesela USIS¹⁹⁸ yurtiçi dairesinde danışman olarak çalışabileceğini yazıyor. Olur da, şans eseri Sertel Birleşik Devletlere gidecek olursa, neden Birleşik Devletlerin herhangi bir hükümet kuruluşunda çalışmaması gerektiği hususunda dikkat çekilmesi gereken aşikâr sebepler var. Ben Sertel'i iyi tanımam, kendisiyle sade-

197 Loy W. Henderson (1892-1986): ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu ve Afrika İşleri Dairesi Başkanı Henderson, Amerika'nın Sovyetler Birliği karşıtı politikalarında etkili bir diplomatı ve istihbaratçıydı. 1951-1954 yılları arasında büyükelçi olarak görev aldığı İran'da, ABD'nin ülke petrollerine ilişkin emperyalist girişimlerine karşı çıkan Başbakan Muhammet Musaddık'a yönelik Şah Rıza Pehlevi darbesinin organizatörlerindendi. Amerika'nın ünlü karşı casusluk örgütü CIA'nın kurucuları arasında da yer aldı.

198 Birleşik Devletler Enformasyon Servisi.

ce iki kere karşılaştım ve sadece birinde de kendisiyle uzunca bir konuşmamız olmuştu. Ancak kanaatlerine çok güvendiğim ve objektif olduklarını düşündüğüm kişilerin söylediğine göre, (*mektubun bu noktasındaki bir satır siyah çizgiyle sansürlenmiş*) mesleğinde liberal, görüşlerinde samimi olan ancak muhtemelen Sovyetler tarafından alet edildiğinin farkında olmayan, demir iradeli ve amansız bir Sovyet taraftarı olan eşi Sabiha'nın tamamen hâkimiyeti altında olan biri.

En iyi temennilerim ve kalbi duygularımla,

Edwin C. Wilson

Zekeriya ve Sabiha'nın iltica talebi Amerika'nın ulusal çıkarlarına aykırı bulunmuştu. Büyükelçi'nin bu kararına yol açan bilgilerin kimden alındığı, başka bir deyişle kendisinin "kanaatine çok güvendiği ve objektif olduğunu düşündüğü" kişi veya kişilerin olası kimliği ise tam bir yıl sonra 18 Aralık 1946 tarihinde ABD Büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanlığı'na çekilen bir telgraf sayesinde belirginleşecekti:

Dışişleri-Gelen telgraf

Kontrol 5499

18 Aralık 1946,

Saat 10.15 pm'de (22.15) alındı.

Gönderen: Ankara

Kime: Dışişleri Bakanına

Sayı 1268

(Amerikan) Dışişlerinin de bildiği gibi, çoğunlukla hükûmete muhalif olan Ahmet Emin Yalman, bana söylediğine göre, hükûmetin bu Sovyet propagandası yapan haftalık yayınlara ve bunları yayınlayan şahıslara (EMBTTEL 1258 ve 1266) karşı aldığı tavrı gönülden onaylıyor. Bu yayınların Sovyet propagandası yapan kâğıt parçaları olduğu konusunda hiçbir şüphe duymadığını söylüyor. Onun kendi gazetesi VATAN'da yayınlanan başyazılarda da hükûmetin aldığı bu tavır onaylanıyor. (*muhalefetteki*) Demokrat Parti liderlerinin de hükûmetin attığı bu adımlarla hemfikir olduklarını ve esasında, hükûmet bu yayınlara ve bu şahıslara karşı harekete geçmiş olmasaydı, bunu yapması için çağrıda bulunmak niyetinde olduklarını söylüyor.

Yalman ayrıca hükûmetin aldığı bu tavrın iyi bir etkisi olacağını söylüyor. Bunun sadece kamuoyunda kafa karışıklığına yol açan Komünist faaliyetlere son vermekle değil, aynı zamanda Türkiye'deki rejimin "yumuşadığına" inanan Sovyetler üzerinde caydırıcı etkisi olabileceğini ve böylece Sovyetler'in Türkiye'ye karşı daha makul bir tavır almasına yol açabileceğini düşünüyor.

WILSON

DIVISION OF
COMMUNICATIONS AND RECORDS
TELEGRAPH BRANCH

DEPARTMENT OF STATE
INCOMING TELEGRAM

ACTION COPY

13 N

Action: NEA

Info:

S

U

A-B

SA/M

EUR

OCB

DC/L

ITP

PC

EUR/X

DC/R

CIO

DEPARTMENT OF STATE

DEC 19 1946

DIVISION OF
COMMUNICATIONS AND RECORDS
TELEGRAPH BRANCH

Control 5499

Rec'd December 18, 1946
10:15 p.m.

FROM: Ankara

TO: Secretary of State

NO: 1268, December 18, 4 p.m.

I am told by Ahmet Emin Yalman who as Department knows is often opposed to Government that he heartily approves Government action against these Soviet propaganda weeklies and individuals (EMSTEL 1258 and 1266). He says no question but that these publications were Soviet propaganda sheets. His paper YATAN publishing editorial approving action taken. He said leaders Democratic Party in accord with Government on these steps and in fact had intended interpellate Government regarding these papers and individuals if no action taken against them.

Yalman said Government action should have good effect not only by putting end Communist activities which were causing confusion in public but might also serve discourage Soviets in belief Turkish regime had been "softened up" and perhaps thereby lead Soviets adopt more reasonable attitude towards Turkey.

Department report to Moscow.

WILSON

Repeated to Moscow 12/18/46 11:30 p.m. (CWO-WEP)

AD LND

RESTRICTED

FILED
DEC 22 1946

PERMANENT RECORD COPY: THIS COPY MUST BE RETURNED TO DC/R CENTRAL FILE WITH NOTATION OF ACTION TAKEN.

Tan gazetesine baskın yapıldığı sırada Sertellerin kızı Yıldız, Londra'da üniversiteye devam ediyordu. Olay İngiliz gazetelerinde yalnızca küçük haber olarak yer aldı. Yıldız, annesi ve babasına bir şey olmadığını öğrenmiş ancak olayın detaylarına ulaşamamıştı. Tam o günlerde Ahmet Emin Yalman da Londra'ya gelmişti. Yıldız'la görüştü ve *Tan* baskınına ilişkin fikirlerini genç kızdan esirgemedi:

Ben ayrıntıları o sırada Londra'ya gelen Ahmet Emin Yalman'dan öğrendim. Yalman, babamın eski ortağıydı. Bu bahaneyle aile münasebetleri de kurulmuştu. Karısı Rezzan hanımla beraber evimize gelip gitmişlerdi. Ama bu sefer hiç dostça davranmıyordu, Yalman, annemle babama vermişti. Bütün suç onlardaydı. Fazla ileri gitmişlerdi. Onların yüzünden hem *Tan* Matbaası yıkılmış hem de kendi gazetesi tehdit edilmişti. *Tan* ve diğer gazetele-re karşı yapılan büyük gösteriyi, gericilerin Müttefiklerden yana olan basına karşı yaptıkları bir saldırı gibi görmüyordu. Baltalarıyla *Tan* Matbaası'nı yıkanlar faşistler, ırkçılar değildi. Konuşmak mümkün değildi Ahmet Emin'le, ateş püskürüyordu.¹⁹⁹

FAŞİST BASKI ARTIYOR, SABAHATTİN ALİ KATLEDİLİYOR

Amerika'ya iltica talebi reddedilince, Serteller için beklemekten başka çare kalmadı. Artık gidecek bir işleri, habercilik ve yorumculuk yapacak bir gazeteleri yoktu. Ne olup biteceğini anlayabilmek ve yeni çıkış yolları umabilmek için beklemek zorundaydılar. Sabiha'ya göre bomboş ve boğucu bir bekleyişti bu:

Günler boş geçiyordu. Evin etrafı resmî ve gizli polisle sarılıydı. Polisler eve kimsenin girmesine, hatta geceleri sokaktan geçmesine izin vermiyorlardı, bu güya valinin bizi korumak için aldığı tedbirdi. Mahallemizin, Doktor Meyh isminde, fukaralara parasız bakan bir doktoru vardı. Gece, bir hastasına gitmek üzere bizim evin önünden geçiyormuş, polisler geri çevirmiş. Doktor, hastasının tehlikede olduğunu, hemen yetişmesi gerektiğini söylemiş. Zavallı Doktor Meyh'i dövmüşler. Ertesi gün bu haberi duyduğum zaman çok üzülümüşüm.²⁰⁰

Tan baskınının ardından ülkedeki yabancı gazeteciler Sabiha ve Zeke-riya'yla röportaj yapmak için sıraya girmişti. Telefonlar ediliyor, randevular alınıyor ancak kimse onlarla görüşemiyordu. Gazeteciler Sertellerin Mo-

199 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, Can Yayınları, 2018, s. 91.

200 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 296.

da'daki evinin sokağına girince ya da kapının önüne gelince polis tarafından zorla geri çevriliyordu.

Bir gece, saatin on ikiyi biraz geçtiği ve yatmaya hazırlandıkları bir sırada kapı çalındı. Sabiha tedirginlik içinde, “Kim o?” diye sordu. Baskından bu yana gelenin kim olduğunu öğrenmeden kapı açmıyorlardı:

Gelen, tanınmış bir İngiliz muhabiriydi. Kabul ettik. Polisin içeriye kimseyi sokmadığını öğrenmiş, gece yarısından sonra polislerin çekileceğini tahmin ederek, hatta dövülme tehlikesini göze alarak geldiğini söylüyordu. Bize, yabancı basında çıkan yazıları anlattı:

“Bu gösteri, İngiltere’de, Fransa’da, Türkiye’de kurulacak demokrasi için çok kötü bir not verdirdi. Zaten harp yıllarında Türkiye’nin faşist Almanya’ya yaptığı yardımlar halk arasında, devlet adamları arasında çok kötü bir etki yapmıştı. Şimdi, ilerici bir gazeteye karşı alınan bu tavır, Türkiye’de demokrasinin daha uzun yıllar kurulamayacağı intibasını verdi. Neşriyata devam edecek misiniz?”

Bu suale cevap vermek zordu.

“Şimdi değil, belki bir gün...”

Fakat o gün bir daha gelmedi.²⁰¹

Yine bir gece hava karardıktan az sonra kapı çalındı. Gelen Sabahattin Ali’ydi. *Tan* baskını yapan güruh, aynı gün onun Cami Baykut’la birlikte çıkardığı *La Turquie* gazetesini de yakıp yıkmıştı. Sabahattin saldırı sırasında Ankara’da ailesinin yanında ve ancak o akşam dönebilmişti İstanbul’a.

En karanlık olaydan bile mizahi bir yan bulup çıkarma becerisine sahip genç yazarın güleç yüzüne ve esprili kişiliğine hayran olan Sabiha, onu ilk kez bu kadar ciddi görüyordu. Sabahattin asık yüzle Cumhuriyet Halk Partisi ve İsmet İnönü’yü eleştiriyor, partinin gazetelerini yıkarak aslında halkın gözünde kendi prestijini yitkiğini söylüyordu:

Sabahattin çok heyecanlıydı. Yerinde duramıyor, ikide bir gözlüklerini doğrultuyor, heyecanlı heyecanlı anlatıyordu. Bir aralık, cebinden bir tomar kâğıt çıkardı, “Size bir hikâye okuyacağım,” dedi. “Yeni yazdım: *Sırça Köşk*.”

Oturdu, hikâyesini okudu. “*Sırça Köşk*” burjuvaziyi temsil ediyordu. Büyük zenginlerin, soyguncuların köşkü... Açlık içinde kıvranan halk her gün bu sarayın önüne gelir, ekmek dilenir. Cevap alamayınca kuzu, koyun kellerini bu sırça köşkün camlarına fırlatır, camları kırarlar. Açlar, köşke o kadar çok kelle atmış ki, nihayet bir gün sırça köşk tuzla buz olmuş. Sabahattin hikâyesinin sonunda, “*Sırça köşk* yıkamak için, buraya birkaç kelle fırlatmak yeter,” diyordu.

201 A.g.e., s. 296-297.

Sabahattin hikâyesini bitirdikten sonra yüzümüze bakıyordu.

“Sabahattin,” dedim, “bu kelleler sırça köşkü belki bir gün yıkacak amma bu köşke önce senin kelleni fırlatacaklar, diye korkuyorum.”

Gülümsedi, “Su testisi su yolunda kırılır,” dedi.²⁰²

1945 yılı Aralık ayının son günlerinde, Sabiha ve Sabahattin Ali arasında geçen bu nahoş konuşmadan iki yıl kadar sonra Sabiha yazık ki haklı çıka-
caktı.

Sabiha’yla bu görüşmesinden bir yıl kadar sonra Sabahattin Ali; 30 yaşın-
daki Aziz Nesin, 35 yaşındaki Rıfat Ilgaz ve 24 yaşındaki çizer (Mustafa)
Mim Uykusuz’la birlikte *Markopaşa* adını verdikleri haftalık mizah dergisi-
ni çıkarmaya başlamıştı. İlk sayısı 25 Kasım 1946 tarihinde yayınlanan der-
gi, CHP hükümetini kara mizah yöntemiyle yerden yere vuruyordu. *Marko-
paşa* dergisi kısa süre içinde o tarihlerde bir günlük gazete için bile erişilme-
si zor olan altmış bin satışa ulaşmıştı.

Yalnızca altı ay süreyle yayımlanabilen *Markopaşa*’nın yazar ve sahipleri
aleyhine davalar açılıyor, birçok sayısı toplatılıyordu. Bu durumu bile dergi-
nin adının altında yer alan satıra “Toplatılmadığı zamanlar çıkar”, “Yazarları
hapisnede olmadığı zamanlar çıkar” gibi cümleler yazarak alaya alıyorlardı.

Hükümet sonunda çareyi dergiyi tamamen kapatmakta buldu ama genç
yazar-çizerleri yıldırmayı başaramadı: Sabahattin Ali ve arkadaşları *Malûm-
paşa* adlı yeni bir dergi çıkardılar. Hükümet onu da kapattı, bu defa *Merhum-
paşa* dergisi yayın hayatına atıldı. Onu, Ali Baba ve Hür *Markopaşa* dergile-
ri izledi.

Sonunda Sabahattin Ali’nin ilk kez Sabiha’ya okuduğu ve zaman içinde da-
ha da geliştirdiği “Sırça Köşk” öyküsü de dergide yayımlandı. Dergi derhal
toplatıldı ve Sabahattin cezaevine konuldu.

Yakın dostları Müzehher Vâ-nû’ya göre, Sabahattin’in hapiste yattığı süreç-
te Sabiha ve Zekeriya, genç yazarın eşi ve kızına çok yakın ilgi göstermişti:

Serteller Sabahattin Ali’nin eşi Aliye hanımla, Filiz Ali’yi yazın bir bölümünü
geçirmek üzere evlerine davet ettiler. Onların gelişi tekdüze hayata bir canlı-
lık sağladı. Zekeriya da Sabiha hanım da çocukları çok severdi. Filiz de ger-
çekten cana yakın bir çocuktü. Bu vesile ile aramızda Polonezköy’e bir gezi
düzenledik.²⁰³

Üç-dört günlük Polonezköy tatili, üzerlerindeki ağır siyasi baskıdan yı-
lan herkese iyi gelmişti. Birkaç ay sonra, 31 Aralık 1947 tarihinde Sabahat-
tin Ali yeniden özgürlüğüne kavuştu ancak kâbus sona ermemişti. Genç ya-

202 A.g.e., s. 297-298.

203 Müzehher Vâ-nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 118.

zarın yerli faşist ve Turancılarla, özellikle Nihal Atsız'la devam eden mahkemeleri vardı.

Hem faşistlerin hem de hükümetin baskı ve tehdidi altında giderek bunalan Sabahattin Ali sonunda ülkesinde can güvenliği olmadığına karar verecekti.

Fransa veya İngiltere'ye gitmek istiyor ancak pasaport alamıyordu. Ülkesinde geçirmek zorunda kaldığı her gün çaresizliği katlanarak artıyor, panik tüm duyularını ve zihnini ele geçiriyordu. Sonunda, Bulgaristan sınırını yaya olarak geçerek Avrupa'ya ulaşmaya niyetlendi. 2 Nisan 1948 tarihinde sınıra ulaşmadan, başına aldığı darbeler sonucunda yaşamını yitirdi.

41 yaşındaki Sabahattin Ali'yi kimin nasıl katlettiğine ilişkin pek çok iddia, hatta itiraf ortaya atıldı. Dönemin istihbarat kurumu Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti (MEH/MAH) tarafından yönlendirilen bir infazcı tarafından katledildiği bile öne sürüldü.

Kitapları bugüne değin milyonlarca kez basılan, pek çok yabancı dile çevrilen, Türkiye'nin en büyük yazarlarından birinin kimin tarafından öldürüldüğü ve mezarının nerede olduğu bugün hâlâ tartışılıyor.

4 Mayıs 2018 tarihinde Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı'nın girişimi ve Lüleburgaz Belediyesi'nin katkılarıyla, Kırklareli'nin Üsküp beldesindeki Büyükdere vadisinde olduğu düşünülen Sabahattin Ali'nin öldürüldüğü noktaya, üzerine sanatçıya ait "Başım dağ, saçlarım kardır. Benim meskenim dağlardır" dizeleri yazılı bir kaya parçası dikildi.

Sabiha ve Zekeriya, Sabahattin Ali'nin katledilmesinden çok derinden etkilendi. Öyle ki, Sabiha duyduğu kızgınlığı ve hıncı Müzehher Vâ-nû'ya şu sözlerle anlatacaktı:

*Tan olayında Halk Partisi ile aramıza kan girmemişti ama, bu olayla girdi.*²⁰⁴

VE YURTDIŞI: VATAN MAHZUN, BEN MAHZUN!

Savaş sırasında önce Britanya sonra da Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitimi sürdüren küçük kızları Yıldız Sertel, 1948 yılında İstanbul'a döndüğünde anne-babasını ve dostlarını çok farklı bulmuş ve gördüklerini enikonu yadırgamıştı. Her zaman davetler verilen, konuklar ağırlanan, özel tartışma veya konferans geceleri düzenlenen Moda'daki eve artık kuşku ve karanlık bir hava hâkimdi. Konuklar yine geliyor ancak siyasi sohbet ve tartışma neredeyse hiç yapılmıyor, genellikle işsizlikten konuşuluyor ve poker oynanıyordu. Yıldız dayanamayıp annesine sordu:

204 Müzehher Vâ-nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 118.

Bizim ev eskiden benim için bir okuldu. Çok ilginç konuşmalar tartışmalar olurdu. Şimdi ne oldu size, neden kendinizi oyuna verdiniz? Annem yanıt verdi. “İçimizde bir polis var. Kim olduğunu bilmiyoruz, konuşmamak için de kendimizi oyuna veriyoruz.”²⁰⁵

Serteller ve dostları aralarındaki polisin kimliğini öğrenmeyi başaramadılar. Neyse ki, zaman sır tanımıyordu. Akıp geçen yıllarla birlikte pek çok sır gibi bu da açığa çıktı: “İçlerindeki polis” bir değil iki kişiydi. Sonradan MIT’e dönüşecek Milli Emniyet Hizmeti Riyâseti ve/veya emniyetin siyasi şubesi adına Sertellerin evinde ajanlık yapan iki gencin isimleri 1960’lı yıllarda deşifre oldu. Biri o tarihte Cami Baykut’un yardımcılığını yapan Mehmet Özdemir Evliyazade’ydi. Evliyazade Başbakan Adnan Menderes’in yeğenydi. Diğeri de o dönemde *New York Times* gazetesinin İstanbul muhabiri Arslan Humbaracı’ydi. Humbaracı daha sonra Amerika’nın Ortadoğu politikaları ve Kuzey Afrika ülkeleriyle ilgili çeşitli İngilizce kitaplar yazdı. Olasılıkla yalnız Türkiye istihbaratı için değil, yabancı istihbaratlar için de çalışıyordu.

Humbaracı’nın ajan olduğunu sonradan Serteller de öğrenmişti. Zekeriya ve Arslan Humbaracı’nın yolları tuhaf bir rastlantıyla bir gün kesişiverdi:

Aradan hayli yıl geçti. Neden sonra ona ilk kez Paris’te rastladım.²⁰⁶ Beni görünce durdu, utancından elleriyle yüzünü kapadı, sonra yanıma sokularak, “Zekeriya bey,” dedi: “Önce yüzüme tükürün, sonra isterseniz benimle konuşmak lütfunda bulunun.”

Bu bir itiraftı. Yüzüne tükürmedim ama, iğrenerek uzaklaştım. Bir insan bu kadar alçalabilirdi. Bir daha kendisini görmedim.²⁰⁷

Serteller Türkiye’de kendilerine yaşam hakkı tanınmayacağını artık enikonu farkındaydı. Yine de ellerinden geldiğince girişimde bulunuyor, iş yaşamına bir biçimde geri dönmenin çarelerini arıyorlardı. Sabiha bir gün fırsatın ayağına geldiğini düşündü. 1 Mayıs 1948 tarihinden beri *Hürriyet* adını verdiği bir gazete çıkarmakta olan dostları Sedat Simavi Moda’da ziyaretlerine gelmişti:

Sedat eski bir dostumuzdu. Ona, *Hürriyet* gazetesinde imzasız yazı yazmayı teklif ettim. Sedat, üzüntülü bir dille cevap verdi:

“Size çok saygım var. Fakat sizden imzalı veya imzasız yazı almaktan korkarım.”

“Polis hikâyeleri tercüme edeyim.”

205 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, 2002, s. 325.

206 Arslan Humbaracı 1950’lerin başında Paris’te İleri Jön Türkler ve TKP üyesiydi. Daha sonra gazetecilik yapacağı gerekçesiyle partiden istifa etmişti. İstihbarat faaliyetlerine Türkiye dışında da bir süre devam etmiş olmalıydı.

207 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 234.

“Herhangi bir şekilde sizinle ilişki kurmaktan korkarım.”

Artık basın alanında hiçbir şekilde çalışmak mümkün olmayacağını anlamıştım.²⁰⁸

Kendi ülkesinde gazetecilik yapmasına artık imkân tanınmayacağını bilen Zekeriya da farklı iş olanakları arayışındaydı. Bir ara reklamcılık yapmaya niyetlendi. Amerika’daki küçük kardeşi Belkis, eşi ve oğlu Gündüz Vassaf’la birlikte Türkiye’ye dönmüş, kısa bir süre Moda’da onların evinde kaldıktan sonra Tepebaşı’nda geniş bir apartman dairesi tutmuştu. Dairenin bir bölümü Gündüz’ün babası psikiyatrist Ethem Vassaf’ın muayenehanesiydi. Salonun bir bölümünü de Zekeriya reklam ofisi olarak kullanmaya başladı. Gündüz Vassaf’a göre biraz tuhaf bir dayanışmaydı bu:

İlginç bir durumdu bu. Babam Ethem Vassaf ve Adnan Menderes Serbest Fırka’yı Aydın’da birlikte kurmuşlar falan... Yani bir tarafta anti-komünist Demokrat Parti ve onların ileri gelen üyelerinden babam... Aynı evde dayım da reklam ajansı kuruyor. İkisi birlikte oldu. Nasıl oldu bilmiyorum ama Türkiye’de olabiliyor böyle şeyler... O dönemde zaten, komünistler de sosyalistler de sosyal demokratlar da destekliyordu Demokrat Parti’yi. En azından başlangıçta öyleydi.²⁰⁹

Zekeriya reklamcılık işinde de aradığı çıkışı yapamadı. Anlaşılan hiç kimse birlikte görünmek istemiyordu.

Çevrelerinin polis ve istihbaratçılar tarafından sarılması, mesleklerini yapmalarının imkânsız hale getirilmesi, Sabahattin Ali’nin öldürülmesi, Nâzım Hikmet’in bir hiç uğruna hapiste çürütülmesi, Zekeriya’yı özgürlük ve can güvenliklerinden endişe eder hale getirmişti:

Sıra artık bizlere de geliyordu. Zaten terör günden güne artıyordu. Solcuları, birer bahaneyle, tutup hapse atıyorlardı.

Her gece evimizin basılmasını bekliyorduk. Uykularımız kaçmıştı. Bu güzel memlekette bu terör içinde yaşanamazdı. Tehlikeyi görmemek mümkün değildi.²¹⁰

Sabiha da benzer ruh hali içindeydi:

Yıllar boyu savunduğumuz memleket davalarını, halk davalarını dile getirmek, barışı savunmak, bu idealler uğruna savaşmak için bütün yollar kapanmıştı. Vatanimizde gurbette gibiydik. Günler boş geçiyordu. Hayat manası nı kaybetmişti.²¹¹

208 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 337-338.

209 Gündüz Vassaf’la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

210 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 251-252.

211 Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Can Yayınları, 2015, s. 353.

1950 yılının Mart ayında Zekeriya bir süre yurtdışına çıkmalarını teklif etti. Teklifi Sabiha da memnuniyetle karşıladı. Gazeteci çift kızları Yıldız'ı da alarak Paris'e gitmeye karar verdi. Pasaport almak için emniyete başvurdular ve beklemeye başladılar.

Aradan iki ay geçti, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan çok partili genel seçimi Demokrat Parti kazandı. 7 Ocak 1946'da kurulan ve kuruluşunu demokrasi adına Sertellerin de yardımcı olup desteklediği Demokrat Parti, 27 yıllık tek parti iktidarını sona erdirmişti.

Demokrat Parti ülkeye özgürlük ve demokrasi getirmeyi vaat edip kazanmıştı. Serteller iktidar değişikliğini de göz önünde bulundurarak pasaportlarının artık verileceğini düşündüler. Ama verilmedi.

Aradan birkaç ay geçti, Zekeriya daha fazla beklemeye tahammül edemedi. Çok iyi tanıdığı, evinde defalarca ağırladığı, birlikte özgürlük ve demokrasi sohbetleri yaptığı, desteklemek için hakkında makaleler yazdığı Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf çekti:

Beraberce çalıştığımız günlerde, memlekete geniş bir hürriyet ve demokrasi getireceğinizi vaat etmişsiniz. Bana dış memleketlere seyahat için pasaport vermeyen, seyahat hürriyetimi sınırlayan bu memlekette demokrasinin kurulacağına nasıl inanalım. Bana pasaport verilmesi için polise emir vermenizi bekliyorum.

İlk başvurularından itibaren altı ay geçmişti ki, Sertellere pasaport verildi. Sabiha, Zekeriya ve Yıldız 9 Eylül 1950 tarihinde o zamanki adıyla Yeşilköy havaalanından uçağa binerek Paris'e doğru yola çıktı.

Zekeriya o günü büyük hüzünle anımsıyordu:

Böylece önce işimizden, sonra da evimizden ve yurdumuzdan olduk. Bütün suçumuz, memleketin hayrı için çalışmaktan ibaretti.

İşte o günden sonra gurbette yaşadık. Hasret içinde hayatımızı geçirdik ve dudaklarımızdan Namık Kemal'in şu beyti düşmez oldu:

*Ölürsem görmeden millette ümit ettiğim feyzi²¹²
Yazılsın seng-i kabrimi²¹³ vatan mahzun, ben mahzun!²¹⁴*

212 İlerleyiş.

213 Mezar taşıma.

214 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 252.

Zorlu Sürgün Yılları, Nâzım'ın Desteği, Komünizme Adanmış Yaşamlar ve Bakû'da Ölüm

TKP'Lİ YOLDAŞ, SERTELLERE PARİS'TE EV BULUYOR

Sertellerin her an pasaportlarına el konulup tutuklanacakları kaygısı içinde bindikleri Air France uçağı saatler sonra Paris'e ulaştı.

Sabiha, Zekeriya ve kızları Yıldız, ülkelerindeki cehennem ortamından kurtulduklarını ancak Fransa toprağına ayak bastıkları zaman algılayabildiler. Türkiye'de kendilerine reva görülen baskı, tehdit ve sindirme kaosunun oralara kadar ulaşamayacağını düşünüyorlardı. Anayurtlarında kavuşamadıkları özgürlüğü artık gurbet elde arayacaklardı.

Henüz 27 yaşındaki Yıldız Sertel o baskı yıllarındaki ruh halini yıllar sonra yazdığı kitapta anlattı:

(...) Daha gençtim, yaşamak, hayata girmek istiyordum. Türkiye'de bütün kapılar önüme kapanmış, etrafıma sanki demir örgüler çekilmişti. Yeni bir dünyaya gidiyordum. Önüme yeni imkânlar açılacaktı, yaşayacaktım. (...) Arkada bıraktığımız karanlıkların aydınlığa çıkacağına inanıyorduk. Paris'e vardiktan sonra, üç gece arka arkaya polis rüyası gördüm. Bu kâbusu bırakmak mutlu ediyordu beni.¹

Serteller İstanbul'dan Paris'e doğru yola çıkarken herhangi bir hazırlık yapmamıştı. Kendi ülkelerinden kaçmak zorunda kaldıkları anlaşılmasın diye yalnızca birer küçük çantayla yola çıkmışlardı.

Zekeriya 1913'te Paris'te bir yıl öğrenci olarak yaşamıştı ancak aradan ge-

1 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, Can Yayınları, 2018, s. 144.

çen 37 yıl ve iki dünya savaşının ardından kent enikonu değişmişti. Yine de ayakları onu aldığı üniversite ve öğrenci mahallesi Quartier Latin'e götürdü. Hesaplı bir otel bulup yerleştiler ama orada fazla kalamazlardı. Paralarını idareli kullanmak için en kısa sürede ev tutmak zorundaydılar.

Öncelikle, İstanbul'dan tanıştıkları Barkev Şemikyan'la ilişki kurdular. Türkiye Komünist Partisi üyesi olan Barkev de onlar gibi ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştı. TKP yanlısı veya üyesi olan arkadaşları Avedis Aliksanyan, Aram Pehlivanyan (Ahmet Saydan), S. K. Zanku (Sarkis Keçyan), Zaven Biberyan, Vartan İhmalyan, Jak İhmalyan ve Hayk Açıkgoz ile *Nor Or* (Yeni Gün) adlı, sol eğilimli Ermenice bir yayın organı çıkarırlarken 1946 yılında sıkıyönetim ilan edilmiş, haftalık başlayıp günlüğe dönen gazeteleri kapatılıp hepsi tutuklanmıştı. Şemikyan özgürlüğe kavuşur kavuşmaz, eşiyle birlikte Fransa'ya göç etmişti.

Barkev, kısa süre sonra kent merkezine sekiz kilometre mesafede, kendisinin de oturduğu Clamart adlı banliyö semtinde ev buldu. Serteller artık yemyeşil bahçelerle bezeli Brissard Sokağı'nın 14 numarasında yaşayacaktı. Zekeriya eve yerleştikten kısa süre sonra 16 Ekim 1950'de yakın dostları Vâlâ Nurettin ve eşi Müzehher Vâ Nû'ya yazdığı mektupta evlerini ve Paris'teki yaşamlarını kısaca anlatıyordu:

(...) Biz şimdilik Paris'in eteğinde güzel bir ev bulduk. Kalariferli, banyolu, konforlu bir ev. Güzel bir de mutfagımız var. Sabiha yemeğimizi yapıyor, ben malzemeyi alıyorum, Yıldız da ortalığın temizliğine bakıyor, bu suretle rahat, dedikodu ve gürültüden uzak, sakin bir hayat yaşıyoruz.

(...) Bugünkü Paris belki dünyanın en güzel yeri. Yalnız hayat günden güne pahalılanıyor. Biz azami tasarrufla İstanbul'daki masrafı aşmamaya çalışıyoruz. Sabiha ile Yıldız Fransızca ders alıyorlar. Az zamanda Yıldız Fransızca'yı hayli ilerletti. Memleketine kavuşmuş gibi bir neşelendi, bir değişti ki, hayret.²

Zekeriya mektupta yılbaşından önce Türkiye'ye dönmeyi düşündüklerini de yazıyordu ancak bu ifade, mektubun başkaları tarafından okunması ihtimaline karşı uygulanan bir önlem olmalıydı, çünkü ülkeye dönmek; özellikle Sabiha ve Yıldız açısından tutuklanıp yargılanmayı göze almak demekti.

Yıldız Sertel'in, sonradan yapılan bir söyleşide anlattıklarından, ailenin Türkiye'ye hemen geri dönme konusunda zaten pek de umutlu olmadığı anlaşıyordu:

İltica istemedik. Çünkü annem de babam da kısa bir süre sonra, belki de bir beş yıl içinde Türkiye'ye dönebileceğimizi düşünüyorlardı. O günlerde hep

2 Müzehher Vâ Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 121-122.

konuşuluyordu, “Sürsün sürsün, en fazla beş yıl sürer ve beş yıl sonra döneriz” diyorlardı.³

Müzehher Vâ Nû'ya İstanbul'u terk ettikten iki buçuk ay sonra, 27 Kasım 1950 tarihinde yazdığı mektuba bakılırsa, Zekeriya ve Yıldız kadar Sabiha da Paris yaşamından hoşnuttu:

Kardeşim Müzehher,
Mektubunuzu aldım, hepinizin sıhhatte olduğunuza ve oraya dair verdiğiniz havadislere memnun oldum. Yalnız Orhan Veli'nin ölümüne çok üzüldüm. Yazık oldu gence, eserlerini tam vermeye başladığı bir zamanda söndü gitti.

Biz burada çok iyiyiz. Oradaki ölü hayattan sonra buradaki canlı hayat adeta gözlerimizi kamaştırdı. Günlerimizin nasıl geçtiğini anlayamıyoruz. Ben Fransızca dersleri bıraktım. Bu işe çok geç kalmışım. Her gün mektebe üç saat vermek beni okumaktan ve diğer faaliyetleri takipten menediyor.

(...) Nâzım (Hikmet), Mehmet Ali (Aybar), Niyazi'ler (Berkes ve eşi Mediha Esenel -Berkes-) ve diğer dostlar ne alemde?⁴

Sabiha'nın mektupta uğruna Fransızca kursunu bıraktığını ifade ettiği “Diğer faaliyetler”; otobiyografisinde asla söz etmemesine karşın, o günleri anlatan dost ve yoldaşlarının yıllar sonra basılan anı/söyleşi kitaplarından anlaşıldığı kadarıyla, siyasi faaliyetlerdi. Sabiha Sertel'in yurtdışında, TKP ve gurbetteki partililer için yaptığı ve gelecekte yapacağı çalışmaları.

Sertellerden kısa süre sonra Sevim Tarı (Belli)⁵ da Paris'e geldi. Önceden tanıştığı Sabiha ile buluşup görüştü. Aralarında dostluk da vardı ancak bu buluşma ahbap görüşmesinden öte Türkiye Komünist Partisi'nin yetkili üyeleri arasındaki resmî ve gizli bilgi alışverişiydi. O tarihte henüz 26 yaşında bir genç kız olan Sevim Tarı, İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra tıp uzmanlık eğitimini aldığı Paris'e sıkça gidip gelirdi. Bu geliş gidişler sayesinde, yurtiçindeki Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'yle yurtdışındaki komite dış bürosu arasında iletişim sağladığı da iddialar arasındaydı.

Paris'teki Türkiye kökenli öğrencilerin sosyalizme ve Marksizme yakınlık

3 *Biyografya 9 Sabiha Sertel*, M. Şehmus Güzel'in, *Sertel'ler: Birkaç Anı* başlıklı Yıldız Sertel'le söyleşi, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 153.

4 Müzehher Vâ Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 122-123.

5 Sevim Tarı / Belli (1925): Siyasetçi, tıp doktoru, yazar ve çevirmen. Genç kızlığından itibaren Türkiye komünist hareketi içinde yer aldı. Pek çok kez tutuklandı, hapis yattı, sürgüne gitti. Ünlü “51 Tevkifatı” onun yurtdışına çıkmak üzereyken tutuklanmasıyla başladı. Sansaryan Hanı'nda gözaltındayken tanıştığı Mihri Belli'yle, Sultanahmet Cezaevi'nde evlendi. Pek çok önemli siyasi kitabı Türkçeye çevirdi. 2008-2011 yılları arasında (83-86 yaşlarında) kurucusu olduğu İşçilerin Sosyalist Partisi'nin genel başkanlığını yaptı. 2011'de eşi Mihri Belli yaşamını yitirdi.

duyan bölümü, birkaç yıl önce İleri Jön Türkler Birliği⁶ adını verdikleri bir örgüt çatısı altında birleşmişti. Örgüt özellikle hapisteki Nâzım Hikmet'in özgürlüğüne kavuşmasını hedefleyen; ünlü şairler, Louis Aragon ve Tristan Tzara'nın da katıldığı⁷ başarılı yurtdışı imza kampanyaları ve düzenlediği şiir geceleriyle tanınıyordu. Ancak bir süre önce grup içinde ciddi siyasi zıtlıklar ve tartışmalar baş göstermişti. Aralarında "Stalinci" olarak adlandırılan ve çoğunluğu oluşturan bir grup, Sovyet Birliği Komünist Partisi ve Türkiye Komünist Partisi çizgisinin sadakatle izlenmesini istiyor, diğer grup ise örgütün daha bağımsız olmasını savunuyordu.

Sabiha daha İstanbul'dayken haberdar olduğu bu tartışmayı dinlemek ve aralarında yaşanabilecek bir bölünmeyi önlemek için, karşıt saflarda yer alan Tacettin Yusuf Karan (Taci Karan), Kemal Baştuji, Doğan Aksoy, Fahri Petek gibi gençleri bir akşam evine yemeğe davet etti. Sabiha'nın her zaman beğenilen mutfağının nefis yemekleri sona erer ermez önce siyasi sohbet, ardından tartışma baş gösterdi. O günkü davette yer alan ve derneğin TKP'den bağımsız olmasını isteyen Tacettin Yusuf Karan, yıllar sonra M. Şehmus Güzel'e verdiği söyleşide uzayan geceyle birlikte tuhaflaşan tartışmayı tüm detaylarıyla anlatacaktı:

Sabiha hanım bir çözüm bulmak için çabılıyor. O sırada Zekeriya bey düşünmüş, toplantı yaptığımız salona geldi, bir kanepeye oturdu, bizi dinlemeye başladı. Biz köpekler gibi birbirimizi yiyoruz. Ama ne denilirse denilsin, neticede bir türlü sorunun üstesinden gelemiyoruz.

(...) Sabiha hanım bir türlü ağırlığını koyup işi sonuçlandıramıyordu. Yıldız desen onun da maalesef yapabileceği fazla bir şey yoktu. Biz çekişiyoruz kendi aramızda ve Zekeriya bey de seyreliyor. Ben bir ara dayanamadım, ona döndüm ve şunu söyledim:

"Zekeriya Ağabey bir şey söyleyin, bir yol gösterin de bu işi çözümleyelim, bir çaresini bulalım, yoksa birbirimizi yiyip bitireceğiz."

Ne dese beğenirsin?

"Ben komünist değilim, sizin işinize karışamam!"

Benim bir tepem attı, bir tepem attı sorma. Adanalı damarım işte bu olmalı:

6 İleri Jön Türkler Birliği: Paris'te öğrenim gören gençler tarafından kurulup, 1948-1960 yılları arasında faaliyet gösteren dernek. Uzun yıllar Türkiye Komünist Partisi'nin etkisi altında çalışan gençlik birliği Fransa'ya eğitim için gelen geleceğin sanatçı ve bilim insanlarıyla ilişki kurdu, onların gelişim ve değişiminde pay sahibi oldu. Abidin Dino, Güzin Dino, Sevim Tarı, Ulvi Uraz, Selçuk Uraz, Atilla İlhan, Avni Arbaş, Turhan Baytop, Doğan Aksoy, Kemal Baştuji, Tacettin Karan, Barkev Şemikyan, Muzaffer Özkolçak, Fahri Petek, Haşmet Akal, Necil Togay, Gün Togay Benderli, Vartan İlmalyan vb... Bir dönem Paris'te yaşayan pek çok Türkiyeli aydının yolu bu dernekten geçmişti.

7 M. Şehmus Güzel, *Fahri Petek: Bir Hayat, Üç Can*, TÜSTAV İktisadi İşletmesi, Sarı Defter 11. 2009, s. 234-235.

“O zaman sen burada ne oturuyorsun, burada biz gizli bir TKP’nin gizli bir toplantısını yapıyoruz!”

(...) Adamın evindeyiz ve işe bak adamı kendi evinden kovmaya kalkıyorum. Olacak iş mi? Gençlik işte. Ve o kibar adam ne yapsa beğenirsin: Kalktı kanepesinden ve salonundan çıkıp gitti. Başka bir odaya geçti.

Toplantı bitti, biz de çıktık.

(...) Hemen ertesi sabah Sabiha Abla’ya telefon ettim ve özür diledim. O da bana, “Canını sıkma, siz daha çok gençsiniz” filan dedi. Hatta o kadar seviyor ki bizi, bana, “Ben sana zeytinyağlı yeşil fasulye yapayım, eve gel barışırsınız” dedi. Ama utancımдан hemen gidemedim.⁸

Sabiha’nın –1953 TKP Davası iddianamesine bakılırsa– parti görevi olarak üstlendiği, İleri Jön Türkler Birliği içindeki tartışma ve ikiliği ortadan kaldırarak derneği tümüyle TKP’nin denetimine geçirme operasyonu bir grup gencin ayrılmasıyla sonuçlandı.

1951 yılı Ocak ayı sonlarında Türkiye’den zar zor çıkabilen genç bir çift komünist daha geldi Paris’e. 22 yaşındaki Gün Benderli (Togay) ve eşi 27 yaşındaki Necil Togay.

Serteller henüz onların varlığından bile habersizdi ama bu genç çift, özellikle de Gün, Avrupa’da yıllar boyunca ülkeden ülkeye savrularak geçecek yaşamlarının büyük bölümünde hep yanı başlarında olacaktı.

Gün ve Necil, Türkiye’den ayrılmadan önce bir Türkiye Komünist Partisi yöneticisinden yurtdışında yapılacaklar konusunda talimat almıştı. Bu talimatla birlikte Paris’te ilişki kuracakları TKP üyelerinin adları da kendilerine bildirilmişti: Sabiha Sertel, Yıldız Sertel ve sonradan çok ünlenecek büyük tiyatrocu Ulvi Uraz.

SABIHA, YILDIZ, GÜN VE SEVİM TARI ILLEGAL BARIŞ YOLU DERGİSİ ÇIKARIYOR

Gün Benderli Paris’te ilişki kuracağı kişiler arasından bir tek Sabiha Sertel’i ünlü bir gazeteci/yazar olarak ismen tanıyordu. Onun ve eşi Zekeriya’nın *Tan* gazetesindeki yazılarını ve “komünist” diye anıldıklarını da biliyordu:

Hatta ne gariptir, babam benim sola açılmakta olduğumu fark edince Sabiha hanım ve Zekeriya bey için “onlar ne biçim komünist, Moda’da yaşarlar, para içinde yüzerler” gibisinden laflar etmişti. Ne olduğunu o zamanlar pek bilmediğim komünizmi babam bana bir tür fakirlik, parasızlık gibi tanıtmıştı.⁹

8 *Biyografya 9 Sabiha Sertel, Paris’te Hareket* başlıklı, M. Şehmus Güzel’in Tacettin Yusuf Karan söyleşisi, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 158-160.

9 Gün Benderli, *Sofralar ve Anılar*, Sözcükler Yayınları, 2012, s. 298.

Gün, Marksizm'le henüz 16 yaşındayken; sonradan eşi olacak Necil Togay'la ve onun dostlarıyla karşılaştığı zaman tanışmıştı. Aynı çevrede yer alan ve yalnızca dört yaş büyüğü olan Sevim Tarı, kısa sürede Gün'ün yaşam boyu sürecek dostu ve yoldaşı haline geldi.

Gün Benderli ve Necil Togay genç kızın anne ve babasının gönülsüz onayıyla 1947 yılında evlendiler. Necil'in babası Fransa'da eğitim görmeleri için onları desteklemeye karar verince de, soluğu bilim merkezi Grenoble kentinde aldılar. Her ikisi de tıp fakültesine kayıt oldu.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Nazizme karşı yürüttükleri başarılı direniş mücadelesinin ardından, Fransız Komünist Partisi (FKP) Türkiye'deki gibi yasaklanmak bir yana, yıldızı alabildiğine parlayan, seçimlerde % 25-28 oranında oy alan, parlamentoda 150'nin üzerinde milletvekiliyle temsil edilen bir partiydi. Türkiye'de yasak olan kitaplar vitrinlerde, orak-çekiç her yerdeydi. Bu durumdan çok etkilenen Gün, partinin Grenoble'daki il merkezine başvurup üye olmak istedi. Fransız Komünist Partisi enternasyonal bir partiydi ve talebi geri çevrilmedi. Fransız vatandaşı olmayan 18 yaşındaki Gün, artık FKP üyesiydi.

Grenoble'da istedikleri yaşam olanaklarını sağlayamayan genç çift bir süre sonra Paris'e göç etti ancak özellikle Necil'in uyum sağlayamaması yüzünden orada da barınamayıp Türkiye'ye geri döndü. Kısa süre sonra Fransa'da okumayı tekrar deneyen çift aradığı uyumu yine bulamadı ve bir yıl yaşayıp geri döndü.

1950 yılına gelindiğinde Gün ve Necil artık Türkiye Komünist Partisi üyesiydi. Ancak bu üyeliğin tadını pek fazla çıkaramadılar. Aynı yılın son günlerinde Milli Emniyet'te¹⁰ çalışan akrabası, Necil'in babasına gizli bir haber uçurdu: "Büyük bir tutuklama furyası başlayacak; ilk tutuklanacaklar listesinde Gün ve Necil'in de adı geçiyor."

Ne zaman başlayacağı bilinmeyen tutuklama furyasından kurtulmak için hızlı hareket etmek gerekiyordu. Aynı akrabanın yardımıyla gençlere bir kez daha pasaport çıkarıldı. Gün ve Necil 19 Ocak günü İstanbul'dan hareket eden gemiye bindiler. Marsilya üzerinden Paris'e gideceklerdi. Gemide kendileri gibi yurtdışına giden bir partili arkadaşları daha vardı: Yılmaz Gülen. Yılmaz, çok uzun yıllardan sonra Necil'in ardından Gün'ün hayat arkadaşı olacaktı.

Partinin onlara verdiği göreve göre o sırada zaten Paris'te olan Sevim Tarı, Gün ve Necil bir parti grubu (hücresi) oluşturacaklar, yapılacak işlerin kararı bu gurupta alınacak, mühendislik eğitimi için Batı Berlin'e gönderilecek olan Yılmaz Gülen de onlara bağlı olacaktı.

İki genç Paris'e ulaşır ulaşmaz Sevim Tarı'nın kaldığı Porte d'Orléans sem-

10 Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti. 1926 yılında kurulup, 1965 yılında yerini MIT'e bırakacak olan istihbarat kuruluşu.

tindeki Htel Idal'e yerleşti.  kişilik parti grubunun sekreterinin kim olacağı konusu kk bir huzursuzluk yaratsa da, sonunda Türkiye'deki merkezin aldığı karar uygulandı, Sevim sekreter oldu.

Paris'te kurulan bu parti hücresinin artık faaliyete geçmesi gerekiyordu. Gün'e göre ilk görevleri İleri Jn Türkler Birliği'ni derleyip toplamak olacaktı:

Türkiye Komünist Partisi, kendisinden tamamen ayrı ve müstakil olarak başlamış olan Jn Türkler hareketine sahip çıkmak istemiş, bunun için Türkiye'den çıkarken Sevim'e verilen Jn Türkler'i çekip çevirme devi; bize de, onlara fark ettirmeden Jn Türkler'i idare etmeye çalışmak şeklinde tekrarlanmıştı. Fakat bu idare işi nasıl düşünülmüştü, bilemiyorum. Zira, biz bu kez Paris'te partililer olarak bulunduğumuz için, Jn Türkler hareketine katılmamız, parti yönetimince uygun görülmemişti.

Bize adları verilen partili arkadaşlarla, Yıldız Sertel, Sabiha Sertel ve Ulvi Uraz'la buluşarak aktif çalışma yollarını aradık. Böyle zamanlarda insanın aklına ilk gelen şey, bir gazete, bir dergi çıkarmak oluyordu.¹¹

Çıkarılacak derginin adını Sevim koydu: *Barış Yolu*.¹² Bu konudaki en önemli yardımcıları deneyimli yayıncı ve yazar Sabiha Sertel'di. Ancak ortada para-pul olmadığı için bilinen en basit yayımlama yöntemini kullanacaklardı. Dergi mumlu kâğıda yazılıp, teksir makinesiyle oğaltılacaktı.

Yazıları daktiloyla mumlu kâğıda geçirme işini Gün stlenmişti. Grsel malzeme ve desenleri ise Sevim saatlerce uğraşarak mumlu kâğıt üzerine ıziyordu. Yazıların bazılarını Sabiha Sertel ve gençler yazıyor, bazıları da tercüme ediliyordu. Gün ele aldıkları konuları şöyle sıralıyordu:

(...) Kore Savaşı, Amerikan emperyalizminin Türkiye üzerinde tezghladığı oyunlar, barış, Sovyetler Birliği'nin barışı korumak uğrundaki çabaları, dünyadaki işçi ve emekçi hareketleri, halkların özgürlük mücadelesi gibi konulardı.¹³

Dergi alışmasında Ulvi Uraz'ın eşi piyanist Selçuk Uraz'ın da yer almasını istiyorlardı ama genç kadın parti yesi değildi.

Ulvi çok istiyordu karısının da partili olmasını. Bir toplantı yaptık, partiye aldık. Oyuncak gibi geliyor değil mi? Gayet ciddi bir şekilde partiye alındı, Ulvi çok memnun oldu, teşekkür etti.¹⁴

11 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 122-123.

12 Derginin kimi sayılarının dijital kopyaları için bkz. <http://www.tustav.org/sureti-yayinlar-arsivi/baris-yolu/>

13 Gün Benderli, *a.g.e.*, s. 123.

14 Gün Benderli'yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte'de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan şyleşiden.

Tamamen kendi olanaklarıyla hazırladıkları bu dergiciği otel odasında Ulvi Uraz'ın eşi piyanist Selçuk Uraz'la paketleyip, Türkiye telefon rehberinden buldukları adresleri ekler ve Lübnan'a, Vartan İhmalyan'ın kardeşi Jak'a gönderirlerdi. Jak İhmalyan da onları Türkiye'ye postalardı. Gün, derginin hayli etkili olduğu kanısındaydı:

Barış Yolu'nun, küçücük cüssesine karşın Türkiye'de yankısı hiç de az olmadı. Elimde hâlâ birkaç sayısı kalmış olan bu dergilere, bugünkü kafamla baktığımda, yazıları da, dergiyi de ilkel buluyorum ama, her şeyi kendi ortamında, kendi koşullarında değerlendirmek gerekir. Barış Yolu da o günün koşullarında ve o günkü olanaklar dâhilinde görevini yerine getirmiştir.¹⁵

İllegal koşullarda hazırlanıp Türkiye'ye gönderilen dergi öylesine başarılı olmuştu ki; Nâzım Hikmet, *Seni Düşünüyorum Türkiye Komünist Partisi* şiirinin bir dizesinde dergiden söz ediyordu:

*Seni düşünüyorum tornacı Rahmi.
Belki bu sabah basıldı evin,
belki şimdi Birinci Şubedesin,
kolların kelepçeli arkadan,*

*Kan içinde yüzün gözün.
Biliyorum söyletemezler:*

"Barış Yolu" dergisini kimden alıp dağıttığını.

ZEKERİYA, GİZLİ GÖREVLİ İSTANBUL'A GELİYOR; NÂZİM HİKMET CAN GÜVENLİĞİ İÇİN TÜRKİYE'DEN KAÇIYOR

Türkiye Komünist Partisi yönetici ve üyelerinin tümünü hedef alacak büyük tutuklamadan –51 Tevkifatı'ndan– altı ay kadar önce, aynı yılın ilkbaharında, Zekeriya geride kalmış birtakım işleri yoluna koymak amacıyla İstanbul'a dönmüştü. Geride kalan işlerden biri de Sabiha Sertel'in Müzehher Vâ Nû'ya yazdığı bir mektuptan anlaşıldığına göre, Moda'daki evlerini pansiyon olarak kiraya verebilmesi için Zehra adlı tanıdıklarıyla kira sözleşmesi yapmaktı.

Sabiha eşinin İstanbul'a dönme nedenini, devlet istihbaratı tarafından okunacağını tahmin ettiği mektubunda böyle açıklamıştı. Asla açıklamadığı, açıklayamayacağı; bugünkü Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği dönemindeki devlet arşivlerini açmasaydı öğrenilemeyecek olan gerçek neden; sekiz-

¹⁵ Gün Benderli, *a.g.e.*, s. 123.

dokuz ay önce özgürlüğüne kavuşan büyük şair Nâzım Hikmet'in bir an önce yurtdışına kaçırılmasını sağlamaktı.

Zekeriya Türkiye'ye gelmişken kişisel ve ailevi işlerini de halledecekti ancak esas neden Paris'te kendisine verilen parayı yurtdışına kaçabilmesi için gizlice Nâzım Hikmet'e ulaştırmaktı. Nâzım'ın hapisten tahliye edilmesinin ardından üst üste gelişen; ürkütücü, tuhaf bazen de şanslı bir dizi olay, 61 yaşındaki Zekeriya'nın, –TKP için değilse de– yakın dostu Nâzım için son derece riskli bir kuryeliği üstlenmesine yol açmıştı.

Türkiye'nin uluslararası üne sahip en önemli sanatçısı ve medarıiftiharı Nâzım Hikmet'in üzerine 1938 yılında gerçek dışı bir suç atılmış; "Orduyu ayaklanmaya kışkırttığı" iddiasıyla 28 yıl dört ay hapis cezasına çarptırılmıştı.

Nâzım Hikmet'in özgürlüğüne kavuşması için Türkiye içinde ve dışında pek çok kampanya yürütülmüş ancak sonuç alınamamıştı. Birleşmiş Milletler'e bağlı Uluslararası Hukukçular Derneği, 9 Şubat 1950'de Nâzım Hikmet'in serbest bırakılması dileğiyle Büyük Millet Meclisi Başkanı'na, milli savunma ve adalet bakanlarına birer mektup göndermiş ancak ciddiye alınmamıştı.

8 Nisan 1950'de, kalp hastası Nâzım Hikmet hayatını tehlikeye sokacak bir açlık grevine başlamıştı.

Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti bir af yasası hazırlamıştı ancak yasa Nâzım'ı kapsamıyordu. Meclisteki uzun tartışmaların ardından af yasasında bazı cezaların üçte ikisinin indirilmesi kabul edildi ve 28 yıl 4 aya mahkûm olan Nâzım Hikmet, 12 yıl 7 ay yattıktan sonra 15 Temmuz 1950'de özgürlüğüne kavuştu. Kararı öğrendiğinde Cerrahpaşa Hastanesi'nin mahkûmlar bölümünde tedavi altında idi.

Nâzım Hikmet, tahliye olur olmaz askere çağrıldı. Gençliğinde Heybeliada Bahriye Mektebi'ni bitirip stajyer güverte subayı olarak görev yaparken nükesden zatülcenp hastalığı yüzünden resmen çürüğe ayrılmıştı. Bu durumunun bilinmesine, 48 yaşında olmasına ve yıllardır süren kalp hastalığına rağmen, özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz askere çağrılıyordu.

İki yıl önce katledilen Sabahattin Ali'ye reva görülenleri bilen Nâzım Hikmet için başına gelecekleri öngörmek zor değildi: Hasta haliyle hapishane hücrelerinde süründürerek kendisinden kurtulamayan devlet, şimdi askerlik bahanesiyle canına kastedecekti. Askere gittiği takdirde, sağ olarak geriye dönme ihtimalinin olmadığını düşünüyordu. Bir an önce yurtdışına çıkmak zorundaydı. Zaman kazanmak için sağlık durumunu öne sürerek itiraz etti.

Aynı süre içinde yurtdışında tedavi olacağı gerekçesiyle pasaport başvurusunda da bulundu ancak askerlik engeli bir kez daha karşısına çıkarıldı.

22 Kasım'da Dünya Barış Komitesi tarafından Dünya Barış Ödülü; Pablo Picasso,¹⁶ Paul Robeson,¹⁷ Wanda Jakubowska¹⁸ ve Pablo Neruda'yla¹⁹ birlikte Nâzım Hikmet'e verildi. Ödül Nâzım'a yalnızca onur değil para da kazandırmıştı. Kaçabilmek için tam da böyle bir paraya ihtiyacı vardı ama eline ulaştırılması neredeyse olanaksızdı.

TKP'li yoldaşlarıyla yaptığı görüşmelerde de, Türkiye dışına çıkışına ilişkin tüm yasal yollar kapandığı için bir an önce kaçması gerektiği sonucuna varıldı. Paris'teki Sabiha ve Zekeriya Sertel'in devreye gireceği an da işte bu andı.

Nâzım 1951 Haziran'ında, yurtdışına çıkışından hemen sonra Sabiha ve Zekeriya'nın da rol aldığı bu süreci bütün detaylarıyla yazılı olarak anlatacaktı:

Bana pasaport verilmeyeceğinden emin olduğum için ve ev hapsinde bulunduğumdan parti benim Türkiye'den kaçak çıkmamı kararlaştırdı. Kaçışımı örgütlemek için para gerekiyordu. Londra'daki gizli adres sayesinde kendisine bildirilen Sabiha Zekeriya yoldaş vasıtasıyla bunu hallettim. Onunla doğrudan bağlantı kurmadığım için Dünya Barış Komitesi'yle temasa geçtim ve Dünya Barış Ödülü'nden bana düşen paranın yarısını bu yoldaş vermelerini, diğer yarısını ise benim adıma bir İsviçre bankasına yatırmalarını rica ettim. Paranın yarısı Paris'te bu yoldaş verildi ve Türkiye'ye dönen kocası (Zekeriya Sertel) tarafından bana getirildi. Böylece, kaçışımı örgütlemek için artık param vardı. Partideki yoldaşlar daha büyük gizlilik için kaçışımı kendim örgütlememi kararlaştırdı. Bunun üzerine, kız kardeşimin bana çok bağlı olan, partiye sempati duyan ve polisin ve emniyetin hakkında bir şey bilmediği kocasıyla kaçışımı örgütledik.

Türkiye'den kaçmanın üç yolu vardı:

1. Sovyet hududuna gelip buradan geçmek. Ama bu imkânsızdı. Çünkü bu hudut İstanbul'dan çok uzaktı ve oraya kadarki yolda hiçbir teşkilâtımız yoktu, biz ise yolu bilmiyorduk.

2. İkinci olanak, kaçakçılarla Suriye'ye geçmekti ama Suriye hükümeti beni tutuklayıp Türkiye'ye geri gönderecekti.

16 Pablo Picasso (1881-1973): İspanyol ressam, heykeltıraş; Georges Braque'la birlikte Kübizm akımının kurucusu.

17 Paul LeRoy Bustill Robeson (1898-1976): Afroamerikan oyuncu, atlet, ses sanatçısı, yazar, sivil haklar savunucusu.

18 Wanda Jakubowska (1907-1998): Polonyalı film yapımcısı ve yönetmen. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından (1947) kendisinin de tutsak edildiği, Nazilerin ünlü Auschwitz kampı hakkında yaptığı, Ostatti etap (The Last Stage/Son Evre) adlı film, Steven Spielberg'in ünlü "Schindler'in Listesi" filmi dahil, soykırım hakkında bugüne değin çekilmiş en başarılı film kabul ediyor.

19 Pablo Neruda (1904-1973): Şilili şair ve yazar.

3. Üçüncü olarak, İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e açılıp halk demokrasi ülkelerden birine, örneğin Bulgaristan'a ulaşmaktı. Bulgar sahili 80-100 mil ötedeydi. Böylece biz Boğaz üzerinden Bulgaristan'a geçiş olanaklarını araştırmaya başladık.²⁰

Nâzım'ın baba bir anne ayrı kız kardeşi Melda'nın eşi o sıralarda yazar Refik Erduran'dı.²¹ Nâzım Hikmet hayranı olan henüz 23 yaşındaki Refik'in araştırmaları sonucunda Karadeniz üzerinden yurtdışına çıkışın, partinin önerdiği yolla kaçakçılar ya da balıkçılar aracılığıyla yapılamayacağı anlaşıldı. Refik kendi maceracı ruhuna uygun bir çözüm önerdi: O yıllarda Türkiye'de zenginler arasında moda olan ve 35-40 mil sürat yapabilen bir motor edinmeliydiler. Böyle bir motorla sakın bir denizde üç-dört saat içinde Bulgaristan karasularına ulaşılabilirdi. Sakın yaz havalarını beklemeli ve ikinci el motor araştırmalıydılar.

Bu hayli maceracı öneriye başka çare kalmadığı için Nâzım'ın da aklı yattı. Beklemeye ve araştırmaya başladılar. Şans onlardan yanaydı ki, Haziran ayı başlarında genç iş insanı Malik Yolaç'ın böyle bir motora sahip olduğunu ve satışa çıkardığını öğrendiler. Refik hemen Malik Yolaç'la ilişkiye geçti: Motoru gördü, ufak bir deneme yaptı; hafta sonunda motoru alacağını uzun yolda deneyip kararını öyle vereceğini söyledi.

O sırada Nâzım askerlik şubesine bir kez daha çağırılmıştı. Gitti, yeniden sağlık sorunlarını öne sürdü ve askerî hastaneye sevk edildi. Askerî doktorlar sağlığının iyi olduğuna ve askerlik yapabileceğine karar verdi. Nâzım iyice köşeye sıkışmıştı. Karara itiraz edip, heyet raporu istedi. Bu talep ona birkaç gün kazandıracaktı ancak askere gitmeyi daha fazla ertelemesi olanaksızdı. O hafta sonu, pazar günü her şey olup bitmeliydi:

Bu durumda, 17 Haziran günü kaçmayı kararlaştırdım. Sık sık taksi değiştirerek Boğaz'a vardım. Eniştem motorla kimselerin olmadığı o yere geldi ve ben tekneye saklandıktan sonra motoru sürdü. Deniz sakindi.²²

Nâzım'ın "Eniştesi" Refik Erduran hemen Karadeniz'e yönelmedi. Yazın tadını çıkarmak istercesine Boğaziçi'nde geziniyordu:

Nâzım Hikmet kaçış sabahı evinin önündeki polisleri atlatarak erkenden Tarabya'ya geldi. Hemen motora bindik. Önce ağır ağır Üsküdar'a doğru gittik.

20 RGASPI Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi, f. 495, op.47, d.266, s. 2732 ve 35. Prof. Dr. Mete Tunçay, "Plehanov Gemisiyle Boğaz'dan Köstence'ye, Nâzım Hikmet Kaçışını Anlatıyor", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ocak 2007, s. 18-21.

21 Ahmet Refik Erduran (1928-2017): Yazar, yayımcı. Güldürü ve vodvil başta olmak üzere otuzun üzerinde tiyatro oyunu yazdı.

22 RGASPI Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi, f. 495, op.47, d.266, s. 2732 ve 35; Prof. Dr. Mete Tunçay, a.g.y., s. 18-21.

Karşı sahile yaklaştıktan sonra kuzeye yöneldim ve normal bir geziymiş gibi ağır ağır Boğaz çıkışına kadar gittim. Hava ve deniz çok güzeldi. Yalnız buğu vardı. Biraz açıldıktan sonra sahili göremez olduk. Ondan sonra motoru hızlandırdım, Karadeniz'e çıktık. Bir süre sonra baktım, ileride bir karaltı. Yaklaşınca Rumen şilebi Plehanov'u gördüm.²³

Nâzım Hikmet'in anlatımına göre daha önce TKP aracılığıyla Fransız Komünist Partisi üzerinden, Bulgaristan Komünist Partisi'yle ilişki kurulmuştu, orada karşılanacaklardı ancak şans önlerine bir Romen şilebi çıkarmıştı. Yolu Bulgaristan'a kadar uzatıp, riski arttırmanın gereği yoktu:

Boğaz'dan çıktığımızda Plehanov gemisiyle karşılaştık ve o zaman nereye kaçacağım fark etmeyeceği için, ben Bulgaristan'a gitmek yerine gemiyi denizde durdurup adımı söylemeye ve eğer beni gemiye alırlarsa, Romanya'ya gitmeye karar verdim. Bunun üzerine bordadaki denizcilere yüksek sesle adımlı söyledim. Denizcilerden adımlı bilen bazıları kaptana kim olduğumu söylemiş. O Köstence'ye telgraf çekmiş ve muhtemelen oradan da Bükreş'e telgraf çekilmiş olacak ki, yaklaşık bir buçuk saat sonra beni gemiye aldılar, eniştem ise geri döndü.²⁴

Refik Erduran çok önemli ve tehlikeli görevini başarıyla yerine getirmiş olmanın huzuru içinde İstanbul Boğazı'na doğru dümen tuttu:

Nâzım Ağabey'i en son şilebin kıkında gördüm. Şilebin kıkına eğilmiş, tam Plehanov yazısının üstünden bana el sallıyordu. İstanbul'a döndükten sonra Malik Yola'ya çok benzin yaktığı için motoru almaktan vazgeçtiğimi söyledim.²⁵

Nâzım, ertesi günü Romanya'nın Köstence limanına ulaştı. 19 Haziran günü Bükreş'e gitti, oradan da Moskova'ya geçti.

Zekeriya Nâzım'ın Türkiye'yi terk etmesinin ardından kişisel işleri için bir süre daha İstanbul'da kaldı.

Paris'teki Sabiha Sertel ise yakın dostu Nâzım Hikmet'in Türkiye'den kaçışına, arkadaşı Müzehher Vâ Nû'ya olaydan on bir gün sonra yazdığı bir mektupta hayli üstü kapalı bir ifadeyle değindi:

Buradaki gazetelerde Nâzım'ın Romanya'ya gittiğini okudum. Hayretler içinde kaldım. İstanbul'dan gelen gazetelerde havadisi görünce doğru olduğu-

23 Paşa'ya danıştım, Nâzım Hikmet'i kaçırdım, Refik Erduran anlatısı, Vatan gazetesi, 17 Haziran 2011.

24 RGASPI Rusya Devlet Sosyal Siyasal Tarih Arşivi, f. 495, op.47, d.266, s. 2732 ve 35; Prof. Dr. Mete Tunçay, a.g.y., s. 18-21.

25 Paşa'ya danıştım, Nâzım Hikmet'i kaçırdım, Refik Erduran anlatısı, Vatan gazetesi, 17 Haziran 2011.

na inandım. Zikri'nin (Zekeriya) mektubu da teyid etti. Zavallı Nâzım. Çocuğuna doyamadan bıraktı gitti demek. Fakat bu onun için iyi oldu. Askerlik hayatı onun hasta bünyesi için bir ölüm demektir. Hakkında hayırlı olsun.²⁶

Aynı mektupta Sabiha artık İstanbul'a dönmek için hiç acele etmediğini belirtiyordu:

Zikri ara sıra hafta sonlarını sizde geçirdiğini, Eylül'de buraya döneceğini yazıyor. Ben şimdilik seyahati uzatmak fikrindeyim. İstanbul'da yapacak ne işim var? Burada hiç olmazsa enteresan bir hayat yaşıyorum. İstifade ediyorum, başım dinleniyor...²⁷

Birbiri ardına yaşanan olaylar, Sabiha'nın yurtdışında kalmaya devam etme fikrini haklı çıkaracaktı. Zekeriya'nın İstanbul Emniyeti'ndeki bir dostundan edindiği yeni bilgi, ülkeyi terk etme kararının tüm zorluklarına rağmen ne kadar yerinde olduğunu kanıtlıyordu: Haklarında işlem yapılması düşünülen TKP'lilerle ilgili polis listesinde kızı Yıldız Sertel de vardı.

1951 DOĞU BERLİN DÜNYA GENÇLİK FESTİVALİ'NDE NÂZIM'LA BULUŞMA

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'da kurulan, Sovyetler Birliği ile dayanışma içindeki sosyalist ülkeler, iki yılda bir, tüm dünya ülkelerindeki gençleri kapsayan festivaller düzenlemeye başlamıştı. Dünya Gençlik Festivali'nin ilki 1947'de Prag'da, ikincisi 1949'da Budapeşte'de düzenlenmişti. Üçüncüsü ise o yıl 5-19 Ağustos 1951 tarihleri arasında Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin başkenti Berlin'de²⁸ düzenleniyordu.

Türkiye'nin TKP'li gençler aracılığıyla ilk kez temsil edileceği festivale 104 ülkeden otuz bine yakın genç katılacaktı. Türkiye delegasyonunda Yıldız Sertel, Gün ve Necil Togay, Sevim Tarı başta olmak üzere, Almanya'dan Yılmaz Gülen, Fransa'dan Doğan Aksoy ve Türkiye'den de iki genç; liseyi yeni bitiren Erem Esen ve İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği üyesi tıp fakültesi öğrencisi Halim Spatar yer alıyordu. Ve en önemlisi, Türkiye'den çıkmalı iki ay bile olmayan Nâzım Hikmet, festivalde edebiyat jürisi başkan yardımcısı

26 Müzehher Vâ Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, s. 124.

27 A.g.e., s. 125.

28 İkinci Dünya Savaşı sonrasında müttefiklerin işgali altındaki Almanya, Almanya Federal Cumhuriyeti ve Almanya Demokratik Cumhuriyeti olarak iki ayrı ülkeye bölündü. Aynı şekilde Berlin kenti de Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılmıştı. Almanya Demokratik Cumhuriyeti Doğu Berlin'i, Almanya Federal Cumhuriyeti ise Bonn'u başkent olarak kabul etti. İki ülke ve Berlin kenti 1990 yılında yeniden birleşerek bugünkü Almanya Federal Cumhuriyeti'ne dönüştü ve başkent Berlin oldu.

cısı olarak görev alıyordu. Yani, tüm gençler, hasret kaldıkları Nâzım Hikmet'i görebilecek, belki de onunla konuşabilecekti.

O yıllarda Türkiye'de komünist olmak yasaktı. Yasaklamalar yüzünden Türkiye Komünist Partisi de illegal bir örgüttü. Üyelerin kimliklerini korumak amacıyla, parti çalışmalarında gerçek isim kullanılmazdı. Herkes parti faaliyetleri için konulan bir takma adla, parti adıyla anılırdı. Türkiye'den gelen Halim Spatar'ın parti adı Haşım, Erem Esen'inki Melike'ydi. Aynı şekilde Yıldız, Sitare,²⁹ Sevim, Banu adlarını kullanıyordu. Gün hep Gün olarak kaldı. Yalnızca bir kez Romanya'da bir toplantıya giderken Türkiye'den gelen gazeteciler tanımasın diye farklı bir ad kullanması istendi. Zekeriya da ona Nemide adını taktı; midesi her zaman sorunluydu çünkü. Ancak Nemide adı işe yaramadı. Türkiye'de yayınlanan haberlerde genç kadın Gün Togay olarak gerçek adıyla yer aldı. Parti adı "Nemide", parantez içinde kullanılmıştı.

Dünya Gençlik Festivali'ne Fransa'dan katılacak Türkiyeli gençler, Fransız Demokratik Gençlik Örgütü'nden yardım alarak komünist Fransız gençleriyle birlikte yola çıktı. Ancak bu çok zor bir yolculuktu, çünkü komünizm düşmanı Batı ülkeleri gençlerin festivale ulaşamaması için sayısız engel tasarlıyor ve uyguluyordu. Gençler çeşitli maceralardan sonra Doğu Berlin'e ulaşabildi. Gün ve Necil Berlin'e gelebildiğinde festival üçüncü günündeydi. Yalnız onlar değil daha binlerce genç engellemeler yüzünden ancak yetişebilmişti. Yeni gelenleri de mutlu etmek için ikinci kez açılış töreni yapıldı. Tribündeki onur konukları arasında Nâzım Hikmet de vardı ve kısa bir konuşmayla Türkiyeli gençleri selamladı.

Sertellerin kadim dostu Nâzım Hikmet, Yıldız Sertel için her zaman hayran olduğu çok yakın bir akrabadan farksızdı ancak Gün onunla ilk kez karşılaşıyordu:

Nâzım Hikmet'i ilk defa festivalde gördüğüm zaman, Türkiye'den kaçalı pek az olmuştu. Seyahate ilk çıkışı, Berlin'e ilk geliyordu. Omuzlar, eller üzerinde taşıyordu. Sevinçliydi, mutluydu. Her gittiği yerde sonu gelmeyen alkışlar "Yaşa Nâzım!" sedaları yükseliyordu. Herkes tarafından bu kadar sevilen, bu kadar sayılan bu insanın bize ait olması nasıl gururlandırıyor oradaki bir avuç Türk gencini, anlatamam. Nâzım da ilk defa tanıdığı bizleri, onu görmenin mutluluğu yetmezmiş gibi, ayrıca sevindirmek için çırpınıyordu. Eline bir yerden biraz para geçmişti o sıralarda. Dışarıda basılan, çevrilen, yığınla şiiri vardı. Başkalarına ne verdi, bilmiyorum ama Yılmaz'a ve Necil'le bana Praktika³⁰ marka birer fotoğraf makinesi alıp hediye etmişti. Benim Praktikam hâlâ durur.³¹

29 Farsça yıldız.

30 Praktika: Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin önemli optik aksesuar ve fotoğraf makinesi markası.

31 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 134-135.

O günkü karşılaşma ve tanışmanın ardından Gün için Nâzım Hikmet, Nâzım abiye dönüştü ve yaşadığı sürece yolları hiç ayrıldı.

Festival süresince Türkiyeli generle birkaç kez buluşan Nâzım, bu görüşmelerden birinde yeni bir dergi çıkarmalarını önermiş ve bu işle Gnu görevlendirmişti:

Orada böyle bir dergiyi Nâzım abi istedi, adını da o söyledi: “ok insana, geniş yığınlara hitap edebilecek, sekte olmayan bir dergi çıkarmaya bakın, adını da *Tek Cephe* koyun” dedi.³²

(...) Derginin sorumluluğunu benim stlenmemi istemişti. O sırada giderek kuvvetlenmekte olan politik doğrultunun, barışsever, yurtsever, demokratik görüşten her insanı, geniş bir cephede bir araya getirmeye yöneldiğini daha sonra fark etmiştim. Nâzım ağabey beni, (herhalde Fransada yaşayan partililerin en genci olduğum için) Trkiyedeki ğrencilerin temsilcisi olarak, Fransız Gençlik rgt temsilcilerinden Guy du Colonetye tanıttı. İleride bu tanışmanın yardımını da gördük.³³

Berlin Dünya Gençlik Festivalinin ardından Uluslararası ğrenciler Birliğinin Varşova Kongresi toplanıyordu. Trkiyeyi temsilen Halim Spatar ve Erem Esenin Varşovaya gitmesine karar verildi. Yanlarına yurtdış deneyimi fazla olan ve iki dil bilen Yıldız Sertel de katıldı. Geriye kalanlar İsviçre zerinden Parise döndü. Dönüş yolunda Sevim Tarı, Nzımın yarısı İsvirede bankaya yatırılan Dünya Barış dl parasını vekâlet yardımıyla çekti. Kısa süre sonra Trkiyeye dönecek ve parayı Nzımın eşi Mnevvere verecekti.

Gün, Parise ulaşır ulaşmaz Nzımın nerdiği *Tek Cephe* dergisini çıkar- mak için hazırlık yapmaya koyuldu.

Sevim Tarı partinin yeni talimatlarını almak üzere Trkiyeye gitmişti. Gün ve Necil de otelden ayrıılıp Bellevillede oturan Türkiye kökenli bir Ermeni ailenin yanına taşındı. Dergi alışmaları orada yapılıyordu. Sabiha da tüm çalışmalara katılıyor, yazı yazmak ve eviri yapmakla yetinmeyip dergi- nin paketlenmesine bile yardım ediyordu:

Orada ayrı bir odamız vardı. *Tek Cephe*leri ayrı ayrı paketleyip, üzerini yapıştı- rıp postayla Trkiyeye gönderiyorduk. Çok sayıda basıyorduk. Bilinen adres- ler dışında telefon rehberinden yeni adresler buluyor, hatta gelişigüzel gönderi- yorduk. Sabiha hanım da takdir edilecek bir gayretle bizimle çalışıyordu. Tabii o zaman biz çoluk ocuğuz, genciz; o bize göre yaşlı bir insan.³⁴ Hiç şenme-

32 Gün Benderliyle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeştede Nur Deriş Ottoman, Ali Otto- man ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

33 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 136-137.

34 Gün Benderli 22, Sabiha Sertel 56 yaşındaydı.

den, “Bu işi de bana mı yaptırıyorsunuz?” demeden teker teker paketliyordu. O bakımdan çok takdire değer bir insandı Sabiha hanım. Ben yapmam, ben gazeteciyim, yazarım, şuyum, buyum havası hiç yoktu. Çok disiplinli bir insandı. O küçük paketi yapmak bile bir parti ödeviydi onun için ve seve seve yapıyordu. Bize iki-üç yazı yazmak da onun için yine bir parti göreviydi.³⁵

Ancak bu fedakârca çalışma fazla uzun süremedi. Gün Benderli dergiyi topu topu beş sayı çıkarabildiklerini anımsıyor.³⁶ Çünkü, İstanbul’daki Sevim Tanı (Belli), 26 Ekim 1951 Cuma günü Fransa’ya dönmek için Galata rıhtımından Marsilya’ya gidecek vapura binerken üzerindeki parti talimatlarıyla birlikte gözaltına alınacak ve ünlü “51 Tevkifatı” başlayacaktı.

Türkiye Komünist Partisi’nin lider kadrosu, işçi ve gençlik liderlerine değin önemli oranda tutuklanacak; ortada dergiyi sempatizanlara ve hedef kitleye ulaştıracak çok az kişi kalacaktı.

“51 TEVKİFATI”NDAN KURTULAN NİYAZI BERKES VE ABİDİN DİNO’YLA ROMA BULUŞMASI

İstanbul’daki işlerini yoluna koyan Zekeriya, 1951 Eylül’ünde uçakla Roma’ya gitti. Orada eşi Sabiha ile buluşacak ve bazı sağlık problemlerini çözmeye çalışacaklardı.

Nâzım’ın kaçışından dört ay, Zekeriya’nın Roma’ya gidişinden bir ay sonra, 26 Ekim 1951 tarihinde başlayan meşhur “51 Tevkifatı” sürecinde Türkiye Komünist Partisi’nin Merkez Komitesi üyeleri; Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Zeki Baştımar, Reşat Fuat Baraner, Mehmet Bozışık, Halil Yalçinkaya, Dede Ahmet Fırıncı, Celal Zühtü Benneci ve Mihri Belli dâhil tam 187 TKP yönetici, üye ve sempatizanı tutuklandı. Tutuklanıp yargılananlar arasında gelecekte Türkiye bilim, edebiyat, müzik ve siyaset sahnesinde yer alacak pek çok önemli aydın da vardı.³⁷

Eğer Türkiye’de olsalardı, böylesi bir tutuklama furyasından tüm faşist basının dış bilemediği Sabiha bir yana; kızı Yıldız, hatta Türkiye Komünist Partisi’ne her zaman mesafeli duran kocası Zekeriya bile kurtulamazdı.

1952 başlarında Türkiye’de tutuklamalar bütün hızıyla devam ediyordu.

35 Gün Benderli’yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte’de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

36 *Tek Cephe* dergisinin iki dijital kopyası için bkz. <http://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/tek-cephe-1952-2/>

37 Mübaccel Kıray, İlhan Başgöz, Nijat Özön, Arslan Kaynardag, Ahmet Arif, Arif Damar, Enver Gökçe, Ruhi Su, Şükran Kurdakul, Muzaffer Arabul, Vedat Türkali (Abdülkadir Demirkan), Kemal Bekir, Selçuk Uraz, Orhan Suda, Sadun Aren, Halim Spatar, Behice Boran...

Sabiha ve Zekeriya hâlâ Roma'daydılar ki, İstanbul'dan dostları Güzin³⁸ ve Abidin Dino³⁹ da aynı kente geldi. Tıpkı Yıldız gibi "51 Tevkifatı"nın arananlar listesinde yer alan Abidin, 1952 yılı başlarında gözetimine alınmış ancak tuhaf bir şans eseri bir gün sonra serbest bırakılmıştı. Tekrar tutuklanacağından şüphesi olmayan Abidin, apar topar bir uçağa binerek Roma'ya kaçmış, ardından çalıştığı üniversiteden izin alan eşi Güzin de onu takip etmişti.

Güzin ve Abidin Dino Roma'da Sabiha ve Zekeriya ile buluşmuşken, tutuklanmaktan kıl payı kurtulup, Kanada'ya göç etmek üzere Roma'ya gelen Niyazi Berkes de onlara katıldı. Kendileri kurtulmuştu ama ülkenin içine düştüğü durum sevinmelerine izin vermiyordu. Güzin Dino'ya göre hepsinin aklı memleketteydi:

(...) Abidin baktı Niyazi gerçekten çok dolu, çok dertli, ona şakalar yaptı filan, sıkıntısını birazcık azaltabilmek umuduyla. O an hepimizde aslında bir çöküntü havası esiyordu. Evet hepimiz oradaydık. Ama aklımız ülkedeydi...⁴⁰

Sertel çifti, Sabiha'nın kimi sağlık sorunlarını çözmek için uğraşıyorlardı ki, Güzin de hastalandı. Dinolar parasızdı. Tedavi olabilmek için Güzin Dino iznini yakıp Türkiye'ye dönmek zorundaydı. Ancak dönüş biletini alacak paraları bile yoktu ama Zekeriya vardı:

İmdadıma Zekeriya bey yetti: Dönüş biletimi Zekeriya bey aldı. Zekeriya Sertel parasız bir adam değildi. (...) Zekeriya beyi de ben böyle tanıdım: Cömert bir adam olarak.⁴¹

Güzin'in Türkiye'ye dönmesinin ardından Abidin Dino da daha önce geniş bir sanatçı çevresine sahip olduğu, yaşadığı ve çalıştığı Paris'e gitmeyi yeğledi. Onun gibi Sabiha ve Zekeriya da Paris'e döndüler.

38 Güzin Dino (1910-2013): Dil bilimci, yazar, çevirmen, eğitimci. İstanbul'da iki yıl önce tanıştığı Abidin Dino ile 1943 yılında sürgünde olduğu Adana'ya gidip evlendi. 1942'de İstanbul Üniversitesi'nde filoloji asistanı, 1946 yılında Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Filoloji bölümünde doçent oldu. Eşinin ardından 1954'te Paris'e yerleşti. Paris'te Ulusal Bilim Merkezi'nde çalıştı ve Doğu Dilleri Enstitüsü'nde öğretim üyeliği yaptı. Yunus Emre, Nâzım Hikmet ve Yaşar Kemal'in eserlerini Fransızcaya çevirdi.

39 Abidin Dino (1913-1993): Ressam, film yönetmeni, yazar, karikatürist. Türkiye plastik sanatlar tarihindeki D ve Yeniler gruplarının öncülerindendi. Henüz 18-19 yaşlarındayken Nâzım Hikmet'in, *Sesini Kaybeden Şehir* ve *Bir Ölü Evi* adlı kitaplarının kapaklarını çizdi. Bu ömür boyu sürecek bir dostluğun ve siyasi tercihin başlangıcı oldu. 1934 yılında Atatürk'ün tavsiyesiyle sinema öğrenimi görmek üzere SSCB'ye gitti. Üç yıl boyunca Leningrad'da Ayzenshtayn ve Yutkeviç'in yanında makyaj, dekor, reji ve senaryo eğitimi aldı. Ülkesinde pek çok kez hapis ve sürgün cezalarıyla karşılaşan Dino, 1952'den itibaren yaşamını Paris'te sürdürdü. Bir süre Nâzım Hikmet ile birlikte TKP MK Dış Büro üyesi oldu. Fransa Plastik Sanatlar Birliği onursal başkanlığı ve New York Dünya Sanat Sergisi danışmanlığı yaptı.

40 *Biyografi 9 Sabiha Sertel, Roma'da Hüzün* başlıklı, M. Şehmus Güzel'in Güzin Dino söyleşi, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 164.

41 A.g.e., s. 165.

CUMHURİYET GAZETESİNİN
“MOSKOVA UŞAĞI VATAN HAINLERİ” HABERİ
TÜM UMUTLARI TÜKETİYOR

Paris'teki normal yaşantılarına devam ediyorlardı ki, 10 Aralık 1952 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir haber, Sertellerin ülkelerine geri döneme ihtimalini tümünden ortadan kaldırdı.

“Fransa'daki ‘İleri Jön Türkler’ Cemiyeti’nin esrarı çözüldü” başlıklı haber gazetenin birinci sayfasının önemli bölümünü kaplamıştı. Doğan Aksoy, Sabiha Sertel, Yıldız Sertel, Necil Togay ve Gün (Benderli) Togay’ın başlığın hemen üstünde yer alan portre resimlerinin altında, “Paris’te bulunan İleri Jön Türkler Cemiyeti’nin bugünkü idare heyeti azaları” diye yazılıydı.

Alt başlıkta ise, “Bu Moskova uşağı vatan hainlerinden mürekkebe cemiyetin Türkiye icra komitesini teşkil eden dört Devlet Tiyatrosu sanatkarı ile bir dekoratör tevkif olundular” diye müjdeleniyordu. Türkiye’de derneğin icra komitesi oldukları iddiasıyla tutuklananlar Ruhi Su, Ulvi Uraz, Aclan Sayılğan, Kemal Bekir Özmanav ve İstanbul Şehir Tiyatrosu dekoratörlerinden Süheyl Terek’ti. Aralarından Aclan Sayılğan, mahkeme sırasında savcıyla anlaşarak itirafçı olacak, ardından çeşitli ihbar ve eleştiri kitapları yazacaktı.

Zekeriya Sertel’in de kurucuları arasında yer aldığı *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan ve Milli Emniyet tarafından kasten sızdırıldığı anlaşılan haberin metni, Türkiye kapısının haberde yer alan herkes ve özellikle Sertel ailesi için tamamen kapatıldığını açık seçik ortaya koyuyordu:

Fransız Komünist Partisinden direktif alarak çalıştığı kat’i olarak tesbit edilen bu cemiyetin başkanlığını 1949 senesinde Fransa’ya tahsile giden Doğan Aksoy yapmakta, idare heyeti âzâlıklarında da eski *Tan* gazetesi sahibi Zekeriya Sertel’in eşi Sabiha Sertel’le kızı Yıldız Sertel ve gene Fransa’ya tahsile gitmiş bulunan Necil Togay’la karısı Gün Togay bulunmaktadır.⁴²

Haberin sonunda anılan kişilerin yargılanıp hapse atılmak üzere Türkiye’ye iadesinin talep edildiği belirtiliyordu:

Haklarında kanunî takibatta bulunulmak üzere bu şahısların Türkiye’ye iade edilmeleri hususunda alâkalı makamlarca Fransa hükümeti nezdinde teşebbüslere geçildiği sızan haberler arasındadır.⁴³

Sertel ailesinin sonunun ilânı gibi bir haberdirdi bu. 57 yaşındaki Sabiha Sertel ve 62 yaşındaki Zekeriya Sertel; pek çok yeniliğe öncülük ettikleri, defa-

42 *Biyografi* 9 Sabiha Sertel, M. Şehmus Güzel’in *Bir Gazete ve Haberi* başlıklı yazısından, Bağlam Yayıncılık, 2010, s. 167.

43 A.g.y., s. 167.

larca gözaltı, hapis ve sürgüne maruz kalmalarına rağmen gerçek demokrasi ve kadın hakları için cansiperane mücadele ettikleri, sayısız eser verdikleri; gazeteler, dergiler ve kitaplar yayınladıkları, tüm yaşamlarını adadıkları ülkelerine bir daha ayak basamama tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Dönmek; ortada bir suç yokken gözaltına alınıp yargılanmayı ve uzun yıllar hapiste yatmayı hatta “ölümcül bir kaza geçirmeyi” göze almak demekti. Aynı risk henüz 29 yaşındaki kızları Yıldız için de geçerliydi.

Yaşamlarının bundan sonraki bölümünde ne yapacaklardı?

Ülkelerine dönemeyeceklerine göre, Türk vatandaşlığından atılacaklar mıydı?

Pasaportları iptal edilirse vatansız konumuna mı düşeceklerdi?

Nerede, nasıl çalışacak, nasıl yaşayacaklardı?

Fransa onları Türkiye'ye iade eder miydi?

Türkiye Millî Emniyet Hizmeti Riyâseti yani istihbarat örgütü onları Paris'te arayıp bulabilir miydi?

Kâbustan farksız sayısız soru vardı akıllarını kurcalayan. Yanıtları kendi başlarına bulabilmeleri ise neredeyse olanaksızdı.

NÂZİM HİKMET'İN CANSİPERANE ÇABALARI SONUCU BAŞLAYAN “ZORAKI” RADYOCULUK

Sertellerin içine düştüğü açmaz, Gün Benderli Togay ve Necil Togay için de geçerliydi. Paris'e öğrenci olarak gelmişlerdi ancak *Cumhuriyet* gazetesinin Moskova uşağı vatan hainleri haberinden sonra Türkiye elçilik ve konsolosluklarına adım atamayacakları, pasaport sürelerinin asla uzatılmayacağı belli olmuştu. Gün'e göre, yardım için başvurabilecekleri tek kişi yurtdışına çıkar çıkmaz Dünya Barış Konseyi'ne daimî üye olarak atanan Nâzım Hikmet'ti:

İşte neyi nasıl yapacağımızı kestirememenin sıkıntısını çektiğimiz o günlerin birinde, Dünya Barış Konseyi'nin Viyana'da toplandığını ve Nâzım Hikmet'in de bu toplantıda olacağını gazete haberlerinden öğrendik. Sevim'in dönmeyeceği anlaşıncı, üç kişilik grubumuz iki kişi kaldı ve grup sorumluluğunu üstlenen Necil, ani bir kararla, benim Viyana'ya gidip Nâzım ağa-beyle son durumu görüşmemin iyi olacağını söyledi ve ben bunu gayet makul buldum.⁴⁴

Gün Benderli, bir çırpıda Paris'teki Gare de l'Est'ten (Doğu Garı) kalkan ilk Viyana treninin tahta sıralı üçüncü mevki vagonuna yerleşti.

44 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 142.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından; Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Britanya ve Fransa'nın yani müttefiklerin işgali altındaki Viyana, savaşın kasvetini hâlâ üstünden atamamıştı. Apar topar Dünya Barış Konseyi'nin toplandığı, Sovyet bölgesindeki otele giden Gün, bir anda Nâzım'ın karşısına dikiliverdi. Nâzım hem şaşırды hem de müthiş sevindi. Birkaç yıl sonra, *Seçilmiş Şiirler* adlı kitabını Gün için imzalarken yazdığı ithafta bu ani karşılaşmanın anısı vardı:

Her yerde, ince, yeşil bir selvi gibi karşıma çıkıp İstanbulumu gözümün önüne getiren kızım ve yoldaşım Gün'e.

Nâzım. 1955. Budapeşte⁴⁵

Nâzım o akşam Gün'ü; Pablo Neruda'lı, Konstantin Simonov'lu,⁴⁶ Nicolás Guillén'li⁴⁷ bir toplantı ve yemeğe götürdü:

(...) Daha birçoklarına tanıttı beni. "Bizim kızlarımız işte böyledir" der gibi bir havası vardı.⁴⁸

Nâzım, Fransız Komünist Partisi'nin onlarla ilişki kurmasını sağlayacağını söyledi, Gün'ü daha önce tanıştırdığı Fransız Gençlik Örgütü temsilcisi Guy du Colonet ile görüştürdü. Ertesi günü Paris'e dönen genç kadın orada FKP Merkez Komitesi üyelerinden Marius Bourbon'la buluştu. Bourbon her tür sorunda kendilerine başvurmalarını istedi. Paris'te yaşayan zor durumdaki Türkiyeli komünistler FKP'nin yaklaşımını mutlulukla karşıladı.

Gün, Fransız ve Türkiyeli komünistler arasında uygulanması planlanan bu yoldaşça dayanışmanın hiçbir zaman hayata geçirilemediğinden üzüntü duymuştu:

Fransız Komünist Partisi'yle resmî diyebileceğimiz temasımızın sonu çabuk geldi. Türkiye'de büyük tutuklama başlayınca, Fransız Komünist Partisi, bize karşı tuhaf bir tutum aldı. (...)Belki de, diyorduk, tutuklama Sevim'in (*Tarı/Belli*) yakalanmasıyla başladığı ve Sevim de dışarıda bizim grubumuzda olduğu için, kimileri, tutuklamanın sorumluluğunu Fransa'daki gruba yüklemişti. Oysa bu büyük tutuklamanın gerçekten de çoktan hazırlandığı, Sevim'in bunun için bir vesile olduğu ilerde anlaşılacaktı. Ama o zaman belki Fransızlar da bu versiyona inanmışlar, ne olur ne olmaz diye bizimle teması aniden kesmişlerdi. Marius'a gönderdiğim mektuplar yanıtız kaldı, kendisiyle buluşma, temas kurma isteklerimizin hiçbirine cevap vermedi. Yardımlarına en çok ihtiyacımız olduğu sırada bizi yüzüstü bırakmışlardı.⁴⁹

45 A.g.e., s. 145.

46 Konstantin Simonov (1915-1979): Rus romancı, şair ve oyun yazarı.

47 Nicolás Guillén (1902-1989): Kübalı şair.

48 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 146.

49 A.g.e., s. 150.

Paris'te herkes zor günler yaşıyordu. Bazı Türkiyeliler oturma izinleri uzatılmadığı için kaçak yaşamak zorunda kalmıştı. Serteller başta olmak üzere hemen herkes başka ülkelere, özellikle de sosyalist ülkelere geçmek istiyordu.

Gün ve Necil daha önceki gelişlerinde kaldıkları İsviçre'nin Cenevre kentinde bildikleri bir pansiyona gittiler. Ancak yaşam Cenevre'de de en az Paris'teki kadar zordu. Türkiye'den para gönderilmesi giderek zorlaşıyordu ve üzerlerindeki para fazla dayanmayacaktı.

Paris'teki Sertellerin durumu da genç çiftten farklı değildi. Belki biraz daha fazla paraları vardı ama hazıra dağ dayanmıyordu.

Nâzım, Sertellerin ve ülkesini terk etmek zorunda kalan diğer TKP'lilerin içine düştüğü zor durumu tüm detaylarıyla biliyor ve çözüm için bir süredir Sovyetler Birliği Komünist Partisi içindeki ilişkilerini alabildiğine zorluyordu. Bugün TÜSTAV arşivinde bulunan "Çok gizli" başlıklı parti içi bir yazışma Nâzım'ın cansiperane çabalarının boyutlarını açıkça ortaya koyuyor:

V. G. Grigoriev yoldaşa

SABIHA SERTEL hakkında istediğiniz daha önceki bilgiye ilavedir.

(...) Nâzım'ın amacı:

1) Sabiha'nın Türkiye'ye daha fazla dönemeyeceğini, parti kadrolarını korumak gerektiğini (bir defasında Nâzım Sabiha'yı nitelerken, onun parti için kendisinden daha çok şeyler yaptığını söylemişti);

2) Türkiye dışında herhangi bir yerde kurulması gereken Türkiye Komünist Partisi Dış Seksiyonu'nda, Dünya Demokratik Kadınlar Federasyonu'nda, Radyo Komitesi'nde iyi bir muhabir olarak Sabiha'dan faydalanmak gerektiğini belirterek, onun Moskova'ya davet edilmesini sağlamaktı. Sabiha birçok ülkede bulundu, İngilizce ve Fransızca'yı iyi biliyor. Gerektiğinde kendisinden muhabereci olarak yararlanılabilir.

(...) Sabiha hakkındaki ilk verdiğim bilgilere ancak bunları ekleyebilirim.

İmza (F. Adilov) 5 Eylül 1951.⁵⁰

Sertellerinkine benzer bir açmaz içindeki Gün ve Necil'e de tek çıkar yol, Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerden birine gitmek gibi görünüyordu:

Doğu ülkelerinden birine nasıl gidilecek? Kapıyı çalıp ben geldim mi diyeceksiniz? (...) İsviçre İşçi Partisi bize destek mi olur? Bu işin tek bir yolu var. O da gene Nâzım ağabeyle temasa geçmek. Nâzım ağabey Moskova'da yaşıyor. Moskova'ya gitmek mümkün değil. Sovyetler vize mi verir insana!⁵¹

50 Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) tarafından elde edilip çevirisi yapılan, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ndeki Sabiha ve Zekeriya Sertel'e ilişkin kayıtlardan.

51 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 165.

İşte tam bu sırada umut verici bir gelişme oldu. Basında yer alan haberlere göre, Dünya Barış Konseyi, 1 Temmuz 1952'de Doğu Berlin'de en iddialı toplantılarından birini yapacaktı. Dünya Barış Konseyi demek, Nâzım Hikmet demekti. Onur konukları arasında; Jean-Paul Sartre, Louis Aragon, Jorge Amado, Pablo Neruda, Paul Robeson, Howard Fast, William Edward Burghardt Du Bois, Pablo Picasso, György Lukacs, Renato Guttuso, Diego Rivera, Muhammad al-Ashmar, Hewlett Johnson, Ilya Ehrenburg, Soong Ch'ing-ling (Sun Yat-sen'in eşi) ve Irène Joliot-Curie'nin yer aldığı toplantıya, yönetici kadroda görev alan büyük şairin katılmaması düşünülemezdi. Tek sorun Almanya Demokratik Cumhuriyeti'ne ve Doğu Berlin'e gidebilmektir.

Gün, çeşitli serüvenlerden sonra Frankfurt üzerinden Batı Berlin'e gidip toplantıdan bir gün önce, Türkiye'den beraber çıktıkları Yılmaz'la buluşmayı başardı. Ertesi sabah, duvar henüz inşa edilmediği için S-Bahn denilen tren binip Doğu Berlin'e geçiverdiler.

Toplantı yeni yapılan Hotel Berlin'deydi. Gün, görevlilere Nâzım Hikmet'i görmek istediğini söyledi, telefonlar edildi ve az sonra şair koşar adım gelip, onu içeri aldı. Gün'ü gördüğü için sevinçliydi. Bir süredir onunla mutlaka konuşmak istediğini ancak nasıl bulacağını bilemediği için kaygılandığını söyledi. Böyle bir ziyaretin denk gelmesinden enikonu mutluydu.

Salonda bir yerlere oturdular ve Nâzım onu neden görmek istediğini anlattı:

İlleride birtakım çalışmalar olacak. Sosyalist ülkelerde de Türkçe radyo yayınları başladı yahut başlamak üzere. Bu yayınlarda da arkadaşlara ihtiyaç olacak. Şimdilik dışardaki arkadaşları bir araya toplamaya çalışıyoruz. Hangi sosyalist ülke, bizi hangi sıfatla kabul edecektir, henüz bilmiyorum. Bunu zamanla öğreneceğiz. Sizden sorum şu: Bir sosyalist ülkeye radyoda çalışmak üzere ya da bu oluncaya kadar öğrenci olarak gelmeyi kabul eder misiniz?⁵²

Gün fazla düşünmedi. Yanıtı kısa ve netti:

Evet, elbette!⁵³

"51 Tevkifatı" ile Türkiye'de ağır darbe yiyen Türkiye Komünist Partisi'nin yurtdışı yönetimi, ülkelerini terk edip çeşitli Batı Avrupa kentlerine sığınan kadroları, belirli amaçlar doğrultusunda birleştirmeyi ve propaganda çalışmalarını yeniden başlatmayı hedefliyordu anlaşılan. Gün Benderli'ye göre partinin yurtdışı yönetiminin Nâzım'a verdiği bir görev olmalıydı bu:

52 A.g.e., s. 173.

53 A.g.e., s. 173.

Sanıyorum, “Dışarıdakileri de bir yere toplamaya çalışıyoruz”du, düşünceleri. İlerideki radyo çalışmaları için hazırlık yapıyorlardı anlaşılan. Yayının nereden yapılacağı bile belli değildi. Hangi ülke kabul ederse...⁵⁴

Genç kadın, Nâzım’la kısa bir görüşmenin ardından, Sabiha Sertel’in de bir süredir toplantının yapıldığı Hotel Berlin’de kaldığını öğrendi. Belli ki o da sosyalist ülkelerin birinden gelecek haberi bekliyordu:

Demek biraz önce Nâzım ağabeyden duyduklarım Sertellere de iletilmişti. Zekeriya beyin ve Yıldız’ın nerede olduğunu hatırlamıyorum ama Sabiha hanım, Doğu Berlin’de bekleyerek gün doldurmaktaydı.⁵⁵

Nâzım’ın anlattığına göre Türkçe radyo yayını dört ülkeden birinden yapılacaktı; Romanya, Bulgaristan, Macaristan veya Polonya’dan. Durum kesinleşince, Nâzım hangi ülkeye gideceklerini şifreli bir mektupla gençlere haber verecekti.

Gün, şairle birlikte yemek yedikten sonra Batı Berlin’e dönmek üzere S-Bahn trenine bindi ancak bir polis kontrolüne denk geldi, geçememekten korkup otele Nâzım’ın yanına dönmek zorunda kaldı. Otel hıncahınç doluydu ve kalacak yer yoktu. Gün, geceyi Sabiha’yla birlikte onun odasında, yanındaki yatakta geçirdi.

Ertesi günü ardı ardına uçak ve tren yolculukları yaparak Cenevre’ye geri döndü. Genç çiftin Nâzım’dan gelecek haberi beklemekten başka yapacak işi yoktu artık.

Mektup sonunda geldi. Nâzım mektubunda punduna getirip, “Besili kazlardan” bahsediyordu. Aralarında saptadıkları şifreye göre, kazları ve kaz ciğeriyle ünlü Macaristan’a gideceklerdi anlaşılan. Bern’deki Macaristan Büyükelçiliği’ne gidecek ve onlar için hazırlanan vizelerini alacaklardı.

Gidip tek girişlik 14 günlük vizelerini aldılar ve Budapeşte’ye doğru dönüşü olmayacak bir yolculuğa çıktılar. O güne değin İstanbul ve Paris’te parti görevi olarak yaşadıkları serüvenler, gelecekte yaşayacaklarına kıyasla sıradan olaylar sayılırdı. İşte şimdi hakikaten legalden illegale geçiyorlardı. Onların Macaristan’da, Budapeşte’de olduğunu ve Türkçe radyo yayınları yapacaklarını hiç kimse bilmemeliydi. Gün çok yadırgasa da partinin, gizlilik konusunda çok kesin talimatları vardı:

Yalnız arkadaşlara değil, ailemize de hiçbir şey söylemeyecek, ailemiz dâhil, kimseyle mektuplaşmayacaktık. Hiç kimseye adres vermeyecektik. Bu, Nâzım ağabey aracılığıyla verilmiş kesin talimattı ve benim son derece zoruma

54 Gün Benderli’yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte’de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

55 A.g.e., s. 174.

gidiyordu. Hiçbir şey söylemeden ortadan yok olmanın bir annesi ve babayı ne kadar perişan edeceğini hiç mi düşünmezler bu talimatları verenler. İnsanlığın mutluluğu için her fedakârlığı yaparken, her zorluğu göze alırken, nasıl oluyor da insanlığın teker teker insanlardan oluştuğunu düşünmüyor, teker teker insanlara böylesine azap çekirtmeyi mübah sayıyoruz. (...) Bundan sonra benden haber almayacaklarını, bir şey uydurarak da olsa anneme ve babama yazmadan edemezdim. Yazdığım mektup, onların eline ulaştığı zaman, benim, Güney Amerika'da bir ülkede olacağımı, beni merak etmemelerini, fakat artık benden mektup beklememelerini yazdım onlara. Hem hüngür hüngür ağlıyor, hem yazıyordum. Yüreğim parça parçaydı.⁵⁶

Gün ve Necil, İsviçre'den trenle Macaristan'a doğru yola çıktılar. 1952 yılının 10 Ağustos Pazar günü Budapeşte'nin, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu günlerinin görkemini yansıtan ünlü Keleti (Doğu) Garı'na vardılar. Pırlıl pırlıl yaz güneşine rağmen garı karanlık ve kasvetli buldu Gün.

Peronda bavul ve paket yığını altında debelenerek yürümeye çalışırken bir delikanlı yanlarına yaklaştı. Acemice tuttuğu tek bir kırmızı gülü Gün'e uzattı ve akıcı bir Fransızcayla, "Türk müsünüz?" diye sordu. Yanılmadığını anlayınca da, "Hoş geldiniz! Sizi aramızda görmekten çok mutluyuz," diye ekledi. Bu zarif davranıştan Gün çok hoşlanmıştı. Konuşarak gardan çıktılar. Delikanlı geleceğin tanınmış Macar gazeteci/yazarı László Róbert'ti. Onları bekleyen bir otomobile bindiler ve kalacakları yere doğru yola çıktılar.

Otomobil büyük binalarla dolu geniş caddedeki beş katlı bir apartmanın önünde durdu. Asansörle beşinci kata çıktılar, László eşyaları taşımalarına yardım edip bir odaya yerleştirdi ve hızla orayı terk etti. Onca nezaketin ardından gelen bu kaçarcasına gidişin nedenini kısa süre sonra öğrendiler. László Róbert'in karşılamaya gönderildiği Türkiyeli çift onlar değil, Sertellerdi çünkü:

Efendim, meğer o benim çok sevdiğim ve uygulandığım çiçekli karşılama töreni, bana ve Necil'e değil, o sıralarda beklenmekte olan başka bir Türk çifte aitmiş. İsviçre'deki Macar Elçiliğinden bir Türk çiftin Budapeşte'ye doğru yola çıktığı Macar Emekçi Partisi Merkez Komitesine bildirilince, onlar da gelenlerin, *Budapeşte Radyosu*'nda kısa bir süre önce çalışmaya başlayan *Türkçe Yayınlar Seksiyonuna (bölümüne)* yardım etmek üzere gelecek olan Sabiha Sertel ile eşi Zekeriya Sertel olduğunu sanmışlar. Radyoda yabancı dilde yayınlar bölümünde gazeteci röportör olarak çalışan László Róbert'i, hemen eline bir gül sıkıştırıp karşılamaya koşturmuşlar. Karı koca mı? Karı koca! Türk mü? Türk! Fransızca biliyorlar mı? Biliyorlar! Gerçi László Róbert, orta yaş-

56 A.g.e., s. 180-181.

lı insanlar beklerken gençlerle karşılaşınca biraz kuşkulunmuş ama bu kadarı da olur artık.

İşte biz şuradan buradan konuşurken László Róbert işi fark etmiş. Fark etmiş ama ne yapsın. O gül sana değildi, ver onu bana geri diyemez ya! (...) Bizi Sabiha ve Zekeriya Sertelleri götürceği binaya götürüp, alelacele ayrılarak durumu radyodakilere anlatmaya koşmuş.⁵⁷

Gün ve Necil'in götürüldüğü Muzeum Caddesi'ndeki bina, *Budapeşte Radyosu*'nda çalışan farklı ülkelerden yabancıların kalması için ayrılan mütevazı bir pansiyondur. *Budapeşte Radyosu*'nun yabancı diller bölümünde Türkçe dışında, Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Fince, Yunanca ve Sırpça yayın yapılıyordu. Her ülkeye ayrılan birimde, o dili az çok bilen birkaç Macar'ın yanı sıra ilgili ülkenin Marksist partisince gönderilen partililer çalışıyordu. Farklı ülkelerden legal ya da illegal olarak gelen onlarca devrimci/radyocu, aynı radyo binasının stüdyo ve ofislerinde çalışıp aynı pansiyonda kalıyordu. Sabiha ve Zekeriya Sertel'in de Türkçe bölümünde çalışmaları ve bu pansiyonda kalmaları isteniyordu.

Nâzım; Gün ve Necil'i onların sandığının aksine "konuk radyo çalışanı" değil, öğrenci olarak sokabilmişti Macaristan'a. Gün tıp fakültesinde, Necil tarım fakültesinde burslu öğrenci olarak okuyacaktı. Bu yüzden radyocuların pansiyonunda değil öğrenci yurdunda kalacaklardı. Yazıldıkları fakülteleri öğrendiklerinde hayretler içinde kaldılar; çünkü Gün Fransa'da hukuk fakültesinin üçüncü sınıfına gidiyordu, Necil'in ise tarımla uzak yakın ilişkisi yoktu. İçine düştükleri bu tuhaf durumun nedenini kısa süre sonra öğrendiler:

Nâzım ağabey, radyoya yardımcı olmak üzere Sabiha hanım ve Zekeriya beyin gelmelerini istemiş. Bizlere de okumak üzere burs sağlanmasını rica etmiş. Peki ne okuyacaklar diye sorulunca da, biri tarım biri de tıp, deyivermiş. İleride karşılaştığımızda sormuştum kendisine, "Nâzım ağabey, Allah aşkına bütün bunları nereden çıkardın?" diye. "Kızım" dedi, "benim aklım fikrim sizleri güvenli bir yere getirebilmekteydi. Hangi ülkenin bizi kabul edeceğinden bile haberim yoktu. Agronoma daima gerek olur diye tarım deyiverdim. Tıp da fena mı yani?"

Onlar kalacakları öğrenci yurduna giderken, Sabiha ve Zekeriya da Budapeşte'ye ulaşmıştı. Karşılandılar ve radyocuların pansiyonuna getirildiler ama Serteller orayı beğenmedi ve kentteki güzel otellerden birine yerleştirildi.

Benzer bir durum Gün ve Necil'in de başına geldi. Öğrenci yurdu olarak kullanılan villada onlara iki yataklı salon büyüklüğünde bir oda verilmişti

57 A.g.e., s. 187-188.

ancak banyo ve tuvalet diğer öğrencilerle ortaktı. 15 erkek öğrencinin kaldığı yurttaki tek kadın Gün'dü. Birkaç gün kaldıktan sonra onlar da öğrenci yurdunu reddedip bir otele yerleşti.

Sabiha ve Zekeriya, Paris'teki zor ve çıkışı olmayan durumdan kurtulabilmeleri için her yolu deneyen can dostları Nâzım Hikmet'in, gerek TKP gerekse diğer ülkelerin komünist ve işçi partileri nezdindeki canhıraş çabaları sayesinde, kendilerini Türkiye'ye iade etme ihtimali bulunmayan sosyalist Macaristan'a kapağı atabilmişti. Hemen ertesi günü *Budapeşte Radyosu*'na gidip oradaki Türkçe biriminde çalışan Macarlarla tanıştılar ve işe başladılar.

İşleri, değişik bültenlerde verilen Türkçe haberleri hazırlamaktı. Türkiye'yle ilgili haberler için tek Türkçe kaynak ülkeden gelen gazetelerdi. Bunun dışında özellikle Fransızca ve İngilizce birimlerine gelen haberleri ve ajans yayınlarını takip ediyor, uygun bulduklarını Türkçeye çeviriyorlardı.

Birkaç gün sonra Gün ve Necil, Sertelleri görmeye radyoya geldi. Sabiha ve Zekeriya'yla hoş beşten sonra Türkçe bölümündeki Macarlarla da tanıştılar ve hemen kaynaştılar. Türkçe bölümünün o sıralarda dili aksansız ve doğru kullanan spiker ihtiyacı vardı. Macar radyocular bu işi Gün ve Necil'e teklif ettiler ve teklif anında kabul edildi. Böylece genç çift de radyoya ilk adımını atmış oldu.

Bir süre sonra onlar da Sabiha ve Zekeriya gibi radyonun kadrolu elemanı olacak ve otelden kurtulup radyocular pansiyonunda kalabilecekti.

BUDAPEŞTE'DE RADYO GÜNLERİ: SERTELLER PROPAGANDA RADYOCULUĞUNDAN MUTSUZ

Macaristan o tarihlerde sosyalist bir ülkeydi ve *Budapeşte Radyosu* da devlet kuruluşuydu. İşin içine devlet karıştığı için, radyonun Türkçe bölümünde siyasi nedenlerle ülkelerinden kaçan ya da aranan Türklerin çalıştığı asla bilinmemeliydi. Öyle ki, spiker olarak haberleri okuyan Gün ve Necil de dinleyiciye Türkçe bilen Macarlar olarak Macar adlarıyla sunulurdu. Gün'ün spikerlik adı Kovács Margit'ti meselâ. Bu uygulamanın doğal sonucu olarak Türkçe bölümüne gelen ziyaretçilerle Türkiye'den gelenler değil Macarlar muhatap olurdu. Riskli bir durum yoksa ve mutlaka görüşmeleri gerekirse, Türkiyelilere "Bir sakıncan var mı?" diye sorulur; ancak ondan sonra görüşmeleri onaylanırdı. Türkiye'deki birileriyle herhangi bir yazışma yapmak ve haber almaya çalışmak da yasaktı. Habercilik, merkezden gelen resmî haberleri yayına hazırlamaktan ibaretti.

Devlet üsluplu resmî habercilik yüzünden Sabiha ve Zekeriya için radyo-
nun başlangıç günleri enikonu sıkıcıydı. Türkiye'nin önemli ve saygın ga-
zeteci/yazar çifti, yazdıkları haberlerde emsalsiz bilgi ve deneyimlerinin bir
katresini bile kullanma şansına sahip değildi. Bütün yazılar merkez redaksi-
yondan İngilizce-Fransızca gibi dillerde hazırlanmış olarak geliyordu. Sabi-
ha ve Zekeriya'nın işi onları Türkçeye çevirmekten ibaretti. Gün'ün anımsa-
dığına göre, Sabiha parti disiplinine riayet etme alışkanlığıyla, şikâyetlerini
sineye çekip üstüne düşeni yapmaya çalışıyor, Zekeriya ise bu duruma hiç
katlanamıyordu:

Zekeriya bey o keskin zekâsıyla durumu hemen kavramış olmalı. Bizimle ve
tüm radyoyla dalga geçiyor. Redaksiyondan gelen yazıların Macaristan'ı tanı-
tanlarının hemen her birinde Macaristan'da elde edilen olağanüstü büyük ba-
şarılardan söz edilmekte. Macar buğdayı hektar başına bu yıl kaç ton ürün
vermiş. Macar mısırları nasıl ıslah ediliyormuş. Zekeriya bey başladı Macar
hıyarları, Macar kabakları demeye, bunun radyoculukla hiçbir alâkası olma-
dığını Allahın günü tekrar etmeye. Durmadan devamlı dinlediği BBC'den ör-
nek vererek bizim aklımızı başımıza getirmeye çalışıyor. Demokrasinin ne ol-
duğundan haberimiz bile olmadığını söylemeye getiriyor. Açık açık söylüyor
da. Zekeriya beyin, bu şekilde söylenmesine Sabiha hanım alışmış. Pek oralı
olmuyor, "Ne yapalım Zikri, böyle işte!" diyor.⁵⁸

Aslında durumdan Sabiha da Zekeriya kadar rahatsız ve şikâyetçiydi an-
cak o yakınmak veya çevresindekileri şakayla karışık eleştirmek yerine, der-
dini anlayabilecek ve yeni düzenlemeler yapabilecek birisini bekliyordu.
Tüm sorunları çözeceğini umduğu kişi o tarihlerde Marat⁵⁹ parti adıyla anı-
lan İsmail Bilen'di.⁶⁰ 1948 yılında Bursa cezaevindeyken ona atfen "İşte Böy-

58 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 206.

59 Marat parti adı, 1789 Fransız devriminin savaşı kişiliğiyle tanınan önemli eylem ve düşünce
insanı Jean-Paul Marat'dan (1743-1793) alınmıştı.

60 İsmail Bilen (1902-1983): 1973-1983 yılları arasında Türkiye Komünist Partisi Merkez Komite-
si Genel Sekreteri. Olay tarihinde ise TKP temsilcisiydi. Partiye 1922'de henüz 20 yaşındayken
girdi. Sovyetler Birliği'nde, daha sonra Nâzım Hikmet, Valâ Nurettin, Nail Çakırhan ve daha
pek çok partili gencin de gideceği Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) üç yıl
eğitim gördü. TKP Adana İl Sekreterliği'nde, Muvakkat Merkez Komitesi Sekreterliği'nde gö-
rev aldı. Çeşitli dönemlerde tutuklandı ve hapis yattı. 1928'de Nâzım Hikmet'le birlikte Sovyet-
ler Birliği'nden Türkiye'ye pasaportsuz girmeye çalışırken yakalandı ve birkaç ay Hopa, İstan-
bul ve Ankara cezaevlerinde yattı. TKP yöneticisi olarak yargılandığı 1929 davasında 4 yıl 6 ay
hapis cezası aldı ve Diyarbakır Cezaevlerinde yattı. 1933'te 10. yıl affıyla özgürlüğüne kavuşun-
ca Moskova'ya gitti. 1934 TKP MK Genişletilmiş Dış Büro Toplantısı'nda Reşat Fuat Baraner ile
birlikte MK Sekreterliği'ne seçildi. Ülkeye dönerek 1937 yılına kadar başta yayın faaliyetleri ol-
mak üzere parti çalışmalarını yönlendirdi. 1937'de Türkiye'de gizli çalışma olanaklarını yitire-
rek Moskova'ya gitti ve Türkiye'ye bir daha dönmedi. 12 Mart 1971 darbesi sonrasında, komü-
nizmi yasaklayan ceza yasası yüzünden legale çıkamasa da TKP'nin en güçlü olduğu ve Türki-
ye siyasetinde etkin rol oynadığı dönemde partinin genel sekreterliğini yaptı. Kullandığı ya da

le Laz İsmail”⁶¹ adlı ünlü şiirini yazan Nâzım Hikmet’in de yakın arkadaşı olarak bildiği Marat’ın,⁶² 1937’den beri TKP’yi temsilen Moskova’da yaşadığı için gelir gelmez her şeyi halledeceğini düşünüyordu Sabiha.

Ancak Marat bir türlü gelemiyordu.

Resmî haberleri Türkçeletirmek ve seslendirmekten ibaret çalışma düzeni; bir işe yaramamak, gizli işsizlik yaşamak gibi kaygıları giderek artırıyor ve huzursuzluk pekişiyordu. Türkiyeli ekibin en gerginleri Zekeriya ve Gün’ün eşi Necil’di. Biri genç ve iddialı; öteki yaşlı, deneyimli ve bilgili iki adam arasında, tanıştıkları ilk günlerde patlak veren zıtlaşma büyüyordu. Özellikle Zekeriya’nın her şeyi bilen, eleştiren hatta alaya almaktan çekinmeyen tavrı Necil’i iyice çileden çıkarmıştı. İkisi arasında denge sağlamak için didinen Gün perişan haldeydi:

Zekeriya beyle Necil’in araları neden daha ilk günlerden gerginleşti, pek anlayamadım. Sanıyorum bu, daha çok ikisinin yapılarının tamamıyla birbirine zıt olmasından kaynaklanıyor. Necil, bir şeyler yapabilmek için yanıp tutuşuyor ve kendisinin de bunu en iyi yapabilecek kişi olduğu inancında. Zekeriya bey, dünyayı görmüş geçirmişliğin ve yılların birikiminin verdiği deneyimle birçok şeyi, ayrıntılarında kaybolmadan, bütünüyle görebilen ve tespitleri, sonradan iyice fark ettiğim gibi, doğru olan bir insan. Bir yerde de insanlardan saygı bekleyen, hatta saygı talep eden bir tarafı var. Necil için en büyük saygınlık parti üyesi olmak ve komünist olmak. Zekeriya bey ne parti üyesi ne de komünist. Gerginliğe her ikisinin de, yangına körükle gider gibi gittiğinin farkındaydım. (...) Sabiha hanım bu işlere karışmıyor. Ben, Necil’i teskine uğraşıyorum ama bakıyorum Zekeriya beye saygı gösterdiğim için, Necil bana da kızıyor.⁶³

Necil’i en kızdıran şey, Zekeriya’nın BBC gibi bir burjuva radyosunu örnek gösterip komünist kadroları eleştirmesiydi.

Olaylar giderek tatsızlaştı, Zekeriya Necil’in bulunduğu bir yerde çalışamayacağını söyledi ve ok yaydan çıktı: Sabiha hiç istemese de bu tatsız durumu Macar Emekçiler Partisi’ne yansıtmak zorundaydı:

ona atfen kullanılan parti adı ve lakapları: Laz İsmail, İ. Bilen, Marat, İsmail Marat, Erdem, Savaş Üstüngel, S. Üstüngel, Marat Bostancı...

61 İllerleyen aydınlığın içindeyim / Ellerim iştahlı, dünya güzel. / Gözlerim doyamıyor ağaçlara / Ağaçlar öyle ümitli, öyle yeşil. / Güneşli bir yol gidiyor dutlukların arkasından / Mapushane revirinde penceredeyim. / Duymuyorum ilaçların kokusunu, / Bir yerlerde karanfiller açmış olacak. / İşte böyle Laz İsmail, / mesele esir düşmekte değil, / teslim olmamakta bütün mesele!

62 Yazım kuralları uyarınca Marat ismi Fransızca olduğu için, orijinal telaffuzuna göre ek alması gerekir. Ancak Gün Benderli’nin anlatımına göre, o sırada çevresinde olan partililer İsmail Bilen’le sıkça ters düşükleri için Marat adını Fransızca değil, Türkçe gibi söylüyor ve yazım eklerini de ona göre koyuyorlardı. Kitapta da bundan böyle onlara uygun kullanılacaktır.

63 A.g.e., s. 206-207.

Bunun üzerine Parti Merkez Komitesinden Necil'i ve beni çağırdılar. İşin aslını astarını bir de bizden dinlemek istediler. Necil de bunun üzerine Zekeriya beyin durmadan BBC'yi övdüğünü, bunun da kendisini fena halde kızdırdığını ve bu nedenle Zekeriya beye karşı sinirli davrandığını söyledi. Kim bilir, Zekeriya bey ve Sabiha hanım da ne tür şikâyetlerde bulunmuşlardı. Al-lahtan bunların anlatıldığı insan iyi niyetli, aklı başında, görmüş geçirmiş János Russz'tu. Onun dirayeti sayesinde işin tatlıya bağlandığını ilerde anlayacaktım. Aslında ne kadar tehlikeli bir işin içine düştüğümüzün, ateşle oynadığımızın o zaman hiçbirimiz farkında değildik.⁶⁴

Gün Benderli, pek çok sosyalist ülkede, özellikle de Sovyetler Birliği'nde "rejime muhalefet" izlenimi verecek farklı görünümlü siyasi yaklaşım ve tartışmaların çoğu zaman hayırlı sonuçlara yol açmadığına dikkat çekiyordu. Bazı "ateşli" tartışmalar, kaşla göz arasında bir çalışma ve ceza kampında, meselâ *Gulag Takımadaları*'nda⁶⁵ sona erebiliyordu çünkü.

Sabiha'ya göre Marat bir gelse her şey yoluna girecekti ancak Marat, "Godot"ya dönüşmüştü; onca beklenmesine karşın bir türlü gelmiyordu. Aslında Moskova'dan çıkamayan Marat'ın yapması gereken teknik işleri onunla görüşerek Nâzım Hikmet yapıyordu ama Sabiha bunu bilemezdi.

SERTELLERİN "VİYANA'DA YAŞIYORUZ" YALANI

Yaşadığı gerginliklerin ardından Zekeriya artık radyoda fazla durmuyor, arada Viyana'ya gidip geliyordu. Bu gidişlerinden birinde yakın dostu Nâzım Hikmet'le buluştu. Nâzım onu bir etkinlik için bir araya gelen Dünya Barış Konseyi'nin uluslararası yıldızlarıyla tanıştırdı:

Salona girince bir köşede (...) büyüklerden bazılarının oturup konuştuklarını gördüm, aralarında Sovyet yazarı Ilya Ehrenburg, Güney Amerikalı şairlerden Pablo Neruda, Brezilyalı ünlü yazar George Amado (*Jorge Amado*) ve Nâzım vardı. Nâzım beni görür görmez yerinden fırladı, sarmaştık. Beni arkadaşlarına tanıttı. Pablo Neruda elimi sıkarken, -Dikkat edin, dedi. Biz bu adamın yanında şair bile sayılmayız-. Oysa Neruda uluslararası ün kazanmış bir şairdi. Nâzım az zamanda kendisini tanıttıvermişti.⁶⁶

Zekeriya Sertel o Viyana seyahatinde yakın dostu Nâzım'ın girişimiyle Barış Konseyi'ne üye oldu.

64 A.g.e., s. 207-208.

65 *Gulag Takımadaları*: Sovyetler Birliği döneminin Nobel ödüllü anti-komünist yazarı Aleksandr Soljenitsin'in (1918-2008) uzun yıllar kaldığı ceza kamplarını anlatan kitabı.

66 Zekeriya Sertel, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları*, Milliyet Yayınları, 1978, s. 36-37.

Zekeriya, gelecekteki yıllar içinde de pek çok kez Viyana'da olduklarını, Viyana'da yaşadıklarını ileri sürecekti ancak bu çoğu zaman doğru değildi. "Viyana'da olmak" savı, zorunlu olarak yurtdışında yaşadıkları sürece, Sertellerin sıkça başvurduğu mecburi bir metaforu.

Gerek Sabiha gerekse Zekeriya ve Yıldız, uzun yılların ardından kaleme aldıkları pek çok anı, seyahat ve siyasi inceleme kitabında, yaşamlarının çok önemli bir bölümünü sosyalist ülkelerde Türkiye Komünist Partisi için çalışarak geçirdiklerini asla açıklamadılar. Yaşadıkları sürece o dönemleri sır olarak kaldı. Haklıydılar, çünkü Türkiye ceza yasasında 141. ve 142. maddeler vardı; bu maddeler yüzünden komünist olmak, komünist partisi kurmak ağır suçtu.⁶⁷

Yoldaşları dışında kimsenin bilmediği bu sırrı, ABD'de yaşayan kızları Sevim, damatları *Associated Press* muhabiri Frank O'Brien ve torunlarından bile gizlediler: Soğuk Savaş tüm dünyayı kasıp kavuruyordu ve 1935'ten 1972'ye 37 yıl boyunca FBI'nın başında komünist avcılığı yapan ünlü J. Edgar Hoover'ın, Sevim ve Frank'ın birinci dereceden akrabalarının bu rejimle içli dışlı olduğunu öğrenmesi başlarına büyük dertler açabilirdi.

Sevim, Frank ya da torunlar; Sabiha, Zekeriya ve Yıldız'ı özleyip de geldiklerinde aile Viyana'da buluşurdu. Sevim ve Frank'ın en küçük kızı yani en küçük torun Tia (Atiye) O'Brien da onların Viyana'da yaşadığını düşünürdü:

Ben nihayet anneannem ve dedemle Viyana'da tanıştığımda Zekeriya ve Sabiha Sertel, uzun, trajik ve bir yerden bir başkasına kaçışlarla dolu bir sürgüne dönüşecek olan hayatlarına ilk adımlarını atıyorlardı. 1950'de Türkiye'den kaçtıklarını biliyorduk, bize Viyana'ya yerleştiklerini söylüyorlardı.⁶⁸

Çocukların dinmez merakı ve bitmeyen sorularına anneleri Sevim'in verdiği yanıtlar onun da gerçeği bilmediğini gösteriyordu:

Ünlü ve sürgün Türk anneannemiz ve dedemizin mücadeleleri ile ilgili sorularımız sıklıkla basit açıklamalarla karşılık buluyor ve bunlar siyaset yüklü soruların üzerine bir sis perdesi örtüyordu. "Birinin gazetecilik faaliyetleri onların mahvına ve sürgün olmalarına sebep olmuş, bu doğru mu?" diye sorardık. Annem de üstü kapalı bir şekilde, "Yani, aile içinde herkes aynı şekilde düşünmüyor bu konuda" diyerek bir Sertel gizlilik paktı olduğu anlaşılan tavrı ustalıkla sürdürürdü. Zaman içerisinde annemin bile onların bütün sırlarına vakıf olmadığını anladım.⁶⁹

67 Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddeleri, Faşist Mussolini yönetiminin 1931 tarihli Yeni İtalyan Ceza Kanunu'ndaki 270 ve 272. maddelerinden ağırlaştırılarak kopyalanmıştı. Söz konusu antikomünist maddeler 12 Nisan 1991 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Yıldırım Akbulut döneminde kaldırıldı.

68 Tia (Atiye) O'Brien'in Sabiha Sertel'in 50. ölüm yıldönümünde İstanbul'da yaptığı konuşmadan.

69 Tia (Atiye) O'Brien'in konuşmasından.

Sabiha ve Zekeriya; kızları, damatları ve torunlarını Avusturya'da yaşadıklarına inandırabilmek için ziyaretleri süresince Viyana'da ev tutuyorlardı:

Sene 1955 ve ben üç yaşındayım. Viyana'nın dağlık bölgesinde (...) kiraladıkları ve her yerinden rüzgarlar esen evde anneannem kız kardeşimi ve beni yıkamaya uğraşırken biz kahkahalarımızı bastıramıyoruz. Bizi soğuktan titreten suya rağmen, şarkı söyler gibi bir şiveyle konuşan bu tombul kadının üç kat merdivenden inip çıkarak antika bir su ısıtıcısıyla boğuştuğunu gördükçe kıkırdamalarımıza engel olamıyoruz. Bodrum katından gelen "Allah, Allah!" seslerinin ardından bir türlü çalışmayan su ısıtıcısına indirdiği okkalı tekmelelerin sesini duyuyorduk.⁷⁰

Amerika'da yaşayan Tia O'Brien, anneanne ve dedesine ilişkin gerçeklerin sınırlı bir bölümünü yaşamlarını yitirmelerinden çok sonra, 2000'li yıllarda teyzesi Yıldız Sertel'den öğrenebildi.

SBKP'NİN 19. KONGRESİ'NDE SABİHA, 1. BİLEN'LE BULUŞUYOR, STALİN'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA 1. BİLEN BUDAPEŞTE'YE GELİYOR

1952 yılının Ekim ayı dünya komünistleri için çok önemli bir gelişmeye sahne oldu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 19. ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk kongresi 13 yıl sonra toplanıyordu. O sırada kimse bilemezdi ama Sovyetler Birliği'nin bir numaralı kişisi, tek hâkimi, Komünist Parti'nin Merkez Komitesi Genel Sekreteri Josef Stalin⁷¹ liderliğinde düzenlenen son kongreydi bu. Stalin halka açık son konuşmasını bu kongrenin kapanışında yapacaktı.

5-14 Ekim tarihleri arasındaki kongreye dünyanın dört bir yanından 44 kardeş komünist ve işçi partisi heyetlerle katıldı. Türkiye Komünist Partisi'ni temsil eden heyette yalnızca iki kişi vardı: Marat (İsmail Bilen) ve Sabiha Sertel.⁷²

Nâzım Hikmet bu heyette yer alamamıştı çünkü o Dünya Barış Konseyi yöneticisi sıfatıyla aynı günlerde Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Pe-

70 Tia (Atiye) O'Brien'in konuşmasından.

71 Josef Stalin / Josif Visaryonoviç Cugaşvili (1878-1953): 1922-1953 tarihleri arasında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu'nun başkomutanıydı, Nazi iktidarının yıkılmasında önemli payı oldu. Siyasi rakiplerine ve muhaliflere karşı acımasızlığı en çok eleştirilen yönlerinden biriydi. Ölümünden sonraki 20. kongrede Kruşçev tarafından "Kişiye tapma", insanları kendisine taptırma ağır eleştirisine uğradı.

72 Dr. Mehmet Perinçek, "SBKP'nin XIX. Kongresi'ndeki TKP heyeti ve Nâzım'ın Pekin Ziyareti", *Bilim ve Ütopya*, sayı 291, Eylül 2018, s. 64.

kin'de düzenlenen Asya ve Pasifik Okyanusu Ülkeleri Barış Kongresi'ne katılmıştı.⁷³

SBKP kongresinin 11 Ekim'deki akşam oturumunda Marat bir konuşma yaptı. Konuşmasında Sovyetler Birliği'nin Kurtuluş Savaşı süreci ve sonrasında Türkiye'ye gösterdiği dostluk ve yardımseverliğe değindi; Türkiye'de iktidardaki Demokrat Parti'nin ABD emperyalizmine bağımlılığını ve Kore savaşını şiddetle eleştirdi. Sabiha Sertel ise kongrenin ardından SBKP Merkez Komitesi'ne kendi el yazısıyla Türkçe teşekkür mektubu gönderdi. Rusçaya çevrilerek SBKP Merkez Komitesi Sekreteri Mihail Suslov'a iletilen mektup şöyleydi:

Sovyetler Birliği Bolşevik Partisi Merkezi Komitesine.

Sayın yoldaşlar,

Kardeş Sovyetler Birliği Communist Partisinin on dokuzuncu tarihi kongresinde bulunmak gibi büyük bir şerefi bana verdiğiniz için çok bahtiyarım. Zaferden zafere koşan Communist Partisinin, büyük önderimiz Stalin'in önderliği altında meydana getirdiği harika eserleri görmek benim için hayatımda unutamayacağım bir se'adet olmuştur. Yoldaşlarımdan bana verdiği bu fırsatlardan ve gösterdikleri misafirperverlikten dolayı en hararetle teşekkürlerimi sunarım.

Sabiha Sertel.⁷⁴

Sabiha bu nezaket mektubunun ötesinde, yana yakıla beklediği ama bir türlü Budapeşte'ye gelemeyen Marat'la enine boyuna görüşme fırsatını da bulmuştu. Ancak Serteller Moskova'da Nâzım'la da görüşmeyi ve kimi zorluklar konusunda onun dost yardımına başvurmayı da planlamışlardı. Nâzım'ın Pekin'e gitmesi planları bozmuştu. Bunun üzerine Zekeriya Sertel 13 Ekim'de yakın dostu Nâzım'a bir mektup yazarak, çeşitli sorunlar yaşayan Yıldız'a yardımcı olmasını rica etti:

Üstat. Yahu biz seni Moskova'da bulacağız diye sevinirken sen nerelere kaçtın. Bizim hatun şimdi Moskova'da. Seni görüp birçok meseleleri halledecek diye seviniyorduk. Fakat bu vaziyette görüşmeniz biraz şüpheli. Onun için ben de her ihtimale karşı şu mektubu yazıyorum. Son günlerde Stare'den (*Sitare/Yıldız Sertel*) alarm mektupları alıyorum. Ben şahsen hakiki durumu bilmiyorum. O sana yazmış, ben de bir mektubumda buna temas etmişim. Amma bizim hatun her halde yazı ile anlatmış olsa gerektir. Çocuk pek sıkışmış vaziyette. Benim burada itibarımı iade edecek bir şeyler yapılması lazım, deyip duruyor. Ne yapılacaksa acele yapılınsın, yoksa işini kaybetmesi tehlikesi var gali-

73 A.g.y., s. 63.

74 A.g.y., s. 65.

ba. Eğer benim anladığım doğru ise bu mesele o delikanlı ile görüşmesi meselesidir. Bu bizim muhabberemiz için zaruri bir şey. Yahut başka bir yol bulunsun. Her halde aklımın erdiği iş değil. Sen biliyorsan icabını yapiver vesselam.

Yahu buralara ne vakit teşrif edeceksin? Sen her iki ayda bir gelirim diye söz vermişsin. Herkes dört gözle seni bekliyor. Her halde Viyana'ya giderken buradan geçersin artık. Ha, şunu da aklımda iken söyleyeyim. Eğer bizim kızın işini orada halledemezsen, buraya gelmesini temin et. Burada onun yardımına şiddetle ihtiyaç var. Buradakiler böyle bir tekliften çok memnun olurlar. Çünkü pertavsızla adam arıyorlar.

Gözlerinden öperim. Memleketten hiçbir haber alamıyoruz. Onun için sana verecek haberim yok. Selam.⁷⁵

Sabiha, Budapeşte'ye ve radyodaki rutin çalışmasına geri döndü. Gençler, Gün ve Necil, giderek deneyim kazanmaya başlamıştı; haftanın belirli günlerinde spiker olarak çalışıyor, öğrenci bursuna ek olarak oradan da maaş alıyorlardı. Radyo çalışmaları kendi "sıkıcı" temposu içinde devam ediyordu. Çoğunlukla Sabiha tarafından hazırlanan haberler, gençler tarafından canlı yayında okunurdu. Haberler okunmadan önce Türkçe bilen bir Macar yetkili tarafından onaylanır, canlı yayında okunurken de bu kez dinlenerek denetlenirdi: Mikrofondaki seslendirilen metin, kâğıttakiyle aynı mıydı bakalım?

Bu son denetim "süperlektör" adı verilen ama Gün'ün "süpersansürücü" diye adlandırmayı yeğlediği iki kişi tarafından yapıldı: Frida ve Sándor.

Hem Serteller hem de Gün ve Necil, Frida ile kısa sürede yakın dost oldu. Çok güzel ve zeki bir kadın olan Frida, 1917 Sovyet Devrimi sırasında Türkiye'ye kaçan Yahudi asıllı bir ailenin kızıydı. Genç kızlığı İstanbul'da geçmişti ve mükemmel Türkçe biliyordu. Öyle yakın dost oldular ki, 1952'yi 1953'e bağlayan yılbaşını Serteller, Gün ve Necil, Frida'nın evinde kutladı.

Frida ve Gün kâğıt oynamayı severdi. İki genç kadına Zekeriya da katılır, bir kişi daha bulup, geceler boyu kanasta oynarlardı. Necil ve Frida'nın eşinin tercihi ise çoğunlukla bezik olurdu.

Radyoda her şey umulduğu gibi sürüp giderken, 5 Mart 1953 Perşembe günü ellerine ulaşan bir haberle Türkiyeli ekip allak bullak oldu. Komünist Parti Genel Sekreteri Josef Stalin hayatını kaybetmişti. Gün Benderli gibi ülkesinden kaçmak zorunda kalıp sosyalist bir ülkeye sığınan insanlar için bu ölüm çok şey ifade ediyordu:

Daha bir süre önce, Berlin Festivalinde, boğazını patlatırcasına Stalin diye bağırان bir insanı, bu haberin etkisiz bırakacağı elbette düşünülemez. Stalin'in ismi ve cismi benim için ve benim gibi birçokları için barışa bağlıydı. O olduğu için bir savaş patlamıyor, o olduğu için güvendeyiz diye düşünüyor ve bu-

na inanıyorduk. Stalin'in ölümünü ayağımızın altındaki güven ağacının kesilmesi gibi algılamıştık. Başkalarını bilmem ama ben korkmuştum da bundan sonra acaba ne olacak diye.⁷⁶

Gün korkmakta haklıydı. Dönem, komünist Kuzey ve kapitalist Güney Kore'nin alabildiğine savaştığı yıllardı (1950-1953). Güney Kore'nin ardında Amerika Birleşik Devletleri, Britanya, Avustralya, Kanada başta olmak üzere Türkiye dâhil tam 16 komünizm düşmanı ülke vardı. Kuzey Kore'nin ardında ise Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti ve öteki sosyalist ülkeler... Komünistlere karşı antikomünist bir Batı cephesi yaratmayı hedefleyen Marshall Planı⁷⁷ ve yardımının sağladığı motivasyonla Türkiye ABD'nin davetine icabet edip savaşa 5.090 kişilik bir tugay göndermişti.

Demokrat Parti yönetimindeki Türkiye açısından savaş; 741 ölü, 2.068 yaralı, 163 kayıp, 244 esir; bolca Amerikan kredisi, yardımlar ve o gün bugündür devam eden ABD bağımlılığıyla sona erdi.

Neyse ki, Sıcak Savaş bu kadarla kaldı. Gün'ün korktuğu başına gelmedi: Sosyalist ve kapitalist dünyalar arasındaki çelişki ve rekabet kaynayıp taşma noktasına bir daha ulaşmadan "Soğuk Savaş" olarak devam etti. Küba, Afganistan benzeri çeşitli krizler yaşansa da kimse yeni bir dünya savaşına yeltenmedi.

Stalin'in ölümü Türkiyeliler için olumlu bir sonuca da yol açtı: Moskova'dan bir türlü ayrılamayan Marat nihayet Budapeşte'ye geldi. Gün, o güne değin yalnızca adını duyduğu Marat'ın, TKP'nin yurtdışındaki en yetkili ve etkili kişisi olduğunu düşünüyordu:

Marat'la ilk buluşmamız, yabancı ülkelerden gelen parti sorumlularının Budapeşte'de misafir edildikleri parti otelinde oldu. Uzun boylu, yapılı ve kuvvetli olduğu belli olan biriydi Marat. Tuttuğunu koparacağı hemen anlaşılan, pençeyi anımsatan elleri vardı. Hiç saç olmayan kafası, uzun burnu, dört köşeye yakın yüzü ve sert ifadesiyle ilk bakışta insanı ürküten bir görünümü olmakla beraber konuşmaya başladığı vakit bu hava dağılıyor, hatta sempatikleşiyordu. Bize yakın ve sıcak davrandı. Sohbetinde natıkası⁷⁸ biraz kıttı. Cümlelerini çok kez "şey"lerle dolduruyordu. O kadar ki, bazen ne demek istediğini tam olarak anlamakta güçlük çekiyordu insan. Benim Marat hakkındaki ilk izlenimim kötü değildir.⁷⁹

76 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 223.

77 İkinci Dünya Savaşı boyunca ABD Genelkurmay Başkanı iken savaş bitince Dışişleri Bakanı olan Orgeneral George Marshall'ın komünizmi yok etmek amacıyla 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde açıkladığı yardım planı. Bu plan uyarınca aralarında Türkiye ve Yunanistan'ın da yer aldığı 16 Batı ülkesine toplam 13 milyar dolara yakın yardım yapıldı.

78 İyi konuşma becerisi.

79 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 224.

Kısa sürede Sabiha'nın, Marat yani İsmail Bilen'in gelmesine onca umut bağlayıp beklediğine değdiği ortaya çıktı. Gün'e göre o sırada 51 yaşında olan parti yöneticisi, elinde sihirli değnek varmışçasına pek çok sorunun üstesinden kolayca gelmişti:

Marat'ın Budapeşte'ye gelip birkaç gün kalarak bizleri ziyaret etmesi Sabiha hanımın da umduğu gibi bazı şeyleri değiştirdi. Marat, Macar Komünist Partisi'nin illegal olduğu dönemlerde uzun zaman Moskova'da mülteci olarak yaşamak zorunda kalmış olan parti yöneticilerinden bazılarını, kendisi de Moskova'da yaşadığı için yakından tanıyordu. Hatta bunlardan kimileri ile aynı binada yaşamış, yakın arkadaşlık da kurmuştu. Şimdi bu dostluklar ve arkadaşlıklar bizim bazı işlerimizin yoluna girmesi için elbette işe yarayacaktı. Nitekim Marat, Macar partisinin yöneticileriyle temasa geçtikten, buradaki Türklerin işlerinden sorumlu olanlarla görüştüktan sonra radyonun Yabancı Dilde Yayınlar sorumlularıyla da konuştu. Ve bu temasların sonucu olarak bazı önemli değişiklikler gerçekleşti. Türk Seksiyonunun şefi Sabiha hanım oldu. Sabiha hanıma ve elbette Sabiha hanımın –parti politikası açısından kontrolünden geçmesi koşuluyla– Zekeriya beye, yorum, yazı yazmak hakkı tanındı. Ben gençlik sorumlusu olarak, merkezi Budapeşte'de bulunan Dünya Demokratik Gençlik Federasyonu'na takdim edildim. Yıldız'a Dünya Demokratik Kadınlar Birliği'nde Türkiye'yi temsil etmek görevi verildi. Marat'ın da katıldığı bir parti toplantısı yaptık ve Budapeşte'deki parti grubu böylece resmen kuruldu, bu grubun sorumlusu da Sabiha hanım oldu. O günün koşullarında bunlar az şey değildi. Marat'la ilk temasımız gayet verimli olmuştu. O tarihten sonra Marat'la düzenli diyebileceğim ilişkisi devam etti Sabiha hanımın ve dolayısıyla bizim de.⁸⁰

Marat'la birlikte Türkiye'den gelenlerin radyodaki çalışma koşulları düzeldi. Kısa süre sonra Budapeşte'deki yaşam koşulları da düzeldi. Macar Emekçiler Partisi, dönemin tek hatlı ilk metrosuyla kolayca ulaşılan Peşte bölgesinin mutena semtlerinden birindeki Benczür Sokağı'nda, İkinci Dünya Savaşı'nda yalnızca duvarları ayakta kalmış bir binayı, tüm yabancı radyo çalışanlarının yaşayacağı 40 daireli bir apartmana dönüştürdü. Savaş öncesinde zenginlerin villa ve apartmanlarının yer aldığı sokakta artık elçilikler, sendika merkezleri ve resmî daireler vardı.

İhtiyaca göre, çocuksuzlara bir oda ve salonlu, çocuklulara iki oda ve salonlu daireler verildi. Evlerde banyo ve mutfak da vardı. Serteller birinci kattaki, Gün ve Necil dördüncü kattaki dairelerine yerleşti.

Apartmanın beşinci katı lokanta ve spor salonuna ayrılmıştı. Yemekle uğraşmak istemeyenler lokantada parasını ödeyerek yemek yiyebilecekti. Te-

80 A.g.e., s. 224-225.

Yıldız, Zekeriya ve Sabiha. 1954 Budapeşte.

mizlik, tamirat ve bakım, merkezi bir sistemle yapılıyor, çarşaf ve havlular iki haftada bir değiştiriliyordu. Türkiyeli, Fransız, Britanyalı, Alman, İtalyan, İspanyol, Finlandiyalı, Yunan ve Sırp radyocular burada birlikte yaşayacaklardı. Daire kiralari da gayet makuldü. Gün ve Necil ayda 100 Forint kira ödeyeceklerdi. Yalnızca Gün'ün aylık öğrenci bursu 800 Forint'ti.

**BUDAPEŞTE RADYOSU
TÜRKİYE'DE RAĞBET GÖRÜYOR,
SABIHA "YOLDAŞ TAVUK" PİŞİRİYOR**

Marat'ın çabaları sonucunda Sabiha'nın *Budapeşte Radyosu* Türkçe Birimi Şefi yapılması işleri değiştirdi ve düzeltti. Kısa süre içinde yayın sorumluluğunun hem siyasi hem de mesleki açıdan güvenilir, deneyimli ve becerikli bir kişiye emanet edildiğini fark eden Macarlar, olur olmaz her şeye karışmaktan vazgeçti.

Zekeriya da bu gelişmeyi memnuniyetle karşıladı. Eski sıkıntılarından hızla kurtuldu. Çok beğendiği BBC ile aşık atmak bir sosyalist ülke devlet

radıosunda mümkün olmasa da, gerek kendisi gerekse Sabiha deneyim ve sağduyuları sayesinde nitelikli habercilik ve yayıncılık yapabilecekti. Gerçi, komünist ve partili olmaya hiçbir zaman yanaşmadığı için çalışmaları eşi Sabiha tarafından denetlenip onaylanacaktı ama Zekeriya bunu sorun olarak görmüyordu. Her zaman gerçeğin peşinde olduğunu bildiği Sabiha için gazetecilik ve haberciliğin particilikten önce geldiğine inanıyordu.

Sonraki yıllarda yaşanan serüvenler, onlar için hayırlı sonuçlara yol açmasa da Zekeriya'nın pek çok öngörüsünde olduğu gibi sevgili eşiine ilişkin bu öngörüsünde de haklı olduğunu kanıtlayacaktı.

Türkçe biriminde oluşan bu ılımlı hava Gün ve Necil'e de yansıdı. Yayınların düzeyi habercilik ve yorumculuk açısından hızla gelişti ve yükseldi. Her gün dünya olayları ve Türkiye hakkında gerçekçi ve kaliteli gazetecilik yapıyor, Sabiha ve Zekeriya'dan birinin kaleme aldığı bir yorum mutlaka okunuyordu.

Dönem Türkiye'yi mutlak çoğunlukla yöneten Demokrat Parti Hkmeti'nin ve ABD destekli kapitalizmin hızlı yükselme dönemiydi: Demokrasi kavramı yalnızca iktidardaki partinin adının yazıldığı tabelalarda yer buluyor, insan veya işçi haklarının ise esamesi okunmuyordu.

Gün, Sabiha ve Zekeriya'nın yorumlarını beğense de bazen biraz sert buluyordu:

Sabiha hanım yahut Zekeriya bey hemen her gün Türkiye ve dünya olaylarıyla ilgili bir yorum yazıyorlardı. Macaristan'ın o sıralarda Türkiye ile yakın diplomatik ilişkileri olmadığı için Türkiye hakkında yapılan yorumların arada bir biraz sert oluşuna da pek aldırıyorlardı. Yayınlarda temiz ve iyi Türkçe konuşulması ve eli ayağı düzgün yazılar yazılmasıyla birlikte *Budapeşte Radyosu Türkçe Yayınları* Türkiye'de de ilgi uyandırmaya başlamıştı.⁸¹

Türkiye'den izleyici mektupları gelmeye başladı.

Mektuplar sayesinde, yaptıkları radyo haber ve yorumlarının uzay boşluğunda yitip gitmediğini, birtakım insanların kendilerini dinleyip değerlendirdiğini fark eden Sabiha ve Zekeriya; *Tan* gazetesi yağmalanıp yok edildikten yıllar sonra, gazetecilik mesleğine geri döndüklerini hissettiler ve bir işe yaradıkları duygusuna yeniden kavuştular.

Sabiha'nın usta üslubuyla kaleme aldığı çarpıcı ve etkileyici yorumları her gün kolayca art arda sıralayıvermesine Gün başlangıçta çok şaşınıyordu. Sabiha ile ilk tanıştığında onun yumuşak, içtenlikli haline ve saf ev hanımı görünümüne bakıp dş kırıklığına kapılmıştı:

81 A.g.e., s. 225.

Ben kendisini ilk görüşümde, *Tan* gazetesinde o yazıları yazan kişinin bu kadar saf bir yüzü olduğunu görünce ne kadar şaşırmıştım. Hatta ne yalan söyleyeyim, inanmamıştım o yazıları yazanın o olduğuna. Öyle bir dış görünüşü vardı ki, yazı yazmak şöyle dursun, bu insan lâf bile yapamaz derdiniz.⁸²

Ancak kısa süre sonra fena halde yanıldığını fark etti:

Ama eline kalemi alıp, gözlüğünü gözüne takıp, tombul ve kırmızı elleriyle sağdan sola –eski yazıyla– çiziktirmeye başlayınca, başka bir insan olurdu. Çok kez önünde bazen ikisi birden yanan sigarasını unutur, yanında top patlasa duymazdı. Bir süre sonra yazısını bitirince –eski Türkçe olduğu için– birine dikte ederdi. Ve o zaman pekâlâ iyi olan bu yazının bu hanımdan nasıl çıktığına şaşardı insan. Sabiha hanımın saflığının hikâyeleri de hem hoştur, hem bunlardan birini bugün de Budapeşte’de bilmeyen pek yoktur.⁸³

Bir tür “yoldaşlık” hikâyesiydi Sabiha’nın başından geçen. Gerek Serteller gerekse Gün ve Necil Budapeşte’ye yeni geldiklerinde, en çok duydukları sözcük pek çok sosyalist ülkede olduğu gibi “yoldaş” hitabının Macarcasıydı. Macarcada insanlara ilişkin sıfatlarda “nő” eki aracılığıyla erkek ve dişi ayrımı yapıldığı için Macarlar birbirlerine yoldaş derken erkeklere *elvtárs* (elvtarş), kadınlara *elvtársnő* (elvtarşnő) diye hitap ederlerdi. *Elvtárs* ve *elvtársnő* hitapları herkes gibi Sertellerin de ilk öğrendiği Macarca kelimelerdi.

Sabiha bir gün tavuk almak için pazara gitti ve bu sözcükleri kullanma fırsatı yakaladı. Tavuk almak için yanaştığı tezgâhtaki köylü satıcı elindeki horozu ona satmak için harıl harıl Macarca dil döküyordu. Sabiha söylenenlerin tek kelimesini anlamadığı gibi, horoz değil tavuk almak istiyor ancak tavuk ve horozun Macarcasını bilmiyordu. Sonunda adamın anlayışsızlığına sinirlendi, bildiği belki de tek Macarca sözcüğü kullanarak horoz değil tavuk istediğini anlatmaya çalıştı ve “Nem elvtárs, elvtársnő!” diye haykırdı: Erkek yoldaş değil, kadın yoldaş! Böylece Macaristan’da tavuklar ve horozlar da Sabiha sayesinde yoldaş kategorisine girmiş oluyordu.

Sabiha’nın yaşadığı ve yakınlarına anlattığı bu gerçek olay kısa süre sonra Macar mizahının çok bilinen öykülerinden biri haline geldi:

Aradan bunca yıl geçmesine rağmen, bu sahici öykünün tamamen başka isimler ve şahıslara atfedilerek, radyo yayınlarında bile bir fıkra gibi anlatıldığına tanık oldum. Şimdiye kadar tanıdığım, mizahı, özellikle de politik mizahı en kuvvetli halk olan Macarların fıkra hazinesine geçebilmek büyük iş tir ve Sabiha hanım bunu başarmıştır.⁸⁴

82 A.g.e., s. 220.

83 A.g.e., s. 220.

84 A.g.e., s. 220.

NÂZIM BUDAPEŞTE'DE ÂŞIK OLUYOR,
MARAT VE SABİHA ARASINDA
İLK GERİLİM YAŞANIYOR

Sabiha, Zekeriya, Gün ve Necil *Budapeşte Radyosu*'nda kendi dillerinde yayın yapan farklı ülkelere mensup yoldaşlar arasından pek çok dost edindi. En yakınları Franco ve Bianca'ydı. Asıl adı Francesco Moranino⁸⁵ olan "Gemisto" lakaplı Franco, İkinci Dünya Savaşı sürecinde İtalya'da Mussolini faşizmine karşı silâhlı mücadele yürüten partizan gruplarından ünlü Garibaldi Tugayı'nın komutanıydı. Hayat arkadaşı Bianca da, Trieste Komünist Partisi Genel Sekreteri Vittorio Vidali'nin ve üst düzey bir Sovyet bürokrati aneninin kızıydı. Ana dillerinden biri Rusça olan Bianca, Macaristan'daki Lenin Enstitüsü'nü bitirmişti.

Neredeyse aynı yaştaki –1953'te Gün 24, Bianca 23'tü– iki genç kadın tanışır tanışmaz çok yakın dost oldu. Hayatları neredeyse beraber geçiyordu. Beden ölçüleri de aynı olduğu için birinin üstündeki bir elbiseyi ertesi günü ötekinin üstünde görmek mümkündü:

Çok defa arkadan görenler bizi karıştırıyorlardı. Gardırobumuzu ortak kullandık. Yemeklerimizi ortak yedik. Başımızdan geçenleri birbirimize anlatmadıkça rahat etmedik.⁸⁶

1954 yılında tiyatro mevsiminin açılışında Budapeşte'de ilk kez Nâzım Hikmet'in bir oyunu sahneye konuldu. *Bir Ölü Evi* adlı piyes, *Bayramın Birinci Günü* adıyla sahneleniyordu. Nâzım Hikmet de kente davet edilmişti:

İnanılmaz bir sükse yaptı hem piyes, hem de Nâzım Hikmet. Bizler gene aynen Berlin Festivalinde olduğu gibi bu eşsiz insanın, bize ait olmasının kıvançını yaşadık. O yıl Nâzım Hikmet'i davet eden Yazarlar Birliğinin örgütlediği programlarla Nâzım ağabey, Macaristan'da birçok yere götürüldü. Birçok yer gezdi, çok şey gördü. Macaristan üzerine yazdığı o güzel şiirler o yıl doğdu.⁸⁷

Nâzım Budapeşte'de kaldığı süre içinde, resmî davetler dışındaki tüm zamanını Gün ve Sertellerle geçirdi. Gün, sevgili Nâzım abisini yanından hiç ayrılmadığı Bianca'yla da tanıştırdı. Franco o sırada milletvekili seçildiği için İtalya'ya gitmişti, Bianca Budapeşte'de bekliyordu. Şiirlerinin büyük çoğunluğunu Rusça çevirilerinden okuduğu büyük şairle tanışmak onu çok mutlu etti.

85 Francesco Moranino (1920-1971): İtalyan partizan. Budapeşte radyosu sonrasında İtalyan parlamentosunda milletvekili ve senatör olarak görev aldı.

86 A.g.e., s. 218.

87 A.g.e., s. 250-251.

52 yaşındaki büyük şair de bu uzun boylu, dalgalı açık kumral saçlı, kocaman mavi gözlü, son derece zeki ve entelektüel genç kadından enikonu etkilenmişti:

Bianca'yla Nâzım ağabey saatlerce konuştular ve benim bu güzel, güzel olduğu kadar da yaşına göre görmüş geçirmiş olan arkadaşşıma vuruldu Nâzım ağabey.⁸⁸

Budapeşte'de kaldığı süre içinde Sabiha ve Zekeriya yakın dostları Nâzım'ı hemen her akşam yemeğe davet etti. Necil, Gün ve Bianca da doğal davetliydi zaten ve Sabiha müthiş bir aşçıydı:

Sabiha hanım özel hayatında çok sevecen, çok yardımsever bir insandı. Zekeriya bey de son derece esprili, anlatıklarından daima bir şeyler öğrenilecek, eğlenceyi ve iyi yaşamayı seven biri. Böyle insanlarla sofralarda buluşmak hem de bu buluşmaların sık sık olması bulunmaz bir nimettir, hele yemekler Sabiha hanımın elinden çıkmışsa.⁸⁹

Önce Nâzım Hikmet geldi. İşlemeli, beyaz, çok şık bir Rus halk gömleği giymişti. Az sonra Gün ve Bianca da geldi ve olan oldu:

Bianca ile birlikte kapıdan girdiğimizde nasıl yerinden fırladığını ve gerçekten güzel ve alımlı bir kız olan Bianca'yı (anası Rus olduğundan bunu doğal karşılayacağını bilerek) Rus usulü şap diye dudaklarından öpüverdiğini hatırlıyorum. Bianca'nın bu ateşli gösteriden biraz ürktüğünü ama karşısındaki dünya şairine bir şey diyemediğini de.⁹⁰

Konuklar tamamlandığında yemeğe oturdular. Nâzım'ın gözleri bir ara Bianca'nın parmaklarına takıldı. Genç kadını göstererek, "Kuşkonmaz gibi parmakları var!" dedi:

Kırk yıl düşünsem bir parmağı kuşkonmaza benzetmek hatırıma gelmezdi. Şairlerin ne zengin hayal âlemleri oluyor. Bianca, hem son derece mutlu olmuş hem de son derece utanmıştı Nâzım ağabeyin bu sevdasından. Bir şaire, hem de Nâzım ağabey gibi bir şaire ilham verebilmek, eşsiz bir mutluluktan kuşkusuz. Ama Bianca'nın, o serbest görünüşünün altında bundan utanacak ve hatta ne yapacağını şaşırarak kadar mahcup bir iç âlemi vardı.⁹¹

Deneyimli ve olgun şair kısa süre sonra Gün ve Bianca arasındaki derin dostluğu ve genç kadınların bu şakayla karışık flörtten rahatsız olabileceği-

88 A.g.e., s. 251.

89 Gün Benderli, *Sofralar ve Anılar*, Sözcükler Yayınları, 2012, s. 299.

90 A.g.e., s. 300.

91 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 251-252.

ni fark etti, flört oyununa son verdi. Gece ilerledikçe dostluk ve sohbet alabildiğine koyulaştı:

O akşam ve Nâzım ağabey Budapeşte’de kaldığı süre içinde hemen her akşam nefis yemeklerin eşliğinde, Nâzım ağabeyin şiirler okuduğu, Zekeriya beyin fıkralar anlattığı, Sabiha hanımın mutfak başarısının da gazetecilik başarısı gibi takdir görmesinden duyduğu hazla hafif bir gülümsemenin yüzüne yayıldığı, biz gençlerin yaşadığımız akşamların bir anlamda tarihi anlar olduğunun bilincinde olduğumuz güzel akşamlardı onlar.⁹²

Birkaç gün sonra Nâzım, Gün ve Necil’in evinde Bianca’yla birlikte oldukları bir anda, sırtındaki gömleğin manşetlerindeki Ural taşı da denilen topaz kol düğmelerini hızla çıkardı ve güleç bir yüzle genç kadınlara uzattı:

(...) Manşetlerin birini bana uzattı, diğerini Bianca’ya. “Benden size anı olsun, size beni hatırlatsın ve aranızdaki arkadaşlığı yaşatsın daima” dedi. Ben hayatımda az hediyeye bu kadar sevindim.

Aradan yıllar geçtikten sonra Bianca’yla buluştuğumda bana, Nâzım ağabeyin verdiği kol düğmesinin taşından yaptırdığı kolyeyi gösterdi. Bendeki kol düğmesini aldı, İtalya’ya götürdü, orada kendisine yaptırdığı kolyenin eşini bana da yaptırdı. Bu kolyelerimiz bugün de duruyor. Çok az insan biliyor bu taşların bizim için ne kadar değerli olduğunu.⁹³

Nâzım Hikmet’in Budapeşte’den ayrılmasından bir süre sonra, Türkiye’yi Gün ve Necil’le birlikte terk eden ve onların parti hücrelerine bağlı kalarak Batı Berlin’de Teknik Üniversite’ye eğitim için gönderilen Yılmaz Gülen’den kötü haber geldi: Parasız kalmıştı ve çok zor durumdaydı. Batı Almanya polisine delikanlının komünist olduğu ihbar edilmiş, polis de işten çıkarılması için Siemens fabrikasına baskı yapmıştı. İşten atılan Yılmaz, harçları yatırmadığı için son sınıfında okuduğu üniversiteyi bıraktı. Ev kirası ödemek bir yana karnını doyurmak bile artık çok zordu onun için.

Yılmaz’ın şikâyet etmeyi kendisine yedirememesi yüzünden, arkadaşları ve onun da bağlı olduğu Budapeşte’deki TKP grubunun sorumlusu Sabiha, olaydan çok geç haberdar oldu. Sabiha durumunu öğrenir öğrenmez Yılmaz’ın kendi yanlarına getirilmesi için Marat’la ilişkiye geçti.

Aslında Yılmaz, partinin desteğiyle Doğu Berlin’e geçirilip oradaki teknik üniversitede sonuna geldiği eğitimini tamamlayabilirdi ama böyle bir olasılık, “Tüm hayatını devrime adanmak ve hayatı bir devrimci gibi yaşamak” prensibine tutkuyla bağlanan partililerden hiçbirinin aklına gelmedi.

92 Gün Benderli, *Sofralar ve Anılar*, Sözcükler Yayınları, 2012, s. 300.

93 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 252.

Sonunda Yılmaz'ın hangi gün, hangi trenle Batı Berlin'den Budapeşte'ye geleceği belli oldu. Karşılama Gün ve Bianca birlikte gittiler:

O Haziran günü trenden inen Yılmaz'ı görünce korktum. Son derece zayıflamış, avurtları çökmüştü.⁹⁴

Kırk sekiz kiloya düşmüştü çok zayıftı, perişan bir haldeydi. Yememiş, parası yokmuş...⁹⁵

Yılmaz enikonu yıpranmış elbiselerine, çökmüş bedenine karşın iyimser ve neşeli tutumunu koruyor, kuyruğu dik tutup karşılayıcılarını güldürmeye çalışıyordu. Bu olumlu havaya kapılan iki genç kadın, karşılarında aç biilaç birisi yokmuş gibi, ilk iş olarak Yılmaz'ı bir dondurmacıya götürdü.

Daha sonra onu radyoya getirdiler ve Sabiha duruma el koydu. Budapeşte'deki parti grubunun sekreteri olarak, üyelerin aylık aidatlarının biriktiği parti kasasından Yılmaz'ın acil ihtiyaçları için para ayrılmasını önerdi, tüm üyeler bu öneriyi sevinçle kabul etti.

Sıra radyoda çalışmaya başlayacak olan Yılmaz Gülen'e farklı bir ad bulunmasına geldi. Gün, ilerideki yıllarda hayat arkadaşı olacak Yılmaz'a çok sevdiği şair Attila İlhan'ın Macaristan'da da yaygın olarak kullanılan adını vermek istedi. Soyadını da Sabiha koydu: Yaşar... Böylece Yılmaz Gülen artık Attila Yaşar olmuştu. Tuhaf ki, illegal yaşam koşulları sona erdikten sonra da Yılmaz, Attila Yaşar olarak kalmaya devam edecekti:

Kendisine neredeyse 50 yıldır Attila diyorum. Türkiye'ye gittiğimiz zaman onun ve benim akrabalarımın, eski arkadaşlarımızın yanında Yılmaz demek icap ettiğinde o kadar ters geliyor ki.⁹⁶

Yılmaz'ın yalnız zayıflamakla kalmayıp sırtına giyecek pek bir şeyi de olmadığı çabuk anlaşıldı. Paltosu çoktan eskidiği için kışın çok rüzgârlı olan Berlin'de sokağa çıktığında, pardösüsünün önüne ve arkasına gazete kâğıtları yerleştirdiğini anlatmıştı bizlere. Çok ileride benim çocuklarım da, onun çocukları da, Yılmaz bu anılarını anlattığı vakit, nedense bu yaşanmış yoklukları, zorlukları çok romantik buldular. Oysa hiçbir romantikliği yoktu o zaman Yılmaz için.⁹⁷

Yılmaz'a bir de palto ayarlamak gerekiyordu artık. Bianca birkaç yıl önce kocası Franco'nun paltosunu terziye ters-yüz ettirip kendisine manto yaptırmıştı. Yakında İtalya'ya gideceğini düşündüğü için hiç tereddüt etmeden

94 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 254-255.

95 Gün Benderli'yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte'de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

96 14 Nisan 1930 doğumlu Attila Yaşar/Yılmaz Gülen, 19 Nisan 2009 tarihinde hayata veda etti.

97 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 255.

onu Yılmaz'a verdi. Manto bir kez daha düğmeleri, ilikleri yer değiştirilip erkek paltosu haline getirilmesi için terziye götürüldü. Yıllardır Franco'nun eski elbiselerinden Bianca'ya tayyör diken ve artık usanan terzi, "Gene mi tersine çevireceğiz," diye dalga geçti gençlerle.

Manto büyük bir başarıyla paltoya çevrildi ve Yılmaz yıllar boyunca Budapeşte, Prag ve Leipzig'in soğuşundan onunla korundu.

Yılmaz'ın katılımıyla daha da güçlenen *Budapeşte Radyosu* Türkçe bölümünde her şey yolunda görünüyordu ki, bir gün Marat çıkageldi. Yılmaz'ın öyküsü kendisine anlatıldığında parti kasasından delikanlıya sağlık ve giysi harcaması yapılmasına çok öfkелendi: "Parti kasası yardım kasası değildir!" diyerek azarladı hepsini. Sabiha'ya çok dokundu bu çıkış:

Sabiha hanım fena halde içerledi o zaman, "Ne demekmiş?" diye çıkıştı, "Ne içinmiş parti kasası bilmiyorum. Ne yapacakmışız biz o parayı?"⁹⁸

Sabiha ve Marat arasındaki ilk gerilimdi bu. Gerilim, devam eden yıllarda ideolojik farklılığa da dönüşecek ve yükselecekti.

DR. HAYK VE EŞİ ANJEL, BUDAPEŞTE ÜZERİNDEN VARŞOVA'YA GİDİYOR

Tıpkı diğer komünist arkadaşları gibi Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan ve çözümünü Lübnan'a yerleşmekte bulan Dr. Hayk Açıkgöz ve eşi Anjel, üç yıldır Azuniyeh adlı Ermeni sanatoryumunda çalışıyordu. Dr. Hayk göğüs hastalıkları uzmanı ve operatör, eşi Anjel de hastanenin kadın bölümü baş-hemşiresiydi.

Bir gün, daha önce Beyrut'ta yaşayan arkadaşları ve yoldaşları Aram Pehlivan (Ahmet Saydan)⁹⁹ onları ziyarete geldi. Avrupa'dan yeni dönmüştü. Oradayken Marat (İsmail Bilen) ile görüşmüş, Hayk ve Anjel'e bir parti görevini iletmek üzere geri dönmüştü.

Her ikisi de çalıştıkları hastaneden istifa edip, *Varşova Radyosu* Türkçe yayınlarında çalışmak üzere Polonya'ya gideceklerdi. Bir süre sonra, yine Beyrut'ta yaşayan Türkiyelili komünist ressam Jak İhmalyan da eşi ve çocuğuyla birlikte Varşova'ya gidecek ve radyoda onlarla çalışacaktı.

98 Gün Benderli'yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte'de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

99 Aram Pehlivan (1917-1979): Ahmet Saydan parti adıyla da bilinen TKP üyesi avukat. Türkiye'den zorunlu olarak ayrıldıktan sonra İsmail Bilen ve Zeki Baştumar'la birlikte partinin yurtdışı çalışmalarını yönlendirdi. TKP politbüro üyeliğine kadar yükseldi. 1940'lı yıllarda Türkiye'de Ermenice yayınlanan *Nor Or* adlı sosyalist gazetesinin başyazarıydı. Aras Yayınları'ndan çıkmış *Özgürlük İki Adım Ötede Değil* başlıklı bir şiir kitabı var.

Hayk ve Anjel hemen ertesi günü hastaneden istifa ettiler.

1955 Ağustos'unun ilk haftasında gemiyle Cenova'ya oradan trenle Viyana'ya gittiler. Polonya Büyükelçiliği'ne vize için başvurdular ancak aradan on gün geçmesine ve çok uğraşmalarına rağmen vize bir türlü verilemiyordu.

Beklemekten bunalan Hayk'ın aklına o sırada Viyana'da bulunan Dünya Barış Komitesi üyesi Zekeriya Sertel'i ziyaret etmek geldi. Aram, gerekirse diye Zekeriya'nın adresini vermiş, "O partili değildir, mecbur kalmadıkça gitme,"¹⁰⁰ diye de tembih etmişti. Polonya vizesini alamadıklarına göre "mecbur" sayılırlardı artık.

Zekeriya Sertel'i bulup sorunlarını anlattılar. Zekeriya, "Nâzım Budapeşte'de akşam ona telefon ederim, o halleder sizin vize işinizi,"¹⁰¹ dedi. Dediği gibi de oldu. Üç gün sonra Viyana'daki Macaristan Büyükelçiliği'ne gidip Macaristan vizelerini aldılar, hemen o akşamki trene binip Budapeşte'ye doğru yola çıktılar.

Tren sabah Budapeşte'ye ulaştığında garda onları Sabiha Sertel, Nâzım Hikmet ve Marat karşıladı. Hayk, Sabiha'yı zaten tanıyordu, Nâzım'ı da fotoğraflarından biliyordu ama yanlarındaki uzun boylu, saçsız, bıyıklı, kara yağız adamı tanımiyordu:

Nâzım Hikmet, "Bu yoldaş hepimizin başı, partimizin dış memleketlerdeki temsilcisi Marat" dedi. (...) Sonra Nâzım yoldaş beni bir çalımla yana itti ve gidip karımın elini öptü. Ve "Ben de Nâzım Hikmet'im" dedi. Karım birden çok bozuldu. Nâzım sonra bana yanaştı, elimi sıkıp "Hoş geldin yoldaş" dedi. Karımın hâlâ kendine gelemediğini, bu el öpmenin neyin nesi olduğunu anlayamadığını, kızarıp bozardığını gören Nâzım tekrar karıma yanaştı, "Siz buradan Polonya'ya gideceksiniz. Orada erkekler kadınların elini sıkmaz, öper, alış kızım" dedi.¹⁰²

Birlikte dışarıda bekleyen otomobile binip doğrudan Benczúr Sokağı'ndaki apartmana, Sertellerin dairesine gittiler. Hayk ve Anjel burada Necil, Attila ve Gün'le tanıştı. İyi bir *Budapeşte Radyosu* dinleyicisi olan Hayk, her üçünü de seslerinden tanıyordu:

Konuşmamız esnasında ben hem Gün'ün, hem Attila'nın ve hem de Necil'in seslerini tanımışım. Lübnan'da, hele dağdaki evimizde *Budapeşte Radyosu*'nun Türkçe yayını çok iyi duyuluyordu. Bu benim en çok dinlediğim ve sevdiğim Türkçe yayınlardan biriydi. Bilhassa Gün'ün sesini ve haberleri okuyuş şeklini çok beğenirdim.¹⁰³

100 Dr. Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, Belge Yayınları, 2006, s. 421.

101 A.g.e., s. 423.

102 A.g.e., s. 424.

103 A.g.e., s. 425.

Kısa süre sonra Nâzım Hikmet de onlara katıldı. Bu kez yemekleri Sabiha değil, taze kuvvet olarak Hayk'ın eşi Anjel yapacaktı. Attila'yla Anjel alışveriş yapıp geldiler:

Karım patlıcan kebabı yaptı. Yanına da pirinç pilavı. Meze olarak da fasulye pilakisi. (...) Ben de bavuldan bir şişe Lübnan rakısı çıkardım (bu rakı bizimkinin tamamen aynısıdır). (...) Kafalar da çekilince evde tam bir düğün havası esti. Nâzım kendini gene tutamayıp, "Sağ olun be yoldaşlar! Vatanımızın yemeklerini, içkisini, havasını ayağımıza getirdiniz, sağ olun!" dedi. Hep beraber kahkahaları bir daha birbirimizin sağlığı ve vatanımızın kurtuluşu için kaldırdık.¹⁰⁴

Açıkgöz ailesi Budapeşte'de Polonya vizesini bekleyerek geçirdikleri beş gün boyunca Macaristan Sosyalist İşçi Partisi misafirhanesinde konuk edildi. Vizeleri geldikten sonra Serteller ve diğer radyocularla vedalaşıp trenle Varşova'ya doğru yola çıktılar. Onların akıllarından bile geçmiyordu henüz ama Sabiha, Zekeriya, Yıldız, Hayk ve Anjel'in yolları yalnızca iki yıl sonra Leipzig'de bir kez daha hem de çok uzun bir süre için kesişecekti.

PARTİ RADYOYA YENİ ELEMANLAR GÖNDERİYOR: VARTAN VE SONA İHMALYAN

Budapeşte Radyosu'nun Türkiye Komünist Partisi çizgisindeki Türkçe yayını bütün hızıyla sürerken, Paris'te radyoya ilişkin yeni düzenlemeler tasarlanıyordu. Serteller Paris'teyken onlara yardımcı olup ev bulmalarını sağlayan Barkev Şemikyan'la birlikte Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan TKP üyesi Vartan İhmalyan¹⁰⁵ ve eşi Sona, gurbette dünyaya gelen dört yaşındaki oğulları Vaçe'yle birlikte sekiz yıldır Paris'te yaşıyordu.

Vartan, sırf komünist olduğu için diğer yoldaşları gibi ülkesinde uzun yıllar hapis yatmış, özgürlüğüne kavuşunca da eşiyle birlikte yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştı. Başarılı bir inşaat mühendisi olarak şimdi yüksek maaş karşılığında Paris'teki büyük bir inşaat firmasında çalışıyordu. Küçük de olsa kendilerine ait evleri ve düzenli yaşamları vardı.

Bir gün arkadaşı Barkev, ortak arkadaşları ve yoldaşları Aram Pehlivan-yan'ın onunla görüşmek istediğini söyledi. Hasret gidermekten çok siyasi görüşme olacaktı bu. Aram, Vartan'a bir parti kararını açıklayacaktı.

104 A.g.e., s. 425-426.

105 Vartan İhmalyan (1913-1987): TKP üyesi inşaat mühendisi, radyocu ve yazar. Budapeşte, Prag, Pekin radyolarında çalıştı. İhmal Amca mahlasıyla masal kitapları yazdı. *Eşek Eşekken*, *Şeytan Uçurtması*, *Güneşe Vurgun Çocuk*, *Boyalı Kurlangıç* gibi kitapları Türkçe ve başka dillerde yayımlandı.

Vartan İhmalyan, Barkev'in evinde yapılan görüşmede Aram'ın kendisiyle ilgili parti kararını nasıl açıkladığını yıllar sonra kaleme aldığı otobiyografisinde onun cümleleriyle anlatıyordu:

Hani son savaş yıllarında Moskova radyosundan konuşan bir Erdem (İsmail Bilen/Marat) vardı ya, onunla görüştüm, radyonun adama ihtiyacı varmış, sizi salık verdim. Yakında vizeleriniz gelecek ve Avusturya yoluyla gideceksiniz. Şimdi Zekeriya Sertel Viyana'da, gittiğinizde onu gör, işte adresi.¹⁰⁶

En küçük bir uyarı yapılmaksızın açıklanan bu emrivakiye göre; kırk üç yaşındaki Vartan, Paris'teki parlak yaşamını ve kariyerini terk edecek; eşi ve oğluyla birlikte Macaristan'a gidip, *Budapeşte Radyosu*'nun Türkçe yayınlarında çalışacaktı. Uluslararası sosyalist devrim ve işçi sınıfı mücadelesi için her şeyi yapmaya çoktan hazır olan Vartan hemen ertesi günü etekleri zil çalarak çalıştığı firmanın patronuna koştu; babasının Beyrut'ta ağır hasta olduğu, evini satıp onun yanına gideceği ve uzun süre kalacağı yalanını uydurdu. Başarılı elemanını kaçırmak istemeyen patron, geldiği zaman yüz bin Frank maaşla şantiye şefi olarak işe başlayacağını ve üç odalı bir apartman dairesini ona ayıracağını söyledi:

Ama benim ne yüz bin franklık şantiye şefliği umurumda, ne de üç odalı apartman dairesi, havalara uçuyorum keyfinden Budapeşte radyosunda çalışacağım diye.

Bizden önce Paris'ten, Gün ve Necil gitmişlerdi, *Budapeşte radyosunda* çalışmaya. Birkaç kez alabilmişim Macar radyosunu; Nâzım Hikmet'in kendi sesiyle teybe alınmış şiirlerini veriyorlardı, çok güzel programlar dinleyip coşmuştum. Büyük sevinç içindeydim.¹⁰⁷

Vartan ve eşi Sona küçük ama merkezi bir yerdeki evlerini iki katı para etmesine rağmen, "Bir yoldaşa gitsin" diyerek üç yüz bin Frank'a Fransız Komünist Parti'sinden bir arkadaşlarına sattı. Paranın iki yüz binini Macaristan'a göç sırasında doğacak ihtiyaçları karşılamak için alıkoydular, yüz binini ise Fransız Komünist Partisi'nin ünlü *L'Humanité* gazetesine bağışladılar.

Trenle Viyana üzerinden Budapeşte'ye ulaştıklarında, Keleti garında Sabiha, Zekeriya, Gün ve Necil onları coşkuyla karşıladı. İhmalyan ailesi de tıpkı diğer radyocular gibi Benczúr Sokağı'ndaki apartmanın iki odalı, dayalı döşeli bir dairesine yerleştirildi ve artık gelenek haline gelen ünlü Sabiha Sertel daveti yinelendi:

106 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, Cem Yayınevi, 1989, s. 135.

107 A.g.e., s. 137.

O akşam Serteller bizi yemeğe çağırdılar. Rahmetli Sabiha ablamız çok güzel yemek pişirirdi, nefis yemekler yedik.¹⁰⁸

Vartan ertesi sabah Sertellerle birlikte radyoevine giderek işbaşı yaptı. Mühendislik dönemi artık sona ermişti. Hayatında ilk kez bir radyonun nasıl çalıştığını görecekti, üstelik fiilen çalışacaktı:

Sabiha hanım redaksiyon şefi yardımcısıydı ve o onamadan hiçbir yazı gidemezdi antene. Kızı Yıldız, Türkiye’den radyoya gelen sayısız mektupları tasnif eder, bunlara yanıt yazardı. Gün de, doğrudan doğruya radyodan yanıt verirdi dinleyicilere ve bu işi çok iyi becerir, çok iyi konuşurdu. Sabiha hanım da, Gün de, Yıldız da aylıkla çalışırlardı radyoda. Ama Zekeriya bey her sabah herkesten erken gelir, haberleri Fransızcadan Türkçeye çevirirdi ve bunun için ücret almaz, Hilâl-i Ahmer’e çalışırdı, yani bu işi gönüllü olarak yapardı. Bir süre sonra ben de başladım Fransızcadan haberler çevirmeye.¹⁰⁹

Yazı ve anlatma yeteneği yıllar sonra “İhmal Amca” mahlasıyla yazacağı çocuk masal kitaplarında defalarca kanıtlanacak olan Vartan’a, Fransızcadan çeviri dışındaki ilk yazı işi yine Sabiha tarafından verildi:

Bir gün, Sabiha hanım bana, “Hüseyin Rahmi Gürpınar üstüne üç buçuk dört sayfalık bir yazı yazar mısın” diye sordu.

“Yazayım ama” dedim, “Elimde onun hakkında hiçbir veri yok.”

“Bende Hüseyin Rahmi üstüne bir kitap var, vereyim oku, ona göre yazar-sın” dedi.

Kitabı aldım, yazıyı hazırladım, verdim kendisine, okudu, yazıda bir virgül bile değiştirmeden, “Çok iyi olmuş, verilebilir” dedi.

Başkası olsaydı salt düzeltmiş olmak için bir şeyler değiştirir, şurası şöyle olsun, burası böyle olsun filan derdi. Ama Sabiha hanım soylu bir kadındı, bunu yapmadı, yapmazdı da.¹¹⁰

Yalnız Sabiha değil, Zekeriya da keşfetmişti Vartan’daki cevheri:

Bir gün de Sertellerde oturmuşuz, hepimiz İstanbul’un özlemini duyuyoruz, Zekeriya bey bana, “Nedim’in *İstanbul kasidesini* bilir misin?” diye sordu.

“Bilirim” dedim: “Bir oku öyleyse, ne olur...”

“Bu şehri Stanbül ki bi-misl ü bahadır” diye başladım okumaya, hoşuna gitti.

“Yahu, İstanbul üstüne yazılmış şiirlerden üç dört sayfalık bir derleme yap-san radyo için” dedi.

108 A.g.e., s. 141.

109 A.g.e., s. 141.

110 A.g.e., s. 142.

Ben de o akşam oturdum, Nâzım'dan, Orhan Veli'den, Nedim'den ve daha başkalarından bir İstanbul şiirleri derlemesi hazırladım, ertesi gün radyo-
dan verdik.¹¹¹

“İNSAN YÜZLÜ SOSYALİZM” GİRİŞİMİNE SOVYET TANKLARI KARIŞIYOR, SERTELLER VE EKİP YOLLARA DÜŞÜYOR

Budapeşte serüveni devam ederken Sabiha'nın alışıldık dalgınlığı tehlike-
li bir kazaya yol açtı: Kaldırımdan yola adım attığı anda bir motosiklet çarp-
tı ve ayak bileği kırıldı. Bileği ve ayağı bir ay alçıda kalan Sabiha, tam onlar-
dan kurtulmuştu ki, bu kez yalnız o değil tüm Macaristan çok daha büyük
bir kazaya maruz kaldı.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 14-26 Şubat 1956 tarihle-
ri arasında yapılan 20. Kongresi, bizzat kendisinin ve onunla birlikte saf tu-
tan tüm öteki komünist ülkelerin kucağında bomba gibi patladı. Üç yıl ön-
ce ölen Stalin'in yerine SBKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri olan Niki-
ta Kruşçev¹¹² kongredeki konuşmasında kişilerin putlaştırılması ve iktidarın
tek kişide toplanması anlayışını alabildiğine eleştirerek selefini, acımasızlık
ve iktidarı kötüye kullanmakla suçladı. Stalin döneminde Marksizm ve Leni-
nizm'in totaliter devlet ideolojisine dönüştürüldüğünü savunan Kruşçev'in
başlattığı Stalincilikten arınma hareketi, Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkele-
ri de derinden etkiledi.

Sonraları “destalinizasyon” diye adlandırılacak bu uygulama sayesinde
hapishanelerdeki ve kamplardaki on binlerce siyasi tutuklu ve muhalif ser-
best kaldı.

Bu çabanın Sovyetler Birliği'ni ve kardeş sosyalist ülkeleri tümüyle ele ge-
çirmiş olan tek merkezli devasa bürokrasi canavarını yıkmaya yetmeyece-
ği kısa süre sonra ortaya çıkacaksa da, başlangıçta tüm sosyalist ülkeler gibi
Macaristan da tepeden tırnağa etkilenmişti. Gün Benderli bu sarsıntıyı daha
sonra şöyle yorumladı:

Onca yıllık suskunluktan sonra herkes konuşmaya başlamıştı Macaristan'da.
O zamana kadar bizlerden gizlenmiş olanları artık biz de fark ediyor, görüp
de anlam veremediğimiz olaylar anlam kazanmaya başlıyordu. Korku kalkın-
ca düşünceler rahatlıkla söyleniyordu. “Hain, düşman, emperyalist ajanı” di-

¹¹¹ A.g.e., s. 142.

¹¹² Nikita Sergeyeviç Hruşçov (1894-1971): 1953-1964 yılları arasında Sovyetler Birliği Komünist
Partisi Merkez Komitesi 1. Sekreteri. Nazi işgaline karşı direnişin sembolü olan ünlü Stalingrad
Muharebesi'nin savunma planını hazırlayanlar arasında siyasi komiser olarak yer aldı.

ye itham edilmiş, hapsedilmiş, ölüme mahkûm edilmiş, hatta idam edilmiş komünistler birbiri ardına aklanıyordu.¹¹³

Özellikle Budapeşte’de çeşitli sivil toplum kuruluşları örgütleniyordu. En önemlilerinden biri yazar, gazeteci, aydın ve düşünürlerin kurduğu, demokrat düşünceli herkese açık olan Petőfi¹¹⁴ Çevresi’ydi. Üniversitelerde de gerçek sosyalizm, insan yüzlü sosyalizm, demokrasi talepleri temelinde öğrenci birlikleri kuruluyordu. Aynı değişim süreci Macar Emekçiler Partisi içinde de ortaya çıktı. Komünist hareketin ve partinin demokratik temellere oturulmasını talep eden reformcu kanadın sesi artık daha güçlü çıkıyordu.

Geçmiş dönemde parti içi muhalefeti basturmak için parti adına işlendiği iddia edilen cinayetler yeniden değerlendirildi, kurbanlar amlandı, gizli mezarlara gömülen kemikler kalabalık törenlerle yeniden toprağa verildi. Bu sembolik cenaze törenine tüm radyo çalışanları gibi Vartan İhmalyan da katılmıştı:

Budapeşte’ye geleli bir buçuk ay kadar olmuştu. Bir de işittik ki, Stalin zamanında Macaristan’da kurşuna dizilmiş olan Rayk’la arkadaşları temize çıkarılmış, bunun için bir tören yapılacaktı falanca mezarlıkta.

Budapeşte radyosunda çalışan Attila, Gün, ben, Necil ve daha başkaları bu törene katılıyoruz. Sokaklarda halk akın akın mezarlığa gidiyor. Tam Nâzım’ın şiiri: “Hava kurşun gibi ağır”... İnsanların ağzını bıçak açmıyor, yüzler asık, gergin, korkunç elektrikli bir hava.¹¹⁵

Gün de törenden çok etkilenmişti:

(...) Bütün Budapeşte dökülmüştü sokaklara. Biz de oradaydık. O gün hava son derece ağır, son derece elektrikliydi ama gözlerde ve kalplerde yalnız öfke değil, umut da vardı.¹¹⁶

Ancak umutlar çok uzun vadeli olamadı. 18 Temmuz 1956’da, 1945’ten beri parti genel sekreteri görevini sürdüren ülkenin en güçlü adamı Mátyás Rákosi görevden alındı ama pek bir şey değişmedi çünkü yerine gelen Ernő Gerő de tıpkı onun gibi parti bürokrasisini sonuna kadar savunuyordu.

Reform yanlıları mutsuzdu. 23 Ekim Salı günü büyük bir yürüyüş yapmaya karar verdiler. Teknik üniversite öğrencileri başta olmak üzere, on binlerce genç ve muhalif, Sándor Petöfi heykeline kadar yürüyecek ve orada taleplerini okuyacaktı.

113 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, Belge Yayınları, 2003, s. 292.

114 Sándor Petöfi (1823-1849): Macaristan’ın ulusal şairi kabul edilir. 1848 Macar Devrimi’nin önemli isimlerindendi. Segesvár Savaşı’nda Binbaşı rütbesiyle Macaristan’ın bağımsızlığı için savaşıırken öldüğünde 26 yaşındaydı.

115 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 142.

116 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 293.

Öğlene doğru başlayacak yürüyüş ve gösteriye dakikalar kaldığı halde, İçişleri Bakanlığı gerekli iznin verildiğini açıklamıyordu. Gerilimli bir bekleyişin ardından gösteri izninin onaylandığı duyuruldu ancak yarım saat sonra yeni bir açıklamayla yürüyüş yasaklandı. Yasakla birlikte halk galeyana gelmek üzereydi ki, bakanlıktan bir açıklama daha geldi: İzin bir kez daha çıkmıştı. Yürüyüş başlayabilirdi...

Yürüyüş başladı. Yaşananlar, parti ve devlet yönetimi içindeki reformcu-Stalinci rekabetinin artık sürdürülemez boyutlara ulaştığını kanıtlıyordu.

Sonuçta yalnız gençlerin değil yazarların, şairlerin, gazetecilerin ve pek çok aydının da katıldığı yürüyüş olaysız sona erdi. Tam herkes rahatça sokuklanıp evinin yolunu tutacaktı ki, Macar Emekçiler Partisi Genel Sekreteri ve ülkenin en üst düzey yöneticisi Ernő Gerő'nün radyoda önemli bir konuşma yapacağı duyuruldu. Herkes radyoların başına koştu ve Gerő konuştu. O gün radyoya program yapmak için ses kayıt ekibiyle birlikte başkent yakınlarındaki bir köy düğününe giden Gün de herkes gibi radyo başındaydı:

Ben hayatımda o güne kadar, böylesine saldırgan, pervasız, kendini beğenmiş ve herkesi hiçe sayan bir konuşma duymadım. Yürüyen binlerce, on binlerce insan Gerő'ye göre ayak takımı idi, ipten kazıktan kurtulmuş serseri idi, emperyalistlerin ajanı idi, haindi, düşmandı. Ernő Gerő, gençlere, gençlerle birlikte yürüyen aydınlara, gazetecilere, yazarlara, partinin reformcu kanadından olanlara düpedüz savaş ilân ediyordu. Onların haykırdıkları demokrasi isteklerini, insan yüzlü sosyalizm taleplerini emperyalizm ajanlığı, düşmanlık, ihanet nitelemeleri ile damgalıyordu.

Radyonun başında donup kalmış, dehşet içinde birbirimize bakıyorduk. Hepimiz aynı anda düşünmüş olacağız ki, Károly, "Hemen dönelim, Budapeşte'ye!" dediğinde hepimizin aklından geçeni yüksek sesle dile getirmiş oldu.¹¹⁷

Hemen geri dönme kararı hayati öneme sahipti, zira Ernő Gerő'nün konuşmasının ardından yalnız Budapeşte değil, tüm Macaristan zıvanadan çıkmıştı. Kimi göstericiler Budapeşte şehir parkının önündeki görkemli Stalin heykelini parçalıyor, başka bir yerde polis göstericilere ateş açıyordu. Ordunun bile bölünme riskiyle karşı karşıya olduğu anda üzerinde kocaman harflerle *Budapeşte Radyosu* yazılı minibüsün içindeydiler. Devletin en üst kademesindeki kişilerin halkıyla kavga ettiği sırada devlete ait bir araca binmek hiç güvenli değildi. Budapeşte'ye ana yoldan değil ara yollardan gitmeyi yeğleyen minibüs şoförü de durumun farkındaydı şüphesiz.

Minibüs Benczür Sokağı'ndaki ortak konuta ulaştığında Gün, her zaman açık olan giriş kapısını sıkı sıkıya kilitlenmiş buldu:

117 A.g.e., s. 297-298.

İçerde garip bir sessizlik vardı. Kapıyı çaldık. Bir iki dakika sonra kapıya gelen Eszter Fekete, heyecanını ve biraz da korkusunu gizlemeden kapıyı açtı. “Çabuk girin!” diye bizi içeri aldı ve hemen kilitledi kapıyı. “Radyoyu kuşatılar, radyoda çarpışmalar sürüyor” dedi. Hiçbir şey anlamadan hayretle yüzüne baktık. Kim kuşatmıştı radyoyu? Kim kimle çarpışıyor?¹¹⁸

Kısa sürede Attila hariç radyoda çalışan tüm konuk komünist yayıncıların ortak apartmana döndüğü anlaşıldı. Panik içinde Attila’yı aradılar ancak işgal altındaki radyonun telefonları kesikti. Gün daha da telaşlanarak, Budapeşte dışına gittiği zamanlarda oğlunu bıraktığı Orosz teyzeye telefon etti. Neyse ki, onun oturduğu semt sakindi, Can uyuyordu. Derin bir nefes aldı ve mantık yürüttü: Can uyumasa bile bu hengâmede gidip onu alması imkânsızdı. Üstelik basılan radyoevinin konutunda kalıyorlardı. Can başka bir yerde buradan çok daha güvende olacaktı. Tam o sırada onu doğrulamak istercesine silah sesleri duyulmaya başladı. Az sonra sesler arttı ve yaklaştı. Pek çok radyocu, binaya gelebilecek olası kurşunlardan korunmak için odalarındaki gardiropoları pencere önlerine çekti.

Gecenin sabaha yakın saatlerinde içi silahlı adam dolu bir kamyon apartmanın yakınında durdu. Herkes korku içinde radyo baskınından sonra sıranın konuta geldiğini düşünüyordu ki, silahlı adamların birkaçı yandaki sendika binasına girdi, az sonra çıkıp yeniden kamyonu binip gitti.

Gün ışımaya başlamıştı ki, sürekli açık tuttukları radyo canlandı. Profesyonel radyocuların hemen algıladığı gibi, *Budapeşte Radyosu* stüdyolarından yapılmayan acemice bir yayındı bu. İlgili ilgisiz müziklerin arasında sık sık, “Karşı devrimin başladığı, eli silahlı karşı devrimcilerin kapitalist rejimi geri getirmek için sosyalist Macaristan’a karşı saldırıya geçtikleri, fakat parti merkez komitesinin duruma hâkim olduğu, karşı devrimci isyanın pek yakında bastırılacağı”¹¹⁹ anons ediliyordu.

Attila bir süre sonra çıkageldi. Radyoevinde gerçekten çatışma yaşanmış, kapıdaki pek çok nöbetçi ve birtakım eylemciler yaşamlarını yitirmişti. Olayların kısmen durulur gibi olmasından yararlanan Gün, oğlu Can’ı alıp geldi.

Gün ve Necil ne yapacaklarını konuşmak üzere Sabiha ve Zekeriya’nın dairelerine indi. Vartan ve Sona da oradaydı. Serteller 23 Ekim günü erken saatlerde radyodan çıkıp evlerine dönmüş, Vartan’ı da Türkçe bölümünün Macar yöneticileri radyoda kalmaması için erkenden göndermişti. Olacaklar biliniyordu muhtemelen:

Sabiha hanımın her zamanki saf ve şaşkın görünüşü daha artmıştı. (...) Zekeriya bey âdeti olmadığı kadar suskundu. Kuşkusuz pek çok şey düşünüyor,

118 A.g.e., s. 299.

119 A.g.e., s. 300.

tahmin ediyordu. Fakat bıçak açmıyordu ağzını o sabah. Sırtını bize çevirerek önünde durduğu pencereden mütemadiyen sokağa bakıyordu.¹²⁰

İnsan ne olacağını bilmediği, olup bitenleri de tam anlamıyla kavrayamadığı günlerde daima birlikte olmak ihtiyacını duyuyor. Böyle zamanlarda aklıma hep tehlike karşısında birbirlerine sokulan koyunlar gelir.

(...) Hâlâ bir şey beklermiş gibi pencereden ayrılmayan Zekeriya bey, birden “Tamam, geldiler!” dedi. Bu tûmcede ne sevinç vardı, ne korku, ne üzüntü, ne de telâş. Bir saptama vardı, o kadar. Pencereye koştuk. Gelen, tam bizim oturduğumuz Benczúr sokağı ile sol yanımızdaki güzel binanın köşe oluşturduğu Bajza sokağının tam kesiştiği çaprazda duran bir tanktı, bir Sovyet tankı.¹²¹

Henüz işgal söz konusu değildi. Civardaki Sovyet kışlalarındaki tanklar şehrin bazı kritik noktalarına yayılmıştı. Az miktarda tankla yapılan bu girişimin amacı; büyükelçiliği, Budapeşte’de görevli Sovyet ailelerini ve onlara hizmet veren mağaza benzeri işyerlerini korumakmış gibi görünüyordu. Macar gençleri de siyasi duruşlarına göre, taban tabana zıt tepkiler verdi bu tanklara. Kimisi molotof kokteyli attı, kimisi elinde Macar bayrağıyla tanka tırmanıp Sovyet askerleriyle dostça sohbet etti; tank üstünde sokaklarda gezindi.

1956 yılının 24 Ekim Çarşamba günü Macaristan’da hızlı bir iktidar değişimi yaşandı. Başbakan Ernő Gerő istifa ettirildi, yerine Imre Nagy getirildi. Nagy üç yıl önce de başbakanlık görevine getirilmiş, demokratik ve ekonomik alanlarda çeşitli reformlar yapmaya girişmiş, bu yüzden Sovyetler’in desteğini yitirince, Macar Emekçiler Partisi Merkez Komitesi tarafından görevinden alınıp, partiden ihraç edilmişti.

Imre Nagy’nin göreve başlamasından bir gün sonra, János Kádár da Emekçiler Partisi Genel Sekreteri oldu. Bu gelişmelerin ardından Sovyet tankları kışllarına geri döndü.

Sokaklarda ayaklanmalar, yürüyüşler, çatışmalar sürüyordu. Bir yanda “İnsan yüzlü sosyalizmi” savunan reformcular, diğer yanda durumu fırsat kabul eden sosyalizm karşıtı milliyetçi ve faşistler, merkezde ise tüm kötülük ve yanlışları Stalin’e yıkıp bürokratik rejimi aynen sürdürmekte kararlı olan Sovyet yanlıları... Olayların nasıl çığırından çıktığının; patlayan silahların ve dökülen kanın ilk elden tanığıydı Gün:

(...) János Kádár partinin başına geçerek, “Macaristan’da ayaklanan gençleri selamlıyoruz!” şeklinde bir konuşma yaptığı vakit, artık geç kalınmıştı,

120 A.g.e., s. 301.

121 A.g.e., s. 308.

çok geç. Olayların başına geçemediler. Olaylar sürükledi onları. İş, çıkırından çıkmıştı.

O gün Parlamento binasının önündeki muazzam meydana toplanarak Imre Nagy'nin ve János Kádár'ın binanın balkonundan halka hitaben yapacakları konuşmayı bekleyen yığınların üstüne tam karşıdaki binanın tepesinden ateş açıldı. O gün orada kaç kişinin kanlar içinde yere yığıldığı tam olarak bilinmiyor. O gün orada silahsız kalabalığın üstüne, başbakan ve parti yöneticisinin yapacağı konuşmayı bekleyen yığınlara ateş açılması emrini kim verdi, kimler verdi? Bilmiyorum.

Silahların patladığı, insanların yere yığıldığı o an belki de 1956 Ekim ayaklanmasının dönüm noktası olmuştur.

Ondan sonra her şey büyük bir hızla bilinmeyene doğru yuvarlanmaya başladı. Eski toprak beyleri, kontlar, baronlar fakir köylüye dağıtılmış olan topraklarını geri almak için artık Avusturya sınır kapılarına dayanmıştı. Macaristan'a girecekleri anı bekliyorlardı. Bazıları, yanlarındaki Hortici¹²² eski jandarmalar, subaylarla birlikte sınırdan girmişti bile.

Göstericilerin arasına, kapitalizmi restore etmek için karışan rejim düşmanları, örgütlenmeye başlamışlardı.¹²³

Reformcu Imre Nagy'nin işbaşına gelmesine rağmen Macar faşistlerinin önlenemeyen saldırıları sonucunda ortaya çıkan tablo, *Budapeşte Radyosu*'nda çalışan farklı ülkelerin komünistleri için vahimdi:

Birçok yere giden, bütün gün sokakları gezen Yılmaz (Attila), akşam eve geldiğinde, yollarda ağaçlara asılmış insanlar gördüğünü anlattı. Aynı akşam İtalyan arkadaşlarımızdan Gianni'nin, yüzü bembeyaz bize geldiğini hatırlıyorum. "İşin beklenecek yanı kalmadı, komünistleri asmaya başladılar" diyordu. Prag'dan, dışardaki İtalyan komünistlerinin sorumlusundan, yani benim Bianca'mın kocası Franco'dan haber gelmişti. Budapeşte'deki İtalyanların derhal Macaristan'ı terk edip Prag'a gitmeleri ve bizi de birlikte götürmeleri için. Arada Marat da Sabiha hanıma telefon etmiş, Macaristan'ı terk etmemizi söylemiş ama bunu nasıl yapacağımıza dair hiçbir yol göstermemişti.¹²⁴

O sırada Yıldız Sertel Prag'da bir toplantıya gitmişti. Sabiha hanım kızına telefon edip, orada ilgililerle konuşmasını, bizleri Prag'a aldırmasını istiyor.¹²⁵

122 Miklós Horthy (1868-1957): Asker ve siyasetçi. 1920-1944 yılları arasında Macaristan Kralı. 1941 yılında Nazilerle ittifak yaparak ülkesini savaşa soktu. Savaş sonrasında kaçtı, Nürnberg Savaş Suçları Mahkemesi'nde tanıklık yaptı.

123 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 317-318.

124 A.g.e., s. 318.

125 Vartan Ihmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 145.

30 Ekim'de, yani Nagy iktidarının altıncı gününde Attila, Gianni'yle birlikte Çekoslovakya Büyükelçiliği'ne gitti. Budapeşte'yi terk edip Prag'a gidecek Türkiyeli ve İtalyanların adlarını verdiler. İki ülkenin dost ve yoldaş radyocuları birlikte yola çıkacaklardı.

Aynı gün öğleden sonra Sabiha'ya Polonya Büyükelçiliği'nden telefon ettiler. Budapeşte havaalanına onları Varşova'ya götürmek üzere özel bir uçak gönderilmişti:

Uçağı, bizleri Budapeşte'den alıp Varşova'ya götürmesi için Nâzım Hikmet göndertmişti. Nâzım Hikmet Polonya'da çok sayılıyor ve seviliyor, soyunda 1848 özgürlük savaşçılarından bir Lehli de bulunduğu için Polonyalılar tarafından ayrıca benimseniyordu. Budapeşte havaalanı o sırada tüm uçaklara kapatılmıştı, fakat Macarlar, 1848 özgürlük savaşlarındaki kalıcı dostları Polonyalıların küçük uçağına iniş izni vermişlerdi. Ama aynı zamanda Franco'nun organizasyonu üzerine Çekoslovaklar da artık elçilikte bizi bekliyorlardı. Ertesi sabah, Zekeriya beyle Sabiha hanımı almak için elçilik arabasını göndereceklerdi. Son dakikada, "Biz size gelmekten vazgeçtik, Polonya'ya gidiyoruz" demek olmazdı. Polonya uçağı bizi almadan geri döndü.¹²⁶

Ertesi sabah, Nagy iktidarının yedinci gününde Türkiyeliler Çekoslovakya Büyükelçiliği'ne doğru yola çıktı. Dikkat çekmemek için farklı zamanlamalı küçük gruplar halinde gidiyorlardı. Sabiha, Zekeriya, Vartan'ın eşi Sona ve oğlu Vaçe elçilik otomobiline bindiler. Gün ve Necil kucaklarında bebekleri Can ve küçük bir valizle elçiliğe yürüyeceklerdi. Vartan ve Attila da yine ayrı bir grup olarak yürüyecekti. Gruplar, Stalin meydanından; kaidesi üstünde tek bir ayağı kalmış Stalin heykelinin yanından geçerek gittiler elçiliğe:

En sonunda vardık Çekoslovak elçiliğine, vize işlemimizi yaptılar ve öğleden sonra bir arabayla, bizi Tuna kıyısındaki rıhtımdan Bratislava'ya¹²⁷ gidecek gemiye götürdüler.

Rıhtım hıncahınç dolu. Gemiye giriş yerinde iki karşı devrimci genç durmuş, yalnızca yabancıları bırakıyorlar içeri.¹²⁸

Budapeşte'nin Tuna rıhtımlarından kalkan pek çok gemi, gerek Macaristan'ın nehir boyundaki diğer kentlerine gerekse Viyana ve Bratislava gibi farklı ülke kentlerine yolcu taşırdı. 31 Ekim günü Bratislava'ya doğru yola çıkacak gemi, ülke sınırları dışına çıkmasına izin verilen son gemiydi:

126 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 319.

127 Bratislava: Bugün Slovakya'nın başkenti olan Bratislava, o yıllarda Çekoslovakya'nın Tuna nehri üzerindeki liman kentiydi.

128 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 146.

Ana baba gününü andıran rıhtıma bizler de sokulup kalabalığa karıştık. Sabiha hanım, Zekeriya bey ve Vartanlar biraz ileride kaldılar. Biz İtalyanlarla beraber vapura nispeten yakın bir yerde yolcu alınacağı zamanı beklemeye başladık. Etrafımızda yalnızca yabancılar, hatta yalnızca Sovyetler, Ruslar vardı.¹²⁹

Budapeşte'yi acil terk etmek zorunda kalan her ülkeden yabancılar yanlarına ufak çantalar almakla yetinirken, Ruslar dikiş makinesinden avizeye tüm ev eşyalarını birlikte götürmeye çalışıyordu. Bir süre sonra rıhtım kapıları açıldı ve herkes birbirini ite kaka gemiye doğru koşmaya başladı. Akan kalabalığa karışmayı göze alamayan 61 yaşındaki Sabiha ve 66 yaşındaki Zekeriya kıpırdamadan bekliyordu. Kucağında oğlu ve yanında Attila'yla gemiye daha yakın bir noktada sıkışıp kalan Gün kendisinden en umulmaya-cak çıkışı yaptı:

İnsanın böyle beklenmedik hallerde birden, beklenmedik şeyler geliyor aklına. Kucağımda Can'la trikolor pazubentli milli muhafıza doğru, yüksek sesle Macarca bağırarak, ilerlediğimi hatırlıyorum: “Yol verin! Yardım edin! Türküz”, milli muhafız, “Elçilikten mi” diyerek o anda elini kaldırdı ve önümde birbirini itip kakan insanlar arasında bize yol açtı. Biraz ilerde duran Sabiha hanımları işaret ettim: “Onlar da bizimle birlikte!” Hemen Zekeriya beylerle aramızdaki insan kalabalığında da onların geçmesine yarayacak yolu açtılar milli muhafızlar ve biz böylece gemiye bindik.¹³⁰

İstiap haddinin çok üstünde yolcu ve eşya alan gemide adım atacak yer kalmamıştı. Bir süre sonra gemisini daha fazla yükleyemeyeceğini anlayan kaptan, kapıları kapattırdı. Rıhtımdaki kalabalığın isyan çığlıkları arasında halatlar çözüldü ve gemi kalktı:

Çok kalabalıktı gemi. Sabiha hanıma bir yer buldular. Yılmaz, İtalyanlar hep güvertede yattılar. Yağmur yağıyordu ama güvertede yattılar. Kabinler vardı, kadınları kabinlere soktular. Sabiha hanım da kabine girdi, ben de çocukla kabine girdim. Kabin çok ufaktı ama en azından yağmurda kalmadık.¹³¹

Ekip 1 Kasım günü, Bratislava'dan Prag'a trenle gitti. Prag garında onları Çekoslovakya Komünist Partisi'nden bir görevliyle birlikte Yıldız karşıladı. Sabiha, Zekeriya ve Yıldız parti misafirhanesine davet edildi; Gün, Necil, Attila, Vartan, Sona ve çocuklar bir otele yerleştirildi.

1 Kasım'da onlar Prag'a ulaşip rahat bir soluk alırken, Budapeşte'de ikti-

129 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 321-322.

130 A.g.e., s. 322.

131 Gün Benderli'yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte'de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

dardaki sekizinci gününü sürdüren Başbakan Imre Nagy; tek parti dönemi-
nin sona erdiğini, çok partili demokratik seçimlerin yapılacağını ve Macaristan'ın Varşova Pakti'ndan¹³² ayrılacağını açıkladı.

4 Kasım'da Sovyet tankları bir kez daha kışlalarından çıktı. Çok sayıda Sovyet tankı ortalığı yakıp yıkarak; reformcu göstericileri ve durumdan vazife çıkaran milliyetçi direnişçileri makineli tüfeklerle tarayıp, top atışlarıyla "etkisiz hale" getirerek geri döndü.

Sadece on bir gün süren iktidarının ardından Imre Nagy Yugoslavya Büyükelçiliği'ne sığındı. Birkaç gün içinde reformcu önderler tutuklandı, silâhlı direniş kırıldı. Başbakanlığı, o sırada partinin genel sekreteri olan János Kádár üstlendi.

Olaylar 10 Kasım'da sona erdi. Harekât boyunca tam iki bin beş yüz Macar ölmüş, on üç bini yaralanmıştı. Yurtdışına kaçamayan Nagy, iki yıl sonra vatana ihanet suçlamasıyla yargılandı ve idam edildi.

Serteller ve diğer Türkiyeli ekip Budapeşte'den ayrılarak korkunç bir dramı arkada bırakmıştı ama bizzat yaşadıkları 1956 Macaristan'ı belleklerinden hiç silinmedi. Gelecek yıllarda Sabiha başta olmak üzere; Yıldız, Gün, Attila, Vartan ve daha pek çok partilinin TKP'nin yurtdışı yönetimiyle yaşayacakları ideolojik tartışmaların ve kırılmanın temelleri orada atılmış olmalıydı.

BİR DÜĞÜN VE PRAG'DAN LEIPZIG'E GİDEN YOL

Ekip Prag'a ulaştıktan birkaç gün sonra Nâzım Hikmet onlarla görüşmeye geldi. Karşılama koşanlar arasında uzun yıllardan sonra onu ilk kez görecek olan Vartan da vardı:

Hepimiz istasyona, onu karşılamaya gidiyoruz. Tren yaklaşıyor, duruyor. Nâzım bir vagondan ağır ağır iniyor, hepimiz koşup ayrı ayrı sarılıyoruz ona. Benim gözlerim doluyor.¹³³

Nâzım, bazı parti emirlerini onlara iletmekle görevlendirilmişti. Emirler Budapeşte'den kaçan Türkiyeli ekibin geleceğini belirleyecekti. Ne var ki, üstlendiği görevden memnun değilmiş gibi bir hali vardı Nâzım'ın. Onlarla birlikteyken her zaman güleç olan yüzü asıktı.

132 Varşova Pakti: Komünizmin yaygınlaşmasını önlemek için 1949 yılında kurulan ve Türkiye'nin de içinde yer aldığı NATO'nun silâhlı gücünün artması üzerine; SSCB, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya tarafından 1955'te Varşova'da kurulan askeri ve siyasi birlik.

133 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 146.

Nâzım da Serteller gibi parti misafirhanesine yerleştirildi, ardından eki-bi gruplar halinde çağırarak parti emirlerini aktarmaya başladı: Vartan ve eşi Sona çocuklarını alıp Polonya'ya gideceklerdi. Orada *Varşova Radyo-su*'nun Türkçe yayınlarında çalışan Vartan'ın kardeşi ressam Jak İhmalyan, Hayk Açıkgöz, Anjel Açıkgöz ve Mustafa Fahri Oktay'la (Veli Gündüz) bir-likte görev yapacaklardı. Gün, Necil ve Attila Macaristan'a geri dönüp Bu-dapeşte radyosundaki işlerine devam edeceklerdi. Sabiha, Zekeriya ve Yıl-dız'a önemli bir parti görevi verilecekti. Onlar Prag'da bu görevin başlama-sını bekleyeceklerdi.

Gün, bundan sonraki yaşamlarını doğrudan ilgilendirmesine karşın emri-vakiye dönüştürülen bu görev dağılımına fena halde kızdırmıştı:

Madem buradaki insanların geleceği söz konusuydu neden onların fikri alın-mıyor, kendilerine hiçbir şey sorulmuyordu? Yıldız'a, Sabiha hanıma ve Ze-keriya beye verilen ve esrarengiz bir havaya büründürülen parti ödevinin, bir süredir hazırlıkları yapılan Türkiye Komünist Partisi radyosunun çalışmal-a olacağı apaçıktı. Neden hiçbir şey oturup konuşulmuyor, birtakım emirler yağıdırılmakla yetiniyordu?¹³⁴

Gün şikâyetlerini Nâzım'a aynen aktardı ve "Parti bana emir veremez, ön-ce benim fikrimi almak zorundadır!" dedi. Şair mavi gözleriyle onu uzun uzun süzdü, bir şey demedi. O sırada yanlarında olan Attila, daha sonra Gün'e, "Hiçbir şey söylemedi. Ama senin ağzından çıkanları duymaktan san-ki memnunmuş gibi bir hali vardı" diyecekti.

Bir hafta kadar sonra Polonya vizeleri gelen Vartan, Sona ve oğulları, Prag garından Varşova'ya uğurlandı. Kasım ayı sonlarında *Budapeşte Radyo-su*'ndan beklenen haber geldi. Gün, Necil ve Attila kadrolu çalıştırılmak üze-re geri çağrıldı. Necil ve Attila hemen gitti. Gün bebekle birlikte bir süre da-ha Prag'da kalacaktı, çünkü Macaristan'da kaloriferler yanmıyor ve tüm ül-ke üşüyordu. Sovyet ordularının ülkeye girmesine tepki gösteren maden ve ulaştırma işçileri 4 Kasım tarihinden beri grevdeydi. Gün ancak 1957 yılının Ocak ayı sonlarında dönebildi Budapeşte'ye.

Sabiha, Zekeriya ve Yıldız ise ilgili herkesin Türkiye Komünist Partisi'nin doğrudan yayın yapacağı radyoyu yayına hazırlamak, kurmak ve çalıştırmak olduğunu tahmin ettiği "yeni ve gizli işlerinin" gerçekleşmesi için Prag'da bekliyordu. 1957 yılının tümünü kapsayan uzun bir bekleyiş olacaktı bu. Marat (İsmail Bilen), yıl boyunca radyonun hangi ülke ve kentten yayın ya-pacağını ayarlayabilmek, böyle bir radyoya ve çalışacak Türkiyeli ekibe ki-min yatırım yapacağını çözebilmek için Sovyetler Birliği başta olmak üze-re çeşitli sosyalist ülke yöneticileriyle görüşmeler yapıyordu muhtemelen.

134 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 330.

Sertellerin, Prag'da bitmek bilmeyen uzun ve sıkıcı bekleme süreci bir sürprizle aniden renklendi. 34 yaşındaki bekâr Yıldız Sertel yakışıklı bir Kürt genciyle tanışmıştı:

Tam o sıralarda (yıl 1957) otelin yemek salonunda, yemek yerken (...) Kapıdan içeriye uzun boylu, esmer bir genç girdi. Baktım, kendi kendime, "Hayır, ben bu dört köşe yüzlü genci beğenmiyorum," dedim. Yemeğin sonuna doğru bu genç masamıza geldi:

"Siz Türk müsünüz?" diye sordu.

Adı Mehmet Abuzer'di, Lübnan'dan geliyordu. İstanbul'da mühendislik okumuş ama politik faaliyetlerinden ötürü tahsilini bitirememişti. Onu masamıza davet ettik. Bize Türkiye'yi anlatmaya başladı. Memleketten haberler veriyor, bazı tanıdığımız kişilerden söz ediyordu.¹³⁵

Gerçek adı Abuzer Özdemir olan delikanlı, Mehmet/Memo parti adını kullanıyordu. Türkiye'deyken Gün Benderli'nin dayı kızıyla evli olan Memo, 1951 Tevkifatı'nın ardından pek çok TKP'li gibi yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştı. En büyük hedefi, Sovyetler Birliği ya da Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nde (Doğu Almanya'da) bir burs bulup mühendislik eğitimini tamamlamaktı. Memo'nun Sertel ailesiyle ve Yıldız'la ilişkileri yıldırım hızıyla gelişti:

Artık yemekleri beraber yiyorduk. Prag'ın baharı çok güzeldi. Mehmet'e "Memo" demeye başlamıştık. Memo'yla ben, Prag'ın parklarında, tepelerinde, müzelerinde bol bol gezdik ve bir ay süren Prag gezintilerinden sonra evlenmeye karar verdik.¹³⁶

Yıldız Sertel, Memo'yla Prag'da evlendi. Gelinlik yerine sade bir döpiyes giymeyi yeğlemişti ama saçından duvağını, kucağından çiçek buketini eksik etmemişti.

Memo artık aileye katılmıştı. Marat'ın Sertelleri görevlendireceği "yeni ve gizli işte" o da çalışacaktı. Uygun şartlar oluşur ve Türkçenin yanı sıra Kürtçe yayın yapılabilirse, haber yazarlığı ve Kürtçe spikerlik yapacaktı.

Delikanlı bir yandan radyoda çalışacak bir yandan da Almanca öğrenip, mühendislik eğitimine devam edecekti.

Sertellerin ve damatlarının uzun bekleyişi 1958 yılı başında sona erdi. Ocak ayının ilk günlerinde Türkiye Komünist Partisi radyosunun nereden yayın yapacağı kesinleşti: Yayın merkezi, Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nin Prag'a topu topu üç saatlik mesafedeki Leipzig kenti olacaktı. Bu bilginin hemen ardından Almanya vizeleri gelen Sabiha, Zekeriya, Yıldız ve Memo trene atlayıp Leipzig'e gitti.

¹³⁵ Yıldız Sertel, *Nâzım Hikmet ile Serteller*, Everest Yayınları, 2008, s. 162.

¹³⁶ A.g.e., s. 163.

Kente ulaştıklarında istasyonda Almanya Sosyalist Birlik Partisi yetkililerince karşılandılar. Hemen bir özel otomobile bindirilerek Leipzig'in dış mahallelerine doğru yolculuğa çıkarıldılar.

Otomobil bahçe içinde ikişer katlı büyük villalardan oluşan bir mahalleye ulaştı ve onlardan birinin önünde durdu. Bahçe kapısında bir Alman kurt köpeği ile karşılaştılar. Adı Asta'ydı ve hayli dost canlısı bir köpekti.

Radyoda çalışacaklar önce bu villada toplanacak, sonra ayrı ayrı lojmanlar ayarlanacak ve bina radyonun yayın merkezi olacaktı. Kısa süre sonra radyoda görevlendirilecek başka yoldaşlar da birer ikişer ortaya çıktı. İlk gelen, artık TKP'nin yurtdışındaki üst düzey yöneticilerinden biri sayılan Aram Pehlivan oldu.

“PARTİMİZİN BİR RADYOSU OLACAK.
ADININ *BİZİM* RADYO OLMASINI
TEKLİF EDİYORUM”

Serteller Leipzig'deki yeni durumlarına alışadursun, 8 Ocak Çarşamba akşamı Nâzım ve Marat, Polonya'ya geldi. Varşova radyosunda çalışan, Dr. Hayk Açıkğöz ve eşi Anjel'i evlerinde ziyaret ettiler. Sohbeta değil, bir parti kararını açıklamaya gelmişlerdi. Marat, “Hazırlanın haftaya Prag'a gideceksiniz!” dedi:

Bavullarımızı hazırladık. 13 Ocak sabahı büyükçe bir parti arabası geldi. Biz eşyalarımızla beraber tren garına değil, parti oteline götürdü. Akşamın geç saatlerine kadar otelde kaldık. Sonra da yine aynı araba bizi Prag'a giden trene değil, Almanya Demokratik Cumhuriyeti'ne, Berlin'e giden trene getirdi. Prag'a değil, Berlin'e gideceğimizi o zaman anladık.

Marat yoldaş bizimle beraber gelmişti gara. “Sizi Berlin'de Alman yoldaşlar karşılayacak. İcap edenleri onlar yapacaklar. Gittiginiz yer gizli kalacak. Kimseye mektup falan yazmak da yok,” dedi.

Beyrut'tan çıkmamızdan daha da esrarengiz bir şekilde Varşova'dan ayrıldık. Ne iş yapacağımızı henüz bilmiyorduk. Bu bizim için hâlâ sırды.¹³⁷

Marat'ın partiyle ilgili her konuda tutkuyla uyguladığı “derin gizlilik” stratejisi, bu kez Nâzım'ın başına iş açtı. Açıkğöz ailesini Prag'a uğurlamak için çiçekler ve hediyelerle gara giden Türkiyeli ve Polonyalı radyocu yoldaşları, tren kalkıncaya kadar bekleyip kimse gelmeyince aldatıldıklarını anlamış ve çok öfkelenmişlerdi. Aynı akşam, Nâzım yanlarına geldiğinde kıyamet koptu: “Biz polis miyiz ki nereye gittiklerini bizden saklamakla kalmıyor bir de

137 Dr. Hayk Açıkğöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, s. 473.

yalan söylüyorsunuz!” diye çıkıştılar Nâzım’a. Nâzım, “Nereye gittiklerini ben de bilmiyorum. Bu gizli parti işi. Herkesin her şeyi bilmesi gerekmez,”¹³⁸ diye çaresizce savunmaya çalıştı kendisini.

14 Ocak 1958 Salı günü Serteller için sürprizli bir gündü. Daha önce Varşova radyosunda çalışmak üzere Polonya’ya giderken, vize için Budapeşte’de bir hafta kalan ve evlerine davet edip, Nâzım’ın da katılımıyla yemek yiyip, rakı içtikleri Dr. Hayk Açıkgoz ve eşi Anjel oğullarıyla birlikte Leipzig’deki eve geldi. Büyük sır sonunda açıklığa kavuşmuştu. Sertellerle birlikte Türkiye Komünist Partisi’nin radyosunda çalışacaklardı. Bir farkla ki, Merih parti adını kullanan Anjel tam gün çalışacak, Hayk ise yarım gün radyoda redaktörlük yapacak, yarım gün de üniversite kliniğinde tıp doktoru olarak çalışacaktı.

Radyo kadrosu artık tamamlanmıştı. Birkaç gün sonra Marat geldi ve toplantı düzenledi. Sabiha, Zekeriya, Yıldız, Memo, Aram, Hayk ve Anjel’in katıldığı radyonun bu ilk toplantısı, Marat’ın konuşmasıyla açıldı. Marat’ın söylediklerini Hayk çok iyi anımsıyordu:

Yıllar boyu düşümüz nihayet hakikat oldu. Partimizin bir radyosu olacak. Bu bizim radyo. Onun için adının da *Bizim Radyo* olmasını teklif ediyorum. Bu radyonun gayesi, emperyalizme, faşizme ve bağımlılığa karşı, yani bağımsız bir Türkiye’den, demokrasiden, hürriyetten ve bütün memleketlerle, bilhas- sa da komşularımızla dostluk ve barış içinde yaşamaktan yana olan her vatanperveri içine alacak bir tek cephenin kurulmasına yardım etmek olacaktır. Tabii ki ayrıca memleketimizde TKP’nin kuvvetlenmesine de yardım edeceğiz. Sosyalist memleketlerdeki gelişmeleri de Türk halkına tanıtacağız. Bu sebeplerle Zekeriya bey bir komünist olmadığı halde bu gayeler için Bizim Radyo’da başredaktör olarak çalışmayı kabul etti. Sabiha yoldaş hem Bizim Radyo’da çalışan yoldaşların teşkil ettiği parti grubunun sekreteri ve hem de yazı işlerinden sorumlu olacak, aynı zamanda redaktör olarak çalışacak. Aynı şekilde Yıldız Sertel de redaktör olarak çalışacak. Kocası Memo yoldaş hem yarım kalmış tahsiline devam edecek ve hem de yarım gün redaksiyon işlerinde çalışacak. Belki de Kürt vatandaşlarımıza Kürtçe olarak sesimizi duyuracak. Doktor yoldaş yarım gün redaksiyon işlerinde, diğer yarım gün de doktorluğunu unutmamak için bir hastanede çalışacak. Doktorun eşi de redaksiyonda kâtime olarak çalışacak. Aram yoldaşa radyomuzun spikerliğini yapacak. Tabii ki ayrıca redaksiyon işlerine de yardım edecek.¹³⁹

Konuşma sırasında Marat’ın meşhur gizlilik tutkusunun nedeni de açıklığa kavuştu. *Bizim Radyo*, Türkiye sınırları içinden yayın yapıyor izlenimi ve-

138 A.g.e., s. 423.

139 A.g.e., s. 481-482.

recekti. Türkiye istihbaratının yayının aslında Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nden yapıldığını asla öğrenmemesi gerekiyordu.

Radyoda çalışanların konutlarını Alman hükümeti temin edecek, maaşlarını da yine onlar ödeyecekti.

Konuşmanın ardından ilk pürüzler baş gösterdi. Dr. Hayk, yarım gün tıp doktorluğu, yarım gün radyoculuk yapmaya karşıydı. O radyoda tam gün çalışmak istiyordu. Memo'nun Kürtçe yayın yapmasına da karşıydı doktor:

(...) Başlangıç devremizde böyle bir yayına tamamen karşı olduğumu, bunun iki yanı keser bir bıçak olduğunu, "Birlikten bahsediyorlar ama Türkiye'yi parçalıyorlar" şeklinde düşmanlarımızın karşı propagandaya geçeceklerini söyledim.¹⁴⁰

Hayk'a göre, Memo'dan başka Kürtçe bilen olmadığı için, onun ne yazdığını, mikrofondan tüm dünyaya ne söylediğini de kimse denetleyemeyecekti. Bu yüzden *Bizim Radyo*'da Kürtçe yayın yapılmamalıydı.

İkinci pürüzü de Zekeriya çıkardı. Leipzig'deki ekibin içinde spikerlik yapabilecek birisi yoktu. Marat'ın spikerlik yapacağını söylediği Aram'ın sesi radyofonik değildi, üstelik bariz Ermeni aksanıyla konuşuyordu. Kızı Yıldız'ın sesi ise çok cırtlaktı, o da uygun değildi. Dr. Hayk, "Aksansız konuşuyorum, deneyimim de var, ben yapabilirim," dedi ama Zekeriya ona da karşı çıktı:

Sen okuyamazsın. Daha düne kadar iki buçuk sene Varşova radyosunda okudun, Türk polisi senin sesinin hususiyetini hassas aletlerle tespit etmiş olmalı. Daha ilk okumanda, bu Polonya radyosunun eski spikeri, der. Olamaz. Biz radyomuzun memleketimizin içinde olduğunu iddia ediyoruz.¹⁴¹

Sonunda Türkiye'den Bulgaristan'a iltica eden, orada evlenip çocuk sahibi olan Fahri Erdinç'in¹⁴² spiker olarak Leipzig'e getirilmesine karar verildi. Marat Bulgaristan'a gidip Fahri Erdinç'i getirdi. Ancak Alman hükümeti bir kişiye daha maaş ödemek istemiyordu. Sonuçta Dr. Hayk radyodan ayrılarak tam gün tıp doktorluğu yapmaya başladı. Yıldız'ın eşi Memo da radyodan ayrıldı. Genç çift Memo'nun öğrenci bursu olarak aldığı 300 Mark ve Yıldız'ın 800 Mark redaktörlük ücretiyle geçinecekti. Böylece aksanı ve vur-

140 A.g.e., s. 483.

141 A.g.e., s. 487.

142 Fahri Erdinç (1917-1986): Şair, romancı, oyun yazarı. Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro bölümüne gitti. Orada öğretmenlik yapan Sabahattin Ali'yle tanıştı, onun etkisiyle öyküler yazmaya başladı. 1946'da sınav kazanarak Ankara Radyosu'nda çalışmaya başladı. Siyasi nedenlerle bir süre hapis yattı, Sabahattin Ali'nin katledilmesi üzerine o da Bulgaristan'a kaçtı. Bizim Radyo çalışmasının ardından 1965'te Bulgaristan vatandaşı, 1973'te Yazarlar Birliği üyesi oldu. Pek çok kitabı önce Bulgaristan'da yayınlandı. Bulgarca-Türkçe kitap çevirileri yaptı.

guları uzmanlarca çok beğenilen Fahri Erdiç, Almanların standart spiker maaşıyla yani 1.000 Markla işbaşı yaptı. Kısa süre sonra eşi ve oğlu da Leipzig'e getirildi.

Nihayet üç aylık hazırlık tamamlandı ve 1 Nisan 1958 Salı günü *Bizim Radyo*¹⁴³ yayına geçti. Herkes gibi Dr. Hayk da çok mutluydu:

Bizim Radyo'nun neşriyatı Türkiye'de bir bomba gibi patladı. Bütün Türk gazeteleri de bu konuya dokundular. Bu da bizim için iyi bir propaganda oldu.¹⁴⁴

Bizim Radyo Türkiye'de özellikle büyük kentlerde gerçekten bomba gibi patladı. Osmanlı döneminde olduğu kadar Cumhuriyet döneminde de her tür siyasi baskı ve kısıtlamaya göğüs germek zorunda kalan, düşünce özgürlüğünün bile ağır suç olarak algılandığı ülkede, hükümeti ve tüm siyasetçileri hiç korkmadan alenen eleştiren, işçi sınıfını ve sosyalizmi savunan bir radyo ilk kez yayın yapıyordu.

Kısa süre içinde her tür muhalif, *Bizim Radyo*'yu izleme alışkanlığı edindi. Dinlenmesi hemen suç haline getirilen *Bizim Radyo* yayını, pek çok evde polisin ve komşuların duymaması için sesi hayli kısılarak da olsa takip edilirdi. Yazar ve siyasetçi Gün Zileli, "Bizim Radyo" başlıklı anı yazısında o dönemi anlatır:

(...) Demokrat Parti iktidarının diktatörce önlemlerini iyice yoğunlaştırdığı bir yıldı bu. On üç yaşındaydım. (...)Arnavutköy'le Bebek semtlerinin tam ortasında bulunan Vezirköşkü sokağında, Avukat Enver Haktanır'ın apartmanının zemin katında oturuyorduk. Karşıdaki, mahallenin en şirin evi Yuva apartmanının sahibi, öğretmen Behice hanım akşam hava kararınca bize gelirdi. Babamla birlikte, bir illegal örgütün üyeleri havasında, bizim misafir odasının perdelerini çekmeden önce sokağa kuşkulu nazarlarla bakar, sonra da *Bizim Radyo* adlı bir muhalif sese kulak verirlerdi radyodan. Babamın ciddi bir suratla radyonun üzerine eğilmiş halini, Behice hanımın, radyodan gelen sesin sahibi sanki karşındaymış gibi başını ikide bir sallayışını hiç unutamam.

(...) "*Burası Bizim Radyo*" diye anons ederdi radyodaki kalın erkek sesi. Son derece etkileyici, tok bir sestti. Hâlâ kulaklarımdadır. İkide bir yapılan bu anonstan sonra DP iktidarına verir veritirirdi. Ne babamın ne de Behice hanımın komünistlikle bir ilgisi vardı.¹⁴⁵

143 Tam otuz bir yıl yayında kalan *Bizim Radyo*, Türkiye Birleşik Komünist Partisi Politbürosu yurtdışı üyelerinin düzenlediği bir toplantıda aldığı, "TBKP yönetim ve çalışmalarının Türkiye'ye aktararak ülkede legalleşme savaşının etkinleştirilmesi" kararı uyarınca 11 Haziran 1989 tarihinde yayınına son verdi.

144 A.g.e., s. 489.

145 www.gunzileli.com, 24 Aralık 2010.

Onlarca yıl çeşitli TKP ekiplerince yayını sürdürülen *Bizim Radyo*, anayurtta muhalif sesler her dönemde susturulmaya çalışıldığı için popülerliğini hiç yitirmedi. Öyle ki, internet çağının önemli fenomenlerinden *Ekşi Sözlük*'te bile kendisine yer bulabildi:

80'li yılların tek sesli radyo/televizyon günlerinde edinilmiş bir eğlence idi. Radyonun çok kısa dalga bandı aşındırılarak, frekansı her gün değişen bu radyo bulunur ve bir yasak çiğnemenin keyfi yaşanırdı.¹⁴⁶

Bizim Radyo'nun Türkiye'den yayın yaptığı iddiası ise fazla uzun ömürlü olamadı. Yayına geçtikten birkaç ay sonra Türkiyeli yetkililer ölçüm aletlerinden yararlanarak radyo merkezinin Türkiye'de değil, Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nde olduğunu saptadı. Marat'ın aldığı gizli yayın kararı ortadan kalktığı için Dr. Hayk da başarılı spiker Fahri Erdinç'in hastalık ve tatil günlerindeki yedeği olabildi. İlerleyen günlerde, yayın süresinin uzamasıyla birlikte Abidin Dino'nun yazdığı *İbiş ile Memiş* adlı radyo skecini de Fahri ve Dr. Hayk birlikte seslendirecekti.

Gelecekte haber ve yorum dışında müzik, röportaj, sohbet gibi farklı formatlarda ve günün farklı saatlerinde yayınlar yapılacak olsa da, ilk günün ve sonraki başlangıç günlerinin yayını yarım saatle sınırlıydı. Herkes büyük bir sevk ve heyecan içinde çalışıyordu. Dr. Hayk'ın anılarına göre, başlangıçta makaleleri Sabiha ve Zekeriya, haberleri ise çeşitli radyo ve ajanslardan derleyen Aram yazıyordu:

Ayrıca Türkçe gazeteler de geliyordu bize ama elimize umumiyetle bir gün sonra geçiyordu. Onun için Türkçe haberler (*Türkiye haberleri*), haber şeklinde değil Zekeriya'nın tavsiyesine uyularak yorumlanarak veriliyordu.

Marat Leipzig'de olduğu zaman o da yorum yazıyordu. Nâzım Hikmet burada olduğu zamanlarda o da yazılar yazıyordu. Marat'ın yazıları daha çok ajitasyon yazılarıydı. Nâzım'sa ısrarla bizlerin muhtelif politik görüşlü insanlar olduğumuzu, içimizde komünistler bulunduğunu, vatanperver olarak memleketimizin politik, ekonomik ve sosyal bağımsızlığını savunmak uğrunda birleştikimizi belirtiyordu yazılarında.

Sabiha Sertel çeşitli mevzuları ele alıyor, yazış şekliyle daha çok hislere hitap ediyordu. Zekeriya Sertel'inkiler ise daha çok mantığa ve sağduyuya dayanıyordu. Bilhassa da Marksist terimler kullanmamaya dikkat ediyor, diğer yazarların da bu hususa dikkat etmelerini tavsiye ediyordu. (...) Tabii bu sözler daha çok Marat'a tevcih edilmişlerdi.¹⁴⁷ Zira Marat, Marksist terimler kullanmaya bilhassa dikkat eder, bununla da kalmaz kendi görüşünde ısrar eder,

146 <https://eksisozluk.com/entry/5339406>, 10.08.2004 tarihli "babel" imzalı entry.

147 Yöneltilmişti.

diğer yazarların da kendisi gibi ajitasyon yazıları yazmalarını ve komünist terimler kullanmalarını tavsiye ederdi.¹⁴⁸

Haziran ayı başlarında Sabiha ve Zekeriya Elbruz dağı¹⁴⁹ eteklerindeki bir sanatoryuma gitti. Yıllık izin sıraları gelmişti ancak Zekeriya kalbinde kimi sorunlar olduğuna vehmetmiş; dağ havasının kendisine iyi geleceğine karar vermişti. Zekeriya doğanın tadını çıkarırken hevesle başladığı yeni işinden uzak kalan Sabiha fena halde sıkılıyordu. 20 Haziran'da Anjel Açıkgoz'e gönderdiği Zekeriya'nın fotoğrafı arkasına düştüğü esprili notta ruh halini anlatıyordu:

Merih (Anjel), sevgili kızım.

Resimde gördüğün adam Elbruz dağlarında bir sanatoryumda kalp tedavisi gören bir kalp hastasıdır. Daha çok sevebilirsin diye kalbini kalafat ediyorlar. Her şey güzel, fakat yalnızlık fena. 2 günde bir kitap bitiriyorum. Artık dönmemize bir şey kalmadı. Şimdi siz hazırlanın.

Her ikinizi de hasretle kucaklarım.

S.¹⁵⁰

Sabiha ve Zekeriya tatilden dönedursun, 24 Haziran 1958 tarihinden itibaren *Bizim Radyo*'da Nâzım Hikmet'in kaleme aldığı yorumlar da okunmaya başlamıştı. Büyük şairin yaşamın her alanına değinen ve Tek Cephe siyasetini alabildiğine savunan kıvrak ve etkileyici yorumları dinleyicilerden yoğun ilgi görüyordu. 4 Temmuz 1958 tarihli yorumunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni işlevsiz hale getirmeye çalışan Başbakan Adnan Menderes vardı Nâzım'ın hedefinde:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi...” Büyük olan kim? Ne?... Meclis mi? Millet mi? Millet büyük... Meclis küçüldükçe küçülüyor... Bu Meclis, kurulduğundan beri hep böyle miydi? Hayır... Kuvayı Milliye yıllarında, milli bağımsızlığımız için sonuna kadar dövüşmek kararını aldığı yıllarda Meclis de büyüktü... Cumhuriyeti ilan ettiği, yabancı sermayeye karşı kanunlar çıkardığı yıllarda Meclis de büyüktü... Sonra neden böyle küçüldü? Çünkü, milli bağımsızlığımızı dolara satan kanunlar çıkarmağa, antlaşmaları kabullenmeğe başladı. Peki, bugünkü küçü Mecliste namuslu, yurtsever mebuslar yok mu? Olmaz olur mu? Elbette var... Hükümet de bunlardan korktuğu için Meclisin iç tüzüğünü değiştirdi ya... Türkiyemizin küçük diktatörü Bay Menderes bütün küçüştürdüğü Millet Meclisini zalim bir kışla disipliniyle idare ediyor...

Gazetelerde okudum; bu çalışma yılında Meclise bir yığın tasarı gelmiş. Bunların arasında, varımızı yoğumuzu sömüren yabancı sermayeye karşı ola-

148 Dr. Hayk Açıkgoz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, s. 503-504.

149 Elbruz, Gürcistan sınırının hemen kuzeyinde, Kabardey-Balkarya bölgesindeki Sovyetler Birliği'nin en yüksek dağı: 5.642 metre.

150 TÜSTAV/Görsel-İşitsel Arşiv Fonu, Bilal Şen bağışı.

Moskova Radyosu Türkçe yayınlarında buluşma: Ayaktakiler: Necil Togay, Gün Benderli Togay, Nâzım Hikmet. Oturanlar: Yıldız Sertel, Nâzım'ın doktoru ve hayat arkadaşı Galina ve spiker Fatma.

nı var mı? Meclisten bu çalışma yılında bir sürü kanun geçmiş. Bunların arasında milli bağımsızlığımızın, şerefimizin, kanımızın, Amerikan emperyalistlerine peşkeş çekilmesini önleyecek bir tek kanun var mı? Aklını mı oynattın? diyeceksiniz bana. Ben de size, hayır, aklım başımda çok şükür diyeceğim. Küçük diktatörün çiğnediği küçük Meclisten böyle bir kanunun değil, gölgesinin bile geçemeyeceğini bilirim, diyeceğim. Ama, diyeceğim, söyledim ya, namuslu yurtsever mebuslarımız da yok değil. Onlardan biri olsun, vatan millet uğrunda başını belâya sokmayı göze alıp, meselâ gelecek çalışma yılında, böyle bir teklifte niye bulunmasın. Kabul edilmeyeceğini önceden bildiğin kanun teklifi yapmaktan ne çıkar? diyeceksiniz. Çok şey çıkar, diyeceğim. Çünkü, kabul edilmeyeceğini bile bile de olsa, milli bağımsızlığı kazanmak yolunda kanun teklifi yapmak, Meclisi küçüle küçüle büsbütün yok olmaktan kurtaracak çarelerin ilkidir...¹⁵¹

Tıpkı Nâzım gibi, Abidin Dino da haftanın belirli günleri Paris'ten "Bizim Mehmet" adıyla yazılar gönderiyordu.

Bizim Radyo yayınlarının hızla çeşitlendiği ve yayın süresinin arttığı bir

151 Anjel Açıkgöz, *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet*, TÜSTAV Belge Dizisi, 2004, s. 25-26.

sırada Yıldız'ın eşi Memo (Abuzer Özdemir), Kürtçe yayın konusunu yeni-
den gündeme getirdi. Dr. Hayk yine karşı çıktı, Marat, Aram ve Fahri Me-
mo'yu desteklediler; Sabiha, Zekeriya ve Yıldız ise bu tartışmada tarafsız kal-
mayı yeğlediler. Kürtçe yayın yapılıp yapılmayacağı bir kez daha netlik ka-
zanamadı.

Bu gelişmelerin ardından 1960 yılı sonlarında Memo ve Yıldız'ın arası iyi-
den iyiye bozuldu ve boşandılar:

Burada ayrıntılarına girmeyeceğim. Değişik nedenlerden Memo ile beraber-
liğimiz bir çıkmaza girmişti ve sonunda benim pek de istemediğim bir ayrıl-
mayla sonuçlandı.¹⁵²

Boşanıp, Sertellerden uzaklaşmasının ardından Memo tanıdığı partili kişi-
lere tuhaf yazılar göndermeye başladı. Birlikte çalıştığı kişilerle ilgili taşlama-
lar, eleştiriler kaleme alıyordu. Bir süre sonra Marat çeşitli ülkelerde çalışan
partililere Memo'nun onlara da bu yazıları gönderip göndermediğini sorma-
ya başladı. Memo bu arada mühendislik eğitimini tamamlamış ve Doğu Ber-
lin'de çalışmaya başlamıştı.

1961 yılında Türkiye Komünist Partisi'nden atılan Memo, Doğu Berlin'de
bir süre Alman sevgiliyle yaşadıktan sonra ülkeyi terk etti.

MARAT LEIPZIG'E YERLEŞİYOR, ÇELİŞKİLER KESKİNLEŞİYOR; SABIHA PARTİDE GERİ ÇEKİLİYOR

Bizim Radyo'nun yayına geçmesinden yaklaşık bir yıl sonra, Marat (İsmail
Bilen) Moskova'dan ayrılıp Leipzig'e yerleşti ve radyoyla daha çok ilgilenme-
ye başladı. Almanya Sosyalist Birlik Partisi ona da bir konut tahsis etmişti.

Türkiyeli ekip arasında ise o sıralarda ufak çaplı tartışmalar ve gruplaşma-
lar baş gösteriyordu. Marat, Aram Pehlivan (Ahmet Saydan) ve Fahri Er-
dinç hemen her zaman birlikte hareket ediyordu. Sabiha, Zekeriya ve Yıldız
farklı bir grup gibi davranıyor; Hayk Açıkgöz ise eşi Anjel'le birlikte onların
dışında kalıyordu:

Aram ve Fahri daima Marat'ı destekliyorlardı. En fenası da Marat'la fikir mü-
nakaşası yapmak imkânsızdı. Kendi fikrine karşı çıkanı ya damgalar veya ona
hakaret ederdi.

Diğer taraftan Serteller ne de olsa bir aile efradıydılar, onlar da birbirini
tutuyorlardı. Bu durumda benim ve karımın durumu zorlaştı. Biz ikimiz iki

152 Yıldız Sertel, *Nâzım Hikmet ile Serteller*, s. 200.

gruba da dâhil değildik. (...) Zekeriya parti toplantılarına katılmazdı ama baş-redaktör olarak redaksiyon toplantılarına hep katılırdı. O da benim gibi fikrini hiç çekinmeden söylerdi. Bana göre zaten böyle olması da gerekirdi. İkimiz de Tek Cephe programına sadık kalmaya büyük kıymet verdiğimizden, bilhassa da geniş halk kitleleriyle bağ kurabilmenin ehemmiyetine, düşmanın bizi ekarte edebilmesine fırsat vermemeye büyük dikkat edilmesine inandığımızdan çok zaman birbirimizi destekler durumuna düşüyorduk. Bu durum Marat ve Aram'ın, bizim Sertel ailesiyle bir grup kurduğumuz şeklinde ithamlarına imkân verdi. Hakikat bunun tam tersiydi. Grup kuranlar Marat, Aram, Fahri üçlüsüydü. Sertellerse bir grup değil bir aileydi. Bu ikincilerin evde devamlı olarak birbiriyle konuşmaları ve bir müşterek neticeye varmaları normaldi, kaçınılmazdı.

(...) Redaksiyon konuşmalarında bazen benim Sertel ailesini, bazen de onların beni tutmaları, bana göre daha evvel de belirttiğim gibi hem benim, hem de onların Tek Cephe programına sadık kalma lüzumuna inanmamızdan geliyordu. Grupçuların bende de grupçuluk görme arzuları, belki de böyle görmeleri, “yavuz hırsız ev sahibini bastırır” sözüne uygundu, bana göre.¹⁵³

Tek Cephe anlayışını, “Çok insana, geniş yığınlara hitap edebilecek, sekter olmayan bir dergi çıkarmaya bakın, adını da Tek Cephe koyun,” sözleriyle 1951 yılında Nâzım gündeme getirmişti. Amaç, iktidara muhalif tüm katmanları aynı ortak cephede buluşturmaktı. Bu talimat doğrultusunda Sabiha, Gün ve diğerleri Paris'te bu adda bir dergiyi çıkarıp illegal yollardan Türkiye'ye göndermişti.

Marat da 1958 yılında radyonun adının konulduğu ilk toplantıda *Bizim Radyo*'nun amacını, “Her vatanperveri içine alacak bir tek cephenin kurulmasına yardım etmek olacaktır,” diye açıklamıştı. Bütün bu açıklamalara rağmen geçen yıllarla birlikte özellikle Marat ve Aram'ın kaleme aldığı radyo metinleri hemen her zaman geniş kitleleri rahatsız edici, itici ve ürkütücü sekter ifadeler içeriyordu.

Oysa Sabiha, Yıldız ve Dr. Hayk “Tek Cephe” amacını hem siyaseten doğru buldukları hem de “parti kararı” olarak kabul ettikleri için destekliyordular. *Bizim Radyo*'nun tek partisizi Zekeriya da, doğal olarak onları destekliyordu.

Yıl, 1960'a ulaşmıştı ki, Marat rutin bir parti toplantısında baklayı ağzından çıkardı: Sabiha Sertel'e parti içinde rütbe indirimi uyguladı, yerine Aram Pehlivan'ı (Ahmet Saydan) atadı.

Toplantının katılımcıları arasında yer alan Dr. Hayk, konuşmayı çok iyi anımsıyordu. TKP'nin yurtdışındaki en üst yetkilisi olan Marat, kırgınlık ya-

153 Dr. Hayk Açıköz, a.g.e., s. 505-506.

ratıp radyoyu aksatmaktan çekindiği için kimseyi eleştirmeden, sadece yeni bir görev dağılımı yapıyormuş izlenimi vermeye çalışmıştı:

Bütün kuvvetleri ilk zamanlarda bilerek bir elde topladık. Ama aradan zaman geçince iş içinde başka yoldaşlar da pişti, tecrübeleni. Bana göre artık kuvvetlerin taksimine gidebiliriz. Ben Aram'ın grubumuzun parti sekreteri olmasını, Sabiha yoldaşın da yazı işlerinden, onların iyi organize edilmesi ve iyi bir şekilde antene gelmesinden sorumlu olmasını teklif ediyorum. Yani bundan böyle yazılan yazıların partimizin görüşlerine uygun olup olmadığını Aram yoldaş, bu fikirlerin güzel ve iyi anlaşılır bir şekilde yazılıp yazılmadığını da Sabiha yoldaş kontrol edecek. Yazıların mesuliyetini böylece paylaşacaklar. Bu sebeple de bütün yazıları her iki yoldaşın okuması, yazıların antene gidebilmesi için bu her iki yoldaşın altlarını imzalamaları gerekecek.¹⁵⁴

İki yıl önceki ilk görev dağılımı konuşmasında Marat, Sabiha'yı hem *Bizim Radyo* çalışanlarının oluşturduğu parti grubunun sekreteri hem de yazı işleri sorumlusu yapmışken, artık yalnızca yazı işlerinden sorumlu kılıyor, parti sekreterliğine ise Aram'ı getiriyordu. Sabiha açısından parti içindeki statüsünde yapılmış net bir tenzili rütbeydi bu. Marat ve ona yakın olanlarla Ser-teller arasındaki çelişkinin azalmayıp, zaman içinde katlanarak artacağını ilk habercisiydi bu uygulama.

MARAT, ZEKERİYA'NIN İSTİFASINI KABUL EDİYOR

Zekeriya ile Aram'ın arası uzun zamandır şeker renkti. New York'ta dünyanın ilk gazetecilik fakültesini bitirmiş; kitaplar yazmış, dergiler, gazeteler yayınlamış Zekeriya, Aram'ın yazdığı haberleri hiç beğenmez, hoşnutsuzluğunu da asla gizlemezdi. Ona bir şey söylemesi gerektiğinde “filozof”, “üstat” gibi kinayeli sıfatlar kullanırdı.

Aram, parti sekreteri yani radyonun siyasi sorumlusu olarak atandıktan sonra hâlâ baş redaktörlük yapan Zekeriya ile araları daha da açıldı. Bulgaristan'dan radyoda çalışmak üzere getirilen Bilâl Şen Zekeriya'nın yalnız Aram'la değil, Marat ile de arasının hayli açık olduğuna pek çok kez tanık olmuştu. Zekeriya'nın komünist olmadığını bilmesine rağmen ona saygı duyuyor ve radyodaki varlığını destekliyordu:

(...) Sık görüşürdüm kendisiyle. Benim tanıdığım çok kaliteli bir aydıdı, fikirlerini sonuna kadar savunan, geniş bilgi sahibi birisiydi. Komünistleri “et

154 A.g.e., s. 509.

kafalı” olarak görür, dar görüşlülükle suçlardı. Eşi Sabiha için de, “O serbest düşüncesini söyleyemez, öğrendiklerini kalıp gibi tekrarlar” derdi.

Ben Zekeriya’yı çok takdir ederdim. Çünkü o da bizim gibi Türkiye’de demokrasinin egemen olması için savaşıyordu. Çıkardığı *Tan* gazetesiyle bunu kanıtlamıştı. Demokrasi için savaşta TKP’ye en çok lüzum olan ilerici burjuva güçlerle ortaklıktı. Zekeriya Sertel ise, bu yolda eşi az bulunan biriydi. Zekeriya, Marat’ı çok tenkit ediyordu ve Marat da onu görmek istemiyordu.

Zekeriya ile Nâzım’ın arası çok iyiymiş, Marat bunu da hiç istemiyormuş. Problemler çıktığında Aram ile Marat bir; Zekeriya ile de Nâzım bir oluyormuş. Yani birbirlerini yiyorlarmış. Hatta Aram, Zekeriya’yı ve ailesini kendisine düşman görüyordu.¹⁵⁵

Zekeriya, 1961 yılında yaptığı bir Moskova gezisinde, önce yakın dostu Nâzım’ı sonra da artık Moskova radyosunun Türkçe bölümünde çalışmakta olan Vartan İhmalyan’ı ziyaret etti. Sohbet sırasında onu Leipzig’e, *Bizim Radyo*’ya almayı çok istediğinden ama Aram yüzünden bunu başaramadığından yakındı:

(...) Aram Pehlivan’ın buna karşı durduğunu ve benim için “Ya o, ya ben” dediğini söyledi. Nedenini sorunca da benim güya çok geçimsiz biri olduğumu, Fransa’da JAF’da çalışırken herkesi birbirine karşı kıskırttığımı falan söylemiş. (...) Sabiha ve Zekeriya Serteller Aram’a, beni çok iyi tanıdıklarını, Budapeşte radyosunda çalıştığımız zaman hiçbir geçimsiz halimi görmediklerini, tam tersine uysal biri olduğumu söylemişlerse de, Aram direnmiş ve *Bizim Radyo*’da o zaman kadroya çok gereksinimleri olduğu halde, bizi (...) çağırmamışlar.¹⁵⁶

Aram, içine girdikleri gruplaşma sürecini göz önünde bulundurarak, her çelişkide Sertellerle birlikte hareket edeceğine inandığı Vartan’ı yakın dostu olmasına rağmen *Bizim Radyo*’dan uzak tutmak istemişti.

Zekeriya Leipzig’e döndükten sonra Aram’la araları daha da bozuldu ve bir gün dayanamayıp Marat’a bir mektup yazdı. Dr. Hayk mektup olayını ve sonrasındaki gelişmeleri iyi anımsıyordu:

Zekeriya ile Aram’ın arası bir meseleden sonra iyice açılmıştı. Zekeriya, Marat yoldaşa (o hepimizin şefiydi hâlâ) bir mektup yazmış, bir istekte bulunmuş, eğer o isteği yerine getirilmezse (bu Aram’la alâkalı bir meseleydi) o mektubun bir istifa mektubu olarak kabul edilmesini istemişti. Zekeriya, Marat yoldaşın Aram’ı değil kendisini tutacağını sanmıştı. Ne var ki tam tersi olmuştu. Birkaç gün sonra Marat yoldaş, Zekeriya’ya istifasının kabul edildiğini bil-

155 Bilâl Şen, *Anılar-Notlar*, (der. Erden Akbulut ve Ersin Tosun), Sosyal Tarih Yayınları, Sanı Defter: 8, TÜSTAV, 2019, s. 91-92.

156 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 193.

dirdi. Böylece Zekeriya işten ayrıldı. Aylığı da kesildi. (...) Bana göre, Zekeriya'nın işine son verilmesi Tek Cephe hareketi için büyük bir kayıptı. Tabii ki bu olay bu kadarla kalamazdı. Sertel ailesi, ailece durumlarını yeniden kendi aralarında görüşmeye mecbur edilmişti.¹⁵⁷

O güne değin yüzlerce belki binlerce kişiyi yetiştirip mesleğe kazandıran, Nâzım Hikmet'ten Nail Çakırhan'a, Vâlâ Nurettin'den Sabahattin Ali'ye pek çok ilerici sanatçıya ihtiyaç duyduklarında iş verip kollayan Zekeriya Sertel, İsmail Bilen tarafından işten çıkarılmıştı. Yarım asırdır pek çok gazete ve derginin patronluğunu ve genel yayın yönetmenliğini üstlenen 72 yaşındaki Zekeriya Sertel, Leipzig'de eşinin ve kızının eline bakar hale düşürülmüştü...

Tam da o sıralarda, Türkiye'deki kardeşi Belkıs Vassaf'ın oğlu Gündüz'e Zekeriya Sertel'den bir hatıra fotoğrafı geldi:

Bana bir fotoğraf geliyor, kendi fotoğrafı. O zamanlar adetti, sevenler sevenlerine fotoğrafını yollar ve arkasına bir şeyler yazardı. Dayım da fotoğrafının arkasına, "Sevgili oğlum Gündüz, sakın politikacı olma!" diye yazmıştı... Dayım Avrupa'da bir yerde... Yani evde pek konuşulduğunu hatırlamıyorum ama annemin özlediğini biliyorum.¹⁵⁸

TKP'NİN HADİSELİ 1962 LEIPZIG KONFERANSI BAŞLIYOR

Bizim Radyo içindeki politik zıtlasma ayrışmaya doğru evrilirken, 1961 Ağustos'unda Türkiye Komünist Partisi'nin özellikle yurtdışındaki yoldaşları açısından çok önemli bir gelişme yaşandı.

Pek çok kişi gibi 51 Tevkifatı'nda tutuklanıp hapse mahkûm edilen TKP Merkez Komitesi üyesi Zeki Başımar (Yakub Demir) 1959 yılında özgürlüğüne kavuştu ve çağrı üzerine yurtdışına çıktı. Ülke dışına çıkar çıkmaz TKP temsilcisi olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 22. kongresine katıldı. 1962 yılı başlarında ise, "Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Dış Bürosu ile memleket dışındaki parti grupları aktiflerinin" müşterek bir konferansta toplanmasına karar verildi. Toplantı Leipzig'de düzenlenecekti:

Konferansın çağrıcısı, Zeki Başımar'ın (Yakub Demir) sekreterliğini üstlendiği ve Marat (Laz İsmail, İ. Bilen), Nâzım Hikmet, Abidin Dino ve Aram Pehlivan'ın (A. Saydan) "teşekkül etmiş" Dış Büro'dur.¹⁵⁹

157 Dr. Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, s. 509-510.

158 Gündüz Vassaf'la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

159 TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, TÜSTAV Belge Dizisi, 2003, s. 7.

Yani TKP'nin yurtdışındaki bütün grupları en az birer kişiyle bu konferansta temsil edilecek, o güne değin hayli dağınık olan yurtdışı yapılanması ilk kez birlikte çalışıp önemli kararlar alacaktı.

Konferans çağrısının gönderildiği tüm gruplar toplantı için birer kişi seçti ve herkes kendi grubunun çalışmalarına ilişkin eleştirileri de içeren birer rapor hazırladı. Moskova Radyosu'ndaki grup da Vartan İhmalyan'ı seçmişti.

Vartan Leipzig'e geldiğinde parti otelindeki kısa bir hoşbeşten sonra yakın dostu Sertellerin evine gitti:

Serteller beni görünce şaşırdılar: "Hayrola, bu ne beklenmedik geliş?" diye sorunca, bu kez ben şaşırdım. "Haberiniz yok mu? Parti konferansı olacak," deyince buz kesildi Serteller. "Allah Allah, bize hiçbir şey söylenmedi," dediler Sabiha hanım ve kızı Yıldız. Ben yeniden şaşaladım. Bir ara Zekeriya beye baktım, o sarkastik gülüşüyle kıs kıs gülüyor. "Bunda anlamayacak ne var canım," dedi Zekeriya bey, "Size toplantı yapılacağını mahsus bildirmediler ki, eleştiri hazırlamaya vakit bulamayasınız diye." Tam üstüne basmıştı Zekeriya Sertel.¹⁶⁰

Konferans 2 Nisan 1962 Pazartesi günü, Leipzig parti otelinin bir salonunda; Moskova'dan Zeki Baştımar, Nâzım Hikmet ve Vartan İhmalyan'ın, Leipzig'den İsmail Bilen (Marat), Aram Pehlivanian, Sabiha Sertel, Yıldız Sertel, Fahri Erdinç ve Dr. Hayk Açıkgöz'ün, Paris'ten Abidin Dino'nun, Budapeşte'den Gün Benderli'nin ve Bulgaristan'dan Bilâl Şen'in katılımıyla başladı.

Gün ve Fahri Erdinç'e konuşulanları kaydetme görevi verildi, toplantının ilk günü Zeki Baştımar'ın 50 sayfayı bulan, SBKP'nin 22. Kongresi'nin ışığında memleketin ve partinin durumu hakkındaki raporuyla başlayacaktı. Ancak, o raporunu okuyamadan Sabiha ayağa kalktı ve Vartan'a göre ağır bir eleştiri konuşması yaptı:

Sabiha Sertel söz istedi ve özetle şunları söyledi: "Bizim bu toplantıdan dün akşam haberimiz oldu. Böyle önemli bir toplantı yapılacağını *Bizim Radyo*'nun redaksiyon şefi olarak benden gizlenmiş olmasına pek üzgünüm. Bu yüzden toplantıya hiç hazırlıksız olarak gelmemiz çok acı. Oysa hem parti işleri hem de *Bizim Radyo* yayınlarıyla ilgili olarak konuşulacak, görülecek ne kadar çok şey var. 1. Bilen'in bu toplantıyı bizden gizlemesinin amacı neydi? Partide demokrasi, demokratik santralizm¹⁶¹ anlayışı bu mudur?"

Sabiha hanım konuşurken ben Aram'la 1. Bilen'in yüzlerine bakıyorum; ikisinin de kül rengi. Belli ki toplantının yapılacağını gizlemeyi, eleştiriden korkarak ikisi birlikte düzenlemiş, hatta belki de Zeki Baştımar'ın bundan haberi bile olmamıştı.

160 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 194.

161 Demokratik merkezîyetçilik.

Sabiha Sertel konuşmasını bitirdikten sonra, İ. Bilen boynunu artistik bir biçimde bükerek ayağa kalkıp: “Boynum kıldan ince,” dedi ve başka hiçbir şey söylemeden yerine oturdu.¹⁶²

Sabiha’nın ardından Zeki Baştımara raporunu okumaya başladı. Raporun önemli bir bölümü partinin biri artık yaşamayan, ikisi de uzun yıllar hapiste yatmış bazı yöneticilerini suçlayan ağır ithamlarla yüklüydü.

Eleştirilere katılanlar-katılmayanlar söz aldı.

Anlaşıldı ki, gelecek kaygılarını bir yana atıp yıllardır tüm varlıklarını ortaya koyarak yabancı ellerde cansiperane çalışan yoldaşlar, partinin ne halde olduğundan habersizdi. 1930’lu yıllardan beri süregelen gruplaşma, rekabet, tasfiye girişimi gibi hatalara polis baskısı ve tutuklamalar da eklenince, birbirleriyle iletişim bile kuramayan yöneticilere mahkûm olmuştu parti.

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı* adlı kitabında konferanstaki tartışmaları elde edilen kayıtların elverdiği ölçüde aktarıyordu:

Bu kayıtlarda yer aldığına göre, Zeki Baştımara’nın ifade biçimiyle “Memleket dışındaki parti grupları aktiflerinin” soruları birbiri ardına dizildikçe tablo netleşiyordu:

Sabiha: İçerde, birlik kuracağımız merkez komitesi faaliyeti var mı?¹⁶³

Zeki Baştımara’nın karmaşık yanıt cümlelerinin ardından, Türkiye’de bir merkez komitesi faaliyeti olmadığı anlaşıyordu.

Sabiha: Genel sekreter kim?¹⁶⁴

Genel sekreter tabiri kullanılmıyordu. Parti sekreteri, teknik sekreter ve sendika sekreterleri vardı. 1949-1950’de Merkez Komitesi üyelerinin bir bölümü toplanarak Zeki’yi parti sekreteri olarak seçmişti. Halen bir teknik sekreter vardı, sendika sekreteri ise ölmüştü.

Vartan: Merkez komitesini kim seçti?¹⁶⁵

Merkez komitesi tam 30 yıl önce, 1932 yılında İstanbul’un Defterdar semtinde Komintern’in¹⁶⁶ görevlisi Greta’nın yönlendiriciliğinde düzenlenen, geniş katılımlı TKP 2. Aktif Konferansı’nda seçilmişti. Ne var ki, toplantının hemen ardından Komintern yetkilisi dahil pek çok kişi tutuklandı. Son seçim

162 A.g.e., s. 195.

163 *TKPMKDış Bürosu 1962 Konferansı*, TÜSTAV Belge Dizisi, 2003, s. 14.

164 A.g.e., s. 14.

165 A.g.e., s. 15.

166 Komintern: Komünist Enternasyonal. Değişik ülkelere ait komünist partilerin uluslararası birliği.

ise 1934 TKP Merkez Komitesi Genişletilmiş Dış Büro Toplantısı'nda yapıldı. Halen o merkez komitesinden çok az üye kalmıştı. Kimisi ölmüş kimisi de tasfiye edilmişti. Sonuç olarak teşkilâtlı bir merkez komitesi yoktu.

Sabiha: Parti içindeki anlaşmazlıklardan biz burada haberdar olduk. Fakat ben hâlâ bu iki grubun birleşmesi lâzım olduğu kanaatindeydim. şimdi söylenenleri dinledikten sonra böyle bir birleşmenin imkânsız ve faydasız olduğu kanaatine vardım. Bu durumda bu insanlar partiden uzaklaştırılmazlar mı? Buradan bugün bu iş yapılamaz mı?¹⁶⁷

Bu kez yanıt İsmail Bilen'den (Marat) geldi: Partiden üye atma konusu ancak kongre sırasında konuşulabilirdi. Bu yüzden son 20 yıldır bir kongre düzenlemek için çalışılıyordu.

Ancak bu sözlerin gerçeği yansıtmadığını Gün birkaç yıl sonra yaşanan bir olayla anlayacaktı:

Dinliyorum bu sözleri. Takdir de ediyorum. O zaman daha bilmiyordum üç yıl sonra aynı Marat'ın ve de Zeki'nin ve de o gün sesi hemen de hiç çıkmayan Aram'ın, Bilâl'i Dış Büro'dan da partiden de tek bir sözle atıkları zaman, bu sözlerini Marat'a hatırlatmak durumunda kalacağımı.¹⁶⁸

Yıldız ise durumun hâlâ açıklığa kavuşmadığını kanısındaydı:

Yıldız: Bu toplantının mahiyeti hâlâ bana malûm değil. Türkiye'deki hareket nasıl gelişebilir, biz bunu nasıl yoluna koyabiliriz? Bunun için bu grubun yetkisi var mıdır? Karar almaya hakkı var mıdır? Parti demokrasisinden bahsediliyor. Dış Büro teşekkül etmiş. Biz büromuzu kendimiz seçemez miyiz? Bu daha demokratik olmaz mı?¹⁶⁹

İsmail Bilen'in yanına Zeki Baştımaz'ın da gelmesiyle artık yurtdışında iki TKP Merkez Komitesi üyesi olmuşlardı. İki Merkez Komitesi üyesinin yeni üyeler atama yetkisi vardı. Artık bir Dış Büro kurulabilirdi. Parti tüzüğü böyle diyordu.

Sabiha: Parti tüzüğünü şimdiye kadar görmedik. Kabilse görelim.¹⁷⁰

1934 yılındaki TKP Merkez Komitesi Genişletilmiş Dış Büro Toplantısı'nda geçici bir tüzük yapılmıştı. İleride gösterilecekti. Ancak bu 28 senelik tüzük ve programın yeniden gözden geçirilmesi gerekiyordu. TKP ağır basık koşullarında çalıştığı için gizlilik şartları bu çalışmaların her zaman de-

167 A.g.e., s. 19.

168 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 380.

169 TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, s. 20.

170 A.g.e., s. 20.

mokratik merkezîyetçilik içinde yapılmasına izin vermeyebilirdi. Bu durumda merkezîyetçilik ağır basacaktı. Her hâlükârda program ve tüzük tarihi bir vesika olarak incelenmesi ve gerekli değişikliklerin yapılması için parti gruplarına verilecekti.

Toplantının ikinci günü, Nâzım'ın önerisiyle o güne kadar yurtdışında yapılan parti çalışmalarına geçildi. Yapılan işleri anlatmayı Marat üstlendi:

1950 yılından beri partinin dış memleketlerdeki çalışmaları hızlandı. Önce Paris'te başlayan çalışmalardan sonra, (Türkiye'deki) tevkifler üzerine arkadaşlar sosyalist ülkelere nakledilmeye başlandılar. Başlangıçta ne iş yapılacağı hiç belli değildi. Elimizde yalnız radyo ve *Barış Yolu*, *Tek Cephe* gibi dergilerin tecrübesi vardı.

İlk iş olarak buraya geçirdiğimiz arkadaşlara ne iş yaptıracağımızı bilmiyorduk. Arkadaşları tanıımıyordum. Radyo alanında bir tek *Moskova Radyosu* tecrübesi vardı. O da geniş tecrübe sayılmazdı.

Bugün aktif rol oynayan *Bizim Radyo* ve *Budapeşte Radyosu*'dur.¹⁷¹

Marat'ın ardından Sabiha'nın söz aldığı ve bazı eleştiriler yönelttiği biliniyor. Sabiha'nın konuşmasına ilişkin tutanak Fahri Erdiñ tarafından tutulduğu ve bulunamadığı için eleştiri içeriği bilinmiyor. Aram'ın Sabiha'ya cevap vermeye çalıştığı konuşmasında ise eleştirilere ilişkin kimi ipuçları yer alıyordu:

Aram: Sabiha hanım çalışmalar hakkında yanlış bir tablo çizdi. Her şeyi merkezden bekliyoruz, merkezden gelmedikçe bir şey yapamayız demesi doğru değildir. Geniş bir yetkimiz var. Radyo'da izleyeceğimiz siyaseti kendimiz tayin ederiz. 22 Şubat'ta¹⁷² şaşırma falan olmadı. Oturup hadiseyi tahlil ettik. Konkre (*somut*) bir şekilde meseleyi koyduk. Sonra Marat'tan yazı geldi. Olayı koyuş şekliyle aramızda koyuş farkı yok, aç farkı vardı. Sabiha yoldaşın konu ettiği gibi bir mesele yoktur. Parti toplantılarında aksama da yoktur. Son ay yapılamadı. Bunun da nedeni tercüme işinin son ay bizi yorması ve arada hastalık da olmasıdır. Bu nedenle parti toplantısı bir ay gecikti.

Sabiha: Bu sene seminer yaptık mı?

Aram: Yaptık. 22. Kongre'yi (*SBKP'nin 22. Kongresi*) program temeli yapacağız dedik. Ama ilk önce tercümeyi yapalım dedik. Aramızda lisan (*Rusça*) bilmeyenler var. Ama tercüme işi uzadı.

(...)

Yıldız: *Bizim Radyo*'nun faaliyetinden bahsedildi. Zekeriya bey bize yardım etti. Fakat partili olmadığı için bu toplantıya katılmıyor. İşten ayrılma-

171 A.g.e., s. 21.

172 Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talât Aydemir'in 22 Şubat 1962'de kalkıştığı darbe girişimi.

sı da birtakım münakaşalar neticesinde olmuştur. Bu arkadaşla en azından bir teşekkür edilmeli, sembolik olarak da bir tekaüt¹⁷³ maaşı bağlanabilirdi. Bu toplantıda bu meselenin konuşulmasını ve hizmetine teşekkür eden bir karar alınmasını istiyorum.

Dino: Dış Büro bu hususta bir karar alsın.¹⁷⁴

Vartan o gün toplantı başlamadan önce holde Aram'la konuşurken, "Ya-hu, Nâzım niçin Merkez Komitesi'ne alınmıyor" diye serzenişte bulunmuş ve kendisini hayretler içinde bırakan, "Nâzım şair, politikadan anlamaz ki!" yanıtını almıştı.¹⁷⁵ Bu yanıtı hiç katılmadığı ve hoşnut olmadığı için toplantıda o da söz aldı. Nâzım yoldaşın parti içinde daha faal olmasını, siyasetle uğraşmasını istedi. Bu talep karşısında Nâzım Hikmet söz alıp durumuna açıklık getirmeye çalıştı:

Nâzım: Benim iki türlü siyasi faaliyetim oldu. Marat Moskova'dan çıkamazken, onun dışarıda yapması gereken teknik işleri onunla konuşarak ben yapıyordum. Aynı zamanda barış hareketinde çalışıyordum. Bu da siyasi bir harekettir.

İkinci devir: Marat dışarı çıkabilince tabii teknik işleri de aldı. Benim hiçbir yetkim, sıfatım vs. yok. Ondan sonra bu işleri yapamadım, kongrelere filan da gidemedim. Bu sahada bana iş kalmadı.

Ben iki yolda kaldım:

1. Barış hareketi. Daima kongrelere giderken Parti mümessilinin fikrini soruyorum.

2. Arada bir *Bizim Radyo*'ya geliyordum. Az geliyorum. Son zamanlarda *Bizim Radyo*'da yapılacak bir işim yoktu. Arkadaşlar işe alıştılar ve piştiler. *Bizim Radyo*'da benim en mühim rolüm yazı yazmam değil, sanatkar fanteziyle şu veya bu tekliflerde bulunmak. *Bizim Radyo*'yu şiir kuvvetiyle desteklemektir. Ama bana memleket havası lâzım. Marat yoldaş bu işle uğraştı, fakat bu iş bir türlü hallolmadı. Siyasi hayattan uzaklaşmış değilim. Eskisi kadar faal olmamamın sebebini anlattım. Salahiyetim yok. Ben nihayet bir şairim. Kardeş partilerden yardım falan temin edemem. Ama şimdi biraz daha faal olabileceğimi tahmin ediyorum.¹⁷⁶

Üçüncü gün gelip çıktığında; Sabiha, Bilal, Fahri, Vartan ve Gün'ün bir basın yayın komitesi ve bürosu oluşturmalarına karar verildi. Gün, Aram'ın komiteye bir de uyarı yaptığını anımsıyordu:

173 Emekli.

174 A.g.e., s. 28-30.

175 Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 200.

176 TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, s. 31-32.

Basın yayın bürosu sakın ha radyonun işlerine karışmaya kalkışmasın. *Bizim Radyo* tamamen ayrıdır ve *Bizim Radyo*'nun denetimini ancak Dış Büro yapabilir.¹⁷⁷

Tam bu noktada Vartan araya girip, TKP Merkez Komitesi Dış Bürosu'nun ne gibi işler yapacağını ve kimlerden oluştuğunu sordu. Yanıt Abidin Dino'dan geldi:

Parti gizli çalışıyor. Kongre yapılamadı ki, Merkez Komitesi üyelerinin isimleri ortaya konsun. Buradaki toplantı bir kongre olmadığına göre kooptasyon (*atama*) usulüyle takviye edilen Merkez Komitesi üyelerinden müteşekkildir. Bu bir itimatsızlık değildir. Fakat gizli çalışmak zorunda olduğumuz için yalnız üç kişinin adını veriyorum. Nâzım, Marat ve Zeki.¹⁷⁸

Merkez Komitesi'nin ve Dış Büro'nun gizlilik gerekçesiyle açıklanmayan iki yeni üyesi, Aram Pehlivan ve Abidin Dino'ydu. Vartan İlmalyan bu gizlilik kararının güvenlikten çok bazı yoldaşların Aram'a karşı çıkmasını engellemek için alındığı kanısındaydı:

(...) Ne var ki, bunun Aram Pehlivan olduğunu herkes de anlamış, fakat tatsızlık çıkarmamak için susulmuştu. Aram'ın Merkez Komitesi'ne alınmasını gizlemenin nedenine gelince; bu kadar yılın denenmiş, yetenekli Sabiha Sertel'i dururken Merkez Komitesi'ne Aram'ın alınmasının uyandıracak tepkiden duyulan endişeydi. Bunu Sabiha hanım da anladı elbette ama hiç oralı olmadı, hiçbir tepki göstermedi.¹⁷⁹

Aynı yılın yaz aylarında Gün, Dış Büro'ya, dolayısıyla Merkez Komitesi'ne iki yeni ismin daha atandığını öğrenecekti: Bilâl Şen ve kendisi.

O gün oturum Abidin Dino'nun son sözleriyle kapandı:

Dünden cevabı verilmemiş bir soru kaldı. Zekeriya beye bir teşekkür mektubu hazırlanacak. Bu yarın okunacak.¹⁸⁰

Dördüncü ve son günde ise Zekeriya Sertel'e teşekkür mektubu oybirliğiyle kabul edildi.

Gün haylidir uzak olduğu Sertelleri bir kez daha görmenin mutluluğu içindeydi ancak konferanstaki konuşmalar ve tavırlardan Sabiha ve Yıldız'ın *Bizim Radyo* günlerinin artık sayılı olabileceğini fark etmişti:

O gün, ondan sonraki konuşmalardan, Yıldız'ın, *Bizim Radyo* çalışmalarına ilişkin eleştirilerinden ve Aram'ın buna verdiği yanıtlardan *Bizim Radyo*'da-

177 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 384-385.

178 A.g.e., s. 385.

179 Vartan İlmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, s. 200-201.

180 TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı, s. 33.

ki çalışma havasının bir hayli gergin olduğu anlaşıyordu. Moskova'daki, Budapeşte'deki arkadaşlara haber verilip kendilerinden çalışma raporu istendiği halde *Bizim Radyo*'da çalışanlardan Leipzig toplantısı son gününe kadar gizli tutulmuş, hazırlık yapmaları önlenmişti. Benim o gün hissettiğim bu gerginlik zamanla daha derinleşerek, Zekeriya beyin radyodan ayrılmasından sonra bu kez Sabiha hanım ve Yıldız'ın da radyodan gitmeye mecbur edilmeleri sonucunu verecekti.¹⁸¹

SONUN BAŞLANGICI: SERTELLER BAKÛ YOLCUSU

Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Dış Bürosu'nun 1962 Konferansı'nın üstünden yedi buçuk ay geçmişti ki, Gün Benderli'nin öngörüsü doğru çıktı. Sabiha ve Zekeriya'ya Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi (SBKP MK) tarafından emekli maaşı bağlandı ve çiftin Bakû'da ikamet etmesi kararlaştırıldı. Eşi Zekeriya'nın ardından Sabiha'nın da radyo günlerinin TKP tarafından sona erdirildiğini açıklayan SBKP belgesi şöyleydi:

27 Kasım 1962

SBKP MK'NE

Türkiye Komünist Partisi MK yönetimi, ilerici Türk yazar Zekeriya Sertel'in eşi Sabiha Sertel ile birlikte Sovyetler Birliği'nde daimi ikamete alınmasını ve kendilerine şahsi emeklilik maaşı bağlanmasını rica etmiştir.

Türk yoldaşlar Z. Sertel'i Türkiye'de gericiğe, faşizme ve emperyalizme karşı yorulmak nedir bilmeyen metin bir savaşı, Sovyetler Birliği'nin içten bir dostu olarak nitelemektedir. Z. Sertel ailesiyle birlikte 11 yıl önce Türkiye'den ayrılmış mücadelesine bir süre daha Batı Avrupa'da devam etmiştir. Son yıllarda siyasi mülteci olarak Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır.

Z. Sertel'in eşi ve dava arkadaşı Sabiha Sertel Türkiye Komünist Partisi'nin eski üyelerindendir. Halihazırda gizli *Bizim Radyo*'nun Başredaktörlüğünü yapmaktadır.

Türk yoldaşlar çiftin Bakû'ya yerleştirilmesini önermektedir.

SBKP MK Uluslararası İlişkiler Şubesi Sertel çiftinin Bakû'da daimî ikamete alınması ve 120'şer Rublelik özel şahsi emeklilik maaşı bağlanması ricasını yerine getirmeyi olanaklı saymaktadır.

SSCB Memuriyetler Komisyonu ve Yardımlar Komisyonu (Zaharov yoldaş) Sertel çiftinin Moskova-Bakû yol masrafını ödemeye ve oturacakları ko-

181 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 385.

nuta mobilya temini için bir defalık mali yardım verilmesine itirazı bulunmamaktadır.

SBKP MK karar tasarısı ve ADC'deki (*Almanya Demokratik Cumhuriyeti*'ndeki) Sovyet büyükelçisine telgraf tasarısı ektedir.

SBKP MK

Uluslararası İlişkiler Şubesi

Başkan Yardımcısı

(V. Korionov)¹⁸²

E k t i r.

BERLIN SOVYET ELÇİSİ

Baştumar yoldaşa Türk yazar Zekeriya Sertel ile eşi Sabiha Sertel'in Bakû'ya daimî ikamet etmek üzere gelmeleri ricasının kabul edildiğini bildiriniz. Her ikisine de 120 Ruble şahsi emeklilik maaşı kesilmiştir. Sertel çiftine giriş vizesi veriniz.

İmza

İmza.¹⁸³

TKP Merkez Komitesi'nin girişimiyle *Bizim Radyo*'dan el çektilirip emekli edildikleri 1962 yılı sonunda, Sabiha Sertel 67, Zekeriya Sertel 72 yaşındaydı.

Dr. Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları* kitabında Sertellere emekli maaşı bağlanmasının ve Bakû'da yaşamalarına izin verilmesinin tamamen o sırada TKP Merkez Komitesi üyesi olan Nâzım Hikmet'in bireysel çaba ve ilişkileri sayesinde gerçekleştiğini öne sürerek, "Benim bildiğim bunda partinin doğrudan doğruya bir rolü olmadı,"¹⁸⁴ der.

Ancak SBKP belgesinin, SSCB Berlin Büyükelçisi'ne çekilmek üzere hazırlanan telgraf metninde; "Baştumar yoldaşa Türk yazar Zekeriya Sertel ile eşi Sabiha Sertel'in Bakû'ya daimî ikamet etmek üzere gelmeleri ricasının kabul edildiğini bildiriniz" denilerek, bu talebin TKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Zeki Baştumar'dan (Yakub Demir) geldiği vurgulanmaktaydı.

Nâzım Hikmet'in bu sonuca ulaşabilmek için yani Sertellerin Bakû'ya yerleşebilmesi için verdiği büyük uğraşı Yıldız da doğruluyordu:

Nâzım, babamın Bakû'ya gitmesi için artık her şeyi ayarlamıştı.¹⁸⁵

182 Vitali G. Korionov: SBKP MK Amerika departmanı şef yardımcısı ve *Pravda* gazetesinin siyasi yorumcusuydu, Türkiye'de de yayınlanan *Toplumsal İlerleme Yolunda Barış İçinde Birlikte Yaşama Politikası* kitabı yazarı.

183 Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) tarafından elde edilip çevirisi yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ndeki Sabiha ve Zekeriya Sertel'e ilişkin kayıtlardan.

184 Dr. Hayk Açıkgöz, *Anadolulu Bir Ermeni Komünistin Anıları*, s. 529.

185 Yıldız Sertel, *Nâzım Hikmet ile Serteller*, s. 236.

Sertellerin bundan sonra yaşayacakları adres kesinleşmişti. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti Bakû'ya gideceklerdi:

Leipzig'den ilk ayrılan babam Zekeriya oldu. O, daha 1962 sonlarında Moskova yoluyla Bakû'ya gitti. (...) Babamı orada Nâzım'ın yakın dostu, Azerbaycanlı Ekber Babayef karşıladı ve Bakû'ya götürdü. Bakû'da da Azeri yazarları, şairleri ve Nâzım'ın pek çok dostuyla tanıştırdı.

Babam Bakû'dan çok memnundu. Orada çok iyi bir tedavi görüyordu ve Azeri aydınları arasında çok iyi dostlar edinmişti. Israrla annemle beni Bakû'ya çağırıyordu. Sonunda Azerbaycan Bilimler Akademisi'ne bağlı Türkoloji Enstitüsü'nde, bana araştırmacı olarak bir iş bulduğunu yazınca buna dayanamadım. (...) Ayrıca Nâzım bulunmadığı vakit Marat ve yandaşları tarafından sabote edilen *Bizim Radyo*'dan ayrılmak için daha iyi bir fırsat olamazdı. (...) Sonunda ben annemi Leipzig'de bırakarak 1963 Nisan'ında Bakû'ya hareket ettim. Annem dişlerini tedavi ettiriyordu, tedaviler bittikten sonra o da gelecekti. Böylece Sertel ailesi *Bizim Radyo*'ya veda ediyordu.¹⁸⁶

Bakû'daki evleri pek çok ailenin tek odalı dairelerde yaşadığı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin o günkü koşullarına göre lüks sayılırdı. Apartman dairesinin üç odası, mutfak, balkonu ve küçük bir banyo/tualeti vardı. Ev kaloriferliydi ama sıcak su yoktu. Ayda 12 Ruble kira ödüyorlardı. Kalorifer, su ve havagazı giderleri kiraya dâhildi. Kısa süre sonra Zekeriya evin sadece büyük olduğu için lüks sayıldığını, gerçekte inşaatın son derece kalitesiz olduğunu fark etti:

Ne var ki, evin içine girdikten sonra anladık ki yapı çok kötü, çok angarya yapılmış. Kimi pencereler kapanmıyor, kapıları alttan üstten aralık bırakıyor. Bakû'da rüzgârsız gün yoktur. Evin içinde eser. Dalga halinde bir yandan vurup, öte yandan çıkar. Mutfaktaki havagazı kızgın bir cehennem aracı. Bir defa yakınız mı evde sıcaktan oturulmuyor. Hele yazın. Elektrik düğmelerini çevirmek isterseniz, elinizde kalır.¹⁸⁷

Baba-kız Serteller Bakû yaşamına alışmaya çalışırken, Sabiha bir dizi ameliyat gerektiren kapsamlı diş tedavisine başladığı için uzun bir süre daha Leipzig'de kaldı. Kendilerine verilen lojmanda oturmaya devam etti ancak artık eski işyeri haline gelen *Bizim Radyo*'ya hiç gidemedi.

Sertellerin uzaklaştırılmasının ardından *Bizim Radyo*'da kalanlar için hayat enikonu zorlaşmıştı. Yaşam deneyimleri, mesleki ve siyasi bilgileri sayesinde radyonun temel direği sayılan Sabiha ve Zekeriya'nın yerini doldur-

186 Yıldız Sertel, *Nâzım Hikmet ile Serteller*, s. 237-238.

187 Zekeriya Sertel, *Olduğu Gibi. Rus Biçimi Sosyalizm*, İletişim Yayınları, 1993, s. 79.

mak kolay değildi. Onlardan ve Yıldız'dan boşalan yerlere uygun birilerini bulmak, Marat için yoğun ve zorlu bir uğraş olacaktı.

**BÜYÜK ŞAİR NÂZİM YAŞAMINI YİTİRİYOR;
MARAT, SERTELLERİN YERİNE
BUDAPEŞTE'DEKİ RADYOCULARI ATIYOR**

İşte tam o sırada herkesi derinden yaralayan çok üzücü bir olay oldu: 3 Haziran 1963 Pazartesi sabahı Nâzım Hikmet, eşi Vera'dan önce uyanıp kapıya gazeteleri almaya gitmiş ve olduğu yere yığılıp kalmıştı. Ağır bir kalp kızıydı ve müdahale edecek kimse yoktu. Büyük şair oracıkta hayatını kaybetti. Her zaman Nâzım'ın yakın dostu olan Serteller için çok sarsıcı bir kayıptı bu:

Bir gün, Bakû'daki evimizin oturma odasında, babamla oturuyorduk, telefon çaldı. Telefonu babam açtı. "Kızım Münevver,¹⁸⁸ ne diyorsun? Çok kötü haber veriyorsun!" diyordu babam. Kötü haber Nâzım'ın ölümüydü.¹⁸⁹

Sabiha Leipzig'deydi ve dişlerinden ameliyat geçirmişti. Moskova'ya cenazeye gitmesi o günün koşullarında olanaksızdı. Can dostu Nâzım'a son yolculuğunda eşlik edemeyecekti. Zekeriya'nın da sağlığı iyi değildi ve tedavi görüyordu. Sonunda aileyi temsilen Yıldız'ın gitmesi kararlaştırıldı.

Nâzım'ın naaşı Sovyet Yazarlar Birliği'nin Moskova'daki büyük merkez binasına kaldırılmıştı. Ertesi sabah Yıldız Moskova'ya ulaştı:

Binanın girişindeki büyük holün ortasında bir tabut duruyordu. Yaklaştım, içinde Nâzım yatıyordu, üstü açıktı. Sanki tatlı bir uykuda gibiydi. Bir genç kız geldi, bir buket çiçek koydu tabutunun üstüne. Nâzım, sanki bıyık altından gülüyordu. Birden kendimi toparladım: Bu Nâzım'dı! Benim bebekken tanıdığım, bir ömür boyu kaybedip bulduğum, çocukluk aşkım, dâhi şairim ve nihayet bir dost, bir insan gibi sevdiğim Nâzım! Gözlerime yaşların hücum ettiğini hissettim. Karşıma baktım. Babayef bana bakıyordu. O da ağlıyordu. Göz göze geldik. Anlaşmıştık, Nâzım sevgisinde beraberdik. Bağıra bağıra ağlamamak için kaçtım oradan. Sakin bir köşede içimi döktüm.¹⁹⁰

Nâzım'ın Moskova'daki cenaze törenine Marat da katılmıştı. Cenazenin ardından soluğu Budapeşte'de aldı. *Bizim Radyo*'da Sabiha ve Zekeriya'nın ayrılmasıyla oluşan büyük boşluğu radyoculuğa onlarla birlikte başlayan en

188 Münevver, Bakû'da yaşayan ve Nâzım'ı yakından tanıyan bir Azeri heykeltıraşı.

189 Yıldız Sertel, *Nâzım Hikmet ile Serteller*, s. 240.

190 A.g.e., s. 241-242.

deneyimli ekiple doldurmaya karar vermişti: Gün Benderli Togay, Necil Togay ve Attila Yaşar kod adlı Yılmaz Gülen.

Marat kendileriyle ilgili kararı açıkladığında Gün mutlu olmadı. Artık bir oğlu ve kızı vardı; Macarcayı çok iyi konuşuyor, Macaristan'ı ve Budapeşte'yi çok seviyordu. Kurulu düzenini yıkıp yok edecek bu atamadan nefret etmişti. Şimdi yeniden, tanımadığı bir ülkeyle ve bilmediği bir dille cebelleşmek zorunda kalacak, Macarca bilen çocukları, Almanca öğrenip o ülkenin okullarında okuyacaktı. Ancak çare yoktu, parti öyle istemişti ve gitmek gerekiyordu.

Gün, Necil, sekiz yaşındaki oğulları Can ve dört yaşındaki kızları Gül Leipzig'e hareket etti. Attila, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen yeni elemanları yetiştirmek için bir miktar daha kalacak, arkadan o da Leipzig'e gidecekti.

Doğu Berlin havaalanında tıpkı Serteller gibi Almanya Sosyalist Birlik Partisi yetkililerince karşılanan Gün, Necil ve çocuklar hemen bir parti otomobiline bindirilerek Leipzig'e götürüldü ve parti oteline yerleştirildi.

Togay ailesi, Sertellerin kaldığı dairede oturacaktı. Ancak Sabiha dış tedavisi devam ettiği için daireyi henüz boşaltmamıştı.

Gün hemen ertesi günü kızı Gül'le birlikte Sabiha Hanım'ı ziyarete gitti. Sabiha onları büyük bir sevecenlikle karşıladı ve çok sıcak davrandı. Gün'ün parti otelinde kaldığını öğrenince de hemen evi paylaşmayı teklif etti:

Bize yakın davrandı. Bana küçük çocukla otellerde sefil olmamamı, evde yer olduğunu, gelip orada kalmamı söyledi. Gerçekten de evde yer vardı. Makul bir teklifti, kabul ettim ve Gül'le beraber altı yıl boyunca yaşayacağımız Rosentalgasse 25 numaradaki dairemize ertesi gün taşındık. Can ve Necil parti otelinde kaldılar. Ekim ayının ortalarıydı. Okullar çoktan başlamıştı. Can'ı hemen okula yazdırdılar.¹⁹¹

Sertellerin dört buçuk yıl oturduğu lojman, Leipzig'in en güzel semtlerinden birindeydi. Bugün olduğu gibi o gün de göletli büyük yeşil alan ve koruluğa bakan, üç katlı, bahçeli bir binanın çatı dairesiydi. O bina ve çevresindeki benzer yedi bina, Hitler döneminin orta kademe devlet memurları için inşa edilmişti. Savaşın ardından binalar Almanya Sosyalist Birlik Partisi lojmanları olarak kullanılıyordu.

Dış ameliyatlarının ardından Sabiha tedavi, iyileşme ve alışma sürecindeydi. Bu yüzden birkaç ay Gün ve Gül'le birlikte yaşadılar. Sabiha kendi yemeklerini pişirip blenderden geçiriyor ancak püre haline geldikten sonra yiyebiliyordu. Arada ev işleri için bir kadın gelip ona yardımcı oluyordu.

Gün ve Sabiha aynı evi paylaştıkları için daha da yakınlaştı. Sık sık havadan-sudan sohbetler yapıyor ama siyasetten, geçmişten, Türkiye'den ve gele-

191 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 394.

cekten asla söz etmiyorlardı. Gün'e göre bu ketumiyet kendisinden çok Sabiha'nın tercihiydi:

Şuradan buradan konuşuyorduk ama bana ciddi hiçbir şey söylemedi. Keşke söyleseydi. Hiçbir şey söylemedi. Nereye, niye gittiklerini bile söylemedi.¹⁹²

Yazık, konuşmadı bizimle. Anlatmadı bize başından geçenleri. Anlatsaydı iyi olurdu, nelere hazırlıklı olmamız gerektiğini bilirdik. Ama kim bilir, belki de inanmazdık anlattıklarına, olamaz derdik böyle şeyler.¹⁹³

Sabiha suskunluğunu ev yoldaşının çocuklarıyla bir araya geldiğinde bozuyordu. ABD'deki torunlarına duyduğu özlemi Gün'ün çocuklarıyla gidermeye çalışıyordu sanki. Onlarla oyunlar oynuyor, Türkçe öğrenmelerine yardımcı olmak için komik tekerlemeler belletiyordu:

Çocuklara çok iyi davrandı daima. "Hacı baba dum dum / Sakalına kondum / Yüz para buldum / Beş kere döndüm", böyle şeyler söylerdi. Çok tatlı bir ev hanımı gibiydi.¹⁹⁴

Tam da o günlerde vatan hasretini biraz olsun giderecek bir sürpriz yaşadı Sabiha: Zekeriya'nın kız kardeşi Belkis Vassaf ve oğlu on yedi yaşındaki Gündüz onları görmek için Moskova'ya gelmişti. Yıldız o sıralarda zaten Moskova'daydı. Zekeriya Bakû'dan, Sabiha da Leipzig'den Moskova'ya hareket etti. Tüm aile Sertellerin kaldığı, kentin biraz dışındaki Peredelkino Yazarlar Kampı'nda buluştu:

Halâ itibarları var ki, Yazarlar Kampı'nda kalabiliyorlardı. Orada bir hafta-on gün falan, dayım, yengem ve Yıldız'la beraber olduk.¹⁹⁵

1964 ilkbaharında Sabiha'nın tedavisi nihayet tamamlandı, o da Bakû'ya Zekeriya ve Yıldız'ın yanına gitti.

Marat, Sertellerin yerini doldurmak için *Bizim Radyo*'ya Gün, Necil ve Attila'yı atamakla yetinmedi. Onlara yardımcı olması için iki TKP'li genci daha Leipzig'e getirtti: Polonya'dan Veli Gündüz takma adlı Mustafa Fahri Oktay ve Bulgaristan'dan Bilâl Şen. Sertellerden boşalan yer beş kişiyle doldurulmaya çalışılıyordu.

Kısa süre sonra, Sertellerin gönderilmesinin *Bizim Radyo* ekibinin muhafefet ateşini söndürmeye yetmeyeceği anlaşıldı. Onların yerine atanan genç

192 Gün Benderli'yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte'de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

193 Gün Benderli, *Su Başında Durmuşuz*, s. 401.

194 Gün Benderli'yle, 02-04 Nisan 2016 tarihlerinde Budapeşte'de Nur Deriş Ottoman, Ali Ottoman ve Korhan Atay tarafından yapılan söyleşiden.

195 Gündüz Vassaf'la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

kadro da ağırlıklı olarak muhalefet cephesinde yer almıştı. Marat ve Aram'ı mutsuz eden tartışmalar; Gün Benderli Togay ihtarlar yoluyla sindirilip, Mustafa Fahri ve Bilâl partiden atılınca da değin sürüp gidecekti.

SABIHA SERTEL'DEN TKP MERKEZ KOMİTESİ DIŞ BÜROSU'NA AĞIR ELEŞTİRİ MEKTUBU

1964 Nisan'ında, sürgün yaşamının yeni mekânına ulaşan Sabiha, Bakû'yu pek içine sindiremedi. On üç yıldır devam eden sürgünü Paris, Budapeşte, Prag, Leipzig gibi önemli metropollerde geçen ve doğduğu günden itibaren kentli ve modern bir yaşam süren Sabiha için o günlerin Bakû ve Azerbaycan'ı hayli kısır ve yetersizdi. Kızı Yıldız, zorunlu ikamet mekânları Azerbaycan'ı annesinin içine kapalı bir Asya ülkesi olarak değerlendirdiği görüşündeydi:

Annem daha ilk günden Azerbaycan'ın koşullarına kendisini uydurmakta güçlük çekiyordu. Bunun değişik nedenleri vardı: Bir kere, burada konuşulan dil her ne kadar Türkçe ise de, Azerbaycan yaşam ve kültür bakımından, özellikle Türkiye'nin batısından çok farklıydı. Avrupa'dan gelen bir insan için, burası dünyadaki gelişmelerin gerisinde kalmış, içine kapalı bir Asya ülkesiydi. Kadının toplumdaki yeriyle, yaşamıyla, düşünce düzeyiyle bambaşka bir ülkeydi Azerbaycan. Ateşli, hareketli Sabiha Sertel için, biraz da durgun bir göldü burası.¹⁹⁶

Sabiha “durgun göl” Bakû'ya gelmişti ama Leipzig'de onlarla birlikte dalgalanmaya başlayan sular hiç durulmamıştı. TÛSTAV'ın, *TKP MK Dış Bürosu 1965 Tartışmaları* kitabına göre, Türkiye Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi Dış Bürosu'nda kıyamet kopuyor, tartışmalar “Yurtdışı aktifi” denilen tüm partilileri etkiliyordu. Yurtdışındaki partililer ikiye bölünmüş gibiydi:

TKP Yurtdışı aktifi içinde tartışmaların keskin bir biçimde dışa vurması, Kasım 1964'te Bilâl Şen'in Leipzig Parti Grup Sekreterliği'nden alınmasıyla oluyor. Bundan sonra kitapta belgeler boyunca gelişimini gördüğümüz ve kuşkusuz kökleri daha da eskilere dayanan tartışmalar tırmanıyor. Tartışmalar esas itibarıyla Dış Büro'nun üç üyesi, yani Yakub Demir (*Zeki Baştımaz*), Marat (*İsmail Bilen*) ve Aram Pehlivanian ile başını Dış Büro'dan çıkartılan Bilâl Şen ile Gün Togay Benderli'nin çektiği Leipzig, Budapeşte ve Moskova'ya yayılmış tüm parti aktifi arasında süregidiyor.¹⁹⁷

196 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 248.

197 Erden Akbulut, *TKP MK Dış Bürosu 1965 Tartışmaları*, Sunu yazısı, TÛSTAV Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı Belge Dizisi, 2004, s. 9.

Çeşitli kentlere yayılmış partililer arasındaki yoğun yazışma trafiği sayesinde herkes tartışmada şu veya bu şekilde yerini alıyordu. Sabiha, Leipzig'deyken kendisinin ve ailesinin de bilfiil içinde olduğu ve *Bizim Radyo*'dan uzaklaştırılmalarına neden olan tartışmanın tüm aşamalarından haberdardı. Söyleyecek çok sözü vardı ve tartışmaya parti disiplini içinde katılmak istiyordu. O da, Yıldız da Azerbaycan'da yaşadıkları için artık partinin Moskova Grubu'nda yer alıyorlardı. Hemen Moskova'ya gitti. Moskova Grubu acilen toplandı. Toplantıya mazereti olan Yıldız dışında tüm grup; Sabiha Ser-tel, Sabiha Sümbül, Jak İhmalyan, Vartan İhmalyan, Mari İhmalyan, Sona İhmalyan, Senkiyeviç (Küçük Niko) ve Asimof (Niko Asimopulos) katıldı. Görüş alışverişinin ardından oybirliğiyle Dış Büro'ya bir mektup yazılması kararlaştırıldı. İçeriği toplantıda belirlenen mektubu Sabiha yazacaktı.

Hayli ağır bir üslupla kaleme alınan mektup 4 Haziran 1965'te Leipzig grubuna gönderildi.

Dış Büro üyeleri Demir, Marat, Aram yoldaşların raporlarından ve Bilal yoldaşın yazılarından son buhran hakkında benim edindiğim kanaat şudur.

Bu buhranın iki yönü vardır:

1. Teori ve taktik konusunda fikir ayrılıkları.
2. Bu ayrılıkların parti içinde yarattığı şahsi çelişmeler.

Fikir ve taktik konusundaki anlayış ayrılıklarının, şahsi kavgalarla sonuçlanması, aynı fikirler etrafında birleşen bir genç zümreyle Dış Büro arasında ortak bir hat bulunamamasından ileri geliyor. Leipzig grubunda baş gösteren sekterlik ve diktatoryal tutum, bu grupta hiçbir zaman kolektif liderliğe, parti içi demokrasisine imkân vermemiştir. Demir yoldaş gelmezden önce, bir Marat diktatorası ve bir Marat'a tapma havası vardı. Marat'ın fikirlerine karşı ko-namaz, onun fikirleri tenkit edilemezdi. Tenkit edenler, yaverleri tarafından jurnal edilirdi. Demir yoldaş geldikten sonra, daha geniş bir demokrasi havası esti. Ben orada bulunduğum devrede, fikirler açık olarak tartışılıyor, çoğunlukla verilen kararlar yürütülüyordu.

Fakat son olaylar, Leipzig grubunda ve parti içinde tekrar diktatoryal bir idareye dönüş intibasını vermektedir. Bu raporlardan anlaşıldığına göre, teo-rik ve taktik anlaşmazlıklar, 27 Mayıs meselesi, Anayasa, Halk Partisi'ni destekleme, Kürt meselesi, sağcı sendikalar, sosyalist memleketlerden ve komünizmden bahsetme gibi meseleler üzerinde toplanıyor. Bu konularda prensip anlaşmazlığından ziyade taktik anlaşmazlıklar göze çarpıyor. Örnek 27 Mayıs meselesi. 27 Mayıs hükümet darbesi olduğu zaman *Bizim Radyo* grubu, bunu Menderes diktatörlüğüne karşı ileri bir mücadele olarak değerlendirmiş ve tutmuştu. Darbeyi yapanlar, toprak reformundan, sosyal adaletten, Amerika'nın bir vilayeti olmaktan söz açıyorlardı. Marat yoldaş "Ordu ilerici hare-

ket yapmaz” iddiasıyla karşımıza çıktı ve beni politik hata yaptığım bahanesiyle grup sekreterliğinden uzaklaştırdı. Bu, o zaman bir taktik ayrılık değil, bir görüş ayrılığı idi. Yani olayları doğru değerlendirme veya değerlendirememeseleiydi. Fakat bugün 27 Mayıs’ın ilerici bir hareket olduğunu Marat dahi yazılarında kabul etmek zorunda kaldı. Bilal’le 27 Mayıs ve Anayasa konusunda şimdi devam eden tartışma artık bir prensip anlaşmazlığından çıkmış bir taktik anlaşmazlık olmuştur. Marat hâlâ ordudan ilerici bir hareket gelmeyeceğine inandığı, bugünkü şartlar içinde yakın bir sosyalist inkılap beklediği için, milli burjuvaziyle gerçek bir iş birliğine yanaşmıyor, bu gibi hareketlere derhal burjuva damgası vuruyor ve karşı koyuyor.

Anayasa meselesi de öyle olmuştur. Milli Birlik Komitesi’nin iş başına getirdiği profesörlerin hazırladığı anayasa 1924 Anayasası’na kıyasla çok ileri bir anayasadır. İşçiye ilk defa grev hakkını tanımış, işçinin teşkilatlanmasına, sendika kurmasına imkân vermiş ve bunu garanti altına almıştır. Eskiye kıyasla hürriyet ve tenkit hakkı da geliştirilmiştir. Bu anayasa sayesinde ki memlekette sosyalist hareketi geliştirmekte, İşçi Partisi¹⁹⁸ teşkilatlanmakta, işçi şuurlanma imkânı bulmaktadır. Marat bu gerçeği görmek istemediği için anayasaya “Zincirli Anayasa” damgasını vurmuştur. Burjuva demokratik inkılabını yapan ileri kapitalist memleketler sanayileşme geliştirdiği ölçüde proletaryasına hak tanıma zorunda kalmış, bu memleketlerde bu haklar ancak bir faşist diktatorası geldiği zaman kösteklenebilmiştir. Bugün Türk burjuvazisi de ister istemez bu hakları tanımıştır. Şimdi biz burjuvazi hiçbir şey vermez zihniyetiyle iyi yapılan işleri de kötülersek, her şeyden önce işçinin zararına çalışmış oluruz. Bilakis verilenlerin artırılması için savaşmak zorundayız. Biz, Radyo’da işçileri, haklarını sağlamak için Meclise telgraf çekmeye, hükümete başvurmaya zorladığımız zamanlar, Marat “Burjuva hükümeti hak vermez, burjuva meclisi işçiye hak tanımaz,” der, bunlara lüzum görmezdi. O halde ne yapmalı? “İşçi silahını alsın, sokağa çıksın,” derdi. Bu ne kadar kısa bir inkılapçı görüşüdür. Proletaryanın silahı alıp sokağa çıkmasının ne zaman, hangi şartlar altında meydana getirileceğini kararlaştırmak için memleketin sosyal, ekonomik, politik şartlarını iyice hesaplamak, kuvvet dengesini ölçmek gerekir. Hareket gününü tayin etmek bir küçük Leipzig grubunun işi değil, kitleye hakkıyla önderlik eden bir partinin işidir. Fakat Marat, tek başına partidir.

Demir yoldaş geldikten sonra, bu laubali hareketlerin birçoğu önlenmiştir. Sekterlikten yavaş yavaş uzaklaşıyor gibiydik. Fakat son olaylar, Türkiye Ko-

198 Türkiye İşçi Partisi; 12 sendikacı tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde kuruldu. Kurucu sendikacılar: Şaban Yıldız, Kemal Sülker, Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Ali Demir, İbrahim Denizci, Adnan Ardan, Avni Erakalın, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Ahmet Muslu, Salih Özkarakbay.

münist Partisi'nin solculuktan, Lenin'in dediği çocukluk hastalığından hala kurtulamadığını göstermektedir. Konkre (*somut*) örnek:

Tüzük taslağının sekizinci maddesi "Parti demokratik merkezîyetçilik üzerine kurulur" der. Onuncu maddesi de "Her teşkilâtın yüksek organı, umumi toplantılar, konferanslar ve kongrelerdir. Bu organlar kendilerinin icra organları olan teşkilâtın günlük işlerini sevk ve idare eden komiteleri seçerler" der.

Marat zamanında bütün teşkilâtlar birbirinden habersiz yaşamış, Marat hiçbir parti teşkilâtına, üyelerine hesap verme zorunluluğunu duymamıştır. Bugün de Dış Büro kooptasyon (*atama*) yoluyla işbaşına gelmiş, üç seneden beri hiçbir genel toplantı yapmamış, konferans toplamamıştır. Oysa bugün sosyalist memleketlerde yaşayan parti üyeleri epeyce bir adet teşkil ettiği gibi, kapitalist memleketlerden de böyle bir toplantıya üye getirmek mümkündür. Yunan Komünist Partisi, Irak'ta kongre toplamış. Biz burada neden bir genel toplantı yapamayalım? Bu durum karşısında sorarım demokratik merkezîyetçilik nerededir? Tek elden işleri idare etmek santralizmdir ama demokratik değildir. Togliatti¹⁹⁹ yoldaş, son Malta muhtırasında şöyle diyor: "Kolektif sorumluluğa, her partinin kendisine verilen ödevleri yerine getirmesi temellerine dayanmayan parti demokrasisi soyut olur, şekilde kalır." İşte bizim demokratik santralizmimiz, bu şekilci, hayalci demokratik santralizmdir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20, 21, 22'inci kongrelerinde alınan kararlar, parti demokrasisinin geliştirilmesine, parti hayatında Leninist prensiplere, özellikle kolektif idareye dayanılmasına işaret etmiştir.

İnkılapçı görüşümüzün kısalığına bir örnek: Aram yoldaş şahsı adına ama grup sekreteri imzasıyla verdiği raporda, bugünkü emigrasyon (*göçmenlik*) şartları içinde gerçek devrimci tutumun hangisi olduğunu soruyor ve şu cevabı veriyor: "Kardeş partiler bize yardım ediyorlar, bundan ötürü biz ancak parti birliğini koruyarak, Merkez Komitesi etrafında sımsıkı bağlanarak, önümüzde duran büyük meseleleri çözebiliriz. Bu bakımdan Merkez Komitesini desteklemenin gerçek devrimcilik olduğu, Türkiye işçi sınıfına yardım olduğu kendiliğinden meydana çıkıyor" diyor.

Hitler de böyle söylemişti. Führer'in etrafında toplanmak, nasyonal sosyalizmi desteklemek inkılabı hizmettir. Atatürk'ün etrafındaki yardımcıları da "Halk Partisi'nin, Atatürk'ün etrafında birleşelim" diyerek Atatürk'ü diktatörlüğe sürüklediler. Gerçek inkılapçılık dalkavukluk değildir. Bu, Stalinciliğe dönüşün bir başlangıcıdır. İtalyan Komünist Partisi Genel Sekreteri Longo²⁰⁰

199 Palmiro Togliatti (1893-1964): İtalyan gazeteci ve siyasetçi. Antonio Gramsci'nin ardından başına geçtiği İtalyan Komünist Partisi'ni 37 yıl boyunca yönetti ve sosyalist ülkeler dışındaki en büyük komünist parti haline getirdi. Ölümünün ardından anısına SSCB'deki Samara Oblastı'nın (bölgesinin) Volga Stavropolü adlı kentine Tolyatti adı verildi. Kent hâlâ aynı adı taşıyor.

200 Luigi Longo (1900-1980): 1964-1972 yılları arasında İtalyan Komünist Partisi Genel Sekreteri. Gallo lakabıyla İspanya İç Savaşı'nın Uluslararası Tugay kahramanlarından.

şöyle diyor: “En çok dikkat edeceğimiz mesele, Stalin’in demokratik ve ferdi özgürlükleri sınırlandıran, yok eden rejimine son verme meselesidir.” Merkez Komitesi’nin etrafında birleşelim diyerek tenkitleri sınırlandırmak, tenkitleri ortadan kaldırmak, bunu gerçek inkılapçılık saymak, Longo’nun dediği gibi, Stalinci bir tutumu savunmaktır. Eğer parti içinde münakaşalar haka-
rete varıyorsa, bunu önlemenin çaresi tenkitleri kısmak değil her münakaşa edilen fikri çoğunluk oyuyla kabul edilmektir.

Aram yoldaş raporunda partilerin bağımsızlığı konusuna da dokunuyor. Dünya komünist ve işçi partileri arasındaki münasebetlerin 1957 ve 1960 Moskova toplantılarında ele alındığını söyledikten sonra, “Her parti bağımsızdır. Hiçbir parti başka bir kardeş partinin iç işlerine karışmaz, her parti kendi iç işlerini kendi halleder,” diyor. Ama sonra Bilal yoldaşın Radyo’da çalışmasına engel olmak için, Alman partisi temsilcisi Ruprih yoldaşı çağırıyor ve onu iç işlerimize karıştırıyor. Aram yoldaş neden gönül hoşluğu ile Ruprih’in müdahalesini istemiştir? Çünkü Ruprih’i bizim iç işlerimize karıştırmak olayı yeni değildir. Biz oradayken de aleyhimize yaptıkları dedikodularla her zaman Ruprih’i bize karşı tahrik etmişlerdir. Eğer Bilal yoldaş da iç meselelerimizi Alman partisine aksettirmişse, o da hata etmiştir. Kendi iç işlerimizi kendimiz çözmeye alışmalıyız. Bu verdiğim izahat parti içi buhranın teori noksanından, taktikleri isabetle tayin edememekten ve muhalif fikirleri susturma gayretinden doğduğunu göstermeye kafidir.

(...)

İdareci kadronun, kendisine karşı yürütülen anti sekte hareketi durdurmak için diktatörlüğe geçmekten başka bir çare bulamadığı görülüyor. Parti içindeki disiplinsizlik hataları cezalandırılabilir ve cezalandırılmalıdır. Ama bir üyeyi partiden çıkarma cezası, ona ihtarlar, bazı cezalar verildikten sonra, yola gelmediği zaman, davaya hıyanet ettiği zaman tatbik edilmelidir. Özellikle kendisine savunma hakkı tanınmalıdır. Bilal yoldaşın görüşlerini arkadaşları arasında yaymasını grupçuluk olarak vasıflandırmak bence doğru değildir. Bilal bu fikirleri herkese yaymaya çalışır. Bu, daha ziyade sekteleşme karşı bir mücadeledir. Baştakilerin ödevi, disiplini demokratik yollarla sağlamak, kendi fikir ve bilgi üstünlüklerini baskı ile, tehdit ile değil, kandırıcı delillerle ispat etmektir. Bunu yapmayanların diktatörlüğe sapmaları, demokratik santralizme aykırıdır.

Bu olayın ikinci yönü de, fikir ayrılıklarının şahsi çekişmelere yol açmasıdır. Marat yoldaşın, Aram yoldaşın raporları, parti önderlerine yakışan raporlar değildir. Dedikodular, iftiralar, küfürlerle dolu bu raporların hiçbir meseleyi çözmeyeceği, aksine aradaki çekişmeyi bir kat daha arttıracığı açıktır. Dış Büro’daki iki üç kişinin fikirlerine aykırı hareket eden yoldaşlara bol keseden hediye edilen şu sıfatlara bakınız: Grupçuluk, fraksiyonculuk, kalpa-

zanlılık, sahtekârlık, kuş beyinlilik, oportünistlik, milliyetçilik, burjuva görüşlerini benimsemek, Ankara Hükümetinin kuyruğuna takılmak vs. Bu sıfatları Marat ve Aram yoldaşların raporlarından aldım.

Bir parti önderi, parti içi buhranını incelerken böyle bayağı yollara başvurmaz, konkre (*somut*) delillerle karşısındakinin iddialarını çürütmeye çalışır. Tokatla, bıçak çekmekle disiplin kurulmaz. Oysa Aram'ın da, Marat'ın da tuttuğu yol, sadece küfretmek, hiçbir delile dayanmayan suçlamalar yapmaktır. Partinin seviyesini bu kadar aşağı düşürmemek gerek.

Marat da, Aram da, gençler grupçuluk yapıyorlar diye yanıp duruyorlar. Pekâlâ kendileri Sertel ailesine karşı grup yapmadılar mı? Yayınlara fayda sağlayacak bu üç elemanı uzaklaştırmak için birleşmediler mi? Ben Zincirli Anayasa denmesine muhalefet ettiğim zaman bana karşı bu yanlış görüşü kabul ettirmek için birleşmediler mi? İkide bir işçileri silaha sarılıp sokağa çıkmaya teşvik ettikleri zaman benim itirazlarımı elbirliğiyle boğmadılar mı? Asıl grupçuluk budur, bence. Grupçuluğun komünist partilerini kemiren bir mikrop olduğunu o zaman neden hatırlamadılar? Hakkımda yapılan iftiraların meydana çıkarılması için parti grup sekreterliğine, Dış Büro'ya gönderdiğim mektubu neden örtbas ettiler? Kendileri bir kısım arkadaşları işten uzaklaştırmak, çalışamaz hale getirmek için grup yaptıkları zaman bu hareket cici, gençler aynı fikir etrafında birleştikleri zaman kötüdür. Demir (*Zeki Baştımar*) yoldaş da, Sertellere karşı bir hizip mevcut olduğunu, ben geldikten sonra (*Zeki Baştımar geldikten sonra*) artık bu hizbin kalmadığını Yıldız'la bana itiraf etmiştir.

(...)

Bilal'in redaksiyonda Marat grubundan söz etmesi yanlış değildir. Bize karşı kurulan bu grubu, yukarıda da söylediğim gibi Demir yoldaş da itiraf etmiştir. Fakat Marat hâlâ kendi grubunu savunmakla meşguldür. Memleketteki çalışmalarım bir tarafa, beni işten uzaklaştırmak için Radyo'da altı sene saçlarımı ağarttığımı, sonsuz bir fedakârlıkla çalıştığımı hiçe saydılar, beni uğurlamaya bile gelmediler. Bu grup değil de nedir?

(...)

Durumu bu halde bırakmak, parti içi buhranı derinleştirmek, kadroları işlemez hale getirmek demektir. Bu sebeple şu teklifleri ileri sürüyorum:

1. Moskova grubunun bu konuyla ilgili şimdiye kadar aldığı kararların hemen Dış Büro'ya gönderilmesi.

2. Dış Büro bu isteğe menfi cevap verdiği takdirde, ikinci bir mektupla toplantı üzerinde ısrar edilmesi.

3. Buna da müspet cevap alınmadığı takdirde, iddia sahibi arkadaşların parti tüzüğüne, demokratik santralizme riayet etmediklerini, bunun sorumluluğunun kendilerine ait olduğunun bildirilmesi.

4. Grup sekreterinin bunu takip etmesi ve parti grubunu muntazaman gelişmelerden haberdar etmesi.

5. Genel toplantı kabul edildiği takdirde, bunun mümkün olduğu kadar geniş ölçüde yapılması için bir komisyon kurulması. Yurtdışındaki bütün Türk komünistlerinin bu toplantıya katılmasının sağlanması.

6. Özel davete lüzum olmadan, imkân bulan bütün komünistlerin bu genel toplantıya katılması.

7. Dış Büro'nun artık kooptasyon (*atama*) usulüyle değil, seçimle işbaşına getirilmesi. Ebedi şef, değişmez önder gibi diktatoryal metotlara son verilmesi.

8. Partiden atılan Bilal Şen'e ve Orhan Yalım'a verilen cezanın bu toplantıda görüşülmesi, çoğunluk kararıyla kabul veya ret edilmesi.

9. Türkiye bir seçim arifesindedir. Memlekette gayet kritik bir durum var. Genel toplantı seçimlerden evvel yapılmalı, partinin seçimlerde yürüteceği politik hat, partilere karşı alınacak tutum bu genel toplantıda kararlaştırılmalıdır.

Sabiha Sertel

Moskova 4.6.1965²⁰¹

Bu zehir zemberek mektuptan sekiz gün sonra Moskova Grubu, TKP Dış Bürosu'na bir başvuru yazısı gönderdi. Sabiha'nın mektubundaki tekliflerin birinci sırasında yer alan "Moskova grubunun bu konuyla ilgili şimdiye kadar aldığı kararların hemen Dış Büro'ya gönderilmesi" maddesi böylece hayata geçirilmiş oluyordu. TKP Moskova Grubu'nun tüm üyeleri; Sabiha Sümbül, Jak İhmalyan, Vartan İhmalyan, Sabiha Sertel, Mari İhmalyan, Senkiyeviç (Küçük Niko), Yıldız Sertel, Asimof (Niko Asimopulos) ve Sona İhmalyan tarafından imzalanan yazı, Sabiha'nın eleştirilerini özetliyor ve partinin 27 Mayıs darbesi, 1961 Anayasası, CHP, sarı sendikalar, Kıbrıs, ENOSIS ve Türkiye İşçi Partisi gibi sosyalist bir partinin iddialı olarak katılacağı genel seçimler konularındaki siyasi tutumunun tartışılarak netleştirilmesi isteniyordu.

Ne bu talepler ne de daha sonra çeşitli "Yurtdışı aktifleri" tarafından kalemeye alınan eleştiri, öneri ve raporlar bir değişiklik yarattı. Tek değişiklik, Moskova ve Budapeşte parti gruplarının dağıtılması oldu. Vartan İhmalyan, Moskova grubunun nasıl dağıtıldığını Budapeşte grubundaki yoldaşı Osman Rauf Alper'e bir mektupta anlattı:

Kardeşim Osman,

Biz Moskova'da artık grup değiliz. Demir (*Zeki Baştımar*) geldi, bana bundan sonra artık parti grubu olmadığını, grubu dağıttığını, beni de sekreterlikten

201 Erden Akbulut, *TKP MK Dış Bürosu 1965 Tartışmaları*, s. 138-145.

azletmiş olduğunu söyledi. Sertellerle de görüşerek, onlara da söylemiş. Öteki arkadaşlarla görüşmedi. Toplantı yapıp bunu toplantıda söylemekten neddense kaçındı. Bu yüzden ben de bura partisine biz artık grup değiliz, Demir grubu dağıttı diye haber de vermedim.

İlleride daha geniş bilgi veririm. Gözlerinden öperim. Gün'e de yazıyorum.
Vartan 15.07.65²⁰²

Türkiye İşçi Partisi, Türkiye'de 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlerde % 3 oranında oy aldı. Seçimlerde milli bakiye sistemi uygulandığı için parlamentoya 15 milletvekili soktu: Mehmet Ali Aybar, Sadun Aren, Behice Boran, Rıza Kuas, Tarık Ziya Ekinci, Çetin Altan, Muzaffer Karan, Yahya Kanbolat, Cemal Hakkı Selek, Adil Kurtel, Yunus Koçak, Şaban Erik, Yusuf Ziya Bahadınlı, Ali Karcı ve Kemal Nebioğlu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde artık 15 milletvekiliyle temsil edilen bir sosyalist parti vardı. Zeki Baştımar bu yeni sosyalist partiye her zaman olumlu yaklaşıp da, Marat'ın (İ. Bilen) yıldızı TIP'le hiç barışmadı.

AZERBAYCAN'A ALIŞMA VE ANI KİTAPLARI YAZMA YILLARI

Tüm yaşamını inandığı doğrular uğruna mücadeleye adanmış Sabiha; sevdiği, saydığı ve güvendiği partisinin, Paris'ten bu yana ailecek sergiledikleri on üç yıllık emek ve fedakârlığı görmezden geldiği kanısındaydı. Bizzat kurdukları *Bizim Radyo*'dan ve Leipzig'den kovulmalarını; çaresizlikten başvurulmuş zorunlu Azerbaycan emekliliğini sineye çekemiyordu. Çok üzgün ve kırgındı.

Gerek Sabiha'nın gerekse benzer duygular içindeki Zekeriya'nın önünde gidilebilecek tek yol kalmıştı artık: Anı kitapları yazmak...

Sabiha'nın Leipzig'de dişlerini tedavi ettirdiği ve parti yönetimiyle tartışmalara girdiği dönemde Zekeriya kendilerine kalan "tek yolda" hayli ilerlemişti. Bakû'daki ilk ürünü, Nâzım Hikmet'i anlattığı ünlü, *Mavi Gözlü Dev* kitabı oldu. Ardından *Hatırladıklarım* adını vereceği otobiyografi kitabını kaleme almaya koyuldu.

Kitabı bitirmesine yakın Sabiha ve Yıldız'a okudu. Zekeriya anılarını okumayı tamamladığında Sabiha küplere binmişti. Çok sert bir üslupla kocasını azarladı:

Elli yıllık hayatını yazdın. İçinde ben yokum!²⁰³

202 A.g.e., s. 20.

203 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel, Susmayan Adam*, s. 361.

Yıldız olayın tanığıydı ve annesine hak verdi:

Babam susuyordu. Aslında, bu kitapta annemin hiç yer almaması söz konusu değildi. Örneğin evlenmelerinin hikâyesini babam çok ilginç bir biçimde anlatmıştı. Ancak, galiba annem hakkı olan yeri almamıştı bu yapıtta. Oysa bu, mutlu ve acı günleriyle çok fazla beraber yaşanmış bir hayattı. Bunun babamın bir zayıf noktası olduğu da söylenebilir. Olayları anlatırken hep birinci şahıs kullanılır, çevresinde bulunanları, o olaya katılanları çoğu kez göz ardı ederdi.²⁰⁴

Zekeriya'nın ardından Sabiha da anılarını yazmaya koyuldu. Tamamlan-
dığında içeriğine en uygun olan *Roman Gibi* adını verecekti. Kızı Yıldız'la aynı odada çalışıyorlardı:

Bu kitabı, tarihi olayların içine oturtmak ve verilere dayandırmak istediği için, materyal toplamak üzere Sofya'ya gitti. Orada kütüphanelerde, *Resimli Ay*'ları, *Tan* gazetesindeki yazılarını buldu. Yapıtı Bakü'de kaleme alıyordu. Bakü'deki evimizde, annem ilk defa bir yazı masasına kavuşmuştu. Evin en büyük odası benim odam olduğu için buraya hem annem hem de benim için birer yazı masası koymuştuk. Burada ana kız, masalarımızın başına oturur hem çalışır hem de arada bir sohbet ederdik. Bir gün, böyle sohbet ederken, ben, hiç düşünmeden "Artık bitse bu sürgün," dedim. Annem cevap verdi: "Hakkın var. Bu gerçekten bir sürgün oldu. Artık bitse iyi olur!"²⁰⁵

Ülkesini ve ülkesindeki aydın dostlarla çevrili yaşamlarını alabildiğine özleyen Sabiha, kızı Yıldız'la birlikte yaptığı bir Moskova ziyaretinde bu derin özlemi bir nebze olsun dindirme fırsatı yakaladı:

(...) Moskova'da bulunduğumuz bir sırada, bir grup Türk yazarının geldiğini duyduk: Aziz Nesin, Oktay Akbal, Yaşar Kemal, Melih Cevdet, F. H. Dağlarca Moskova'daydılar. Annem bu haberi alınca, o kadar heyecanlandı ki kalp krizi geçirdi ve düşüp bayıldı. Bu kıymetli misafirleri, otel odasında yatağında karşılamak zorunda kaldı. Bu, ondaki sılanın ne kadar derinlere gittiğinin güzel bir örneğiydi. Bir defa da, Bakü'yü ziyaret eden İlhan Selçuk, evimize gelip, bizimle kahvaltı ettiğinde, annem belki hepimizden çok mutlu olmuş ve ona, yeni basılmış olan *Tevfik Fikret* kitabını hediye etmişti. Dışardan gelenler, bizim için bu tür ziyaretlerin ne tür önemli olduğunu bilemezlerdi. Onlar hepimize sanki vatani getiriyor ve ağzımızın tadıyla Türkçe konuşmak, Türkiye'nin sorunlarını tartışmak olanacağını veriyorlardı. Bu temasların verdiği heyecan, annemi kalp krizine kadar götürmüştü. Doktorlar tekrar eden bu krizlerin önemsiz olduğunu söylüyorlardı (...).²⁰⁶

204 A.g.e., s. 361.

205 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 252.

206 A.g.e., s. 252-253.

Sabiha bir yandan anılarını yazıyor bir yandan da tıpkı İstanbul'daki gibi ev işlerini aksatmadan sürdürmeye çalışıyordu. Ancak sık sık yaşının hayli ilerlediginden ve yorulduğundan yakınıyordu Yıldız'a:

Alışverişteki zorlukları; süt, et gibi bazı gıda maddelerini ya kuyruğa girerek ya da karaborsa fiyatlarına almak gerektiği de hesap edilirse, yaşam koşullarının kolay olduğu söylenemez. Her ne kadar ev işlerini bölüşüyorduksa da, bu işlerin önemli bir kısmı annemin üzerindeydi. Yemeği o pişiriyordu. Alışveriş çok zor olduğu için herkes, ne bulup alabilirse getiriyordu. Hizmetçi haftada bir gün, o da düzensiz bir biçimde geliyordu. Annem ise artık yetmişine yaklaşmıştı ve bir gün bana şikâyet etti: "Ben artık yaşlanıyorum, pazardan ağır torbaları eve taşımak bana zor geliyor. Zor koşullara düştük!"

Annem haklıydı, ama gene de ailesi için fedakârlıktan kaçmıyordu. O sırada ben, Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde doktora tezi yazmakla meşguldüm. Bana hep, "Sen tezini yaz, bırak ev işlerini ben yaparım," diyordu.

Aslında koşullar hepimiz için ağırdı amma annem cesaretle payına düşenin fazlasını da yapıyordu.²⁰⁷

Bakü'daki koşullar, daha "Avrupalı" ve varsıl bir yaşam biçimine alışkın oldukları için onlara ağır geliyordu ancak Sovyetler Birliği'nde olmanın kimi hoş ayrıcalıkları da vardı. Çok güzel yerlerde gayet ucuz bedeller ödeyerek tatil yapabiliyorlardı. Sabiha ve Zekeriya bu yüzden sık sık tatile çıkıyordu. Yıldız'a göre annesinin ve babasının yüzünü bu tatiller güldürüyordu:

Annem için Bakü'nün dışına çıkmak, Karadeniz ve Baltık kıyısında tatiller geçirmek bir tür soluk almaktı. Bu tatillere babamla beraber gider, oradan neşelenmiş rahatlamış dönerlerdi. Annem sıcaktan pek hoşlanmadığı için, bir süre Baltık ülkelerine dadandılar. Sık sık Riga'ya gittiler. Riga'yı beğeniyor, "Orası Avrupa, her şey pırl pırl, çok güzel çiçek bahçeleri var. Yaşam da biraz daha iyi ama halk Rusları sevmiyor," diyorlardı.²⁰⁸

Azerbaycan'da olmaya kısmen uyum sağlamışlardı ancak ufukta yeni sorunlar belirmeye başlamıştı. *Roman Gibi* adını verdiği anıları hızla sonuna yaklaşıırken, maalesef Sabiha da kendi sonunu hazırlayacak yolda baş döndürücü hızla ilerliyordu. Yıldız, gençliğinden bu yana elinden hiç düşmeyen sigarasının artık annesinin yaşamını doğrudan tehdit ettiği kanısındaydı:

(...) Annem kendini kitap yazmaya vermişti. (...) Benim odamdaki yazı masasına oturuyor, sigarasını tellendirerek anılarını yazıyordu. Oysa kronik bronşiti vardı. Doktor sigarayı yasaklamıştı. Babam sigarayı çoktan bırakmıştı, ben

207 A.g.e., s. 250-251.

208 A.g.e., s. 252.

Sabiha, 24 Nisan 1966'da Amerika'daki kızı Sevim'e gönderdiği resmin arkasına şu esprili notu düştü: "Son resmim. Sana gençliğimi göstermek için gönderiyorum".

de çok az içiyordum. Bütün ısrarlarımıza rağmen, onu sigara içmekten vazgeçemiyorduk. Bir seferinde, bana, "Ölümüm sigaradan olsun," dedi. Bir sefer banyoda, gizli sigara içerken yakaladım, "Bu kitap bitsin, bırakacağım," dedi. Dört elle, yazmakta olduğu, *Roman Gibi* kitabına sarılmıştı. Canını sıkın şeyler olduğunda, daha da çok içiyordu. Çok faal olmaya, daima Türkiye için bir şeyler yapmaya alışmıştı. Annemin bir özelliği de cesur ve fedakâr olmasıydı. Bütün hayatında, "Ailem için, vatanım için, devam için," demiş, fedakârlıklar yapmış, kendini tehlikelere atmıştı. Yaşına göre, canlı ve diriymiş. Bakü'deki durgun hayatı onu boğuyordu. Bunun da acısı gene sigaradan çıkıyordu.²⁰⁹

Sabiha kitabını tamamladı ancak sağlığı iyi değildi. Sık sık öksürük krizleri hatta baygınlıklar geçiriyordu. Kalp muayenesinde bir problem görülmüyordu, akciğerlere gelince doktorlar her zamanki teşhislerini yineledi: "Bronşit. Önemli değil geçer"..."²¹⁰

209 A.g.e., s. 253.

210 A.g.e., s. 254.

Sonunda Sabiha'nın rahat bir sanatoryum ortamında dinlenmesine karar verildi. Zekeriya'yla birlikte Sovyetler Birliği'nin Doğu Karadeniz'deki önemli tatil şehri Soçi'ye gittiler. Sabiha ve Zekeriya sanatoryumu çok beğendiler; Zekeriya beğenisini 28 Mart 1968 Perşembe günü yazdığı mektupta yakın arkadaşları Müzehher Vâ-Nû ile paylaştı:

Mektubunu Bakü'den ayrılmak üzereyken almıştık. Sabiha ufak bir rahatsızlık geçirdi. Doktorlar, Karadeniz kıyısında bir sanatoryumda dinlenmesini tavsiye ettilerdi. O tavsiyeye uyarak buraya geldik. Şimdi Karadeniz kıyısında Soçi şehrinde güzel bir sanatoryumda dinleniyoruz. Burada sanatoryum hastahane değildir. Bir dinlenme evi, bir kalafat yeri falandır daha çok. Bulduğumuz sanatoryum Sovyetler'in en güzel sanatoryumlarından biri. Her türlü konfor ve dinlenme olanakları var. Ayrıca ufak tefek tedaviler için de her türlü teşkilâtı ve techizatı yerinde. Muazzam, güzel, çiçekli ve yemyeşil bir bahçe içinde. Yüzme havuzları, tenis kortları, pingpong oyunları ve saire tamam. Her odanın denize bakan geniş ve güneşli bir balkonu var. Sözü kısası bir nevi cennet. Ve biliyor musun bütün bu konfor ve lüks için ne veriyoruz? İki kişi bir ayda 45 Ruble, yani 450 Lira. Yemek, içmek, tedavi, servis her şey içinde. İşte şimdi biz böyle bir yerdeyiz. Onun için mektubuna derhal cevap veremedik. Yoksa bu mektuplaşmanın bizim için hayati önemi var hem seninle hem memleketle bağlarımızın kopmasına razı olamayız...

Zekeriya Sertel.²¹¹

Soçi'de ve Sertellerin hayatında her şey yolundaymış gibi görünüyordu ama değildi...

SABIHA AKCIĞER KANSERİ!

Anne ve babasının Soçi'ye gitmesinden iki gün sonra Yıldız'a gelen bir telefon Sabiha'nın *Roman Gibi* hayatının sona yaklaştığının meşum habercisiydi sanki:

(...) Babam Soçi'den telefon etti: "Annen çok hasta, acele gel."²¹²

Yıldız, çalıştığı Bilimler Akademisi'nden izin aldı ve Soçi'ye koştu:

Annem yataktaydı, nefes almakta güçlük çekiyordu. (...) Oranın doktoru, annemin hastalığının astım olduğunu söylüyordu. Ona göre, Soçi'nin iklimi sisli ve rutubetliydi, nefes darlığı olanlara iyi gelmezdi. Annemi bir an önce götürmeliydik, oradan.²¹³

211 Müzehher Vâ Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, Cem Yayınevi, 1987, s. 60.

212 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 254.

213 A.g.e., s. 254.

Yıldız, Bakû'ya Yazarlar Birliği'ne telefon edip yardım istedi. Azerbaycan Yazarlar Birliği Soçi havaalanına içinde doktoruyla birlikte bir özel uçak gönderdi. Doktor Sabiha'yı muayene edip, yolculuk yapabileceğine karar verince, acilen Bakû'ya uçup Sabiha'yı oradaki bir hastaneye yatırdılar. Yıldız da annesiyle birlikte kalacaktı:

Hastane, Bakû tepelerinden Hazar Denizi'ne bakan, ışıklı temiz bir yerdi. Biz de iki kişilik bir oda vermişlerdi. Ben de annemin yanında kalacaktım; iyi ki de öyleydi, çünkü, öyle altında yatacağı gibi bir oksijen çadırı yoktu. İçi oksijen dolu el yastıkları veriliyordu hastalara, annem ise, o yastığı kendisi idare edecek durumda değildi. Hastabakıcılara güvenmek ise, kesinlikle mümkün değildi. Gece gündüz annemin oksijen yastığını idare etmek benim işim oldu. Gerçek bir teşhis konması için, birtakım muayenelerden geçmesi gerekiyordu. Hastanenin röntgen aleti çok eski olduğu için, defalarca çekilmesi gerekti.

(...) Zavallı çok çekiyordu ve tabii ben de onunla beraber. İşin acı tarafı röntgenden alınan sonuçu: "Kanser, akciğer kanseri" diyordu doktor ve de "Son safhasında, ameliyat için çok geç..." Onların usullerine göre, bu hastalık hastaya söylenmiyordu, ruh halini bozmamak için. Birdenbire beynimden vurulmuş ve ağır bir yükün altına girmiştım. "Tedavi" dedi, doktor, "Göğsünden su alıp, zahmetini hafifletebiliriz. Bu yolla yaşamı da biraz uzayabilir ama ondan fazla yapabileceğimiz bir şey yok." Bundan sonra cehennem gibi günler birbirini kovaladı.²¹⁴

Sertel ailesinin içine düştüğü cehennem Zekeriya, 15 Mayıs 1968 tarihli mektubunda Müzehher Vâ-Nû'ya anlattı:

... Biz bir süredir perişan bir haldeyiz. Sabiha çok hasta. Altı ay önce öksürmekle başlayan hastalık ağırlaşa ağırlaşa bugünkü duruma geldi. Şimdi artık yataktan çıkamıyor, bir şey yiyemiyor. Nefes darlığından şikâyet ediyor. Doktorlar durumu iyi görmüyorlar. Çok zayıfladı. Günden güne de zayıflıyor. Buraya döndüğümüzden beri hastahanededir. Yıldız da yanından ayrılmıyor. Ben evde yalnız kaldım. Sözün kısası perişan olduk. Her gün hastahaneye gidiyor, birkaç saat onun yanında kalıyorum. Onu öyle gayretli, kederli gördükçe biz de üzülp ediyoruz. Fakat ona göstermemeğe çalışıyoruz. Akciğeri su yapıyor. On günde bir su alıyorlar. Çok geçmeden tekrar su geliyor. Berbat bir şey velhasıl. Onu bütün bütün yitirmekten korkuyoruz. Gurbet elde bir facia daha da acı oluyor. Eş dost çok alâka gösteriyor, ellerinden geleni yapıyorlar. Âdeta memlekette göreceğimiz ilgi ve yardımı görüyoruz. Fakat

bütün bunlar insana gurbette olduğu faciasını unutturamıyor, azaltamıyor. Çocuklarımızdan, torunlarımızdan, dostlarımızdan uzakta yaşamamanın ızdırabı böyle günlerde anlaşılıyor.

İşte bizim durumumuz bu...

Zekeriya Sertel²¹⁵

Kanser olduğu Sabiha'dan gizlenmişti. O zatülcenp²¹⁶ olduğunu, akciğerlerinin bu yüzden su topladığını sanıyordu. Akciğer zarında su biriktikçe fenalaşılıyor, su alınınca biraz olsun rahatlıyordu. Katı bir şey yiyemiyor, yalnızca sulu gıdalar alabiliyordu. Yıldız annesine çok sevdiği portakal suyu vermek istiyordu ancak Azerbaycan'da piyasada portakal yoktu:

Amerika'ya, ablama portakal suyu tozu ısmarladık. O gelene kadar da ben lokanta lokanta dolaşıp, portakal aramaya başladım. Turistlerin gittiği yerlerde portakal bulunuyordu. Lokanta müdürlerine çıkıp, "Annem hasta, ne olur, bana portakal verin," diye yalvarıyordum. Gene Azerilerin insancılığından bu yol yürüyordu. Eş dost yoğurt çorbası, muhallebi falan getirmeye başladılar.²¹⁷

Zekeriya dostlarına yazdığı mektuplarda kanser sözcüğünü anmaktan kaçınıyordu. Sabiha'nın durumu ise değişkendi. Bazen iyileşmeler görülebiliyordu. Böyle bir iyiye gitme hali sırasında Zekeriya'nın Müzehher Vâ-Nû'ya yazdığı mektup tarihsiz ancak umut doluydu:

Müzehher, kardeşim,

Mektubunu gözyaşlarıyla okudum. Bu sırada dost sesine, dost sözüne çok ihtiyacımız var. Onun için mektubun bizim için çok değerli. Durum da sana yazarken tahmin ettiğim kadar korkunç değil. Doktorlar bizi korkuttular bir ara. Sabiha'nın hali de onların dediğini teyid ediyordu. Fakat hastalıkta birdenbire bir iyilik başladı. Ciğerdeki su kurudu, nefes açıldı. Kalbi rahatladı. İştia başladı. Şimdi konuşuyor, gülüyor, şakalaşılıyor, geziyor. Maneviyatı yükseldi ve ölümü arkada bırakmanın sevinci içindedir. .. Doktorlar iki üç hafta içinde bir sanatoryuma gönderecekler. Herhalde bu birinci tehlike atıldı. Asıl hastalık duruyor. Doktorlara ne olacak, diyoruz. "Artık bundan ötesini Allah bilir," diyorlar. Bir iki yıl önemli şey. Çünkü nasıl olsa yetmiş aştık. Artık kaç günlük bir ömrümüz kaldı ki! Onun için iki hafta evvelki üzüntülerimiz hafifledi. Şimdi Sabiha gün gün iyileşiyor, kuvvetleniyor, normale dö-

215 Müzehher Vâ Nû, a.g.e., s. 61.

216 Zatülcenp/Satlıcan: Akciğer zarının verem, akciğer ve akciğer zarı kanseri, zatürre, pulmoner emboli, sarkoidoz, akciğer apsesi gibi hastalıklar yüzünden su toplaması. Tıpta plörezi olarak adlandırılır.

217 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 256.

nüyor. Şimdilik bu da bir şey. Biz artık onu yitirdiğimize hükmetmiştik. Ümidi kesmemek lâzım, biz de kesmiyoruz...

Zekeriya Sertel²¹⁸

Bu mektubun ardından 1 Haziran'da Zekeriya'dan umut dolu bir mektup daha geldi Müzehher Vâ-Nû'ya:

Müzehher, kardeşim,

... Sabiha son günlerde biraz iyiliğe yüz tutmuş gibidir. Yemek yiyebiliyor. Konuşabiliyor. Oda içinde yürüyebiliyor, böylece maneviyatı da yükselmiş bulunuyor. Fakat bu iyileşme ne kadar sürer bilinmez. Doktorlar hiçbir tarih söylemiyor ve bize doyurucu bir cevap vermiyorlar. Fakat öyle görünüyorduk ki, bu hal uzunca bir süre sürecek. Benim ilk korktuğum gibi akıbet yakın görünmüyor. Sağ oldukça umud kesilmez. Bakalım gün doğmadan meşmeyi şebten²¹⁹ neler doğar...

Zekeriya Sertel²²⁰

Sabiha iyileşmeye devam ediyor ve artık hastaneden taburcu edilebileceği düşünülüyordu. Annesine refakat eden Yıldız da en az onun kadar mutluydu:

(...) Annem yavaş, yavaş iyileşti. Nefesleri rahatladı, dirildi. Çok zayıflamıştı ama bu önemli değildi. Altı ay ölümle pençeleştikten sonra, ana kız bir zaffer kazandık diye sevindik. Bu ara, gecelikleri paramparça olmuş, üstüne giyecek geceliği kalmamıştı. Amerika'ya ısmarladığımız gecelikler bir türlü gelmedi. Baktım, annem zayıf ve benim geceliklerimi giyebilir. Ona kendi geceliklerimi giydirdim. Bir hafta sonra da onu hastaneden çıkarıp, Bakü yakınlarında bir istirahat evine götürebildik. Babam: "Annen zayıflayınca, genç kızlığındaki halini aldı. O vakit çok güzeldi," diyordu.²²¹

Sabiha istirahat evindeyken, ABD'deki kızı Sevim'in en küçük kızı, yani torunu Atiye bir okul gezisiyle Sovyetler Birliği'ne geldi. Amerikalı öğrenci grubu Moskova'ya ulaştığında torun özlemiyle tutuşan Zekeriya bir uçağa atlayıp başkente koştu. Sabiha da en az onun kadar özlem içindeydi ama gide-miyordu. Yıldız, soruna çözüm bulmaya çalıştı:

Annem de çok istiyordu ama bu imkânsızdı. "İstersen uçak parasını verelim, Atiye'yi buraya getirtelim," dedim. "İstemem," dedi, "Bu sefaleti görmesin..."

Azerbaycan ölçüleriyle çok iyi koşullardaydık ama Atiye Amerika'dan geliyordu. Amerikan ölçüleriyle, bu koşulların sefalet olduğunu düşünüyordu

218 Müzehher Vâ Nû, a.g.e., s. 61-62.

219 Gecenin rahminden.

220 Müzehher Vâ Nû, a.g.e., s. 62.

221 Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*, s. 256-257.

annem. Ben de dayanamayıp, yarım gün için Moskova'ya gittim. Tabii onu sağlam ellere bırakmıştım. Dönüşte annemi bahçede çiçek toplar buldum. Yere zor eğiliyor ama gayret ediyordu. Oysa, böyle gayretler sarf etmesi doğru değildi. Bu iyileşmenin geçici olduğunu da söylememişlerdi doktorlar ona. O, hastalığının ne olduğunu bilmiyor, iyileştigine inanıyordu.²²²

Sonunda Sabiha evine dönebilecek hale geldi. Zekeriya çok mutluydu. Yıldız'ın aksine; hastalığı konduramama duygusu içinde Sabiha'nın gerçekte kanser olmadığı, doktorların yanlış teşhis koyduğu fikrine dört elle sarılmıştı. 28 Haziran tarihli mektubu bu hisler altında yazılmıştı:

Müzehher, kardeşim,

Sabiha iyileşti, dünden itibaren evdedir. .. Hiçbir şeyi kalmadı. Yalnız çok zayıf ve takatsız düştü. Bir iki güne kadar nekahat devrini geçirmek üzere bir sanatoryuma gidiyoruz. Fakat sanatoryum buradadır. Evimizle temas halinde kalacağız. Mektuplaşma arızaya uğramayacak. Sabiha büyük bir tehlike atlattı. Doktorlar galiba teşhiste aldandılar. Son yapılan röntgen muayenesinin neticesi de ümidli görünüyor. İnşallah artık kurtuldu. Talihine iyi doktorlar eline düştü iyi tedavi ettiler, hastalığın önünü aldılar. Yoksa çok ümitsiz günler geçirdik. Bundan sinirlerim bozuldu. Durup durup ağlar olmuştum. Hamdolsun o da geçti.

İşte bu da böyle...

Zekeriya Sertel²²³

Aynı zarfta Sabiha'nın da kısa bir notu vardı Müzehher'e:

Kardeşim Müzehher,

Ağır bir hastalıktan sonra dün hastahaneden geldim. 6 ay süren bir hastalık beni iyice yıprattı. Fakat süratle kendimi topluyorum. Doktorlara göre kurtuluşum bir mucize olduğu gibi, bu kadar süratle iyileşmem de şaşılacak bir şeydir. Senin, bütün dostların hastalığıma gösterdiğiniz ilgiye çok teşekkür ederim. Bütün dostlara selâmlar. Sana da sevgiler.

Sabiha Sertel²²⁴

ROMANIN SONU

Sabiha'nın iyileşme hali Temmuz'un ikinci yarısına kadar devam etti, sonra hızla kötüye gitti. Durumu çok ağırdı. Son bir umutla Moskova'daki Kan-

²²² A.g.e., s. 257.

²²³ Müzehher Vâ Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, s. 63.

²²⁴ A.g.e., s. 63.

ser Enstitüsü'ne götürölüp yatırıldı. Birkaç gün süren kontrollerin ardından "yapılacak bir şey kalmadığı" bir kez daha ortaya çıktı.

Sabiha, Bakû'ya evine getirildi. On gün daha direndi, 2 Eylül 1968 Pazartesi günü ölüme teslim oldu. Bakû'da toprağa verildi.

İlk taziye mesajı, Sabiha'nın yaşamını yitirdiğini anında öğrenen Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Yakub Demir'den geldi:

Sabiha yoldaşın ölüm haberini derin bir teessürle aldım. Türk komünistlerinin, Türk emekçilerinin, devrimci Türk aydınlarının kalbinde daima yaşayacak olan O'nun aziz hatırasının önünde saygı ile eğiliriz. Büyük acınızı paylaşıyor, Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi adına ve kendi adıma sizlere başsağlığı dilerim.

3.IX.1968

Yakub Demir²²⁵

Zekeriya 6 Eylül günü bir kez daha Müzehher Vâ Nû'ya mektup yazdı. Bu kez mutluluk anlarını değil, derin acısını paylaşıyordu:

Kardeşim Müzehher,

Acı haberi almışsınızdır. Sabiha'yı sonunda kaybettik. Sekiz ay hastalıkla çetin bir savaş verdi. Kahramanca döğüştü. Birkaç meydan harbi verdi. Zaman zaman hastalığı yendi. Temmuz ayında âdeta iyileşmişti. Bizi sevindirmişti. Kendisi de mesut olmuştu. Fakat savaşın ikinci bölümünde, hastalık insafsız davrandı. Zavallıyı yere serdi ve bir daha kalkmasına imkân bırakmadı. O da son zamanlarda denize girer gibi kendisini hastalığın kolları arasına attı. Uyumak üzere gözlerini kapattı. Ve sönen bir mum gibi yavaş yavaş söndü. İki saat sonra da artık aramızda değildi. Son günlerde o da umudunu yitirmiş, savaşı durdurmuştu. Artık yorgun ve perişan düşmüştü. Fakat ölümü burada büyük hadise oldu. Her taraftan sevgi ve ilgi yağdı. Muhteşem bir cenaze tertip edildi. Evimiz ziyaretçilerle doldu boşaldı. Kendi memleketimizde imişiz gibi geldi bize. O kadar candan ve yakından ilgi gördük. Kederimizi ve üzüntümüzü hafifletmek için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Gerek hastalığı zamanında gerek ölümünden sonra, bize garipliğimizi duyurmamak için hiçbir şeyi esirgemediler. Bizim de tek tesellimiz bu oldu.

Yıldız bu savaşta annesinin yanından hiç ayrılmadı. Son günlerde Yıldız, annesine bir şey isteyip istemediğini sorduğu zaman Sabiha'nın verdiği cevap şu olmuştu:

"Senin gibi bir evlâd."

Gerçekten de Yıldız çok fedakârlıkla annesinin yardımına koştu. Fakat o da bu savaştan yorgun çıktı ve perişan çıktı, şimdi onu dinlendirmeye çalışıyor.

225 Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) tarafından elde edilip çevirisi yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ndeki Sabiha ve Zekeriya Sertel'e ilişkin kayıtlardan.

şıyoruz. Benim halim tabii perişan. Elli senelik arkadaşımı kaybetmek kolay dayanılır şey değil. Hele gurbet elde. Ana ne yapacaksın? Katlanacağız... Zekeriya Sertel.²²⁶

Zekeriya aynı gün acı haberi Sabiha'nın ablasının İstanbul'da yaşayan oğlu Osman Müeyyet Binzet'e de bir mektupla bildirdi:

Osman,

Nihayet teyzeni kaybettik. Sekiz ay süren uzun ve ıstıraplı bir hastalıktan sonra, iki, üç gün evvel kendisini hastalığa teslim etti. Uyum gibi gözlerini kapadı ve iki saat sonra artık, başka dünyalara göçmüştü. (...) Sevim'e (*ABD'de yaşayan büyük kızı*) bir türlü gerçekleri yazamıyorum. Ona hastalığın ağırlığını yazdık. Fakat ölüm haberini vermedik. Ancak er geç bu acı gerçeği öğrenecek ve yavrucuk harap olacak. Biz geçen yıl Prag'da buluşup, bir ayı beraber geçirmiştik. O tesellisi olacak.

(...)

İstanbul'da gazeteler yazdı mı? Yazdıysalar ne yazdılar bilmiyoruz. Bir iki gazeteye telgrafla haber verdik. Fakat cesaret eden oldu mu? Bilmiyoruz. İstanbul'da yazılanları toplayıp, gönderebilersen, pek makbule geçer (...).²²⁷

Defin töreninden bir süre sonra, Türkiye'den getirilen küçük bir torba yurt toprağı Sabiha'nın mezarına döküldü.

Zekeriya, mezar taşına Namık Kemal'in ünlü *Vatan mahzun, ben mahzun* dizesini yazdırmak istiyordu. Yıldız, "Bu onun kendi sözü değil," diyerek karşı çıktı, "Onun son yapıtı Roman Gibi,"²²⁸ dedi; mezar taşına *Roman Gibi* yazılmasını önerdi.

Ne Zekeriya'nın ne de Yıldız'ın dediği oldu: Azeriler, Sabiha için hazırladıkları kitap biçimindeki mezar taşının sol sayfasına Sabiha Sertel, sağ sayfasına da doğum ve ölüm yıllarını yazdı: 1898-1968.

Oysa, Sabiha 1898'de değil, 1895'te doğmuştu.

226 Müzehher Vâ Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, s. 63-64.

227 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 373-374.

228 A.g.e., s. 261.

Paris'e Kaçış, Yeniden Zorlu ve Yoksun Yıllar, Her Şey Türkiye'ye Dönmek İçin

GÜZİN DİNO DAVETİYLE,
YILDIZ VE ZEKERİYA SOVYETLER'DEN KAÇIYOR

Sabiha'yı kaybetmelerinin ardından Zekeriya Bakû ve Sovyetler Birliği'ni terk etmeye karar verdi. O sıralarda Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde, *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız* başlıklı doktora tezini başarıyla tamamlayıp, “doktor” akademik unvanı alan kızı Yıldız da aynı kanıdaydı.

Zekeriya dostlarıyla, akrabalarıyla en önemlisi Amerika'daki kızı Sevim ve torunlarıyla görüşmek ve daha özgür bir ortamda yaşamak istiyordu. Nihai hedefi ise er ya da geç Türkiye'ye dönmekti. Batı ülkelerinde böyle bir fırsat yakalayabilirdi. Sovyetler Birliği'nden Türkiye'ye dönmesi ise olanaksızdı. Soğuk Savaş bütün hızıyla devam ediyordu ve Sovyetler Birliği Amerikancı Türkiye'nin baş düşmanıydı. Bu yüzden ülkeden çıkmanın bir yolunu bulmak zorundaydılar. Zekeriya Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne mektup yazdı:

Ben artık 80 yaşına geldim. Eşimi kaybettim, ölmeden büyük kızımı görmek istiyorum. Onunla bir buluşma yapmam için, yurtdışına çıkma müsaadesi ve bunu sağlayacak bir belge rica ediyorum.¹

Yıldız'a göre bu başvuruya olumlu yanıt gelmişti: Sovyet Kızıl Haçı onlara 45 günlük seyahat belgesi verecekti.

Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel, Susmayan Adam* adlı kitabında Sovyetler Birliği'nden çıkış öykülerini böyle anlatıyordu. Ancak Sertelle-

1 A.g.e., s. 380.

rin Sovyetler Birliği topraklarından çıkış öyküsünün, kitabın yazıldığı 2000 yılında anlatılması hâlâ sakıncalı bulunan başka bir versiyonu daha vardı. Herhangi bir yazılı kaynağa dayanmayıp, aile içinde sözlü olarak aktarılan kaçış öyküsünü, Sabiha'nın abisi Celal Derviş Deriş'in torunu Nur Deriş Ot-toman aktardı:

Zekeriya ve Yıldız'ın elinde hiçbir belge yoktu. Sovyetler Birliği'nde mülteci olarak kalıyorlardı ve ülkeden çıkabilmeleri olanaksız görünüyordu. Paris'te yaşayan Abidin Dino'nun eşi Güzin Dino ile Yıldız bir süredir mektuplaşı-yordu. Güzin, Sabiha'nın ölümünün ardından baba-kız Sertellerin Bakü'da sıkışıp kaldığının farkındaydı. Bir mektubunda Yıldız'a ilginç bir öneri ge-tirdi: "Biz Sorbon'da² Türkiye ile ilgili bir konferans düzenleyeceğiz. Senin, 'Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız' konulu doktora tezin konfe-ransımızla doğrudan ilgili. Bu yüzden seni de Azerbaycan Bilimler Akademi-si'nden resmen konuşmacı olarak davet edeceğiz..."

Güzin mektubun yetkililerce okunma olasılığı yüzünden açıkça yazama-mıştı ama Sertellere Paris'e gitme ve bir daha Sovyetler Birliği'ne geri dönme-me olanağı sunuyordu. Yıldız kabul etti ve davet gönderildi. Ancak ortada bir sorun daha vardı. Davet Yıldız içindi. Zekeriya ne olacaktı? Bu sorunun çözü-münü de Yıldız buldu. Yetkililere bir yazıyla başvurarak 78 yaşındaki babası-nı yalnız bırakamayacağını, konferansa onun da gelmesi için izin verilmesini talep etti. Talep kabul edildi.

Çıkış işlemlerini tamamlamak için baba-kızın birlikte Moskova'ya gitme-si gerekiyordu. Bir dostları onlara Moskova dışındaki Sovyet yazarlar evin-de yer ayarladı. Yıldız ve Zekeriya yazarlar evine ulaştıklarında alıştıklarının çok dışında tuhaf bir ortamla karşılaştı:

Bu ev Nâzım Hikmet'in kır evine yakın, büyük ve güzel bir bahçe içinde gü-zel, sakin bir yerde idi. Oraya arada bir gittiğimiz için Sovyet yazarları arasın-da dostlarımız da vardı. Ancak bu sefer hepsini büyük bir telaş içinde bulduk. Çünkü Kruşçev'in iktidardan uzaklaştırılmasıyla³ beraber, özgürlük günleri bitmişti. Merkez Komitesi'nin başına Brejnev'in geçmesiyle beraber Staliniz-me dönülmüştü. Özgürlük döneminde Stalin'in aleyhine yazmış olan yazarlar işten atılıyor, istifa ediyor veya tutuklanıyorlardı. İçlerinden biri intihar edin-ce Yazarlar Evi'nde kıyametler koptu.⁴

2 Sorbonne Üniversitesi.

3 14 Ekim 1964'te yapılan Merkez Komitesi toplantısında, Nikita Kruşçev ileri yaşı ve bozulan sağlığı sebebiyle Komünist Parti Genel Sekreterliği'nden istifa ettiğini açıkladı. Yerine Leonid İlyiç Brejnev geldi.

4 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 381.

Yıldız, geçmiş yıllarda Türkiye Komünist Partisi içinde yaşadıkları siyasi tartışmalardan da biliyordu ki, annesiyle birlikte gönül verdiği ve yıllardır yaşadığı Sovyetler Birliği, tanıdığı ülke olmaktan hızla uzaklaşıyordu. O yılın Ocak ayında Çekoslovakya'da başlayan Prag Baharı⁵ hareketiyle yükselen umutlar, Varşova Paktı'nın kanlı müdahalesiyle sönmüştü. Sabiha'nın hastalığının çok ilerlediği günlere denk geldiği için üzerinde fazlaca düşünemediği olay, Yazarlar Evi'nde yüzleştiği gelişmelerle birlikte bardağı taşıran son damlaya dönüştü:

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Sovyet tankları Prag'a girmiş, Çekoslovakya'da özgür bir sosyalizm kurmak isteyen Dupçek idaresine son verilmişti. Babamla ikimiz, bu haberi Yalta'da öğrendiğimiz vakit alt üst olmuştuk. Çünkü, Sovyet idaresi başka bir sosyalist örnek istemiyordu. Çekoslovakya'da olası bir demokratik sosyalizmi boğuyordu. Bu, her içten sosyalist için yıkıcı bir haberdir.⁶

Gerek Sabiha'yı gerekse umutlarını yitirmenin kırgınlığı içindeki Yıldız ve ölmeden önce sevgili ülkesini bir kez daha görme arzusuyla yanıp tutuşan Zekeriya, tıpkı 18 yıl önce Türkiye'yi terk ettikleri gün olduğu gibi, yine bir Air France uçağıyla özgürlüğe ulaşmayı deneyecekti. Aynı o günkü gibi, kaçtıkları anlaşılmaması diye tüm anılarını, çalışmalarını ve özel eşyalarını arkada bırakıp birkaç küçük valizle seyahate çıktılar. Bir daha asla dönemeyecekleri Bakü'daki evlerinin duvarında Nâzım'ın büyük boy bir portresi asılıydı. Yıldız bir tek onu arkada bırakamamış, çerçevesinden ve tuvalinden ayırıp, ruho halinde çantasına sığdırmıştı.

Paris'in pahalı olduğunu bildikleri için taşıyabildikleri kadar giysi almışlardı yanlarına. Bir de astragan şapkalarını: Batı'da çok para ediyordu, zor duruma düşerlerse satacaklardı. Yaz günü valiz dolusu kışlık giysiyle seyahat etmenin kaygısı içinde uçağa bindiler.

Biz, Fransız Hava Yolları'nın Karavel uçağında,⁷ uzun zamandan beri görmediğimiz bir konfor ve zenginlik görüyorduk. Uçağımız Paris-Orly Havaalanı'na indiği vakit, yanımda oturan babam, bana döndü: "Yıldız özgürlük ülkesine geldik," dedi.

Biz bu özgürlük ülkesini, Türkiye'ye gitmek için bir trampelen olarak düşünmüştük. Ömrümüzün önemli bir bölümünün orada geçeceğini, pek çok zor günler yaşanacağını bilemezdik.⁸

5 Prag Baharı: 5 Ocak 1968'de Çekoslovakya'da iktidara gelen Alexander Dubçek tarafından başlatılan "İnsani yüzü ağır basan Sosyalizm" hareketi, 20 Ağustos'ta Varşova Paktı tanklarının ülkeye girmesiyle kanlı bir şekilde sona erdi.

6 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 381.

7 Dünyanın ikinci jet yolcu uçağı, Fransız yapımı Caravelle. İlk İngilizlerin Comet'iydi.

8 A.g.e. s. 383.

Paris'te onları Nâzım'ın oğlu Mehmet'le annesi Münevver karşıladı. Babakız, Quartier Latin semti yakınlarında, Avenue de l'Observatoire'daki H tel Beauvoir'a yerleşti.

Yıldız ve Bak 'daki evin duvarından indirdiği Nâzım Hikmet tablosu birbirlerinden hiç ayrılmadı. Paris'te yaşamaya başlayıp, 238 Rue de Vaugirard'da mütevazı bir eve yerleşmelerinden sonra Zekeriya'nın psikolog ve yazar yeğeni Gündüz Vassaf, sık sık onları ziyaret ediyor ve uzun süre yanlarında kalıyordu. Bu ziyaretlerden birinde; Nâzım Hikmet'in oğlu, arkadaşı Mehmet'le birlikte Zekeriya'yla söyleşi yaptılar. Gündüz Vassaf'ın kaleme aldığı söyleşi ve izlenimlerde duvardaki Nâzım Hikmet tablosu  n plandaydı:

Duvarlar resimlerle kaplı. Çoğu, dostları ressamların armağanı. Bir bölümü de Sertel'lerin yaşamını yansıtıyor. Bir köşede on yıl önce yitirdikleri ve hayatları boyunca birlikte savaştıkları Sabiha Sertel'in resmi. Bir yanda Nâzım Hikmet'in büyük bir portresi. "Koca Nâzım'la aynı derecede sevip saydığımız büyük gerçek dostumuz Zekeriya Sertel'e," yazmış tabloyu yapan ressam.⁹

Zaman bir süre daha aktıktan ve her şey olup bittikten sonra; siyaset tarihi uzmanı Prof. Dr. Mehmet  . Alkan 1990'lı yılların ikinci yarısında Yıldız Sertel'in İstanbul Göztepe'deki evine gittiğinde, dikkatini çeken şey duvardaki tablolar ve özellikle biriydi:

Evine gittiğimde gözüme çarpan ilk şey duvardaki tablolardı. Evinde Ermeni bir ressamın yaptığı nefis bir Nâzım Hikmet tablosu vardı.¹⁰

Tablo, Yıldız'ın Bak 'dan rulo yapıp kaçırdığı o tablo; ressamı da Sertel'lerin ve Nâzım'ın yakın dostu ressam Jak İhmalyan olabilir miydi? Zekeriya'nın yeğeni Gündüz Vassaf, tabloyu hemen anımsadı:

Hatırlamaz mıyım? Tabii ki Jak İhmalyan'ın tablosuydu...¹¹

YILDIZ VE ZEKERİYA'YLA HIFZI TOPUZ İLGİLENİYOR, EROL SİMAVİ GÖKŞİN SİPAHİOĞLU'NU GÖREVLENDİRİYOR

Sertellerin yakın dostları Boratav ve Dino aileleri tatile çıkmıştı. Ancak Zekeriya'ya Paris'te temas kuracakları bir dostlarının telefon numarasını vermişlerdi. Onların yokluğunda Zekeriya ve Yıldız'la bir diğer basın  stadı; Pa-

9 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 255.

10 Mehmet  zn r Alkan, "Yıldız Sertel'in Anıları ve Türkiye'deki Son Yıllarına Dair", *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2019, Tarih Vakfı, s. 69.

11 Gündüz Vassaf'la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

ris'teki UNESCO Genel Merkezi'nde Özgür Haber Dolaşımı Şefi olarak çalışan Hıfzı Topuz ilgilenenecekti:

Abidin (*Dino*) yokmuş. Pertev (*Boratav*) bey de yoktu. E, benim numaramı vermişler, beni aradı. Ben de kalktım gittim. İşte o gayet karamsar bir havadaydı. Yorgun, yani çok bedbin bir havada gördüm ben Zekeriya beyi. O zaman ahabap olduk. Ondan sonra Yıldız'ı da tanıdım. Sonra daha sık ilişkilerimiz oldu.¹²

Baba-kız Serteller Fransa'ya 45 günlük bir seyahat belgesiyle gelmişlerdi ve ülkede kalma izinleri belgenin süresiyle sınırlıydı. Yeniden Türk pasaportuna sahip olmak ve oturma izinlerini uzatmak zorundaydılar. İlk işleri Türkiye'nin Fransa Büyükelçisi Hasan Esat Işık'a¹³ başvurmak oldu. Hıfzı Topuz'un teyze oğlu olan büyükelçi, Yıldız ve Zekeriya'ya çok nazik davrandı, yardımcı olmaya çalıştı.

Sertellere yeni pasaportlar verebilmesi için Türkiye'den onay alması gerekiyordu. Hayli beklediler, onay gelmedi.

Hürriyet gazetesinin kurucusu Sedat Simavi Zekeriya'nın yakın dostuydu. O, 16 yıl önce yaşamını yitirmişti ancak gazetenin başındaki oğlu Erol Simavi bu baba dostuyla yakından ilgilenmek istiyordu. Gazetenin Paris temsilcisi Gökşin Sipahioğlu'nu Sertellere yardımcı olmakla görevlendirdi. Yıldız Sertel, Sipahioğlu'nun "yardımlarının" kendileri için pek de uygun olmadığı kanısındaydı:

O da bize yardım için elinden geleni yapıyordu. Ancak gazete bir sansasyon gazetesi olduğu için, galiba o sıralarda Zekeriya Sertel'in ciddiyetine uymayan şeyler de çıkıyor ve hatta söylemedikleri de söyleniliyordu ona.¹⁴

Hürriyet gazetesinin Sertellere yardımcı olabilmek için yaptığı yayınlar sürerken, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyaret yapmaya karar verdi. Seyahati izleyecek kalabalık Türkiyeli gazeteci heyeti içinde Gökşin Sipahioğlu da vardı. Sunay ve gazeteciler gezi sürecinde Azerbaycan ve Bakû'ya da gidecekti. Bu geziyi haber alan Zekeriya çok sevindi. Beraberlerinde getirmeye cesaret edemeyip Bakû'daki evde bıraktıkları bazı eşya, fotoğraf ve belgeleri Gökşin Sipahioğlu getirebilirdi belki. Cumhurbaşkanıyla birlikte yolculuk yapan ayrıcalıklı bir gazeteciydi ne de olsa.

12 Hıfzı Topuz'la Nur Deriş Ottoman ve Korhan Atay'ın yaptığı röportajdan, 23.04.2016.

13 Hasan Esat Işık (1916-1989): Diplomat ve siyasetçi. 1965 yılında Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde Dışişleri ve 1970'lerdeki Bülent Ecevit başkanlığındaki koalisyon ve azınlık hükümetlerinde Milli Savunma Bakanlığı yaptı.

14 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 388.

Sipahioğlu, içinde buram buram haber kokusu barındıran bu öneriyi memnuniyetle kabul etti:

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Rusya gezisine *Hürriyet* adına katılacaktım. Zekeriya Sertel bana Bakü'deki evinin anahtarını verdi; dolaplara sakladığı notları, filmleri, fotoğrafları ve paltosunu getirmemi istedi. Aralarında Nâzım Hikmet'in hiç yayımlanmamış fotoğrafları da vardı. Dönüşte dediklerinin hepsini getirip İstanbul'da Erol Simavi'ye teslim ettim, paltosunu ise kendisine götürdüm. Çünkü Sertel, *Hürriyet*'e Rusya anılarını yazacaktı. O sırada MIT'ten bazı adamlar geldi, sonunda bu anılar yazdırılmadı. Belgeleri, filmleri ve Sertel'in anılarını Erol Simavi o zaman MIT'e vermek zorunda kaldı.¹⁵

Zekeriya paltosuna kavuşmakla yetindi. Evraklar ve fotoğraflar ise bir daha sahibine geri dönmek üzere MIT arşivine yerleştirildi.

ZEKERİYA'NIN DARBECİ DESTEKLİ TÜRKİYE'YE DÖNME HAREKÂTI BAŞARISIZLIĞA UĞRUYOR

Hürriyet gazetesinin Zekeriya'nın ülkesine dönme çabası ve karşılaştığı olumsuzluklara ilişkin yayınları yine de bir işe yarayacak ki, en dikkat çekici tepkilerden biri geçmişte birlikte çalışmasına karşın yıldızının hiç barışmadığı bir meslektaşından geldi. Gazeteci, hukukçu, siyasetçi, CHP eski milletvekili ve çeşitli dönemlerin bakanı Cihad Baban, *Cumhuriyet* gazetesindeki 4 Kasım 1969 tarihli *Günden Güne* üst başlıklı köşe yazısını tümüyle ona ayırdı:

Zekeriya Sertel'in, küçük bir Paris otelinin, kalemini dahi rahat kullanamayacağı küçücük odasında vatan hasreti çektiğini bir sabah gazetesinde okuyunca, ister istemez eski günlerin anıları gözlerimin önüne geldi.

1936'larda ben genç bir gazeteci olarak *Son Posta*'da çalışırken o bu gazetesinin patronlarından biri idi. Ne o benden hoşlanırdı, ne de ben ondan..

İkinci Dünya Savaşı içinde ben *Tasvir*i, o *Tan*'ı çıkarırken iki gazete birbiriyle çok çatıştı. Daha ziyade eşi Sabiha hanım bize sogukkanlı bir hırçınlıkla yüklenir, biz de kendisine mukabele etmekten geri kalmazdık. Bir gün rahmetli Velit Ebüzziya'nın, "Zekeriya beye çok çatmayın.. Fikirlerimiz onun fikirlerine uymaz ama.. o, karısına olan saygısı dolayısıyla karşı cephede yer alır. Kim ne derse desin, mum gibi dürüst bir insandır.." sözlerini de hâlâ hatırlarım.

15 Muammer Elveren, *Sipahioğlu'na Fransız medyasından büyük övgü*, 07.10.2011, *Hürriyet* gazetesi.

Zekeriya 77 (doğrusu 79) yaşına gelmiş, gurbet ellerinde ihtiyarlamış, sevgili ve çok etkisi altında kaldığı eşini, yaban topraklarına tevdi etmiştir. Bundan sonra onun arıyacağı, her faninin hakkı olan kendi memleketinde bir tutam huzurdur.

İnanınız ki sayın hükümet erkânı, Zekeriya'yı yaşantısında talihsiz, huzursuz yapan, ona gurbet yollarını açan solculuğu değil, huysuzluğudur. Solculukta ondan çok ileri olanların parlamentoda oy kullandıkları, cenaze törenlerinde yumruklarını havaya kaldırarak yürüyüşe geçtikleri bu memlekette, Anayasa, hiç kimsenin kanaatlerinden dolayı kınanamıyacağını söylerken, onu sürgün hayatında bundan fazla tutmak adaletsizlik olur.

Evet, Zekeriya'yı mutsuz kılan mizacındaki sertlik, nobranlıktır. En son söylemesi gereken sözü en evvel söylemesi, toplum içinde çaresiz var olan hatır gönül meselesine önem vermemesidir. Öyle olmasaydı, Amerika'dan, pırl pırl tahsil görmüş bir genç olarak Ankara'ya döndüğü zaman, önünde açılan engin imkânlardan istifade edebilirdi. Ama o basit sebeplerle Atatürk'ü bile kızdırdı, arkadaşlarını kırdı, sosyal çevre ile hiçbir zaman intibak edemedi. Bocaladı, menfileşti, ona karşı çıkanlarla zıtlıştı, ve böylece bir gün memleketi terk etti.

Zekeriya, 17 yıldır yoklukla, hasretle pençeleşerek mizacının cezasını çekiyor. Türkiye'ye düşen görev, mizacındaki kusuru ideolojiye yüklemek katılığı göstermeden onun her şeyi, varlığının sebebi olan karısıyla beraber çıkıp gittiği şu memleketin kapısında, yapayalnız kaldığı şu anda onu daha fazla bekletmemektir.

Hürriyet'in yayınları başkalarını da etkiledi: Gazetenin yazarlarından eski asker ve darbeci Orhan Erkanlı, durumunu öğrenir öğrenmez hemen bir uçağa atlayıp Zekeriya'yla görüşmek üzere Paris'e uçtu. 27 Mayıs 1960 askerî darbesi sırasında *İstanbul Radyosu*'nu basıp ele geçiren ve ardından kurulan Milli Birlik Komitesi'ne kurmay binbaşı rütbesiyle üye olan Orhan Erkanlı, emeklilik sonrası bir süre CHP'den milletvekili olmuş, oradan da istifa edip gazeteciliğe başlamıştı. Paris'e gidiş amacı, eski darbeci kimliğinden yararlanarak Zekeriya'yı alıp Türkiye'ye getirmek ve ülkeye pasaportsuz girmesini sağlamaktı. Orhan Erkanlı'nın darbeci mantalitesiyle planladığı bu girişim başlangıçta Zekeriya ve Yıldız'ı umutlandırdı:

Erkanlı, Gökşin, babam ve ben Paris'te bir kahvede oturup durumu konuştuk. Fikir bizim için yeniydi. Yurttaş olduğu için hukuken, pasaportsuz girme hakkı olduğunu biliyorduk. O vakit, sadece pasaport yasasına göre bir ceza görecekti ki, bu da önemli değildi. Erkanlı'nın yanında olması bize güven veriyordu. Paris'te oturma müsaademizi Abidin'in yardımıyla biraz uzatmış-tuk ama, o da sınırlıydı. Nihayet bu teklifi kabul ettik.¹⁶

Zekeriya Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nden aldığı giysilerle gitmek istemiyordu. Alışverişe çıktılar, son derece sınırlı olan paralarına kıyıp yeni giysiler aldılar. Tüm hazırlıklar tamamlanınca, Yıldız Gökşin Sipahioğlu'yla birlikte Orhan Erkanlı ve babasını Orly Havaalanı'ndan yolcu etti. Yurt özlemini giderecek olmanın heyecanı içindeki Zekeriya, pasaportsuz Türkiye'ye girme serüvenini yıllar sonra *Vatan* gazetesi için Paris'te kendisiyle röportaj yapan yeğeni Gündüz Vassaf ve arkadaşı Nâzım Hikmet'in oğlu Mehmet Hikmet'e anlattı:

Neyse uçakta gidiyoruz. Tabii gayet heyecanlıyım. Yirmi yıldan sonra memleketime dönüyorum. Yirmi yıl geçmişti. İnsan anasına kavuşmak ister gibi, uzun süre anasını görmemiş bir evlat gibi heyecanla ve sevinçle gittim. Yol-da Atina'ya uğradık. Uçağımız biraz geç kaldı. Onun için akşam olmuştu vardığımız zaman İstanbul'a. Uçaktan İstanbul'u göremedim maalesef. Karanlık-tı. Hasretimi gideremedim. İndik Yeşilköy'e. Yanımda pasaport yok tabii. Eh, pasaportsuz olduğum için nüfus kâğıdımı verdim polise. Polis nüfus kâğıdımı alınca, "Birkaç dakika müsaade eder misiniz," dedi. Gitti. Bir süre sonra geldi. "Buyurun benim odamda oturun da bazı muameleler var onları yapalım, gidersiniz," dedi. Erkanlı hemen durumdan şüphelendi. "Ben İstanbul'a gidip arkadaşlarla temasa geçeyim, güçlükleri halletmeye çalışayım," dedi. O çıktı gitti. (...) Bu arada, polis komiseri de birtakım telefonlar etti. Yarım saat sonra odanın içi birinci şubenin âmirinden memuruna kadar polisle doldu. (...) Nihayet galiba emir geldi. "Bu akşam bizim misafirimiz olacaksınız, buyurun otele gidelim," dediler. Bu bir nevi tutuklamaydı. (...) Polisler telefonla önce emniyet müdürüyle, sonra valiyle, arkasından Ankara'yla Demirel'le (*Başbakan Süleyman Demirel*) temasa geçmişler ve bir karar verememişler.

Sağım solum sivil polislerle çevrili olarak yürüdük. Arka kapıda bir otomobil bekliyordu. Yanıma bir sivil verdiler. Ortalık artık adamakıllı kararmıştı. (...) Heyecanla etrafıma bakıyordum. Fakat bir şey görmek olanağı yoktu.

Yanımdaki sivil polisle, otelin alt salonlarından birinde oturduk. (...)

Derken öteki polisler de geldiler. Odamızın hazır olduğunu bildirdiler. Hep birlikte üst kata çıktık.¹⁷

Yeşilköy'deki Çınar Otel'e getirilen Zekeriya'ya, emniyet yetkililerinden biri İstanbul valisinin çok saygılı davranmaları için emir verdiğini söyledi ve bir isteği olup olmadığını sordu. Zekeriya yemek istedi. Yemek geldi, bir oda dolusu 1. Şube polisiyle birlikte yediler. Uyuma zamanı geldiğinde de polislerin bir kısmı odada kalmaya devam etti. Zekeriya bu saçma duruma tepkiliydi:

17 Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 2001, s. 258-259.

Evvela, yaptıkları bir saygısızlıktı. Sonra da bütün gece rahatsız edici bir durum yaratılmıştı. Galiba benim bu yaşında pencereden çarşaf bağlayıp kaçacağımı sandılar. Aptalca ve saygısızca bir işti.¹⁸

Sabah Zekeriya banyo yapıp tıraş olduktan sonra polisler, onu Ankara'ya götüreceklerini söylediler. Bir anlam veremedi bu gelişmeye:

Bu da tuhaf bir şeydi. Fakat Ankara karar veremediğine göre, belki benimle şahsen temas etmek istiyorlar, diye düşündüm. İnandım peşinen. Böyle çıktık. Baktım dışarda kalabalık bir halde toplanmış gazeteciler.

“Zekeriya bey yere yat! Zekeriya bey yere yat!” diye sesleniyorlar bana. Yani yatayım da, hastaymışım gibi görüneyim de, beni göndermesinler demek istiyorlardı. Fakat ben bu şekilde bir oyuna yanaşmak, kendimi gülünç hale sokmak istemedim. Anladım ki, Ankara'ya değil Paris'e dönüyoruz.

(...) Sarsılmış durumdaydım, uçağın yanına geldiğimde. Orda da müdüran, âmiran, bir sürü polis, memur, sivil kıyamet. Ve tabii bir sürü de gazeteci. Bindim uçağa. Fakat bu defa müthiş bir üzüntü çöktü içime. Kalbim buruldu. Bir ümitle, sevinçle geldiğim vatanımdan tekrar geri dönmek zorunluluğu çok acı geliyordu.¹⁹

Orly Havaalanı'nda Zekeriya'yı Gökşin Sipahioğlu'nun refakat ettiği Yıldız karşıladı:

Tabii perişandı. Çok zalimce bir oyun oynanmıştı kendisine. Üst düzey temasları olan bir akrabadan öğrendiğimize göre, babam Yeşilköy'e varınca, bakanlar birbirleriyle telefonlaşmışlar. “Zekeriya Sertel Türkiye'ye gelirse, solu birleştirir” düşüncesiyle onu yurda sokmamaya karar vermişler. Tabii yasalara uymayan bir karar.²⁰

ZEKERİYA, EROL SİMAVİ VE İLHAN SELÇUK'U ELEŞTİRİYOR, HIFZI TOPUZ ONUN İMAJINI DEĞİŞTİRMEYE ÇALIŞIYOR

Zekeriya Paris'e döndükten sonra küçük bir kaza geçirdi. Champs-Élysées Bulvarı'nda yürürken bir otomobil ona hafifçe çarptı ve yere düşmesine neden oldu. 79 yaşındaki Zekeriya'nın kendisini toparlaması birkaç hafta sürdü. Bu sırada onun İstanbul'a gelip geri gönderilme serüveni Türkiye basınında yer almış ve haberin kullanılış şekli Zekeriya'yı çok kızdırmıştı. 17

18 A.g.e., s. 261.

19 A.g.e., s. 261-262.

20 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 391-392.

Aralık 1969'da Erol Simavi ve İlhan Selçuk'a birer kınama mektubu gönderdi:

Oğlum Erol,

Acıklı bir macera geçirdik döndük. Ama işlenen kanunsuzluklar işimizi kolaylaştıracak galiba, oradayken gösterdiğin ilgi beni pek duygulandırdı. (...) Durumu tamamen düzeltemedinse de yardımın büyük oldu. Müteşekkirim.

Gelgelelim gazete senin gösterdiğin ilgiyi göstermedi. Bana karşı işlenen haksız ve kanunsuz davranışı hiç belirtmedi ve belirtmeye de çalışmadı. Oysa bu, adi bir zabıta olayı değil, bana karşı işlenen bir haksızlık davasıydı. Gazete olayı adeta bayağı bir zabıta olayı gibi karşıladı ve beklenen tepkiyi yaratmadı. Bu, bana karşı işlenen bir haksızlık davasıydı ve bu dava biraz da sizin davanızdı. Bu bakımdan, gazetenin bu sorunu benimsemesi ve ona göre davranması ve işi ciddiye alması gerekirdi. Anlaşıyor ki arkadaşlar, gazetecilik hayatlarında böyle olaylarla karşılaşmamışlar ve kavgaya alışmamışlar. Bir dava için nasıl kavga edileceğini bilmiyorlar. Fazla olarak uçakta yaptığım açıklamayı istedikleri gibi kısıp kepaze etmekten çekinmiyorlar ve saygı göstermesini bilmiyorlar.

(...) Bu işi ciddi düşünmek gerek. Bakın, örneğin bu meseleyi benimseyebilselerdi, bir kampanya açılabilirdi. Ben memlekette hâlâ polis devletinin hâkim olduğunu belirttiğim halde. Onlar bunu yan çizdiler ve buna önem vermediler. Oysa bu vesile ile polis devlet sistemine ve keyfi idareye karşı savaş açılabilirdi. Ve çok da enteresan olurdu. İşin bu yanları bir tarafa bırakılarak, haber kısmına önem verildi. O da fantezi içinde boğuldu gitti.²¹

Azizim İlhan bey,

Memlekete dönme teşebbüslerimin başıma açtığı belâlar karşında, seyirci kaldığınızı görmek beni çok üzüyor. Bütün haksızlıklar ve kanunsuzluklar karşısında hemen sesini yükseltmeyi görev bilen kaleminiz, benim memlekettten geri gönderilmem karşısında susmayı yeğ gördü. İlk günlerde Ecvet Gürresin'in yazdığı yazı beni çok duygulandırmıştı. Bu vesile ile kendisine teşekkürlerimi bildirmenizi rica ederim. Ama sizden ses seda çıkmadı.

(...) Siz bu keyfi, bu kanunsuz harekete karşı sesinizi çıkarmak istemez misiniz? Ben mahkemeye başvurup hakkımı arayacağım ve kanunsuz emri verenlerle, yürütenlere karşı ceza davası açacağım... Yani, bir kelimeyle sağ kaldıkça memleketime dönmek ve orada ölmek için elimden geldiği kadar savaş devam edeceğim. Bütün hayatım kavgayla geçti, kavgayla bitecektir. Dün uğruna kavga ettiğim ve etmeye devam edeceğim ilkelerin zaferine kadar susmayacağım.²²

21 A.g.e., s. 392-393.

22 A.g.e., s. 393-395.

Yalnız bırakılmanın ve anlaşılmamanın hüznü içindeki Zekeriya'ya en büyük moral ve desteği Paris'e gelir gelmez ilişkiye geçtiği Hıfzı Topuz veriyordu. Kısa süre içinde yakın dost olmuşlardı:

Onları ziyarete gittiğimde Zekeriya bey hemen mutfaka girer mezeler hazırlardı, oturur beraber kafa çekerdik.²³

Ancak buluşmalar çoğunlukla Hıfzı Topuz'un evinde yapılıyordu. Topuz, yurtdışında yaşayan ya da Türkiye'den gelen tüm tanıdıklarını mutlaka Zekeriya'yla tanıştırıyor, bir tür gönüllü halkla ilişkiler ofisi gibi çalışıyordu:

Fransa'ya ilk geldiği zamandan ölümüne kadar eve ne zaman bir dostum gelse, Zekeriya beyi, Yıldız'ı çağırırdım. Görenler de, "A bu mu Zekeriya bey?" derlerdi. Komünist falan değil, böyle sosyal demokrat bir adam işte. Birden imaj yıkılırdı yani. Ben onu yapmaya gayret ettim. "İşte buyurun Zekeriya beyi görün" derdim. Gayet tonton... Herkes çok severdi.

Evin bir parçası gibiydi Zekeriya bey. Türkiye'den gelen kim olursa olsun Zekeriya beyi iftihar ederek tanıttırdım: "Bakın, Zekeriya bey bu" derdim yani... Kimlerle? Bizim Üstün Üstündağ falan; OECD'de çalışanlar, Atilla Karasmanoğlu. Ondan sonra UNESCO'da Türk memur bir Fevziye Osmanoğlu vardı. O dönemde konsoloslukta bir konsolos yardımcısı vardı, Fusun Öz... Benim çok yakın arkadaşımdı çok yardımcı oldu. Abidin'in de dönmesine pasaport almasına o neden oldu. Konsolosla alakamız yoktu ama konsolos yardımcısı bizim takımdandı. Onun için, demek ki elçilik takımı, OECD takımı, ondan sonra konferanslara gelip gidenler, benim yakın arkadaşlarım; Bedri Rahmi (Eyüboğlu) gelince mutlaka beraber olurduk. Ondan sonra Ferruh Doğan, Çetin Altan falan mutlaka hepsine tanıtmışımıdır. Ben kim gelse, tanıttırdım...

Bir ara İsmail Cem geldi Paris'e. Dedim, "Böyle, böyle..." "Aaa, ben bir röportaj yapayım" dedi. Beraber gittik, *Milliyet* için uzun bir röportaj yaptı. Ben de resimlerini çektim, Cem'le Zekeriya beyin. Fakat, röportajı basmamışlar. O zaman ben Cem'e ısrarla sordum, "Basmıyorlar..." dedi.²⁴

Hıfzı Topuz'un çabaları ve yardımları Zekeriya'yı ve Yıldız'ı hoşnut ediyordu:

Hıfzı'yla dostluğumuz, Paris'teki sosyal yaşantımızı zenginleştirmek açısından doğrusu çok olumluydu. Babam onun evine gitmeye bayılırdı. Ancak, daha önemlisi bizim çok acele işlerimize yardımcıydı.²⁵

23 Hıfzı Topuz'la Nur Deriş Ottoman ve Korhan Atay'ın yaptığı röportajdan, 23.04.2016.

24 Hıfzı Topuz'la Nur Deriş Ottoman ve Korhan Atay'ın yaptığı röportajdan, 23.04.2016.

25 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 388.

GÜZİN DİNO, YILDIZ'A ÜNİVERSİTEDE
İŞ BULUYOR, MÜNEVVER VERECEĞİ DERSLERİ
FRANSIZCAYA ÇEVİRİYOR

Zekeriya'nın başarısız Türkiye'ye dönme girişiminin üzerinden birkaç ay geçmişti ki, yaşamlarında önemli değişiklikler yaratacak bir gelişme meydana geldi: Yıldız'ın ablası, Zekeriya'nın büyük kızı Sevim, eşi Frank O'Brien, torunlar; Holly adlı bir kızı olan Sevim Belli, artık bir delikanlı olan Denis (Deniz) ve genç kızlığa adım atan Tia (Atiye) Paris'e geldiler. Uzun yıllardır göremediği torunlarını bağrına basan Zekeriya'nın ve Yıldız'ın moralini çok yükselten bir buluşmaydı bu:

Babam sevincinden uçuyordu. Kocaman çocuklar olmuş torunlarını yeni görüyor, hasretini çektiği büyük kızına kavuşuyordu. Onları sık sık görmenin yolu açılmıştı. Paris'in kahvehanelerinde tatlı aile toplantıları yapıyorduk. Amerikalı olan eniştem, babamın Amerikan vizesi alabilmesi için girişimlerde bulundu.²⁶

Yıllar sonra kapısına geldiği anavatana sokulmamanın acısını da bir nebze hafifletmişti bu gelişme:

(...) Babam, geri çevrilmenin şokunu unuttu. Eniştem durumumuzun zorluğunu gördü. Fransa'da uzun vadeli kalma müsaadesi alabilmemiz için birtakım garantiler verdi, maddi durumumuzu sağlama bağladı.²⁷

Sevim, Frank O'Brien ve çocuklar bir süre sonra ülkelerine döndü. Zekeriya ve Yıldız yeniden yaşam umuduna kavuşmuş ve Fransa'da kalmaları garanti altına alınmıştı ancak hâlâ düzenli bir gelire ihtiyaçları vardı. Baba-kız birtakım çeviri işleri buluyorlardı ancak yetersizdi. Zekeriya'nın yaşı ve sağlığı rutin bir işte çalışmasına olanak tanımıyordu ama Yıldız'ın kalıcı bir iş bulması gerekiyordu.

Paris'te Ulusal Bilim Merkezi'nde çalışan ve Sorbonne'a bağlı Doğu Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü'nün²⁸ öğretim üyelerinden olan yazar Güzin Dino, bir kez daha Yıldız'ın imdadına yetişti. Paris'te 1968 gençlik hareketlerinin ardından alternatif bir sol üniversite kurulmuştu: Université de Vincennes.²⁹ Güzin'e göre Yıldız'ın gerek doktora tezi gerekse Marksizm ko-

26 A.g.e., s. 399.

27 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, Can Yayınları, 2018, s. 310.

28 Institut National des Langues et Civilisations Orientales: INALCO.

29 Paris'in sekiz numaralı üniversitesi olarak kurulan Université de Vincennes; Henri Weber, Michel Foucault, Jeannette Colombel, Gilles Deleuze, Jean-François Lyotard, Alain Badiou, François Châtelet, Etienne Balibar, Robert Linhart gibi pek çok sol kökenli ünlü felsefeci, sosyolog, tarihçi ve siyaset tarihçisinin matematikten Marksizme ve psikanalize, estetikten müziğe değin

nusundaki bilgi birikimi, bu üniversitede öğretim görevlisi olması için yeterliydi:

Üniversite, 1968 öğrenci gösterilerinden sonra, öğrenci isteklerini karşılamak için kurulmuş yeni bir üniversiteydi. Yeni pedagojik metotlar uyguluyorlardı. Ben tarih bölümünde çalışacak, Marksist açıdan “milli sorun”u ele alacaktım. İlk önce kolay görünmüştü bu sorun bana. Marksizmi iyi bildiğime göre güçlük çekmeyeceğimi sanıyordum. Oysa çalışmaya koyulduktan sonra gördüm ki, benim Moskova’da öğrendiğim Marksizmin temel prensipleri idi. Sadece Marx, Engels, Lenin ve daha birkaç ideolog yetmişti. Moskova’da Rosa Luxemburg, Troçki, Kautsky gibi birçok Marksist ideoloğun yapıtları yasaklanmıştı. Yeniden öğrenmem gereken çok şey vardı.³⁰

Bildiğini sandığı Marksizm’i Sovyetler Birliği’nde yasaklanmış pek çok kitabı okuyarak hızla geliştirmesi gerekiyordu ancak bir büyük sorunu daha vardı: Fransızcası bu yeni problemin üstesinden gelmeye ve üniversitede ders vermeye yetecek kadar iyi değildi.

Ancak, Yıldız’ın vazgeçme lüksü yoktu. Akademik ortamda çalışmak ve başarmak zorundaydı. Sonunda yakın dostlarıyla birlikte ilginç bir çözüm buldular: Yıldız vereceği dersleri İngilizce olarak hazırlayacak, “Münevver abla” dediği çevirmen Münevver Andaç³¹ da dersleri Fransızcaya çevirecekti.

Hayli fedakârlık gerektiren bu tuhaf çözüm başarılı oldu. Münevver Andaç dersleri Fransızcaya çevirdi, Yıldız evde dersleri yüksek sesle okuyarak telaffuzunu düzeltmeye çalıştı. Başlangıç yıllarında çok zorlansa da sonunda başardı, hatta doçentlik tezini bile verip, doçent akademik unvanına ulaştı.

Yıldız’ın düzenli bir işe kavuşmasının yanı sıra, Zekeriya’nın Amerika’daki kardeşi Belkis’in para yardımları Sertellerin Paris yaşamlarının bir nebze düzene girmesini sağladı. Kentin biraz dışındaki Montreuil adlı işçi mahallesinde hayli ucuz bir apartman dairesine taşındılar. Minicik kutu gibi bir evdi. Komşularının çoğu konfeksiyon fabrika ve atölyelerinde terzi olarak çalışan Türkiyeli işçi aileleriydi.

Özellikle Zekeriya Türkiyeli işçiler ve aileleriyle yakın ilişki içindeydi. İşçiler ve çocukları onu “Amca” olarak anıyor, bu ihtiyar amca yaşının ve sağlığının elverdiği her işlerine koşuyordu. Yıldız mahallelinin babasına duyduğu sevginin en yakın tanığıydı:

farklı dersler verdiği bir okuldu. 1980’de Saint-Denis’ye taşındı ve Université Paris 8 Vincennes – Saint-Denis adını aldı.

30 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, Can Yayınları, 2018, s. 312.

31 Münevver Andaç (1917-1998): Nâzım Hikmet’in oğlu Mehmet’in annesi. Nâzım Hikmet’ten Yaşar Kemal ve Orhan Pamuk’a pek çok önemli edebiyatçının eserlerini Fransızcaya çevirdi.

Yıldız ve Zekeriya 1970 sonlarında Paris'te.

Çocukları okula o kaydettiriyor, öğretmenlerle konuşulacak bir sorun varsa, okula o gidiyordu. Bizim gibi Fransızca bilen Türkler mahallede bir yenilikti. Benim vaktim olmadığı için, komşularımızın her işine babam koşuyordu. Devlet dairelerine yazılacak mektup ve dilekçeleri yazıyor, gelen bildirimleri okuyor, hastaları doktora götürüyordu. Haspi adında bir işçinin septisemiye tutulduğunu keşfetmiş, hemen hastaneye götürüp, hayatını kurtarmıştı. İşçilerin amcaı sevmeleri boşuna değildi.³²

Zekeriya'yı sevenler Türkiyeli işçilerden ibaret değildi. Yaz tatillerinin neredeyse tamamını onun yanında geçiren yeğeni Gündüz Vassaf'la, Nâzım Hikmet ve Münevver Andaç'ın oğlu Mehmet de onsuz yaşayamıyordu. Gündüz, çok erken ölen babası Ethem Vassaf'ın, Mehmet de neredeyse hiç tanımadığı babası Nâzım Hikmet'in yerine koymuştu Zekeriya'yı. Gündüz Vassaf bu durumu, "Dayım bir tür baba motifiydi bizim için," diye açıkladı:

32 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 419-420.

Münevver ve Mehmet, Zekeriya'yla buluştuklarında Mehmet sandalyeden kalkıyor ve dayım, "Tıpkı babası gibi kalkıyor sandalyeden" diyor Nâzım'ı kastederek. Ancak ne annesi Münevver ne de Mehmet Nâzım'dan söz etmekten hoşlanıyor... Bu ona kızdıkları için değil, anısını bir tür dedikodu malzemesi haline getirmemek için. Zira, Münevver Nâzım'ın pek çok kitabını biz-zat Fransızcaya çevirdi yıllarca.³³

Zekeriya, Gündüz ve Mehmet Paris'te sık sık birlikte dolaşır özellikle yeni açılan yerlere giderlerdi. Zekeriya "yeni"den hoşlanırdı çünkü. O sıralarda hizmete giren "Beaubourg" Georges-Pompidou kültür ve sanat merkezi-ne de gittiler. Gündüz'e göre binanın kendisine özgü mimarisi ve yenilikçi tarzı Zekeriya'nın çok ilgisini çekmişti:

Dayımın çok hoşuna gitmişti bina ve şöyle tanımladığını hatırlıyorum: "Binanın bağırsakları dışarı çıkmış..." Yeni olanla çok ilgiliydi. Mehmet ise tam tersiydi. Dayım bizden çok yaşlıydı ve Mehmet de ona hiç bilmediği eski Türkiye'deki günlük hayatı sorardı, "Nasıl oturulur, nasıl kalkılır, nasıl yemek yenir..." diye. Dayım, "Yahu ne yapacaksın bu eski püskü şeyleri? Niçin bana bunları soruyorsun" diye kızmış gibi yapardı. O eskiyi değil yeniyi isterdi hep.³⁴

TÜRKİYE'NİN İSTEMEDİĞİ ZEKERİYA, ÜLKESİNDE YAYINLANMASI ZOR KİTAPLAR YAZMAYA DEVAM EDİYOR

Zekeriya bir yandan pasaport alıp ülkesine dönmek için didiniyor bir yandan da üzerinde uzun süredir uğraştığı bazı kitapları tamamlamaya çalışıyordu. Bunlardan ilki Bakû'dayken kaleme aldığı *Hatırladıklarım* adlı otobi-yografik eserd. Zekeriya'nın anı ve yorumlarından oluşan kitap, Sertellerin 1950-1968 yılları arasında Fransa, Macaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya ve Azerbaycan'da Türkiye Komünist Partisi ile ilişki içinde geçen döneminden asla söz etmiyordu. Son şeklini Paris'te alan kitap uzun çabaların ardından 1977 yılında Türkiye'de Gözlem Yayınları tarafından basıldı. Çok ilgi gördü ve art arda üç baskı yaptı.

Paris'te 1970'li yılların başında tamamladığı bir diğer önemli kitap ise, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* adını verdiği anlatıydı. Zekeriya bu kitabı 1970-1971 yılları arasında Hıfzı Topuz'un evinde tanıştığı bir gence dikte ettirmişti. Yazımı bittikten sonra yeni kitabının içeriğini kızına da anlattı:

33 Gündüz Vassafla 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

34 Gündüz Vassafla 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

Nâzım çok büyük adam. O şimdiye kadar sadece devrimci şair, davası için yaşayan bir kahraman olarak tanıtıldı. Oysa bütün insanlığa mal olan bir devin, insan tarafları da bilinmeli. Bunu ben yazmasam, kim yazacak? Türk kamuoyu, henüz Nâzım'ın gökten yere indirilmesini kabul edecek durumda değil. Türkiye'deki ortam buna müsait değil. Onun için, bu kitap zamanını bekleyecek, belki de benim ölümünden sonra basılacak.³⁵

Zekeriya yıllardır tanıdığı, gençlik döneminde kendi yayın organlarında çalışmasını sağladığı ünlü yazar ve şair Aziz Nesin'e yurtdışında içine düştüğü bunalımı anlatan bir mektup yazmıştı. Mektupla birlikte henüz yayınlanmasını istemediği *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* kitabının da bir kopyasını göndermişti. Aziz Nesin'in yanıtı gecikmeden geldi:

İstanbul, 15 Haziran 1973

Sayın Zekeriya bey,

Size bu mektubu Nesin Vakfı'nın kır yemeği davet mektubunun arkasına yazıyorum.³⁶

(...) Mektubunuzda "Artık benimkisi yaşamak değil, var olmak sadece" diye yazmışsınız. Bu duyguya kapılmanıza çok üzüldüm. Sizi ne çok sayıp, sevdiğimi anlatamam. Size yazarlığım ile ilgili çok şeyler borçluyum. Siz, bu yaşınızda bile yazılar yazarak yaşamaktasınız. Yazdıklarınızın nasıl olsa değerlendirileceğine inanıyorum. Özellikle Nâzım için yazdıklarınızın çok değerli olduğu sanıyordum, elbette onlar bir gün değerlendirilecek.

Saygılarımla.³⁷

Mektuplaşmaya devam ettiler. Zekeriya Aziz Nesin'e gönderdiği kitabında, Nâzım'ın Türkiye'yi terk ettikten sonraki yaşamını; olumlu ya da olumsuz her tür davranış ve alışkanlıklarını otosansüre başvurmadan açıkça anlatmıştı. Bu yüzden kitabın ölümünden sonra yayınlanmasını istiyordu ancak Aziz Nesin aynı kanıda değildi. Ona göre her şey açıkça yazılıp, söylenmeliydi. Zekeriya bir mektubunda Aziz Nesin'e kitabın yayınlanma zamanının neden hâlâ gelmediğini anlatmaya çalıştı:

Azizim Aziz,

(...) Nâzım üstüne yazdığım kitabı korktuğum için değil, hâlâ sakıncalı olduğunu gördüğüm için yayımlamıyorum. Çünkü ben senin gibi, her şeyi olduğu gibi, gördüğüm gibi, beraber yaşadığım olayları hiç sansür etmeden, değiştirmeden yazdım. Zamanını bekliyorum. Düşmanlara fırsat vermek iste-

35 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, s. 336.

36 Aziz Nesin israfa ve kâğıt için ağaç kesilmesine karşıydı, kâğıtların birden fazla kez kullanılmamasından yanaydı.

37 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 443-444.

miyorum. Çünkü bizde okurlar henüz hoşgörü sahibi değildir. Sana  atmalarının nedeni budur. Henüz ham olu umuzdandır. Yoksa büyük adamlar günahsız ve eksiksiz değildirler. Onlar da insanlardır. Örneğin  aykovski'nin ibne olduğu bilinir. Ama bu onun sanattaki durumuna hiçbir zarar vermez. Çaykovski gene  aykovski'dir. Ben senin cesaretini takdir ediyorum. Ama bu gibi olayların henüz açığa vurulması zamanının gelmediğine inanıyorum.³⁸

Zekeriya'nın kitabın yayın zamanlamasına ilişkin kaygılarında ne denli haklı olduğu ve uzun yıllar yurtdi ında yaşamasına rağmen Türkiyeli okur ve aydınları hâlâ ne kadar iyi tanıdığı birkaç yıl sonra acı bir şekilde kanıtlandı. *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* kitabı günün birinde okurla bulu tu ve kıyamet koptu.

Zekeriya'nın Paris'teyken kaleme aldığı ve tıpkı *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* kitabı gibi ortalığı karı tıracağını bildiği başka çalışmaları da vardı. Bu kitaplardan birini Amerika'da yaşayan kızı Sevim'e ve New Hampshire'de yaşayan kız kardeşi psikiyatrist Belkis Vassafa yaptığı sık ziyaretler ve uzunca süreli konaklamalar sonrasında kaleme almıştı: *Amerikan Biçimi Yaşam*.

Bir başka kitabı da *Amerikan Biçimi Yaşam*'ın ziddi olma iddiasındaki Sovyetler Birliği'ni ele aldığı ve eski yazıyla defterler halinde yazdığı *Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm*'di. Her iki kitap da Zekeriya'nın bakış açısıyla, olumlu ya da olumsuz pek çok gözlem, yorum ve eleştiri içeriyordu. Yayınlanmalarını halinde hem Amerikan yanlılarının ve hem de Rus yanlılarının boy hedefi haline gelecekti. Başlangıçta her iki kitabın da taslağı sayılabilecek çeşitli izlenim ve makaleler kaleme almış ve bunları yayımlanması için *Cumhuriyet* gazetesine göndermişti. Yazıların akıbetini bir süre sonra Aziz Nesin'e yazdığı bir mektupta anlattı:

(...) Bundan hayli zaman önce Nadir Nadi'ye, "Elimde Gazetem Olsa Neler Yazardım?" başlığını taşıyan birtakım yazılar g ndermi tim. Nadir bunları bastırmak üzere Oktay'a (*Akbal*) verdi. Altı aydan artık bir zaman geçti, ses çıkmadı. Bununla da kalmadı. Nadir bir ara Paris'e geldi. Kendisiyle konu tuğum zaman Amerika'ya ait notlardan söz ettim. Derhal göndermemi istedi. Gönderdim. Bu notları da İlhan Selçuk'a verdi. Aradan üç ay geçti ses yok.

(...) Bu i te benim tahminim  u: Sovyetler Birliği'ni iyi ve kötü yanlarıyla yazdığım için yayımlayamıyor. Amerika'yı da iyi ve kötü yanlarıyla yazdığım için basmaktan çekiniyorlar. Mutlaka bir yanlı olacaksın.³⁹

Her iki kitap da Zekeriya yaşamını yitirdikten bir süre sonra kızı Yıldız tarafından bastırıldı.

38 Yildiz Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, s. 336-337.

39 Yildiz Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 445.

Zekeriya Paris'e ulaştığı günden beri sürdürdüğü Türkiye'ye dönme mücadelesine, her fırsatı değerlendirerek aksatmaksızın devam ediyordu. 12 Mart 1971 askeri darbesinin ardından 1973 genel seçimlerinden Bülent Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi birinci parti olarak çıkmıştı. 1974 başında Ecevit'in başbakanlığında kurulan CHP-MSP koalisyonu ile birlikte faaliyetlerini daha da hızlandırdı. Yıldız'ın babasını yitirdikten sonra evde bulduğu bir mektup, Zekeriya'nın 1973 yılında işbaşına gelen Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve eşi Emel Korutürk'e bile ulaştığını ortaya çıkaracaktı:

Ölümünden sonra kâğıtlarını karıştırırken, fi tarihinde Sayın Emel Korutürk'ten almış olduğum bir cevabı buldum. Mart 1976'da yazdığı bu mektup-ta Emel Korutürk, durumun Başbakan Demirel'e duyurulduğunu yazıyor-du. Birtakım güçlülere rağmen, Demirel konuyla şahsen ilgilenmekteydi.⁴⁰

1. Milliyetçi Cephe⁴¹ hükümetinin başbakanı Süleyman Demirel konuyla şahsen ilgilenirse de çözüm bir türlü gelmiyordu. Sonunda Nadir Nadi'nin desteğiyle *Cumhuriyet* gazetesi Paris muhabiri Kosta Daponte, Uluslararası Gazeteciler Federasyonu (International Federation of Journalists) IFJ'nin Touraine kentindeki bir toplantısında Zekeriya'nın sorununu ortaya attı. IFJ başkanı, Zekeriya ve Yıldız'a pasaport verilmesi için Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ve Başbakan Süleyman Demirel'e birer mektupla şahsen başvurdu. Yıldız, yanıt için fazla beklemlerine gerek kalmadığını anımsıyor:

Bundan sonra, Paris'teki Türkiye Konsolosluğu'na, babamla bana pasaport verilmesi için talimat gelmesi uzun sürmedi. Ne kadar çok sevindiğimizi tahmin edersiniz. Ben, genel olarak gazeteci arkadaşlarının, özellikle vaktiyle kurucusu olduğu *Cumhuriyet* gazetesinin ve fiilen Kosta'nın babama yaptıkları bu büyük iyiliği, hiçbir zaman unutamam.⁴²

Zekeriya Sertel, 1977 Mart'ının ilk günlerinde kendisine eşlik eden yeğeni Gündüz Vassafla birlikte İstanbul'a ulaştı. 27 yıl önce can güvenliği olmadığı için ve hukuksuzluk yüzünden ailecek terk etmek zorunda kaldığı ülkesine ancak 86 yaşında dönebilmişti. Onlarca köşe yazarı Sertellerin ve Zekeriya'nın bu dramından söz etti.

40 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, 2018, s. 332.

41 Süleyman Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi, Necmettin Erbakan başkanlığındaki Milli Selamet Partisi ve Alpaslan Türkeş başkanlığındaki Milliyetçi Hareket Partisi'nin kurduğu koalisyon hükümeti.

42 Yıldız Sertel, a.g.e., s. 332.

Öykü, roman, deneme, anı yazarı ve gazeteci Oktay Akbal, *Cumhuriyet* gazetesindeki Evet-Hayır köşesini Zekeriya'ya ayırmıştı:

Hep rastlarsınız yaşı elliyi bulmuş aydın kişilerle söz açılınca, “Biz onun matbaasını yıkmıştık” diyen biri çıkar. Biz onun matbaasını yıkmıştık! Biz derken 1945'teki yükseköğrenim gençliğini belirtmek isterler. Çoğu bir oyuna araç edildiklerini neden sonra anlamışlardır. Tek parti zorbalığıdır matbaayı yıkan, gazeteyi kapatan, demokrasinin getirmesi gereken özgürlükleri ilk adımda ortadan kaldıran.⁴³

Şair ve Romancı Mehmed Kemal de *Politika* gazetesindeki köşesinden karşılamıştı Zekeriya'yı:

Zekeriya Sertel demokrasi mücadelemizde büyük emekleri geçen ve büyük katkısı olan gazetecilerimizden biridir. Eger 1950'den sonra Demokrat Parti bir siyasal kavga verip, iktidara geçtiyse, bunda üstadın da büyük payı vardır. Ne Celâl Bayar, ne de onun yanında onunla birlikte savaşanlar, Zekeriya Sertel'in katkısını inkâr edemezler.

Zekeriya Sertel, demokrasiye geçiş süreci içinde tek parti döneminin hışmına uğramıştır. (...) Zekeriya Sertel, ne zaman yurda dönmek arzusu göstermişse, karşısına Milli Emniyet barajı dikilmiştir.⁴⁴

Yaşlılık döneminde *Şeyh-ül Muharririn*⁴⁵ olarak adlandırılan gazeteci ve yazar Burhan Felek, *Tan* gazetesinde bir dönem birlikte çalışmış olmalarına rağmen siyaset yelpazesinin sağ kanadında yer alan bir isimdi. O da Zekeriya'nın yurduna dönmesini *Milliyet* gazetesindeki “Geçmiş Zaman Olur Ki” başlıklı köşesine koyduğu bir yazıyla karşıladı:

Eski gazetecilerden ve benim eski patronlarımdan gazeteci Zekeriya bey, 20 küsur senelik bir gurbetten sonra, memlekete döndü...

Zekeriya bey, matbaasının siyasi maksatlarla ve tertipli şekilde yıkılmasından sonra, canını kurtarmak için memleketten çıkmıştı...

(...) Hemen şuraya işaret edeyim ki Sertel, iyi bir gazeteci ve gazeteciliği siyasi kanaatlerinin üstünde tutan bir meslek adamıdır.⁴⁶

Burhan Felek bir de anekdot aktarıyordu köşesinde. *Tan* gazetesinde çalışırken İspanya iç savaşından söz eden bir yazı yazmış, cumhuriyetçilere karşı General Franco'dan yana tavır almış; yazıdan hiç hoşlanmayan Zekeriya ile aralarında ilginç bir tartışma geçmişti:

43 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 432.

44 A.g.e., s. 433.

45 Gazete yazarlarının şeyhi.

46 A.g.e., s. 434.

Zekeriya bey beni çağırdı, “Nedir bu haber?” diye sordu: “Yazı radyodan haber, yanlış mı?”, “Felek, bu gazete bir sosyalist gazetedir. Sen bilmiyor musun? Gazetede bağımsızlık mı ilân ettin?”

“Ben, doğru bildiğim şeyi yazdım,” dedim ve yazılarıma devam ettim.

Demek istediğim, Zekeriya bey o zaman da sosyalistti, fakat komünist değildi. Zaten, düşüncesi ve tabiatı itibarıyla Zekeriya bey komünist olamazdı... Zekeriya beyi bu iyi günde hatırlayıp, tezkiye etmeyi (aklamayı) vazife bildim. Ondan öğrendiklerimden biri de budur. Doğruyu söylemek.⁴⁷

Türkiye’deki ilk günlerinde Zekeriya son derece mutluydu. İstanbul’da, Nail V. Çakırhan’ın eşi Prof. Dr. Halet Çambel’e ait, Arnavutköy-Kuruçeşme arasındaki tarihi Kırmızı Yalı’da⁴⁸ kalıyor, Boğaziçi’nin ve yalının sekiz dönümlük muhteşem bahçesinin tadını çıkarıyordu. Her gün onunla görüşmeye, röportaj yapmaya pek çok konuk geliyor, hepsi yalıda ağırlanıyordu.

Zekeriya yeniden kavuştuğu yurdundaki mutluluğunu mektuplar aracılığıyla kızı Yıldız’a aktarıyordu:

“Yıldızcığım,

Bugün geldiğimin üçüncü günü, havalimanından başlayarak sürüp giden sevgi ve saygı gösterileri içindeyim. Basın toplantısı da bu hava içinde geçti. Bir yandan da eve ziyarete gelen dost ve tanıdıklar. Dün Nadir Nadi ile Numan Esin geldi. Bugün Mehmet Ali (Aybar) ile Ruhi Su geliyor. Müzehher (Vâ-Nâ) evine çağırıyor. Fakat Halet’in (Çambel) yalısı o kadar güzel ki, buradan kılmıdamak istemiyorum. Rahatız çünkü Gündüz (Vassaf) de burada, her şey o kadar yerinde ki, bundan daha iyisini bulmak imkânsız. Beni görmek isteyenler hep buraya geliyorlar. Önümüzde Boğaz. Şimdilik burada kalacağız.”⁴⁹

24.3.1977 tarihli mektubunda da sevinerek şu haberi veriyordu:

“Nadir Nadi ziyaretime geldi, karısı ile, Cumhuriyetçilerle yarın akşam Melih Cevdet’in evinde buluşacağım. Kemal Sülker evine çağırdı. Bu akşam da Cem Yayınevi sahibi Oğuz’un (Akkan) evine davetliyim.” Davetler böyle zincirleme gidiyordu.

İstanbul’dan sonra Ankara’da da umduğundan fazla ilgi görmüştü. 18.4. 1977 tarihli mektubunda bunu şöyle anlatıyor:

“(…) Mehmet Ali’nin (Aybar) evinde kaldım. Çok candan dostluk ve ilgi gösterdiler. Orada (Bülent) Ecevit beni çağırdı, görüştük. (...) Seni sordu, sa-

47 A.g.e., s. 434-435.

48 Kırmızı Yalı, II. Mahmud döneminde, 1820 ya da 1930’lu yıllarda inşa edildi. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem Berlin Büyükelçilerinden İsmail Hakkı Paşa tarafından satın alınan yalı, miras yoluyla torunu Halet Çambel’e geçti. Çambel’in 2004 yılında Boğaziçi Üniversitesi’ne bağışladığı yalı, mimarisi ve bahçe düzenine ilişkin özgün yapısı korunarak günümüze ulaşmış ender örneklerden biridir.

49 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, s. 334.

na gönderilmek üzere parti programını verdi. Benimle çok ilgilendi, iltifat etti. Zaten bize karşı hava değişik Ankara'da. Meclis'e gittim, gazeteci veya milletvekili herkes beni hararetle karşıladı. Boynuma sarıldılar, elimi sıcak bir ilgi ile sıkanlar oldu, hatta elimi öpmeye kalkanlar. Şaşılacak bir şeydi. Yolda otomobilimi durdurup elimi sıkanlar bile oldu.”

Bundan sonra onu yurt gezisine çıkardılar (...) mektubunda, “Ben 3 gün sonra vapurla İzmir'e gidiyorum. Oradan güneye ineceğim, Haziran'da 11 günlük deniz gezisi yapacağım. Temmuz'da Bayramoğlu'nda Gazeteciler Evi'nde kalacağım. Görüyorsun ya programım zengin,” diyordu. Her gittiği yerden bana bir kart gönderdi. Mutluluk akıyordu hepsinden.

Bir mektubunda da, “Ben artık buralıyım, burada kalacağım” diyordu.⁵⁰

Zekeriya artık Türkiye'de yaşayabileceğine enikonu inandırmıştı kendisini. Hatta bir ara yeniden günlük gazete çıkarma fikrine bile bulaştı. Ankara'da ve İstanbul'da bulunduğu sırada zaman zaman yeğeni Gündüz Vassaf'ın evinde kalmıştı. Gündüz, başkentte yayınlanan *Daily News* adlı İngilizce gazetede yönetici editörlük yapıyordu. Yani gazetecilik mikrobu ona da bulaşmıştı:

Hem öğrenciyim hem de gazetecilik yapıyorum aklım sıra... Dayımda yeni bir gazete çıkarma fikrini canlandırdım: Bir konuşmada, “Başımıza bunlar gelmeseydi *Tan*'ı yeniden çıkaracaktım, başına seni ve Yıldız'ı getirecektim,” demişti, oradan cesaret aldım herhalde. Ve oldukça geniş bir toplantı yaptık, “Böyle bir gazete olabilir mi?” diye... Arnavutköy'de sahilden tepeye çıkan yolda yazma diye bir meyhane vardı galiba. Kocaman bir çınar ağacının yanında. İşte orada toplandık. Şimdi hatırlayabildiğim isimler... Emine Uşaklıgil vardı, Cengiz Çandar vardı, Melek Ulagay muhtemelen vardı... İsimlerin hepsini hatırlayamıyorum ama o zaman genç olan; basınla, yazmakla, çizmekle, rüya kurmakla ilgisi olan beş-on kişi vardık. Hatta toplantıya katılanlardan birisinin Boğaziçi'ndeki ailesine ait bir koruda hissesi vardı, “Ben buradaki hisselerimi satarım gazeteye para çıkar” dediğini hatırlıyorum. Öyle bir projemiz vardı..⁵¹

Gençlerin büyük üstatla, yani kendisiyle birlikte gazetecilik yapma düşleri kısa bir süre Zekeriya'nın da başını döndürdü ama hayallerinin peşinden koşacak yaşı geçeli epey olmuştu. Yine de Türkiye'nin tadını enikonu çıkardı: Dostları Zekeriya'ya çok özlediği ve hayli değişmiş bulunduğu ülkesini doya doya gezdirdi. İzmir'den, Gökova'dan, Antalya'dan, Iskenderun'dan kartlar, mektuplar gönderdi Yıldız'a. Akrobalarını, dostlarını gördü, hatta bazı birikmiş alacaklarını topladı ve enikonu mutlu bir şekilde döndü Pa-

50 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 438-439.

51 Gündüz Vassaf'la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

ris'e. Türkiye'de başına neler geleceğine ilişkin tüm geçmiş kaygıları uçup gitmişti. Öylesine yerindeydi ki keyfi; kızı Yıldız'a, "Beni büyük adam gibi karşıladılar,"⁵² dedi.

NÂZIM HİKMET'İN SON YILLARI YAYINLANIYOR VE DÜNYA ZEKERİYA'NIN BAŞINA YIKILIYOR

Zekeriya ve Aziz Nesin arasındaki mektuplaşma sürüyordu. Aziz Nesin'in Nâzım Hikmet hakkında kaleme aldığı, şairin özel hayatına ilişkin ilginç detaylara değinen bir yazı dizisi *Vatan* gazetesinde tefrika ediliyor, sol ve aydın kesim Nesin'e ateş püskürüyordu. Aziz Nesin Zekeriya'nın *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* adlı eserinin de bir an önce yayınlanması gerektiğini düşünüyor, hatta yardımcı olmayı öneriyordu. Sonunda, Zekeriya'yı ikna etmeyi başardı ve kitap çalışmasını *Milliyet* gazetesine teslim etti.

Yeğeni Gündüz Vassaf, dayısı Zekeriya'nın öldükten sonra basılmasını istediği kitabının Aziz Nesin'in oldubittisi yüzünden erken basıldığı kanısındaydı:

Aziz bey benzer şeyler yazmıştı, *Vatan* gazetesinde tefrika edilmişti. Ve Aziz bey de topa tutulmuştu. Ve bu Yıldız'ın da görüşü, benim de görüşüm; kitap, Aziz Nesin'in dayımı zorlamasıyla basıldı. Aziz beyin hemen basılmasını istemesiyle ki, yalnız kalmasın diye...⁵³

1978 yılı başlarında Zekeriya, Aziz Nesin'in *Milliyet* gazetesine verdiği *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* kitap metninin yayına hazırlanması için Türkiye'ye gitmeye karar verdi.

Dört kişi onu karşılamak üzere Yeşilköy havaalanına gelmişti: Aziz Nesin, Kemal Sülker, Mehmet Ali Aybar ve Sabiha'nın abisi Celâl Derviş Deriş'in oğlu Neşe Deriş. Zekeriya geldi, karşılandı, kent merkezine götürüldü. Neşe Deriş neden sonra evine döndüğünde kızı Nur onun çok mutsuz ve sıkıntılı olduğunu gördü:

O gün sabah Zekeriya eniştem dönüyor diye babam çok heyecanlı ve mutluydu fakat eve döndü, bir karış surat... "Ne oldu? Hasta mı? Bir terslik mi var?" diye sorunca, "Yok hasta değil ama çok terslik var" dedi babam. Ben "Ne oldu?" diye ısrar edince de anlattı:

"Dört kişi bir kenarda oturup saatlerce bekledik havaalanında. Kemal Sülker ve Aziz Nesin kendi aralarında konuşuyorlar, Nâzım'la ilgili bir sürü

52 Yıldız Sertel, *Ardımdaki Yıllar*, s. 335.

53 Gündüz Vassaf'la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

hikâye anlatıyorlar ama gittikçe yakası açılmadık hikâyeler olmaya başladı ve ben çok rahatsız oldum. Mehmet Ali bey de rahatsız oldu ama birlikte gelmiştiz, kalkamıyoruz... Mehmet Ali bey ben dinlemiyorum dercesine kafasını çevirdi. Ben de o kadar rahatsız oldum ki, anlatamam.” Ben babama, “Ne gibi hikâyeler?” diye sorunca, “En az yakası açılmadık olanı bu” diyerek birini anlattı:

“Nâzım’ı Sovyetler’deyken bir gün kadın işçilerin çalıştığı bir tekstil fabrikasını ziyarete götürmüşler. İçerisi çok sıcakmış. Nâzım bunalmış, ceketini çıkarmış. Herkes tuhaf tuhaf bakmış Nâzım’a. Biraz sonra yine sıcaktan çok bunaldığı için gömleğini çıkartmış, atletle kalmış. Kadın işçiler daha da tuhaf bakmaya başlamış. Onun üzerine Nâzım şöyle bir laf etmiş: Yoo hanımlar, heveslenmeyin bu kadar!”

Babam “Anlatılanların en hafifi buydu” dedi. Diğerlerini anlatmadı.⁵⁴

Zekeriya İstanbul’a gelir gelmez *Milliyet* gazetesine gitti, gazeteci-yazar Hasan Pulur’la birlikte *Nâzım Hikmet’in Son Yılları*’nı yayına hazırladı. Nâzım Hikmet hakkındaki biyografik anlatı önce *Milliyet*’te tefrika edilecek, Ekim ayında da *Milliyet* Yayınları tarafından kitap olarak piyasaya sürülecekti.

Nâzım Hikmet’in Son Yılları’nın önsözünde, Zekeriya Nâzım Hikmet’le ilişkisini ve ne denli yakın dost olduklarını şöyle ifade ediyordu:

Ben Nâzım Hikmet’i Türkiye’den ayrılıp Romanya’ya ayak bastığı günden ölümüne kadar adım adım izledim. Yakın bir arkadaşı olarak hayatının birçok kısımlarına katıldım. Birçok çalışmalarına tanık oldum. Geçirdiği bunalımları, değişiklikleri yakından izledim. Nerede olursa olsun; onunla ilişkimi hiç yitirmedim. Çok zamanlar onun dert ortağı oldum.⁵⁵

Zekeriya’nın anlatısında Nâzım Hikmet’in yurtdışındaki yaşamına ilişkin o güne değin bilinmeyen pek çok detay ve anekdot vardı. *Nâzım Hikmet’in Son Yılları*, *Milliyet* gazetesinde tefrika edilmeye başladı. Henüz üçüncü bölümü yayınlanmıştı ki, kıyamet koptu. Zekeriya’nın anlatısını yerin dibine sokan ya da göklere çıkaran açıklamalar ve makaleler art arda dizildi. Kimisi Nâzım Hikmet’in küçük düşürüldüğünü, ona hakaret edildiğini savunuyor kimisi de büyük şairin de herkes kadar insan olduğunu, taşıdığı zaafların ve yaptığı yanlışlıkların değerinden hiçbir şey eksiltmeyeceğini söylüyordu.

Anlatıda, hakkındaki pek çok olumlu ve övgü dolu anı dışında Nâzım’ın banyo yapmayı sevmemesi, kadınlara her zaman yoğun ilgi duyması, sevgililerini aldatması, aşkları, evlilikleri, –özellikle Zekeriya’nın çok karşı oldu-

54 Sabiha Sertel’in abisi Celâl Derviş Deriş’in torunu Nur Deriş Ottoman ile 1.8.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

55 Zekeriya Sertel, *Nâzım Hikmet’in Son Yılları*, s. 6.

ğu– Vera ile evliliği, küçük yalanlar söyleme alışkanlığı gibi, ilginç bazı yaşam detaylarına da yer verilmişti. Zekeriya'nın yazdıklarının bir bölümüne ilişkin ipuçlarını, "Otobiyografi" adlı şiirinin bazı dizelerinde Nâzım Hikmet bizzat açıklıyordu:

(...)

sevdiğim kadınları deli gibi kıskandım
şu kadarcık haset etmedim Şarlo'ya bile
aldattım kadınlarımı
konuşmadım arkasından dostlarımın
içtim ama akşamcı olmadım
hep alınımın teriyle çıkardım ekmek paramı ne mutlu bana
başkasının hesabına utandım yalan söyledim
yalan söyledim başkasını üzmemek için
ama durup dururken de yalan söyledim (...)

Aydınların bir bölümü, Zekeriya'nın Nâzım'a ilişkin anlattıklarına karşı çıkıyordu ancak sol çevrelerin olasılıkla esas hazmedemediği; *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* kitabında Sovyetler Birliği'nin ve oradaki sosyalist uygulamanın ağır bir şekilde eleştirilmesi idi: "Stalin sansürü Nâzım'ı da sansür etti", "Polis İstanbul'dakinden daha insafsız ve zalim", "TKP'nin başındakiler beş para etmez", "Paris cıvıl cıvıl", "Moskova cansız", "Nâzım'ı siyasete sokmadılar", "İ. Bilen ya da Laz İsmail", "Nâzım evinde bile izlendi", "Ne büyük eşeklik etmişiz de buraya gelmişiz", "Katmerli sansür vardı" gibi ara başlıklar ve altında yer alan metinler büyük tepki çekmişti. Hele bizzat Nâzım'dan aktarılan öyle bir cümle vardı ki, dönemin sol çevrelerinin bir bölümü için yenir yutulur gibi değildi: Nâzım düş kırıklığı içinde, "Bunlar faşizme kaçmışlar canım, bizim rüyasını gördüğümüz sosyalizm bu değil,"⁵⁶ diye yakınıyordu Zekeriya'ya...

1970'li yıllar, Türkiye Komünist Partisi'nin yasallığa kavuşmasa da Türkiye'de en çok yükseldiği ve zaman zaman güncel siyaseti bizzat belirlediği yıllardı. DISK başta olmak üzere sendikalarda; meslek örgütleri, öğrenci örgütleri, işçi örgütleri içinde çok etkin ve faaldiler. Parti Merkez Komitesi'nin 1973-1983 yılları arasındaki genel sekreteri ise İsmail Bilen'in, Marat'ın ya da Laz İsmail'in ta kendisiydi. Hal böyleyken Sovyetler Birliği'nin ve İsmail Bilen'in hayli ağır şekilde eleştirilmesi, bu eleştirilerin yakın dostu bilinen Nâzım Hikmet tarafından bizzat yapıldığının öne sürülmesi kabul edilemezdi.

Tartışma öylesine büyüdü ki, 88 yaşındaki Zekeriya yeni kavuştuğu ülkesinde soluk almakta zorlandığı tuhaf ve kaotik bir kavganın içinde buldu kendisini. Herkes bir tarafından yakalamış çekiştiriyordu *Nâzım Hikmet'in Son Yılları'nı*.

56 A.g.e., s. 235.

YAZARLAR SENDİKASI, ZEKERİYA'YI
NÂZİM HİKMET KURULU
ONUR ÜYELİĞİNDEN ATIYOR

Zekeriya Sertel, Türkiye Yazarlar Sendikası'nın üyesiydi. Sendika'nın kurduğu Nâzım Hikmet Kurulu'nun da onur üyesiydi. Kurul, Zekeriya Sertel'le birlikte; Can Yücel, A. Kadir (İbrahim Abdülkadir Meriçboyu), Vedat Günyol, Murat Belge, Kemal Özer, Ataol Behramoğlu, Kemal Sülker, Genco Erkal, Ruhi Su ve Asım Bezirci'den oluşuyordu.

Yazarlar Sendikası, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları* kitabı etrafında doğan tartışmayı değerlendirmek ve Nâzım Hikmet Kurulu'nun Zekeriya Sertel için alacağı tutumu belirlemek üzere Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin Çağaloğlu'ndaki binasında bir toplantı düzenledi.

Toplantıya Zekeriya Sertel katılmadı ancak Sabiha'nın abisi Celâl Derviş Deriş'in torunu Nur Deriş Ottoman katıldı. Pek çok kitap çevirisi yapan Nur da Yazarlar Sendikası üyesiydi ve şiddetli tartışmaların yaşanacağı toplantıyı başından sonuna izledi:

Yüzlerce kişi katılmıştı toplantıya. Divan heyetinde Aziz Nesin ve eğer yanlış hatırlamıyorsam Ataol Behramoğlu vardı. Başka kim vardı hatırlamıyorum. İnsanlar peş peşe söz aldı: Zekeriya beyi telin eden, çok saldırgan, çok itici, çok aşağılayıcı konuşmalar yapıyor, "Nâzım Hikmet'in özel hayatı hakkında yalan söylüyor, iftiralarda bulunuyor," deniliyordu. Oysa Zekeriya bey, Nâzım'ın en yakın arkadaşı ve sırdaşıydı. Güvenerek konuşabildiği belki de tek insandı. Ayrıca parti dışındandı ve çok uzun yılların deneyimi ile onun düzgün biri olduğunu biliyordu Nâzım. Dolayısıyla dertlerini bir tek onunla paylaşılabiliyordu.

Toplantının bitmesine yakın, "Son olarak yakın bir akrabası varsa söz alabilir," dediler. Ben divana gittim ve "akrabasıyım," dedim. Şaşkınlıkla bakışıp, "Peki tamam," dediler: "Sadece beş dakikanız var..."⁵⁷

Nur konuşmaya başladı: Kitaba karşı çıkanların aslında Nâzım'ı değil, Sovyetler Birliği ve Türkiye Komünist Partisi'ni savunmaya çalıştığını söyleyerek, babasının kısa süre önce tanık olduğu havaalanı serüvenini örnek verdi: Yeşilköy'de Zekeriya'yı bekleyen, sendikanın ve Nâzım Hikmet Kurulu'nun üyeleri Kemal Sülker ve Aziz Nesin, büyük şairin yaşamıyla ilgili belden aşağı sayılabilecek pek çok anı ya da iddiayı seslendirmiş ve hayli eğlenmişti. Yani Nâzım'ın onurunun korunması iddiası bahaneden ibaretti...

57 Sabiha Sertel'in abisi Celâl Derviş Deriş'in torunu Nur Deriş Ottoman ile 1.8.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

Nur, konuşması bittiğinde salonun enikonu karıştığını anımsıyordu:

Kürsüden indim. Çıkış kapısına yakın bir yere oturdum, çünkü ne olacağı belli değil. Millet ayağa fırladı, “Bu kayda girmesin, tutanağa girmesin!” diye bağırırlar, “Susturun şu kadını!” diye ben konuşurken bağırırlar... Böyle heyecanlı heyheyli bir ortam. Herkes birbirine bağırıyor, çağırıyor, ben sakin kalmaya çalışıyorum.

Salonun diğer ucundan ayağa kalkan ve sakin bir şekilde divanın olduğu yere doğru yürüyen birisi dikkatimi çekti: Emil Galip Sandalcı. Emil bey de aile tanıdığımız olduğu için, benim Emil abim... Ne yapacak merak ediyorum. Divanın önüne geldi, o sırada Aziz bey ve divandakiler şöyle bir doğruldular, onlara bakmadan geçti ve benim yanıma geldi. “Kalk kız ayağa!” dedi. “Tamam, Emil abi beni kurtarıyor, buradan birlikte çıkacağız,” diye düşündüm. “Ver elimi!” dedi. Elimi uzattım... ve elimi öptü. “Aferin kız sana!” dedi, çıktı gitti.⁵⁸

Ve olanlar oldu. Ertesi gün, 17 Eylül 1978 tarihli *Milliyet* gazetesinin birinci sayfasında hayli iri puntolu bir başlık yer alıyordu: “Sertel’in Nâzım Hikmet dizisi Yazarlar Sendikası’nı karıştırdı.” Alt başlıkta haberin özeti veriliyordu: “TYS Yönetim Kurulu, Zekeriya Sertel’i, Nâzım Hikmet’e hakaret ettiği gerekçesiyle Nâzım Hikmet Kurulu üyeliğinden çıkardı...”

Aziz Nesin bu karara karşıydı, o da Yazarlar Sendikası Genel Başkanlığı’ndan istifa etti.

Zekeriya o sıralarda İstanbul’da, kız kardeşi Belkıs’ın oğlu Gündüz Vassafla Levent’teki evinde kalıyordu. *Nâzım Hikmet’in Son Yılları* kitabıyla birlikte ortaya saçılan dehşet verici tepkilerin onu o evde bile gelip bulduğunu hatırlıyor Gündüz Vassafla:

O zamanki eşim IKD (*İlerici Kadınlar Derneği*) üyesiydi, TKP’li değil ama IKD’liydi. Ve bizim evdeki hava da çok değişmişti. Eşim dayımı kabullenmek istemiyordu. Kavgı olduğunu hatırlamıyorum ama huzursuz bir havaydı. Mesela, o günlerde bir tiyatrodaki Norveçli yazar Henrik Ibsen’in “Bir Halk Düşmanı” adlı oyunu oynuyordu. Dayım oyunu izlemek istedi. Hep beraber gitmeye kalkıştığımızda eşim, “Ben Zekeriya beyle sokakta görünmek istemem,” dedi. Biz dayımla gittik, eşim evde kaldı.

Yine evde olduğumuz bir ara telefon çaldı, eşim cevap verdi; “Seni istiyorlar,” dedi. Arayan bildiğim bir şair ve yazardı. Tanıyorum ama tanışmıyoruz. Telefonda aramızda aşağı yukarı şöyle bir konuşma geçti: “Siz psikologsunuz. Bu adam zırfalıyor. Bu yüzden onun hakkında bir rapor yazsanız ne kadar iyi olur...”⁵⁹

58 Sabiha Sertel’in abisi Celâl Derviş Deriş’in torunu Nur Deriş Ottoman ile 1.8.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

59 Gündüz Vassafla 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

Gündüz Vassaf, *Milliyet* gazetesine çuvaldar dolusu eleştiri ve hakaret mektubu yağmaya başladığını anımsıyor:

Bir de tomar tomar, onar onar falan mektuplar; kargacık, burgacık yazılarla, el yazılarıyla mektuplar gelmeye başladı: “Şen lanetlisin!” falan... Yani kitap yüzünden ona küfreden, onu linç eden mektuplar. O mektuplar çok kahretti dayımı.

Ondan sonra da müthiş bir hayal kırıklığı ile Paris’e gitti. Yani kahrından ölmedi belki ama kahrolmuş bir şekilde öldü.⁶⁰

SERTELLERİN İNANILMAZ SERÜVENİ PARİS’TE SONA ERİYOR

Zekeriya ülkesinde yaşamak zorunda kaldığı tuhaf olaylardan sonra Paris’e döndü fakat sağlığı enikonu bozulmuştu. Bir süredir muzdarip olduğu şeker hastalığını kontrol altında tutmak giderek zorlaşıyordu.

Yıldız’la birlikte daha geniş ve güzel bir eve geçmişlerdi, yararlanabilecekleri bir bahçeleri bile vardı. Yıldız 90 yaşına ulaşan babasının hızla elden ayaktan düşüşüne tanık olmanın hüznü içindeydi:

Paris’teki evimiz rahattı, güzeldi ama babamın sağlık durumu gitgide kötüye gidiyordu. İkide bir dengesini kaybedip, düşmeye başladı. Çoğu sefer bu düşmeler gece kalktığı vakit oluyordu. Her ne kadar, “düştükten sonra beni çağıracağına, düşmeden çağır, ben seni götüreyim,” dedimse de dinlemedi. Bazen onu kaldırmak için komşuları çağırarak zorunda kalıyordum. Aldığımız tekerlekli iskemle de sorunu çözemedi. Son düşüşü felâketli oldu, çünkü başını vurmuştu. Yatağa düştü ve bir bakıcı tuttum, çünkü evde yalnız kalamıyordu.⁶¹

Eve çeşitli doktorlar gelip gitti ama Zekeriya’nın durumu daha iyiye gitmedi. Büyük ölçüde yatağa bağlı bir insandı artık. Kızı Yıldız ona destek olmaya devam ediyordu:

Yataktan pek kalkamıyordu ama onu hareketsiz bırakmamak, özellikle kafasını işletmek gerekiyordu. Vakit buldukça, yanında oturuyor, onunla sohbet etmeye çalışıyordum. Konu en çok Türkiye ve dünya olaylarıydı. Son dakikasına kadar dünya olaylarıyla ilgilenmekten vazgeçmedi, artık dili tutularak konuşamamaya başladığı vakit bile.

Bir seferinde ben, “Aferin sana, gazeteciliği hiç elden bırakmıyorsun!” de-

60 Gündüz Vassaf’la 07.08.2019 tarihinde yapılan söyleşiden.

61 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam*, s. 468.

yince heyecanlandı. Sesini yükselterek, “Ben gazeteciyim ve gazeteci kalacağım!” dedi.

Ertesi gün; beni hastabakıcısı, kaldığı yeri de bakım evi sanmaya başlayınca, doktoru hastaneye kaldırılmasını önerdi.⁶²

Zekeriya, Paris’in 13. bölgesindeki Salpêtrière hastanesine yatırıldı, fazla bir müdahale yapılamadan 11 Mart 1980 Salı günü 21.30’da yaşama veda etti.

Haberi öğrenen Türkiye gazeteleri haber, yorum ve taziye ilanlarıyla doldu. Onu Nâzım Hikmet Kurulu onur üyeliğinden atan Yazarlar Sendikası bile *Cumhuriyet* ve *Demokrat* gazetelerine “Üyemizi yitirdik” diye başsağlığı ilanları verdi.

Zekeriya’nın bedeninin nereye gömüleceği konusunda bir talebi ya da vasiyeti yoktu. Önemsemiyordu çünkü. Büyük kızı Sevim de Amerika’dan geldi ancak Türkiye’ye mi, Fransa’ya mı gömüleceği konusunda bir karara varamadılar. Başta yeğeni Gündüz Vassaf olmak üzere akrabaları, Mehmet Ali Aybar başta olmak üzere dostları, Zekeriya’nın yaşamının son dönemini geri dönmeye adanmış ülkesine gömülmesini istiyordu. Ancak Türkiye’de kan gövdeyi götürüyordu. Her gün birden fazla siyasi cinayet işleniyor; altı ay sonra 12 Eylül 1980 tarihinde gelecek askerî darbeye gerekçe sağlamak üzere gençler, aydınlar, gazeteciler, akademisyenler derin devlet marifetiyle art arda katlediliyordu. Yıldız bu ortamda İstanbul’da pek çok aydın ve siyasetçinin katılımıyla yapılacak bir cenaze töreninin vahim sonuçlara yol açabileceğinden korktu. Zekeriya’yı Paris’teki Thiais mezarlığına gömmeye karar verdiler.

20 Mart Perşembe günü Paris Thiais mezarlığında otuz kişinin katılımıyla karlar altında bir cenaze töreni düzenlendi. Törende ünlü şair ve yazar Melih Cevdet Anday bir konuşma yaptı:

Zekeriya beyin mezarı başında konuşacağım aklımın ucundan geçmezdi. Onun ölümünde benim Paris’te bulunmamın rastlantı payı bir yana bırakılırsa, burada şaşırtıcı olan, Zekeriya beyle ölümün şu anda bir olmasıdır. Düşünülmemeyen bir şeydi bu, yaşamak ona çok yakışmıştı, onun görevi olmuştu sanki.⁶³

Bu duygu yüklü konuşmanın ardından Zekeriya’nın bedeni toprağa verilemedi. Cenaze törenini ve Zekeriya’nın toprakla buluşamama nedenini Hıfzı Topuz aynı gün kaleme aldığı yazısında anlatacaktı:

62 A.g.e., s. 468.

63 Melih Cevdet Anday’ın el yazısıyla kaleme aldığı konuşma metninin giriş paragrafı, Hıfzı Topuz arşivi.

İlkbaharın ilk günü, kar yağıyor. Paris'te Orly yakınlarında Thiais mezarlığının bir köşesinde cenazeleri bir süre barındırmak için yapılmış iki sıra bir buzhanenin önünde toplanmış otuz kişi Cezayirli bir imamın okuduğu duayı dinliyoruz. İmamın önünde uzanmış bir tabut var: Paris'te 90 yaşında ölen Zekeriya Sertel'in cenazesi. O gün Thiais mezarlığının mezar kazıcıları grev yaptıkları için cenazeler dinsel bir törenle buzluğa bırakılıyor. Grev bitince mezarlıklar cenazeleri çukurlarına yerleştirecekler. O gün Zekeriya Sertel'i toprağa vermek için toplanmış otuz kişinin katıldığı tören işte bu. Sertel'i toprağa değil, şimdilik buzhane dolabına yerleştiriyoruz. Yaşamının son 28 yılını gurbet ellerde geçiren Sertel için ne garip bir yazgı...⁶⁴

Sabiha ve Zekeriya Sertel'in ülkelerinde can güvenlikleri kalmadığı için 1950 yılında atıldıkları yurtdışı serüveni, geri dönmeye çalıştıkça dallanıp budaklanıp genişlemiş, Sabiha'dan on iki yıl sonra Zekeriya'nın da yaşama veda etmesiyle en azından onlar için noktalanmıştı.

Sabiha da Zekeriya da, Osmanlı'nın son on yılı ve Cumhuriyet'in ilk yarım yüzyılı boyunca insan hakları ve demokrasi mücadelesine adamıştı kendilerini. Kimi zaman mutlu ve umutlu, çoğu zaman acılı ve hüzünlü bir yaşam düştü paylarına.

Sertel çiftinin bitmek bilmeyen yurt hasretini gidermeye ne yazık ki, ölüm bile çare olamadı.

Sabiha Sertel Bakü'da, Zekeriya Sertel Paris'te, çok özledikleri yurtlarına kavuşmadan toprakla buluştu. Neyse ki, kızları Sevim ve Yıldız, torunları Denis (Deniz) onlardan yıllar sonra hayata veda ettiklerinde; Büyükada'nın, Çarkıfelek Sokağı'ndan çıkılan Tepeköy semtindeki harikulade güzel manzaralı mezarlığına yani anavatan toprağına gömülmeyi başardılar.

Eylül 2019, Datça

64 Hıfzı Topuz'la Nur Deriş Ottoman ve Korhan Atay'ın yaptığı röportaj sırasında orijinali okunan yazının birinci sayfası, 23.04.2016.

II. Abdülhamid 36, 56, 62, 72, 73, 76, 79, 80, 86, 90, 94, 112, 195, 201
 II. Bayezid 57
 II. Fernando (Aragon Kralı) 57
 II. Mahmud 412
 IV. Mehmed (Avcı Mehmed) 60, 61
 V. Mehmed Reşat 80, 94
 V. Murad 90
 VI. Mehmed Vahidettin 111

A. Kadir (İbrahim Abdülkadir Meriçboyu) 417
 Abalıoğlu, Doğan Nadi 24
 Abalıoğlu, Nadir Nadi 21, 22, 24, 255, 409, 410, 412
 Abalıoğlu, Yunus Nadi 21, 24, 27, 79, 83, 90, 96, 143, 149, 155-158, 224, 225, 262
 Abdi Recep (Ardeşenli Abdullah) 172
 Abdullah Cevdet 72, 90, 103, 110, 112, 119
 Abdülmecid (Sultan) 56, 75, 90
 Abuk Ahmet Paşa 111
 Açıkgöz, Anjel (Merih) 335-337, 349, 351, 352, 356, 358
 Açıkgöz, Hayk 294, 335, 337, 349, 351, 352, 356, 358, 363, 370
 Adıvar, Abdülhak Adnan 120, 253
 Adıvar, Halide Edib 111, 115, 120, 253
 Adilov, F. 313
 Adoratski, Vladimir Viktoroviç 212
 Ağah Bey 27
 Ağaoglu, Abdurrahman 142
 Ağaoglu, Ahmet (Agayev) 114, 142
 Ağaoglu, Gültekin 142

Ağaoglu, Samet 142
 Ağaoglu, Süreyya 142
 Ahmet Hamdi Bey 83, 99
 Ahmet Haşim 193, 197
 Ahmet Osman 129
 Ahmet Rasim 104, 158, 163
 Ahmet Rıza 73
 Aka Gündüz (Enis Avni) 82, 104, 136, 179
 Akal, Haşmet 296
 Akbal, Oktay 383, 409, 411
 Akbulut, Erden 11
 Akbulut, Yıldırım 322
 Akgöl, Eyüp Sabri (Ohrili) 76
 Akkan, Oğuz 412
 Aksoy, Doğan 296, 305, 310
 Akşit, Baha 51
 Ali, Aliye 288
 Ali, Filiz 288
 Ali Nizami 205
 Ali, Sabahattin 31, 35, 45, 50, 159, 186, 187, 190, 191, 197, 205, 256, 258, 269, 287-289, 291, 301, 353, 362
 Ali Suavi 56, 72
 Alighieri, Dante 81, 167
 Aliksanyan, Avedis 294
 Alkan, Mehmet Ö. 226, 396
 Allatini, Hugo 65, 80
 Alper, Osman Rauf 381
 Altan, Çetin 382, 403
 Amado, Jorge 269, 314, 321
 Andaç, Münnevrer 405, 406
 Anday, Melih Cevdet 420

- Antel, Sadrettin Celâl 34, 45, 169
 Arabul, Muzaffer 308
 Aragon, Louis 296, 314
 Aras, Tevfik Rüstü 31, 48, 99, 146
 Arbaş, Avni 296
 Ardan, Adnan 377
 Aren, Sadun 308, 382
 Arif, Ahmet 308
 al-Ashmar, Muhammad 314
 Asimof (Niko Asimopoulos) 376, 381
 Arşidük Ferdinand Franz 93
 Atabey, Eşref Şefik 250
 Atabinen, Reşit Saffet 96
 Ata Çelebi 169, 170
 Atatürk, Mustafa Kemal 17-19, 39, 73, 78, 99, 126, 127, 140, 143-145, 159-165, 180, 205, 211, 214, 215, 228, 231, 233, 238, 240, 242, 247, 248, 250-255, 264, 268, 276, 277, 309, 378, 399
 Atay, Falih Rıfki 29, 107, 145, 255
 Atilhan, Cevat Rıfat 30, 276
 Atiye Hanım 66, 68, 89, 98, 225, 226, 258
 Atsız, Nihal 30, 240, 255, 289
 Aybar, Mehmet Ali 31, 50, 295, 382, 412, 414, 420
 Aydemir, Şevket Süreyya 193, 205, 258
 Aydemir, Talat 366
 Aykaç, Fazıl Ahmet 104
 Ayşe Hanım (Zekeriya'nın teyze kızı) 179
 Baban, Cihad 17, 398
 Baban, Şükrü 45
 Babanzâde Ahmet Naim Bey 109
 Babayef, Ekber 371, 372
 Babochkin, Boris 245
 Badiou, Alain 404
 Bahadınlı, Yusuf Ziya 382
 Bahattin Manastırlı 78
 Balibar, Etienne 404
 Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 107
 Baltzer, Hermann 104
 Balzac, Honoré de 269
 Baran, Reşat Fuat 191, 259, 263, 308, 319
 Başgöz, İlhan 308
 Başoğlu, Muzaffer Şerif (Muzafer Sherif) 271
 Baştımar, Zeki (Yakub Demir) 308, 335, 362-365, 370, 375, 380-382, 203, 204
 Baştuji, Kemal 296
 Bates, Katharine Lee 120
 Bayar, Celâl 31, 48, 51, 222, 230, 239, 248, 251-254, 257, 411
 Baydur, Hüseyin Ragıp 110
 Baykut, Cami 31, 35, 45, 50-52, 287, 290
 Baytok, Necdet 37
 Baytop, Turhan 296
 Bebel, August Ferdinand 123, 124, 213
 Bedii Faik 42
 Behçet Bey (Resimli Ay Sorumlu Müdürü) 200-203
 Behramoğlu, Ataol 417
 Bekir Aga 112
 Bekir, Kemal 308, 310
 Bele, Refet (Paşa) 117, 164
 Belge, Burhan Asaf 193, 205
 Belge, Murat 417
 Belger, Nihat Reşat 127, 247
 Belli, Mihri 295, 308
 Benaroya, Avram Eliezer 78, 80
 Benderli, Gün (Togay) 12, 296-299, 307, 308, 310, 311, 314, 315, 320, 321, 325, 334, 335, 340, 347, 350, 357, 363, 369, 373-375
 Benneci, Celal Zühtü 308
 Berçmen, Faik 45
 Berkes, Mediha Esenel 45, 295
 Berkes, Niyazi 31, 45, 269-271, 295, 309
 Besalel, Yusuf 59
 Bezirci, Asım 417
 Biberyan, Zaven 294
 Biçer, Burcu Ertuna 108, 109
 Bilbaşar, Kemal 31
 Bilen, İsmail (Marat) 241, 319, 320, 323, 327, 335, 338, 349, 358, 362-365, 375, 382, 416
 Binzet, Fatma 68
 Binzet, Osman Müeyyet 392
 Birdsall, Nancy 127
 Birgit, Orhan 39, 40, 42, 46
 Bleda, Mithat Şükrü 73
 Blum, Léon 244
 Blum, René 244
 Blunt, John 65
 Bohle, Ernst Wilhelm 22, 24
 Bonapart, Napolyon 260
 Boran, Behice 31, 45, 50, 269, 270, 308, 382
 Boratav, Pertev Naili 269-271, 396, 397
 Bourbon, Marius 312
 Bozışık, Mehmet 308
 Bölükbaşı, Rıza Tevfik 104
 Braque, Georges 302
 Brejnev, Leonid İlyiç 394
 Bursalı Tahir 73
 Cavit Bey 78, 90
 Cantekin, Mustafa Avni 74
 Cebesoy, Ali Fuat (Paşa) 117, 164, 255

- Cem, İsmail 403
 Cemal Paşa 73, 104-106, 111, 117
 Cemgil, Adnan 31, 45, 269
 Cemgil, Nazife 269
 Cemgil, Sinan 269
 Châtelet, François 404
 Churchill, Winston 127, 275
 Civelek, Nuriye Ulviye Mevlan 107
 Colombel, Jeannette 404
 Commager, Henry Steele 127
 Comte, Auguste 73, 90
 Crane, Charles Richard 120
 Çakırhan, Nail Vahdeti 41, 42, 44, 45, 159, 319, 362, 412
 Çambel, Halet 412
 Çamlıbel, Faruk Nafiz 107, 114
 Çandar, Cengiz 413
 Çapayev, Vasili 245
 Çaykovski, Pyotr İlyiç 409
 Celebi, Asaf Halet 24
 Çerkez Mehmet Reşit 72
 Çetinkaya, Ali (Kel) 166
 Çimen, Yaşar 48, 49
 Çolak, Hikmet 219
 Dağlarca, Fazıl Hüsnü 383
 Damar, Arif 308
 Damat Ferit Paşa 111
 Daniş, Naci Sadullah 92
 Daponte, Kosta 410
 Darwin, Charles Robert 83
 Dęgmer, Şefik Hüsnü (Dr.) 169, 308
 Deleuze, Gilles 404
 Delbos, Yvon 244
 Deli Halit Paşa 166
 Demir, Ali 377
 Demirel, Süleyman 46, 400, 410
 Deniz, Ömer 254
 Denizcier, İbrahim 377
 Deriş, Celal Derviş 11, 68, 77, 98, 173, 176, 228, 229, 248, 274, 394, 414, 415, 417, 418
 Deriş, Neşe 414, 274
 Deriş, Neşet 48, 268
 Deriş, Sırrıye 89, 98
 Derviş Ali 66, 228, 229
 Dewey, John 127
 Diderot, Denis 269
 Dilâver (Ankara polis müdürü) 166
 Dimitar Vlahof Efendi 78
 Dino, Abidin 296, 309, 355, 357, 362, 363, 367, 368, 394, 396, 397
 Dino, Güzin 296, 309, 394, 396, 404
 Doğan, Ferruh 403
 Doğrul, Ömer Rıza 234
 Dosdoğru, Hulusi 45
 Dördüncü, Halil Lütfi 51, 52, 209, 210, 224, 227, 234, 248
 Dubček, Alexander 395
 Du Bois, William Edward Burghardt 127, 314
 Du Colonet, Guy 307, 312
 Duran, Faik Sabri 45, 224
 Durkheim, Émile 90, 91
 Duru, Kâzım Nami 74, 110
 Dülger, Bahadır 51
 Dündar, Can 39-44
 Ebüzziya, Velit (Abdurrahman) 89, 147, 169, 398
 Ebüzziya, Zübeyir Ziyad (Zeyyad) 17, 27
 Ecevit, Bülent 397, 410, 412
 Ege, Ragıp Nurettin 243
 Ehrenburg, İlya 314, 321
 Eichengreen, Barry 127
 Ekinci, Tarık Ziya 382
 Elgün, Nakiye 118
 Eliçin, Emin Türk 199
 Elveren, Muammer 398
 Emeç, Selim Ragıp 209, 210, 221-223, 227
 Emine Naciye Sultan 94
 Engels, Friedrich 123, 405
 Enver Paşa 75, 76, 90, 93-95, 104-106
 Erakalın, Avni 377
 Erataman, Zeki 51
 Erbakan, Necmettin 46, 410
 Erdelhun, Rüştü 51
 Erden, Ali Fuad (Paşa) 276
 Erdinç, Fahri 353-355, 358, 363, 366
 Erduran, Ahmet Refik 303, 304
 Erduran, Melda 303
 Eren, Hidayet 68
 Eren, Mecdi 68, 176
 Erer, Tekin 37, 39, 43, 45
 Erik, Şaban 382
 Eriş, Muammer 231, 239
 Erkal, Genco 417
 Erkanlı, Orhan 399, 400
 Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir (Paşa) 276
 Erozan, Ağah 51
 Ersoy, Mehmet Âkif 109
 Ertekin, Mehmet Ali 136
 Ertem, Sadri (Etem) 45, 158, 159, 187, 197, 198, 205
 Eryılmaz, Serpil 11

Esen, Erem (Melike) 305-307
 Esin, Numan 412
 Esmer, Ahmet Şükrü 169
 Ethem Nejat 205
 Evci, Haşim 46
 Evliya Çelebi 57, 137
 Evliyazade, Mehmet Özdemir 290
 Evrenoszade Rahmi Bey (Mustafa Rahmi Arslan) 73, 74
 Eyüboğlu, Bedri Rahmi 258, 403
 Ezine, Celaleddin 24

 F. Celalettin (Fahri Gökbulga) 197
 Fast, Howard 314
 Fawcett, Hugh A. 63
 Fekete, Eszter 343
 Felek, Burhan 233, 234, 250, 411, 412
 Fergan, Eşref Edip 169
 Fethi, Mehmet Samih 224
 Fırıncı, Dede Ahmet 308
 Foster, William Z. 125
 Foucault, Michel 404
 Franco, Francisco (General) 16, 243-245, 331, 334, 335, 345, 346, 411
 Frida 325
 Fukuyama, Francis 127

 Gandhi, Mohandas Karamchand 255
 Garnett, Lucy 64
 Garvey, Marcus 127
 Gazzeli Nathan (Nathan Benjamin ben Elisha HaLevi Ghazzati) 60
 Gerő, Ernő 341, 342, 344
 Gezgin, Hakkı Süha 158
 Gezmiş, Deniz 269
 Giddings, Franklin Henry 122
 Goebbels, Paul Joseph 19, 29, 254
 Goff, A. 63
 Gough-Calthorpe, Somerset Arthur 104
 Göğüş, Ali İhsan 46
 Gökçe, Enver 308
 Gönensay, Hıfzı Tevfik 158
 Görey, İhap Hulusi 34
 Gramsci, Antonio 269, 378
 Greenwald 281, 282
 Greta (1932'de TKP Merkez Komitesi seçimine katılan Komintern görevlisi) 364
 Grigoriev, V. G. 313
 Guillén, Nicolás 312
 Guttuso, Renato 314
 Gülen, Yılmaz (Atilla Yaşar) 298, 305, 333, 334, 373

Güntekin, Reşat Nuri 158, 179
 Günyol, Vedat 417
 Güresin, Ecvet 402
 Gürpınar, Hüseyin Rahmi 339
 Güzel, M. Şehmus 295-297, 309, 310
 Güzelce, İbrahim 377

 Haase 25
 Hacı Halim Ağa 69, 70
 Hacı Salman Efendi 71
 Hadzilazaros, Perikles 65
 Haham Immanuel Aboab 57
 Haktanır, Enver 354
 Hasan Fehmi Bey 80
 Hatice (Belkıs Vassaf'ın annesi) 70, 71
 Hatipoğlu, Mehmet Ubeydullah 113, 114
 Hâyatizâde Mustafa Feyzi Efendi (Moşe ben Rafael Abravanel) 61
 Haydar Bey (Ali Haydar Aktay) 116
 Hayri Bey (Başmürettip) 172
 Hayri Bey (Ressam-grafiker) 177
 Henderson, Roy W. 283
 Hikmet Bey 107, 139
 Hikmet Bey (Dr.) 139
 Hikmet, Vera Tulyakova 372, 416
 Hilmi Paşa 75
 Hitler, Adolf 18-20, 25, 28, 29, 35, 189, 190, 230, 240, 254, 255, 259, 268, 274, 276, 373, 378
 Holly (Sevim ve Frank O'Brien'in torunu) 404
 Hoover, J. Edgar 322
 Horthy, Miklós 345
 Huber, Eugen 181
 Hulusi, Kenan 45
 Humbaracı, Arslan 290
 Hür, Ayşe 17, 273, 275
 Hüseyin Cahit (Yalçın) 17, 35, 36, 38, 39, 79, 147, 148, 169, 255
 Hüseyin Hüsnü Paşa 80

 Ibáñez, Vicente Blasco 269
 Ilgaz, Rıfat 50, 288
 Işık, Hasan Esat 397
 Işık, Mehmet Esat (Paşa) 118, 119

 İbrahim Refik 179
 İbrahim Temo 72
 İbsen, Henrik 418
 İhmalyan, Jak 294, 300, 335, 349, 376, 381, 396
 İhmalyan, Mari 376, 381
 İhmalyan, Sona 376, 381

İhmalyan, Vaçe 337, 346
İhmalyan, Vartan 294, 296, 300, 337, 338, 341,
361, 363, 368, 376, 381
İleri, Suphi Nuri 169
İlhami Nafiz 205
İlhan, Attila 296, 334
İnönü, İsmet (Paşa) 13, 17, 18, 28, 36, 37, 39,
46, 48, 143, 144, 147, 168, 205, 215, 218,
242, 251-254, 261-264, 275, 287
İnönü, Özden (Toker) 262
İpar, Hayri 220, 221
İshak Sükûti 72
İsmail Hakkı Arap 205
İsmail Hakkı Bey (Kaptan) 112, 113
İsmail Hakkı Canbulat 73
İsmail Hakkı Paşa 95, 412

Jakubowska, Wanda 302
Jaurès, Jean 246
Johnson, Hewlett 314
Joliot-Curie, Irène 314

Kabağaça, Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı)
45, 159, 165, 171
Kádár, János 344, 345, 348
Kalafat, Emin 51
Kamçıl, Atuf 76
Kamertan, Fikret Âdil 250
Kanbolat, Yahya 382
Kanık, Orhan Veli 50, 295, 340
Kansu, Nafi Atuf 139
Karabekir, Musa Kâzım (Paşa) 81, 117, 164
Karan, Muzaffer 382
Karan, Tacettin Yusuf (Taci) 296, 297
Karaosmanoglu, Atilla 403
Karaosmanoglu, Fevzi Lutfi 169, 177
Karaosmanoglu, Yakup Kadri 145, 159, 193,
197, 205
Karasu (Carasso), Emanuel 78
Karay, Refik Halit 233, 250
Karcı, Ali 382
Karlıdağ, Abdullah Cevdet 103
Károly 342
Kastilya Kraliçesi Isabella 57
Kautsky, Karl/Johann 123, 213, 405
Kavalalı Mehmet Ali Paşa 55
Kavrakoglu, Osman 51
Kaya, Mehmet Şükrü 99, 149
Kaynardağ, Arslan 308
Keçecizade Fuat Paşa 116
Keçyan, Sarkis (S. K. Zanku) 294
Kemal, Mehmed 411

Kemal, Yaşar 309, 383, 405
Kenber, Lutfi Arif 45
Kerim Sadi (Ahmet Nevzat Cerrahoglu) 187
Kesebir, Şakir 220, 221
Kılıç, Ali 162, 163, 268
Kılıç, Altamur 62
Kılıç, Fahir 162
Kılıç, Gündüz 162
Kılıç, Keskin 162
Kıray, Mübeccel 308
Kırdar, Lutfi 37, 39, 41, 42, 48, 274
Kısakürek, Necip Fazıl 40, 44
Killigil, Nuri (Paşa) 276
Kirazoglu, Ibrahim 51
Kirişçioğlu, Nusret 51
Koca Mustafa Reşit Paşa 56
Koçak, Cemil 261
Koçak, Yunus 382
Kohen, Moiz (Munis Tekinalp) 107
Koral, Füreya 162
Koraltan, Refik 31, 51
Korionov, Vitali G. 370
Korutürk, Emel 410
Korutürk, Fahri 410
Köküzade Osman Efendi 175
Köksal, Gürsel 105
Köprülü Fazıl Ahmet Paşa (Sadrazam) 61
Köprülü, Mehmet Fuat (Köprülüzade) 31, 107,
110, 111, 113-115, 117
Kroll (Dr.) 25
Kruşçev, Nikita (Nikita Sergeyevich Hruşçov)
323, 340, 394
Kuas, Rıza 382
Kubalı, Hüseyin Nail 39
Kurdakul, Şükran 308
Kurtel, Adil 382
Küçük, Necip Ali 166

Lacombe, Claire Rose 237
Lalayan, Karakin 106
Latife Hanım 139-142, 144
Leblanc, Maurice 188
Lenin, Vladimir İlyiç Ulyanov 110, 213, 241,
268, 331, 378, 405
Le Play, Pierre Guillaume Frédéric 123
Liebknecht, Karl 205
Lincoln, Abraham 150, 152, 245
Linhart, Robert 404
Lippmann, Walter 127
Loren, Michel 235
London, Jack 123
Longo, Luigi (Gallo) 378, 379

Loti, Pierre (Louis Marie Julien Viaud) 64
Lukacs, György 314
Luxemburg, Rosa 205, 405
Lyotard, Jean-François 404

Macatee, Robert B. 280-282
Mahmut Şevket Paşa 90
Marinetti, Filippo Tommaso 183
Marshall, George 326
Martin, Roger 269
Marx, Karl 123, 405
Mayakon, İsmail Müştak 169
Mazower, Mark 64, 65, 75
Mehmet Cavit Bey 78
Mehmet Rauf 158
Mehmet Seyit Bey 144
Mehmet Şakir Paşa 165
Melville, Herman 63
Menâpirzâde Nuri 56, 72
Menderes, Adnan 31, 48, 51, 222, 290-292, 356, 376
Menemencioglu, Numan 21, 36
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 61
Meyh (Dr.) 286
Minkârîzâde Yahyâ Efendi (Şeyhülislam) 61
Mizrahi, Josef 65
Modiano, Samuel 65
Moraligil, Celâdet 39, 40, 43, 44
Moranino, Bianca 331
Moranino, Francesco (Franco) 331
Morgan, Lewis Henry 123
Morgenthau, Hans 127
Möling, Franz 205
Muhsinoglu, Nejat 44
Mumford, Lewis 127
Musaddik, Muhammed 283
Muslu, Ahmet 377
Mussolini, Benito 29, 205, 243, 260, 322, 331
Mustafa Mermi 205
Mustafa Suphi 245
Mustafa Yamulki (Kürt Mustafa Paşa) 111
Mübeccel Namık Hanım 200
Müddeiumumi Ziya 205
Mükerrrem Belkis 107
Münevver (Azəri heykeltraş) 372
Münif Paşa 149
Münire Handan 197
Müstecaplıoglu, Esat Adil 31, 45

Nagy, Imre 344-346, 348
Namık Kemal 35, 36, 56, 72, 192, 195, 292, 392

Nâzım Paşa 87
Nazmi Efendi 66-68, 89
Nebioglu, Kemal 377, 382
Nedim (Şair) 339, 340
Neruda, Pablo 302, 312, 314, 321
Nesin, Aziz 31, 45, 49, 50, 256, 288, 383, 408, 409, 414, 417, 418
Niebuhr, Reinhold 127
Niyazî-i Mısrî (Sufi) 62
Nun, Nilüfer 24
Nureddin, Ahmet Valâ (Va-Nû) 183, 186, 200
Nureddin, Müzehher (Va-Nû) 47, 48, 288, 289, 294, 295, 300, 304, 386-391, 412

O'Brien, Denis (Deniz) 404, 421
O'Brien, Frank 245, 258, 260, 280, 283, 322, 404
O'Brien, Sevim Belle 11
O'Brien, Tia (Atiye) 11, 257, 322, 323
Ogburn, William Fielding 123
Oktay, Mustafa Fahri (Veli Gündüz) 349, 374
Okyar, Ali Fethi 140, 211
Onar, Sıddık Sami 176
Orbay, Hüseyin Rauf 104, 113, 117, 164, 253
Orhon, Orhan Seyfi 107, 158, 266
Ortaç, Yusuf Ziya 104, 107, 158
Osman, Feridun 45
Osman Sait Bey 88
Osmanoglu, Fevziye 403
Otto Liman von Sanders Paşa 94
Ottoman, Ali 299, 307, 308, 315, 334, 335, 347, 374
Ottoman, Nur Deriş 11, 46, 163, 228, 274, 299, 307, 308, 315, 334, 335, 347, 374, 394, 397, 403, 415, 417, 418, 421

Öğütçü, Abdülkadir Kemali 169
Ömer Naci 74
Ömer Seyfettin 82, 104, 107, 111, 114, 116, 119
Öz, Füsun 403
Özal, Turgut 322
Özdemir, Abuzer (Mehmet/Memo) 350, 358
Özdemir, Nuray 238
Özdeş, Lütfi Müfit 74
Özer, Kemal 417
Özkarabay, Salih 377
Özkaya, İnyetullah Cemal 118
Özkolçak, Muzaffer 296
Özmanav, Kemal Bekir 310
Özön, Nijat 308
Öztekin, Hülya 250

- Pamuk, Orhan 405
Papavasileiou, Hippocrates 87
Parmaksız Hamdi 204, 278, 280
Pars, Hakkı Baha 74
Pehlevi, Rıza (Şah) 283
Pehlivan, Aram (Ahmet Saydan) 294, 335, 337, 351, 358, 359, 361-363, 368, 375
Peker, Recep 17, 145, 251
Perinçek, Mehmet 323
Petek, Fahri 296
Petöfi, Sándor 341
Pettit, Walter 130
Picasso, Pablo 302, 314
Pinker, Steven 127
Pirandello, Luigi 269
Polatkan, Hasan 51
Prens Sabahattin 90
Prenses Sophie 93
Princip, Gavril 93
Pulitzer, Joseph 126
Pulur, Hasan 415
Puşkin, Aleksandr 203
Rákosi, Mátyás 341
Ran, Mehmet Hikmet 400
Ran, Nâzım Hikmet 12, 24, 47, 107, 159, 169, 182-184, 186-193, 195-200, 202-207, 213, 214, 245, 253, 254, 256, 278, 289, 291, 295, 296, 300-309, 311-315, 317-321, 323, 324, 331-333, 336-338, 340, 341, 346, 348-352, 355-357, 359, 361-363, 366-368, 370-372, 382, 394-396, 398, 400, 405-409, 414-418, 420
Rauf Ahmed 110
Rayk 341
Resneli Niyazi Bey 76
Rice, Condoleezza 127, 188
Rifat Bey 76
Rifat, Oktay 50
Rivera, Diego 314
Róbert, László 316, 317
Robeson, Paul LeRoy Bustill 302, 314
Roland, Romain 269
Roosevelt, Franklin Delano 275
Rukiye (Zekeriya Sertel'in kardeşi) 71
Rumi Efendi (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti başkanı) 132
Ruprih (Almanya Sosyalist Birlik Partisi yetkilisi) 379
Russz, János 321
Ryan, James 12, 281
Sabetay Sevi 58-62
Sadak, Necmettin 17, 255, 272
Sadık Ahi (Mehmet Sadık Eti) 205
Safa, İlhami 26, 190
Safa, Peyami (Server Bedi) 17, 24, 26, 27, 159, 179, 188-190, 197, 205
Salih Münir Bey 175
Sancar, Ahmet Hamdi 51
Sandalcı, Emil Galip 418
Sandison, Alfred 65
Sándor 325
Saraçoğlu, Şükrü 21, 36, 48, 251, 272-276
Sarıdal, Mehmet Vehbi 205
Sarper, Selim Rauf 269, 270
Sartre, Jean-Paul 314
Saydam, Refik 36, 253
Sayılğan, Aclan 310
Schmidt-Dumont, Franz F. 19, 20
Schultz, Paul 24
Sekizinci, İbnürrefik Ahmet Nuri 104, 158
Selânikli Dr. Nâzım 73-75, 99
Selçuk, İlhan 46, 383, 402, 409
Selek, Cenap Hakkı 382
Senkiyevîç (Küçük Niko) 376, 381
Serdaroğlu, Emin Bülent 82
Sertel-O'Brien, Sevim 11, 101, 103, 112, 121, 135, 173, 223, 224, 228, 243, 245, 257, 258, 260, 261, 269, 280, 322, 385, 389, 392, 393, 404, 409, 420, 421
Sevük, İsmail Habip 24
Shaw, George Bernard 127
Sillanpää, Frans Eemil 269
Simavi, Erol 104, 397, 398, 402
Simavi, Haldun 104
Simavi, Sedat 103, 104, 165, 290, 397
Simonov, Konstantin 312
Sinclair, Upton 123
Sipahioğlu, Gökşin 51, 397, 398, 400, 401
Soku, Ziya Şakir 234
Soljenitsin, Aleksandr 321
Soong Ch'ing-ling (Sun Yat-sen'in eşi) 314
Souchon, Wilhelm Anton (Amiral) 94
Soyak, Hasan Rıza 17
Soytürk, Mete 105
Spatar, Halim (Haşim) 305-308
Spielberg, Steven 302
Stalin, Josef (Josif Visaryonoviç Cugaşvili) 31, 106, 241, 268, 296, 323-326, 340-342, 344, 346, 378, 379, 394, 416
Stiglitz, Joseph 127
Suat Derviş 45, 159, 187, 191, 197, 205, 234, 244

Suda, Orhan 308
 Sunay, Cevdet 397, 398
 Su, Ruhi 308, 310, 412, 417
 Suslov, Mihail 324
 Suudi Bey 150, 172, 174-177
 Süleyman Paşa 69
 Sülker, Kemal 25, 45, 49, 377, 412, 414, 417
 Sumbul, Sabiha 376, 381

Sakir, Ziya 45, 234
 Şehzade Süleyman Efendi 94
 Şemikyan, Barkev 294, 296, 337
 Şemsi Efendi 118
 Şemsi Paşa 76
 Şen, Bilal 356, 360, 363, 365, 367, 368, 374-377, 379-381
 Şeref, Muvaffak 45, 269
 Şeyh Bedrettin 83
 Şeyh Sait 164, 165, 168, 171
 Şinasi 56, 72

Tabouis, Geneviève 244
 Tagore, Rabindranath 269
 Talât Paşa (Mehmet Talât Bey) 73, 78, 99, 101, 104-106
 Talû, Ercüment Ekrem 158, 214
 Tanburi Cemil Bey 188
 Tanrıöver, Hamdullah Suphi 193, 197, 214
 Taranto, Leon 127
 Tarcan, Selim Sırrı 158
 Tarhan, Abdülhak Hamit 192, 193
 Tarı, Sevim (Belli) 295, 296, 298, 305, 307, 308
 Taşkıran, Tezer 142
 Tatar Osman Paşa 76, 77
 Taylan, Mümtaz Fazlı 205
 Tehliryan, Sogomon 73, 106
 Tek, Ahmet Ferit 111, 148
 Tek, Müfide Ferit 110, 148
 Tel, Mesut Cemil 188
 Tengirşenk, Yusuf Kemal 139, 140
 Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif 197
 Terek, Süheyl 310
 Tervik Fikret 30, 156, 192, 195, 197
 Tez, İlhami Bekir 197
 Tiritoglu, Alaattin 40
 Tito, Josip Broz 78
 Togay, Can 343, 346, 347, 373
 Togay, Gül 373
 Togay, Necil 296-298, 305, 310, 311, 357, 373
 Togliatti, Palmiro 378
 Toker, Metin 263

Tolstoy, Lev Nikolayevič 203
 Topal İsmail Hakkı Paşa 95
 Toprak, Zafer 71, 81, 107, 108, 110, 197
 Topuz, Hıfzı 12, 17, 46, 163, 261, 397, 403, 407, 420, 421
 Tosun, Ersin 361
 Tökin, İsmail Hüsrev 193, 205
 Tör, Edip Servet 74
 Tör, Vedat Nedim 193, 205
 Trotsky/Troçki, Leon 127, 405
 Tuncay, Mete 303, 304
 Türkali, Vedat (Abdülkadir Demirkan) 308
 Türkeş, Alpaslan 410
 Türker, Kemal 377
 Tzara, Tristan 296

Ulagay, Melek 413
 Ulunay, Refii Cevat 233, 250
 Umay, Mehmet Fuat 133, 138
 Uraz, Selçuk 296, 299, 300, 308
 Uraz, Ulvi 296, 297, 299, 300, 310
 Us, Mehmet Asım 40, 262
 Us, Hakkı Tark 40
 Uslubaş, Hüseyin 377
 Uşaklıgil, Ali Ekrem 209, 224, 227
 Uşaklıgil, Emine 413
 Uşaklıgil, Halit Ziya 192, 193, 209
 Uşaklıgil, Leyla 24
 Uykusuz, Mirm (Mustafa) 50, 288
 Uzdilek, Salih Murat 224

Ülkümen, Nebizade Ahmet Hamdi (Serezli) 83, 149, 158, 174
 Ünaydın, Ruşen Eşref 107, 146
 Ürgüplü, Suat Hayri 397
 Üstündag, Üstün 403
 Üzmez, Hüseyin 231

Vani Mehmet Efendi 61
 Vartanyan, Sergio 106
 Vassaf, Belkis 362, 374, 409
 Vassaf, Ethem 291, 406
 Vassaf, Gündüz 12, 257, 291, 362, 374, 396, 400, 406, 407, 410, 412-414, 418-420
 Venizelos, Eleftherios 214, 215
 Vidali, Vittorio 331
 Vitaliano, Poselli 62
 von Hindenburg, Paul 18
 von Papen, Franz 18, 94

Ward, Samuel 120
 Weber, Henri 404

- Wells, H. G. 127
Widmann 21
Wilson, Edwin C. 281-284
Wolfe, Thomas 127
- Yalçın, Hüseyin Cahit 17, 35, 36, 38, 39, 79,
147, 148, 169, 255
Yalçınkaya, Halil 308
Yalım, Orhan 381
Yalman, Ahmet Emin 17, 51, 147, 169, 230-
234, 247-249, 262, 266, 267, 284, 286
Yalman, Mehmet Rifat 233
Yaltkaya, Şerafettin 251
Yaşmut, Necati 45
Yesari, Mahmut Esat 45, 159, 179, 197, 234
Yıldız, Şaban 377
Yolaç, Malik 303, 304
Yorgaki Artas Efendi 78
Yorgi Honeos Efendi 78
Yorulmaz, Haydar Rifat 213
Yönetken, Halil Bediî 136
Yöntem, Ali Canip 82, 107, 119
- Yunus Efendi (Başmürettip) 178
Yunus Emre 309
Yurdakul, Mehmet Emin 193
Yusuf (Zekeriya Sertel'in kardeşi) 70, 71, 80,
89
Yusuf Gülabi Çavuş 134
Yücekök, Nakiyettin 74
Yücel, Can 417
Yücel, Hasan Âli 111, 115
- Zaharov (SSCB Memuriyet ve Yardımlar
Komisyonu yetkilisi) 369
Zehra (Zekeriya Sertel'in kardeşi) 71
Zeki Bey (Detroit Teavün Cemiyeti başkanı)
132
Zetkin, Clara 205
Zileli, Gün 354
Ziya Gökalp 80-83, 90, 91, 114, 119, 139-141,
230
Ziya Paşa 56, 72
Zola, Emile 269
Zorlu, Fatin Rüştü 51

S

erteller, Osmanlı'nın yıkılışı ve Türkiye'nin kuruluş döneminde düşünce, duygu ve yeniliklere yön veren iki başarılı gazeteci ve yazarın; Sabiha ve Zekeriya Sertel'in hikâyesini anlatıyor. Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti, 1911-1978 yılları arasında hemen hepsi çok satan dergi ve gazeteler çıkardı, pek çok kitap yazdı. Nâzım Hikmet, Suat Derviş, Sabahattin Ali, Nail Çakırhan başta olmak üzere ülkenin demokrat, ilerici ve sosyalist pek çok aydın ve yazarı bu yayın organlarında çalıştı, kitapları Serteller tarafından basıldı. Serteller yönetimindeki *Tan* gazetesi yükselen Alman faşizmine, yerli Nazi işbirlikçilerine ve dönemin baskıcı tek parti hükümetlerine alabildiğine muhalefet etti, çok partili demokrasiyi, düşünce özgürlüğünü ve insan haklarını savundu.

Tan Matbaası ve gazeteleri iktidarın el altından kıskırttığı bir saldırıyla yok edildikten sonra yurt dışına çıkmak zorunda kalan Sertellerin, asla açıklamadıkları onlarca yıllık serüvenleri; Paris, Budapeşte, Prag, Leipzig, Moskova ve Bakü'daki yaşamları, tanıklıklara ve gizli Sovyet belgelerine dayanarak ilk kez gün ışığına çıkarılıyor.

Korhan Atay, *Tan* gazetesinin düşmanı Nazi dostu basın organlarına Almanların nasıl para yağdırdığını, bazı ünlü yazarların yalnızca Nazi parasıyla nasıl gazete çıkardığını gizli Nazi belgelerine dayanarak anlatıyor.

Serteller bir ülkenin, bir toplumun doğuş, yükseliş ve tökezleme anlarını müdahil ve mağdur olarak bizzat yaşayan Sabiha ve Zekeriya Sertel'in mücadele dolu buruk yaşam öyküsü paralelinde ele alıyor. ■

